

TUDÁS MENEDZSMENT

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet periodikája

TARTALOM

KOLTAI ZSUZSA

Beköszöntő 4

HUMÁNERŐFORRÁS-GAZDÁLKODÁS, MUNKAERŐPIAC, KÖZGAZDASÁGTAN

OROSZI SÁNDOR

Kína útja a szegénységi csapdán át a közepes jövedelmű országok csapdájáig 6

SLEZÁK-BARTOS ZSUZSANNA

Szekszárd város arculat alakításának kihívásai 21

SLEZÁK-BARTOS ZSUZSANNA

Egy megyeszékhely adottságai — versenykörkép 30

SZEDERKÉNYI ÉVA – KISS-MÁRTON ADRIENN – AMBRUS NÓRA

HR reflexiók a pandémiás helyzetkezelés tükrében – Az első hullám tanulságai 40

HORVÁTH GERGELY

Elégedettségi mérési módszerek jelentősége a közgazdasági szektorban 50

KULTÚRTÖRTÉNET, KULTÚRATUDOMÁNYOK, MŰVELŐDÉSPOLITIKA

LIGETI DÁNIEL

Változatok egy archetípusra – Marduk és Ninurta mezopotámiai istenek összehasonlítása 67

GYÁRFÁS ORSOLYA

Királytükörtől a zsarnokig: a Titus kegyelme kortárs értelmezései 85

OLÁH RÓBERT

Arany János útja a nagy-kőrösi katedráig – Tanuló és tanító évek 1817–1851 között a források tükrében 96

BÉRCESI RICHÁRD

A pécsi bányavidék elemi iskoláinak hálózati rendszere 1856 és 1944 között 113

DÓRI ÉVA

A Nyitott ház mozgalom. A közösségi művelődés szemléleti változásainak társadalmi és kultúrpolitikai közege a Kádár-korszakban.....131

H. PRIKLER RENÁTA – HUSZÁR ZOLTÁN

Populista aspektusok a politikai beszédekben. Az „én” és a „mi” személyes névmások használata 20. századi diktátorok retorikájában 145

TRENCSÉNYI LÁSZLÓ

Lévai – Egy különös történet a bonyolult XX. századból 164

NYÚL ESZTER ANNA

Az állampolgárság elvesztett átmeneti rítusa.....170

MÁK KORNÉL

Sémák és újítások: a kultúra finanszírozási helyzete a 21. század eleji Magyarországon I. (2000-2010) 178

KRISZTIÁN BÉLA – MUIITY GYÖRGY

Az első rendszeres légijárat Budapest-Pécs között a helyi sajtó tükrében 184

NEVELÉSTUDOMÁNY ÉS PEDAGÓGIAI PSZICHOLÓGIA

KENDEH-KIRCHKNOPFNÉ FARKIS TÍMEA

Az olasz nyelvkönyvek elemzése a fordítási feladatok tükrében, történeti kitekintéssel 194

PETZ TIBORNÉ – REIDER JÓZSEF

A tanító szakos hallgatók IKT ismeretei a matematika oktatásában.....210

HORNYÁK-KÖVI FRANCISKA

Kulturális sokszínűség az oktatásban 221

ITA MARIANN – GRÜNHUT ZOLTÁN

Bizalom: emberség és tágasság. Iskolapszichológusi reflexiók egy elméleti problémára 229

MANGNÉ KARDOS ZITA – KOVÁCS ÉVA

A pályaválasztás és a pályorientáció kihívásai – az önismeret és a motiváció fontossága.....241

INFORMÁCIÓS MŰVELTSÉG ÉS KÖNYVTÁRTUDOMÁNY

HORVÁTH GÁBOR BARNABÁS

Torzuló valóság a virtuális térben. Az álhírek és veszélyei 260

KÓCZIÁN ZOLTÁN GERGELY

Ne csak nézz, láss is! – Segédeszköz és módszer az információs- és médiaműveltség oktatásához 269

ANGLER KINGA – KOMÁROMI BENCE	
Mindent a szemnek, semmit a szájnak? A média hatása gasztronómiánkra	292
MOLNÁR FERENC TAMÁS	
A „Nagy Testvér figyel! – Szabadulj ki a könyvtárból!” program megvalósulása és eredményei.....	315
BÁLINT ISTVÁN ÁBRAHÁM – RÖMER VIOLA – SÜTŐ RAMÓNA	
Fekete Csönd: Irodalom-népszerűsítő szabadulószoza	328
ABSTRACTS.....	340
SZERZŐINK	355
AUTHORS.....	359

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet periodikája

A szerkesztőbizottság tagjai: Koltai Zsuzsa (felelős szerkesztő), Kovács Edina (technikai szerkesztő, titkár), Agárdi Péter, Héjj Andreas, Huszár Zoltán, Kleisz Teréz, Koller Inez, Németh Balázs, Oroszi Sándor, Varga Katalin, Vámosi Tamás, Várnagy Péter, Zádori Iván

Olvasószerkesztő: Koltai Zsuzsa
Tördelőszerkesztő: Kovács Edina

Jelen számunk lektorálásában a szerkesztőbizottság tagjai mellett közreműködtek:
Juhász Zsuzsa, tanársegéd, PTE MK
Koltai Zoltán PhD, habil, egyetemi docens, PTE KPVK
Bodó László, a Tudásmenedzsment folyóirat korábbi felelős szerkesztője; a PTE FEEK és jogelőd intézményeinek oktatója
Nemeskéri Zsolt PhD, habil, egyetemi tanár, PTE KPVK

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Humán
Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézete
Felelős kiadó: a kar dékánja
Szerkesztőség: 7624 Pécs, Rókus utca 2. P/4.

A folyóirat elérhetősége:
<https://journals.lib.pte.hu/index.php/tm/issue/archive>
<http://btk.pte.hu/hu/hfmi/tudasmenedzsment>
E-mail: tudasmenedzsment@pte.hu

ISSN 1586-0698 (Nyomtatott)
ISSN 2732-169X (Online)

Koltai Zsuzsa
BEKÖSZÖNTŐ

Kedves Olvasó!

Tisztelettel köszöntöm a Tudásmenedzsment folyóirat új felelős szerkesztőjeként. Folyóiratunk a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész-és Társadalomtudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézetének periodikájaként 2020 szeptembere óta megújult szerkesztőséggel és arculattal működik. Célunk, hogy kurrens kutatási eredményeket közöljünk a társadalom-és művelődéstudományok területén.

A folyóirat megindulása Koltai Dénesnek, az egykori PTE FEEFI igazgatójának, a későbbi Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar dékánjának köszönhető, akinek javaslatára a PTE FEEFI intézeti periodikájaként indult el a Tudásmenedzsment 2000-ben. A folyóirat koncepciójának kidolgozása Koltai Dénes és Bodó László nevéhez fűződik, a szerkesztőbizottság elnöki tisztségét 2000 és 2011 között Halmos Csaba, 2011 és 2019 között Krisztián Béla, a PTE címzetes egyetemi tanára töltötte be.

A folyóirat szerkesztőbizottságának nevében ezúton köszönöm Bodó Lászlónak a 20 éven keresztül, lelkiismeretesen és magas színvonalon végzett felelős szerkesztői munkáját, továbbá Koltai Dénesnek, hogy lehetővé tette a periodika megindulását és működését, valamint, hogy megteremtette és sok évtizeden keresztül sikeresen működtette azt a szakmai, szellemi műhelyt, amelyből a Tudásmenedzsment folyóirat kinőhetett és ahol számos kollégánk és hallgatónk szakmai karrierje kibontakozhatott. Koltai Dénes így fogalmazott az első szám megindulása kapcsán a folyóirat legelső írásában: *„hogya ez a lap jó lesz, akkor írnak bele mások is, írnak majd a Pécsi Tudományegyetem más karainak oktatói, hallgatói; azok, akik a FEEFI oktatási programjaiban részt vesznek, s azok is, akik nem – így lehet a lokálisból regionális és talán országos terjesztésű is. Szeretnénk, ha a nappali és levelező tagozatra járó hallgatóink kiadásra érett írásainak is fórumává válna a TUDÁSMENEDZSMENT”*¹. (Koltai, 2000, p. 3.) Húsz év távlatából egyértelműen látszik, hogy az alapítók céljai sikeresen teljesültek. A 2020. évi összevont szám mintegy 25 tanulmányának szerzői között a PTE több karának kollégái mellett az ELTE, a Széchenyi István Egyetem és a Gál Ferenc Egyetem oktatóit is üdvözölhetjük, továbbá folyóiratunk jelen számában számos, különböző tudományos, oktatási, illetve kulturális, közgyűjteményi intézményben dolgozó szakember tanulmányán kívül több doktorandusz, valamint MA-tanulmányait folytató hallgató írását is olvashatjuk.

Bízunk benne, hogy a Tudásmenedzsment folyóirat a jövőben is sikerrel követi majd az alapító elődök által kijelölt utat, valamint, hogy periodikánk hasznos segítséget nyújt a kutatók és oktatók tudományos tevékenységéhez, a hallgatók tanulmányaihoz és szakmai előmeneteléhez, valamint az egyes témakörökben az egész életen át tartó tanulás jegyében elmélyedni kívánó olvasók számára egyaránt.

Pécsett, 2020. december 30.

Koltai Zsuzsa
felelős szerkesztő

---

¹ Koltai D. (2000). Néhány gondolat a TUDÁSMENEDZSMENT első száma elé. In *Tudásmenedzsment* 1(1), p.3.

Humánerőforrás-gazdálkodás, munkaerőpiac, közgazdaságtan

Oroszi Sándor

KÍNA ÚTJA A SZEGÉNYSÉGI CSAPDÁN ÁT A KÖZEPES JÖVEDELMŰ ORSZÁGOK CSAPDÁJÁIG

Absztrakt

Ez a tanulmány egy széleskörű – az ökológiai lábnyom elemzésétől a környezeti feltételek biztosításán keresztül az államok foglyul ejtéséig terjedő, egymásra épülő témakörben folyó - kutatómunka terméke. Figyelemmel kísérhetjük Kínának a szegénységi csapdából való kijutását követő gazdasági növekedését, majd elemezzük a közepesen fejlett gazdaságok csapdahelyzetét, ezt követően kitérünk a csapda utáni csapdahelyzet veszélyeire, kihívásaira.

A világhatalommá előrelépő Kína helyzetét különlegessé teszi, hogy nagyhatalmi törekvései miatt ütköznek érdekei az Egyesült Államok birodalomépítési elképzeléseivel. A század végére kialakuló multipoláris világrendben az akkor már egyértelműen a legnagyobb bruttó hazai terméket produkáló Kína mellett India is meghatározó szerepet tölt be, veszélyeztetve az USA második helyét.

Potenciális versenytársaival szemben az Egyesült Államok igyekszik a lehetséges eszközök széles arzenálját bevetni. Ebben számíthat a nyugati civilizáció országainak együttműködésére, támogatására, valamint gyakorlatilag az összes nemzetközi gazdasági, pénzügyi és politikai szervezetre, mivel azok döntéshozó fórumain sikeresen épített ki többséget.

A globalizáció elmélyülésével a nemzetállamok több dimenzióban egyre inkább háttérbe szorulnak, funkcióik egy része fokozatosan átkerül tömörüléseik hatáskörébe. Az így létrejövő tömböket azonos civilizációhoz tartozó országok alkotják. Mivel a civilizációk kulturális entitások, gazdasági, politikai, jogi relációkban csak koordináló szerepet tölthetnek be.

Kulcsszavak: szegénységi csapda; közepesen fejlett gazdaságok csapdája; nyugati civilizáció

„Hogy a gyenge mindig legyőzi az erőset, a lágy pedig legyőzi a szilárdat, azt az égalattiban mindenki tudja, de nincs senki, aki meg is tudná valósítani. (...) Ezért az Út (tao) nem arra való, hogy erőszakossággal megalapozd helyzetted, hogy erővel győzedelmeskedj, hogy versengve juss nyereséghez. A megalapozás titka a világ támogatásának elnyerése, a győzelem titka a világgal való együtthaladás, a nyereség megszerzésének titka, hogy nem te veszel el, hanem a világ ad neked. Ezért aki nem erőszakos, az szilárd lesz, aki alkalmazkodó és engedékeny, az győzni fog, aki jószívű és igazságos, az nyerni fog. Ha nem versengsz, senki sem versenghet veled.”
Lao-ce

Bevezető

Egy korábbi, a Tudásmenedzsment 2020. júniusi (XXI. évfolyam) különszámában megjelent tanulmányom (Oroszi Sándor: „Az ökológiai lábnyom növekedése, a foglyul ejtett állam és a civilizációk szembenállása közötti összefüggésekről”) szerves, bár nagyfokú autonómiával rendelkező része ez a dolgozat. Az önálló publikálására tett kísérletet a kényszerűség szülte. A Huszár Zoltán tiszteletére összeállított kötetbe terjedelmi korlátok miatt nem fértek bele a Kínával foglalkozó elemzések, ezt a hiányt szeretném pótolni a periodika aktuális számában. Nyilván e rész mondandójának értelmezése feltételezi az előző tanulmányban leírtak ismeretét, ez az írás - némi túlzással - esettanulmánynak tekinthető: Kína példáján kívánom bemutatni a civilizációk a természeti erőforrásokért zajló küzdelmét.

Kímélve az olvasó türelmét, egy rövid bevezető részben összefoglaltam korábbi dolgozatom több, a jelenlegi fejtegetéseket megalapozó megállapításait. Nyilván indokolatlan lenne a forrásmegjelöléseket, hivatkozásokat (ezekből 92 szerepelt) - akárcsak azok jelentősebb hányadát is - újólá feltüntetni.

Jelen elemzésem befejező része beletorkollik az előző írás záró gondolatkörébe, azt analizálja, miként változtak Kína esélyei a természeti erőforrásokért folytatott nemzetközi küzdelemben. Mivel Kína önálló civilizációnak minősül, a fejlett országok többsége (Észak-Amerika, Európa, Ausztrália, Új-Zéland) pedig a nyugati civilizáció tagja, visszakanyarodik az előző tanulmány szervező gondolatához, a civilizációk küzdelméhez. A két dolgozat, mint egység, két szálon jut el a civilizációk közötti feszültségek megjelenítéséhez. A júniusban megjelent írás a világ gyorsan növekvő és magasabb életnívóra törekvő népessége, valamint az ehhez képest egyre szűkösebbé váló természeti erőforrások, a biokapacitás objektív ellentmondásán keresztül ragadja meg az emberiség létét fenyegető problémát. Jelen munkám ezt egészíti ki Kína világgazdasági pozíciójának, nemzetközi szerepe változásának elemzésén keresztül politikai aspektusokkal. Gondolatvilágomban éppen ez a két dimenzió hivatott biztosítani tanulmányaim egységét, konzisztenciáját.

Az ökológiai lábnyom növekedése által előidézett feszültségforrások

A világ országainak - mivel visszafordíthatatlan károsodásokat okozunk környezetünkben - egyre kisebb „ökológiai tortán”, a Föld biokapacitásán (Biocapacity) kell osztozniuk annak érdekében, hogy egyenként is dinamikusan fokozódó társadalmi-gazdasági igényeiket minél magasabb nívón elégíthessék ki. Napjainkban a kutatók az átlagos ökológiai lábnyomot 2,8 gha/fő értékre becsülik, ugyanakkor egy emberre mindössze 1,5-1,6 gha biokapacitás jut. A két adatban kifejeződő differencia miatt elkerülhetetlenül jelennek meg a világban súlyos érdekkonfliktusok, idővel beláthatatlan következményekkel járó feszültségek.

Az egyes országok földterületének korlátozott eltartási kapacitása (Czettler, 1946) évezredekken keresztül - miként arra T. R. Malthus már 1798-ban írt első dolgozatában, majd annak lényegesen bővített további kiadásában (Malthus, 1982) rámutatott - elsősorban a lakosság élelmiszer-ellátásának dimenziójában okozott megoldhatatlannak

tűnő problémákat. Ez a fenyegetettség világméreteken napjainkra sem enyhült, sőt bolygónk több részén még jobban kiéleződött. A világgazdaság óriása, Kína is képtelen például önerejéből megoldani lakossága élelmiszerellátását (Lehoczki, 2008), népessége az International Food Policy Research Institute jelentése szerint a „Mérsékelt szintű éhínség” helyzetében él. (<https://www.ifpri.org/>) Kína gondjai népessége hatalmas száma alapján, egyben a világ súlyos problémái is. Ha ugyanis lakossága elérné a fejlett országok életszínvonalát, ettől az egyetlen változástól a környezetünk világméreteken értelmezett terhelése megkétszereződne. (Diamond, 2007).

Korszakunkra e tekintetben nem enyhültek a gondok, ugyanakkor a táplálék biztosításának nehézségei mellett a megelőző időszakokban még a háttérben meghúzódó, másodrendű kérdések napjaink egyre fontosabb kihívásaivá váltak. A fosszilis energiaforrások elégetéséből, a földművelési technológiák módosulásaiból, valamint a vegyi folyamatokból felszabaduló széndioxid elnyeléséhez szükséges terület nagysága az elmúlt fél évszázad során megháromszorozódott, ma már hatvan százalékban ettől a tényezőtől függ egy ember ökolábnyoma. Az egyes országok számára a lakosságuk ellátásához, gazdaságuk működtetéséhez szükséges energiaforrások előteremtése a világpolitika legsúlyosabb konfliktusforrása. (Schumacher, 1991) Radikálisan fokozza a feszültségeket, hogy az ismert készletek fölött viszonylag kevés állam rendelkezik, a tartalékok 80 százalékát tizenöt ország birtokolja, közülük kettő területén található az olajvagyon fele. (<https://www.tozsdeforum.hu>)

Az édesvíz-készletek korlátozottsága és egyenlőtlen eloszlása miatt már ma sem jut több mint egy milliárd ember egészséges ivóvízhez. A világ népességének növekedése, a szanitációs igények várható szélesebb körű és magasabb szintű kielégítése még kiélezettebbé teszi a vízért folyó versenyt.

Az édesvíz korlátozottsága mellett a szennyvizek kezelése és a vizek szennyezettségének érdemi csökkentése is nehezen megoldható feladat. A fejlődő országok nem rendelkeznek elegendő pénzügyi erőforrással, illetve azt – igényeket rangsorolva - a pillanatnyilag még égetőbb problémák kezelésére fordítják. A fejlett országokból – gyakran azok struktúrapolitikája eredményeként - kitelepülő nagyvállalatok, illetve a működő-tőkekivitel keretében létesített gazdasági egységek a költségcsökkentés, profitnövelés érdekében mellőzik a környezet védelmét célzó investíciókat.

A termelés és a fogyasztás növekedését meghaladó ütemben emelkedik a keletkező szemét, valamint az építési, lakossági és technológiai hulladék, amelyek környezetkárosító hatásai jelentős részben visszafordíthatatlanok. Külön gondot jelent a már nem használt műanyagok környezetünkben mind nagyobb mértékben felhalmozódó tömege. Kerekes Sándor becslése szerint a valaha gyártott műanyagoknak csupán 30%-át használjuk jelenleg is, mintegy kétharmaduk viszont még évtizedeken keresztül szennyezi bioszféránkat, földterületeinket, vizeinket. (<https://www.origo.hu/itthon/20200511-nem-szabad-gondolkodas-nelkul-elutasitani-a-muanyagot.html>)

Kína gazdasági reformja és nyitása a nemzetközi erőterben

Miután ökológiai-környezeti-geopolitikai szempontból vázlatosan áttekintettük a legfontosabb jellemzőket, áttérünk annak elemzésére, hogy e keretek között Kína milyen stratégiát követhet, folytathat érdekei realizálása céljából.

Kína a korábbi regionális nagyhatalom státuszából világhatalommá fejlődött, bár ezt a dimenzió-váltást a társadalomtudósok jelentős hányada még nem akceptálja. Ehhez a minőségi ugráshoz azonban ki kellett jutnia a szegénységi csapdából.

A szegény országokban bármilyen okból megindult gazdasági növekedés ugyan időlegesen javíthatta az adott gazdaság tőke-munka hányadosát, de az életszínvonal minimális emelkedése által serkentett népesség-növekedés hatására az arány újólág visszaesett. A hosszabb távon sem emelkedő egy főre jutó tőkemennyiség mellett nem valósulhatott meg érdemi műszaki fejlesztés, nem terjedhetett a korszerűbb technológiák alkalmazása, emiatt nem vált lehetségessé az egy főre jutó GDP fokozása. A fejlődő országok többsége ebből a csapdahelyzetből nem, vagy csak többszöri nekifutás eredményeként tudott kitörni. Elsősorban a szubszaharai térség kilátásai rosszak, országainak szinte esélyük sem mutatkozik a szegénységi csapdából való kijutásra. Népességük – más hasonló helyzetű országok lakosságával egyetemben – gyakorlatilag szinte rákényszerül az egyre szélesebb körű migrációra.

Változásra szinte semmi esély sem mutatkozik, amíg több mint 3 milliárd ember 2,5 dollár napi jövedelemnél kevesebből tengeti életét, 1,3 milliárd mélyszegénységben élő pedig kevesebb mint 1,25 dollárnyi jövedelemmel rendelkezik. (<https://makronom.mandiner.hu/>). cikk/20171109_2030_a_szegenyseg_vege)

Egyre jobban globalizálódó világunkban perverz jövedelemáramlás valósul meg. A fejlett országok segélyei dacára romlik a szegények helyzete, ugyanis a gazdagok a támogatások többszörösét szivattyúzzák ki tőlük az áruforgalom, a tőke- és hitelmozgások csatornáin keresztül. A csapdából való kijutásra az adhat reményt, ha az adott ország politikai vezetése megfontolt, a növekedést hatékonyan segítő, koherens gazdaság- és társadalompolitikát munkál ki, annak célkitűzéseit gyakran „kegyetlen” következetességgel valósítja meg. A kínai kormány csak 2015-ben jelentette be, hogy eltörli az évtizedek óta érvényben lévő egy gyermekes politikáját, megengedve a családonkénti két gyermeket. (https://hvg.hu/gazdasag/20151029_Mostantol_lehet_masodik_gyereket_vallalni) A Föld (egyelőre) legnépesebb országa kitörési stratégiájának szerves részét képezte lakossága növekedésének korlátozása, vállalva annak az aktívak létszámára gyakorolt - másfél-két évtized késéssel jelentkező - negatív hatásait is. A kemény népességpolitikai szabályok életbeléptetése után született generációk munkapiacra belépő tagjainak létszáma elmaradt az onnan távozott korosztályokétól, a differenciák egyértelműen kumulálódtak.

Második pillérnek a Mao Ce-tung 1976-ban bekövetkezett halálát követő hatalmi viszályból győztesen kikerült csoportosulás által 1978-ban indított átfogó reform tekinthető. A Teng Hsziao-ping nevével fémjelzett modernizáció során törekedtek Kínának a világgazdaság folyamataiba történő szerves bekapcsolására. A nyitási politika

komponenseként megindult a gazdaság liberalizálása, a külföldi működő tőke bevonása, a modern, a termelés hatékonyságát érdemben növelő technológia beszerzése.

A növekedés forrásainak jelentős része oly módon képződik, hogy Kína lakosságának saját jövedelméből megvalósuló fogyasztása alig haladja meg GDP-jének egyharmadát, de teljes fogyasztása sem éri el annak felét, (<https://www.hetek.hu/>) míg az Egyesült Államokban és a fejlett országokban ez az arány bruttó hazai termékük mintegy kétharmadára rúg. Ez a differencia lehetővé teszi a kínai fogyasztási ráta fokozatos, lassú növelését, a mélyszegénységben élők számának lefaragását, ennek ellenére felhalmozási rátájukat képesek a fejlettek átlagos szintje fölött tartani.

Elősegítette Kína kitörési szándékának megvalósulását az USA külpolitikájának súlypont-áthelyeződése. Richard Nixon amerikai elnök a „kínai kártya” kijátszásával a Szovjetunió befolyását kívánta megnyirbálni. Az Egyesült Államok külpolitikai fordulatának következményeként a Kínai Népköztársaságot felvették az ENSZ-be, bő két évvel Mao Ce-tung elhunytá után a Washington és Peking közötti diplomáciai kapcsolatfelvétel is megvalósult.

Ezt követően került sor a Kína és a kisebb országok közötti hivatalos diplomáciai kapcsolatfelvételre, amely megalapozta és elősegítette a bilaterális kereskedelem megélénkülését. E relációban például a hetvenes évtizedben a latin-amerikai országokkal az áruforgalom több mint nyolcszorosra bővült. Ebben az időszakban jelentek meg az első kínai investíciók a latin-amerikai és afrikai régiókban, amelyek célzottan a kínai gazdaság számára létfontosságú cikkek (extraktív ágak termékei, nyersanyagok) előállítását alapozták meg. A kínai gazdaság igényei a következő évtized(ek)ben is alapvetően befolyásolták mind az áruforgalom, mind a fejlesztések összetételét, a keresett árufajták nagy tömege ugyanakkor a partnerek kiválasztásánál is meghatározó szempontként jelent meg: a kapcsolatok dinamikája főként a fejlett, nagy gazdaságok relációjában volt szembetűnő.

1994-ben Kína megkapta a megfigyelő tag státust a Latin-amerikai Integrációs Társulásban (Asociación Latinoamericana de Integración), három évvel később felvették a Karibi Fejlesztési Bank (Caribbean Development Bank) tagjai sorába, az Amerika-közi Fejlesztési Bank (The Inter-American Development Bank; BID) tagországai ugyancsak egyetértettek az ázsiai nagyhatalom belépési szándékával.

Kína a nemzetközi porondon igyekezett és nyilván ma is igyekszik partnereiben bizalmat kelteni, gazdasági térnyerését a többi ország előtt nyíló, egyre táguló lehetőségként feltüntetni. Minden fórumon a béke és fejlődés progresszív gondolatát hangsúlyozza, amelynek partnerei bizonyos mértékig hitelt is adnak. A be nem avatkozás politikáját (non-interference policy) – hirdetve széles bázison komoly pozíciókat épített ki Ázsiában, de főleg Afrikában. Jellemző, hogy a három évenként rendszeresített Afrika-csúcsokra a földrész országainak mintegy kilencven százaléka delegálja első számú vezetőjét.

Néhány világgazdasági-világpolitikai esemény is kedvezően hatott Kína pozícióinak alakulására. Az IMF agresszív hitelezési stratégiája, vitatható hitelcenzorálási kritériumai, a folyósított összegek felhasználásának rigorózus ellenőrzése mellett a Kína által kedvezményes hitelként folyósított tízmilliárdok szinte baráti segítségnek tűntek.

A szakirodalomban Washingtoni Konszenzus elnevezéssel tárgyalt hitelezési kritériumok, valamint az annak megfelelő gyakorlat Dél-Amerika „elveszett évtizedét” eredményezték. A mechanizmus fő elemeit – miként Bogár László rámutat - a fegyelmező hatalmak, az IMF, a Világbank, a WTO, a Fed, a nagy hitelminősítő intézetek, illetve auditáló óriáscégek alkotják. A liberalizálás, deregulálás, privatizálás hármasszavát ültették át a gyakorlatba nevezett szervezetek vezetői. (<https://www.scribd.com/>) Tovább rontotta a nemzetközi pénzügyi szervezetek megítélését, hogy ezt az „elvrendszert” és lebonyolítási mechanizmust a döntéshozók megkísérelték kiterjeszteni a gazdaságilag feljövőben lévő ázsiai, valamint kelet-közép európai országokra is. Pregnánsan fogalmazott Joseph Stiglitz, midőn kijelentette, hogy a Washingtoni Konszenzus piaci fundamentalista elvei csak a szegény, adós országokat kíméletlenül kizsákmányoló fejlettek érdekeit szolgálják. (Stiglitz, 2009)

Még az USA-val szövetséges fejlett államok is differenciáltan ítélték meg az Irakra mért megelőző csapás indokait, valamint annak intenzitási fokát.

A Wikileaks-botrány során nyilvánosságra került információk sok ország vezetésében támasztottak kételyeket az Egyesült Államok politikai törekvéseit, szándékait illetően. Helyesen ragadja meg az összefüggések lényegét Lengyel László, abban látva Kína előnyét, hogy az ázsiai nagyhatalom ideológia-mentes politikát folytat. (Lengyel, 2007)

Természetesen a partnerországok politikusai számára a Kína által önmagáról festett kép meglehetősen retusáltként tűnik, a sugallt harmóniát ugyanis megtörik a valós belső viszonyokról kiszivárgó hírek. Az 1989-es Tienanmen-téri véres eseményeket követően néhány állam fel is függesztette diplomáciai kapcsolatait Kínával, több multi- és transznacionális vállalat pedig kitelepítette termelését. Csiang Cö-min még évekkel későbbi, 1997-es mexikói látogatása alkalmával is szükségesnek tartotta hangsúlyozni az egymás iránti politikai bizalom, a gazdasági komplementaritás, a nemzetközi ügyek esetén megnyilvánuló támogatás fontosságát. (Reiss, 2000). Mindezen disszonáns jelek mellett gyakran olvashatunk az internetes korlátozásokról, a véleménynyilvánítás szabadságának megnyirbálásáról, a legutóbbi hírek pedig külföldi politikusok és családtagjaik megfigyeléséről, a velük kapcsolatos adatgyűjtésről szólnak. (<https://www.szabadeuropa.hu/>)

Kína valamennyi sűrűn lakott kontinensen megvetette a lábát, szilárd gazdasági pozíciókat épített ki, komoly politikai befolyásra tett szert. Ezek eredményeként nagyjából világgazdasági jelentőségével arányos szavazati súlyt sikerült elérnie a nemzetközi gazdasági intézményekben. A Nemzetközi Valutalap 2010-es kijonduzi ülésén például a tagországok jóváhagyták 3,65-ös szavazati kvótájának: 6,19-re emelését, ezzel a rangsor hatodik helyéről a harmadikra tornászta fel magát (www.napi.hu). Egy évtizeddel korábban, a reform 1993-ban felgyorsult továbbfejlesztése elismeréseként a Kereskedelmi Világszervezet (World Trade Organization; WTO) 143. tagállamává választották.

Kína mozgástere a multipoláris világrendben

A konjunktúrakutató intézetek, különböző tudományos műhelyek előszeretettel foglalkoznak hosszú távú előrejelzések, prognózisok készítésével, a 2050-es, vagy a századvégi gazdasági-politikai jövőkép felvázolásával.

Az egyes részterületekre felállítható modellek közül talán a demográfiai kérdésekre koncentrálok a legmegbízhatóbbak, mivel a termékenységi koefficiensekben vagy a halálzási arányszámokban viszonylag ritkán jelentkeznek hirtelen, nagymértékű változások. (Talán a COVID-járvány időszaka kivételnek tekinthető, de feltehetőleg ebben az esetben is „természetes” önkorrekciónak lehetünk majd tanúi. Az idősök nagyfokú veszélyeztetettsége miatt emelkedő halálzási ráta a járvány lecsengése után várhatóan egy ideig a trend-érték alá süllyed, majd nagy valószínűséggel újra közelíti az alapirányzatnak megfelelő tartományt.)

Az előrejelzések szerint 2050-re már minden bizonnyal India lakossága lesz a legmagasabb a Földön, lekörözve Kínát, míg Nigéria válik a harmadik legnépesebb országgá, az Egyesült Államok e tekintetben a negyedik helyre szorul.

A lakosok számának alakulása, változásának dinamikája nyilván erőteljesen befolyásolja az adott ország világpolitikai szerepvállalásának intenzitását, az ökológiai lábnyom egyes komponenseiért folytatandó küzdelem hevességét. A dinamikusan növekvő népesség még alacsony életnívón történő ellátása is korlátozza-megakadályozza a felhalmozást, az egy munkavállalóra jutó fizikai tőkejavak mennyiségének növelését, ezáltal megghiúsítva a hatékonyság érdemi fokozását. Gondolatmenetünkben így ismét visszakanyarodtunk a szegénységi csapdához. E logika értelmében a lakosságát tekintve majdan harmadik Nigéria gazdasági téren még egyértelműen a vert mezőny tagja lesz, a PricewaterhouseCoopers becslései szerint várhatóan csak a tizenötödik pozíciót tudja majd elfoglalni. (<https://pivatbankar.hu>) India viszont századunk közepére erősen megközelíti az USA-t, részben gazdaságilag aktív népességének elképesztő ütemű növekedése, a kiművelt emberfők tömeges képzése, másrészt a bérek még a kínainál is jóval alacsonyabb nívón tartása révén (Kínából több nemzetközi nagyvállalat települt át Indiába) megnyíló beruházási-felhalmozási lehetőségek révén. (<https://www.portfolio.hu/>) India minden bizonnyal képes lesz kitörni a szegénységi csapdából. Nem véletlen, hogy a szegénységi küszöböt Indiában az ENSZ-ajánlásnál lényegesen alacsonyabb szinten határozták meg, nem tekintik például a szegénységi küszöb alatt élőnek azt a városlakót, aki havi 578 rúpiánál (2460 forintnál) többet költ. (<https://ahovakolumbuszindult.blog.hu>)

Miután Kína sikeresen kijutott a szegénységi csapdából, szinte azonnal egy újabb csapdahelyzet előtt találta magát, a „közepes jövedelmű országok csapdája” rejt számára veszélyeket, kihívásokat.

Ez a csapdahelyzet a modern korban még csak kevés ország előtt jelent meg, nyilván jellemzőinek alapos elemzése, szakirodalmi feldolgozása, a meghatározó vonások általánosítása csak a közelmúltban kezdődött, alaposabb, tudományos igényű feldolgozása inkább a következő időszakok feladata.

Maga a kategória – a „közepes jövedelmű országok csapdája” (middle income trap) – is csak századunk tudományos kutatásai során született meg. Eddig a modern korban

mindössze két ország, Japán és Dél-Korea oldotta meg sikeresen feladatot, Kína a harmadik, amely nekivághat az előtte tornyosuló akadályoknak.

1. sz. táblázat: Japán, Dél-Korea és Kína jövedelmi sávváltásai

Ország	Az alsó közepes jövedelmű sávba lépés ideje	A felső közepes jövedelmű sávba lépés ideje	A magas jövedelmű sávba lépés ideje
Japán	1933	1968	1977
Dél-Korea	1969	1988	1995
Kína	1992	2009	(?)

Forrás: Világbank, illetve Szunomár, 2018, p.7.

Prognosztizálhatóan Kína eddigi dinamikus gazdasági növekedése, a megindult strukturális átalakulások, imponáló eredményei alapján képes lesz kijutni a közepes jövedelmű országok csapdájából, és várhatóan néhány éven belül átkerül a magas jövedelmű országok csoportjába. (https://mta.hu/mta_hirei) A kategóriaváltás kétségtelen, az ehhez szükséges periódus sem lesz hosszú, de eközben nagy valószínűséggel jelentkeznek a múltban nem tapasztalt akadályok, haladást gátló tényezők.

Kína – visszatekintve az elmúlt harminc esztendőre - a délkelet ázsiai pénzügyi válság, az amerikai technológiai lufi, valamint számos más dekonjunkturális hatás dacára is közel tíz százalékos sebességgel rohogott a gazdasági autópályán. A kormány azonban helyesen konstataálta, hogy az időszakon belül a 2004-ig jellemző 12 %-os ütem lényegesen meghaladja a fenntartható növekedés tempóját. Restrikciókat, megszorításokat vezetve be, hűteni kezdte a gazdaságot. Ennek következtében a növekedés dinamikája 3-4 százalékponttal csökkent. A 8 % körüli ütem is messze meghaladja a fejlett országok átlagát és így Kína egyre közelebb kerül GDP-szintjükhöz.

Árnyalják a képet a 2020 második negyedévében regisztrált adatok, melyek szerint a G20-ak gazdasági teljesítménye 6,9 százalékkal visszaesett. Éves szintre kivetítve produktumuk 9,1 százalékkal csökken, (a legnagyobb mértékben Indiáé (-23,5 százalék). Kína e téren is kiemelkedően teljesít, egyedül Kína lesz képes ebben az időszakban GDP-jének növelésére, 3,2 százalékos mértékben. (https://OECD Quarterly National Accounts Database@OECD_STAT)

A GDP volumenét tekintve Kína még váratlan akadályok megjelenése esetén is két évtizeden belül biztosan megelőzi az USA-t. A londoni székhelyű Centre for Economics and Business Research (CEBR) gazdasági-üzleti elemzőcég minden év végén elkészíti a következő másfél évtizedre szóló prognózisát. (Az előrejelzéshez az inputadatokat

dollárban, a folyó áron regisztrált nominális hazai össztermék alapján táplálják be.). A 193 országot rangsoroló éves elemzésük (<https://CEBR World Economic League Table, WELT 2020>) szerint az Egyesült Államok és Kína 2033-ban helyet cserél a globális ranglista élén. Prognózisuk szerint 2034-re a kínai hazai össztermék nominális értéke eléri a 38 560 milliárd dollárt, míg az Egyesült Államok bruttó hazai terméke várhatóan 36 951 milliárd dollár lesz. Megjegyzendő, hogy vásárlóerő-paritáson már ma is Kína áll a rangsor első helyén (<https://www.portfolio.hu/befektetes/20191226/>)

Ezt a produktumot azonban Kína a versenytársáét több mint háromszorosan meghaladó népeiséggel éri majd el, azaz egy főre jutó GDP-je durván a harmada lesz az amerikai riválisnál regisztráltnak. Az IMF adatai alapján míg az Egyesült Államokban 65 250\$ volt az egy főre jutó GDP 2019-ben, addig Kínában 10 290\$. (International Monetary Fund, GDP per capita, current prices. <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/CHN>)

Kína természetesen hatalmas erőfeszítéseket tesz gazdasági fejlettsége növelése érdekében, amit jelez egyetemi képzésben résztvevő fiataljainak hatalmas száma is. A népesség 2,6 százaléka, 35 millió fiatal vesz részt a legmagasabb szintű képzésben. (<https://merce.hu/2019/09/10/nagyhatalmi-felsooktatás-kinaban/>)

A magasan kvalifikált szakemberek hatékony munkavégzéséhez elengedhetetlen a korszerű technika, a modern technológia, melynek beszerzése a fejlett országok vállalataitól történhet meg. E szabadpiaci tranzakciók zavartalan lehetősége azonban sokakban kételyeket ébreszt, amelyek részben történelmi tapasztalatokon alapulnak.

Az előző bő félévszázadban a kiemelkedően gyorsan fejlődő gazdaságok – elsősorban Japán és a hajdani Német Szövetségi Köztársaság - miután mintegy húsz százalékra megközelítették az USA akkori fejlettségi szintjét, növekedésük lelassult, belesimult az átlagba. Nagyfokú naivitással feltehetnénk a kérdést: a legmodernebb gépekből nem gyártottak eleget, ezért piacuk szűvássá, kínálat-korlátossá vált?! Megjelenhettek a piaci mellett más elosztási formák is?! Pedig a felzárkózó országok Japán kivételével a nyugati civilizációhoz tartoztak, míg Kína (és India) más civilizációk képviselői. A hajdani COCOM-listára hasonlító durva diszkrimináció, megkülönböztetés napjainkban nagy valószínűséggel nem fordulhat elő, óriási megütközést keltene, de finomabb formában megnehezíthetik a korszerű termékekhez való hozzájutást. Elképzelhető, hogy a korporatokrácia e tekintetben is működésbe lendül?

Kínát alacsony életszínvonalon élő, de dinamikusan növekvő népessége rákényszeríti gazdasági teljesítményének gyors növelésére. Ez megalapozza világpolitikai pozíciójának javítását, Kelet- és Délkelet-Ázsia partikuláris vezető hatalmává válását. Regionális hegemoniájának megszilárdulása elősegíti világhatalmi szerepének mind szélesebb körű elismerését. Ez viszont sérti, keresztezi az Egyesült Államok létfontosságú gazdasági-politikai érdekeit. (Huntington, 1999)

Kína előretörésének várható reakciójaként az USA és a nyugati civilizáció fejlett országai óvatosan (!) zsilipelni fogják Kína (és India) gyorsan bővülő nyersanyag-, energiahordozó-, késztermék- és tőkeáramlásait. A koronavírus-járvány elleni védekezés jegyében fellépő hatalmak a talán túlzásba vitt óvintézkedésekkel Kínát bizonyos mértékig elszeparálták.

Kína (és némileg India) gazdasági expanziója korlátozásának jelei az USA-val bonyolódó kereskedelem területén is egyértelműen megjelentek már. Kína ugyan továbbra is őrzi domináns pozícióját az Egyesült Államok Ázsiából származó importjában, de pár év alatt sokat veszített részesedéséből. 2013-ban még Kínában gyártották az USA-ba irányuló ázsiai származású termék 67 százalékát, 2019 második negyedévére azonban részaránya 56 százalékra zuhant. A kiegészítő kínai termékek majdnem felét ma már vietnami gyártószalagokról lekerülő cikkekkel pótolják, amelyeket gyakran a jól bevált, de időközben kitelepült kínai partnerek állítanak elő. Bár ebben a kereskedelmi viszonylatban is nyilván „kormányzati befolyásolástól mentes” piacokon zajlik az áruforgalom, de a tizenegy százalékpontos pozícióvesztés több mint elgondolkodtató! (<https://raketa.hu/valtozo-vilag>)

A gazdaság teljesítményének növelését korlátozó hatások ellenére a kínai vezetés ugyancsak ambiciózus tervet fogalmazott meg 2011-ben: 4000 \$/fő körüli GDP-jét 2020-ra 10.000 \$/fő nagyságúra kívánta növelni. A Nemzetközi Valutaalap adatai szerint Kína már két évvel korábban, 2018-ban eljutott a 9920 dolláros szintre (International Monetary Fund, GDP per capita, current prices, <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/CHN>), azaz a kívánt nívó elérése a járvány ellenére is erősen valószínű.

A magas jövedelmű országok csoportjában újabb veszélyek, kihívások várnak az oda átkerülő nemzetállamokra, legalább is erre következtethetünk Japán gazdasági problémáiból, nehézségeiből, a vészjósló felhők sűrűsödése már Dél-Korea egén is elkezdődött. A stagnálás, az időnként bekövetkező gazdasági visszaesések már szinte megszokott jelenségek a szigetország gazdasági életében, a defláció által okozott gondok pedig nem sokkal enyhébbek, mint amelyeket a vágtató infláció idéz elő. A jelzett problémák szinte állandó kísérőjelensége a társadalom előregedése, a szociális csoportok közötti fokozódó egyenlőtlenség, és az innovációs potenciál visszaesése. Minden bizonnyal Kína fejlődését is egyre erőteljesebben fékezik, gátolják ezek a tényezők, az ázsiai nagyhatalom nem tehet mást, mint felkészül leküzdésükre. A Hszi Csin-ping elnök által a 2016 és 2020 közötti gazdaságpolitikai célok elérése érdekében vázolt „innovatív, összehangolt, zöld és nyitott” fejlődési út nem csupán Kína mai gazdasági gondjaira kíván megoldást mutatni, hanem a hosszú távú fejlődés útvonalát is ki kívánja jelölni.

Fan Gang, a Pekingi Egyetem professzora, a Nemzeti Gazdaságkutató Intézet igazgatója szerint megfigyelhető Kínának az a törekvése, hogy dinamikusan növekvő gazdasági erejére alapozva hosszú távon a multipoláris világrend egyik meghatározó pólusává váljon. A Csendes-óceáni Partnerség (Trans Pacific Partnership - TPP) amerikai felmondását követően Kína előtt megnyílt a lehetőség Délkelet-Ázsia intenzívebb befolyásolására. 2019-ben végül aláírták az Átfogó Regionális Gazdasági Partnerség (Regional Comprehensive Economic Partnership; RCEP) néven szerveződő együttműködés dokumentumait. A szerződést a 10 ASEAN-országon kívül Japán, Ausztrália, Új-Zéland és Dél-Korea ratifikálta, India nem sokkal az aláírás előtt elállt a részvételtől. (<https://www.mnb.hu/>)

Nemzetállamok versus civilizációk

A természeti környezet elsajátításához-felhasználásához kötődő ismereteink alapvetően a nemzetállamokhoz működéséhez, megnyilvánulásaihoz kapcsolódnak. Ez egyértelműen következik abból, hogy a civilizációk kulturális, nem pedig politikai entitások, (Huntington, 1999) azaz belföldi és nemzetközi kontraktusokat nem köthetnek, nem lehetnek részesei országok közötti ügyleteknek, tranzakcióknak. A nemzetállamok előtérbe kerülése, szereplése a nemzetközi élet színpadán mindenki számára természetesnek, magától értetődőnek tűnik, mivel:

- Az alap-, közép- és felsőfokú oktatás során, kiemelten a történelemórák tematikáiban az események leírásának, elemzésének alanyaiként a nemzetállamok, birodalmak, illetve azok kiemelkedő személyiségei jelennek meg.
- A tudományos művek, a médiában hozzáférhető információk az egyes országok statisztikai hivatalai által összegyűjtött és primer módon feldolgozott adatokra épülnek. Ezek az intézmények törvényben meghatározott feladatkörüknel fogva alapvetően az adott ország állampolgáraitól, az ott dolgozó külföldi munkavállalókról, az oda látogató turistákról, a területükön működő (esetleg a határokon kívül tevékenykedő, de az adott nemzethez kötődő) társadalmi, gazdasági, kulturális, politikai szervezetekről, intézményekről szereznek be információkat, dolgozzák fel és terjesztik azokat.
- A szépirodalmi művek, regények cselekménye a nemzetállamok által uralt környezetben játszódik, szereplőinek eszmerendszere, gondolkodásmódja többnyire az adott nemzetállamban jellemző nézeteken, szokásokon, attitűdökön alapul.
- A nemzetállamok képezik a legfontosabb nemzetközi szervezetek bázisát, amelyek döntéseiket, határozataikat tagjaik szavazatai alapján hozzák meg. Még az IMF-hez hasonló felépítésű szervezetek is, amelyek részvevői különböző civilizációkhoz tartoznak, diszkréten hallgatnak tagjaik civilizációs jellemzőiről, maximum néhány újságíró firtatja azokat.
- A nagy érdeklődéssel kísért sportesemények is nagyrészt nemzeti, illetve az azokra épülő nemzetközi bajnokságokban szerveződnek, az összecsapások másik jelentős hányadát pedig nemzeti válogatottak részvételével bonyolítják le.

A nemzetállamok szerteágazó érdekeik megvalósítására, a nélkülözhetetlen természeti erőforrások biztosítására törekedve igyekeznek együttműködő partnereket találni. A keresés természetes közege az adott civilizációhoz tartozó államok köre, a civilizációk ugyanis jellemzően több politikai egységet foglalnak magukban. A rokon országok többnyire készek nyílt vagy burkolt, szerződésben rögzített vagy spontán pénzügyi, szakmai, diplomáciai, tudományos, esetleg katonai segítség nyújtására. (Huntington, 1999) Az egykori anyaországok jogilag függetlenné vált volt gyarmataikat igyekeznek vonzáskörükben tartani, az Európai Unió 1975 óta működik együtt 77 ilyen státuszú állammal.

A gazdasági – azon belül kiemelten a pénzügyi -, társadalmi, tudományos, technikai folyamatok egyenként és összességükben is a globalizáció felgyorsulása irányában

hatnak. A jelzett spontán processzusok végbemeneteléhez a regionális és a világhatalmak igyekeznek saját érdekeik által meghatározott politikai, jogi kereteket kialakítani. Az Egyesült Államok a korábbi bipoláris, az azt követő unipoláris és a kifejlődőben levő multipoláris világrendben is hatalmas energiákat fejtett ki és mozgósít ma is a stratégiai célrendszerének megfelelő globális birodalom kiépítése érdekében. Ez a törekvés a multi- és transznacionális vállalatok, az óriásbankok, a média és a kormányok – összefoglaló elnevezéssel - a korporatokrácia (Perkins, 2006) koordinált tevékenységében jelenik meg.

Reagen elnök a korporatokrácia elkötelezett támogatójaként építette tovább a globális birodalmat. Végrehajtotta azok akaratát, akik látszólag őt szolgálták, de akik valójában ténylegesen irányították a kormányt – mint például George H. W. Bush alelnök, Schultz külügyminiszter, Caspar Weinberger védelmi miniszter, Richard Cheney, Richard Helms és Robert Mc Namara. Azt hirdette, amit ezek a meghatározó személyiségek akartak:

- olyan Amerikáról beszélt, amely az egész világot, annak ásványkincseit, nyersanyagait ellenőrzése alatt tartja,
- olyan világot vázolt fel, amely végrehajtja ennek az Amerikának a projektjeit;
- olyan hadsereg fenntartását tűzte ki célul, amely kikényszeríti az amerikai játékszabályok betartását;
- olyan nemzetközi kereskedelmi és bankrendszer folyamatos fejlesztésére tett javaslatokat, amely elősegíti az Egyesült Államok egyeduralmát a globális birodalomban. (Perkins, 2006) E törekvéseket elemezve látta úgy a Nobel-díjas J. E. Stiglitz, hogy korszakunkban a nemzeti elitek hagyományos diktatúráját a nemzetközi pénzvilág új diktatúrája váltja föl. (Stiglitz, 2002) Hozzátehetjük: ez a nemzetközi pénzvilág az Egyesült Államok és a nyugati civilizáció által generált és irányított szervezetek összessége.

A Nyugati civilizáció az Egyesült Államok vezetésével meglehetősen agresszivitással próbálja integrálni a más civilizációkhoz tartozó országok gazdaságát az általa kialakítani szándékolt világgazdasági rendszerbe, illetve az „új világrend” (New World Order) már létrehozott intézményeibe. Vezetői eközben gyakran hajtanak végre területek vagy ásványi vagyon ellenőrzése céljából indított manővereket a többször felújított „isten elhivatottság” (Manifest destiny) jegyében.

E törekvésük megvalósítása érdekében az USA, Kanada és az Európai Unió fejlett országai egységes tömböt alkotnak, még ha azon mutatkoznak is repedések, még ha számos döntésüket viták előzik is meg, még ha akcióikat kisebb torzalkodások övezik is. Projektjeikhez többnyire sikerül megnyerniük Ausztrália, valamint Új-Zéland támogatását, elérni azok képviselőinek együttműködését. A nemzetközi pénzügyi intézmények (IMF, Világbank) és más gazdasági szervezetek (WTO) közgyűlésein kialakított dominanciájuk ugyancsak segít az általuk megfogalmazott megoldások más nemzetekre történő ráerőltetésében. Feltehetően nem esik távol a valóságtól az az állítás, mely szerint a többnyire az összeesküvés-elméletek közé sorolt fellépések gyakran a nyugati civilizációhoz tartozó valamelyik állam, gyakran több ország

tekintélyes köreinek összehangolt akciói. Ezt ismerte be J. Perkins, midőn hangsúlyozta, hogy a korporatokrácia nem tekinthető összeesküvésnek. Mivel a dollár világválutaként funkcionál, az Egyesült Államok olcsón és kockázatmentesen folyósíthat kölcsönöket. Illetékes döntéshozói tisztában vannak azzal, hogy a hitelek nagy részét a kérelmezők sosem fogják visszafizetni. Az USA célja valójában az adós országok függőségben tartása és kilátástalan helyzetük könyörtelen kihasználása. (Perkins, 2006)

Jim Garrison a State of World fórum elnöke meglehetősen borús képet vázolt fel. A Föld országainak integrációja, kiemelten gazdasági globalizációja már megfelel egy valódi „birodalom” kritériumainak. Egyetlen ország sem képes függetleníteni magát a globalizáció kényszerítő erőitől. Nem menekülhetnek meg a Világbank vagy a IMF által diktált feltételektől, a WTO önkényes szabályaitól. (Garrison, 2004) A nemzetközi gazdasági intézmények feljogosítva érzik magukat – mondhatni feljogosították magukat - annak megítélésre, hogy az egyes államok mit tehetnek saját területükön és mit nem. (Huntington, 1999) Ezt a helyzetet általánosítja Veress József midőn kifejti, hogy az ország kategóriája, amely évszázadokon keresztül a világ berendezkedésének és működésének leírására használt egyik legfontosabb fogalom volt, mindjobban marginalizálódik, folyamatosan veszít jelentőségéből. (Veress, 2019)

Az USA potenciális vetélytársai térnyerését minden eszközzel igyekezik akadályozni: a világ természeti erőforrásainak ellenőrzésével; a világ gazdasági folyamatainak kanalizálásával, támaszpontok létesítésével a stratégiai övezetekben, a konkurens világpolitikai befolyásának korlátozásával, a nemzetközi szervezetek felhasználásával; a segélyek, támogatások leépítésével, karaktergyilkosságokkal, nagyon ritkán nyílt háborúk indításával. (Vizi, 2013)

Kína helyzete hátrányos, ugyanis kevés és relatíve kis gazdasági potenciállal bíró ország tartozik az ázsiai civilizációhoz. A hongkongi, szingapúri és tajvani kínaiak a civilizáción belüli kohézió logikája szerint folyósították a Kína növekedésének megindításához igényelt tőke tekintélyes hányadát, de más országok támogatására nem nagyon számíthatott az ázsiai óriás. Mint utaltunk rá, az USA kereskedelem-politikájával még ebbe az egységbe is igyekezik éket verni (Vietnam). Kína esetében az ország határai és a civilizáció kiterjedése között nem mutatkozik lényeges különbség, egyetérthetünk Lucien Pye megállapításával: Kína valójában egy civilizáció, amely úgy viselkedik, mintha állam volna. (Huntington, 1999) Valójában a két dimenzió kiterjedése szinte egybeesik.

Összegzés

A biokapacitást meghaladó ökológiai lábnyom egyre élesedő küzdelemre készíti a Föld országait. Kína e versenyben való helytállás mellett haladt saját, buktatókkal telített útján. Belső nehézségeit, problémáit legyőzve sikeresen kijutott a szegénységi csapdából és várhatóan rövid időn belül leküzdöi a közepesen fejlett országok előtt álló akadályokat is. Eközben regionális hatalomból egyre inkább világhatalommá fejlődik. Nemzetközi pozíciójának erősödése lehetővé teszi számára ambiciózusabb nemzetközi politika folytatását, ami sérti a nyugati civilizációt alkotó országok, elsősorban az Egyesült Államok érdekeit. A harc ebben a dimenzióban gyakran már nem fair eszközökkel folyik,

ismétlődően tapasztalható elfogultság a nemzetközi gazdasági és politikai szervezetek részéről. A tanulmány próbálja bizonyítani, hogy a kialakuló multipoláris világban Kína sikeresen helyezkedik el, mind hatékonyabban valósítja meg egyre merészebb célkitűzéseit.

Kína fejlődési útjának bemutatásával, gazdasági-politikai problémáinak vizsgálatával tanulmányom remélhetően hozzájárult a júniusi dolgozatomban taglalt „személytelen” kérdések elmélyültebb elemzéséhez.

Irodalomjegyzék

- Czettler J. (1946). *Az emberi gazdálkodás története*. Budapest: Franklin Társulat.
- Diamond, J. (2007). *Összeomlás*. Budapest: Typotex Könyvkiadó.
- Garrison, J. (2004). *American Empire: Global Leader or Rouge Power?* San Francisco: Berrett-Koehler Publishers Inc.
- Huntington, S. P. (1999). *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Lehoczki B. (2008). *Latin-Amerika és Kína: a kapcsolatok új rendszere? Ph.D. értekezés*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola.
- Lengyel L. (2007). Új Közép-Európa? 2000 Irodalmi és Társadalmi havi lap. 6-7. szám. <http://ketezer.hu/2007/06/uj-kozep-europa/>. Letöltés dátuma: 2020.12.18.
- Malthus, T. R. (1982) *Tanulmány a népesedés törvényéről*. Budapest: Kritérion Könyvkiadó.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens, W. W. (1972). *The Limits to Growth*. New York NY: Universe Books.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L. & Randers, J. (2005). *A növekedés határai harminc év múltán*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Mora, F. O. (1999). Sino-Latin American Relations: Sources and Consequences, 1977–1997. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*. 2. sz. 91–117.
- Perkins, J. (2006). *Egy gazdasági bérgyilkos vallomásai*. Budapest: Ráció Könyvkiadó.
- Reiss, S. (2000). *Discovery of the Terra Incognita: Five Decades of Chinese Foreign Policy towards Latin America*. Working Paper No. 2. Mainz: University of Mainz.
- Schumacher, E. F. (1991). *A kicsi szép*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Stiglitz, J. E. (2002). *Globalisation and Its Discontents*. New York, NY: W. W Norton&Company
- Szunomár Á. (2018). Gazdasági csodák / gazdasági csapdák Kínai növekedési kilátások a japán és a dél-koreai példa tükrében. Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet. Műhelytanulmányok 124., http://real.mtak.hu/79197/1/MT_124_Szunomar_u.pdf. Letöltés dátuma: 2020.12.18.
- Veress J. (2019). A gazdaságpolitika fogalma és szerepe a modern gazdaságokban. In: Dombi Á. (szerk), *Gazdaságpolitika a 21. században*. Budapest: Eötvös Lóránd Tudományegyetem Gazdálkodástudományi Intézet.
- Vizi S. (2013). *A szuperhatalmak hidegháborús stratégiája, kilátások a kétpólusú világrend felbomlása után*. Budapest: Magyar Hadtudományi Társaság *mhtt.eu* 2013_elektronikus_2013_e_Vizi_Sandor. Letöltés dátuma: 2020.10.25.
- Wackernagel, M., & Beyers, B.: (2019). *Ecological Footprint; Managing Our Biocapacity Budget*. Gabriola Island, B.C.: New Society Publishers.
- Wackernagel, M., & Rees, W.E. (1996.). *Our Ecological Footprint-Reducing Human Impact on the Earth*. Gabriola Island, B.C.: New Society Publishers.
- Wackernagel, M., & Rees, W. E. (2001). *Ökológiai lábnyomunk*. Budapest: Föld Napja Alapítvány.

Internetes források

- https://ahovakolumbuszindult.blog.hu/2011/05/12/szegenysegi_kuszob_indiaban. Letöltés dátuma: 2020. 10. 28.
- <https://CEBR World Economic League Table, WELT 2020>. Letöltés dátuma: 2020.10.28.
- https://www.elobolygonk.hu/Klimahirek/Termeszett/2020_07_25/2064ben_tetozik_az_emberek_szama_a_foldon_es_negy_oroszag_lesz_a_legfontosabb_hatalom. Letöltés dátuma: 2020. 10. 27.
- <https://www.hetek.hu/>. Letöltés dátuma: 2020. 10. 31.
- https://hvg.hu/gazdasag/20200914_Az_egesz_vilag_melyrepulesben_Kina_azonban_koszoni_szepe_n_jol_van. Letöltés dátuma: 2020. 10. 26.
- https://hvg.hu/gazdasag/20151029_Mostantol_lehet_masodik_gyereket_vallalni. Letöltés dátuma: 2020. 10. 31.
- <https://www.ifpri.org/>. Letöltés dátuma: 2020. 10. 27.
- https://makronom.mandiner.hu/cikk/20171109_2030_a_szegenyseg_vege. Letöltés dátuma: 2020. 10. 31.
- https://mta.hu/mta_hirei/mivel-jarhat-a-gazdasagi-csoda-kina-novekedesi-kilatasaival-foglalkozott-a-vilaggazdasagi-tudomanyos-tanacs-108578. Letöltés dátuma: 2020. 10. 27.
- https://www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/tortenelmi_atalakitasrol_dontott_az_imf.463989.html. Letöltés dátuma: 2020. 10. 27.
- <https://nincs-megallas-11-milliard-ember-lesz-a-foldon/behir.hu/>. Letöltés dátuma: 2020. 10. 27.
- <https://www.mnb.hu/letoltes/azsiai-szabadkereskedelmi-egyezmények-attekintes.pdf>. Letöltés dátuma: 2020. 10. 24.
- <https://www.portfolio.hu/befektetes/20191226/hiaba-a-kereskedelmi-haboru-2032-re-kina-lehet-a-vilag-legnagyobb-gazdasaga-411095>. Letöltés dátuma: 2020. 10. 28.
- [https://stats.oecd.org. >Index>DataSet](https://stats.oecd.org/Index>DataSet) Letöltés dátuma: 2020. 10. 26.
- <https://www.origo.hu/itthon/20200511-nem-szabad-gondolkodas-nelkul-elutasítani-a-muanyagot.html>. Letöltés dátuma: 2020. 10. 27.
- <https://privatbankar.hu> 2018. május 16. Letöltés dátuma: 2020. 10. 29.
- <https://www.portfolio.hu/gazdasag/2020https0626/a-koronavirus-es-az-uj-hideghaboru>. Letöltés dátuma: 2020. 10. 24.
- <https://raketa.hu/valtozo-vilag-i-kina-usa-kereskedelmi-haboru-koronavirus-kearney-jelentes>. Letöltés dátuma: 2020. 10. 27.
- <https://www.scribd.com/document/58910417/Bogar-Laszlo-Halozatok-Vilaguralma>. Letöltés dátuma: 2020. 10. 27.
- <https://www.szabadeuropa.hu/a/kina-adatgyujtes-zhenhua-magyarok-facebook-twitter/30898346.html>. Letöltés dátuma: 2020.10. 29.
- <https://www.tozsdeforum.hu>. Letöltés dátuma: 2020. 10. 27.
- International Monetary Fund, GDP per capita, current prices,
<https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/CHN> Letöltés dátuma: 2020.12.18.

Slezák-Bartos Zsuzsanna

SZEKSZÁRD VÁROS ARCULAT ALAKÍTÁSÁNAK KIHÍVÁSAI

Absztrakt

Szekszárd arculata szempontjából ma is, és a jövőben is meghatározó marad a város természetes és épített környezete. A korábbi, időnként cserélődő arculat és imázs nem tett jót a város megítélésének. Pontosán meg kell határozni, hogy mit is akarunk üzeni a várost képviselő szlogenszerű mondatokkal. A város központi arculati elemeként a bor és a borászatok jelennek meg. Éppen ezért célszerű a „bor” szerepeltetése Szekszárd új imázsában. Az Önkormányzatnak egységes és minden területre kiterjedő kommunikációs stratégiát kell kidolgoznia és működtetnie. Mai felgyorsult és informalizált világunkban, ahol a kommunikáció társadalmi szintű folyamat, fontos feladattá vált egységes városkép kialakítása. Elkerülhetetlen a megfelelő külső és belső kommunikáció működtetése, mely által vonzóvá teheti a város önmagát, elsősorban a városlakók, másodsorban a rendszeresen, illetve alkalmanként a városba látogatók számára. Releváns tehát, hogy a város milyen – vállalható és világos – üzenetet, szlogent közvetít a külső környezete felé. Az empirikus kutatás – a szekszárdi lakosok, valamint a városban tanulók és dolgozók véleményét vizsgálva – online kérdőívvezésen, mélyinterjúkon és személyes tapasztalatokon alapul.

Kulcsszavak: Szekszárd; városmarketing; imázs

Bevezető

A megyék és Budapest területfejlesztési igényei és feladatai közt Tolna megye erőteljes agrárjellegét emelhetjük ki, mint a települések arculatát meghatározó tényezőt. A turisztikai vonzerók közt megemlíthetjük a Szekszárdot közvetlenül érintő történelmi borvidék, de az erdők (Gemenc) közelsége, a népművészet Szekszárdon is értelmezhető vonzerók, amelyekre a város marketingje építhet. A helyi borászok egyéni tevékenysége kiemelkedő a térségben. A borászok saját pincészetük és pincéjük mellett vendéglátással és szállásadással is foglalkoznak. A borhoz kötődő rendezvények közül a legsikeresebb a minden szeptember harmadik hétfőjén megrendezésre kerülő Szekszárdi Szüreti Napok. Az esemény megszervezése és lebonyolítása jól mutatja a vállalkozók és a borászok közötti összefogást, hiszen e vállalkozások támogatásával történik a Borudvar kialakítása, a zenekarok, együttesek finanszírozása, pavilonok építése stb. A kínálat másik kiemelkedő eleme a Szekszárdi Családbarát Strand- és Élmenyfürdő, sok év után hiánypótló elemként jelent meg. A fejlesztés nemcsak a szekszárdi igényeket szolgálja ki, hanem tágabb térségnek is turisztikai eleme. A kulturális tevékenység sokszínűsége jellemző: Szekszárd szülöttéhez, Babits Mihályhoz kötődő kulturális rendezvények, Mészöly Miklós kapcsán tartott emléknapi, illetve az ahhoz kapcsolódó konferencia, valamint Liszt Ferenc kapcsán szervezett rendezvények. Különleges kínálati elemként

jelenik meg a Gemenc. Fejlesztése, a kapcsolódó beruházások folyamatosan napirenden vannak. A jövőbeli fejlesztések, beruházások tükrében esetleg a szlogen kiegészíthetővé válik más elemekkel is. A sporthoz kapcsolódó beruházások kapcsán, a sportra utaló jelzővel; a Gemencben történő fejlesztéssel a természetre vonatkozó kiegészítése történhet meg az üzenetnek. A rendezvények gyakoriságának növelésével esetleg a „fesztiválok városaként”, illetve a kulturális rendezvények, művészeti kiállítások kapcsán a „művészetek városa” kiegészítéssel már megfelelő tartalmat adhatnánk az üzenetnek. (Máté & Nagy, 2015)

Szakirodalmi áttekintés és módszertan

A megfelelően alkalmazott marketing stratégiának jelentős szerepe lehet a városi gazdaság fejlődésének segítésében, elősegítve a városok imagóinak javítását és fogyasztásának növelését, hiszen a rendkívül sokrétű célpiac szemében is mást és mást jelent ugyanaz a terület. A várostermék sokkal komplexebb a fogyasztói árucikkekénél, a termék ugyanis ez esetben azonos magával a területtel, a régióval, a településsel. (Kozma, 2002; Gordos, 2000) A bor jelenleg turisztikai vonzerőként sikerebb, mint kereskedelmi termékként. (Angler, 2017) A pozicionálás, a márkaépítés a területi marketing meghatározó feladata. (Molnár et al., 2015) A borturizmus fejlődése a borutak, klaszterek, új rendezvények születése szintén segíti a közösségi bormarketing erősödését. (Gonda & Raffay, 2015; Gonda, 2017; Máté A., Spiegler P., Angler K., & Krizl E., 2015; Máté 2007) A Szekszárdra érkező turisták a borral, borvidékkel, borászokkal, borúttal és a szüreti fesztivállal kapcsolják össze Szekszárdot, vagyis a helyi borászok sikerei széles körben ismertek és markáns elemeivé váltak a város pozitív megítélésének. Azonban egyéb tényezők, mint a kultúra (híres költők, Deutsche Bühne, stb.) vagy a Gemenci erdő alig kerül előtérbe, amely nem szerencsés tendencia. (Máté A., Slezák-Bartos Zs., & Vas Gáborné Guld Zs, 2015) Szekszárd turisztikai értékei, látnivalói közül szintén a bor, borvidék, borászok és a szüreti fesztivál a legismertebb. Ezenkívül a Garay- és a Béla teret, valamint a Prométheusz Parkot emelhetjük ki. A Gemenci erdő többségében csak a helyi lakosság számára fontos kínálati elem, vagyis Szekszárd korábbi meghatározó jelentőségű vonzereje háttérbe szorult az elmúlt időszakban. Mindez érződik a fejlesztések hiányában is, továbbá óriási a kockázat, hiszen kikophat Szekszárd és Gemenc kapcsolata a köztudatból. Az épített értékek közül a Kilátó, a kálvária, a belváros templom és a vármegyeháza kiemelkedő jelentőségű. (Máté & Nagy, 2015) Továbbá megállapítható, hogy az elmúlt évtizedben jelentősen megnőtt azon pincészetek száma, melyek nemzetközileg is versenyképes borokat készítenek, építészeti szempontból is kiemelkedő pincék, szálláshelyek és feldolgozók létesültek. (Slezák-Bartos et al., 2016) A borturizmus megerősödése javít Szekszárd turisztikai helyzetén, de a túlzott egy lábbon állás kiszolgáltatottá teszi a piacon. A helyi társadalom igényli a hagyományok felélesztését, megtartását, amelyben a hagyományörző csoportoknak is nagy szerepük van. A Szekszárdi Szüreti Napok érdeme, hogy életben tartja ezeket a hagyományokat, hiszen 1970-től töretlenül szervezik meg minden évben. Óriási jelentősége van annak, hogy 2005-ben meg tudott újulni a rendezvény mind tartalmában, mind formájában, tehát a

programok, a helyszínek, a borpavilonok, a név és logó tekintetében, amely a mostani sikerekhez elengedhetetlen feltétel volt. Ezzel párhuzamosan a szekszárdi borok és pincészetek is hatalmas fejlődésen mentek keresztül az elmúlt húsz évben, amely megalapozta a fesztivál minőségi boros szolgáltatásait. Megerősödtek a borászok civil szerveződései, amelyeken keresztül megfogalmazták elvárásaikat a rendezvényel kapcsolatban, sőt társszervezőkké váltak a Szekszárd Borvidék Nonprofit Kft. révén. (Angler, 2016) A fesztivál és borpavilonok minőségi változásának köszönhetően sokkal több borász vesz részt a Borudvarban, mint a 2005 előtti években. A jelenlegi borpavilonok nemcsak kulturáltabb helyszínt biztosítanak a borkóstoltatáshoz, de a borászok közötti együttműködést is erősítik, hiszen egy pavilonban általában kettő borászat mutatkozik be. (Máté A., Slezák-Bartos Zs., & Vas Gáborné Guld Zs., 2015; Slezák-Bartos & Horváth, 2017) Szekszárdon, a fesztiválra érkező turisták esetében kiemelt szerepet kap a borvidék, borászatok megismerése, akár a borással való személyes találkozás lehetősége, így feltételezhető, hogy további alkalmakkor is szívesen vesznek részt borfesztiválokon, borkóstolókon, borvacsorákon, gasztrofesztiválokon. (Gonda, 2017) Ugyanakkor a médiában látottak, hallottak, olvasottak, a személyesen megtapasztaltak, a rokonok, ismerősök által elmondottak egyaránt táplálják az adott településről kialakult imázst. (Sulyok, 2006; Michalkó, 2014) A turizmus fejlesztésének feltétele az önkormányzatok aktív szerepe, hiszen azok felelnek többek között a települések környezetéért, az építészeti örökség védelméért, az utcák, a terek rendben tartásáért, és a helyi fejlesztési tervek kidolgozásáért. (Spiegler, 2009) A város versenyképességének legfőbb célja a lakosság életszínvonalának növelése, a térségi, városi jövedelem és ennek meghatározójaként a foglalkoztatottsági helyzet javítása. (Piskóti et al., 2015)

A KSH adatai szerint a 2011-es népszámlálási adatok alapján Szekszárdon 34.296 ember élt életvitelszerűen, ez 1933 fővel kevesebb, mint a tíz évvel korábban mért adat. A 2011-ben mért adatok alapján Szekszárd lakosságának 46,34%-a férfi, 53,66%-a nő. A település legnépesebb korcsoportja az 55-59 éves korosztály volt, így 2014-re nagy valószínűséggel már a közvetlen nyugdíjazás előtt állók csoportja lehetett a legszélesebb, illetve tekintve az azt megelőző osztályokat, gyakorlatilag folyamatos növekedésre lehetett számítani. (ksh.hu, 2011) 2019-ben Szekszárd becsült népessége 32 488 fő, ami az akkori Magyarország népességének 0.33%-a, Tolna megyének 14.81%-a. Ha a népesség azonos ütemben változna, mint a 2018-as évről a 2019-es évre (-1.47%/év), akkor 2020-ban Szekszárd lakossága 32 009 fő lenne. (nepesseg.com, 2020) A lakónépesség az adott területen lakóhellyel rendelkező és másutt tartózkodási hellyel nem rendelkező személyek, valamint az ugyanezen területen tartózkodási hellyel rendelkező személyek együttes számaként értelmezhető. (www.teir.hu)

A Szekszárdon életvitelszerűen élők körében, kérdőíves felméréssel végzett kutatás során a megkérdezések véletlenszerűek, önkéntesek és anonimak voltak. Kizárólag felnőttkorú, 18 éven felüli válaszadók eredményeit vettem figyelembe. A felmérés online és offline módon történt egyszerű véletlen mintavétellel. Az online kérdőívet (1. sz. melléklet) különböző felületeken (PTE KPVK honlap és Facebook oldal, HÖK Facebook oldal, teol.hu, PTE KPVK belső hírlevél) tettem közzé, amely által a mintába tartozó

válaszadók hangsúlyos részének elérhetővé vált a kérdőív kitöltése. Offline módon a PTE KPVK, az önkormányzat és más intézmények munkatársai, illetve hozzátartozói által kerültek kitöltésre a kérdőívek, melynek eredményeit később rögzítettem az online felületre. A véletlenszerűség itt is adott volt, hiszen a nyomtatott kérdőívek kitöltését az intézmények szervezték. A nyitott kérdések esetében a válaszadóknak szabad véleményre adódott lehetősége, de itt is több esetben azt tapasztaltam, hogy a megkérdezettek nem válaszolnak, nem tartják fontosnak a véleményük kifejezését. A statisztikai feldolgozás érdekében a kérdéstípusok többsége (előre meghatározott válaszokat tartalmazó) zárt kérdés, valamint értékelési skálába (1-től 5-ig számmal) sorolt válaszokat tartalmazó kérdés volt. A feldolgozás során az Excel adatbázis alapján összesítő, arányokat, értékátlagokat bemutató diagramok készültek. Jelen tanulmányban Szekszárd megyeszékhely arculati megítélését vizsgáltam, a helyi lakosok információszerzési szokásaira kérdeztem rá.

Eredmények

A válaszadók értékelték a város logóját és szlogenjeit, mely kapcsán választ kaphatunk arra, hogy az új arculati koncepció elérte-e a hatását, a városlakók azonosulni tudnak-e vele.

Ha nincs egységes koncepció, nincsenek jól egymásba illeszthető elemek, az arculat nem lesz összefüggő, így a lakosok érzelmeiben sem alakul ki teljes bizalom. (Slezák-Bartos & Vas-Guld, 2018) A Szekszárdi Borvidék Nonprofit Kft. és Szekszárd város arculati vizsgálata kapcsán a logó és szlogen elemek közötti összhang állapítható meg. (1. sz. ábra)

A kérdőíves kutatásban 105 Szekszárdon élő/dolgozó válaszadó vett részt. A megkérdezettek kisebb része férfi (41,9 %), nagyobb arányban nő (58,1 %) volt. A válaszadók korcsoport szerinti kiegyenlített megoszlása jellemző, 29,5 % a fiatal korosztályból (18-29 év) került ki, 18,1 %-a 30-39 év közötti, 21,9 % 40-49 év csoportot képviseli, 50-59 évesek aránya 17,1 % és a 60-69 év közöttiek 11,4 %-kal jelennek meg a mintában.

1. sz. ábra: A Szekszárd Borvidék Nonprofit Kft. és Szekszárd MJV arculati összehasonlítása

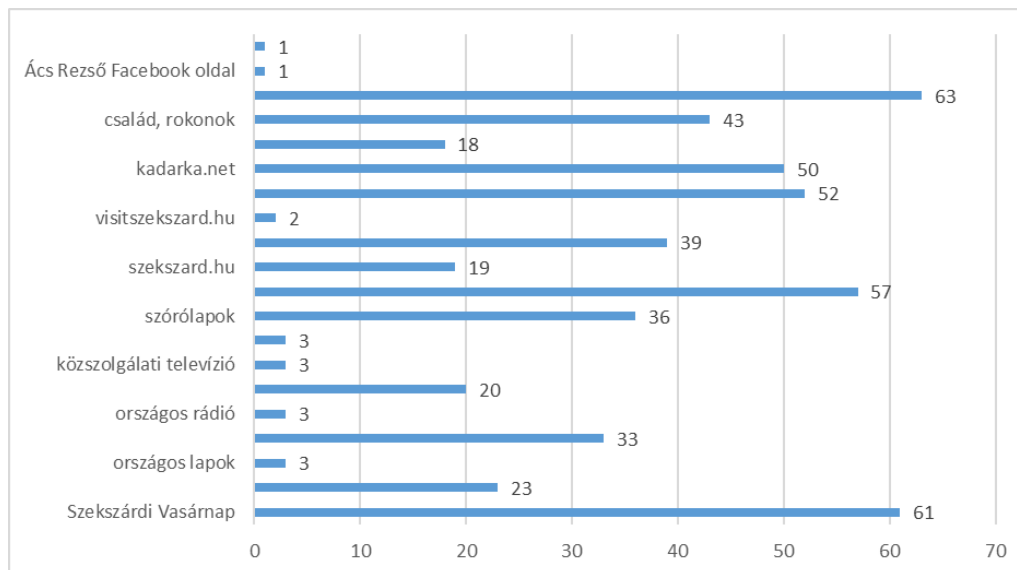

Forrás: bor.mandiner.hu; szekszardagora.hu

A megkérdezettek 66,7 %-a felsőfokú végzettséggel rendelkezik, 75,2 %-a anyagi körülményeit átlagosnak jellemezte, 78,1 %-a 2-4 fős háztartásban él. Az alacsony számú kitöltésekkel magyarázható a felsőfokú végzettséggel rendelkező válaszadók nagyobb aránya, az alacsonyabb végzettségűek valószínűsíthetően nem tartják relevánsnak a kutatásban való részvételt, a véleménynyilvánítást. A válaszadók 88,6 %-a Szekszárdon dolgozik vagy tanul. A 2. sz. ábra a helyi lakosok információszerzési szokásairól ad képet.

2. sz. ábra: Honnan vannak információi a Szekszárdon történő eseményekről?
(Több válasz is adható!)

Forrás: Kérdőíves megkérdezés alapján saját összeállítás, 2020.

Az eredmények alapján elmondható, hogy bár lehetőség volt több válasz jelölésére, a megkérdezettek legnagyobb számban a Szekszárdi Vasárnapot, illetve a barátokat, ismerősöket jelölték meg az aktuális információk figyelemmel követése kapcsán. (2. sz. ábra) Kiemelkedő hasznosságot képviselnek továbbá a teol.hu és a kadarka.net internetes portálok, valamint a család és rokonok, szórólapok, Szekszárd város Facebook oldala és a Rádió Antritt az információszerzésben. A kérdőívben lehetőség volt az Egyéb kategóriában más információs csatorna jelzésére is, így került az eredmények között szerepeltetésre a „mások” és Ács Rezső Facebook oldala is.

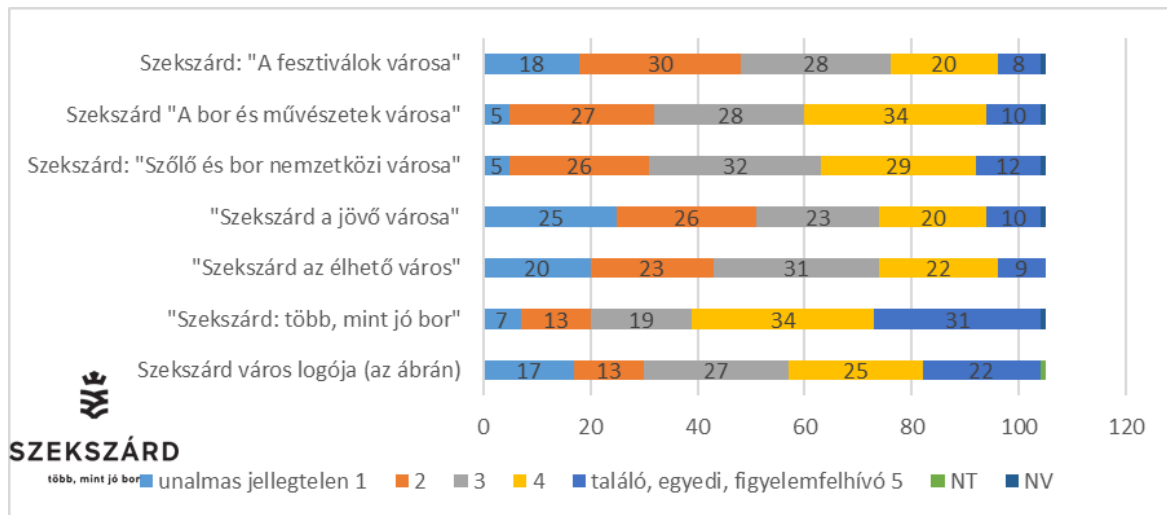
Az arculati elemek lehetnek többek között egy gondosan kiválasztott színvilág alapján kialakított logó, a hozzá kapcsolódó névjegy, levélpapír, szórólap, plakát, stb. vagy a mára szinte szükségszerű weblap, a sikeres online részvételt támogató internetes reklám és e-mail megjelenési formái. Ha ezek az elemek szorosan egymást kiegészítve kapcsolódnak össze, a település versenyelőnyhöz jut a piacon a turisták és a város lakosai körében.

A megkérdezettek körében végzett vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a legmagasabb értékelést a jelenlegi szlogen és logó kapta, az elégedett válaszadók az előbbinél 61,9 %-os részarányt képviseltek, az utóbbit 44,8% minősítette 4-es illetve 5-ös értékkel. (3. sz. ábra) A legkevésbé a „Szekszárd a jövő városa” és a „Szekszárd az élhető város” szlogennel tudnak azonosulni a helyi lakosok. A nyitott kérdésben a jelenlegi arculatra megadható személyes vélemények már árnyalják a képet. A válaszok között

találhatjuk például a találó, modern, szuper, ötletes, letisztult, kifejező jelzők mellett a kissé jellegtelen, egyhangú, túl egyszerű, nem igazán figyelemfelkeltő, unalmas szavakat.

3. sz. ábra: Értékelje Szekszárd város logóját és szlogenjeit!

Értékelje 1-5-ig, ahol az 1 „unalmas, jellegtelen” és az 5 „találó, egyedi, figyelemfelhívó”, NT/NV nem tudja/nem válaszol!

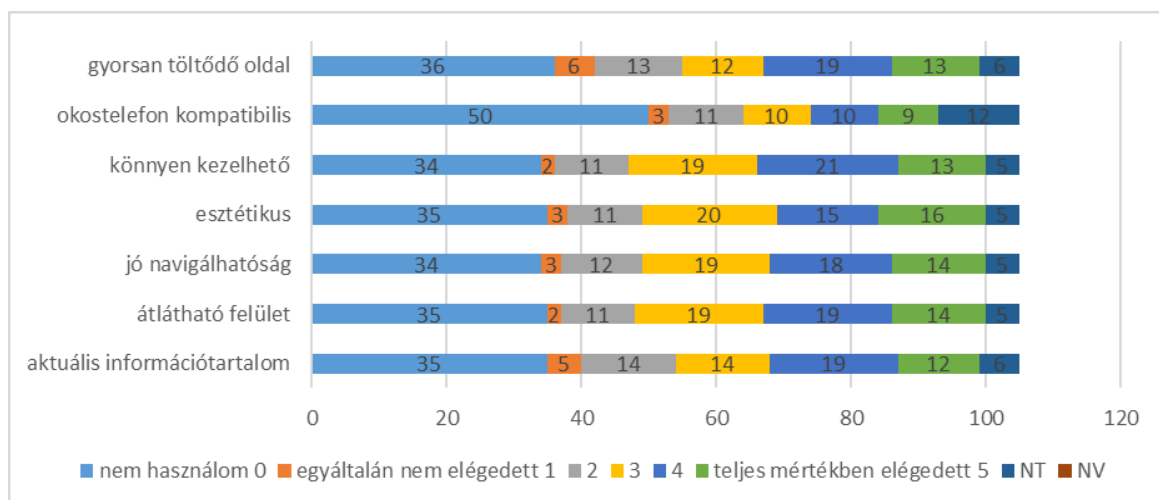

Forrás: Kérdőíves megkérdezés alapján saját összeállítás, 2020.; szekszardagora.hu

Elengedhetetlen minden településnek felhasználóbarát honlapkülső kialakítása, mely segíti a tájékozódást, információgyűjtést, a márkáépítést, tükrözi a város arculatát. (4. sz. ábra) A város hivatalos honlapját, a Szekszárd.hu-t, a megkérdezettek körülbelül egyharmada egyáltalán, az oldal okostelefon kompatibilitását 50 %-uk nem használja. Az oldalt használó válaszadók a könnyű kezelhetőséget és az átlátható felületet jelölték meg erősségként.

4. sz. ábra: Hogyan értékelné Szekszárd város hivatalos honlapját, a Szekszard.hu oldalt a megadott szempontok szerint?

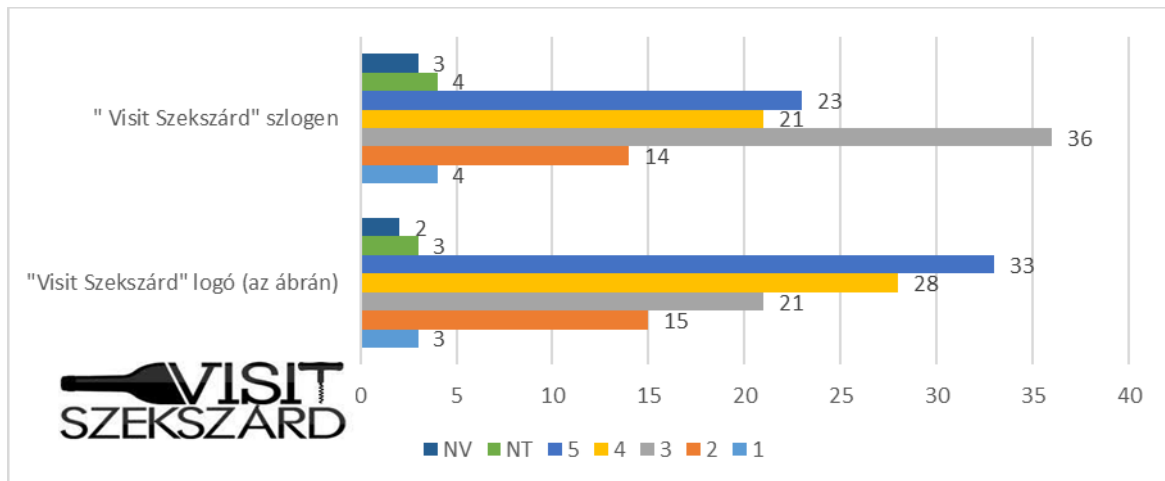
Kérem, osztályozza 0-5-ig! A 0 a „nem használom”, az 1-es az „egyáltalán nem elégedett”, az 5-ös a „teljes mértékben elégedett”, NT/NV „nem tudja/nem válaszol” választ jelenti.

Forrás: Kérdőíves megkérdezés alapján saját összeállítás, 2020.

Szekszárd turisztikai szervezetének arculatának vizsgálatakor megállapítható, hogy a válaszadók a szlogent gyengébbnek minősítették, 51,4 %-uk legfeljebb közepesnek ítélte meg. A logó a válaszadók 58 %-ának nyerte el tetszését, értékelt 4-esre vagy 5-ösre a kialakítását. (5. sz. ábra)

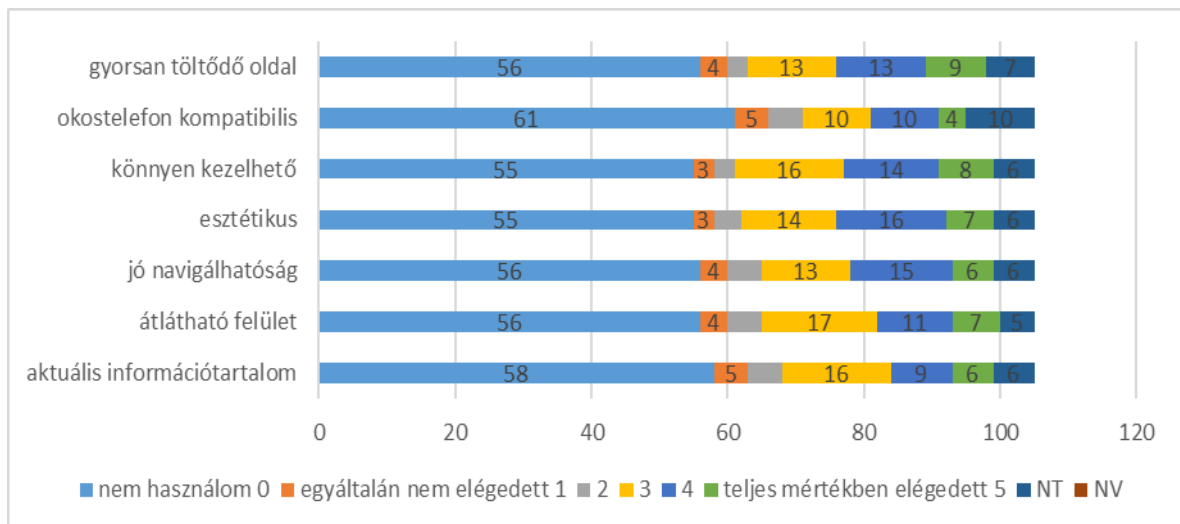
5. sz. ábra: Értékelje Szekszárd város turisztikai szervezetének logóját és szlogenjét!
Értékelje 1-5-ig, ahol az 1 „unalmas, jellegtelen” és az 5 „találó, egyedi, figyelemfelhívó”, NT/NV nem tudja/nem válaszol!

Forrás: Kérdőíves megkérdezés alapján saját összeállítás, 2020. <https://www.tdmszovetseg.eu/szekszard>

6. sz. ábra: Hogyan értékelné Szekszárd város turisztikai szervezetének a „Visit Szekszárd” honlapját a megadott szempontok szerint?

Kérem, osztályozza 0-5-ig! A 0 a „nem használom”, az 1-es az „egyáltalán nem elégedett”, az 5-ös a „teljes mértékben elégedett”, NT/NV „nem tudja/nem válaszol” választ jelenti.

Forrás: Kérdőíves megkérdezés alapján saját összeállítás, 2020.

A kutatás a visitszekszard.hu oldal elérhetőségére, látogatottságára vonatkozott, jelenleg Szekszárd turisztikai szervezetének Facebook oldala elérhető. (visitszekszard.hu, hu-hu.facebook.com/VisitSzekszard) Az eredmények elemzésekor jól látható, hogy a helyi lakosok több mint fele egyáltalán nem használja az oldalt, elképzelhető, hogy nem ismerik

a honlap/Facebook oldal elérhetőségét, tartalmát. (6. sz. ábra) Az oldalt használó válaszadók legkedvezőbbnek a honlap esztétikus megjelenését emelték ki, legkevésbé elégedettek az információtartalom aktualitásával voltak, valamint gyengének tartották okostelefonnal való kompatibilitását.

Összegzés

Szekszárd arculata szempontjából ma is és a jövőben is meghatározó marad a város természetes és épített környezete. Az imázs a belső kép, ami a helyi lakosok, turisták fejében kialakul a településről, a márkáról vagy a termékről. Az arculat a város külső megjelenítését határozza meg, amit grafikai, nyomdai, elektronikus eszközökkel tudunk támogatni, segíteni. A pozitív imázs alakítása kapcsán tehát releváns a jól megfogalmazott szlogen, kialakított és jól kommunikálható logó mind a helyi lakosok, mind az idelátogató turisták megnyerésére. A bor és a hozzá kapcsolódó fejlesztések meghatározó értéket képviselnek a város életében, fejlődésében. A jelenlegi arculat jól tükrözi a település hagyományait, a borvidék adottságai és lehetőségei iránti elköteleződést. Ezzel az arculattal a városban élők jól tudnak azonosulni, az előző üzeneteket kevésbé fogadták be, nem ismerték, gyengébbre minősítették.

Irodalomjegyzék

- Angler K. (2017). Borkóstolás vendéglátós szemmel I.: A borkóstoló, mint gasztronómiai rendezvény. In Máté A. (szerk.). *Modern egyetem - hasznosítható tudás*. (3-26). Szekszárd: PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar.
- Angler K. (2016). „Egyedül nem megy!” Formális és informális együttműködések sikeres gyakorlatai Szekszárd borturizmusáért. In Ivancsóné Horváth Zs., & Darabos F. (szerk.) *„Turizmus és innováció”: VIII. NEMZETKÖZI TURIZMUS KONFERENCIA 2016: Tanulmányok*. (51-63). Győr: Széchenyi István Egyetem.
- Gordos T. (2000). A városmarketing néhány kérdése. *Tér és Társadalom*, 14. évf. 2000/2-3. 183-193.
- Gonda T. (2017). *A turisztikai termékfejlesztés elméleti alapjai*. Szekszárd: PTE KPVK.
- Gonda T. (2014). A turisztikai klaszterfejlesztés régiós tapasztalatai a Dél- Dunántúlon. *Modern Geográfia*, (3) 1-16.
- Gonda T., & Raffay Z. (2015). A tematikus utak szerepe a turizmus- és vidékfejlesztésben. *A Falu*, 30 (1) 49-58.
- Kozma G. (2002). *Terület és településmarketing*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Máté A. (2007). A „Pannon Borrégió” Borútjainak összehasonlító értékelése. *Modern Geográfia*, (4) 1-15.
- Máté A., & Nagy E. (2015). A turizmusfejlesztés szerepe és hatása a versenyképességre, a település imázsra és az arculatra. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 4:(2) 94-107.
- Máté A., Slezák-Bartos Zs., & Vas Gáborné Guld Zs. (2015). A fesztiválturizmus fejlődése és korlátai Szekszárdon. In Darabos F., & Ivancsóné Horváth Zs. (szerk.), *Turizmus határok nélkül: VII. Nemzetközi Turizmus Konferencia 2015: Tanulmányok*. (266-282). Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó.
- Máté A., Spiegler P., Angler K., & Krizl E. (2015). A bormarketing innovatív trendjei. In: Horváth B. (szerk.), *Tolna megye egyik húzóágazatának a jövője: Szólészeti – Borászati Trendkutatás*. (88-128). Pécs: PTE.
- Molnár L., Piskóti I., Dankó L., Nagy K., & Szakál Z. (2015). Térségi identitás és márka-modellek gyakorlati adaptációja társadalmi marketing megközelítésben. In Veresné Somosi M., & Lipták K. (szerk.), *„Mérleg és Kihívások” IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia*. (340-353). Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar.
- Michalkó G. (2014). Városimázs és versenyképesség: a turizmusorientált településmarketing néhány aspektusa. In Tózsza I. (szerk.), *Turizmus és településmarketing: Tanulmánykötet*. (37-46). Budapest: BCE Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék.

Piskóti I., Molnár L., Gulyásné Kerekes R., Nagy Sz., Dankó L., Karajz S., Bartha Z., & Kis-Orloczki M. (2015). Termékek piacképessége, márkázása és társadalmi marketing támogatása - a térségi fejlesztés dimenziójában. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, XII. (2.) 94-106.

Slezák-Bartos Zs. & Vas-Guld Zs. (2018). Egy borvidék - egy település marketing szempontú vizsgálata. In Csapó, J., Gerdesics, V., Törőcsik, M. (szerk.), *Generációk a turizmusban. I. Nemzetközi Turizmusmarketing Konferencia*. (51-61). Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar.

Slezák-Bartos Zs., Vas-Guld Zs., Angler K., & Krizl E. (2016). "Kreatív fejlesztések – kreatív város" egy jó gyakorlat alapján. In Gonda T. (szerk.), *A Kárpát-medence turizmusának és vidékfejlesztésének aktuális kérdései: Tanulmányok a turizmus és a vidékfejlesztés témaköréből*. (68-86). Szekszárd: PTE, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar.

Slezák-Bartos Zs. & Horváth Z. (2017). Marketing kommunikáció hagyományos eszközei a turizmusban - elméleti alapok. In Máté A. (szerk.), *Modern egyetem - hasznosítható tudás*. (104-118). Szekszárd: PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar.

Spiegler P. (2009). A turisztikai imázs és a területi identitás jelentősége a térségi marketingben. *Területfejlesztés és innováció*, 3. (1) 16-23.

Sulyok J. (2006). A turisztikai imázs. *Turizmus Bulletin*, 10. (4) 55–62.

Online források

bor. mandiner.hu: Szekszárd Borvidék Nonprofit Kft. logója.

https://www.google.hu/search?q=szekszardi+borvid%C3%A9k+logo&client=firefoxbab&dcr=0&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjlpauEpILZAhXCIIAKHaJfDU0Q_AUICigB&biw=1024&bih=644#imgrc=edjYshaSJ4CRm. Letöltés dátuma: 2020.10.21.

szekszardagora.hu: Szekszárd MJV logó- és szlogen.

https://www.google.hu/search?q=t%C3%B6bb+mint+j%C3%B3+bor&client=firefoxbab&dcr=0&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjoptfipILZAhVGPFAXH_S_uAK0Q_AUICygC&biw=1024&bih=644#imgrc=C0T14uyMZG93RM. Letöltés dátuma: 2020.10.21.

<https://www.tdmzovetseg.eu/szekszard>. Letöltés dátuma: 2020.10.21.

<https://www.visitszekszard.hu>. Letöltés dátuma: 2020.10.21.

<https://hu-hu.facebook.com/VisitSzekszard>. Letöltés dátuma: 2020.10.21.

<https://www.teir.hu/helyzet-ter-kep/kivalasztott-mutatok.html>. Letöltés dátuma: 2020.09.16.

http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_17_2011.pdf. Letöltés dátuma: 2020.09.16.

<http://nepesseg.com/tolna/szekszard>. Letöltés dátuma: 2020.09.16.

Mellékletek

1. Melléklet: A kérdőív elérhetősége:

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSeN93RiC67p9S6uYxwRDDCwiMYzvJj-GNjNiexdU3K2hUz8RQ/viewform?usp=sf_link

Slezák-Bartos Zsuzsanna

EGY MEGYESZÉKHELY ADOTTSÁGAI — VERSENYKÖRKÉP

Absztrakt

Napjainkban a lakosok egyre magasabb elvárásokat támasztanak a településükkel szemben. Ehhez a helyieknek tisztában kell lenniük lakóhelyük értékeivel, a benne rejlő lehetőségekkel. Legelőször tudatosítani kell a helyi lakosokban a város értékeit, mivel a város élhetőségével kapcsolatos pozitív benyomásuk multiplikatív hatással rendelkezik a város imázsával kapcsolatban. Szekszárdon az elmúlt évtizedben számos – a helyiek közérzetét, a város élhetőségét javító – beruházás zajlott le. Ezek a városvezetés jobbitó szándékaként, célzottan többek között a tisztas megélhetést nyújtó vállalkozások számának növelésére, az ápolt és esztétikus természeti és épített környezet kialakítására, a mindenki számára könnyen elérhető minőségi közszolgáltatások biztosítására, a színvonalas, vonzó rendezvények, valamint a közösségi funkcióval rendelkező terek létrehozására irányultak. A tanulmány célja megismertetni az itt élők elégedettségét ezen intézkedések, törekvések a helyiek mindennapjaira gyakorolt hatásaival, a város adottságaival, azok megfelelő kihasználásával. Választ keresve arra is, mennyiben befolyásolják ezek a törekvések a lakóhely-választást és az esetleges lakóhely-változtatási szándékot. Az empirikus kutatás – a szekszárdi lakosok, valamint a városban tanulók és dolgozók véleményét vizsgálva – online kérdőívezéssel, mélyinterjúkon és személyes tapasztalatokon alapul.

Kulcsszavak: Szekszárd; imázs; elégedettség

Bevezetés

Egy város akkor válhat versenyképesé, ha meg tudja hozni azon intézkedéseket és megteremti a feltételeket, amelyek biztosítják és támogatják az egy főre jutó jövedelem magas szintjét és folyamatos növekedését. A fő célok között szerepel a helyi lakosság számára a város élhetővé tétele, mely megvalósítása színvonalas rendezvényeken, ápolt természeti és építészeti környezetén keresztül, funkciókkal rendelkező városi térrel, valamint a tisztas megélhetést biztosító munkahelyek révén biztosítható.

Ha egy település adottságait szeretnénk vizsgálni, akkor a rendelkezésre álló természeti vonzerők kapcsán, azok állagának minőségét, kapcsolódó infrastrukturális és turisztikai lehetőségeket szükséges vizsgálni. Az ember alkotta vonzerők vonatkozásában elemezni szükséges az elmúlt időszak megvalósult fejlesztéseit, illetve a jövőre vonatkozó lehetőségeket szükséges kutatni. Természeti és ember alkotta vonzerőket vizsgálva jól látható, hogy Szekszárdhoz kitűnő bortermő vidék kapcsolódik. A város igyekszik minden módon kihasználni az ebből adódó lehetőségeket, ebből következően is Szekszárd alapvető meghatározója a borturizmus. (Slezák-Bartos, 2015) A település egyedi vonzerőinek hálózattá szervezésével, új, innovatív, akár a város határán is túlnyúló,

tematikus utak szervezésével színesíteni kell a meglévő turisztikai termékeket (Gonda & Raffay, 2015) A két kiemelkedően fontos turisztikai terméktípus, az ökoturizmus és a borturizmus esetében ösztönözni kell a vállalkozókat a turisztikai klaszterekben történő aktívabb szerepvállalásra, az együttműködésekben rejlő szinergiák kihasználására. (Gonda, 2014)

Szakirodalmi áttekintés és módszertan

Enyedi (1997) szerint sikeres az a város, amelyben növekszik az előállított jövedelem, amely a város működtetése és fejlesztése kapcsán újra befektetésre kerül. Az egy főre jutó jövedelem a településen folyamatosan növekszik, amelyből a lakosság széles rétegei részesülnek, a gazdasági növekedés azonban nem károsítja a város természeti, épített és kulturális környezetét. Koltai (2014) szerint a magyar lakosság preferenciájában a lakhelyválasztásnál kiemelt tényezőkként jelennek meg a település közbiztonsága, a települési infrastruktúra állapota, a lakókörnyezet, az egészségügyi szolgáltatások színvonala és a foglalkoztatási körülmények. A lakóhelyválasztásnál megjelennek befolyásoló szempontként a „nagyvárosi” kedvezőtlen jellemzők, így a szennyezett, egészségtelen lakókörnyezet, a közönyös emberi kapcsolatok, valamint a rossz közbiztonság. (Koltai & Galambosné Tiszberger, 2014) A régió, a település versenyképességének javítása elsősorban saját kompetencia, amihez a központi hatóságok csak a háttérrel tudják biztosítani. A területi verseny felerősödött, a települések versenyeznek egymással a befektetőkért, fejlesztési lehetőségekért, intézményekért, versenyképes szakemberekért. (Lengyel, 2006)

A város versenyképességének legfőbb célja a lakosság életszínvonalának növelése, a térségi, városi jövedelem és ennek meghatározójaként a foglalkoztatottsági helyzet javítása. (Piskóti et al., 2015) A városokat a hozzáadott értéket termelő ágazatok jelenléte és bizonyos tényezők, a természeti, az épített és a kulturális környezet, a külkapcsolatok és a nemzetközi versenyben elfoglalt hely teszi sikeressé. (Enyedi, 2012; Michalkó, 2014) Szekszárd esetében elsődleges tényezőként a bort, a borvidéket jelölhetjük meg. A bor jelenleg turisztikai vonzerőként sikeresebb, mint kereskedelmi termékként. (Angler, 2017) A Szekszárdra érkező turisták a borral, borvidékkel, borászokkal, borúttal és a szüreti fesztivállal kapcsolják össze Szekszárdot, vagyis a helyi borászok sikerei széles körben ismertek, és markáns elemeivé váltak a város pozitív megítélésének. Azonban egyéb tényezők, mint a kultúra (híres költők, Deutsche Bühne, stb.) vagy a Gemenci erdő alig kerül előtérbe, amely nem szerencsés tendencia. (Máté et al., 2015)

Szekszárd turisztikai értékei, látnivalói közül szintén a bor, borvidék, borászok és a szüreti fesztivál a legismertebb. Ezenkívül a Garay- és a Béla teret, valamint a Prométheusz Parkot emelhetjük ki. A Gemenci erdő többségében csak a helyi lakosság számára fontos kínálati elem, vagyis Szekszárd korábbi meghatározó jelentőségű vonzereje háttérbe szorult az elmúlt időszakban. Mindez érződik a fejlesztések hiányában is, továbbá óriási a kockázat, hiszen kikophat Szekszárd és Gemenc kapcsolata a köztudatból. Az épített értékek közül a Kilátó, a kálvária, a belváros templom és a vármegyeháza kiemelkedő jelentőségű. (Máté - Nagy, 2015) Továbbá megállapítható,

hogy az elmúlt évtizedben jelentősen megnőtt azon pincészetek száma, melyek nemzetközileg is versenyképes borokat készítenek, építészeti szempontból is kiemelkedő pincék, szálláshelyek és feldolgozók létesültek. (Slezák-Bartos et al., 2016) A borturizmus megerősödése javít Szekszárd turisztikai helyzetén, de a túlzott egy lábbon állás kiszolgáltatottá teszi a piacon.

A településfejlesztés kapcsán az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (teir.hu) adatait dolgoztam fel, valamint a Központi Statisztikai Hivatal releváns információi kerültek elemzésre. A Szekszárdon életvitelszerűen élők körében kérdőíves felméréssel végzett kutatás keretében a megkérdezések véletlenszerűek, önkéntesek és anonimok voltak. Kizárólag felnőttkorú, 18 éven felüli válaszadók eredményeit vettem figyelembe. A felmérés online és offline módon történt egyszerű véletlen mintavétellel, 2019 novemberétől 2020 májusáig. Az online kérdőívet (lásd 1. sz. melléklet) különböző felületeken (PTE KPVK honlap és Facebook oldal, HÖK Facebook oldal, teol.hu, PTE KPVK belső hírlevél) tettem közzé, amely által a mintába tartozó válaszadók hangsúlyos részének elérhetővé vált a kérdőív kitöltése. Offline módon a PTE KPVK, az önkormányzat és más intézmények munkatársai, illetve hozzátartozói által került kitöltésre a kérdőív, melynek eredményeit később rögzítettem az online felületre. A véletlenszerűség itt is adott volt, hiszen a nyomtatott kérdőívek kitöltését az intézmények szervezték. A nyitott kérdések esetében szabad véleményre adódott lehetőség a válaszadóknak, de itt is több esetben azt tapasztaltam, hogy a megkérdezettek nem válaszolnak, nem tartják fontosnak a véleményük kifejezését. A statisztikai feldolgozás érdekében a kérdéstípusok többsége (előre meghatározott válaszokat tartalmazó) zárt kérdés, valamint értékelési skálába (1-től 5-ig számmal) sorolt válaszokat tartalmazó kérdés volt. A feldolgozás során az Excel adatbázis alapján összesítő, arányokat, értékátlagokat bemutató diagramok készültek. Jelen tanulmány a kérdőíves kutatás eredményeire építve a lakhely választásának általános szempontjait vizsgálja, a település adottságaival való elégedettséggel összehasonlításban.

Fontosabb adottságokat jellemző adatok Szekszárdon

A népszámlálási adatok alapján Szekszárdon 34.296 ember élt életvitelszerűen 2011-ben, a város lakosságának 46,34%-a férfi, 53,66%-a nő. A település korfáját elemezve jól látható, hogy az 55-59 éves korosztály volt a legnagyobb arányú. (ksh.hu, 2011) Szekszárd utolsó becsült népessége 32 488 fő 2019. évben, ami az ország teljes népességének **0.33%-a**, Tolna megyének 14.81%-a. A városban található lakások száma 15194 darab, így a lakosságszám alapján megállapítható, hogy 2,1 fő él lakásonként. 2018. évről és 2019. évre 1.47%-kal csökkent Szekszárd lakossága, ha ez a tendencia folytatódik, akkor a város népessége 2020-ban 32 009 FŐ lenne (nepesség.com, 2020). A város népessége az adott településen lakóhellyel rendelkező és másutt tartózkodási hellyel nem rendelkező személyek, valamint az ugyanezen településen tartózkodási hellyel rendelkező személyek együttes számaként került megállapításra. (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, 2020)

1. sz. táblázat: Szekszárd munkanélküliségi adatai 2011-2018 évek között

Megnevezés/Település/ Évek	Szekszárd							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Regisztrált munkanélküliek száma összesen (fő)	1145	1519	1121	1021	945	839	663	672
Tartós munkanélküliek aránya (%)	51,63	50,43	53,26	44,66	50,69	48,99	49,17	44,35
Pályakezdő munkanélküliek aránya (%)	10,03	11,98	13,56	14,4	11,22	12,99	11,01	11,61

Forrás: Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer alapján saját összeállítás, 2020.

Regisztrált munkanélküli az a személy, aki a munkaviszony létesítéséhez szükséges feltételekkel rendelkezik, és az illetékes kirendeltség álláskeresőként nyilvántart. (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, 2020) Évről évre folyamatosan csökkent a számuk, 2018-ban 2011-es értékhez képest 63,5 %-kal csökkenést volt tapasztalható (1. sz. táblázat). Tartós munkanélkülieknek a 180 napnál hosszabb ideje regisztrált munkanélküliek az összes munkanélküli százalékos arányként értelmezzük, a vizsgált időszakban a legrosszabb a mutató 2013-ban, 53,26% volt. A tartós munkanélküliek aránya 2018-ban volt a legkedvezőbb, 44,35%-os részarányt képviseltek az összes munkanélküli adaton belül. A pályakezdő álláskereső aránya a nyilvántartott álláskeresők között a vizsgált időszakban ingadozó, értéke 10-14,4 % között mozog, a legkedvezőtlenebb a mutató értéke 2014-ben (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, 2020).

2. sz. táblázat: Szekszárd fontosabb gazdasági adatai 2011-2018 évek között

Megnevezés/ Település/ Évek	Szekszárd							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Adófizetők aránya (%)	47,13	46,64	46,44	47,81	47,68	51,48	50,53	n.a.
Egy lakosra jutó összes nettó jövedelem (Ft)	765300	786783	831021	895060	942868	1030646	1153887	n.a.
Regisztrált gazdasági vállalkozások száma ezer lakosra	189	189	190	192	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Új építésű lakások aránya (%)	0,18	0,21	0,09	0,13	0,18	0,06	0,39	0,27

Forrás: Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer alapján saját összeállítás, 2020.

Az adófizetők aránya az SZJA alapot képező jövedelemmel rendelkezők száz állandó lakosra vetített számának százalékos megoszlása. (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, 2020) A mutató javulását figyelhetjük meg évről évre, 2016-ban és 2017-ben több mint 50% az értéke. Egy lakosra jutó összes nettó jövedelem tekintetében fokozatos növekedés látható, 2011-ről 2017-re 50,8 %-kal nőtt az értéke. A regisztrált gazdasági vállalkozások száma 2011 és 2014 évek között 189 és 192 darab között változott ezer lakosra vetítve. 2011-től a megfigyelés időpontjában jogilag létező egységek, azaz adószámmal rendelkező gazdasági szervezetek számát jelenti ezer lakosra. Új építésű lakások tekintetében a számok jól mutatják az új lakások építéséhez kapcsolódó pozitív kormányzati intézkedéseket. 2017 és 2018 években a százalékos részarány az év végi lakásállományon belül kiemelkedően tudott emelkedni 2016-os évhez viszonyítva, 650 % és 450 %-kal (lásd 2. sz. táblázat) (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, 2020).

A házi orvosok betegforgalmát ezer lakosra vetített számként vizsgáltam. Szekszárdon a vizsgált években az ellátott betegszám 5 693 fő és 5 975 fő között mozgott. Az óvodai gyermekcsoportok száma kismértékben változott, a legtöbb csoport a városban 2015 és 2016 években, 53 darab volt. Az óvodák nyilvántartásában szereplő gyermekek számában folyamatos csökkenés látható a vizsgált időszakban, 2018-ban 1 029 fő óvodást írtak intézménybe. Az internettel ellátott iskolák arányának folyamatos csökkenése figyelhető meg, a mutató 2011-es és 2012-es években még 92 %-os volt, 2015-ben 80 %-os értéket láthatunk (lásd 3. sz. táblázat). Az országos átlag 86-88 % között mozog, jóval az országos átlag alatt szerepel Szekszárd (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, 2020).

3. sz. táblázat: Szekszárd fontosabb intézményi ellátottságának adatai 2011-2018 évek között

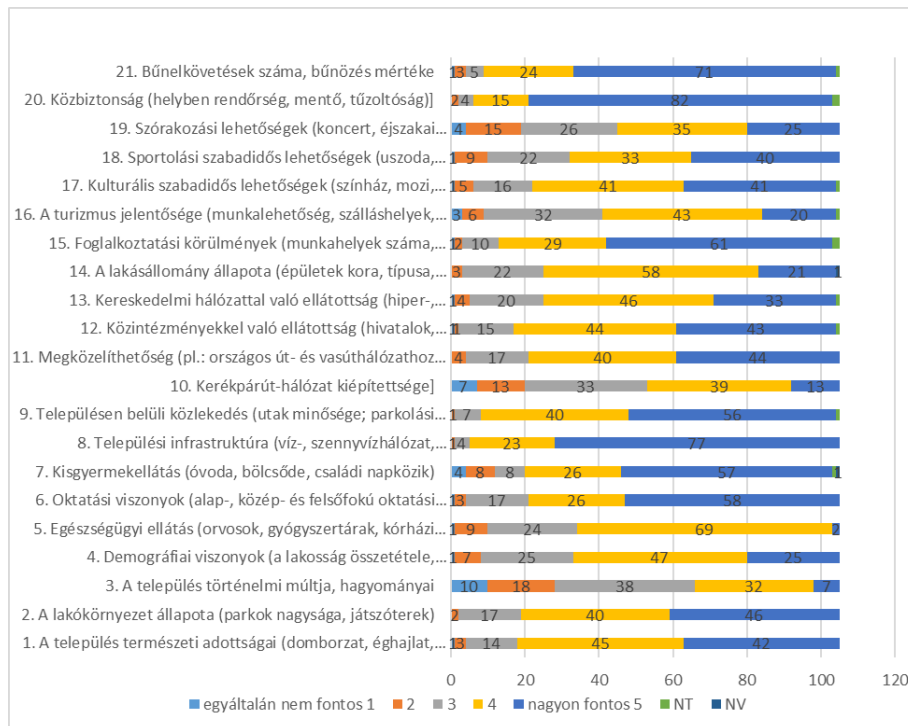
Megnevezés/ Település/ Évek	Szekszárd							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
A házi orvosok betegforgalma ezer lakosra (fő)	5846	5735	5693	5870	5975	5873	5880	5912
Az óvodai gyermekcsoportok száma (db)	51	51	52	52	53	53	52	52
Óvodába beírt gyermekek száma (fő)	1182	1165	1145	1106	1126	1105	1066	1029
Internettel ellátott iskolák aránya (alap és közép)	92	92	82	82	80	n.a.	n.a.	n.a.

Forrás: Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer alapján saját összeállítás, 2020.

A kérdőíves kutatás eredményei

A kérdőíves kutatásban 105 Szekszárdon élő/dolgozó válaszadó vett részt. A megkérdezettek kisebb része férfi (41,9%), nagyobb arányban nő (58,1%) volt.

1. sz. ábra: Milyen szempontot tart(ana) fontosnak, amikor lakóhelyet választ? (Kérem, osztályozza 1-5-ig! Az 1-es az „egyáltalán nem fontos” szempont, az 5-ös a „nagyon fontos” szempont, NT/NV nem tudja/nem válaszol választ jelenti.)

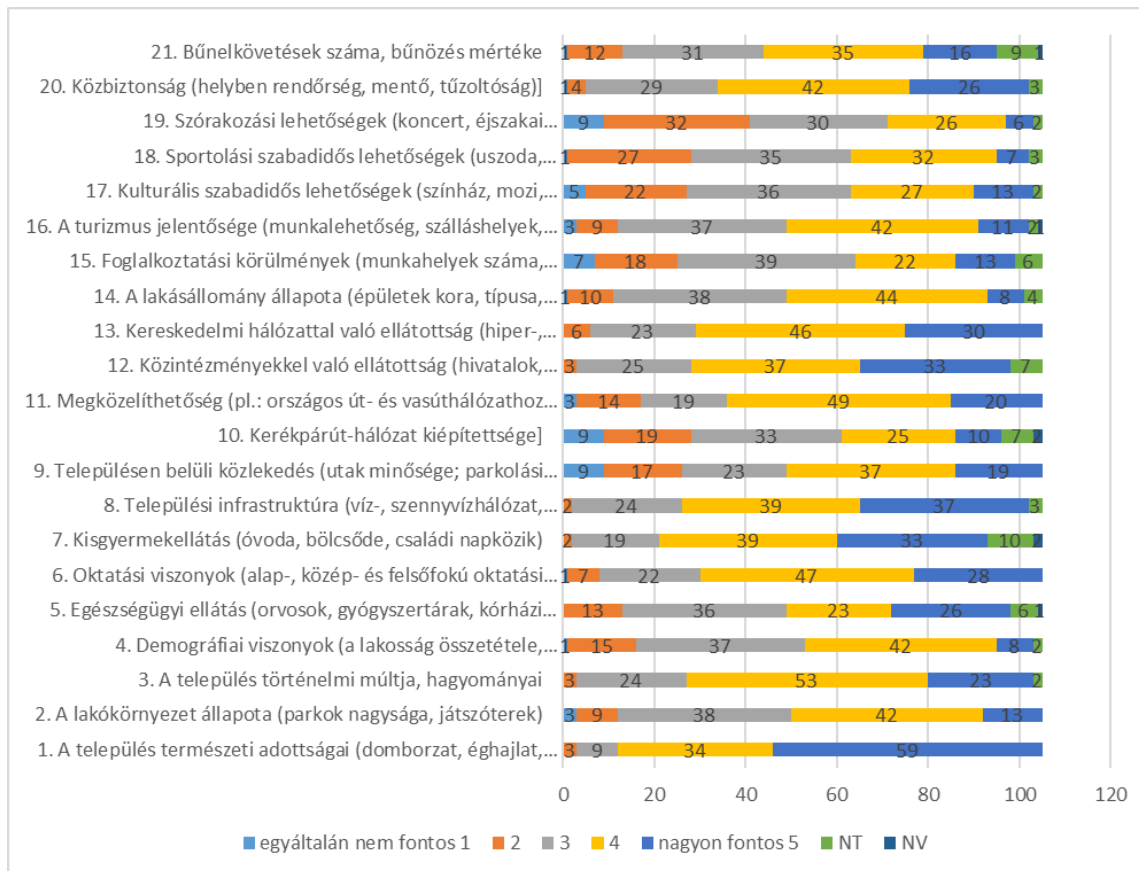

Forrás: Kérdőíves megkérdezés alapján saját összeállítás, 2020.

A válaszadók korcsoport szerinti kiegyenlített megoszlása jellemző, 29,5% a fiatal korosztályból (18-29 év) került ki, 18,1 %-a 30-39 év közötti, 21,9 % 40-49 év csoportot képviseli, 50-59 évesek aránya 17,1% és a 60-69 év közöttiek 11,4 %-kal jelennek meg a mintában. A megkérdezettek 66,7%-a felsőfokú végzettséggel rendelkezik, 75,2%-a anyagi körülményeit átlagosan jellemezték, 78,1%-a 2-4 fős háztartásban él. A válaszadók 88,6 %-a Szekszárdon dolgozik vagy tanul. A válaszadók a várost értékelték lakóhelyként, minősítették annak tulajdonságait összehasonlításban az általános lakóhelyválasztási igényeikkel. Az 1. sz. ábrán az általános lakóhelyválasztási szempontok minősítése, osztályozása figyelhető meg a válaszadók körében.

A megkérdezettek legfontosabb szempontként a közbiztonságot és a bűnelkövetések számát, bűnözés mértékének alacsonyan történő tartását értékelték. Hasonló eredmény született az infrastruktúrával kapcsolatban, a megkérdezettek 73 %-a nagyon fontos igényként értékelte, hogy a választott településen milyen fejlettségű víz-, szennyvízhálózat, közvilágítás, villany-, gázszolgáltatás érhető el. Az egészségügyi ellátás fontosságát ugyanakkor a válaszadók 65,1 %-a 4-es értékkel minősítette. A megkérdezettek legkevésbé fontosnak a település történelmi múltját, a szórakozási lehetőségeket illetve a turizmus jelentőségét értékelték.

2. sz. ábra: Milyen mértékben elégedett Szekszárd adottságaival?
(Kérem, osztályozza 1-5-ig! Az 1-es az „egyáltalán nem fontos” szempont, az 5-ös a „nagyon fontos” szempont, NT/NV nem tudja/nem válaszol választ jelenti.)

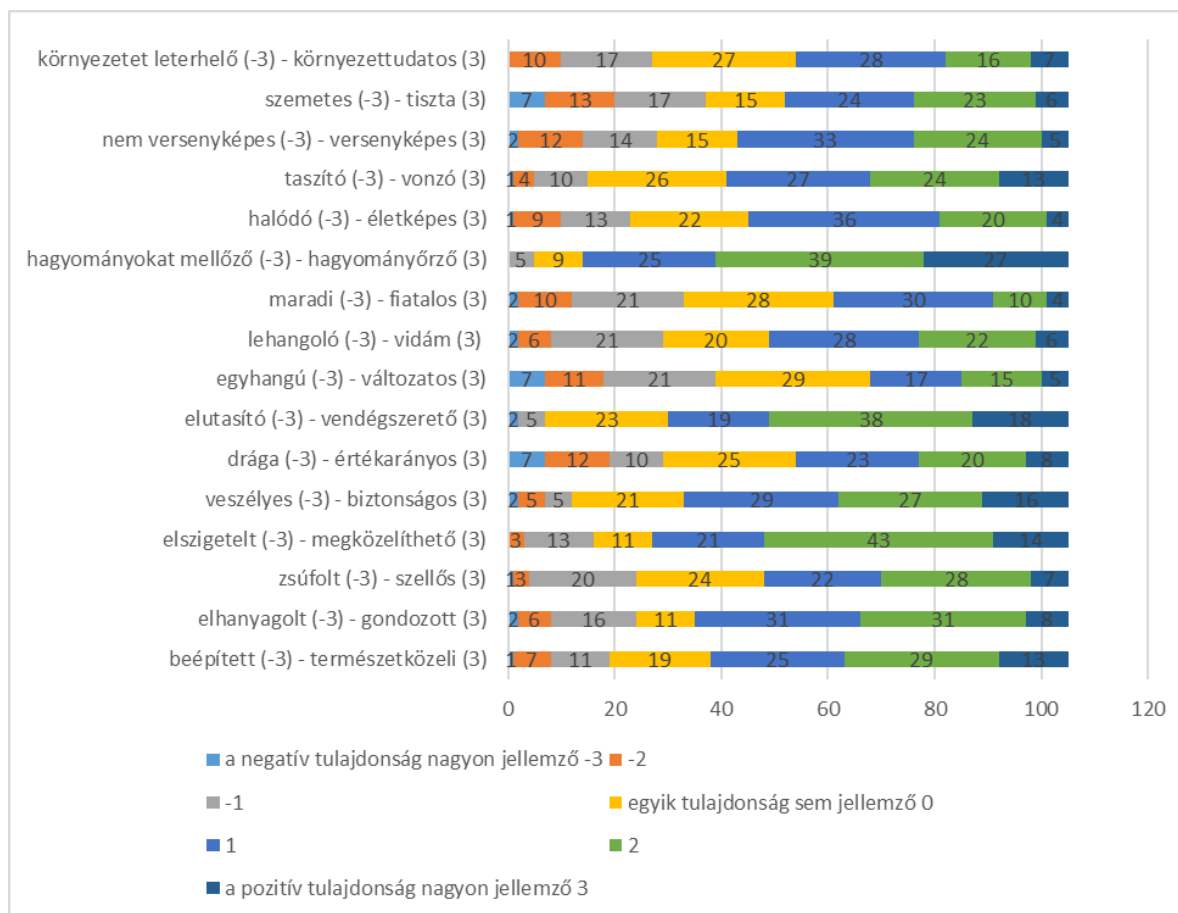
Forrás: Kérdőíves megkérdezés alapján saját összeállítás, 2020

A 2. sz. ábra adatai alapján jól látszik, hogy a legnagyobb mértékben Szekszárd természeti adottságaival elégedettek a válaszadók, 88,6 %-uk 4-es vagy 5-ös értéket jelölt meg. Ugyancsak elégedettek a lakosok a közintézményekkel való ellátottsággal (hivatalok, gyermek- és szociális intézetek), azok nyitva tartásával (66,7 %-uk); valamint 72,4 %-uk a kereskedelmi hálózattal való ellátottsággal (hiper-, szupermarket, pláza), azok nyitva tartásával.

A megkérdezettek legkevésbé a városban található szórakozóhelyek minőségével, a szórakozási lehetőségekkel elégedettek — 67,6 %-uk 1-es, 2-es és 3-as minősítést rendelt e szempontoz. Ugyancsak elégedetlenek a helyi lakosok a városban elérhető sportolási szabadidős lehetőségekkel és a kulturális lehetőségekkel, 60 %-uk legfeljebb közepes minősítést jelölt meg. A válaszadók 61 %-a legfeljebb 3-asra értékelte Szekszárdon a foglalkoztatási körülményeket, különösképpen a munkahelyek száma, munkanélküliség, bérek tekintetében.

3. sz. ábra: Milyen tulajdonságok jellemzik inkább Szekszárdot?

(Két ellentétes jellemző között értékelje -3—0—3-ig, ahol a -3 "a negatív tulajdonság nagyon jellemző", a 0 „egyik tulajdonság sem jellemző”, a 3 „a pozitív tulajdonság nagyon jellemző” választ jelenti!)

Forrás: Kérdőíves megkérdezés alapján saját összeállítás, 2020

A 3. sz. ábra adatai alapján megállapítható, hogy a lakosok legpozitívabban a megközelíthetőséget és a hagyományőrzést értékelték. A helyiek vendégszeretete, a városban lakók biztonsága és a település gondozottsága is jó minősítést ért el. A válaszadók legnegatívabban a város egyhangúságával, maradisággal és a környezetet terhelő magatartással kapcsolatosan nyilatkoztak.

Összegzés

A kutatás eredményeit vizsgálva, a lakóhely választási szempontok, illetve a település elégedettségére kapott válaszok összehasonlítása nyomán, összességében több következtetés is tehető. A legfontosabb szempontként értékelt közbiztonsággal részben elégedettek a lakosok (64,8,6 %-uk 4-es vagy 5-ös minősítéssel jellemezte); a bűnelkövetések száma, bűnözés mértékével kapcsolatosan már gyengébben osztályozták a válaszadók, 41,9 %-uk legfeljebb 3-asra értékelt. Kiemelendő, hogy bár a lakóhelyválasztásnál a megkérdezettek a legkevésbé fontosnak a szórakozási lehetőségeket, illetve a turizmus jelentőségét értékelték, ugyanakkor a válaszadók a

legkevésbé elégedettek a szórakozóhelyek elérhetőségével, minőségével. Kevésbé fontos szempontként jelölték meg egy település történelmi múltját, hagyományait; de a lakosok 72,4 %-a 4-es vagy 5-ös értékkel osztályozta ugyanezen szempontot Szekszárd elégedettségi vizsgálatakor. Összeségében Szekszárdot jól megközelíthető településként értékelték a kérdőíves megkérdezésben, vonzerőként is értelmezhető a helyi lakosok vendégszeretete és hagyományőrzés iránti elhivatottságuk.

A város akkor lehet sikeres, ha a jövedelem a településen folyamatosan növekszik, újabb cégek telepednek le, munkát adva az ottélőknek. A kutatásban jól látszik a foglalkoztatási körülményekkel kapcsolatos elégedetlenség, így kiemelt feladatként jelenik meg a vállalkozások Szekszárdra csábítása, helyben tartása. A városvezetésnek a helyi lakosság preferenciáit figyelembe véve kell a további munkát folytatni, bővíteni kell olyan szolgáltatások körét, mint a szórakozás, a sportolási, szabadidős, illetve kulturális lehetőségek.

Irodalomjegyzék

- Angler K. (2017). Borkóstolás vendéglátós szemmel I.: A borkóstoló, mint gasztronómiai rendezvény. In Máté A. (szerk.), *Modern egyetem - hasznosítható tudás*. (3-36). Szekszárd: PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar.
- Enyedi Gy. (1997). A sikeres város. *Tér és Társadalom*, 11. (4), 1-7.
- Enyedi Gy. (2012). *Városi világ*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gonda T. & Raffay Z. (2015): A tematikus utak szerepe a turizmus - és vidékfejlesztésben. *A Falu*, 30 (1), 49-58.
- Gonda T. (2014). A turisztikai klaszterfejlesztés régiós tapasztalatai a Dél-Dunántúlon. *Modern Geográfia*, 2014 (3), 1-16.
- Koltai Z. (2014). Dél-dunántúli települések egy országos piackutatás tükrében. *Deturope* 6. (3), 54-68.
- Koltai Z. & Galambosné Tiszberger M. (2014): Nagyvárosok helyzeti előnyben- Piackutatás a magyar települések sikerességéről. *Tér - gazdaság - ember*, 2 (1), 25-40.
- Lengyel I. (2006). A regionális versenyképesség értelmezése és piramismodellje. *Területi Statisztika*, 46 (2), 131-147.
- Máté A., Slezák-Bartos Zs., & Vas Gáborné Guld Zs. (2015). A fesztiválturizmus fejlődése és korlátai Szekszárdon In Darabos F. & Ivancsóné Horváth Zs. (szerk.): *Turizmus határok nélkül: VII. Nemzetközi Turizmus Konferencia 2015: Tanulmányok*. (266-282) Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó.
- Máté A. & Nagy E. (2015). A turizmusfejlesztés szerepe és hatása a versenyképességre, a település imázsra és az arculatra. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 4:(2) 94-107.
- Michalkó, G. (2014). Városimázs és versenyképesség: a turizmusorientált településmarketing néhány aspektusa. In Tózsza, I. (szerk.): *Turizmus és településmarketing*. (37-46). Budapest: BCE Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék.
- Piskóti I., Molnár L., Gulyásné Kerekes R., Nagy Sz., Dankó L., Karajz S., Bartha Z., & Kis-Orloczki M. (2015). Termékek piacképessége, márkázása és társadalmi marketing támogatása - a térségi fejlesztés dimenziójában. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 12 (2), 94-106.
- Slezák-Bartos, Zs. (2015). A kreatív ipar helye Szekszárd jövőképeben. In Gonda T. (szerk.): *Kreatív ipari innovációmenedzser-képzés: elektronikus tananyag*. (128-136). Szekszárd: PTE, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar.
- Slezák-Bartos Zs., Vas-Guld Zs., Angler K., & Krizl E. (2016). "Kreatív fejlesztések - kreatív város" egy jó gyakorlat alapján. In Gonda T. (szerk.) *A Kárpát-medence turizmusának és vidékfejlesztésének aktuális kérdései: Tanulmányok a turizmus és a vidékfejlesztés témaköréből*. (68-86). Szekszárd: PTE, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar.

Online források:

Központi Statisztikai Hivatal

http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_17_2011.pdf. Letöltés dátuma: 2020.09.16.

Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer. <https://www.teir.hu/helyzet-terkep/kivalasztott-mutatok.html>. Letöltés dátuma: 2020.09.16.

<http://nepesseg.com/tolna/szekszard>. Letöltés dátuma: 2020.09.16.

Mellékletek

1. sz. melléklet: A kérdőív elérhetősége:

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSeN93RiC67p9S6uYxwRDDCwiMYzvJj-GNjNiexdU3K2hUz8RQ/viewform?usp=sf_link

Szederkényi Éva – Kiss-Márton Adrienn – Ambrus Nóra
HR REFLEXIÓK A PANDÉMIÁS HELYZETKEZELÉS TÜKRÉBEN – AZ
ELSŐ HULLÁM TANULSÁGAI

Absztrakt

A COVID-19 elterjedésével nemzetközi és nemzeti szinten is nagy kihívások elé néz a HR szakma. Ezek közül elsősorban a hazai válságmenedzsmenti vizsgálatokat tesszük a középpontba, mert percekben belül kell reagálni az új rendeletekre, rendelkezésekre, különösen az első, tavaszi hullámban. Kvalitatív vizsgálatunk célja a szóbeli kikérdezés módszerével megállapítani, hogy mennyire voltak felkészülve a szervezetek a válságkezelésre mikro- és makromenedzsmenti szinten. A mintavétel 2020. március végén, a Covid-19 világjárvány első hullámának csúcán készült. Hipotéziseink szerint feltételezzük, hogy a vészhelyzetek új megoldási fordulatokat hoznak a szervezetek HR eljárásaiban, valamint a HR tanácsadói szakmának holisztikus látásmódja pozitív szemléletet hozott. Harmadik hipotézisünk alapján a home office bevezetése, és ezáltal a digitális kommunikáció növelte a munkavállalói hatékonyságot, végül megvizsgáltuk, hogy a home office bevezetése, és ezáltal a digitális kommunikáció növelte a munkavállalói szervezeti tanulásban való részvételt. A dolgozat első részében nyolc – a munkáltatói piac több szegmenséből érkező – szakemberrel készült interjú elemzünk, a tanulmány második részében esettanulmánnyal kiegészítve egy dél-dunántúli stratégiai vállalat pandémiás helyzetkezelését mutatjuk be.

Kulcsszavak: home office; hatékonyság; vészhelyzet kezelés

Bevezető

Digitalizáció. Szemléletformálás. Otthoni munkavégzés. Ezek a szavak meghatározó aktualitást a Covid-19 világjárvány idején megjelenése óta kaptak, hiszen 2019 végén még semmilyen jel nem utalt arra, hogy a következő év globális szintű változásokat hoz magával. A Covid-19 az élet minden területén óriási átalakulásokat eredményezett. Mindannyian tapasztalunk bizonyos fokú változásokat, a legtöbbször számára ez a változás megdöbbentő és jelentős. Valós időben éljük „új normalitásunk” tényleges létrehozását, mióta világszerte pandémiás helyzetet hirdettek 2020 tavaszán, és a világgazdaság nem mentesült a 2020 őszi negatív rekordokat döntő járványhelyzet második hullámának viharos következményeitől. A munkavállalókon át a legkisebb KKV-tól kezdve egészen a nagyobb multinacionális vállalatokig és a felsőoktatásig (Sipos, N., Jarjabka, Á., Kuráth, G., & Venczel-Szakó, T., 2020) a munkaerőpiac valamennyi szereplője érintett. A HR szakma is nagy kihívások elé néz nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt. A pandémiás helyzet hatására a munkavállalói létszám csökkentésén túl, munkaköri megszűnések, megszüntetések is történtek (Poór, J.; Balogh, G.; Dajnoki, K.; Karoliny, Mártonné; Kun, A. I.; & Szabó, Sz., 2020:35), valamint „a lezárások és korlátozások

hatására adott helyzetben a szervezetek fennmaradásuk érdekében több esetben nem csak a létszámcsökkentés, hanem a munkakör teljes megszüntetése mellett döntöttek” (Poór, J.; Balogh, G.; Dajnoki, K.; Karoliny, Mártonné; Kun, A. I.; & Szabó, Sz., 2020:35). Peter Kalina a *Változásmenedzsment: a COVID-19 és, ami túlmutat rajta* című esszéjében (Kalina, 2020, p 39) kiemeli a tehetség- és tudásmenedzsment fontosságát, melynek hatékonyabb alkalmazása a fenti eredmények alapján a hazai munkaerőpiaci szektornak komoly kihívása. A kialakult járványügyi veszélyhelyzet továbbá megkövetelte az azonnali reflexiót és gyakorlatban is megvalósítható gyors átszervezéseket kívánt. A fentiekben idézett, kvantitatív kutatásnak első kutatási eredményeit összefoglaló munkájukban kiemelik, hogy a HR intézkedések közül legtöbb döntéshozó az új munka- és egészségvédelmi intézkedésekre, az otthoni munkavégzés (home office) kialakítására és levezénylésére, az utánpótlási-helyettesítési tervek ki- és átdolgozására, valamint a munkavállalók szociális problémáinak segítésére koncentráltak (Poór, J.; Balogh, G.; Dajnoki, K.; Karoliny, Mártonné; Kun, A. I.; & Szabó, Sz. 2020, p. 6).

E tanulmány szerzői feltételezik, hogy a fentiek mellett a legtöbb vállalat számára a legnagyobb kihívást talán az otthoni munkavégzés bevezetése jelentette, hiszen mindezidáig bár Magyarország ismerte a fogalmat, mégis nagy fenntartásokkal élt irányába. A pandémiás helyzet azonban merőben megváltoztatta ezt a szemléletet és hirtelen fontossá vált minden munkavállaló számára, akinek a munkaköre lehetővé tette, hogy home office-t rendeljenek el. Felmerül azonban a kérdés, hogy vajon a KKV-k, illetve a multinacionális vállalatok felkészültségi szintje milyen mértékű, illetve milyen intézkedéseket tudnak azonnal bevezetni, hogy minél gördülékenyebben megvalósuljanak az átszervezések a home office irányába.

Vizsgálatunk célja megállapítani, hogy mennyire voltak felkészülve a szervezetek a válságkezelésre mikro- és makromenedzsmenti szinten. Hipotéziseink szerint feltételezzük, hogy a

- H1) vészhelyzetek új megoldási fordulatokat hoznak a szervezetek HR eljárásaiban
- H2) a HR tanácsadói szakmának holisztikus látásmódja pozitív szemléletet hozott
- H3) a home office bevezetése, és ezáltal a digitális kommunikáció növelte a munkavállalói hatékonyságot
- H4) a home office bevezetése, és ezáltal a digitális kommunikáció növelte a munkavállalói szervezeti tanulásban való részvételt

Tanulmányunkban kiemelt fókuszot kapott a H3, azaz annak az előfeltételezésnek a vizsgálata, hogy a home office bevezetése, és ezáltal a digitális kommunikáció növelte a munkavállalói hatékonyságot. Kvalitatív módszerként félig strukturált interjúkat alkalmaztunk a mintavétel során. A nyolc interjúalany munkakörei alapján külsős tréner, külsős HR tanácsadó, belső HR vezető, IT középvezető, IT vezető, autóiipari középvezető, autóiipari HR vezető, HR menedzser (SSC). Az 1. sz. ábrában összefoglaltuk az alanyok munkaköreit a jobb áttekinthetőség kedvéért.

1.sz. ábra: Az interjúalanyok munkakörei

Interjúalanyok – munkakörök alapján	
1.	külsős tréner
2.	belső HR vezető
3.	belső HR vezető
4.	IT középvezető
5.	IT vezető
6.	autóipari középvezető
7.	autóipari HR vezető
8.	HR menedzser (SSC)

Forrás: saját szerkesztés

Az általunk megkérdezettek mindegyike tapasztalt szakember a maga területén, mindegyikük több mint 10 éves, különféle cégnél eltöltött gyakorlattal rendelkezik. Többségük nemzetközi szinten is szerzett tapasztalatot, vannak, akik jelenleg is Ausztriában, illetve Németországban élnek és ott dolgoznak az adott cégnél, így egy kicsit sikerült segítségükkel Magyarországon kívülre is kitekinteni.

Interjú elemzések

Első kérdésünk a cég vészhelyzeti protokolljának meglétére irányult. Erre a válaszadók közül két nemzetközi cég belső HR-ese, illetve a jelenleg is Bécsben élő nemzetközi cég IT vezetője mondta, hogy náluk nemzetközi szinten is és helyben is létezett, amit azonnal alkalmazni is tudtak, illetve nemzetközi lévén folyamatosan nyomon követték a vírus terjedését, így lépéseiket előre tudták tervezni, fel tudtak készülni a hazai bevezetésre. A főként kkv-szektort kiszolgáló külsős HR tanácsadó, a külsős tréner, illetve az IT középvezető elmondta, hogy a kkv-szektornál jellemzően nem volt ilyen protokoll érvényben. A nemzetközi cégek a nemzetközi protokollt vették alapul, majd azt a helyi sajátosságokra szabva alakították át. Ezeknél a cégeknél az átállás viszonylag hamar lezajlott, a kkv-k szintjén azonban jellemzően futottak az események után, a kormány hivatalos tájékoztatásaihoz igazították döntéseiket, nem terveztek előre.

Mi volt az első három fontos lépés, amit bevezettek?

Erre is cégspecifikus válaszok érkeztek. A nemzetközi háttérű cégeknél könnyen ment az átállás home office-ra (továbbiakban HO), az autóipari beszállító cégnél is megtették a szükséges lépéseket, amik szükségesek az egészség megóvása érdekében.

„1. utazások felfüggesztése. 2.Home Office, mindenkinek, akinek a munkája ezt lehetővé tette. 3. a menza azonnali biztonságossá tétele” (IT vezető multi)

„1: Ez csak egy influenza, de azért, aki beteg ne köhögjön hangosan, a következő hetekben minden bejárathoz kerül kézfertőtlenítő. HO-ra nincs ok.

2: Márpedig nincs HO, az egész helyzet nem súlyos.

3: Mindenki HO azonnal. Az irodába bárki bemehet
+1: Az irodába senki nem mehet be.” (IT középvezető kkv)

„1. Oktatás a helyes kézmosásról, maszk használatról, megfelelő távolság betartásáról. 2. Lázmérés, csak láztalanok léphetnek a gyár területére. 3. A HO nem megvalósítható a gyárban, így a 14 nap egybefüggő kötelező szabadság kiadása, a gyár leállítása.” (autóipari HR vezető)

„1. HO teszt nap, majd másnapról mindenki otthonról dolgozott., (HR menedzser SSC; nemzetközi cég belső HR vezetője)

„1. Tájékoztatás 2. 50 fő fölötti rendezvények, képzések lemondása 3. Online tárgyalástechnika oktatása” (tréner egyik nagyobb cége)

„1. Tájékoztatás e-mailben 2. forgatások lemondása 3. fizikai bolt bezárása” (kkv)

A home office-ra való áttérés érdekében minden esetben történt egyeztetés a jogi osztállyal vagy ügyvéddel korábban is, így e tekintetben a megkérdezettek tudomása szerint rendben volt minden, hisz viszonylag gyorsan lezajlott az átállás. A HO járvány előtti bevezetésének is megvoltak a feltételei. Több interjúalany is elmondta, hogy általában az adott vezetőtől függött, hogy engedélyezi-e vagy sem az otthonról történő munkavégzést.

Az otthoni munkavégzés feltételeit biztosító infrastruktúra a legtöbb munkáltató, munkavállaló esetében nem okozott gondot. Rendelkezésre álltak a számítástechnikai eszközök, a munkavégzésre alkalmas helyek, de ezeket minden esetben megvizsgálták munkavállalóként. Akik előrelátóak voltak, ott volt idő felkészülni, megkérdezni a munkavállalótól az esetleges hiányosságokat, mint pl. az otthoni internet sávszélessége, megfelelő asztal, szék megléte és ezeket igyekeztek csapat szinten orvosolni. Az online kommunikáció tekintetében is kiderült, hogy minden szoftver, alkalmazás rendelkezésre áll, sőt eddig is használták ezeket, így nem okozott fennakadást, teljesítmény csökkenést, kommunikációs fennakadásokat a munkavégzés módjában bekövetkezett változás. A nemzetközi és a kkv-szektor kommunikációjában, a lépések elfogadtatásában is érzékelhető különbségek voltak, bár érdekes módon inkább a cég élén álló vezető döntése volt a mérvadó. A külsős tréner interjúalany elmondta, hogy egy ügyfelénél, aki szintén nemzetközi szolgáltató cég, a magyar cégvezetés nagyon elzárkózott a home office-tól és csak a legutolsó pillanatban engedélyezték az áttérést. A kommunikáció ennél a cégnél, illetve a kkv-szektor képviselőinél többnyire egyoldalúan a munkáltatói oldalról, utasítás formájában zajlott. Sok múlott a középvezetők előrelátásán. Az IT középvezető elmondta, hogy ő a csapatát előre felkészítette az esetleges átállásra, még mielőtt a vezetői döntés megszületett volna. A bécsi cégnél dolgozó IT vezető is arról tett említést, hogy a kollegák maximális proaktivitással, körültekintéssel, egymás iránt tanúsított felelősség vállalással viseltettek, mikor egy nagy létszámú 2 órás meetinget szerettek volna tartani egy zárt helységben. Ezt a megbeszélést végül nem az eredeti formában tartották meg. Az IT oldalról való infrastrukturális felkészülésre, terhelhetőségre az interjúalanyoknak nem volt rálátása, kivéve a két vezetőt, akik ezen a téren dolgoznak. A kkv szektor IT középvezetője elmondta, hogy az ő cégükénél nem voltak felkészülve ennyi ember távoli munkavégzésére, de menet közben orvosolták, javították a helyzetet. A multi cég itt is előnyben volt, hisz munkatársaik a megelőző évek során is folyamatosan utaztak országok

között, így szükség volt a megfelelő biztonságos kapcsolat, elérés biztosítása. Azoknál a cégeknél, ahol eddig is lehetőség volt a home office-ra, ott áttértek a napi bejelentkezésekre, megbeszélésekre, illetve létrehoztak platformot, ahol cégen belül nyomon követik az aktuális információkat, de mindenki dolgozik tovább. Az interjúk a 2020. március 30-i héten készültek, így a többi interjúalany nem tudott beszámolni új eljárás rendekről annak okán, hogy erre a részre nekik nem volt rálátásuk. A HO-ban történő munkavégzés sok vezető számára jelent az ellenőrizhetőség szempontjából problémát. A megkérdezettek közül 2 kivételtől eltekintve azt mondták, hogy teljesen bizalmi a légkör, így fel sem merült semmilyen ellenőrző szoftver. Akik kivételt képeztek, azok közül egyikük elmondta, hogy a megfigyelés eszköze felmerült, de ő mint középvezető a feladatok teljesítését kívánja mérőszámként használni. A másik kivétel esetén, az autóiipari beszállító cégnél nem sikerült megvalósítani a HO-t, hisz termelő cégről van szó.

A válságkezelés hatása a HR-es munkafolyamatokra

A fenti kérdésre eltérő válaszok érkeztek a HR és nem HR szakemberektől az interjú során. A tréner interjúalany egyértelműen azt mondta, hogy meglátása szerint hatalmas lesz a munkaerő kínálat, így a HR-nek a munkája nem lesz akkora súlyú, nem igen lesz szükség rájuk. A külsős HR tanácsadó meglátása, hogy a jelen válság rávilágít arra, hogy emberségesen kell bánni a munkavállalókkal, hogy csak azok a vezetők, cégek éljen túl és fognak profitálni a jelen helyzetből, akik kiemelt figyelmet fordítanak munkavállalóikra. Az SSC HR szakembere úgy gondolja, hogy sokkal több bizonytalan és eddig ismeretlen helyzet igényel HR jelenléte, HR támogatást, HR döntést. Jóval nagyobb szükség lesz a két irányú kommunikációra, a dolgozók elégedettségére, visszajelzésére.

„Én régen azt hittem, a humán erőforrás menedzsment azért van, hogy a nagy technológiai és pénzügyi mocsárban megteremtsék az emberi feltételeket, érvényesítsék azt, hogy nem pusztán erőforrások vagyunk, hanem emberi lények. Gyakorlatban azt látom, hogy az emberi feltételeket a vezetőknek kell fenntartania, a HR, mivel közel a tulajdonosi nyomás, igazából „csak” egy végrehajtó szerv, akik elintézik pikk-pakk 300 ember kirúgásának a papírmunkáját, vagy ugyanennyinek a felvételét” – mondta az IT középvezető.

Új megoldások felé

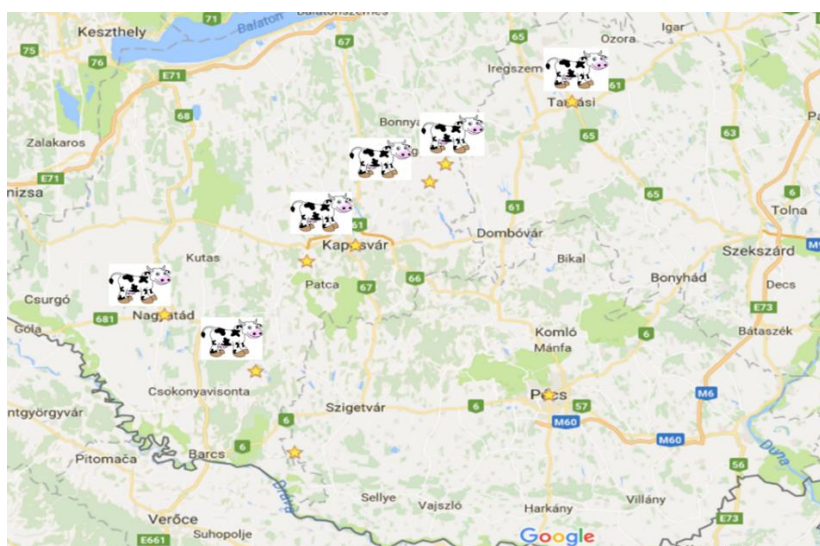
Tanulmányunk elején felállított hipotéziseinkből beigazolódni látszik, hogy új megoldásokat kellett a HR-nek megtalálnia, bevezetnie. Többek között a kommunikáción javítani, új kommunikációs csatornákat kiépíteni, kiemeltebben figyelni a dolgozói elégedettségre. A HR szakma azt gondoljuk, ennél sokkal diverzifikáltabb, szerteágazóbb terület. Az általunk megkérdezett interjúalanyok közül senki nem érintette a munkaügyi adminisztráció kapcsán a szinte naponta jelentkező kormányrendeletek lekövetését, a döntéshozatal aggályait, kérdéseit. A HR terület a válaszok alapján egy jóléti szerepkör a cégek életében, aki gondoskodik a megfelelő formátumú kommunikációról. Legyen szó akár leépítésről, válságkezelésről, dolgozók motiválásáról, stb.

Pandémiás helyzetkezelés egy stratégiai vállalatnál

A cég rövid bemutatása

Egy cégcsoport részeként a mezőgazdasági vállalkozás kizárólagos magyar tulajdonban működik 1993 óta. Kezdetekben egy telephellyel és háromszáz szarvasmarhával indult és folyamatosan növekedett és növekszik ma is. A tulajdonos néhány éve teljesen kivonult és az irányítást átadta a gyermekeinek. Jelenleg egyezerkettőszáz hektáron gazdálkodik, három megyében hat telephellyel. Fő tevékenysége a tejelő szarvasmarhatartás, kettőezer-hatszáz tehén és szaporulata van a tenyészetekben. Évente megközelítőleg huszonnyolc millió kilogramm tejet állítanak elő, amelyet a cégcsoport tulajdonában álló tejüzemben dolgoznak fel. Munkavállalóinak létszáma száznyolcvan fő, melynek negyven százaléka hátrányos helyzetű térségből származik. A mezőgazdasági tevékenységből adódóan a munkaköröknek csak a tíz százaléka szervezhető ki home office tevékenységbe, a többi, mint az állatok gondozása, kifejtése, a mezőgazdasági erőgépek kezelése megköveteli a személyes jelenlétet.

2. sz. ábra: A cégcsoport telephelyei

Forrás: Google Maps (www.maps.google.com)

A vírus helyzet kirobbanásakor a két ágazat egyike sem volt felkészülve egy vészhelyzetre, nem létezett protokoll és saját hatáskörben meghatározott intézkedések sem voltak. Az előzetes felkészülések is csak a kormányzati intézkedések előtt egy héttel indultak el az erősödő európai vírusterjedés miatt. Azonban ez is csak a munkavállalói érintettségekre terjedt ki, mint például a külföldről hazaérkező rokonok és az esetleges óvodai, iskolai bezárások miatti gyermek elhelyezési megoldások körében. Az események felgyorsulását követően a cég viszonylag gyorsan reagált és két napon belül meghozta a három legfontosabb lépést, miszerint:

- járványvédelmi intézkedéseket vezetett be egy esetlegesen bekövetkező zárlat esetére, amelynek keretében meghozott olyan munkajogi intézkedéseket, amelyek biztosítják a folyamatos működést a működési területeken. Kihhasználva az

újonnan megjelent kormányrendeletet, hogy a munkavállaló és munkáltató a Munkatörvénykönyvétől eltérően megállapodhat.

- a termelés biztosításának érdekében lerendelte és betárolta a legszükségesebb készleteket
- humán erőforrás védelmének érdekében nyilatkozatok alapján megkezdte az esetleges fertőzött kontaktok felkutatását és megállapodott a munkavállalókkal, hogy a karantén idejére is teljes munkabért fizet mindenkinek. Ezzel csökkenteni kívánta az eltitkolások miatti fertőzés veszélyét. Valamint az adminisztratív munkakörök esetében megteremtette a home office atipikus foglalkoztathatóságot.

A vállalat a válságkezelési protokollt saját maga fejlesztette ki, a cég profiljának megfelelően. A lépéseket a munkáltatói és munkavállalói oldalról is sikerült elfogadtatniuk. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy mindenki felmérte, hogy ez közös érdek és a tulajdonosok is folyamatosan törekedtek arra, hogy a munkavállalók lépésről, lépésre megkapják a megfelelő tájékoztatást. A vezetőknek fontos volt, hogy ebben a helyzetben se sérüljön a vállalati lojalitás és elégedettség, ezért kérdőíveket töltettek ki a munkavállalókkal, hogy egy karantén esetén önkéntesen ki tudja a telepeken lakást vállalni anélkül, hogy sérülne a munka és magánélet egyensúlya. A home office munkakörök esetében az átállás viszonylag gyorsan, egy hét alatt megtörtént a normál munkamenetről. Az informatikai háttér és a munkavédelmi oktatások biztosítása néhány esetben kicsit megkésve tudta csak lekövetni a változásokat. A jogi háttér biztosítása csak később kezdett körvonalazódni, hiszen elsősorban a kollégák biztonsága volt a legfontosabb. A home office, mint atipikus foglalkoztatási forma jelenleg nincsen leszabályozva a munkatörvénykönyvében. A távmunkával azonosítják legtöbbször, de a távmunka más, szigorú szabályok alapján valósulhat meg. A home office munkarend foglalkoztatás szabályaira – rendelkezések hiánya miatt – csak az Mt.-ben meghatározott egyéb rendelkezésekből lehet következtetni. Így rugalmas értelmezési keretek között alkalmazzák a vállalatnál. Azoknál a munkavállalóknál egyszerűbb volt az átállás a tapasztalatok szerint, ahol rendelkezésre állt a saját céges laptop és területi szétszórtságból adódóan korábban is dolgoztak VPN kapcsolaton keresztül. Jellemzően vezető munkakörök esetében. A cég szellemi foglalkozású munkavállalóinál, akik nem rendelkeztek lappal, az asztali PC-k kiváltásra kerültek lappal. Vállalati szinten a VPN szélességet és a szervert fejleszteni kellett, mert nem ilyen nagy felhasználásra volt tervezve. A VPN használat alap és szükséges a vállalati szerver eléréséhez.

Újratervezés a veszélyhelyzetben

HR szempontból teljes mértékben újra kellett gondolniuk az összes folyamatot, hiszen a fizikai kontaktust és jelenléteket a legkisebb mértékűre le kellett csökkenteni. Csökkentek az utazással töltött időintervallumok. A kevesebb fizikai érintkezés miatt a telepek munkarendjei is újra lettek gondolva, a vezető beosztású kollégák munkaideje is át lett állítva ügyeleti rendre. Egyszerűsödtek az adminisztrációs folyamatok, nincs szükség többszöri ellenőrzésre és nyilvántartásra. A folyamatokat és megbeszéléseket sikerült

elektronikusra átállítani. A toborzási, kiválasztási folyamatok leálltak. A home office munkavégzés egyfajta bizalmi kérdés alap és válsághelyzetben is. A vállalat részéről ez is egyfajta szemléletváltást igényelt és a munkaidő ellenőrzése helyett át kellett állni az elvégzett feladatok ellenőrzésére. Bár szükség lett volna rá és a jövőben tervezik felmérését, a munkavállalók szociális környezetéről sajnos nem álltak rendelkezésre ismeretek a helyzet kirobbanása előtt, az adott helyzetben pedig az ezzel kapcsolatos információ kimerült egy – egy nyilatkozatban, illetve a fertőzött területekről hazaérkezők esetleges kapcsolati adataiban. A GDPR szabályzat módosítására nem volt szükség. A vállalat önállóan, jogász bevonása nélkül hozott szabályokat. A HR a szükséges igazolások, nyilatkozatok kapcsán is figyelt a vonatkozó előírások betartására. Az egyértelműen látszik, hogy a cég munkafolyamatainál új lehetőségek nyílnak meg a jövőben, előtérbe kerülnek a különböző telekommunikációs platformok és hatékonyabb munkaszervezési lehetőségek válnak elérhetővé. Ebben a helyzetben megmutatkozott a szakmai képzettség, mert sok felmerülő kérdésre csak meglévő tudásból, improvizálva lehetett reagálni, mivel azonnali döntéseket kellett hozni. A hatékony válságmenedzselésnél a korábban kialakult bizalmi légkör alapvető jelentőségűnek bizonyult, a munkavállalók őszintén nyilatkoztak az esetleges érintettségükről, jelezték a félelmeiket, mert tudták, hogy a vállalat senkit nem hagy az út szélén. A két alapvető tanácsadói szerepkört a szakértőit és a folyamat – tanácsadóit a kialakult válsághelyzetben egyaránt alkalmazni kellett. Az előbbi alapján információkat kellett gyűjteni és új megoldásokat kellett bevezetni a korábbi tapasztalatokra építve. Az utóbbi módszerrel a munkavállalókkal közösen kellett problémákat feltárni és meghatározni a lehetséges megoldásokat.

A vezetők részéről jelentkezett igények és akadályok megoldásában az asszertív kommunikáció használata jelentős szerepet töltött be, annak érdekében, hogy a cég működése és a munkavállalók biztonsága, jóléte miatt a lehető legjobb döntések szülessenek. Ebben a pandémiás helyzetben szoros együttműködésre, megértésre volt és van szükség. A közös hajóban történő evezés lényegét minden vezető megértette és mindenki egy emberként állt a helyzet megoldásához. Egyértelműen felértékelődött a közös workshopok, a közös meetingek jelentősége. Tanácsadás szempontjából érdekes volt látni, hogy az ügyintézőtől a vezetőig mindenki javaslatot tett a saját folyamataira illetően. A vezető – beosztott szerep átváltozott partneri viszonyba, ez eddig nem volt jellemző. A heti konzultációkat felváltották a napi Skype és Zoom egyeztetések az átállás során, vagyis a folyamatok átalakultak és a szervezeti hatékonyság megnőtt. Vezető vezetőnek nem farkasa, hanem partnere. A leader vezetői stílus abszolút értelemben jellemzi az ágazatot főleg az állattenyésztésben. A beosztott munkatársak esetében a tanácsadás a folyamatos, őszinte kommunikációban jelenik meg, fontosnak tartja a vezetőség, hogy minden döntésről azonnal tájékoztassa a munkavállalókat, ezáltal egy bizalmi légkört teremtve. További fontos szempont, hogy ebben az időszakban se csökkenjen az elégedettség és az elkötelezettség, valamint, hogy a lojalitás ne csak egy vízió legyen. Az állattenyésztési igazgató szerint: „Stratégiai ágazatként felelősnek érezzük társadalmi felelősségvállalást és ebben az időszakban is támogatjuk kollégáinkat és talán elmondható, hogy jobban odafigyelünk az egyéni problémákra és igényekre.”

Ahogy a fentiekben már utaltunk rá, partneri együttműködés van a cégen belül, emiatt fontos minden munkavállaló véleménye és tanácsa. A cégcsoport HR vezetői is vallják, hogy „ebben a helyzetben sem szabad elfeledkezni a legfontosabb erőforrásunkról, az emberekről”. Összességében elmondható, hogy a kezdeti „pániktól” eltekintve kiemelkedően teljesített a cégvezetés, amelyben természetesen olyan intézkedéseket is meg kellett hozni, amelyek rövidtávon fájdalmasok lehetnek, de hosszútávon kifizetődnek. A cél a hosszútávú eredményes működés, amely által 180 főnek képes biztos meglehetést biztosítani a vállalat.

Kutatási eredmények és összefoglalás

Tanulmányunk elején felállított hipotéziseinkből és az esettanulmányból úgy látjuk, hogy új megoldásokat kellett a HR-nek megtalálnia, bevezetnie, mégpedig gyorsan és a hatékonyságot szem előtt tartva. Szinte napról-napra kellett új helyzeteket megoldani, amit a cégek fontosnak tartottak. Működésképességük, életben maradásuk múlt rajta, hogy a belső-és külső kommunikációjukon javítani tudjanak, hogy új kommunikációs csatornákat építsenek ki és talán minden eddiginél kiemeltebb figyelmet fordítsanak a dolgozói elégedettségre. A HR szakma, úgy véljük, ezeknél a feladatoknál sokkal többet jelent, szerteágazóbb területeket foglal össze. A HR terület a válaszok alapján egy jóléti szerepkör a cégek életében, mely gondoskodik a megfelelő formátumú kommunikációról, legyen szó akár leépítésről, válságkezelésről, dolgozók motiválásáról. Összefoglalva, az interjúk alapján a hipotéziseket a következőképpen értékeljük: Az első három hipotézis (H1-H2-H3) igazolást nyert, tehát a vészhelyzetek valóban új megoldási fordulatokat hoznak a szervezetek HR eljárásaiban, a HR tanácsadói szakma holisztikus látásmódja tényleg pozitív szemléletet hozott, valamint a home office bevezetése és ezáltal a digitális kommunikáció valóban növelte a munkavállalói hatékonyságot. Ugyanakkor a negyedik előfeltevésünk (H4), miszerint a home office bevezetése és ezáltal a digitális kommunikáció növelte a munkavállalói szervezeti tanulásban való részvételt, nem nyert bizonyítást, ezért egy következő vizsgálatban szeretnénk alaposabban elemezni a kérdéskört.

A stratégiai cégről készült esettanulmány a szerzők számára azzal a következtetéssel járt, hogy a hosszútávú eredményes működés érdekében képes egy szervezet önmagát újra fogalmazni, stratégiáját újra hangolni, hogy ellenállóbb és ezáltal versenyképesebb legyen a világgazdaság számára minden bizonnyal újabb bizonytalanságokat rejtő elkövetkező években. Amint a *Bevezetőben* is jelezték a kutatók, a digitalizáció, a szemléletformálás, az otthoni munkavégzés hívószavai továbbra is érvényesek maradnak az új, nagyfokú rezilienciát és rugalmasságot igénylő emberi erőforrás gazdálkodásban. A Covid-19 azonban nemcsak a munkaerő és az otthonról dolgozók globális mobilitását érinti, hanem a diszkrimináció és a munkahelyi kirekesztés új formáit is megjelenítheti. Más szavakkal, hátrányos megkülönböztetés érheti a több magánéleti felelősséggel rendelkezőket (pl. a gyermekeket online munkarendben nevelő családok vagy egyedülálló szülők) és a szociálisan hátrányos helyzetűeket. Ezeknek a társadalmi csoportoknak korlátozott a hangjuk, ami a társadalmi egyenlőtlenség és igazságtalanság

új megnyilvánulásaihoz vezet – figyelmeztet az *International Journal of Human Resource Management* legfrissebb számában Fang Lee Cooke, Michael Dickmann és Emma Parry (2020). Túl kevés információ áll rendelkezésünkre ezekről a jelenségekről és azok hatásairól olyan témakörökben, mint a jólét, a teljesítmény vagy az elkötelezettség, de jelen tanulmány szerzői kutatásokat terveznének, hogy betekintést nyújtsanak ezekbe a területekbe.

Irodalomjegyzék

Cooke, F. L., Dickmann, M., & Parry, E. (2020). IJHRM after 30 years: taking stock in times of COVID-19 and looking towards the future of HR research. *The International Journal of Human Resource Management*. <https://doi.org/10.1080/09585192.2020.1833070>

Letöltés dátuma: 2020. 12. 11.

Dajnoki K., & Kun A. I. (2020). Az emberi erőforrás menedzsment jelentősége, a humán tőke felértékelődése. In Dajnoki K. & Kun, A. I. (szerk.) *Bevezetés az emberi erőforrás menedzsmentbe*. (pp. 5–16). Debrecen: Debreceni Egyetem.

Kalina, P. (2020). Change management – COVID-19 and beyond. *Journal of Human Resource Management*. Vol. 23/2020. (1) 37-40. <https://www.jhrm.eu/category/20201/> Letöltés dátuma: 2020. 12. 15.

Poór, J., Balogh, G., Dajnoki, K., Karoliny, M., Kun, A. I., & Szabó, Sz. (szerk.), (2020). *Koronavírus-válság kihívások és HR válaszok: Magyarország 2020 (A kutatás első fázisának kiértékelése): Kutatási jelentés*. Budapest: Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Menedzsment és HR Kutató Központ.

Poór, J., Karoliny, M., Kovács, I. É., & Illés, B. Cs. (szerk.), (2018). *A HR gyakorlata – Hasonló és eltérő jellemzők az emberierőforrás-menedzsment globális, regionális és hazai gyakorlatának alakulásában*. Budapest: Wolters Kluwer Hungary.

Sipos, N., Jarjabka, Á., Kuráth, G., & Venczel-Szakó, T. (2020). Felsőoktatás a COVID -19 szorításában: 10 nap alatt 10 év? *CIVIL SZEMLE*, 17 (klsz), 73–91.

Vámosi T. (2019). *Az atipikus foglalkoztatás és a családbarát vállalati kultúra jellemzői a pécsi, illetve a Dél-dunántúli régióban működő szervezetek esetében*. Pécs: Szerzői kiadás

Venczel-Szakó, T., & Balogh, G. (2020). Challenges of internal organisation communication in atypical employment. In *Book of Abstracts: MIC-VIS 2020* (p. 99). The Island of Vis, Croatia: Mediterranean Islands Conference,

Milyen főbb szempontokat kell figyelembe vennie a munkáltatónak a munkahelyek újraindítása során? (2020. 09. 01.) <https://bkik.hu/hu/hirek/milyen-fobb-szempontokat-kell-figyelembe-vennie-a-munkaltatonak-a-munkahelyek-ujrainditasa-soran-> Letöltés dátuma: 2020. 12. 01.

Horváth Gergely

ELÉGEDETTSÉGI MÉRÉSI MÓDSZEREK JELENTŐSÉGE A KÖZGAZDASÁGI SEKTORBAN

Absztrakt

A fogalmi-, illetve szakirodalmi összefoglalás céljával megírt tanulmány bemutatja a termelési szektorban használt különböző elégedettségi mérési módszereket (pl. a TQM mérési módszert), valamint foglalkozik a pénzügyi szektorban használatos elégedettségi módszerekkel is (pl. a CRM rendszer fontossága a pénzügyi szektorban). Az elégedettségi méréseknek legnagyobb problémája szolgáltatások esetén a szubjektivitás, ami azt jelenti, hogy a vállalat nem tud egyidejűleg minden célcsoportot elvárásai tekintetében teljes mértékben kielégíteni, ezért fontos a célcsoport megfelelő kiválasztása. Ebből kifolyólag a vendéglégedettség és a minőség mérése fontos egy vállalat számára, ugyanis lényeges információkat adhat a vállalati vezetőknek a termékek és szolgáltatások gyengéségeiről, erősségeiről (a megfelelő célcsoport kiválasztása érdekében) a jövőbeni nagyobb sikerek érdekében.

Kulcsszavak: minőség; elégedettség; közgazdasági szektor

Bevezetés

A tanulmányban bemutatom az „egyéb” közgazdasági területekhez kapcsolódó mérési módszereket, [pl. a termelési szektorhoz kapcsolódó TQM rendszert, valamint a pénzügyi szektorban is megjelenő CRM rendszert]. A tanulmány végén pedig összefoglalást adok az előbbi fejezetekben leírtak „eredményeiről”, kapcsolati pontjairól.

Jelen tanulmány szakirodalmi összefoglalás céljával készült, amely a PhD dolgozatom szakirodalmi fejezeteinek egy részét képezi. Kutatási témám a turizmus szektorban megjelenő vendéglégedettségi mérési vizsgálatokra terjed ki a szállodaiparon belül. Ehhez feltétlenül szükségesnek tartom a turizmus szektorban megjelenő elégedettségi mérési módszerek szakirodalmi áttekintését, amely szintén a PhD dolgozatom része, de jelen tanulmány szerves részét nem képezi. Az eddigi szakirodalmi kutatásaimból kiderült, hogy az elégedettség nem csak a turizmus szektorban, hanem más közgazdasági területeken is megjelenik más témakörökkel összefüggésben (pl. minőség), ezért szükségesnek tartom az e területeken megjelenő elégedettségi mérési módszereknek a feltérképezését is, amely elősegítheti a kutatási módszerem pontosabb kiválasztását.

Mivel a tanulmány szakirodalmi összefoglaláson alapszik, ezért alapvetően 2 kutatási kérdés mentén mutatom be a mérési módszereket, amelyek a következők:

K1: Mely (turizmuson kívüli) közgazdasági területekkel kapcsolható össze az elégedettség?

K2: A „külsős” területekben milyen elégedettségi mérési módszerekkel találkozhatunk?

Az elégedettség témaköre a turizmuson kívül több más közgazdasági területtel is összekapcsolható. Egyrészt összefüggésbe hozható a pénzüggel, ugyanis a magasfokú elégedettségéből tud a vállalat profitot termelni (Pajrok, 2017). Továbbá összeköthető a termelési szektorral is, ugyanis a fogyasztóktól függ, hogy a vállalatoknak milyen szabványos vagy exlusive termékeket, szolgáltatásokat kell kialakítania, hogy ezáltal ki tudják alakítani a versenyelőnyöket a többiekkel szemben.

A nemzetközi és hazai empirikus vizsgálatok alapján is igazolást nyert az a tény, hogy a vállalatoknak nagyon fontosak az elégedettséggel kapcsolatos mérési vizsgálatok (Oliver, 1997). A jelentőségét bizonyítja, hogy ezekből a vizsgálatokból kinyerhetőek azok az információk, amelyek a vállalati vezetőknek fontosak a termékeikkel, illetve a szolgáltatásaikkal kapcsolatban, a jövőbeni várható sikerek érdekében. (Jones-Lin, 1997; Emerson & Grimm, 1999; Dobbins et al, 1999; Yang, 2003; Erramilli, et al, 2004)

A különböző módszerekben használt mutatószámok (ha több részlegű vállalatról van szó) nagy előnye, hogy össze tudja hasonlítani a vállalat egyes részlegeit, valamint segítheti a vállalatot abban is, hogy további alterületekre szűkítse le a fejlesztendő területeket. (Jones-Sasser, 1995) Például egy hotel esetében össze lehet hasonlítani a wellness- és az értékesítési részleget.

Az elégedettség mérését megcélzó vizsgálatok az egész szolgáltatási folyamatra vonatkoznak, amelynek kezdete az adott szolgáltatás kiválasztása, a vége pedig az össz-szolgáltatások nyújtásának a befejezése. Az elégedettségi vizsgálatok nagy problémája a szubjektivitás. Ez azt jelenti egy hotel esetében, hogy egyidejűleg nem tudunk minden fogyasztói szegmenst az adott szolgáltatásokkal kielégíteni, ezért elengedhetetlen a szálloda célcsoportjának meghatározása. (Karakasné – Morvay, 2014) Az elégedettség mellett a lojalitást is mérni szükséges, abban az esetben, ha egy cég bővíteni szeretné az ügyfeleinek számát. (GKI, 1999)

Az elmúlt években az internetnek köszönhetően egyre több vállalat alakított ki saját weblapot saját termékeik, illetve szolgáltatásaik bemutatására. A saját weblap előnye, hogy ezzel az eszközzel is lehetséges a vásárlások ösztönzése. Egy másik érv a saját honlap mellett, hogy nagyon sok vállalat csak ezen a felületen létezik, és csak online elégítik ki fogyasztói igényeit (pl., online műszaki boltok). Jelen esetben, ha a versenyképességi oldalt vizsgáljuk, akkor az is egy meghatározó szempont, hogy az adott honlapot a fogyasztók hatékonyan találják-e. Az online környezetben is fontos a fogyasztói elégedettség mérése. A meglévő ügyfelek megtartása sokkal kevesebb költséggel jár együtt a vállalatnak, mint az új ügyfelek megszerzése. A meglévő ügyfelek elégedettségi szintjének növelésével a vállalatok profitja könnyebben növelhető. (Somogyi, 2013)

Elégedettségi mérési módszerek a termelési szektorban

A „probléma”, hogy a termelési szektorhoz kapcsolódó mérési módszerek inkább a minőség témakörével foglalkoznak az elégedettséghez képest.

A vállalatok elsődleges célja a profitjuk maximalizálása, amit az elégedettséggel és a minőségi termékek, valamint szolgáltatások nyújtásával érhetnek el. A minőség témakörén belül is megjelenik a szubjektivitás problémája, amely azt eredményezheti,

hogyan az elégedettségre és a minőségre irányuló vizsgálatok nehezen lesznek számszerűsíthetőek. Minden fogyasztó/vevő más-más igényt támaszt a termékekkel/szolgáltatásokkal szemben, ami tovább bonyolítja a mérési lehetőségeket. A fogyasztó teljes mértékben észleli a termék/szolgáltatás minőségét, mivel igénybe veszi azt, ezáltal látja a termék vagy szolgáltatás igénybevételével kapcsolatos teljes folyamatot. Nagyon fontos, hogy a szolgáltatások nyújtásánál, hogy minél kevesebb hibát ejtsünk. Viszont, ha megesett a hiba, akkor szükséges a probléma minél gyorsabb és precízebb kijavítása (Hauck, 2015). Jelen esetben kapnak fontos szerepet a szervezetben dolgozó alkalmazottak is, akik az adott problémát a leggyorsabban tudják orvosolni. Egy további fontos szempont, hogy az adott illető milyen fokú érzelmi intelligenciával (EQ) rendelkezik (Hauck – Németh, 2012). Nagyon fontos az, hogy termék, illetve szolgáltatás nyújtásakor a vállalat úgy vigye végbe a minőségre és az elégedettségre irányuló fejlesztéseket, hogy a vállalat ne kerüljön hátrányba a többi tényezőt illetően, ami a versenyképességet befolyásolja (Hauck, 2015).

Itt kap szerepet a TQM (Total Quality Management), ami a tökéletesítést úgy képes véghez vinni, hogy közben csökkenti a termék vagy szolgáltatás termelési költségeit. A TQM egy olyan vezetési gyakorlat, amely a szervezeten belül arra törekszik, hogy teljes mértékben ki lehessen elégíteni az ügyfelek igényeit (Merih, 2016). A TQM-rendszer 2 részre bontható: alapelvekre és kiegészítő elemekre. A két rész az alábbiakból áll:

- Alapelvek: a vevőkkel, a jó termékekkel/szolgáltatásokkal, valamint a szervezeti dolgozók tehetségének javításával foglalkoznak.
- Kiegészítő elemek: a menedzseri szerepköröket vizsgálják, olyan szempontból, hogy milyen kapcsolatot ápolnak a dolgozóikkal. Pl. a dolgozói oktatás és képzés, kommunikáció, jutalmazás és elismerés.

Alapelvek

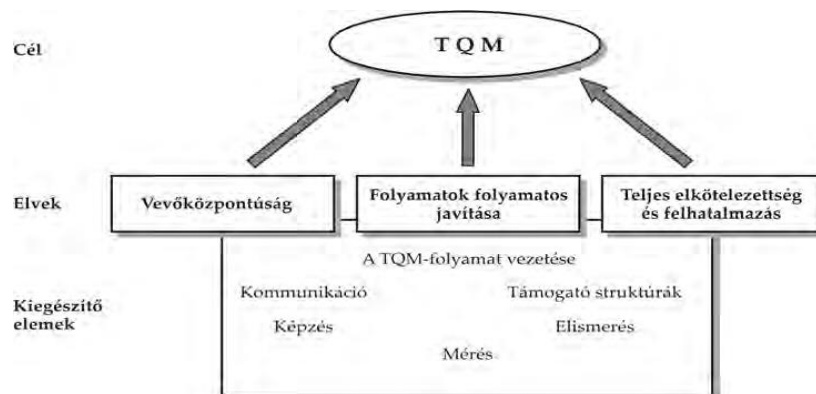
- Vevőközpontúság: A minőségi szolgáltatások nyújtása azon múlik, hogy a fogyasztók elvárásait milyen mértékben tudja kielégíteni a vállalat. Ehhez az szükséges, hogy a szervezet pontosan felmérje célközönségének szükségleteit, ha ez megvan, akkor a szervezetnek ki kell választania azt a legmegfelelőbb működési rendszert, aminek segítségével pontosan tudja teljesíteni a felmért fogyasztói elvárásokat.
- A folyamatok folyamatos javítása: Ez a tevékenység szorosan összefüggő lépésekből áll, amelynek eredményeképpen kialakul a termék vagy a szolgáltatás. A szolgáltatási folyamatokat állandóan figyelni és fejleszteni kell a szervezetnek ahhoz, hogy ezáltal minél kevesebb hibát ejtsen. Minél kisebb a hibázás mértéke, annál jobban ki tudja a szervezet elégíteni a fogyasztói igényeket.
- Teljes elkötelezettség: Ebben a megközelítésben az alkalmazottak tudásán keresztül tud a szervezet versenyelőnyökhöz jutni. Ennek maximális kihasználásában a vezetők játszanak nagy szerepet, ugyanis ők felelnek azért, hogy az alkalmazottak a munkájuk során a legjobb tudást hozzák ki magukból. A dolgozóknak alkalmazkodni kell az adott szituációhoz, hogy a fogyasztói igényeket

minél jobban ki tudják elégíteni. Ebben sok esetben a vállalat partnerei, pl. beszállítói is sokat tehetnek.

Kiegészítő elemek

- Vezetői szerepkör: A vezetőknek szükséges megkövetelni a TQM folyamatos alkalmazását az alkalmazottak részéről. Ehhez az szükséges, hogy a vezetők pontosan tudják a vevői elvárásokat, ahhoz, hogy az alkalmazottaknak át tudják adni azt a „tudást”, ami ahhoz kell, hogy az alkalmazottak is jól alkalmazzák a TQM-et a mindennapok során.
- Oktatás és képzés: Az alkalmazottaknak képzéseken keresztül mutatják meg a TQM lényegét és azt is, hogy pontosan mit várnak el tőlük. Itt tudják megszerezni azt a tudást, ami ahhoz kell, hogy minden problémát meg tudjanak oldani munkájuk során.
- Támogató struktúrák: Sok esetben szükség lehet külső szakértőre ahhoz, hogy a TQM bevezetésre kerüljön egy szervezeten belül. A TQM bevezetésében és fejlesztésében a vezetőkre is szükség van, amely jelen esetben ahhoz járul hozzá, hogy a szervezeten belül minőségi stratégia alakuljon ki a vevői igények teljesítése tekintetében. Ilyen támogatást nyújthatnak a vezetőknek pl. a külső szakértők.
- Kommunikáció: A kommunikáció talán a legfontosabb eszköz a TQM esetén. Minden alkalmazott külön bánásmódot igényel kommunikáció terén, hogy megértsék a minőség javítására irányuló törekvéseket.
- Jutalmazás és elismerés: Ha az alkalmazottak megfelelően használják a TQM-et, akkor jutalomban részesülnek. Ez azért is szükséges, mert az alkalmazottak így tudják azt, hogy jó úton haladnak a személyes és a munkahelyi sikerhez. Az egyéni jutalmazás sok esetben ösztönző is lehet más dolgozóknak is.
- Mérés: A TQM bevezetéséhez különösen fontos az objektív adatok használata. A szubjektív vélemények háttérbe szorulnak. Az adatok kialakításában szerepet játszik a vevők elégedettsége, amely abban segít, hogy felmérjük azt, mennyire elégítjük ki a vevői szükségleteket (Topár, 2012).

1. sz. ábra: A TQM modell

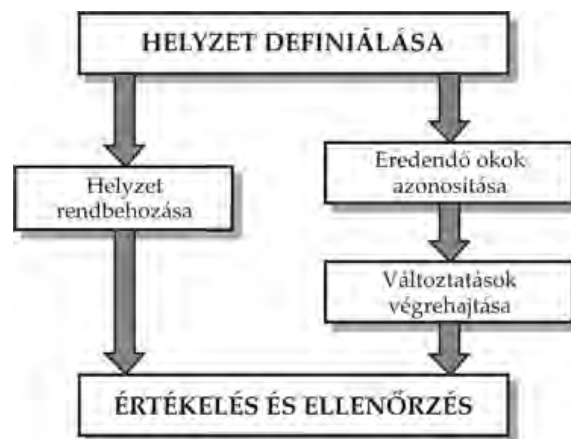
Forrás: Kövesi J. & Topár J. (szerk), 2006, p. 57.

A TQM a szervezeten belüli folyamatos fejlesztésre törekszik, ezzel próbálja megváltoztatni a klasszikus szervezeten belüli, minőségre irányuló gondolkodásmódot, amely az elavult minőség-ellenőrzési intézkedésekre vonatkozik. A TQM sikerességéhez az szükséges, hogy az összes szervezeti dolgozó (legyen az alkalmazott vagy vezető) részt vegyen a teljes folyamatban. A vállalati kultúra is erőteljesen befolyásolja a TQM sikerességét, ebből kifolyólag az egész szervezet elkötelezettségére van szükség. A TQM teljes mértékű sikeréhez szükséges az is, hogy a szervezet egyértelmű stratégiai célokkal rendelkezzen. A megfelelő TQM rendszer kialakításához a vállalatoknak időt, pénzt és képzést kell nyújtaniuk meglévő alkalmazottaik számára, különösen akkor, ha erős szervezeti kultúrával rendelkezik a vállalat (Merih, 2016).

A TQM 3 alappillére:

- Egy olyan rendszer kialakítása, amelynél a vevő, fogyasztó, valamint az érdekeltek kapják a főszerepet.
- A rendszer olyasfajta kialakítása, amely tényeken alapuljon, valamint folyamatosan fejleszhető legyen.
- Munkatársak, akik arra törekszenek, hogy a vevőket és a fogyasztókat megfelelően kiszolgálják, valamint, hogy elősegítsék a rendszer további fejlesztéseit (Topár, 2009).
- Egy másik fejlesztési és mérési módszer a Six Sigma, amelyet az 1980-as években hoztak létre a jobb minőségi fejlesztések érdekében. A Six Sigma legfontosabb eszköze, amit folyamat javításaként használ, az a DMAIC modell.

2. sz. ábra: A SIX - Szigma modell

Forrás: Kövesi J. & Topár J. (szerk), 2006, p.95.

A DMAIC-modell az alábbi részekből áll:

- Definiálás (define);
- Mérés (measure);
- Elemzés (analyze);
- Fejlesztés (improve);
- Ellenőrzés (control).

Definiálás: A vezetők meghatározzák a szervezeten belüli javítandó területeket, valamint meghatározzák azt az üzleti célt is, amelyhez hozzáigazítják a javítandó területeket. E folyamat legvégén pedig a vezető összeállít egy csapatot, amely a javítási munkákat majd véghez viszi.

Mérés: A Hat Szigma „csapat” is felméri a jelenlegi szervezeti helyzetet. Azután pedig összeállítja a statisztikai módszereket a javításokhoz.

Elemzés: Meghatározzák a szükséges folyamati bemeneteket és azt is, melyik bemenet melyik kimenetet javítja majd.

Fejlesztés: Ebben a fázisban már csinálnak egy, a korábbi helyzethez képest javított próbamegoldási javaslatot a kitűzött cél eléréseért.

Ellenőrzés: Az előző fázisokban meghatározott lépéseket életbe léptetik, és ezáltal egy egységes megoldást alakítanak ki, amelyet folyamatosan alkalmaznak. Ehhez kineveznek egy állandó felelőst, aki azt folyamatosan ellenőrzi.

A fenti ábra mutatja azokat a lépéseket, amellyel a nem kívánt eltéréseket akarjuk javítani. Először meghatározzuk a jelenlegi helyzetet (1. lépés). Ezek után két út lehetséges. Az egyik a jelenlegi helyzetet javítja, amellyel a szervezet „kioltja a tüzet” a probléma hirtelen történő megoldásával. A másik út a „tűzmelegedésre” irányul (2-3. lépés). A további lépésekben azonosítják a problémákat (4. lépés), majd a javító feladatokat végzik el, amelyeket folyamatosan ellenőriznek (5-6. lépés) (Topár, 2012).

A módszer szerint a fejlesztések csak úgy lehetségesek, ha a jelenlegi szervezeti teljesítményt (amely a módszer bevezetése után alakult ki) összehasonlítjuk a korábbi teljesítménnyel. A különböző szempontokat pontozásos rendszer alapján elemzik, amelyekből kiszűrhető a változás mértéke. További szempontokat figyelembe lehet venni, ha nemcsak a vállalatban belüli részlegeket vizsgálják, hanem figyelembe veszik a versenytársak teljesítményét is. Az elemzésekhez a vállalatban belül csapatokat alakítanak ki (benchmarking), akik megvizsgálják, hogy hol vannak a problémák. Ez a teljes minőségirányítás nélkülözhetetlen részét képezi (Merih, 2016).

Összességében elmondható, hogy a TQM és a Six Sigma célja egy olyan környezet kialakítása, ahol folyamatos fejlesztésekre kerülhet sor. A benchmarking során sok minden elérhető a szervezet számára, de fontos felismerni azt a tényt, hogy a siker sok tényezőtől függ. A változást gyakran nehéz végrehajtani, és komoly elköteleződést igényel. Annak érdekében, hogy a változás sikeres legyen, a szervezetnek jól definiálnia kell a változásokat igénylő folyamatokat, valamint gondoskodnia kell arról is, hogy elegendő pénzügyi és emberi erőforrással rendelkezzen a változás támogatásához (Merih, 2016).

A következőként bemutatandó Kaizen-módszer talán az egyik legjobb módszer a teljesítmény javítása érdekében. A módszer esetén a menedzser és a munkavállaló közötti kapcsolat kapja a főszerepet, amely arra törekszik, hogy a két ember közötti jó kapcsolat megerősödjön. A vezető jutalmazza az egyes alkalmazottak erőfeszítéseit, a vállalat jobb eredményei miatt, amit a változással értek el. A módszer a dolgozók közötti kommunikáció fejlesztésére is törekszik. Azoknak a vállalatoknak, amelyek jobb teljesítményt akarnak elérni, egyrészt szükséges megőrizniük piaci pozíciójukat az általuk nyújtott szolgáltatások minőségének folyamatos javításával, szükséges a felmerülő

költségek csökkentése, és szükséges, hogy minden alkalmazott elkötelezett legyen a változás érdekében (Gratiela, 2011). E téma kapcsán is látható az elégedettség és a minőség közötti párhuzam, ugyanis véleményem szerint elégedettség eléréséhez szükségesek az előbb felsorolt szempontok ugyanúgy, mint a minőség esetében. Továbbá mind a három módszer esetében megmutatkozik az is, hogy a változáshoz a teljes szervezetre (beosztott-vezető) szükség van, hogy a pozitív eredmény kialakuljon.

Elégedettségi modellek a pénzügyben

Több kérdés is felmerül a témával kapcsolatban. A kutatók nem azt vitatták, hogy az elégedettség és a lojalitás között közeli a kapcsolat, hanem egyrészt a két terület közötti kapcsolat milyenségére vonatkozó kérdésekre keresték a válaszokat, másrészt pedig egy további felmerülő kérdéscsoportot alkotott, hogy az elégedettség önmagában létrehozhat-e lojalitást. Sok cég végez egy adott időszakra vonatkozóan elégedettség mérést, viszont lojalitást mérő vizsgálatokat nem. Az elégedettség mérésén túl, a lojalitási mérésével és növelésével is nagyobb gazdasági hasznot érünk el (Bátor, 2007).

Erre alapozva úgy gondolom, hogy az elsődleges mérési módszer a CRM (ügyfélkapcsolati menedzsment) rendszer. Az ügyfélkapcsolat-menedzsment (amit más néven Customer Relationship Management-nek hívunk) a kilencvenes évek végétől kezdett elterjedni. Főként azokban az ágazatokban jelent meg ez a rendszer (pl. telekommunikációs cégek), ahol az ügyfelek egyszerűen azonosíthatóak voltak a személyes adataik megadásával (Agárdi-Gyulavári, 2017). A hosszú távú kapcsolatoknak fontos szerepe van a pénzügyi szektorban ugyanúgy, mint más területeken (Kenesei, 2004). Ebből kifolyólag a bankszektorban is a CRM rendszer kiépítése, illetve használata jelentős befolyásoló erővel bír a vállalati versenyképességre (Megyeri, 2009). A CRM olyan vállalattal kapcsolatos tevékenységekre irányul, amely az ügyfélkapcsolatok építésével foglalkozik. A CRM fókuszában az új ügyfelek felkeresése és megnyerése, valamint a meglévő ügyfelekkel való kapcsolat erősítése áll. Ezt hívhatjuk szaknyelven stratégiai CRM-nek. Ezen túlmenően beszélhetünk még működési és elemző CRM-ről is. A működési CRM esetében az ügyfelekkel kapcsolatos tevékenységek integrációja és automatizálása a cél, amely olyan folyamatokra terjed ki, mint például az értékesítés, a marketing vagy ügyfélszolgálat. Az elemző CRM esetében olyan folyamatokról beszélünk, amelyeken keresztül a szervezetek az ügyfelekkel kapcsolatos adatokat elemzik ahhoz, hogy működési és a stratégiai CRM folyamatokat megfelelően ki tudják alakítani (Buttle & Maklan, 2019). A CRM stratégia és a vállalati stratégiai kapcsolatát nézve a CRM-nek két fontos szempontja van. Az egyik maga a kezdeti beruházásra vonatkozik, amelyet sok elem határoz meg (Agárdi & Gyulavári, 2017). Kim et al. (2008) vizsgálatai kimutatták, hogy a CRM tudatos alkalmazása erőteljesen meghatározza a vállalati stratégia sikerességét. A másik szempont a tényleges kapcsolat az egyes alkalmazások között.

Hoyer et al. (2004) egy mindenre kiterjedő modellel elemezték a CRM-folyamatokat (kialakítás, fenntartás, megszüntetés) és a CRM rendszer a vállalati teljesítményre gyakorolt hatását. Ezen vizsgálatok során a különböző szervezeti tényezőket, valamint a különböző technológiai és az iparági tényezőket is figyelembe vették.

Az egyik legkörültekintőbb elmélet viszont Payne (2007) nevéhez fűződik. Az elmélet kidolgozásánál a stratégiai szempontokat vette figyelembe, amelyen belül öt nagy területet alakított ki. Ez az 5 szempont a következő: stratégiafejlesztés, értékteremtés, csatornamenedzsment, teljesítményértékelés, illetve információmenedzsment. (Payne, 2007)

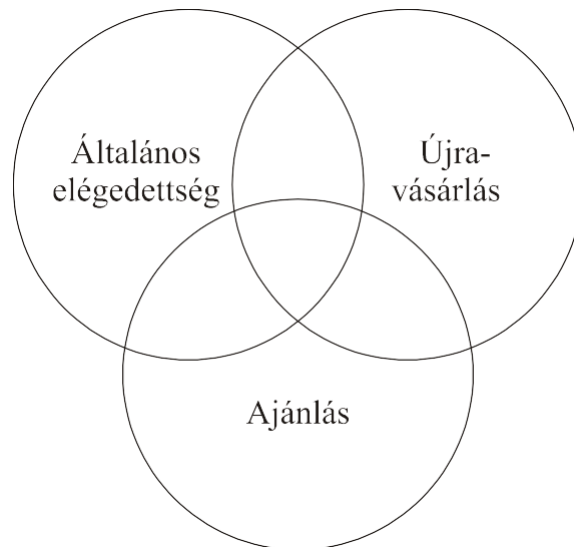
Az értékteremtés a vállalat és az ügyfél közötti értékcsereén alapszik. Ez azt jelenti, hogy egyrészt a vállalat ad az ügyfeleinek értéket a termékekkel vagy szolgáltatásokkal. Másrészt pedig az ügyfelek adnak értéket a vállalatnak egyrészt pénzügyi (árbevétel) és nem pénzügyi érték (elégedettség, lojalitás) formájában. (Frow & Payne, 2005)

A vállalati szempontokat figyelembe véve a CRM rendszer tudatos fejlesztésével pénzügyi és nem pénzügyi érték egyaránt kialakul. Nem pénzügyi értékek közé tartozik pl. az ügyfél-elégedettség, illetve lojalitás (Agárdi & Gyulavári, 2017). Az elégedettség azt mutatja meg, hogy a szolgáltatás milyen mértékben elégtette ki a fogyasztó elvárásait (Kenesei & Kolos, 2007). A lojalitás pedig kettő tényezőből áll: a fogyasztó érzelmi kötöttsége a vállalat iránt, valamint az újravásárlás lehetősége, ami a fogyasztó elégedettségéből, valamint érzelmi kötöttségéből fakad (Basu & Dick, 1994). A magas elégedettség növeli a lojalitást, amely pozitívan hat a vállalat jövedelmezőségére (Anderson et al. 2000). Más kutatások szerint viszont az elégedettség nem feltétlenül vezet lojalitáshoz a váltási költségek mértéke és a versenytársak jobb ajánlatai miatt (Castro et al., 2014).

Egy új CRM teljesítménymutató rendszer alapján négy külön mérési dimenzióra oszthatók a CRM rendszer pontjai. Ezek közé tartozik egyrészt a CRM rendszer infrastrukturális környezete, amely olyan tényezőket is tartalmaz, mint pl. a menedzsmentattitúd, az alkalmazottak elégedettsége stb. Ez a dimenzió az új ügyfelek megnyerését, megtartását mérő mutatószámokat mutatja. A következő dimenzió az úgynevezett ügyféldimenzió, amely a fogyasztói értéket, az elégedettséget és a lojalitást méri. Végül pedig a szervezeti teljesítményre irányuló pénzügyi mutatószámokkal összekapcsolták a CRM rendszer mutatószámait, így végül kialakították a végső eredményt (Kim & Kim 2009). A vállalaton belüli CRM rendszer kialakítása következtében létrejött vállalati teljesítménymérés két területre bontható. Az egyikhez a CRM-beruházások megtérülésével kapcsolatos tevékenységek tartoznak, a másikkhoz pedig a CRM keretein belül futó kampányok egyedi tevékenységeihez köthető (Agárdi et al., 2015). A teljesítményt mérő paramétereket is további két részre lehet bontani. Egyfelől ezek a mutatószámok mérik a befektetett erőforrások megtérülését, másrészt viszont az eredményességet (hatásosságot) is (Agárdi & Gyulavári, 2017). Ezek a mérések nagyobb problémákat okoznak a vállalatnak, amelynek oka, hogy a vállalatnak nemcsak a vállalásait kell ezáltal teljesítenie, de meg kell határoznia a megfelelő céljait is, amiket ezáltal majd követnie kell (doing right thing) (Gyulavári et al. 2012).

Egy másíkfajta megközelítés alapján érdemes bemutatni a lojalitás és elégedettség közötti összefüggések méréséhez kapcsolódóan Gallup 1994-ben kidolgozott modelljét. A következő ábra erre irányul.

3. sz. ábra: A fogyasztói lojalitást meghatározó tényezők

Forrás: Gallup, 1994; Hetesi, 2002, p.207.

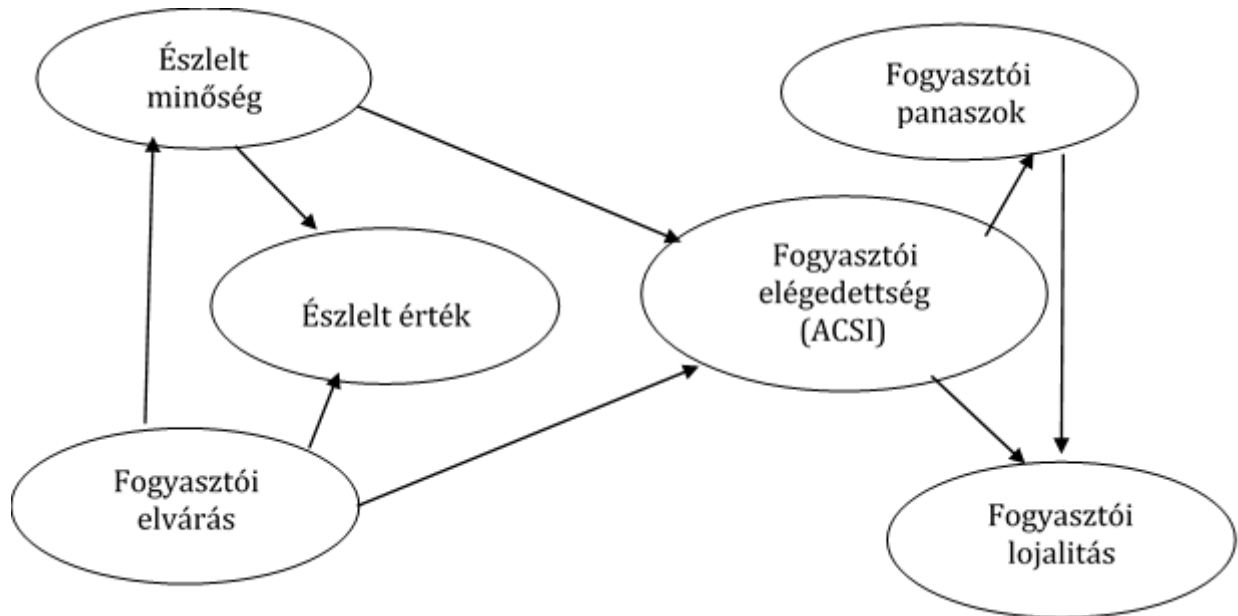
A Gallup-féle QSA modell két szempontot vesz figyelembe: egyrészt abból indul ki, hogy minden vállalat fő célja a profitmaximalizálás, valamint, hogy olyan palettát értékesítsen, amelyeket a fogyasztó hasznosnak ítél meg. A modellben a lojalitás azt jelenti, hogy a fogyasztó mélyebb kapcsolatot alakít ki a vállalattal. Bár a modell inkább mérési módszerekre helyezi a hangsúlyt, de azt is meg tudja állapítani, hogy ha minél magasabb a kölcsönös viszony szintje a cég és az ügyfél között, annál magasabb lesz az elégedettségi foka az ügyfélnek, ezáltal egyre jobban lojálissá válik a vállalat iránt. A modell arra is figyel, hogy a méréseknél a „nagyon elégedett” vevők számát próbáljuk minél jobban emelni. A Gallup modell szerint nem szerencsés, hogy ha a vizsgálatokban az „elégedett” és „nagyon elégedett” ügyfeleket együttesen mérik a szervezetek. Ennek oka, hogy ilyenkor hamis eredmények alakulhatnak ki a lojalitással kapcsolatban, miközben a lojalitást csak a nagyon elégedett fogyasztókkal lehet biztonságosan mérni. A Gallup modell alapján lojális az a vevő, akinek a szervezet maximálisan kielégítette elvárásait, és úgy gondolja, hogy a szervezet által kínált termék vagy szolgáltatás megéri az árát, ebből kifolyólag újravásárolja a fogyasztó a terméket/szolgáltatást, és is szívesen ajánlja azt másoknak is.

Érdemes szemügyre venni azokat a modelleket is, amelyek a lojalitáson túl az elégedettséget mérik. 1989-ben elsőként a svédek hoztak létre egy olyan rendszert, amely alkalmas volt elégedettségi mérésekre. Ennek a neve az úgynevezett Swedish Customer Satisfaction Barometer (röviden SCSB modell) volt. Az eredeti SCSB modell (Fornell, 1992) szerint az elégedettségnek két alapvető előzménye van: egyrészt összefoglalja a fogyasztó legfrissebb ismereteit egy adott termékkel vagy szolgáltatással kapcsolatban, valamint a vevő igényeit is (Bátor, 2007).

A fogyasztói elégedettséget elemző modellekben gyakran vizsgálják az észlelt minőséget, az előzetes elvárásokat és igényeket a fogyasztói elégedettség tükrében. Ennek alapja az észlelt érték (Simay 2013). Ehhez mérten a legtöbb vállalat rendszeresen méri a fogyasztói elégedettségét a különböző szegmensek esetében. A vállalatok referencia

pontokat állítanak fel a korábbi eredményekkel történő összehasonlítás érdekében. Hogy ez módszertanilag teljesíthető legyen, azért számos elégedettségi mutatót és módszert alakítottak ki. Ezek közé tartozik pl. az amerikai fogyasztói elégedettségi index (ACSI), valamint európai országok esetében az európai fogyasztói elégedettség index (ECSI) (Hackl & Westlund, 2000). A következőekben az ACSI modell kerül bemutatásra.

4. sz. ábra: Az ACSI modell

Forrás: Fecikova, 2004; Boll, 2013, p.30.

Az ACSI modell az alábbi részekből áll:

- **Vevői elvárások (Customer Expectations):** A vállalat termékeivel kapcsolatos összes korábbi tapasztalatok eredményeit összegezi. Nagyon fontos (lásd TQM), hogy a vállalat jól ismerje a vevői elvárásokat és igényeket. Ha a vállalat valamilyen okból nem teljesíti a vevői igényeket akkor fennáll annak a veszélye, hogy elveszíti a vevőt, vagy olyan pénzt és időt pazarol a vállalat, amelyet a vevő nem fizet meg.
- **Felismert minőség (Perceived Quality):** Az ügyfelek tapasztalatait a tükrözi a termékek vagy szolgáltatások minőségével kapcsolatban. Ha a vevők úgy találják, hogy a termék vagy szolgáltatás jó, még ha az ár is kissé magas is, akkor az ügyfelek részéről kialakulhat a lojalitás. Az ACSI modell az érzékelt minőség két típusát vázolja: termelési és szolgáltatási minőséget.
- **Észlelt érték (Perceived Value):** Az a fizetett ár, amely a termék minőségét jelképezi. Ha a termék vagy szolgáltatás értéke növekszik, akkor a minőséghez viszonyítva, az elégedettség meghatározója lesz.
- **Vevői panaszok (Customer Complaints):** Az ügyfél-elégedettségnek két típusa van: pozitív és negatív. A szervezet a vevők panaszait százalékosan méri. Jelen esetben az a mérvadó panaszos vendég, akik közvetlenül a vállalathoz fordultak panasszal a termékkel vagy szolgáltatással kapcsolatban.
- **Vevői hűség (Customer loyalty):** A vevők hosszú távú elkötelezettséggel vállalják azt, hogy ugyanazt a terméket vagy szolgáltatást vásárolják adott esetben

árkülönbséggel is. Ugyanakkor a fogyasztók, más személyeknek (család, barátok stb.) ajánlják ugyanazt a terméket vagy szolgáltatást, amit ők is használnak.

Az ACSI két egymással összefüggő módszert használ a vevői elégedettség mérésére és elemzésére: fogyasztói interjúk és ökonometriai modellezés. Minél magasabbak a vevői elvárások, annál nehezebben tudja a vállalat megszerezni a vevő elégedettségét. Ha az észlelt érték, és az észlelt minőség növekszik, akkor a vevők elégedettsége is növekszik. Ugyanakkor a magas fokú vevői elégedettség növelheti az ügyfelek lojalitását és csökkentheti a vevői panaszok számát is. Ha az ügyfélpanaszok és az ügyfelek lojalitása közötti kapcsolat pozitív, akkor egy vállalkozás sikeres, ami azt jelenti, hogy a panaszos ügyfélből hűséges ügyfél lesz, ha ez a kapcsolat negatív, akkor a panaszos vevő elhagyja a vállalatot (Xue & Yang, 2008). Az ACSI modellt (American Customer Satisfaction Index) 1994-ben fejlesztették ki. A modell a SCSB modellre alapul. Jelen modellben az ár minden egyéb szempontnál fontosabb tényezőnek bizonyul. A minőség és az érték közvetlenül összekapcsolódik. A modell esetében a kutatók azt nyomatékosítják, hogy a megfelelő panaszkezelés és a szolgáltatás javítási rendszerek megfelelően történő alkalmazása növeli az elégedettséget. (Bolton, Smith, & Wagner, 1999) Kenesei és Kolos (2008) is kiemelik a hatékony panaszkezelés jelentőségét. Véleményük szerint a panaszok „hátránya”, hogy negatívan hatnak a vevőre. Viszont az adott panasz megfelelően történő kezelése már pozitív érzelmet válthat ki a vásárlóban, ami már elégedettséget eredményez. Végül esetben az a fajta elégedettség akár még lojalitáshoz is vezethet.

Egy további érdekesség, hogy egy 2020-ban készült tanulmányban éttermekre vizsgáltak minőségi, szolgáltatási és környezeti szempontokat az elégedettségre vonatkozóan az ACSI modell keretein belül. Az elemzéseket 4 változó alapján végezték el: ügyfél elvárás, észlelt minőség, észlelt érték és vendég elégedettség. A kutatásban az eredmények azt mutatták ki, hogy a környezet erőteljesen hat a vendégek elvárásaira, ezáltal befolyásolhatja a tapasztalt minőséget és a vendégek elégedettségét is (James & Mao, 2020).

Az ACSI koncepciója, hogy egy egységes és összehasonlítható mérési rendszer legyen, amely alkalmas a vendég elégedettség mérésére. Ehhez két szempont szükséges:

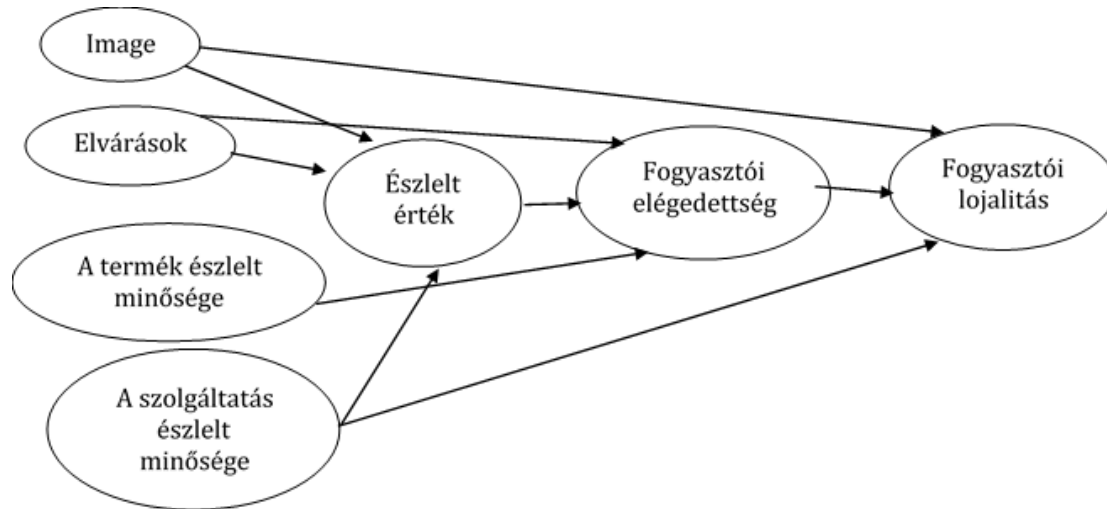
1. A módszertannak alkalmasnak kell lennie arra, hogy a modell a különböző típusú szegmensek igényeit is mérni tudja.
2. Másodszor, az ACSI-t úgy kell használni, hogy ne csak a fogyasztói tapasztalatokat tükrözze, hanem előre tekintő is legyen (Anderson et al., 1996).

Az amerikai és svéd példa alapján alakult ki az ECSI modell is. Az ECSI modell az ACSI modell másik variációja. Ebben a modellben is vizsgálják a vevői igényeket, a minőséget, az elégedettséget, és a lojalitást ugyanúgy, mint az ACSI modell esetében.

Az ECSI modell számos területen alkalmazható (pl. biztosítási cégek vagy tömegközlekedési cégek esetén). Egy 2017-ben készült kutatás (amelyet a kiskereskedelmi szektorban végeztek el) bebizonyította, hogy a termékek márkája erőteljesen befolyásolhatja a vállalkozások sikerét a lojalitás szempontjából. Az eredmények továbbá azt is kimutatták, hogy a kiskereskedők termékkínálatával kapcsolatos megítélések, a hűség legfontosabb mozgatórugója (Sarantidou, 2017).

A modellt az alábbi ábra mutatja be.

5. sz. ábra: Az ECSI modell

Forrás: Grönholdt et al., 2000, p. 510.; Hetesi, 2002, p.208.

A modell egy egyensúlyi modell, amely látens változókat tartalmaz. Ezek a változók összekapcsolják a fogyasztói elégedettséget annak determinánsaival, és a lojalitással. A modellben a fogyasztói elégedettség a következő szempontokat veszi figyelembe: a tapasztalt szervezeti image, a fogyasztói igények, az tapasztalt minőség és a tapasztalt érték (megéri-e a pénzt?). Ezek azok a szempontok, amelyek befolyásolják az elégedettséget. A modellben megjelenik a minőség is, amely jelen esetben két elemből áll: az egyik tényező az úgynevezett „hard ware” elemek, amely a termékek és a szolgáltatások sajátosságait foglalja magában, a másik elem az úgynevezett „human ware”, amely olyan szempontokat tartalmaz, mint pl. a szolgáltatás környezete és a személyek magatartása (Bátor, 2007). A fenti sorokból kiderül, hogy a lojalitás, az elégedettség és a minőség témakörei kapcsolódnak egymáshoz, sok esetben egymásra épülnek. Az ECSI modell a vendégek elégedettségén túl alkalmas a szállodai dolgozók elégedettségi vizsgálatára is. Azt gondolom, ezt azért érdemes megemlíteni, mert ez az alapja a vendégek elégedettségének.

Ehhez szükséges az ECSI modell kibővítése két új rejtett változóval:

1. A munkavállalók észlelt elégedettsége, az alkalmazott munkavállalói lojalitás és munkavállalói elkötelezettség.
2. A munkavállalók elégedettsége és viselkedése, amit a vendég észlel.

Ez a bővítés kettő feltételezésen alapul: egyrészt ezek az alkalmazottak elégedettségét és viselkedését érintő változók, amelyek valószínűleg magyarázzák az ügyfelek elégedettségét, másrészt ezek a változók azok, amelyek az ügyfelek elégedettségét a legkönnyebben érzékelhetik. Ennek ellenére az ügyfeleknek a munkavállalói elégedettséggel, lojalitással és elkötelezettséggel kapcsolatos felfogása nem feltétlenül helyes. Ez azokra a vállalatokra lehet igaz, ahol formálisabb kapcsolat van az ügyfelek és az alkalmazottak között (Coelho & Vilares, 2003).

Az Amerikai Fogyasztói Elégedettségi Index (ACSI), valamint az Európai Fogyasztói Elégedettségi Index (ECSI) közötti különbséget az adja, hogy két modell az előzetes várakozások tekintetében különböző mértékben hatnak minőségre, azonban mindkét modell feltételezi, hogy az előzetes elvárások és a minőség hangsúlyos az érték kialakulásában, amely az elégedettség egyik feltétele (Simay, 2013).

Összefoglalásként elmondható, hogy a fogyasztói elégedettség mérésére nem lehet olyan modellt kialakítani, ami egyidejűleg minden szektort ugyanúgy képes mérni. Egy további fontos konklúzió, hogy az elégedettség - lojalitás - minőség témaköre szorosan összefüggő témakörök, amelyek egymásra épülnek (Bátor, 2007).

Összegzés

A tanulmányom elsődleges célja az volt, hogy bemutassam azokat a mérési módszereket, amelyek az elégedettség témaköréhez kapcsolódnak. Összegzésként elmondható, hogy az elégedettség témaköre szorosan kapcsolódik a minőség témaköréhez, amely minden turizmuson kívüli közgazdasági területen is megjelenik.

Elmondható, hogy nagyon sok módszer és besorolás tartozik a témakörhöz. Ezek alapján minden vállalatnak meg kell találnia a neki legjobb módszert a vizsgálatokhoz. Ehhez viszont véleményem szerint szükséges a vállalati vezetőknek megfogalmazni azokat a területeket, amelyeket vizsgálni szeretnének ahhoz, hogy a megfelelő módszert alkalmazni tudják. Ennek oka a szubjektivitás, aminek a lényege, hogy a vállalat nem tud egyszerre minden területet egyformán vizsgálni, ezért kell a vezetői döntés a vizsgálati területek meghatározásával kapcsolatban.

A tanulmány további konklúziója, hogy nagyon fontos a fogyasztónak egy adott vállalat termékeinek vagy szolgáltatásainak igénybevételével kapcsolatban, hogy az első pillanattól kezdve az utolsóig tökéletesen működjön minden ahhoz, hogy a fogyasztó teljes mértékben elégedett legyen. Egy további előny, ha teljes mértékben elégedett a vendég, akkor az növelheti az adott vállalkozás imázsát a fogyasztó híresztelése által. A harmadik pozitívum, hogy ezáltal tud a vállalat visszajelzést és további profitot elérni a jobb működés érdekében.

Ezt csak úgy lehet elérni, ha van a háttérben egy megfelelően működő szerkezeti struktúra, amely segít a szervezet működésében. Ehhez szükséges az, hogy a szervezetben minden erőforrás rendelkezésre álljon, ami a vendéglégedettséget befolyásolhatja. pl. megfelelő mennyiségű személyzet, megfelelő tulajdonságokkal és személyiségi jegyekkel rendelkező vezetőség, anyagi javak adott esetben a fejlesztésekhez.

Véleményem szerint a módszerek alkalmasak lehetnek a szolgáltatások minőségi mérésére viszont jelen tanulmány nem tér ki a modellek gyakorlati életben történő átültetésére, ezért lehetne a továbbiakban, egy esettanulmány segítségével szemléltetni a gyakorlatban leírt tapasztalatokat, amely már a jelen kutatás egy fajta tovább haladása lehetne.

Irodalomjegyzék

- Anderson, E.W., Cha, J., Bryant, B.E., Fornell, C., & Johnson, M. D. (1996). The American Customer Satisfaction Index: Nature, Purpose, and Findings. *Journal of Marketing*, 60 (7-18), 1-14.
- Anderson, E. W. & Mittal, V. (2000). Strengthening the satisfaction-profit chain. *Journal of Service Research*, 3 (2), 107-120.
- Agárdi I. & Gyulavári T. (2017). CRM-stratégiák a bank- és biztosítási szektorban. *Vezetéstudomány*, 48 (2), 1-13.
- Arikkök, M. (2016). Total quality management, The way to achieve quality excellence. https://www.researchgate.net/publication/312054032_TOTAL_QUALITY_MANAGEMENT. Letöltés dátuma: 2020. 12.21.
- Basu, K. & Dick, A. S. (1994). Customer loyalty: Toward an Integrated Conceptual Framework. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22 (2), 99-113.
- Bátor, A. (2007). *A vevőelégedettség és a lojalitás kapcsolata a kereskedelmi bankok szférájában a lakossági piacon*. PhD értekezés. Sopron: Nyugat-Magyarországi Egyetem, Széchenyi István Gazdasági Folyamatok Elmélete és Gyakorlata Doktori Iskola.
- Boca, G. D. (2011). Kaizen method in production management. In International Scientific Conference YOUNG SCIENTISTS 2011 (13-20). https://www.academia.edu/8609509/KAIZEN_Method_in_Production_Management. Letöltés dátuma: 2020.12.21.
- Boll, A. (2013). *A mezőgazdasági gépek vevőelégedettségét befolyásoló tényezők*. Doktori értekezés. Gödöllő: Szent István Egyetem Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola.
- Buttle, F. A.- Maklan, S. (2019). *Customer Relationship Management*. London: Routledge.
- Castro, I., Picón, A., & Roldán, J. L. (2014). The relationship between satisfaction and loyalty: A mediator analysis. *Journal of Business Research*, 67 (5), 746 -751.
- Coelho, P. S. & Vilares, M. J. (2003). The employee customer satisfaction chain in the ECSI model, *European Journal of Marketing*, 37 (11-12), 1-20
- Dobbins, G., Niedrich, R. W., & Sharma, S. (1999). A framework for monitoring customer satisfaction: An empirical illustration. *Industrial Marketing Management*, 28 (3), 231-243. [https://doi.org/10.1016/S0019-8501\(98\)00044-3](https://doi.org/10.1016/S0019-8501(98)00044-3)
- Emerson, C. J. & Grimm, C.M. (1999). Buyer-seller customer satisfaction: the influence of the environment and customer service. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 14 (5/6), 403-415.
- Fecikova, I. (2004). An index method for measurement of customer satisfaction. *The TQM Magazine*, 16 (1), 57-66.
- Fornell, C. (1992). A National Customer Satisfaction Barometer: The Swedish Experience. *Journal of Marketing*, 56 (1), 6-21. <https://doi.org/10.2307/1252129>
- Frow, P. & Payne, A. (2005). A strategic framework for Customer Relationship Management. *Journal of Marketing*, 69 (4), 167-176.
- Gallup (1994). Gallup Quality of Service Audit. www.gallup.hu/GALLUP/self/qsatext/qsatext.htm. Letöltés dátuma: 2020.02.10.
- GKI (1999).: *A vevői és a dolgozói elégedettség mérésének módszerei*. Tanulmány a GM OMFB megbízásából. Budapest: GKI Gazdaságkutató Rt Marketing Centrum Országos Piackutató Intézet.
- Grönholdt, L., Kristensen, K., & Martensen, A. (2000). The relationship between customer satisfaction and loyalty: cross-industry differences. *Total Quality Management*, 11 (4-6), 509-514.
- Gyulavári, T., Agárdi, I., & Bacsek, P. (2015). A CRM hazai gyakorlatának feltáró elemzése. In Bíró-Szigeti, Sz., Petruska, I., Szalkai, Zs., Kovács, I., & Magyar, M.: Marketing hálózaton innen és túl: Az egyesület a marketing oktatásért és kutatásért XXI. Országos konferenciájának tanulmánykötete (557-586). Budapest: BME Menedzsment és Vállalatgazdaságtan Tanszék.
- Hackl, P. & Westlund, A. H. (2000). On structural equation modelling for customer satisfaction measurement. *Total Quality Management*, 11:4-6, 820-825. DOI: 10.1080/09544120050008264.
- Hauck, Zs. (2015). *Minőség és minőség-ellenőrzés készletgazdálkodási modellekben*, doktori értekezés, Pécs: Pécsi tudományegyetem, Közgazdaságtudományi kar, Gazdálkodástani Doktori Iskola.

- Hauck, Zs. & Németh, P. (2012). Az érzelmi intelligencia és a szolgáltatás minősége közötti összefüggésekről, valamint azok jelentőségéről. In Sipos M. & Gunszt D. (szerk.), *Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia* (337-348). Pécs: Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat.
- Hetesi E. (2002). A lojalitás mérési problémái a közüzemi szolgáltatóknál. In Hetesi, E. (szerk.), *A közszolgáltatások marketingje és menedzsmentje* (205-219). Szeged: JATEPress Kiadó.
- Hoyer, W. D., Krafft, M., & Reinartz, W. (2004). The customer relationship management process: Its measurement and impact on performance. *Journal of Marketing Research*, 41 (3), 293–305.
- Hubert, J., Gyulavári, T., & Malota, E. (2012). Marketingmérés. In Piskóti I. (szerk.), "Coopetition": verseny és együttműködés a marketingben: a Magyar Marketing Szövetség MOK 18. Országos Konferencia, Miskolci Egyetem, Miskolc, 2012. augusztus 30-31.: konferenciakiadvány: program és absztraktok. (10). Miskolc: Miskolci Egyetem Marketing Intézet.
- James, P. & Mao, M. (2020). Evaluating Customer Satisfaction Using the ACSI Model in a Themed Restaurant in Bangkok, *Business Management and Strategy*, 11(1), 55-71.
- Jones, T. O. & Sasser, W. E. (1995). Why Satisfied Customer Defect. *Harvard Business Review*, 1995 (November-December), 2-13. <https://hbr.org/1995/11/why-satisfied-customers-defect> Letöltés dátuma: 2020.12.21.
- Karakasné-Morvay, K. (2014). *A minőségfejlesztés és a vendéglégedettség összefüggései a hazai wellness szállodákban*, Doktori (PhD) értekezés, Gödöllő: Szent István Egyetem Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola.
- Kenesei, Zs. (2004). *A kapcsolati marketing jelentősége a kereskedelmi banki tevékenységben*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Kenesei, Zs. & Kolos, K. (2007). *Szolgáltatásmarketing*. Budapest: Alinea Kiadó.
- Kenesei, Zs. & Kolos, K. (2008). A hatékony panaszkezelés lehetőségei: kompenzáció és bocsánatkérés, *Vezetéstudomány*, 39 (5), 1-13.
- Kim, H. S. & Kim, Y. G. (2009). A CRM performance measurement framework: Its development process and application. *Industrial Marketing Management*, 38 (4), 477–489.
- Kim, S. H., Kim, M., Ko, E., & Woo, J. Y. (2008). Organizational characteristics and the CRM adoption process. *Journal of Business Research*, 61 (1), 65 –74.
- Kövesi J. & Topár J. (szerk.).(2006). *A minőségmenedzsment alapjai*. Budapest: BMGE GTK: Typotex.
- Jones, C. A. & Lin, B. (1997). Some issues in conducting customer satisfaction surveys. *Journal of Marketing Practice: Applied Marketing Science*, 3 (1), 4-13.
- Lam, S. Y., Shankar, V., Erramilli, M. K., & Murthy, B. (2004). Customer Value, Satisfaction, Loyalty, and Switching Costs: An Illustration From a Business-to-Business Service Context. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 32(3), 293–311. <https://doi.org/10.1177/0092070304263330>
- Megyeri, E. (2009). CRM – Ügyfélkapcsolat Menedzsment – CRM a pénzügyi szolgáltató szektorban. In Hetesi E., Majó Z., & Lukovics M. (szerk.), *A szolgáltatások világa* (430–439). Szeged: JATE Press.
- Oliver, R. L. (1997). *Satisfaction: A Behavioral Perspective on the Consumer*. New York: Irwin/McGraw-Hill.
- Pajrok, A. (2017). A stratégiai költség-számvitel módszertanának relevanciája és alkalmazása a hazai szállodai vállalkozásainak körében, *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 2 (1), 65-77.
- Payne, A. (2007). *A CRM-kézikönyv. Ügyfélkezelés felsőfokon*. Budapest: HVG Könyvek.
- Sarantidou, P. (2017). Enriching the ECSI model using brand strength in the retail setting, *European Journal of Management and Business Economics*, 26 (3), 294-312.
- Simay, A. E (2013). A fogyasztói elégedettség, a fogyasztói bizalom és a fogyasztói lojalitás összefüggéseinek vizsgálata a magyar mobil telekommunikációs szolgáltatások piacán. Doktori Tézis. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástani Doktori Iskola.
- Smith A. K., Bolton R. N., & Wagner. J. (1999). A Model of Customer Satisfaction with Service Encounters Involving Failure and Recovery. *Journal of Marketing Research*, 36 (3), 356-372. <https://doi.org/10.2307/3152082>
- Somogyi I. (2013). Az online fogyasztói elégedettségmérés hatása a vállalatok versenyképességére, *Vezetéstudomány*, 44 (3), 1-12.
- Topár J. (2009). A TQM fejlesztési filozófia és a minőségorientált vezetési rendszerek. *Vezetéstudomány*, 11 (különszám), 85-90.

Topár J. (2012).. *A Total Quality Mamagement vezetési filozófia*. Budapest: Typotex kiadó.

Xue, L. & Yang, C. (2008). *An Exploratory Study of Customer Satisfaction Based on ACSI Model, An application to the No.2 bus service in Gävle of Sweden*. MA Thesis. Gävle: University of Gävle, Department of Technology and Built Environment. <http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:271730/FULLTEXT01.pdf>. Letöltés dátuma: 2020.12.21.

Yang, B. (2003). Identifying valid and reliable measures for dimensions of a learning culture. *Advances in Developing Human Resources*, 5 (2), 152–162.

Kultúrtörténet, kultúratudományok, művelődéspolitikai

Ligeti Dániel

VÁLTOZATOK EGY ARCHETÍPUSRA – MARDUK ÉS NINURTA MEZOPOTÁMIAI ISTENEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Absztrakt

Kutatásomban a mezopotámiai panteon két jelentős istenének összehasonlítását végzem el, akik bizonyos irodalmi forrásokban meglepő átfedéseket mutatnak egymással. A tanulmány hipotézise, hogy meghatározott feltételek teljesülésével Marduk és Ninurta a panteon egy bizonyos pontjától számítva szinkretizmusba kerülhetett egymással. A szinkretizmust a két istenről alkotott elképzelés közös archetípusának körülhatárolásával támasztom alá, amelyet két mítosz elemzésével végzek el. Vizsgálatom során öt kritérium alapján hasonlítom össze a két istent, és a hasonlóságokat a közös archetípus meghatározásához használom fel. A vizsgálati szempontok a következők: körülmények, motivációk, konfliktusok, eszközök, jutalom. Az összehasonlításhoz feldolgozott és lefordított mitológiai szövegeket használok fel, a mítoszok narratív szerkezetét nagy egészként vizsgálom és kerülöm az sumer-akkád filológiai problémákat. A két isten összehasonlításával és archetípusuk meghatározásával egy olyan fenomenológiai és eszmetörténeti jelenség tárulhat elénk, amelyen keresztül árnyaltabb képet kaphatunk a mezopotámiai vallás isteneinek bonyolult felépítéseiről, azok uralkodói jelentőségéről, valamint az istenek megalkotása során az egyénben zajló szellemi mechanizmusokról. A szoros átfedéseket mutató mítoszok összehasonlításából született eredmény csak egy szeletét fedi le a két istenről alkotott elképzelésnek, így megfelelő alapot ad Marduk és Ninurta karaktereinek jövőbeni összehasonlító kutatásaihoz.

Kulcsszavak: archetípus; Mezopotámia; mitológia

Bevezetés

A mezopotámiai mitológiára részletgazdag kidolgozottsága ellenére többnyire a tagoltság jellemző. A kezdetben különálló, később az egységes szerveződésre törekedő városok sokáig saját hierarchiai szabályaik szerint értelmezték a panteonokat, ez később a magasabb fokú szerveződés során az uniformizálódáshoz vezetett. Az istenek közötti felismerhető átfedések mitikus történeteken és ikonográfiai ábrázolásokon keresztül maradtak ránk. Wilfred G. Lambert 1986-ban rámutatott, hogy szoros hasonlóságot tapasztalhatunk a mezopotámiai vallási irodalom két fontos szövege között: Marduk, babiloni főisten teremtéseposza, az Enuma elis, valamint az eredetileg termékenység és időjárás isten Ninurta, Anzu madárral folytatott küzdelmét leíró Anzu mítosz között.

Selena Wisnom egy 2019-es tanulmányában két motívum mentén hasonlította össze és támasztotta alá a két mítosz, Lambert által felvetett intertextualitását. Wisnom munkájában a narratív szerkezet és történeti elemek hasonlóságából adódóan a két mítosz egymásra történő hatását sem zárta ki: „A szövegekre történő keresztbeutalás az

ókori világ nagy részén általános és jól bevált költői gyakorlat, mert korlátozottabb szövegsorozat létezett, amely az írástudóktól elvárható volt. [...] Az ékírásírás megtanulásának folyamata különféle irodalmi kompozíciók lemásolásával járt, amely során a tanulók megismerték az irodalmi klasszikusokat.” (Wisnom, 2019, p. 271.) Esetünkben éppen emiatt nem következtethetjük csupán a két szöveg hasonlóságából Marduk és Ninurta szinkretizmusát. A két isten teljeskörű szinkretizmusát még nem sikerült bizonyítani, melyet csupán két mű összehasonlításából nem is lehet. Ehhez a szöveges forrásokon kívül ismernünk kellene többek között a pontos kultikus gyakorlatokat, az istenek átfogó ikonográfiáját, a szimbólumok pontos jelentését, az isten hétköznapi, ünnepnapokon vagy háborús időszakban betöltött pontos szerepét, a kultusszal kapcsolatos uralkodói intézkedéseket stb. Az így összegyűjtött információk megfelelő konstellációja végezetül a két isten között fennálló szinkretizmust bizonyíthatná, annak viszont a biztos kijelentéséhez mindenekelőtt birtokunkban kellene lennie, amihez a legkevesebb hozzáférésünk van: az egyén vallási élményéhez. Jelen tanulmány célja az Enuma elis és Anzu mítosz főszereplő istenei között tapasztalható hasonlóságok és különbségek elemzése. Az eredmény Marduk és Ninurta szinkretizmusának további kutatásához szolgálhat alátámasztásul, és a két isten archetípusának körvonalazását célozza, melynek meghatározásával a vallást gyakorló személy istenről alkotott elképzeléséhez, illetve az isten kultuszának megértéséhez kerülhetünk közelebb.

A vizsgálatban elsősorban az istenek attribútumainak és karaktereinek átfedését keresem a történetek szerkezetében és narratív felépítésében, azokat nagy egészként vizsgálva, kerülve a sumer-akkád filológiai és fordításbeli problémákat. A mítoszokat az eredeti sumer-akkád szakmai-filológiai és lábjegyzetelt angol fordításban elsődlegesen Stephanie Dalley: *Myths from Mesopotamia* (Dalley, 2008) című gyűjteményéből idézem és vizsgálom. Az idézett angol szövegrészletek magyarra történő fordítását az eredeti sémi nyelv ismeretének hiányában önállóan nem léptem meg. A szövegben történő tájékozódás kedvéért a magyar fordítást a Rákos Sándor által közölt és Komoróczy Géza által lektorált *Gilgames/Agyagtáblák üzenete* (Rákos, 1974) irodalmi-költői fordításából illeszttem be. Dalley és Rákos szöveggyűjteménye nem fedi egymást minden ponton, amely elsősorban a két közlés közt eltelt több mint harminc évnél, és az ezalatt végbement újabb táblák fel- és újra feldolgozásának, valamint a fordítások átdolgozásának tudható be: A vizsgált Anzu mítoszból Rákos magyar fordításában csak a szöveg első táblájának egy töredéke került közlésre, és az Enuma elis sem mutat teljeskörű terjedelmi egyezést Dalley közlésével. Emiatt a mítoszoknak bizonyos hiányzó magyar fordításait nem tudtam pótolni és feltüntetni. Rákos munkáit Dalley fordításainak filológiai mivoltából és a két szöveggyűjtemény kiadása közt eltelt évek miatt nem használom elsődleges idézetekként. A mitológiai terminusokat Dalley könyvében olvasható írásmódnak megfelelően idézem és hivatkozom, a sorokat pedig a felhasznált szöveggyűjtemények tördelése alapján számozom.

1. sz. kép: Pecséthenger, Kr. e. 9-7. század. Hosszú ruhás alak nyilakat lő egy kígyószzerű teremtményre. Valószínűleg Marduk és Tiamat harca.

Forrás: British Museum online katalógus, Museum ID: 138129

Marduk és Ninurta elemzését a következő összehasonlítási szempontok mentén végzem el: 1. Körülmények, 2. Motivációk, 3. Konfliktusok, 4. Eszközök, 5. Jutalmak. A vizsgált kritériumok mindkét történetben azonosan jelen vannak, így, ha a két történet azonos sémára íródott, akkor az első megírása után a második történet kritériumait tudatosan szabhatták az isten karakteréhez. A vizsgálat elvégzésével a kapott eredmény olyan szimbólumok lefordításából tevődik össze, amelyek Marduk és Ninurta mítoszokban olvasható karaktereinek fenomenológiai magyarázatául szolgálhatnak, egy róluk alkotott mélyebb, kollektív szinteket meghaladó értelmezést remélve. Ezzel az ismerettel szilárdabb érvekre alapozhatjuk a kettejük között feltételezett szinkretizmust, valamint tisztább képet kaphatunk a szinkretizmus tágabb értelemben vett fogalmáról is.

Fogalmi tisztázás

Andrew A. George *Marduk and the cult of the gods of Nippur at Babylon* című 1997-es tanulmányában Marduk szobrok feliratait és régészeti adatait vizsgálta meg, amelyeket babiloni-, illetve nippuri központú istenek szentélyeiből tártak fel Babilonban (George, 1997). A hét vizsgált szoborból az első három a város központi vallási komplexumaiban, a negyedik, ötödik és hatodik külső vallási régiókból származik. Az utolsó három épület elsősorban nippuri bázisú istenek templomai, ezekben régészeti ásatások eredményei alapján Marduk foglalja el a központi helyet, így Ninurta szentélyében is, amely az istenre utaló nevet is viseli (E-hursag-tilla = Ház, Ami Elpusztítja A Hegyet). Andrew szerint ez a szobor az elhelyezéséből adódóan Marduk Ninurtával alkotott lokális szinkretizmusáról árulkodhat, amelyben a babiloni főisten nem helyettesítette, csak abszorválta Ninurta jellemvonásait. Tehát helyi értelemben Ninurta csak egy változatává vált Marduknak. (George, 1997)

Az alátámasztani kívánt szinkretizmus vallástörténeti fogalma alatt a fuzionálással ellentétben nem a feltétlen teljeskörű összeolvadás értendő. Assmann meghatározása szerint szinkretizmus alatt egy olyan fajta megfeleltetést értünk, amelyben az ideák megférnek egymás mellett és a két fél találkozása szükségszerűen nem az egyik vagy másik megsemmisülését vonja maga után. A szinkretizmus feltétele legalább kettő, egy

lokális és egy általános kultúrából származó entitás, amelyek találkozásakor az egyik fél teret enged a másik attribútumainak. Ezeknek az elemeknek az együttélése a későbbiekben egy olyan harmadik kulturális nyelv megjelenését eredményezi, amely létre sem jöhetett volna a felek egyesülése nélkül, valamint életben tartja az átvett ideákat. (Assmann, 1996) Esetünkben ennek a közös nyelvnek a részeit képezik azok a toposzok és motívumok, amelyeken a két vizsgált mítosz istene közösen osztozik.

Marduk és Ninurta a vizsgált mítoszokban kimutatható hasonlóságaik a két isten közös archetípusát sejtetik. Az archetípusok Carl Gustav Jung alkotta meghatározása alatt az emberi tudattalanban rögzült ősi képek sémáit értjük. Az archetípus kutatás egy olyan tudatalatti konstrukció létezését feltételezi, amelyben a kollektív fejlődésünk során összegyűjtött tapasztalatok és információk ősképek, illetve távoli emlékek formájában rögzülnek, ezek általában vallási, spirituális, művészi vagy más szellemi/spirituális tevékenység végzése során szimbólumokként törnek felszínre, metaforikus formában kifejezésre juttatva a lélek belső képeit. Ezek a kollektív információ hordozók (mítoszok, történetek, mesék stb.) figyelemre méltóan sokáig életben maradnak, sokszor egymásra építkeznek és lenyomataikként szolgálnak a közös belső térkép kifejezésének és változásának. Vallástörténeti meghatározásban a kollektív tudattalan a mítoszalkotás során képekké alakítja az archetípusokat, így mitológémákon (mitologikus motívumokon) keresztül szimbolikus nyelven juttatja kifejezésre őket. (Tokarev, 1988) Jung szerint a primitív embert az őt körülvevő környezet objektív leírása sosem érdekelte annyira, mint inkább a jelenségek (naplemente, holdfogyatkozás, villámcsapás stb.) belső történésként való megélése. Ezek mitizálása a lélek metaforikus kivetülései. (Jung, 2011)

Marduk első megjelenése kisebb rangú sumer istenségként a harmadik évezredre tehető. A panteonban elfoglalt státusza csak Hammurapi uralkodása (Kr.e. 1792-1750) alatt kezd fokozatosan felértékelődni, az óbabiloni időszak (Kr. e. ~20. sz.-16. sz.) alatt kultusza csupán Babilon területére terjed ki. Marduk előléptetését a panteon csúcsára Hammurapi törvényeiből ismerjük, amely Babilon Mezopotámia feletti uralmát vagy legalábbis arra irányuló igényét tükrözi. Marduk kultuszának ezt a tendenciáját összeköthetjük egy babiloni identitás feltételezésével, amely hatással lehet az isten városi patrónus-, illetve főisteni szerepkörével. Azért, hogy Marduk először csak a Babilon városi, majd később a birodalmi főisteni posztot betölthesse, két feltételnek kellett teljesülnie: egyrészt Babilonnak szakítania kellett a nippuri hagyományos Enlil-központú panteon berendezkedéssel. Ennek pontos dátumát nem lehet meghatározni, mivel Marduk főisteni pozíciójáról szóló dokumentumok megjelenése előtt is feltételezhetjük, hogy ez a lokális főisteni gondolat már érvényben volt. Másrészt egy új, Babilon központú világmodellnek is meg kellett jelennie, amelyben a terjeszkedő birodalom a világgal azonosul, aminek központja (így a világ központja is egyben) Babilon (Abusch, 1999). Marduk kultuszának tetőzése az első évezred fordulójára tehető. Babilon Kr. e. 689-es asszír pusztítását követően az isten szobrát elhurcolják a városból, templomát és zikkuratát lerombolják, ezt Marduk népe romlottsága feletti haragjaként értelmezik. Az újbabiloni dinasztia (Kr.e. 9. sz. – 6. sz.) függetlenségét megünnepelve újjáépítteti Marduk templomát, Nabonidus király (Kr.e. 555-539) Kr.e. 555-ös uralma alatt Marduk helyére Sin kerül a város új patrónus istenének pozíciójára. Mardukot egészen a hellénizmusig

tisztelik, arról azonban, hogy kultusza meddig marad életben, nincs információnk (Handy, 1992).

Ninurtát az asszír periódust megelőzően elsősorban mezőgazdasági és termékenységi istenként tisztelték. Ezt alátámaszthatja nevének jelentése „Föld-Úr”, ami feltételezhetően szintén egy ősi termékenység isten, Uras nevéből gyökeredzik, valamint a „Ninurta utasításai” dedikált ún. „Farmer Almanac” dokumentum, amely egy mezőgazdasági használati utasítás. Az óbabiloni időszakban a nippuri E-sumesa templomba tehető kultuszának centruma, majd később Lagasba, ám ezekben a városokban még „Enlil fia Ninurtaként” tisztelték őt (Leick, 2003). Az óbabiloni időszak végére Ninurta népszerűsége megcsappant Marduk javára, viszont az első évezred fordulójára hadi szerepköre felértékelődött és népszerűvé vált az asszír uralkodók és a katonai réteg tagjai között (Penglase, 2005). Noha a következőkben vizsgált mítoszok közül Marduk személyében több királyi princípiumra történő utalással és szimbólummal találkozunk, Ninurta legalább olyan fontos szerepet töltött be az uralkodói patronálásban.

2.sz. kép: Pecséthenger Kr.e. 10-8. század, nem egyértelmű jelenet. Marduk és Tiamat vagy Ninurta és a basmu kígyó küzdelme

Forrás: British Museum online katalógus, Museum ID: 89589

Ninurta uralkodók közti jelentősége leginkább Asszíriában volt kimagasló, ahol II. Assur-nászir-apli (Kr.e. 883-859) királyfelirata alapján a 9. században még Ninurta adta rituálisan tovább az uralkodóknak a hatalmat szimbolizáló jogart. (Annus, 2002) A két isten egymáshoz mért jelentőségét tehát nem az alá-fölé rendeltség határozza meg, mivel mindketten fontos szerepet töltöttek be a saját kultuszkörzetükben. Talán ez is közrejátszhatott karaktereik találkozásában.

A forrásokról

A szövegek keletkezésének körülményeiről csak megközelítőleges információink állnak rendelkezésre. Mítoszok esetében régészeti leletekből csak a történetek adott hordozóinak korát keltezhethetjük, további leletek híján nem zárhatjuk ki egyiknél sem a tartalom korábbi verzióit, ahogy azt sem mondhatjuk biztosan, hogy ezek a történetek lennének az első, eredeti változatok.

Az Enuma elis Tiamat és Marduk epikus harcát elmesélő babiloni teremtéseposz, bár Lambert szerint a világ teremtésének szála, Marduk főistenné válásának csak járulékos következménye és nem a történet fókuszja. Ea isten, Apsu (édesvíz) és Tiamat (sósvíz) nászából születő harmadik istengeneráció leszármazottja megtudja, hogy őseik meg akarnak tőlük szabadulni, így megöli apjukat. Apsu meggyilkolása után Tiamat haragra gerjed és szörnysereget toboroz maga köré, hogy elpusztítsa az isteneket. Ea és Anu isten kudarca után Mardukra száll szembe Tiamattal, aki így elnyeri a „minden isten feletti király” (sumer: Lugal-dimmer-ankia) címet és a legyőzött Tiamat darabjaiból megteremti a lakott világot és az embereket. Tettével a mítoszban fontos ünnepnapot, az Akitut jelöli ki, amely során Babilonban minden újév alkalmával ceremoniálisan felolvassák a történetet. A mítosz kelezésére még mindig nem született pontos becslés, valószínűleg a 13. század körül keletkezhetett (Bottéro, 1992), ami összeköthető az I. Nabú-kudurri-uszur uralkodása alatti intézkedésekkel, Mardukot Babilon város főistenévé emelésével. A mítosz elsődleges célja is valószínűleg ennek a főisteni posztnak az alátámasztása és Marduk pozíciójának hivatalossá tétele lehetett (Lambert, 1992).

Az Anzu mítosz esetében két változatot különböztünk meg. A későbbi, standard babiloni Anzu mítoszt egy ún. óbabiloni verzió előzte meg, amelyben Ninurta helyett Ningirsu isten állt a történet középpontjában és az antagonista Anzu madár szerepe is eltérő volt a későbbi változattól. A számunkra fontos standard babiloni Anzu mítosz tábláit asszír territóriumon tárták fel Ninive, Tarbisu és Sultantepe területéről, a szöveg eddig legelfogadottabb kelezése a 10. század és a 7. század közé tehető (Dalley, 2008). A standard babiloni verzióban Anzu, az oroszlán-sas hibrid madár elrabolja Enlil istentől a Végzet Táblákat („Tablets of Destiny”), amivel veszélybe sodorja a világrend egyensúlyát. A táblák visszaszerzésére három isten visszautasítása után Ninurtát nevezik ki. Az isten felkészítést kap az anyaiistentől Belet-ilitól és apjától Enliltől. A szelek természetfeletti irányításával Enki (akkád: Ea) isten tanácsával legyőzi Anzut, visszaszerzi az isteneknek a táblákat és visszaállítja a rendet. Az istenek cserébe hatalommal, nevekkal és titulusokkal ruházzák őt fel és bosszúállójuknak nevezik őt ki. Bertman szerint a mítosz értelmezhető aszerint is, hogy egy felső hatalmi rendet mennyire tud sakkba szorítani egy individuum fenyegetése és a bekövetkező árulásnak elkerülhetetlen következményei vannak. Emiatt a történet figyelemfelkeltésként is szolgálhatott a potenciális politikai tégláknak (Bertman, 2003).

Az összehasonlításból megszülető konklúziót óvatosan, minden végbemenő következtetéstől mentesen kell meghoznunk annak a veszélynek a figyelembevételével, hogy a két isten mítoszbeli különbségeit ne egymás alá-fölé rendeltségeként azonosítsuk, mivel mindketten különböző városok panteonjaiban foglalnak el magas pozíciót és állnak szoros összeköttetésben az uralkodói réteggel.

3.sz. kép: Relief, Kr.e. 9. század Nimrud (Kalhu), Ninurta templom. Ninurta küzdelme Anzu madárral

Forrás: British Museum online katalógus, Museum ID: 124571

Összehasonlítás

Körülmények. A mítosz cselekményét, fordulatait, főszereplőit és konfliktusait befolyásoló tényezők.

Az Anzu és az Enuma elis körülményeinek hasonlósága a világot fenyegető káoszban található, abban azonban nem mutat teljes egyezést. Mindkét esetben az istenek által fenntartott rend kerül veszélybe, amely védelmének feladata egy harcosra hárul, azonban ennek a „rendnek” a történetek szerinti definíciójában fedezhetünk fel különbséget. Noha míg az Anzuban is találkozunk a bosszúállás fogalmával, a műben a világrend felborulását kiváltó, bizonyos nagy hatalmú táblák elrablásáról olvashatunk. Az Enuma elis cselekményét tekintve közelebb áll egy bosszútörténethez, ha az antagonista Tiamat motivációit vesszük figyelembe: Ea isten miután tudomást szerzett a szülők gyermekeik ellen konspirált tervéről, meggyilkolja apjukat Apsut, amivel okot ad Tiamatnak csemetéik elleni tervük beteljesítésére. Az istenek által fenntartott rend nem táblákban ölt alakot (noha előfordul a történetben), Tiamat az összes isten létét, így az addig alkotott világot fenyegeti. Ezzel szemben az Anzuban sokkal egyszerűbb körülményekkel állunk szemben. Wisnom azzal érvel, hogy a két szöveg központi konfliktusának súlyozása között különbséget lehet tenni a fordulatok mélységének vizsgálatával. Marduk

felsőbbrendűségének és győzelmének determináltsága már a csata kezdete előtt megmutatkozik: Az istenek nem kérnek meg mást, a fiatal isten önként vállalkozik a feladatra, habár először őt is kételkedés fogadja nagyapja Anshar részéről.ⁱ

Az Anzu mítoszban Ninurtát három másik isten: Adad, Gerra és Shara felkeresése előzi meg, akik visszautasítják az Anzuval való küzdelmet, végül Ea ötletére találnak a harcosra, a feladatot viszont az istenek anyja, Belet-ili nyújtja át neki. A megkeresést visszautasító három másik isten és Ninurta szerepkörében érdekes kontrasztot találhatunk: Adadot (sumer: Ishkur) viharistenként tisztelték már a korai dinasztiák óta (Black, et al., 2004.), Gerra (sumer: Gibil) tűzisten, Shara, Ishtar fia a sumer Umma város patrónus istene. (Dalley, 2008) Háromból kettejük szoros összeköttetésben áll a természeti erők irányításával és mindhárman korai sumer istenek.ⁱⁱ

Motiváció. A hős tettét mozgató belső és külső hajtóerők

A motiváció szorosan összefügg az előbb tárgyalt körülményekkel, amennyiben mindkét istennél a káosz erőinek legyőzése iránti szándékot feltételezzük. Az istenek feladatra való kiválasztása vagy önként jelentkezése tovább árnyalja a motivációkat, a különbséget ebben találjuk. Az Enuma elisben Marduk önként jelentkezését követően tettének követelményeit saját maga szabja ki. Ez a lépése automatikusan az addigi legfőbb pozíciókat betöltő istenek fölé emeli őt.ⁱⁱⁱ

A fentebb idézetek többször visszatérő sorok a mítoszban. Marduk saját mindenhatóságát nevezi meg Tiamat legyőzésének és a többi isten megmentésének feltételeként. Ninurta esetében a megkeresés a megbízók felől automatikusan a jutalmak megnevezésével is jár, úgy, ahogy az az őt megelőző három másik istennél is. Ez a szövegrészlet egy visszatérő elem, amellyel az Anzuban két formában találkozhatunk: A felkérés elfogadása előtti és utáni verzióval. Az előbbi sorok csak egyszer fordulnak elő, a felkérést követő dicsérő szavak többször.^{iv}

Az Anzuban elhangzó visszatérő narrációs elemek az isten megnevezését és kultuszhelyeinek felállítását ígérik. A hangsúly a kultuszon van, amelyet Ninurta tettével legitimál az istenek között. Ebből következtetve feltételezhetjük, hogy a megkeresést megelőzően az elhangzó ígérek ellentéte jellemezte az istenek között Ninurtát, tehát nem rendelkezett kiemelkedő jelentőséggel a panteonban, ahhoz szükséges az Anzu feletti győzelem. A két isten fentebb vizsgált motivációi közti különbség a jutalmak mértéke és azok szolgáltatói között keresendő. Marduk önkéntes vállalkozása révén saját maga szabja ki a feltételeket, amely maga a mindenhatóság. Ezzel ellentétben Ninurtát egy ajánlattal keresik meg, „fix jutalmakkal”, amelyeket az őt megelőző három istennek is felajánlottak. Ninurta elfogadja az ajánlatot így a feladat teljesítését követően érvényt nyer kultuszának az istenek között. Ninurta a mítoszból csak annak a három istennek a személyén emelkedik felül, akik visszautasították az ajánlatot, míg Marduk minden isten fölé helyezi magát. Ha elfogadjuk, hogy a két történetet azonos sémára írták, úgy a későbbi verzióban felhasználhatták elődje történetének a vázát és tudatosan pozícionálták a főszereplő istent a fentebb kifejtett jutalmazási és motivációs rendszerrel.

Konfliktus. A jelenet, amelyben az isten az antagonistával konfrontálódik

Terjedelmüket tekintve az Enuma elis összesen hét táblára, míg az Anzu standard babiloni verziója jóval rövidebb, három táblára írt mítosz. A művek hosszának ellenére az Anzuban jóval bővebb kifejtést kap a küzdelmi jelenet, mint az Enuma elisben, így aránytalanság, vagy inkább fordított arányosság mutatkozik a két mű harcjelenetének hosszában. Míg az utóbbiban a teljes küzdelem nagyjából hetven sorban olvasható, Ninurta több jelenetes, fordulatokkal és teátrális kiszólásokkal ékelt harcát olvashatjuk. Mi lehet a különbség és hasonlóság a két isten gonosszal vívott csatája között?

Marduk és Tiamat a IV. tábla 92. sorában találkoznak és 162. sorában oltja ki Marduk Tiamat életét. A két pont között a konfrontáció az alábbi jelenettípusokra osztható fel:

1. rész: Dialógus (IV. 92-147): A felek találkoznak, Marduk elmondja Tiamat bűneit és konfliktust kiváltó okokat és szemtől szembeni küzdelemre szólítja őt fel.

2. rész: Harcjelenet (IV. 148-162): Marduk a szelek feletti uralmát kihasználva megbénítja Tiamatot és nyílvezzőt lő a száján keresztül a szívébe.^v

Az Anzuban Ninurta és Anzu a II. tábla 46. sorában találkoznak és a III. tábla 28. sorában adja át a főhős az isteneknek a táblákat. A két pont között a konfrontáció az alábbi jelenettípusokra osztható fel:

1. rész: Dialógus (II. 46-62): A felek egymás iránti szándékaikat ismertetik.

2. rész: Környezeti leírás (II. 63-80): Az ütközetnek helyet adó hegyi környezet kozmikus leírása az előzőleg felkeresett istenek részvételével.

3. rész: Harcjelenet (II. 81- III. 26)

3.1. Anzu felhasználja a táblák természetfeletti erejét Ninurta ellen. (II. 81-97)

3.2. Ninurta elküldi Sharur nevű fegyverét Ea istenhez tanácsért. (II. 98-226)

3.3. Ninurta végez Anzuval. (III. 1-28)

A harcjelenet leghosszabb részét Sharur hírközlése teszi ki, amely a mítoszban egy ismétlődő szövegrészlet. Két információt kétszer olvashatunk (Ninurta tanácskérését és Ea tanácsát), végül Ninurta kegyetlenül végez Anzuval: a szelek irányításával megbénítja és megöli a teremtményt.^{vi}

A két harcjelenet között egyaránt találhatunk hasonlóságot, de több különbséget. A hősök sikere ellenfelükkel szemben már a mítosz kezdetén biztosított volt, csak a győzelmük felé vezető út közelíti meg máshonnan a végkimenetelt. Marduknál és Ninurtánál a szelek feletti kontroll, majd megbénult ellenfelük szívének fegyverrel történő átszúrása számolható fel hasonlóságnak mindkét isten esetében. De ahogy láthatjuk, Ninurta sokkal brutálisabb módon végez Anzuval: a szívéen kívül a tüdejét is átszúrja, a szárnyait átlövi egy nyílvezzővel és találhatunk utalást a szövegben a szárnyak letépésére is. Mindezt Ea isten tanácsára teszi, miután ellenfele sakkba szorította őt a birtokában lévő táblák használatával, úgy, hogy a kilőtt nyílvezző alkotóelemeit visszaküldte azok eredeti, természetben elfoglalt helyére. Ninurtával szemben Mardukot nem éri semmilyen meglepetés Tiamat felől. Az isten utasítja ellenfelét a szemtől szembeni küzdelemre, amelyben gyorsan és tisztán végez vele. Az Enuma elis teljes hosszából és küzdelmi jelenetének felépítéséből láthatjuk: a hangsúly nem a harcon van, Marduk győzelme még az egyenlőtlen erőviszonyok, valamint a Tiamat mögött felsorakozó szörnysereg ellenére is biztos, ezt viszont nem szabad betudnunk Ninurta

alsóbbrendűségének. Fontos megjegyezni, hogy a Tiamat hadseregében említett szörnyek közül számos teremtménnyel Ninurta is szintén megküzd más mítoszokban, így például a basmu kígyóval vagy a kusarriku bölényemberrel (Haas, 2019). Ninurta az Anzu mítoszon kívül több mítoszban utazik szörnyekre vadászni, ahonnan a szörnyek trófeáival díszített harci szekeren tér vissza (Angim mítosz), tehát Tiamat és Ninurta azonos tevékenységet végeznek: Ezek a szörnyek a civilizált életteren kívül, a nem-megszentelt és belakott kozmoszban foglalnak helyet, ezért a szörnyeknek ez a fajta meghódítása és leigázása a városokon kívül eső tér meghódítása, biztonságossá tétele, és a város mint rendezett világ allegóriájának védelme (Annus, 2002). Az istenek ezen tevékenysége a háborúba indult uralkodó felé támasztott elvárásokkal mutat egyezést, aki seregével profán térben felszámolja a káosz erőit megtestesítő ismeretlen ellenséget és győzelmével helyre állítja a békét.

Eszközök. A főszereplő istenek által használt, vagy a cselekményt befolyásoló eszköztár

A mítoszokban előforduló eszközöket fizikai és természetfeletti kategóriákba sorolva vizsgálhatjuk. Az istenek szempontjából Marduk és Ninurta a küzdelemhez elengedhetetlen kellékei a személyes fegyverarzenál és a különböző égtáji szelek, amelyek fölött teljes kontrollt gyakorolnak. Az istenek eszközein kívül mindkét mítoszban találkozunk bizonyos „Végzet Tábláival” (Dalley: Tablets of Destinies), amelyek jelentősége más hangsúlyt kap az Enuma Elisben mint az Anzuban. Míg az utóbbi mítoszban a drámai alaphelyzet ezeknek az isteneknek a számára fontos értéket képviselő és a leírás alapján a teljes hatalmat biztosító tárgyak Anzu általi elrablása köré épül, az Enuma elisben is hatalmi jelentőséggel bír, ez viszont nem befolyásolja Marduk felkészültségét. Az Anzuban a táblák a leginkább a sumer mitológiából ismert ún. „me” - khez hasonlíthatóak, amelyek az élet területei fölötti teljes princípiumot biztosító isteni hatalmak. (Szexualitás, papság, rituális feladatok elvégzése, öreg kor, csend stb.) Ezek nem sebezhetetlenek, eltűnésüket vagy megrongálódásukat a világban zajló katasztrófákkal magyarázzák (Leick, 2003). Az Enuma elisben megjelenő táblákat Tiamat egyik szolgájának, Qingunak adja át még a harc előtt, amivel egyaránt átruházza rá az „Anu-erőt” is.^{vii}

Ez az átruházott erő az első nemzett istengeneráció hatalmával lehet egyenlő, Marduk felülemelkedése Qingun azt mutathatja, hogy ő már egy másik generáció istene, akire nem hatnak a régi világ szabályai. Ezek a táblák az Anzuban sakkban tartják Ninurtát és a főhős hatalmukat csak Ea isten segítségével képes megkerülni.

Az istenek fegyverei, amelyekkel harcba indulnak nagyon hasonló Marduk és Ninurta esetében is: (A táblázat néhány elemét fordítási pontatlanság elkerülése miatt angolul használom.)

1. sz. táblázat: Fegyverek a vizsgált mítoszokban

	Marduk (Enuma elis)	Ninurta (Anzu)
Íj és nyíl	x	x
Dárda	x	x
Buzogány/zúzófegyver	x	x (Sharur)
Háló	x	
„Throw stick”		x
Szelek	x	x
Villám	x	
„Flood-weapon”	x	x
Harci szekér	x	

Forrás: Dalley, 2008

A fenti táblázatban az istenek fegyverzetét láthatjuk. A „throw-stick” kivételével Marduk jóval nagyobb felszereléssel rendelkezik, mint Ninurta, azonban a Sharur nevű buzogány az isten több mítoszban is visszatérő személyes fegyvere. Sharur egy bizonyos intelligens zúzófegyver szerepét tölti be, ami fizikai formájából adódó funkcióján kívül egyéb természetfeletti képességgel ruházta fel használatját, például az Anzuban a Ninurta és Ea közötti információ közvetítés. Sharur esetében a fegyver zúzó/buzogány típusa csak feltételezés, pontosabb megfejtés erre még nem született. Sharur valószínűleg egy alacsonyabb rendű isten fegyverbe öntött megszemélyesítése lehet (Dalley, 2008). A buzogány mindkét isten fontos eszköze, nem csak harci, hanem hatalmi, fallikus szerepet is betölthet úgy, ahogy a villámok és a szelek feletti uralom is lehet hatalmi szimbólum. Marduk a buzogányát használja Tiamat fejének a betörésére a csata után. Szintén ilyen hatalmi jelvényként jelenik meg Marduknál a harci szekér használata is, amely a 2. évezred második felétől már csatadöntő fegyvernemnek számított. A háló használata határeset az istenek és emberek eszköztárában, a fogóháló használata vadászat esetén volt inkább gyakoribb, harc során nem tudjuk, hogy használták volna. Marduk hálóval bénítja meg Tiamatot, majd szintén hálóval fogja össze az ellenfelét kísérő szörnysereget is (Pálfi, 2010). A viharok, szelek és természeti erők használatából mindkét istennél egyfajta időjárás-attribútumra következtethetünk; az ún. „flood-weapon”, amely mindkettőjükönél előfordul, természeti erőt, valószínűleg vizet szimbolizáló fegyver lehet.

Jutalom. A hős tettéért cserébe kapott jutalom

A két isten tettéért járó ellensúlyozás szoros összefüggésben áll a motivációval, de a kritérium a vizsgálat előtt pontosabb magyarázatra szorul. Az alábbi sorokban a mítoszok végén olvasható hőst érintő változás kerül bemutatásra, amely vagy a hős személyét vagy Marduk esetében például az őt körülvevő világot érinti. Mindkét mítosz esetében a feladat elvégzésével a hősök egyfajta megkülönböztetett előnyös helyzetbe kerülnek, ami közös

nevezőként mindkettőjük esetében a világ megmentése, valamint a méltóságok és nevek felvétele. Marduknál ez egy összetett és hosszú részlete a szövegnek. Tiamat halálával először megteremti a világot ellenfele testrészeiből, ezután megtörténik a váltás az isten rangjában, és a Lugaé-dimmer-ankia címmel ruházzák fel (Királya Minden Égi És Földi Istennek, Dalley, 2008).^{viii}

Marduk ezután megalapítja házát, kultuszának centrumát ahová az Apsból és az égből gyűlésre érkező istenek megszállhatnak, és ezt a helyet Babilonnak nevezi el. Az isten teljesen előlről kezdi a világ teremtését és felosztását, mindezt a többi isten jelenlétében, akik a háború kirobbantóját Qingut hozzák elé, hogy Marduk az ő véréből teremtsen embereket. Az istenek esküt tesznek neki és címekkel ruházzák őt fel: Mardukot összesen ötven névvel illetik, amelyek az istenek között betöltött kiemelkedő pozícióját, rendkívüli képességeit, méltóságát és tiszteletét hangsúlyozzák. Az elhangzó nevek közül a Bel (Úr) gyakori utalás Mardukra (Black, et al., 2004).

Ninurta győzelmét követő jutalmazása a névadásban, illetve az isten panteonban betöltött kultuszának legitimációjában nyilvánul meg. Egy Birdu nevű isten konferálásában olvashatjuk Ninurta tizenhét méltóságát, amelyeket az írásért felelős Nissaba isten rögzít. Marduk és Ninurta felsorolt nevei között nincs átfedés, a nevekhez rövid definíció társul, Ninurtánál csak egy felsorolást olvashatunk. Az Enuma elistól eltérően, amely egy mindenható uralkodói pozíció felvételét írja le, az Anzu végén egy olyan beavatás ismerhető fel, amely során az isten kultusza kiemelt helyre, de mégsem mindenható szintre kerül.^{ix}

Konklúzió

Fontos leszögeznünk, hogy a fenti vizsgálattal a két isten kultuszában felépített karaktereinek csak egy szeletét tanulmányoztuk. A kapott eredmény két olyan isten személyét tárta elénk, akik mindketten egy saját panteonon belüli váltáson mennek keresztül és viselkedéseik, tetteik és karaktereik átfedésben állnak egymással. Azonban ahogy azt fentebb említettem, ezt a váltást nem szabad kizárólag a mítoszokhoz kötnünk, ugyanis nem zárható ki, hogy már a történetek előtt is éltek ezek az elképzelések. Az Enuma elis és Anzu alapvető különbsége ennek a váltásnak a mértékében keresendő: Nehéz vállalkozás meghatározni, hogy Marduk főisteni pozícióját a létrejövő babiloni ideológia generálta, vagy fordítva történt, minden esetre a Marduk kultusz fontos eleme volt ennek a városközpontú eszmének. Marduk és Ninurta mindkét mítoszban a saját környezetük hierarchiájának csúcsán foglal helyet. A kiválasztottság és a civilizált rend káosztól való védelme, a legyőzhetetlen szörnnyel, mint ismeretlennel való szembeszállás és az isteni rend győzelemre vezetése hősi karakterjegyek, amelyek a kor uralkodói erényeivel mutatnak egyezést. Jordan B. Peterson az archetipális mítoszelmélet kortárs kutatója szerint pszichológiai (nem teológiai) megközelítésben a Marduk-képzet a „szentdominancia-hierarchia” csúcsára csak sok évszázados mitológiai desztilláció során juthatott fel, amely során a törzsi mítoszok isteneinek kompetenciái egyesültek végül egy tökéletes, világot teremtő és irányító tudó isten elképzelésében, aki Marduk lett (Peterson, 2015). Ezek az attribútumok könnyen adaptálható uralkodói értékek, amelyek

az éppen regnáló uralkodónak azonosulási pontként szolgálhattak. A mítoszok vizsgálati eredményei alapján a két istenről alkotott vallási elképzelés szintén nagyon hasonló lehetett. (Legalábbis ott, ahol egyszerre tisztelték őket.) Amíg hivatalos városi patrónusként töltöttek be funkciót, valószínűleg összeköttetésben állhattak az uralkodóról alkotott elképzeléssel is, amely többek között a legyőzhetetlen szörny, mint az ellenség felett aratott győzelem és a rend, mint béke visszaállításának képzetéből is meríthetett. Ez összeköttetésben állhat azzal is, hogy az istenek erős maszkulin tulajdonságokkal rendelkeznek: zúzófegyverek mint fallikus szimbólumok virtuóz használata, az izmos testfelépítés és erőnlét a férfias tulajdonságok közé sorolhatók. A tanulmány végső konklúziójaként kijelenthetjük, hogy Marduk és Ninurta személyisége a vizsgált mítoszokban az uralkodói hős-idea elképzelésében találkozik, és a tudattalan tartalmat szimbolizáló szörny megölésével egy magasabb, transzcendens létezési szintre juttatja ezt az ideát (Jung, 2003).

A Marduk és Ninurta között feltételezett szinkretizmus vizsgálatát további mítoszok-, vallási irodalmi források, illetve ikonográfiai ábrázolások bevonásával lehetne tovább bővíteni. Ezen vizsgálatok eredményei között az istenekről alkotott képzetekről, a mezopotámiai hős-idea fogalmi absztrakciójáról, illetve istenekhez fűződő szellemi élményről kaphatunk tisztább képet, amelyek ezeknek a történeteknek az olvasása/hallgatása közben foganhattak meg az egyénben.

Irodalomjegyzék

- Abusch, T. (1999). Marduk. In van der Toorn, A., Becking, B., & van der Horst, P.W. (Eds.), *Dictionary of Deities and Demons in the Bible (DDD)* (543-549). Cambridge: Brill.
- Annus, A. (2002). The God Ninurta in the Mythology and the Royal Ideology of Ancient Mesopotamia. *State Archives of Assyria Studies* 14. Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project of the University of Helsinki & Finnish Oriental Society.
- Assmann, J. (1996). Translating Gods: Religion as a factor of cultural (un)translatability. In Budick, S. & Iser, W. (Eds.), *The Translatability of culture: figurations of the space between* (25-36). Stanford: Stanford University Press.
- Bertman, S. (2003). *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*. New York: University of Windsor.
- Black J. & Green, A. (2004). *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*. London: The British Museum Press.
- Bottéro, J. (1992). *Mesopotamia – Writing, Reasoning, and the Gods*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Dalley, S. (2008). *Myths from Mesopotamia – Creation, The Flood, Gilgamesh, and Others*, New York: Oxford University Press.
- George, A. R. (1997). Marduk and the cult of the gods of Nippur at Babylon. *Orientalia NOVA SERIES*, 1997 (66), 65-70.
- Haas, V. (2019). *Mágia és mitológia Babilónban – Démonok, boszorkányok és ráolvasások*. Budapest: L'Harmattan.
- Handy, L. K. (1992). Marduk. In Freedman, D.N. (ed), *The Anchor Bible Dictionary (vol. IV.)* (722-723). New York: Doubleday.
- Jung, C. G. (2003). *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*. Budapest: Európa.
- Jung, C. G. (2011). *A kollektív tudattalan archetípusairól*. Budapest: Scolar Kiadó.
- Lambert, W. G. (1992).: Enuma elish. In Freedman, D. N. (ed), *The Anchor Bible Dictionary (Vol. II.)* (722-726), New York: Doubleday.
- Leick, G. (2003). *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. New York: Routledge.

Pálfi, Z. (2010). Marduk és Tiámat küzdelme, avagy az istenek fegyverzete. *Ókor: folyóirat az antik kultúráról*, 9. (1), 11-18.

Penglase, C. (2005). *Greek myths and Mesopotamia*. New York: Routledge.

Peterson, J. B. (2015). *2015 Maps of Meaning 05b: Mythology: Enuma Elish/Part 2. (Jordan Peterson)*, 2015. február 6. YouTube

<https://www.youtube.com/watch?v=VJVMtUb-LEY>

Rákos, S. (1974). *Gilgames/Agyagtáblák üzenete*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Tokarev, Sz. A. (1988).: Archetípusok. In *Mitológiai Enciklopédia* (Vol. I.). Budapest: Gondolat Kiadó.

Wisnom, S. (2019). Blood on the Wind and the Tablet of Destinies: Intertextuality in Anzû, Enûma eliš, and Erra and Išum. *Journal of the American Oriental Society*, 139. (2) 269-286.

Képek forrása:

1. kép, British Museum, London

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1920-1211-435

Letöltés dátuma: 2020. 10. 20.

2. kép, British Museum, London

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1896-0619-1

Letöltés dátuma: 2020. 10. 20.

3. kép, British Museum, London

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-0902-502

Letöltés dátuma: 2020. 10. 20.

Az elemzéshez használt fordítások:

ⁱ „(Anshar:) What kind of man has ordered you out (to) his war?

My son, (don't you realize that) it is Tiamat, of womankind, who will advance against you with arms?

(Marduk:) Father, my creator, rejoice and be glad!

You shall soon set your foot upon the neck of Tiamat.,,

(Dalley, 2008: Enuma elis II., 190-197)

Magyar fordítás:

„(Anshar:) Férfi-é vajjon, aki harcba hívott?

Asszony csupán – Tiámat – a dühöngő!

(Marduk:) Örvendezzel, vígad, mivelhogy

hamarosan nyakára léphetsz” (Rákos, 1974: Teremtés II., 114-119)

„Then Marduk, sage of the gods, your son, came forward.

He wanted of his own free will to confront

Tiamat.” (Dalley, 2008: Enuma elis III., 85-88)

Magyar fordítás:

„ám jó Marduk, a Bölcsék Bölcse

s Tiámat ellen menni nem fél „
(Rákos, 1974: Teremtés III., 60-61)

ⁱⁱ „Adad answered the speech,
Addressed his words to Anu his father,
'Father, who could rush off to the inaccessible
mountain?
Which of the gods your sons will be Anzu's
conqueror?"
(Dalley, 2008: Anzu I., 120-125)

Magyar fordítás:

„Így válaszol atyja szavára,
nemzője beszédére ekként
felel mennydörgő Adad isten:
„mint hághatnék a hághatatlan
hegyekre én, Zút hogy lebírijam;
mint vághatnék a vághatatlan
sűrűbe én, Zút hogy megöljem?"
(Rákos, 1974: Az isteni viharmadár... , 51-57)

„They called Belet-ili, sister of gods, to him,
Wise counsellor of the gods her brothers."
(Dalley, 2008: Anzu I., 225-226)
Magyar fordítás nem elérhető

„(Then) Ea told the idea in the depths of his inmost
being.

...

Offer the powerful one, your superb beloved,
Broad of chest, who forms the battle array!
Give Ninurta, your superb beloved,
Broad of chest, who forms the battle array!"
(Dalley, 2008: Anzu I., 229-237)
Magyar fordítás nem elérhető.

ⁱⁱⁱ „If I am to defeat Tiamat and save your lives,
Convene the council, name a special fate,
Sit joyfully together in Ubshu-ukinnaku:
My own utterance shall fix fate instead of you!
Whatever I create shall never be altered!
The decree of my lips shall never be revoked,
never changed!"
(Dalley, 2008: Enuma elis II., 210-216)

Magyar fordítás:

„Istenek atyja, sorsok rendelője!
Megbosszúlom rettegéseidet,
legyőzöm Tiámatot; ám előbb
hívd össze az istenek valahányát;
Ubsukinna szent dombján gyűljön egybe
az isten-nyáj s fogadjon pásztorául;
szavam szavad helyett megálljon,
a sorsok intézője légyen;
mindegyik istennél leghatalmasabb
legyen a nevem és másíthatatlan
amit teremtek s hegyként magasodjék
minden időkből ajakam parancsa!”
(Rákos, 1974: Teremtés II., 123-136)

iv „[Then shall his name be] Lord in the great gods’
assembly.

Let him show prowess to [the gods, that his name
may be Powerful].

[Let his name be made great in all populated
lands”

(Dalley, 2008: Anzu I., 238-243)

Magyar fordítás nem elérhető.

„Then shall kingship enter Ekur again,
Then shall rites return for the father who begot
you!
Then surely shrines be created!
Establish your cult centres all over the four
quarters!
Your cult centres shall enter Ekur!
Show your prowess to the gods and your name shall be
Powerful!”

(Dalley, 2008: Anzu II., 28-36)

Magyar fordítás nem elérhető.

v „To her face he dispatched the imhullu-wind, which
had been behind:

Tiamat opened her mouth to swallow it,
And he forced in the imhullu-wind so that she could not close her lips.
Fierce winds distended her belly;
Her insides were contstipated and she stretched her
mouth wide.

He shot an arrow which pierced her belly,
Split her down the middle and slit her heart,
Vanquished her and extengushed her life.”

(Dalley, 2008: Enuma elis IV.,148-162)

Magyar fordítás:

„ám az Úr vetett hálójába Tiámat vakul belelépett
s ijedtében nagyra-tátotta száját;
akkor Marduk küldé a szeleket, Tiámat szájrésébe valamennyit,
hogy, bár akarta, sem csukhatta többé össze szétnyílt ajakát;
a szelek megtöltötték bensejét,
szíve elakadt, hab hörgött ki torkán;
az Úr pedig tollas nyílveszejét a Ragyogó mellébe lőtte,
majd pallosát reávivé, derékban egy csapással kettészakasztván.
Meggyőzvén őt, eloltván éltetét,
sarka alá gyúrt tetemét taposta.”
(Rákos, 1974: Teremtés IV., 98-107)

vi „But as he shouted ‘Wing to wing’ a shaft came
up (?) at him,
A dart passed through his very heart.
He (Ninurta) made an arrow pass through pinion
and wing,
A dart passed through heart and lungs.
He slew the mountains, inundated their proud
pastures”
(Dalley, 2008: Anzu III., 8-23)
Magyar fordítás nem elérhető.

vii „She gave him the Tablets of Destinies, and made
him clasp it to his breast.
„your utterance shall never be altered! His
(! Your) word shall be law!”
When Qingu was promoted and had received the
Anu-power
And had decreed destinies for the gods her sons,
(he said)
„What issues forth from your mouths shall
quench Fire!
Your accumulated venom (?) shall paralyse her
powerful.”
(Dalley, 2008: Enuma elis III., 71-82)

Magyar fordítás:

„Átaladta néki a sorstáblákat, mellére erősítvén szíjjal őket.
'Parancsod legyen megváltoztathatatlan, kijelentésed kőszálként
megálljon!’
Így lón Kingu választott: anusága
isten-sorsokat kötni-oldani emelé Tiámat elsősülöttjét.
Szólott az istenekhez: 'Szavatok
nyugtassa meg a nyugtalan tüzet!’

Azok pedig hozsánnázva feleltek:
'Dicsőség néked! Harcban fenséges légy!
Reszkessen a dalmahodó Erőszak!'
(Rákos, 1974: Teremtés III., 49-58)

viii „Made their voices heard and spoke to the Igigi,
'previously Marduk was (just) our beloved son
But now he is your king. Take heed of his
command'
Next they spoke and proclaimed in unison,
'Lugal-dimmer-ankia' is his name. Trust in
him!"
(Dalley, 2008: Enuma elis V., 140-146)
(Lahmu and Lahamu)

Magyar fordítás nem elérhető.

ix „Ninurta, because you were so brave and slew the
mountain,
You made all foes kneel at the feet of Ellil your
father.
You have won complete dominion, every single
rite."
(Dalley, 2008: Anzu III., 86-91)
Magyar fordítás nem elérhető.

Gyárfás Orsolya

KIRÁLYTÜKÖRTŐL A ZSARNOKIG: A TITUS KEGYELME KORTÁRS ÉRTELMEZÉSEI

Absztrakt

A tanulmány fókuszában Mozart Titus kegyelme című operája recepciótörténetének egy aspektusa áll, a mű kapcsán két témakört vizsgál. Az első Titus Vespasianus császár XVIII. századi recepciója, mely a császárt a felvilágosult uralkodó mintaképeként tartotta számon: ebben a szellemben született meg Mozart operája is. A második az opera kortárs rendezéseiben meghatározó interpretációs irányzatok elemzése, mely a felvilágosult „kegyes uralkodó” XVIII. századi képének XX–XXI. századi problematikussá válására épül. A tanulmány azt járja körül, hogy minek tudható be azoknak a Titus-rendezéseknek nagy száma, melyek a „kegyes uralkodó” alakját visszájára fordítva Titust diktátorként, vagy a hatalom súlya alatt összeroppanó uralkodóként ábrázolják. A tanulmány ennek értelmezése során rámutat arra, hogy a mű mint udvari opera eredeti szellemisége szorosan kötődik saját kora társadalmához-eszmeiségéhez. Ez már a XIX. század során problematikussá tette a művet, a XX. század történelmi tapasztalatai nyomán pedig gyakorlatilag ellehetetlenítette Titus mint „kegyes uralkodó” hiteles ábrázolását. A közelmúlt jelentős Titus-előadásainak elemzésén keresztül a tanulmány részletesen bemutatja az opera újraértelmezéseit, és Titus alakjának illúzióvesztett ábrázolásait. A tanulmány ezzel az elemzéssel nem csak egy izgalmas interpretációs fordulatot igyekszik bemutatni, hanem rámutat arra is, hogy a sokáig hanyagolt Titus, és általában véve az opera seria műfajához tartozó művek színpadra vitele milyen potenciállal, relevanciával bírhat a kortárs közönség számára.

Kulcsszavak: opera; recepciótörténet; rendezői színház

Bevezetés

Rövidéltű császárból a kora újkor idealizált uralkodójává, majd a felvilágosult monarcha mintaképéből kiégett despotává válni: a római császárok színes sorában is ritka szélsőségeket vallhat a magáénak Titus Vespasianus szépművészeti utóélete tekintetében. Tanulmányomban Wolfgang Amadeus Mozartnak Pietro Metastasio 1734-es librettóján alapuló, 1791-ben komponált Titus kegyelme című operáját tárgyalom, bemutattva Titus császár alakjának XVIII. századi recepcióját, fikcionalizált, az operában megjelenített formáját, valamint a Mozart-mű kortárs értelmezéseit. Azt az interpretációs fordulatot mutatom be, melynek eredményeként a XX–XXI. századi rendezések a kegyes uralkodó immár hiteltelennek bizonyuló alakját visszájára fordítva Titust egyre gyakrabban mint diktátort, vagy legalábbis a hatalom terhe alatt szenvedő, összeroppanó alakot ábrázolják. A Titus interpretáció-történeti elemzése izgalmas esettanulmányra ad lehetőséget: annak tárgyalására, hogy mit kezd a kortárs rendezői színház az opera seria

műfajának olyan, hosszú ideig életszerűtlennek, drámaiatlannak tartott aspektusaival, mint a kegyes uralkodó archetipikus alakja, illetve, hogy egy XVIII. századi mű mely aspektusai válnak relevánssá vagy látszanak új fényben a kortárs szemlélő számára.

Titus emlékezete a XVIII. században

Titus Vespasianus római császár i. sz. 79–81 közt uralkodott, a Flavius-dinasztia második tagjaként. Történelmi jelentőségét elsősorban nem igen rövid uralkodása, hanem a trónra lépése előtt egy évtizeddel lezajló első zsidó háború (i. sz. 67–71) oroszlánrészének levezénylése adta: az ő nevéhez fűződik Jeruzsálem ostroma és a Második Templom lerombolása (i. sz. 70.). A császár XVII–XVIII. századi kulturális-művészeti emlékezete azonban nem ezen hadvezéri működésén alapult. A korban jelentős érdeklődés övezte Bereniké zsidó hercegnővel folytatott viszonyát: ezt dolgozta fel Corneille *Tite et Bérénice* (1670) és Racine *Bérénice* (1670) című drámája is. A XVII–XVIII. században a megszülető Titus-kultusz alapjának azonban elsősorban Suetonius Titus-életrajza, és a benne megformált „kegyes császár” képe tekinthető. A Caesarok élete Titusnak szentelt fejezetének paradigmatisz eleme az az elbeszélés, miszerint Titus megbocsájtott két, az ellene összeesküvést szövő fiatal patrícusnak: a jóságos császárt méltán lehetett „az emberiség kedvencének és gyönyörűségének” nevezni (Suetonius, 1968, p. 170).

A XVII–XVIII. században ez, a kegyes, mérsékelt, hatalmát fáradhatatlanul állama jobbítására használó császárról alkotott kép tette Titust a felvilágosult monarcha ideáljává. Mint azt Werner Wunderlich a Mozart-opera elemzése kapcsán megállapítja: „A felvilágosodás az ideális uralkodó történelmi mintaképét látta benne” (Wunderlich, 2001, p. 9). Az ausztriai Habsburg-ág számára, mely dinasztikus erényt kovácsolt a kegyesség (clementia) gesztusából (Wandruszka, 1976), különös jelentőségre tett szert Titus alakja mint királytükör. A római császár alakja egyaránt volt felmutatható követendő mintaként és vált nyomban dicső módon azonosíthatóvá a kívánt erényt megtestesítő Habsburg-uralkodóval. Az 1734-ben VI. Károly névnapi ünnepségére komponált Titus kegyelme is ebben a szellemben született meg.

Titus kegyelme: az opera seria és az udvari reprezentáció

A Titus kegyelme a császár uralkodásának legelején, i. sz. 79-ben játszódik, melyet egy, a librettóban felbukkanó és a cselekmény szempontjából jelentős tény is jelez: Titus Berenikével való szakítása és a hercegnő távozása a császári udvarból. A Suetonius-féle történetet adoptáló cselekmény mozgatórugója azonban nem Bereniké, hanem Vitellia, a Vespasianust a trónon megelőző és életét a praetoriánus gárda kardján végző Vitellius császár lánya. Vitellia a történet szerint Titus egykori kedvese, aki egyszerre akar bosszút állni apja haláláért és ellopott trónjáért, valamint visszautasított szerelméért. Bosszújának eszköze Sextus, Titus közeli barátja és bizalmasa, aki reménytelenül szerelmes Vitelliába, és azért, hogy kegyeit elnyerje, hajlandó a császár életére törni. Orvgyilkossági kísérlete azonban nem jár sikerrel, majd letartóztatják; eközben Titus, aki nem tud a hercegnő szerepéről az ellene szőtt összeesküvésben, Vitelliát választja

feleségül. Sextus úgy tűnik, egyedül lakol majd az összeesküvésért: az árulása miatt kétségbeesett Titus nem hajlik arra, hogy egykori barátjának kegyelmet adjon. Az opera végére azonban Titusban mégis a kegyesség kerekedik felül az államférfi józan ridegségén: a császár még Vitellia utolsó pillanatban tett vallomása után is úgy dönt, megkegyelmez az ellene törőknek: „Mindent tudok, mindenkit felmentek, és mindent elfelejték” (Mazzola, 1791, II. 17. 964).

A Titus az opera seria műfajának emblematikus példája, a librettó a seria műfajának megszületésében döntő szerepet játszó Pietro Metastasio (a librettó megírásakor már koszorús császári költő) műve. Az opera seria a XVIII. századi olasz opera meghatározó műfaja volt: a francia klasszicista dráma esztétikájára erősen támaszkodó seriát a heroikus-tragikus, többnyire a klasszikus antikvitás történelméből merítő szüzsé, a magas irodalmi igényű, erősen stilizált szöveg, és jellemzően a szerelem és kötelesség konfliktusára épülő dráma jellemezte (Strohm, 1997, pp. 11–12.). A seria udvari környezetben játszódott, és a kontinensen gyakorlatilag kivétel nélkül udvari operaházak színpadán került előadásra: az uralkodói udvarokhoz kötődés a műfaj esztétikájának meghatározó komponense volt.

Az opera seria mindig is nagy szerepet kapott az udvari reprezentáció és az uralkodói propaganda terjesztésében: az adott ünnepi alkalmakra (születés- és névnapokra, valamint menyegzőkre) készült udvari operák mind szövegükkel, mind az előadások grandiozitásával az adott dinasztia hatalmát voltak hivatottak dicsőíteni az udvari elitnek a nézőtéren szigorú hierarchia szerint elrendezett közönsége előtt. Mint Reinhard Strohm az opera seria és abszolutizmus kapcsolatának tárgyalása során írja: „A dramma per musica hierarchikus rendszere és ünnepi, ritualisztikus jellege [...] az erkölcs és uralkodás arisztokratikus normáinak szimbólumaivá váltak” (Strohm, 1997, p. 6). Az operának a Habsburg-udvarban betöltött szerepe kapcsán pedig David Wyn Jones mutat rá arra, milyen sokrétű volt a seria szerepe az uralkodói propaganda eszközeként: „A születésnap, névnap és menyegzői operákban ünnepelt személyek számára az opera elvitathatatlan hatalmuk és becsületességük bemutatását szolgálta, az operát megtekintő udvaroncok számára egy megnyugtató hierarchia részeként kollektív önértékük hangsúlyozását, az udvarhoz nem tartozó személyek, ahogyan például a látogatóban lévő idegen uralkodói család tagjai, és az udvarban tartózkodó külföldi diplomaták előtt pedig a Habsburg hatalom és tekintély megerősítését jelentette.” (Jones, 2016, p. 51)

Az udvari opera-előadásokban prezentált propaganda alapjának megteremtése pedig az udvari költő feladata volt. „A császári költő feladata volt az udvarban zajló politikai és kulturális élet konkrét epizódjait a történelem határain túlra vetítve, a klasszikus mitológia illetve a szent vagy profán ókori történelem fenséges és nemes foglalatába átdolgozva egy olyan allegorikus keretbe illeszteni, amely minden egyes alkalmat halhatatlansággal és egyetemes érvénnyel ruházott fel.” (Cotticelli & Maione, 2009, p. 76)

A barokk udvari reprezentációnak ebbe a keretébe illeszkedett a Titus kegyelme is. Metastasio a librettó elé írt ajánlásában ugyan névleg elzárkózott attól, hogy a császárt explicite Titus alakjával azonosítsa – nem az ő hibája azonban, jelentette ki, ha „mindenki ráismer” a császárra Titus alakjában, hiszen mindketten megtestesítői minden szép erénynek (Wunderlich, 2001, p. 6). A Titus-librettó kellően általános érvényűnek

bizonyult ahhoz, hogy a Habsburg-udvaron kívül is nagy népszerűsége tehesen szert: a barokk udvari reprezentáció kultúrájában képviselt értékét jól mutatja, hogy az elkövetkezendő évszázad során több mint negyven zeneszerző komponált belőle operát. A XVIII. század gyakorlatilag minden nagy uralkodói udvarában feltűnt egy Titus-opera (1738: Hasse, Drezda; 1747: Corselli, Madrid; 1751: Araja, Szentpétervár; 1752: Gluck, Nápoly; 1769: Anfossi, Róma).

Politikai-kulturális kontextusát tekintve különlegesnek tekinthető azonban a Mozart-opera születése. Az operát Mozart a cseh rendek felkérésére szerezte, II. Lipót császár cseh királlyá koronázási ünnepségére: a Titus mint jól bejáratott mű kézenfekvően adódott az új Habsburg-uralkodó előtti hódolat leírására. II. Lipótot már toszkán nagyherceggként is rendszeresen Titushoz hasonlították: ezen tendencia csúcsának tekinthető, amikor életrajzírója, Joseph von Sartori „a német Titus” névvel illette, a két császár uralma közt részletes párhuzamokat vonva (Rice, 1991, pp. 13–14). A librettó (időhiányban némileg kényszerű) választása így olyan direkt utalásra kínálhatott lehetőséget, mely a Titus kegyelme egyéb megzenésítései esetében nem feltétlenül volt adott. Metastasio szövegekönyve ugyan nem eredeti formájában, hanem Caterino Mazzolà udvari költő átdolgozásában került megzenésítésre: ez a korban bevett gyakorlat volt (Durante, 1993, p. 68), a majdnem hatvan éves librettó esetében pedig kifejezetten szükséges „korszerűsítés”. A Mazzolà által eszközölt módosítások elsősorban a szöveg jelentős megvágását célozták: a három felvonásnak a korban bevett kettőre való csökkentését, a cselekmény mellékszálainak elhagyását, a recitativók lerövidítését, illetve együttesekké való átalakítását (Durante, 1993, pp. 290–292).

Az opera politikai üzenete azonban korántsem bizonyult egyértelműnek. A Metastasio-librettóban megjelenített kegyelem, mely az uralkodó előjoga és a felvilágosult monarcha erénye, problémamentes gesztusként működhett a XVIII. század első felében. 1791 szeptemberében azonban, mikor az immár két éve zajló francia forradalom egyre fenyegetőbb méreteket öltött,¹ II. Lipót pedig épphogy stabilizálni tudta a Német-Római Császárság két háború² által is zilált bel- és külpolitikai helyzetét, az opera minden korábbi színpadra viteltől radikálisan eltérő, mérhetetlen feszültséggel terhelt kontextusban jelent meg. Mazzolà igen körültekintően eltávolította ugyan Vitellia azon hazafias szólamait, melyekkel Sextust buzdítja lázadásra: ilyen például az a recitativo-részlet, melyben a római királyok önkényuralmát megdöntő Brutushoz hasonlítva a Titus elleni merénylet jövődőlbeli elkövetőjét (Berry, 2007, p. 333). Mazzolà Vitelliáját a szerelmi sértettség és féltékenység vezérli, a librettó a trónfosztási kísérlettel járó erőszak rettenetét hangsúlyozza, Sextust mély bűntudat gyötri az orvgyilkossági kísérlet után. A Titus több értelmezője (Rice, 1991, pp. 14–15; Berry, 2007, p. 333) érvelt ezért amellet, hogy az opera továbbra is problémamentesen szolgálhatta a tradicionális monarchia éltetését, a császárt a mérsékelt hatalomgyakorlásra, alattvalóit pedig – a lázadás szégyenteli voltát hangsúlyozva – az uralkodói hatalom tiszteletére intve. Rice kiemeli

¹ XVI. Lajos és családja sikertelen szökési kísérlete, mely Varennes-beli elfogatásukkal ért véget, az opera szeptember 6-i bemutatója előtt mindössze két és fél hónappal, június 20-án történt. Marie Antoinette II. Lipót testvére volt.

² A németalföldi felkelés, melyet 1790 decemberében sikerült leverni, illetve az osztrák-török háború, melyet a szvistovi béke megkötése zárt le 1791. augusztus 4-én.

egyben, hogy egy bölcs, erényes uralkodó képének felmutatása kiemelt jelentőséggel bírt „egy olyan korban, melyben az európai uralkodók erkölcstelenségét és inkompetenciáját botrányos történetekkel hirdető forradalmi pamfletok kézzől kézre jártak” (Rice, 1991, p. 10). Werner Wunderlich azonban arra mutat rá a Titus bemutatójának igen hűvös fogadtatása kapcsán, hogy a császári udvar számára a francia forradalom árnyékában egy olyan monarcha, aki megbocsát az ellene merényletet elkövető alattvalóinak, nem feltétlenül a felvilágosult nagyúr eszményképét, hanem gyenge és bukásra ítélt uralkodót festett le és csak elrettentő példa lehetett. (Wunderlich, 2001)

Zenetörténeti tény, hogy Mozart operája nem aratott kirobbanó sikert a szeptember 6-i ősbemutatóján: Rottenhan prágai várgróf megfigyelése szerint a császári „előre kialakított ellenszenvvel” viseltetett Mozart műve iránt, melynek következményeként kevesen vettek részt az opera következő előadásain (Tessing Schneider–Tatlow, 2018, p. 11). A szeptember 30-i utolsó előadást azonban lelkesen fogadta a császári udvar jelenlétével már nem terhelt prágai közönség. Források híján, illetve a rendelkezésre álló beszámolók gyakran egymásnak ellentmondó jellege miatt nehéz eldönteni, hogy mi vezetett az opera kezdeti sikertelenségéhez: a császári udvar Mozarttal szemben képviselt attitűdje, a már idejétmúltnak is tekinthető szüzsé (a librettót Mozart előtt utoljára húsz évvel Niccolò Jommelli zenésítette meg), a feszült politikai helyzet, vagy egyszerűen a koronázási ünnepségsorozat által már kifárasztott közönség fásultsága. Tény azonban, hogy Mozart Titusa e viharos időszak elmúltával, a Szent Szövetség korában sikeresen funkcionált udvari operaként: Ferenc József 1848-as prágai koronázási ünnepségén is a Titust adták elő (Loewenberg, 1978, pp. 491–493).

A Titus a modern operaszínpadon

A Titus kegyelme recepciója

Mozart Titusának volt a zeneszerző felnőttkori operái közt a leghányatottabb sorsa: a XIX. századtól a XX. század második feléig a zenetörténetírás fércműként, kényszerűségből, időhiányban, különösebb inspiráció nélkül, és egy archaikus, kiüresedett műfaji formában megírt műként tartotta számon. Mint az 1960-as évektől kezdve meginduló muzikológiai revízió több szerzője rámutatott, ez a szemléletmód minden alapot nélkülözött. Az elutasító, mélyen kritikus attitűd a romantika zeneesztétikájából fakadt, és mindenekelőtt a kornak az opera seria műfajával szembeni ellenszenvét tükrözte, összefonódva a korai Mozart-életrajzírás olyan legendáival (Mozart végkimerült, halálközeli állapota, az opera komponálására való felkérés szorult pénzügyi helyzete miatti elfogadása), melyek a *Titus* komponálási folyamatát igen előnytelen megvilágításban állították be (lásd Rice, 1991, pp. 118–159; Gyárfás 2020). A seria műfaját (éppen az udvari reprezentációval való szoros kapcsolata okán) a XX. század második feléig abszurd, rideg, az alkotói önkifejezést ellehetetlenítő szabályrendszerű, sematikus és érdektelen szereplőket és cselekményt felvonultató műfajnak tartották, melynek a modern operaszínpadon nem lehet helye. (Ennek az attitűdnek paradigmikus példáját lásd. Kerman, 1988, pp. 38–57) A Titus ezen interpretációs tradícióval (avagy John A. Rice muzikológus terminusa szerint: a romantika kritikai tradíciójával)

szembeforduló újraértékelése hosszú muzikológiai és színházi munka együttes eredménye volt. Az operának életképes, Mozarthoz méltó műként való elfogadtatását Jean-Pierre Ponnelle 1969-es kölni rendezése segítette elő, mely modern előadástörténete során először volt hajlandó komolyan venni és apológiától mentesen színpadra állítani a művet. Ponnelle hatására értékelte át az operáról alkotott véleményét Stanley Sadie, a Titust fércmű helyett a „mesteroperák” sorába méltóan illeszkedő kompozícióként jellemezve az 1980-ban kiadott New Grove Dictionary Mozart-szócikkében: „a korábbi operákhoz képest nem kevesebb mives mesterséggel csiszolt” (Sadie, 1991, p. 156). Az 1980-90-es évek során általában megfigyelhető volt a Titus egyre gyakoribb színpadra vitele (Ponnelle rendezése jelentős népszerűsége tette szert), és a mű következetes újraértékelése a szakirodalomban. A revízió oszlopos alakjai Sadie mellett Daniel Hertz (1991), Marita McClymonds (1992), Sergio Durante (1993, 1999), Emanuele Senici (1997), és John A. Rice (1991) voltak, a 2000-es évek elejétől születő Mozart-enciklopédiák és -életrajzok már jellemzően e revízió tanulságait örökítették meg, így például Julian Rushton (2003, 2006) és David Cairns (2007).

E rövid muzikológiai kitérő elengedhetetlen az opera előadástörténete értelmezéséhez. Az opera (és műfaja) megítélése közvetlenül kihatott előadásának lehetőségeire: nem csak a színpadi értelmezés lehetséges terére, hanem már annak a kérdésnek az eldöntésére is, hogy egyáltalán érdemes-e a Titust színpadra állítani. A válasz a fenti attitűd ismeretében hosszú ideig egyértelműen elutasító volt: s Titus, ahogy általában az opera seria-repertoár művei, több mint egy évszázadra eltűnt az operaházak színpadáról. Ez egyedi helyzetet eredményezett: a Mozart-kánon operáitól (és általában a bevett operarepertoár műveitől) eltérően a Titusnak egyáltalán nem alakult ki előadásbeli tradíciója. Szemben például a Varázsfuvolával, melynek színpadra vitelében az ál-egyiptomi színpadkép és a szabadkőműves szimbólumok nélkülözhetetlenek bizonyultak, vagy a Don Giovannival, melynek rendezései a már jól beágyazódott korábbi interpretációkra (így például az eredeti libertinus-figurából a romantikában kreált „démoni csábító” képére) és a rendezői színházban azokra adott reakciókra épültek, a Titus számára nem volt semmiféle előzőleg kijelölt értelmezési irány, melyet az adott rendező követhetett, vagy amivel szembeszegülhetett. A rendezői színház előretörésével ez a majdnem teljes meghatározatlanság hatalmas szabadságot is jelentett: az opera bármilyen újraértelmezésének nem kellett egy, az előadók és a közönség tudatában egyaránt rögzült értelmezési keret ellenében dolgoznia. Nem az volt a kérdés, hogyan lehet az operáról újat mondani: sokkal inkább az, hogyan lehet a művet egyáltalán a modern közönség számára relevánssá tenni. Fodor Gézának a Werktreue-konceptióról alkotott kritikája, noha az éppen a bevett repertoár műveit újraértelmező rendezésekre vonatkozott, tökéletesen illik az imént leírt törekvésre is: „ha feltételezzük is, hogy az operáknak létezik primer jelentésük, az már triviális, nem mond semmi újat, a korszerű interpretációnak mögé kell hatolnia, újra, azaz át kell értelmeznie.” (Fodor, 2006) Ezen carte blanche ismeretében különösen érdekes az, hogy a Titus mely aspektusai váltak érezhetően jelentőssé a kortárs rendezők számára.

„Amore e delizia del genere umano”: Új Titus-interpretációk

A Titus előadástörténetének elmúlt félszázadáról írandó bármilyen elemzést azzal a kijelentéssel kell indítani, hogy az opera színpadi tradícióról egyszerűen anyaghiány miatt lehetetlen átfogó, megkérdőjelezhetetlen értelmezési keretet felállítani. Különösen a 2000-es évek előtti előadásokról igen nehezen érhető el még érdemi kép- és interjúanyag is, nemhogy videófelvétel, de rendkívül kevés a hivatalos videófelvételen rendelkezésre álló előadás is (DVD-n összesen hét felvétel érhető el). Igen fájó hiány ez egy olyan opera esetében, melyet, ha már a bevett operarepertoár részének számít is, a mai napig sem sokszor adnak elő. Az alábbi elemzésekkel ezért nem is az a célom, hogy a közelmúlt Titus-rendezéseit egészében felölelő recepciótörténeti áttekintést adjak, hanem csak bizonyos, meghatározónak bizonyuló fókuszpontokat, irányzatokat emelek ki. Ezen irányzatok közül a Titus alakját átértelmező törekvéseket igyekszem bemutatni: ezek vagy az uralkodónak már a librettóban is kiemelt magányára és szorongására épülnek, vagy pedig – a felvilágosult, kegyes uralkodó képét alapvetően megkérdőjelezve – Titust egyenesen mint diktátort mutatják fel.

A recepciótörténet kézenfekvő fejleményeként a XVIII. század Titus-képe és a Titus kegyelme propagandisztikussága problematikusnak bizonyult, amint megszűnt az őt létrehozó és éltető társadalmi-politikai-kulturális környezet. Nem véletlen, hogy amikor a romantika kritikai tradíciójához kötődő elemzők a librettót egysíkúnak, érdektelennek tartott szereplői miatt bírálták, ezt a bírálatot rendszeresen összekapcsolták a mű udvari (és így politikai) elkötelezettségével is, mely nem hús-vér személyek ábrázolásában, hanem bizonyos elvont eszmények felmutatásában volt érdekelt. Edward J. Dent ennek jegyében szögezte le, hogy a „jótékony despotizmust” dicsőítő opera a „modern demokrácia szelleme által még érintetlenül hagyott” uralkodói udvarokban található lelkes fogadtatásra (Dent, 1913, p. 317). Dent kritikája két problémát is felvet: az opera drámai hiteltelenségét, illetve elavultnak tekintett eszmeiségét. Az előbbit emelte ki Otto Jahn: „Titus absztrakt jósága [...] magában semmilyen szimpátiát nem kelt és a drámára nézve káros hatású, mert már a kezdettől megszűntet minden feszültséget” (Jahn, 1859, p. 574). A recepció az opera jelentős hiányosságának tekintette a szereplők (illetve a cselekmény) vélt lélektani hiteltelenségét, kidolgozatlanságát. Ez a színpadon eleve életképtelenné tette az operát az értelmezők szemében, egészen a Jean-Pierre Ponnelle 1969-es rendezése által hozott fordulatig. Ponnelle az operát a francia klasszicista dráma felől értelmezte, abból a meggyőződésből, hogy a XIX. századi színház lélektani realizmusa felől lehetetlen a Titus helyes interpretációja (Borchmeyer, 1998, p. 346). Ponnelle rendezése tehát nem kényszeresen megoldandó problémának tekintette a Titusnak a seria műfaji sajátosságából adódó elemeit, hanem tudatosan eredeti kontextusukba helyezte őket, „a XVIII. századi érzelmeken és XVIII. századi klasszicizmuson” (Sadie, 1969, p. 1266) keresztül ragadva meg az opera drámáját és szereplőit. A rendezés döntő szerepet játszott az opera „rehabilitálásában”, rámutatva arra, hogy a Titus „színpadképes”, a cselekménye és a szereplők megkapó, drámai megjelenítése igenis lehetséges a színpadon. Ez az értelmezés azonban csak egy lehetséges utat nyújtott a Titus színpadra vitelére.

Az 1980-as évektől kezdve rendezések sora nem a XVIII. századi kontextushoz való visszatérésben látta a megoldást az opera hiteles drámai-eszmei színpadi megvalósítására, hanem – épp ellenkezőleg – a cselekmény aktualizálásában. Az opera új, radikális újraértelmezései Titus alakjában nem a felvilágosult monarcha képét igyekeztek hitelesen visszaállítani, hanem arra mutattak rá, hogy miért vált a „jótékony despota” képe menthetetlenül idegenné a XX. század második felére, olyan módon, amit Dent 1913-as kritikájának megfogalmazásakor még el sem képzelhetett. Az a történelmi tapasztalat, mely alapvetően felforgathatta és hiteltelenné tehetette nem csak Titusnak ezt a képét, hanem általában az *opera seria* kegyes uralkodójának archetípusát, egyértelműen a XX. század totalitárius diktatúráiban keresendő. Kurt Sontheimer a Titusról írt tanulmányában nagyon helyesen mutatott rá arra, hogy a XVIII. század végén, a Titus eredeti kontextusában még elképzelhetetlen volt a XX. században megszülető, embertelen ideológiák által irányított, minden erényt és moralitást eltörlő diktatúra. Sontheimer azonban amellet érvel, hogy a Titus épp egy, a politikában emberi érzelmeknek és humanitásnak teret adó államférfi képét felmutató műként lehet rendkívül fontos a mai közönség számára (Sontheimer, 2003, pp. 258–264). A Titus-rendezéseket vizsgálva azonban úgy tűnik, hogy ezen történelmi tapasztalatok a színpadon láthatóan egyáltalán nem az opera új érvényességének felfedezéséhez vezettek, hanem épp a rendíthetetlen jósággal kormányzó, korlátlan hatalmú uralkodó ideáljának teljes hitelvesztéséhez.

Ez az illúzióvesztés a Titus népszerűvé válásával hamar megmutatkozott a színpadon: Jean-Claude Auvray 1984-es bázeli rendezése az 1930-as évek olasz fasizmusának keretei közt értelmezte újra az operát (Rice, 1991, p. 154), majd hasonló megközelítéssel élt Graham Vick 2008-as torinói rendezésében. Ez az interpretáció nem csak Titus alakjának, hanem az alattvalóival való kapcsolatának cinikus szemléletét is magával hozza. Titus jóságának éltetése itt a megfélemlített tömegeből kikényszerített reakció, propagandisztikus hódolatadás lesz, a kegyelemadás gesztusa pedig erőfitogtatássá válik: Vicknél Titus pisztolyt is szegez Sextus fejének a végén, mielőtt megkegyelmezne neki.

A „Titus mint diktátor” interpretációk egyik legérdekesebb (és a két említett előadással szemben DVD-n is elérhető) példája Martin Kušej a 2003-as Salzburgi Ünnepi Játékokon színpadra vitt rendezése. Kušej értelmezésében Titus paranoid, erősen neurotikus diktátor-figura, aki teljhatalmát és az alattvalói kiszolgáltatottságából adódó állandó rettegésüket szadista derűvel élvezi. Titus hatalomgyakorlása ugyanakkor meglehetősen infantilis is egyben. Az operában a tanácsadó szerepét betöltő Publius, a praetoriánus gárda prefektusa rendszeresen az államérdeket képviseli a császári jósággal szemben: a rendezésben a két férfi vitái nem az államérdek és a jóságos uralkodó konfliktusaként jelennek meg, hanem gyerekes dacként, mely arra ösztönzi Titust, hogy csak azért is az ellenkezőjét tegye mindannak, amit tanácsadója javasol. Az ebből a magatartásból adódó kiszámíthatatlansága pedig még inkább félelmetessé teszi mind a többi szereplő számára, mind pedig a közönség szemében. Kušej Titusánál a kegyelem gesztusa nem erkölcsi vagy humanitárius elkötelezettségből adódik (de a Vick-rendezéssel szemben még csak nem is egy kiszámított politikai gesztus), hanem egyszerűen dacos ellenreakció. A szereplők viszonyát és interakcióit is vagy az erőszak, vagy az attól való fenyegetettség hatja át. Plasztikus példája ennek az opera első felvonásbeli azon cselekményszála, melynek során

Titus hitvesül választja Serviliát, Sextus húgát, akit azonban Sextus barátja, Annus szeret (Sextus áldásával és ígéretével, hogy Servilia az övé lesz). A rendezésben jóval sötétebb színezetet nyer így az, hogy Annus Serviliáról rögtön, eltökélten hajlandó lemondani, amint a császár közli, hogy Serviliát választja hitvesének, valamint ezt követően az a jelenet, melyben Servilia (a császártól végig láthatóan rettegve) bevallja Titusnak, hogy ő már Annus kedvese. Az agresszív megnyilvánulások, elsősorban Titus dühkitörései, folyamatosak az előadás során: a Sextus bűnösségét bizonyító véres tört Titus Publius torkához szorítja, mikor az Sextus kihallgatásának eredményét jelenti, Sextust konfrontációjuk során hevesen taszigálja. Megfélemlítéssel és erőszakkal él Publius is, mikor hivatása igényli: így a „Quello di Tito è il volto!” tercett kezdetén a színre lépő Sextus arca véres, az őt követő Publius inge pedig ennek megfelelően vérfoltos, a végén Publiusnak már az ölében kell behoznia a színpadra az eszméletlen Sextust.

A rendezés fojtó légkörét, nyomasztó hangulatát hatásosan erősítik fel Jens Kilian díszletei: a háromemeletes épület, melynek közepén a Titus palotájaként szolgáló fekete, klasszicizáló stílusú, jelentős méretű terem áll, befejezetlen irodaépületre emlékeztető vasbeton szobákkal körülvéve. A bezártság és nyomasztó személytelenség érzetét fokozza a terek üressége, a berendezés és a megszokott, hétköznapi emberi élet nyomainak teljes hiánya: még Titus szobája is mindössze egy priccse és egy szekrényrel büszkélkedhet. Kušej Rómája a diktatórikus uralom alatt teljesen elidegenedett, személytelen társadalom disztópikus képét mutatja.

Az előadástörténetben megfigyelhető egy kevésbé radikális interpretációs irányzat is, melynek szintén a hatalom kérdése áll a középpontjában. Az opera itt pszichodramává alakul át, melynek középpontjában a császári hatalom terhe alatt, illetve emberi kapcsolatainak tönkremenetele (a Berenikével való szakítása, Sextus árulása) nyomán az opera folyamán felőrlődő, összeroppanó Titus áll. Az illúzióvesztett „Titus mint diktátor”-értelmezésekkel ellentétben ez az irányzat elsősorban a librettóban már bőven rendelkezésre álló anyagot használja ki. Titus az opera folyamán végig hangsúlyozza a kegyességre törekvés és az uralkodói kötelességek látszólag feloldhatatlan konfliktusát, valamint az uralkodói pozícióból adódó terheit és magányát. Ennek a végkicsengése pedig a Titus által elszenvedett sérelmek ismeretében szintén csak negatív lehet: Titus, ha az opera kezdetén még nem is megtört, a végére egészen biztosan az érzelmi és idegösszeomlás szélén álló ember lesz. Ez az értelmezési keret az opera sorában kötelező boldog végkifejlet lehetőségének alapvető megkérdőjelezését és hiteltelenné válását, a kegyes uralkodó szerepének az emberi képességet meghaladó terhét mutatja be.

Fokozza a negatív végkicsengést az is, hogy az uralkodó összeomlása magával hozza az általa fenntartott rendszer összeomlását is – ez a fordulat pedig ritkán jelenik meg pozitív fényben. Rendkívül plasztikus példája ennek David McVicar rendezése (Aix-en-Provence, 2011), ahol a végére záróképében a császári palástját karjára emelő Titus a jelenet végére leroskad a palást súlya alatt. Hasonló a végkifejlete Claus Guth rendezésének is (Glyndebourne, 2017): a császári uralom fojtó, lélektelen bürokrata-rendszeréből végleg kiábrándult Titus lemond trónjáról, hogy visszatérhessen a békés lét lehetőségét szimbolizáló természetbe. Publius mindkét rendezésben a császári hatalom fenntartásának meghatározó elemeként jelenik meg, a végére során átveszi a lemondó vagy

összeomló Titustól a hatalmat. Guthnál ez a katonai uniformist öltő Publius és a körülötte térdre boruló kórus esetében csak sejtetve ugyan, de egy kellően sötét jövőre mutat előre. McVicar rendezésében, ahol az előadás során Publius katonáival együtt végig a hatalom fenyegető, erőszakos erejét testesíti meg, ennél sokkalóbb a hatalomváltással bekövetkező fordulat. A rendezés záróképében a színpad közepén összeroskadó Titus áll, a közönségnek hátat fordítva, míg a színpad előterében Publius a korábban elhangzott kegyelmi ítéletet semmibe véve katonáival együtt kivont karddal tornyosul fenyegetően a földre boruló Vitellia fölé. McVicar ezzel a „Titus mint diktátor” interpretációk illúzióvesztett szemlélete felé hajlik: ha Titus jóságát nem is, uralkodói módszerének fenntarthatóságát egyértelműen megkérdőjelezi. Értelmezése szerint az egyeduralmi rendszerben a Titushoz hasonló „jó” uralkodók bukásra vannak ítélve – az őket felváltó rendszer pedig csak rosszabb lehet.

Konklúzió

A felvilágosult abszolutista monarchiák propagandaműveként megszülető Titus a XXI. századra az egyeduralom és a teljhatalom legsötétebb megnyilvánulásainak ábrázolását és kritikáját szolgáló operaként maradt tehát fent. A jelentésváltás nem csak azért érdekes, mert az eredeti udvari opera homlokegyenes ellentétes tartalommal töltődött fel a mű a kortárs operaszínpadon: a Titus ilyen újraértelmezése ha rendkívül markáns fordulat is, de egyáltalán nem egyedi a rendezői színházban. A Titus új interpretációit paradigmaticus értékűnek tartom azonban az opera seria kortárs rendezési lehetőségeinek szempontjából. Az opera előadástörténete kiváló példa arra, hogy a seria műfajához tartozó művek nem csak mintegy kuriózumként, „múzeumi” darabként lehetnek érdekesek (mint sok „újráfelfedezett” opera seria), hanem épp az idegennek, idejétmúlnak tűnő elemei olyan új jelentésre képesek szert tenni, mely releváns, értékes a kortárs közönség számára.

Irodalomjegyzék

- Berry, M. (2008). Power and patronage in Mozart's *La clemenza di Tito* and *Die Zauberflöte*. In H. Scott & B. Simms (szerk.), *Cultures of Power in Europe during the Long Eighteenth Century* (pp. 325–347). Cambridge: Cambridge University Press.
- Borchmeyer, D. (1998). Herrschergüte versus Staatsraison. Politik und Empfindsamkeit in Mozart's *La Clemenza di Tito*. In M. Th. Greven, H. Münkler & R. Schmalz-Bruns (szerk.), *Bürgersinn und Kritik. Festschrift für Udo Bermbach zum 60. Geburtstag* (pp. 345–366). Baden-Baden: Nomos. http://www.goethezeitportal.de/db/wiss/mozart/titus_borchmeyer.pdf Letöltés dátuma: 2020. 10. 25.
- Cairns, D. (2007). *Mozart és operái* (Fejérvári B., ford.). Budapest: Park Könyvkiadó.
- Cotticelli, F. & Maione, P. (2009). Metastasio: the dramaturgy of eighteenth-century heroic opera. In Deldonna, A. R. & Polzonetti, P. (szerk.), *The Cambridge Companion to Eighteenth-Century Opera* (pp. 66–84). Cambridge: Cambridge University Press.
- Dent, E. J. (1913). *Mozart's Operas: A Critical Study*. New York: McBride, Nast & Co.
- Durante, S. (1993). *Mozart and the idea of „vera opera”: A Study of „La clemenza di Tito”* [PhD-disszertáció]. Cambridge, MA: Harvard University.
- Durante, S. (1999). The Chronology of Mozart's *La clemenza di Tito* Reconsidered. *Music & Letters*, 80 (4), 560–594. doi: <https://doi.org/10.1093/ml/80.4.560>

- Fodor, G. (2006). A »jelmezes koncert« dicsérete. *Élet és Irodalom*, 50 (25). <https://www.es.hu/cikk/2006-06-26/fodor-geza/a-jelmezes-koncert-dicserete.html> Letöltés dátuma: 2020. 10. 31.
- Gyárfás, O. (2020). „Porcheria tedesca”: Otto Jahn szerepe a Titus kegyelme recepciótörténetében. In: Ruzskai Sz. É. *Ütközéspontok VI. A Doktoranduszok Országos Szövetsége Filozófiatudományi Osztály konferenciájának kötete* (pp. 53–64). Szeged: JATE Press.
- Heartz, D. (1991). *Mozart's Operas* (T. Bauman, szerk.). Berkeley: University of California Press.
- Jahn, O. (1859). *W. A. Mozart*. 4. kötet. Lipcse: Breitkopf und Härtel. <http://www.zeno.org/nid/20007752636> Letöltés dátuma: 2020. 10. 30.
- Jones, D. W. (2016). *Music in Vienna: 1700, 1800, 1900*. Woodbridge: Boydell & Brewer.
- Kerman, J. (1988). *Opera as Drama*. Javított kiadás. Berkeley: University of California Press.
- Loewenberg, A. (1978). *Annals of Opera*. 3. javított kiadás. London: John Calder.
- Mazzola, Caterino. *La clemenza di Tito*. 1791. <http://dme.mozarteum.at/DME/libredition/single.php?idwnma=7241> Letöltés dátuma: 2020. 10. 27.
- McClymonds, M. (1992). La Clemenza di Tito, and the Action-Ensemble Finale in Opera seria before 1791. In R. Angermüller (szerk.), *Bericht über den Internationalen Mozart-Kongreß, Salzburg 1991* (pp. 766–772). Kassel: Bärenreiter.
- Rice, J. A. (1991). *W. A. Mozart: La clemenza di Tito*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rushton, J. (2003). Mozart and opera seria. In S. P. Keefe (szerk.), *The Cambridge Companion to Mozart* (pp. 147–155). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rushton, J. (2006). *Mozart*. New York: Oxford University Press. 2006.
- Sadie, S. (1969). Kritika a Kölni Opera 1969-es Titus kegyelme-előadásáról. *The Musical Times*, 110 (1522). 1266–1267. <https://www.jstor.org/stable/i239374> Letöltés dátuma: 2020. 10. 26.
- Sadie, S. (1991). *Mozart* (Plavec T., ford.). Budapest: Editio Musica.
- Senici, E. (1997). *La clemenza di Tito di Mozart: I primi trent'anni (1791-1821)*. Amszterdam és Cremona: Brepols.
- Sontheimer, K. (2003). Macht und Tugend. Das Politische in Mozarts La clemenza di Tito. In H. Krellmann & J. Schläder (szerk.), *„Der moderne Komponist baut auf der Wahrheit”: Opern des Barock von Monteverdi bis Mozart* (pp. 258–264). Stuttgart: J.B. Metzler.
- Strohm, R. (1997). *Dramma Per Musica: Italian Opera Seria of the Eighteenth Century*. New Haven: Yale University Press.
- Suetonius. (1968). *Caesarok élete*. (Kis F., Terényi I. ford.) Budapest: Európa. <https://mek.oszk.hu/03200/03264/03264.pdf> Letöltés dátuma: 2020. 10. 31.
- Tessing Schneider, M. & Tatlow, R. (szerk.) (2018). *Mozart's „La clemenza di Tito”: A Reappraisal*. Stockholm: Stockholm University Press.
- Wandruszka, A. (1976). Die „Clementia Austriaca” und der aufgeklärte Absolutismus. Zum politischen und ideellen Hintergrund von „La Clemenza di Tito”. *Österreichische Musikzeitschrift*, 31 (4–5), 186–193. doi: <https://doi.org/10.7767/omz.1976.31.45.186>
- Wunderlich, W. (2001). Tradition and Reception of Roman Imperial Ethics in the Opera La clemenza di Tito. (L. Shropshire, ford.). *The Comparatist*, 25, 5–21. doi: 10.1353/com.2001.0022

Felhasznált felvételek:

- Guth, C. (rend.). (2017). *Wolfgang Amadeus Mozart: La clemenza di Tito* [livestream]. Glyndebourne-i Operafesztivál. DVD-n: Opus Arte (2018).
- Kušej, M. (rend.) (2006). *Wolfgang Amadeus Mozart: La clemenza di Tito* [operafelvétel]. Salzburgi Ünnepi Játékok. TDK.
- McVicar, D. (rend.) (2011). *Wolfgang Amadeus Mozart: La clemenza di Tito* [TV-közvetítés]. Aix-en-Provence. Mezzo Live in HD. Elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=1NH4U6DWtt8> Letöltés dátuma: 2020. 10. 28.

Oláh Róbert

ARANY JÁNOS ÚTJA A NAGY-KŐRÖSI KATEDRÁIG – TANULÓ ÉS TANÍTÓ ÉVEK 1817–1851 KÖZÖTT A FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Absztrakt

Tanulmányomban elsődleges célul tűztem ki hazánk egyik legnagyobb költőjének, Arany János életének első felét úgy bemutatni, hogy írásomban rámutatok a költő életútjának főbb állomásaira, illetve azok egymásra gyakorolt hatására. Arany születésétől a híres nagykőrösi gimnáziumban töltött meghatározó kilenc évének kezdetéig, azaz 1817 és 1851 közötti időszakot bemutatva céltom volt valamennyi tanulási és tanítási helyszínét ismertetni a poétának, melyek mind alkalmat biztosítottak Aranynak, hogy a tanulás adta tanítási lehetőségeit megismerhesse, képességeit és tudását fejlessze, valamint azokat eredményesen kamatoztathassa a különböző korcsoportok, módszerek és élethelyzetek során. Meggyőződésem, hogy ezen állomások Arany életében markánsan formáltak a balladaköltészete mellett kibontakozó tanár képét mind önmagáról, a környezetéről, valamint a hagyatékáról. Kutatásomban a szakirodalom mellett a korabeli levelezések kritikai kiadását, valamint a vonatkozó verseket figyelembe véve próbáltam képet alkotni Aranyról, akiben egyszerre lehet tetten érni a tanuló és tanító vonásainak párhuzamát. Véleményem szerint Arany a sajátos életútjának is köszönhetően válhatott olyan kiváló tanítónak, melynek példáját a XXI. században is szem előtt kell tartanunk. Elméleti jellegéből kifolyólag kutatásom rámutat a XIX. századi kultúra-, művelődés- és neveléstörténeti változásaira, valamint a korabeli elfogadott módszerekre, melyek közül némely irányzatot jelenünkben is használjuk, akár digitális formában is. Hiszem, hogy a magyar irodalom fejlődése gyökeresen összefonódott hazánk pedagógiai módszereinek fejlődésével, amelyek kéz a kézben együtt formáltak a generációk sokaságát, így Arany szellemét is.

Kulcsszavak: Arany János; XIX. század; pedagógiai módszertan

Bevezetés

Arany Jánost, a magyarság valaha élt legnagyobb szókincsű emberének tartják, nem véletlenül, hiszen művein keresztül ismerhetjük meg igazán anyanyelvünk sokszínűségét és annak valós mélységét. A költő irodalmi korszakait tekintve láthatjuk, hogy a Toldi megírása, a balladaköltészete kibontakozása, valamint az időskori, merengő Arany, mint életútjának mérföldkövei mellett a korszakok közötti átívelő, összekötő periódusokat is látnunk kell, mint például a forradalmár Arany égiszét, a katedrán számonkérő költőt és a megtört, kislányát elvesztő és egy időre elnémuló apát. Ezen időszakok markánsan változtatták meg Arany szellemét, valamint a külvilággal való kapcsolatát. Ezek a fordulatok befolyásolták nem csupán a nyelvezetét, a költészetét, hanem a munkája mellett a mindennapjait is. Ebből merítve a legérdekesebb és talán a

legtermékenyebb időszak volt a nagykőrösi évek, amikor is 1851 és 1860 között Nagykőrösön a főgimnázium falai között oktatta a magyarság nyelvezetére és a nemzeti érzésre a diákokat, ezzel formálva számtalan generáció gondolkodásmódját, ön- és nemzetképét egyaránt.

Nagykőröst megelőzve, Arany kezdetben a szalontai iskolában, majd a híres Debreceni Református Kollégiumban tanult, így az egyszerű alföldi schola mellett a szigorú, a felvilágosodás eszméit magáénak valló padokban tanult és formálódott benne a tanítás mechanikája. Ezen ismereteit felhasználva, később retorikájának köszönhetően tanulmányait megszakítva Kisújszálláson, majd reményekkel telve Debrecenben folytatva azokat, amelyet önként befejezve Szalontán és Geszten helyezkedett el, még végül utolsó tanári állomása Nagykőrösre hívta.

Életútja során számos pedagógiai módszert ismert meg, hiszen a falusi környezetből csöppent a teológia irányította világba, ahonnan az Alföld nem engedte, így alsó osztályos diákokkal való munkára, továbbá magántanítói tapasztalatokra is szert tett. Tanulás és tanítás: 1851-re Arany megérett a magasabb katedra betöltésére, így a felvértezett ifjúról, aki ekkor még csak 34 éves, családját és nemzetét szerető és féltő, tettvágytól égő ember képe rajzolódik ki a kálvinista gimnázium falai között. Az irodalmár költő napjainak egyik felét az ifjúságnak, maradék idejét további munkáinak, így az írásnak szentelte. Ebben a történelem írta vészorszakban Arany a maga teljességében bontakozott ki, így a Toldit követő balladáit révén a koszorús nagyjaink közé emelkedhetett. Lássuk, hogy az iskola, a tanulás és tanítás hogyan formálta Arany életének első felét!

„Szülőhelyem, Szalonta, / Nem szült engem szalomba...”

(Keresztury & Keresztury, 1973, p. 360)

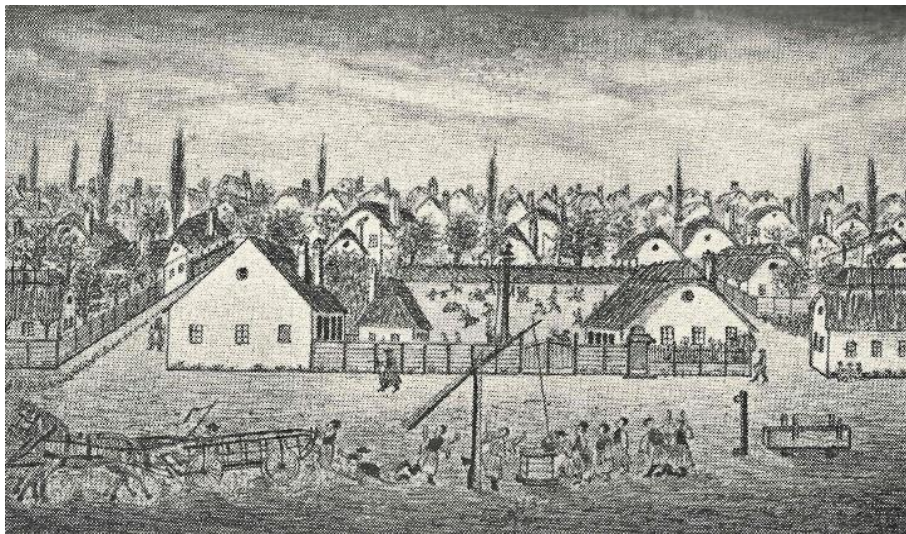
1817. március 2-án látta meg a napvilágot Arany János. Kilenc testvére közül nyolcat a kor pusztító betegsége, a tüdőbaj (= gümőkór, = tuberkolózis) örökre elszakított az egyszerű földműves családtól, így a kis Jánost féltő gonddal óvták a szülei mindentől. Az atyai szemek természetesen nem csupán óvták, hanem figyelemmel is kísérték a gyermek fejlődését, amelyhez a szülői tanítás is párosult. 1768-ban, mikor János apja, György mindössze még tíz éves volt, komoly jogi procedúrába bonyolódott a család Bihar vármegye törvényszékével, ugyanis a Causa productionalist, azaz a nemességvitató pert megindították. Sajnos ez a per évtizedekig megoldatlan maradt, az édesapa idősebb fejjel sem hagyta ezt a családi sérelmet, végül így gondolkodtak János fiatal éveiről ennek kapcsán: „A megtört szülők gyermekök ápolgatásában, nevelésében s a vallásosságban találtak vigasztalást. Édes apja meg különösen abban, hogy az eleven-eszű Janikát »fiskálisnak« taníttatja, a ki majd kiperli az Aranyok igaz jussát. Így Janikát erőjökön felől is taníttatni kívánták, apja a hamuba korán oktatgatta betüvetésre.” (Gyöngyösy, 1901, p. 20). Erről maga a költő is beszámolt 1855. június 7-én kelt levelében Gyulai Pálnak: „... – alig 3-4 éves koromban apám, ki értelmes, írástudó paraszt ember volt – hamuba irt betűkön megtanítva olvasni...” (Keresztury, 1982, p. 555).

A kíváncsi ifjú gyermekkorában számos meghatározó esemény volt, amely egyre jobban a tanulás és így a tanítás világába vonzotta, amelyre példa a Szalontán anyai

nagyapjának házában tartott menyegző, ahol Juhász Mihály dinnyecsősz komédiázik egy tetszhalott felett tartott prédikációjával, amelynek a kis János nem értette a tréfa mellett a könyvből olvasottak tartalmát. Végül a kisfiú megkérdezte az öreg csősztól, mi a titka, hogy hogyan olvas ily sokat a könyvéből. Erre sem maradhatott el a válasz: „Hej fiam, ha én olvasni tanultam volna, nem lennék most dinnyecsősz és a város bolondja. Egy darab kenyér jutott volna öregségemre is.” így „Janika most még büszkébb lett betűtudományára, haladt is benne erősen.” (Gyöngyösy, 1901, p. 22). Ezt követően hatéves korában az ifjú János beszökött a templomi karzatra, ahol a kántor, Csere József egyből felfigyelt a gyermek képességeire, így azt Szabó Károly rektorhoz vitte, mintegy „csodagyerekként” bemutatva neki. A Schola Reformata soraiba történő beíratás sem váratott sokáig magára, amelyről a költő Nagykőrösön, 1855. június 7-én Gyulai Pálnak írt levelében így számolt be: „... hova mód nélkül vágytam, s a mi nem erős testalkatom s a szülék féltékenysége miatt csak 6-ik esztendőskoromban történt...” (Keresztury, 1982, p. 555).

Arany tehetsége már kisiskolás korában kitűnt. Így fogalmazott kisdíák magáról: „...már nemcsak tökéletesen olvasni, de némi olvasottsággal is birtam, természetesen olly könyvekben, mellyek kezem ügyébe kerültek...” (Keresztury, 1982, p. 555). Dévai Bálint fiatal preceptorra így emlékezik a költő: „A tanító, megpróbálván, rögtön, a mint felvittek, elsőnek tett osztályában, s e helyet folyvást megtartottam.” (Keresztury, 1982, p. 555).

1. sz. kép: Az egykori szalontai iskola, ahol Arany tanult és tanított

Forrás: Voinovich, 1929, pp. 48-49. közötti melléklet

A kor iskolai rendszerét jellemzően, így a szalontai iskolát is (mint az akkori gimnáziumokat pótló particulákat), a rektor vezette, amely mellett a fiú elemi iskolák V. és VI. osztályait a poeták és rhetorok is tanították. A rektor mellett legfeljebb egy corrector működött, aki a tanítást segítette, továbbá aki az altanítókra felügyelt. A grammatisták a gimnázium első két, a syntaxisták a harmadik, illetve negyedik, míg a poeták az ötödik és végül a rhetorok a hatodik osztályból kerültek ki (Gyöngyösy, 1901; Dánielisz, 1992). Ebben az időszakban, az akkor oly híres századeleji Bell-Lancaster-féle módszert (monitorrendszer) (Pukánszky, 1997) tevékenyen alkalmazták Szalontán is, így a

legjobb tanuló lefelől, míg az osztályban egyre hátrébb rendre gyengébb teljesítményű diákok ültek a padokban. Maga a módszer mind előnyöket, mind hátrányokat egyaránt tartalmazott. Előbbire jó példa volt a tanulók egymás közötti versengése, a tanító (mivel az alapötlet a XVIII. század végi angliai tanítóhiányokon alapult) segítése egy, a tanulók közül kijelölt „segédtanító” révén, amelynek vezérelve a kölcsönös oktatás volt, ugyanakkor hátrányai között szerepelt többek között a tanulók megkülönböztetése, az évfolyamok egyszerre oktatása, valamint a tanító és a diákság személyes távolsága, így az egyedi igények és módszerek alkalmazásának nélkülözése egy-egy tanuló esetében. Az új, globális pedagógiai módszer hazánkban a reformkorban erősödött meg igazán, míg a világ más részén viszonylag rövid ideig maradt alkalmazásban. A magyar oktatási rendszerben továbbélő módszer ékes példáját Karinthy Frigyes 1916-ban közreadott Tanár úr kérem című karcolatfüzérében, A jó tanuló felel című részben olvashatjuk: „A jó tanuló az első padban ül...” míg „Egls Mayer, az utolsó padban egészen elbújik Deckmann háta mögé, ő nincs is itt, köszöni szépen, nem tud semmiről, őt írják be a hiányzók közé, töröljék ki az élők sorából, őt felejtsek el, béke poraira, ő nem akar részt venni a közélet küzdelmeiben.” (Karinthy, 1916, p. 43), majd A rossz tanuló felel című résznél így gondolkozik a felelő: „Ő még felel. Most végigmenjen, újra, a padsorok közt?” (Karinthy, 1916, p. 44), így mutatva be Karinthy a XIX-XX. század fordulójának magyar iskola reális életképét. Ilyen szalontai millióban cseperedett fel Arany és tanulta meg a tanítás alapjait egyfajta autodidakta módon, amelyben 20-30 társa nem csupán partner, hanem későbbi tanítói és tanári pályafutásában segítője is volt.

1826. november 1-ét írunk, amikor Arany belépett a „deák oskolába” (Dánielisz, 1992), ahol a gondolkodás eszköze immár a latin nyelv, amelyet később maga Arany is tanított, többek között Nagykőrösön. A Ratio Educationis Publicae 1806-ban megjelent rendelete alapján ugyanis a középiskolai oktatás nyelve továbbra is a latin maradt, de mellette igen nagy szerepet kapott a magyar nyelvű oktatás is (továbbá az egyéb nemzetiségi nyelvek, ahol az volt többségben) (Dánielisz, 1992). Fontos megjegyeznünk, hogy a latin tanulása nem szorítkozott az órai előadásokra, hanem a szünetekben játszó gyerekek nyelvezete is ez volt, ugyanis ha valamely diák önkéntelenül magyar szót ejtett ki, azt megbüntették, illetve megvetették (Dánielisz, 1992). Erre jó példa az alábbi történet: A diák Arany egyik társa, Pápai Ferencz társával egy alkalommal magyarul beszélgetve lépték át az iskola küszöbét. A szemfüles János azonnal rendre intette társait: „Non licet hungarice narrare.”, azaz „Nem szabad magyarul beszélni.” (Gyöngyösy, 1901, p. 32), amelyre Pápai egy fadarabbal (melyet fűtésre hoztak az iskolába) Arany kabátját elszakította. Erre mérgében János latinra fordította az „Egyen meg a f...!” káromkodást amelyet Gyöngyösy (1901, p. 32) tévesen fordított, így az eredeti kifejezés, a „Cancer edat te!”, azaz a „Rák egyen meg!” a pontosabb. Nyelvi érdekesség, hogy a rákfene összeolvadt kifejezésünk innen eredeztethető. Végül a rector kérdőre vonta a diákokat a hangoskodásuk miatt, amelyre Arany így felelt, természetesen latinul: „Iste Franciscus Pápai laceravit meum meum – izé!” (Gyöngyösy, 1901, p. 33), persze nem tudva a bunda latin megfelelőjét, így az „izé” kifejezést használta, amely a ma is elterjedt, nem csupán diákszlengben ismert kifejezés. A rektor nevetésben tört ki, s végül saját bundáját adta az ifjú Jánosnak. A történet másik ízes csattanója, hogy természetesen a rector sem mondta meg a bunda kifejezést latinul,

valószínűleg nem is tudta! A kisdíák Arany kitűnően teljesítette a követelményeket, továbbá ebben a kissé elnyomott, részben büntetőelvű oktatási világban egyre jobban foglalkoztatta a grammatical szépsége.

Eltel két év, míg végül 1828. november 1-én, amikor a syntaxista tanulmányait megkezdte, novitiusként a latin mondattan világában a diák Arany legnagyobb gondja a tankönyvek beszerzése volt, ugyanis a német nyelvvel ezidőben ismerkedtek meg a tanulók. A veteránus, azaz a negyedik osztályos diákok ekkor már földrajzot is tanultak, amelyben Arany szintén jeleskedett és amelyet jól mutat, hogy nagykőrösi tanárévei alatt rendszeresen olvasta a főgymnasium könyvtárának 1571-es Strabonis Rerum Geographicarum Libri Septemdecim kötetét, természetesen latin, illetve görög nyelven. Az iskola korabeli könyvtárkölcsonzási naplója, benne Arany János aláírásával a helyi múzeum egyik kincse. 1831 áprilisában újabb fordulatot vett Arany diákélete, hiszen az 1828–1829-es téli tanítást ki kellett hagynia a szülői féltés miatt, így az évismétlés új tanítóval, illetve megfogyatkozott évfolyamtársakkal folytatódott (Dánielisz, 1992). Ennek előnye volt, hogy így a gyerekek személyesebb oktatásban részesülhettek, amely Arany későbbi nagykőrösi éveiben is megmutatkozott a dolgozatok javításában, illetve az abban található intelmekben. Az ösztönös, a tanítók által sarkallt és a helyzet adta lehetőségekből kifolyólag a mindössze 16 éves Arany, aki akkora már a tanítás mesterségével nem csupán megismerkedett, hanem azt gyakorolta is, 1833-ban, tíz év szalontai tanulás után a költészeti osztályt befejezván Debrecenbe költözött, ahol a Series Studiosorum lapjain bevezették a nevét, őt magát pedig a coetusok egyikének falai közé fogadták. Így szedte össze Szalontán Arany a tarisznyájába a tudás morzsáit, ahol „... minden könyv, a mi kezem ügyébe került, mohó vágygyal lón felemészttve.” (Keresztury, 1982, p. 555). Lássuk, hogy Debrecen milyen mérföldkő volt Arany életében!

„Debreceni sokadalom! / Nézz e képre, halld meg dalom...”

(Keresztury & Keresztury, 1973, p. 433)

Arany 1851. április 10-én, fél évvel Nagykőrösre költözését megelőzően, a Családi körben saját magát így örökíti meg: „Olvass a nagyobbik nem ügyelve másra: / E fiúból pap lesz, akárki meglássa! / Legalább így szokta mondani az apjok, / Noha a fiú nem imádságon kapkod: / Jobban kedveli a verseket, nótákat, / Effélét csinálni maga is próbálgat.” (Keresztury & Keresztury, 1973, p. 153). Arany itt a történeti hitelesség kedvéért testvéreit nem említi pontosan, ugyanis csak nővére, Sára élte túl a gyermekhalandóságot. Tanító, pap vagy nótárius lehetett azon ifjúból, aki Debrecenre választotta. Arany tudásszomja a tanítás után a mindent megismerés felé terelődik, így például a kelet fényei felé tekint, olvassa a Koránt (Dercze, 1933), amely előre vetíti majd Vámbéry Árminnal való barátságát (Oláh, 2018). Erről így ír a híres orientalista dervisruhás utazó: „Arany nagykőrösi házában aztán megfordultam többször én is. Szívesen látott, érdeklődött tanulmányaim iránt, szerette nyelvbéli tudásomat s egy ízben vendégül hívott asztalához is.” (Vámbéry, 1905, pp. 92-93). Aranyt a coetus világában új impressziók érik, ugyanis ott a vegyes életkorú diákok között kell megtalálnia a számítását. Itt nyilvánvalóan barátságok szövődnek, amelyek majd emlékeztetnek minket

a későbbi nagykőrösi barátságokra. Ezek a katedrán és a tanári szobában szövődtek, és élethosszig tartottak. Arany kíváncsisága kielégíthetetlen volt, ilyen téren „Idegennek érzi magát a 131 diák közt.” (Dercze, 1933, p. 5), ugyanis „Sokszor el-elgondolkodik. Elengedi képzeletét. Bejárja a légkört, megfutja a bolygók útját.” (Dercze, 1933, p. 5). Végül a természet felé fordul, amit szeretett volna megismerni, de csupán a könyvek segítettek neki ebben. Diáktársainak csínytevései és a humoros légkör a nagykőrösi évek során is megjelent a Charivari és Contra Charivari élclapokban is, amely jelzi, hogy az apróbb ugratások nem csupán a diákság kiváltságai lehettek. Arany számos diáktársával kötött barátságot közös érdeklődési körük, puritán életük, valamint hasonló személyiségi jegyeik alapján. Kiemelendő Imre Sándor későbbi nyelvész, irodalomtörténész, akadémiával való kapcsolata, amely a filozófia kurzus adta kollégiumban bontakozott ki. Barátságukat jellemezte, hogy Aranynak Imre „a vitákban már akkor pártját fogta, mikor még nem is nagyon tudta, hogy miről van szó.” (Imre, 2019, p. 118). Számtalan beszélgetésük, nyelvészdiskurzusuk sokszor a humor mögé bújtatott tanuló-tanítói kettős szerepben jelenik meg. Csokonai művei kettejük egyik közös pontja volt, amelyről így olvashatunk: „... mikor szép időben a nagyerdőn kóborogtunk, hol az egyikünk, hol a másikunk mondott egy-egy töredéksort Csokonaiból, s a többinek ki kellett találni a folytatást. Arany, meg Imre Sándor mindig tudták folytatni s mindig tudták, mi miben van, melyik versében. Egyszer meg is tréfálta szegény Arany Imre Sándort. Már egy óra hosszánál is tovább verselgetünk így a nagyerdőn, mikor egyszer János mondott egy verssort s megkérdezte tőlünk, hát ez kitől való? – »Csokonaitól« – vágta rá tüstént Imre Sándor. »No, hát folytasd« – mosolygott Arany. »Folytatom is... mindjárt... rögtön eszembe jut.« S látszott rajta nagyon, hogy töri a csűrhe járást. De bizony csak sehogy se akart eszébe jutni a vers párja. Arany nevetett, kacagott, Imre Sándor szorult. – »Tán nem is Csokonaitól van az, te« – évődött vele. De az erősködött, hogy igenis Csokonai, megesküszik rá, ha kell. Elég az hozzá, hogy majd félóráig kínozta, gyötörte vele Imre Sándort, míg végre megmondta, hogy az ő fejében született meg az a verssor, de ő se tudná folytatni, mert nem tudna rá kádenciát...” (Imre, 2019, p. 118). Ezen dialógus is rámutat Arany közvetlenségére, humoros oktatási módszereire és tréfás számonkérésére, amely a nagykőrösi katedrán is megelevenedik majd a későbbiekben.

2. sz. kép: A Debreceni Református Kollégium óépületének rekonstruált képe

Forrás: Keresztury, 1974, p. 16.

Fontos látnunk, hogy Arany szorgalma az iskolaévek alatt, részben környezetének köszönhetően alábbhagyott, így például a „Kőfajtudományból” vagy ahogy a szakirodalomban megtalálhatjuk még: „kövész-tudomány”-ból (Voinovich, 1929, p. 30), – amelyet az 1833–1834-es tanév első felében Kerekes Ferencz oktatott – a tanára értékelésében ezt olvashatjuk a Classis Studiorumban Arany neve mellett: „Examen non subiit, quia præceptor discessit ante examen” (Pap, 1912, pp. 8-9), azaz „Az ásványtan vizsga nem történt meg, mert a tanuló a vizsga előtt távozott.” A gyenge eredmények nem tükrözték Arany tudását, így a következő szemesztert ugyan kihagyta, de pedagógusi pályára lépve tovább gyakorolta a tanítás művészetét, amely későbbi eredményeit igencsak javította. A fordulat ellenére Aranyban nem szűnt meg a tudás iránti vágy, hiszen Keresztury (1937, p. 13) munkájában így olvashatjuk a debreceni évek összegzését: „Később is tanulékony maradt és makacs önművelő; az iskolás embereket kerülte s a debreceni kollégium vaskalapos szellemének légkörében rosszul érezte magát. Kitűnő megfigyelő volt, látta a körülötte folyó élet visszasságait.” Emellett az örökös anyagi gondok csak előmozdították Arany debreceni távozását, amelyről így írt: „E helyzet iszonyú volt reám nézve. Hány kiússza így a kollégiumot! Nekem nem volt erélyem küzdeni. Kedvem a tanulástól elment, s márcziusban Kis-Ujszállásra mentem...” (Voinovich, 1929, p. 34). Hiába tapasztaljuk a költő kollégiumi pályája során azon kettősséget, amelyben csillapíthatatlan tudásszomja vetekszik a körülmények adta egyéniségének vívódásával. Ezen ellentmondást Arany a visszavonulással tudta feloldani, amely életében többször bekövetkezett. Mindez új erővel, új lendülettel inspirálta a későbbi tanulásra és tanításra. Nem szűnt meg véleménye Debrecen elhagyva sem a tanulásról, valamint annak szellemiségéről: „... még a grammatikai osztályba alig érve, már nem tudtam nagyobb embert, mint a könyv-, főleg a versíró...” (Keresztury, 1937, p. 14).

„... el vagyok bocsátva a kis-újszállási iskola præceptorának.”

(Gyöngyösy, 1901, p. 41)

1834. február 9-én Kisújszállás már tervezte egy új tanító fogadását, amelyről a kollégiumot is értesítették Somogyi Lajos esperes útján. A 17 éves Arany maga tanította írni, olvasni, énekelni, számolni a diákokat Kisújszálláson, mindezt meglehetősen nagy osztálylétszámok mellett. Az osztálynévsor, amelyet maga Arany írt, több helyen is pontatlan, amelynek okfejtését Máté (2018) adja közre. Érdekességként meg kell említenünk, hogy ezen irat eredetijének keresése a mai napig tart, bár a remény egyre halványabb annak ellenére, hogy a kritikai kiadásokban, valamint több monográfiában is feldolgozták azt. Arany nem szűnt meg pallérozni elméjét, hiszen a kisújszállási tanítói feladatok felélesztették benne a tanulás iránti vágyat, amelynek táptalaja volt Török Pál rektor, későbbi pesti superintendens híres könyvtára, amelyet Arany előszeretettel látogatott. Arany így írt erről az időszakról Nagykőrösön 1855. június 7-én kelt Gyulai Pálhoz intézett levelében: „Megtörtem a német grammatikát, az új iskola költőivel... a francia nyelv elemeivel is megbarátkoztam... Olvastam éjjel-nappal, ha hivatalom

engedte.” (Keresztury, 1982, p. 557). Láthatjuk, hogy a tanítói munka mellett Arany újra virágkorát érte, a tanítás mellett lényének része volt a tanulási vágy is.

3. sz. kép: A kisújszállási Nagyskola utcai homlokzata

Forrás: Újszállási Rácz, 2018, p. 87.

Itt ismerkedik meg mélyebben Arany az újabb, Csokonai Vitéz Mihályt követő magyar nyelvvel és irodalommal, amelyre a debreceni falak nem adtak neki lehetőséget, ugyanis a kor romantikus irodalma a kollégiumban még ismeretlen volt ebben az időben. Ennek gyakorlati fontosságát majd a nagykőrösi éveknél láthatjuk, ahol Arany a katedrán a kortárs irodalmat is oktatta, így elveszett barátjának, Petőfinek a munkásságát is. A poéta tanítási módszereiről, sőt fegyelmezéséről Tóth Albert anyai dédnagyapjának Potsaji (Potsai) Ferentznek személyes élményei is információkkal szolgálnak, ugyanis a családi szájhagyomány így őrizte meg a kisdíák Arannyal kapcsolatos emlékeit: „... nagyon szigorú ember volt, de rendkívül emberséges, a diákokkal is megértő. A rosszalkodó gyerekeket sarokba állította, akik súlyosan vétkeztek a fegyelem ellen, azokat tengeriszemre térdepeltette.” (Máté, 2018, p. 24). Természetesen nem csupán diákszemmel kell látnunk Aranyt, hanem az iskola vezetőségének szemüvegén keresztül is, hiszen 1835. április 2-án „Kisújszállás Főbírája és Tanácsának Bizonyosság levele” az alábbiakat adta közre Debrecen professzorainak Aranyról: „... a Tanítás[á]ra bízott apróbb gyermekeknek a Tudományokban, mind a jó erkölcsökben való nevelés által magát ditséretesen megkülönböztette s maga helyes alkalmaztatása és erköltsi tulajdonságai, úgy Előljárói eránt mutatott engedelmes és jámbor maga viselete által magát mindnyájunk előtt megkedveltette, annyira, hogy mindeneknek, kik szolgálatjaival élni kívánnánk, ajánlani méltán bátorkodunk. ... a tanításban példás szorgalmatosságú és épületes, erköltsére nézve pedig jámbor és fedhetetlen Praeceptorunk volt.” (Keresztury, 1975, p. 8; Máté, 2018, p. 30). Arany életének egy kevésbé ismert, magántanítói kitérője szintén ezen városhoz kötődik, hiszen Erdélyi József exegezis professzor őt bízta meg a hétéves kislánya, Lujza tanításával, cserébe a kevés kisújszállási fizetés mellé „ebédet adott neki.” (Dercze, 1933, p. 8). Dóczy így fogalmaz ezen megbízásról: „Ott is kosztolt egy darabig náluk. Szép kislány volt a Rózácska, de hej, sok baja volt vele Jánosnak.” (Dóczy, 1929, p. 196). Érdekes, hogy Dóczy Rózának említi Tánczos Kovács János ügyvéd későbbi feleségét.

1936. április 2-án, napra pontosan 101 évvel később, amikor kiállították Arany „Bizonyosság levelét”, született Kisújszálláson Csukás István híres írónk, a magyar gyermekirodalom egyik legnagyobb alakja, aki abban az iskolában tanulhatott, ahol a költő töltötte praeceptorai idejét. Az író maga így vallott erről: „Az egyik csillag nekem ismerősebb lett, a földiek közvetlenségével biztatott. Vagyis nem könyvből kellett kiolvasnom, hanem benyithattam az ajtón a régi iskolába, ahol a lába nyomán léphettem, keze nyomát érinthettem, és láthattam volna kisdíák koromban az első költői »beszélye«, a »Rózsa és Ibolya« kéziratát. Ha el nem veszejtette volna a háború pusztítása. Az évek pusztítása sok mindent eltüntetett, házak dőltek, emberek haltak – de Arany János örökké él bennünk, erőt ad és életben tart.” (Csukás, 2018, p. 132). Láthatjuk, hogy a költő és egyben tanító hagyatéka kisújszállási hivatalából távozva több mint száz év távlatában is befolyásolta sokak életútját, így bátran állíthatjuk, hogy Arany valóban örök.

„... csak, csak classica litteratura...”

(Keresztury, 1937, p. 18)

Arany a kisújszállási hivatalát feladva, újult erővel, a „Tiszavidék szellemi központjában” a „kálvinista Rómában” (Keresztury, 1937, p. 15) találta magát. Arany a 117 diák között a legjobbak közé tartozott, sőt tanárai is felfigyeltek a tehetségére. A költő idős fejjel, 1877. július 9-én jegyezte ezen sorokat, visszaemlékezve a pályaválasztásra Vásárban című versében: „Így – vézna, ügyetlen testi dolgokra – / Adtam fejem a bölcs tudományokra, / Barázda helyébe’ szántva sorokat, / Nem kérkedem ezzel, mert azt se sokat.” (Keresztury & Keresztury, 1973, p. 377). Arany a környezetét látva újra megtört, a kezdeti debreceni fellángolás már csak pislákol benne, hiszen „A jókedv közepette azonban Arany arca egyszerre komor lesz. Mintha eszébe jutott volna valami. Lelkéből vágyak buzognak fel. Más az a cél, amit maga elé kitűzött; amiért sóvárog.” (Dercze, 1933, p. 10). Arany felindult állapotban volt ekkor, így hiába figyelt fel rá a Kisújszállásról származó Kerekes professzor, aki később a „Bont vegyítés tudományát”, a „Kémiai Atyafiságokat” (Voinovich, 1929, p. 39) oktatta a hallgatóságnak. Bár a kezdeti Mineralogia Examenre még emlékezhetett a neves professzor, érdeklődve figyelte Arany kollégiumi pályafutását.

4. sz. kép: Debreceni diákok Csokonai József, a költő édesapjának rajzolatában 1789 előtti viseletben

Forrás: Barta, 1997, p. 54.

Arany Debrecenben megtapasztalhatta, hogy a városba inkább a híre, mint a hatása jutott el a kor romantikus költészetének, így Kölcsey vagy Kazinczy munkáit kevésbé ismerhette meg a kollégium katedráiról. Ennek voltak jótékony hatásai is, ugyanis a latin mellett egyre inkább a görög nyelv felé fordult, a drámaírók világa egyre jobban foglalkoztatta. Később Tasso, Schiller, Molière, Shakespeare következett, persze anyanyelvükön. Arany idegennyelvi pályafutásának igazi kezdőpontja Debrecenbe tehető, ahol bár elkeseredése és vívódása miatt fordult a nyelvek felé, később ezt kamatoztatni tudta további oktatói megbízásai révén. Sőt, elmélyült, könyvszerető ember lévén saját szórakozásból is olvasta a külföldi szerzők írásait, amelyeket később beépített a nagykőrösi gimnázium tananyagába, ezzel mutatva új irányvonalat a kálvinista oktatásban. Felkészültségét mi sem példázza jobban, mint „... nem volt még harmincéves, mikor már hat nyelven olvasott.” (Keresztury, 1937, p. 17-18), tehát latinul, görögül, németül, angolul, franciául és olaszul, amelyek mellé anyanyelvét nem is számoltuk! Ebben a kettős életben döntést hozott végül. Csokonait olvasva és szem előtt tartva, a 19 éves Arany 1836 februárjában önkéntesen, érettségi nélkül hagyta ott Debrecenét és vándorszínésznek állt, hiszen tanulmányai mellett a szobrászat és festészet „sem törte meg bánatát”. De Arany itt sem mellőzte a tanítást: „Óvatoskodott: kivette kollégiumi bizonyítványát s tovább adta magánóráit.” (Keresztury, 1937, p. 15). Sajnos ezen órákról az utókornak vajmi kevés információ áll rendelkezésre.

Sikertelenség, nélkülözés, reménytelenség jellemzi Arany ezen korszakát. Ezt tetézte a színésztársulatban megismert szubrettel, Klárics kisasszonnyal való viszonzatlan szerelmi kalandja, végül a kiábrándultság, aminek eredményeként hétnapi gyaloglás után szülei legnagyobb örömeire hazatért Szalontára.

„Azért vágyom naponta / Kunyhóba és vadonba.”

(Keresztury & Keresztury, 1973, p. 360)

Édesanyja, fia hazatérését követően, pár héttel később elhunyt kolerában. Édesapja pedig megvakult (Gyöngyösy, 1901, p. 34), amiből orvosi közbeavatkozás nélkül pár év múlva felépült. Erről így olvashatunk: „vak apja – Isten csudája! – hirtelen visszanyeri szeme fényét” (Riedl, 1887, p. 8). Arany így a sok tanulás és tanítás után egyre melankólikusabb, helyzete egyre romlik. Szalonta előljárósága 1838 őszén megválasztotta correctornak, azaz tanítónak a rector után (Tóth, 1989). Gyulai Pálnak írt levelében, 1855. június 7-én így emlékezett Arany: „... az iskola épületébe költöztem én is. E hivatal, mellyben a magyar s latin grammaticai osztályokat tanítám, 1839-tavaszaig tartott... Ez idő alatt, 1836–40, nem szüntem meg folytatni olvasmányaimat, de inkább csak szórakozásból, mint ábrándos céljaimat létesítendő, mellyekről, ha nem mondtam le végképp, nem volt reményem őket valaha elérni.” (Keresztury, 1982, p. 559). Arany ezen megbízásában is folyton művelte magát, valamint jobb fizetése és több önállósága volt más tanítókhöz képest. Úgy tűnt, hogy élete révbe ért, hiszen rátalált a szerelem is, megismerte későbbi feleségét. Mivel a költő több időt szeretett volna párjával tölteni, 1839 januárjában lemondott tanítói állásáról és elfogadta a főszolgabíró írnoki felajánlását. Az ígéret nem vált valósággá, így Arany hivatal nélkül maradván kénytelen volt

elvéllalni Rozvány József kereskedő tízéves Erzsébet, sokszori megszólításban és a forrásokban „Betti vagy Betta” lányának tanítását. A költő ezzel nem csupán bevételre tett szert, hanem Rozványéknál is lakhatott.

5. sz. kép: Rozványi Erzsébet portréja

Forrás: Sáfrán, 1960, p. 32-33 közötti melléklet

Arany újra magántanító lett, így bensőséges, célzott feladatokkal oktathatta tanulóját és pedagógiai módszereit más környezetben is kipróbálhatta. 1847-ben Arany így emlékezik Egykori tanítványom emlékkönyvébe című versében Rozvány Erzsébetéről: „Én láttam a bimbót, én láttam azt, / Midőn, érezve a nyájas tavaszt, / Kezdett kifejleni ... Érintsen bár hervadás szele, / Dús illatod, lényednek szebb fele, / A szellem élni fog!” (Keresztury & Keresztury, 1973, p. 25). Természetesen diákja szintén versben fejezte ki érzelmeit tanítója iránt, akit rajongásig szeretett: „Mielőtt szellemeddel e hazát betöltenéd, / elbűvölé az már lelkét a gyermeknek, / ki áhítattal tekint föl reád: / szavaidra zsolozsmaként figyelt.” (Sáfrán, 1960, p. 3). Arany fordításra is oktatta német nyelvből „Bettit”, de emellett a legfontosabb a magyar nyelvre való oktatás volt. Szóban és írásban így ösztönözte a költő tanítványát: „E szó honnan származik? Amit most mondtál, hogyan fejeznéd ki másképp? Hogyan volna helyes?” (Sáfrán, 1960, p. 34), vagy másik alakban „Hogyan helyesebben?” (Tóth, 1989, p. 21). Ezen érdeklődő, kérdésbe bújtatott ellenőrző-ösztönző módszer később a nagy-kőrösi évek során is fellelhető, sőt, még írásban is megtalálható Arany híres házidolgozataiban. A német fordítási gyakorlatok fenmaradtak az utókorra, amelyekben láthatjuk, hogy Arany milyen humoros, de egyben tanulságos történetekkel készítette tanítványát a fordításra, akivel így a nyelvet is megszerettette. Lássunk néhány példát Arany tréfás oldalát megerősítendő: „5^k Gyakorlás. Mikor a’ medvék tánczolnak, a’ majmok rajtok ülnek és külömb külömféle bolondságokat csinálnak.” (Sáfrán, 1960, p. 129), „12^k Gyakorlás. ... A szekér az udvarba taszítódik. ... Ki által huzódtak ki a’ te rizs fogaid? Az egerek meg fogódnak a macska által.” (Sáfrán, 1960, p. 130), vagy a „14^k Gyakorlás. ... A’ barom vidámsággal telve ugrál / És szíjja a’ friss levegőt.” (Sáfrán, 1960, p. 132). Rozvány Erzsébet visszaemlékezésében felelevenítette Arany egyik meséjének végét, amellyel oktatta kislány korában: „Bizzunk Istenben

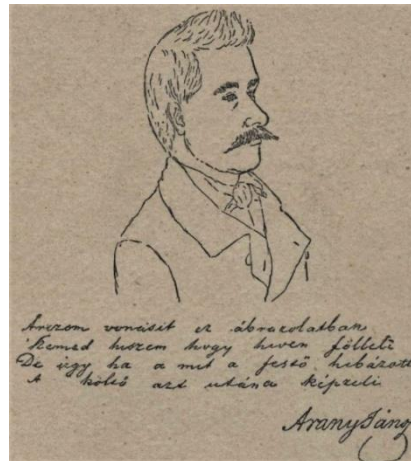
gyermekem, mert benne meg nem csalatkozunk!” (Kolosvári, 1907, p. 23). 1898. február 8-án Kolosvári Aladárnak kelt levelében „Betti”, mint az akkor már férjezett Bersekné Erzsébet így emlékszik vissza híres költő-tanítójára: „Ő engemet inkább beszélve tanított, meséit németül mondta el, melyet nekem aztán magyarul kelle elmondanom. És most úgy vélem, hogy ő ezzel magát is gyakorolta, mivel ő folyton tanult. A tanrendszer, vagy tantervről csak annyit mondhatok, hogy az csekély volt, de milyen tanrendszerünk is volt nekünk nőknek 59-60 évvel ezelőtt; akkori időben az is mirakulum volt.” (Kolosvári, 1907, p. 24). Arany tisztában volt vele, hogy ezúttal leány magántanulója van, így oktatása inkább a mesélő, szívet és erkölcsöt erősítő szellemben folyt. Aranyiné így emlékszik vissza egyik levelében a Rozgonyi család úrnőjére, aki támogatta a fiatal pár szerelmét: „... felejthetetlen előttem, ki életemben, idegen létemre, legtöbb jót tett velem – mint fiatal, árva leánynak, kinek senkije sem volt, pártfogóm és oltalmazóm a mások bántalmái ellen.” (Tóth, 1989, p. 22). Végül 1840. november 19-én Arany János és Ercsey Julianna örökre összekötötte életét, amelyre a költő 1869. július 12-én kelt Nőmhöz című versében így emlékezett: „Ifju voltál, ifju voltam, / Árva voltál, én szegény: / Nem volt messze olyan össze- / Illó pár a föld-tekén.” (Keresztury & Keresztury, 1973, p. 368).

„Más ég hintette rám mosolyját...”

(Keresztury & Keresztury, 1973, p. 103)

Arany magántanítói megbízását követően 1840-től Szalonta másodjegyzője lett, 1841-ben született kislánya, Juliska, 1844-ben Laci fia. Keresete és egzisztenciája nőtt, boldog családos férfi lett. Ennek ellenére újabb fordulat következett a poéta életében, amiről 1855-ben így írt Gyulai Pálnak: „Mindez házasságomig tartott, akkor föltettem magamban, nem olvasni többet, hanem élni hivatalomnak, családomnak, lenni közönséges ember, mint más. Pár évig meg is állám fogadásomat. ... ismét beléestem az olvasás ragályába, a nélkül, hogy komoly szándékom lett volna valaha mint író, <komolyan> föllépni. De nehéz volt ellentállnom a kisértésnek.” (Keresztury, 1982, p. 560-561). Az „irodalom fényes üstököse” visszatért, Shakespeare kiváló fordítója, Az elveszett alkotmány szatirikus eposzának szerzője, a Toldi megálmodója új korszakához ért. Utóbbi művéről Petőfi így írt Aranynak első, 1847. február 4-én kelt levelében: „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék...” (Alföldy, 1995, p. 17). Arany 1847. október 11-én kelt levelében meg is osztotta Petőfi ezen gondolatait Szász Károllyal (Sáfrán, 1982, p. 76), akivel mélyebb barátságba Nagykovácsosra került. Arany nagy változásokon ment keresztül gyermekeinek megszületése, azok nevelése, valamint a 48-as eszmék révén, melyek hatással voltak a család, a katedra és a balladák világában, Nagykovácsosra töltött következő éveire.

6. sz. kép: Petőfi 1847-ben készített rajza Arany Jánosról

Forrás: Kozma, 1982, p. 96-97 közötti 10. melléklet

A költözést megelőzte az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, amelyben Arany aktívan részt vállalt mint nemzetőr, mint Petőfi barátja és támogatója, mint a Szemere-kormány fogalmazója, mint Vas Gereben újságjának, a Nép barátjának szerkesztőtársa és mint a márciusi eszmék hirdetője. A szabadságharc bukásával Arany bujdosni kényszerült, a világosi fegyverletétel után közéleti szerepet nem vállalhatott. Visszatért Szalontára, ahol Szilágyi István 1850. január 4-én kelt levelében így érdeklődik: „Ne ütközzél tehát meg e csak néhány sorban, de szólj, írd, bár csak ennyit, s én nyugodt leszek.” (Tóth, 1989, p. 97). A levélre Arany 1850. január 19-én szűkszavúan válaszolt, érződik a szabadságharc bukása utáni elégikus, olykor irónikus, sőt lamentáló kedve is: „Leveledet vettem s jólesett tapasztalnom, hogy még van ember, ki rólam emlékezik. Azonban tőlem körülményes választ ne várj, mert a körülmények nem engednek. Annyit írhatok, hogy egészség és levegő dolgában nem szűkölködünk. Itt, bérszobában lakunk etc., s élünk, ahogy lehet, míg lehet.” (Tóth, 1989, p. 97). Ebben az elkeseredett helyzetben kínált neki magántanítói állást a kor egyik híres politikusa, Tisza Lajos a Szalontával határos Gesztről, akinek Arany nem mondhatott nemet. Tiszának személyes ajánlója az a Kovács János tanító volt, akiben Arany egykori kollégiumi társát tisztelhetjük és aki 1846 óta oktatta Tisza Domokost magyar, német, angol és francia költészetre. Emellett Aranynak régi ismerőse volt a geszti esperes, Szabó József is, aki gimnazista évei alatt 1829-ig az első rektora volt. Így Arany, közel a családjához, újra érezhette magában a tanítás adta tanulási vágyát.

„... többnyire Geszten tanyázva...”

(Keresztury, 1982, p. 563)

Arany a Bach-korszak kérlelhetetlen bürokráciájának megfelelően 1851. november 9-én Nagykovácsán kelt levelében így fogalmazott a Császári és Királyi Tanhatóságnak megküldött önéletrajzában a geszti megbízásáról: „... 1851 május 1-ső napjától fogva, mi igen sokak előtt tudva van, október közepéig, midőn e tanári székre meghívást kaptam, csász. kir. kamarás Méltóságos Tisza Lajos úr házában Geszten mint a költészet és görög

nyelv magán oktatója működtem, ki, ha az idő rövide s távolság engedné, politikai s erkölcsi fedhetetlen magaviseletemről bizonyosságot tenni hogy nem vonakodnék, legkevésbé sem kételkedem.” (Keresztury, 1966, p. 103). Érdekességként meg kell említenünk, hogy Arany később, 1853. június 7-i keltezéssel „Életrajzi pótlásban” erősíti meg geszti tartózkodását: „... életem és törvényes viseletem a mélt. csász. kir. kamarás Borosjenői Tisza Lajos úr házánál töltött félévi időről is igazoltatik.” (Keresztury, 1966, p. 104). A hatalmas főúri birtokon Arany együtt élt a Tisza családdal, így közvetlen kapcsolatban állt annak minden tagjával, sőt, ismerte a gyerekek játszópajtásait, valamint a rá bízott növendék minden tulajdonságát, a tanulásban erősségeit és gyengeségeit egyaránt.

7. sz. kép: Tisza Domokos portréja Barabás Miklós után

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Grafikai Gyűjtemény, leltári szám: 4293.

Tisza Domokos oktatására napi két órát szabtak Aranynak, ez nem volt terhes, sőt, a klasszikusok olvasása és azok értelmezése Aranyban újra feltüzeltette a tanítás fokozta tanulási vágyát. Ilyen érzése korábbi magántanítványainál is volt, akik szívesen visszaemlékeztek Arany ezen tulajdonságára. A szakirodalmak összevetésekor különböző kép formálódik meg azzal kapcsolatban, hogy Arany mennyire volt motivált a tanítás területén: „... az ezért ajánlott honorárium elég kevés volt...” (Ercsey, 1883, p. 57), míg máshol ezt találjuk: „... abban az időben ez nem kevés...” (Voinovich, 1931, p. 63), de annyi bizonyos, hogy Arany szorult helyzetében és a kihívás okozta helyzetben azonnal elfogadta a magántanítói állást. Könnyen tanuló diákjával Arany hamarosan élethosszig tartó barátságot kötött, amelyről tanúskodnak Domokossal folytatott későbbi levelezései is. Arany 1851. november 2-i keltezéssel kapta az első levelet diákjától, melyet az utolsó levél (amely 1855. augusztus 11-én kelt) pontosan 70 levél követett tanulójának tollából. Arany ezekre erejéből telhetően később is válaszolt. A levelekből 38 darab maradt fenn az utókorra. Domokos Arany bácsinak vagy Aranybácsinak szólította egykori mentorát írásaiban. Első levélváltásukban a diák így írt egykori tanítójának: „Nagyon óhajtom hallani, hogy helyre vergődésük, mely anyi bajjal és boszúsággal szokott járni, végbe ment.” (Keresztury, 1975, p. 403). Domokos beszámolt Aranyban, hogy Geszten hagyta szobájában „Byron második kötetének néhány stanzas borítékát”, amely mutatja, hogy Arany az angol nyelvet mily behatóan ismerte. A diák hamarosan bálványozta

tanítóját, akinek pedagógiai módszereiről így vélekedett Kovács János 1851. február 13-án Aranynak kelt levelében: „... célunkat tökéletesen felfogta, s inkább képezni, mint tanítani akarja a kis költőt. Tehát üdvözlöm önt, mint nem csak foglalkozási de egyszersmind elvi tekintetben is tanító társamat.” (Keresztury, 1975, p. 341). Később pedig Arany iránymutatásairól oly jellemző képet festett a költőnek szánt 1851. december 17-én kelt levelében: „Szellemed azonban el sem ment, s még mindig jóltevőleg hat Domokosra, annyival inkább, mert birálataid által izlést és irányt adni egy leveledben sem múlasztod el.” (Keresztury, 1975, p. 429). Arany motiváltságát más szakirodalomban is a legnagyobb magasztossággal jegyzik, amelyről Voinovich (1931, p. 68) így számol be: „... tudta egyes helyekből az általános igazságokat, hibákból a helyes szabályokat kiolvasni s úgy hajolni le tanítványa értelméhez, hogy őt feljebb emelje. Arany érdekelni, lelkesíteni is tudta tanítványát, s »a tanítás óráin maga is fellelkesült.«” Arany Domokoshoz való hozzáállását személyesen is kifejtette Domokos napra című, 1851. augusztus 4-én papírra vetett versében, ahol így inti tanulóját a jövőre nézve: „Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben, / Ember lenni mindég, minden körülményben. / Serdülj, kedves ifju... poharam cseng érted! – / Légy ember, ha majdan azt az időt éred.” (Keresztury & Keresztury, 1973, p. 166). Ezen sorokra később, János napra, így ír Domokos Aranyra címzett 1853. január 6-án kelt levelében. „... nem tudok oly nem köszöntő köszöntő verset írni, mint a milyet én egyszer kaptam, s ez, úgy vélem, nem is csuda...” (Keresztury, 1982, p. 142). A rövid, mintegy fél éves magántanítói megbízást a nagykőrösi meghívás követte. Amikor Arany elhagyta Gesztet, azzal együtt Szalontát is elhagyta, ahová sosem tért vissza a költő, csupán gondolataiban. Tisza Domokos végül mindössze 18 évesen, 1856. június 21-én elhunyt.

Összegzés

Arany János életútja mondhatni nem szokványos, hiszen számos nehéz helyzetben kellett életre szóló döntéseket hoznia. Az általa bejárt út, a nagykőrösi költözésig megtapasztalt számtalan élethelyzet, illetve megismert oktatási módszer, valamint a különböző korcsoportok és a sajátos nevelési igényekhez való alkalmazkodása révén válhatott igazán kiváló tanárrá. Az alsóbb osztályoktól, a kisebb és a nagyobb létszámú közösségektől, valamint magántanulói révén rendre olyan módszerek alakultak ki pedagógusi munkájában, amelyeket később, a kőrösi gimnázium falai között hatékonyan alkalmazhatott. A generációk nevelése során Arany nem csupán passzív szerepre vállalkozott, hanem aktívan vállalta nézeteit, véleményét, valamint jobbitó gondolatait iróniával és humorral közvetítette. Nem véletlen, hogy minden magántanítványa hálával emlékezik meg Aranyról versben vagy levélben, amely jól mutatja a költő közvetlen, barátságos, tanításra alkalmas természetét.

1851. augusztus 4-én kelt Domokos napra című művében így inti fegyelmere egykori diákját: „Előtted a küzdés, előtted a pálya, / Az erőtlen csügged, az erős megállja. / És tudod: az erő micsoda? – Akarat, / Mely előbb vagy utóbb, de borostyánt arat.” (Keresztury & Keresztury, 1973, p. 166). A költő pályája során folyamatosan pozitív megerősítésben formálta a tanulók szellemét, amelyet maga is keresett egykoron

diákként. Az önként vállalt segédtanítói megbízás, a diáktársakkal folytatott eszmecserék, a házi feladatok nem csupán a rá bízott gyerekeket, hanem magának a költőnek az egyéniségét is erősítették. Az alkotáshoz Aranynak erre mindenképpen szüksége volt, hiszen neveltetése és puritán környezete okán külső megerősítést igényelt. Tanulás és tanítás így forrt egybe Arany lelkében, amelynek objektív leképezése részben levelezésében, részben alkotásaiban világlik ki igazán. Szalonta, Debrecen, Kisújszállás, újra Debrecen, megint Szalonta és végül Geszt predesztinálta Aranyt, hogy 1851 őszén Nagykőrös város büszkeségéeként vonuljon be nem csupán a magyar irodalomtörténetbe, hanem lényéből fakadóan a kultúra-, a művelődés- és a neveléstörténet nagyjai közé is. Nem véletlenül írt Petőfi 1847 februárjában Arany Jánoshoz című versében így a költőtársához: „Ki volt tanítód? hol jártál iskolába? / Hogy lantod ily mesterkezekkel pengeted. / Az iskolákban nem tanulni, hiába, / Ilyet... a természet tanított tégedet.” (Kiss, 1981, p. 19). Ezt az Arany Jánost is ismernünk kell, hiszen szelleme és hagyatéka velünk volt, van és lesz mindörökké.

Arany XXI. századi továbbélését mi sem bizonyítja jobban, mint a születésének bicentenáriuma alkalmából és az azt követően megjelent tudományos és ismeretterjesztő írások sokasága, melyből a teljesség igénye nélkül ki kell emelnünk a 2017-ben megjelent kötetek közül Reisinger János *Ki nekünk Arany János?*, Szilágyi Márton *„Mi vagyok én?”* – Arany János költészete és Szörényi László *Arany János évében – Tárcák és tanulmányok* című műveket, a Korompay H. János szerkesztésében közreadott *„Óhajtom a classicus írók tanulmányát”* – Arany János és az európai irodalom című tanulmánykötetet, valamint a *Hitel* című folyóiratban Nyilasy Balázs *Arany János és a magyar irodalomértés az új évezredből visszanezve* című írását. 2018-ban szintén számos kiváló írás jelent meg Aranyról, így megemlítendő a Vaderna Gábor főszerkesztésében megjelent *Önarckép álarcokban – A Petőfi Irodalmi Múzeum Arany János-kiállításának katalógusa*, a Török Zsuzsanna és Zeke Zsuzsanna tollából megjelent *Az Arany család tárgyai*, valamint a Kaszap-Asztalos Emese és Sidó Anna szerkesztette *„Melyik talál?”* – Arany János életében készült képmásai című művek. 2019-ben Korompay H. János *„Bénult idegre zsongító hatás”* – Arany elemzések, a Cieger András szerkesztette *„Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!”* – Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai című kötetek, valamint Szilágyi Mártonnak az *Irodalomismeret* folyóirat 4. számában megjelent *Szilágyi István és Arany János barátsága az 1840-es években – Egy alkalmi Arany-vers tanulságai* című írása emelkedik ki. 2020-ban Szilágyi Márton *Omniárium* című műve mellett szintén megemlítendő *Az Alföld* folyóirat 2. számában S. Varga Pál, Vaderna Gábor és G. István László írásai is. Mindezekből egyértelműen látható, hogy Arany és gazdag kultúrateremtő, közvetítő és ápoló hagyatékának fénye örök nemzetünk nyelvében és történetében.

Irodalomjegyzék

- Alföldy, J. (1995). *Arany és Petőfi levelezése prózában, versben*. Budapest: Mágus.
- Barta, J. (1997). *A kétfejű sas hatalmában*. Budapest: Magyar Könyvklub – Helikon Kiadó.
- Csukás, I. (2018). Arany János közönséges tanítása. In Ducza, L. (szerk.), *Arany-émlékeink. Helytörténeti füzetek 40.* (pp. 132-133). Kisújszállás: Kisújszállás Város Önkormányzata.
- Dánielisz, E. (1992). *Arany János a szalontai iskolában*. Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.

- Dercze, L. (1933). *Arany János és Debrecen*. Debrecen: Bertók Lajos.
- Dóczy, J. (1929). *Arany János életképek*. Budapest: Genius.
- Ercsey, S. (1883). *Arany János életéből*. Budapest: Ráth Mór.
- Gyöngyösi, L. (1901). *Arany János élete és munkái*. Budapest: Franklin-Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.
- Imre, L. (2019). Debreceni iskolatársak: Arany János és Imre Sándor. In „Az életet, ím, megjártam”. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények Kiadványai (pp. 113-124). Debrecen – Budapest: Debreceni Református Kollégium Múzeuma – MTA BTK Irodalomtudományi Intézet – MTA Könyvtár és Információs Központ.
- Karinthy, F. (1916). *Tanár úr kérem*. Budapest: Dick Manó.
- Keresztury, D. & Keresztury, M. (1973). *Arany János összes költeményei I.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Keresztury, D. (1937). *Arany János*. Budapest: Magyar Szemle Társaság.
- Keresztury, D. (1974). *Így élt Arany János*. Budapest: Móra Könyvkiadó.
- Keresztury, D. (szerk.) (1966). *Arany János összes művei XIII. Hivatali iratok I. Nagyszalonta – Nagykovács – Budapest (1831–1865)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Keresztury, D. (szerk.) (1975). *Arany János összes művei XV. Levelezés I. (1828–1851)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Keresztury, D. (szerk.) (1982). *Arany János összes művei XVI. Levelezés II. (1852–1856)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss, J. (1981). *Petőfi Sándor összes költeményei II.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Kolosvári, A. (1907). *Arany János élete*. Mezőtúr: Török Ignác.
- Kozma, D. (1982). *Arany János brevárium*. Kolozsvár: Dacia Könyvkiadó.
- Máté, I. (2018). A múlt és Arany. In Ducza, L. (szerk.), *Arany-émlékeink. Helytörténeti füzetek 40.* (pp. 17-33). Kisújszállás: Kisújszállás Város Önkormányzata.
- Oláh, R. (2018). Nagykovács és a Kelet kutatásának kapcsolata. In Szigeti, M. (szerk.), *Nagykovácsi Kalendárium 2019* (pp. 117-121). Nagykovács: Fraxinus Egyesület.
- Pap, K. (1912). *Adalékok Arany debreczeni diákságához*. Budapest: Franklin Társulat.
- Pukánszky, B. (1997). *Pedagógiai lexikon II.* Budapest: Keraban Könyvkiadó.
- Riedl, F. (1887). *Arany János*. Budapest: Hornyánszky Viktor.
- Sáfrán, Gy. (1960). Arany János és Rozvány Erzsébet. In Keresztury, D. & Somogyi, S. (szerk.), *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 19.* (pp. 1-178). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Sáfrán, Gy. (1982). *Arany János leveleskönyve*. Budapest: Gondolat.
- Tóth, T. (1989). *Aranytól Aranyról*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Újszállási Rácz, L. (2018).: Hol lakott? Hol dolgozott? Merre járt-kelt?. In Ducza, L. (szerk.), *Arany-émlékeink. Helytörténeti füzetek 40.* (pp. 83-104). Kisújszállás: Kisújszállás Város Önkormányzata.
- Vámbéry, Á. (1905). *Küzdelmeim*. Budapest: Franklin-Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.
- Voinovich, G. (1929). *Arany János életrajza 1817–1849*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Voinovich, G. (1931). *Arany János életrajza 1849–1860*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Bércesi Richárd

A PÉCSI BÁNYAVIDÉK ELEMI ISKOLÁINAK HÁLÓZATI RENDSZERE 1856 ÉS 1944 KÖZÖTT

Absztrakt

Publikációm témája az Első Dunagőzhajózási Társaságnak (a továbbiakban: DGT) az 1880-as években a pécsi bányavidéken létrehozott és 1944 novemberéig működtetett elemi iskolai hálózata, amely a bányatörténettel való személyes érdeklődésem alapuló kutatásom része. Több kérdés is foglalkoztatott: Hol és mennyi oktatási intézményt működtetett a cég? Milyen jellegű oktatás (képzés) zajlott az iskolákban? Csak bányászcsaládok gyermekei, vagy mások is lehettek az intézmények diákjai? Ingyenes volt az oktatás, és ha igen, akkor mindenki számára? Csak a fenntartásban volt érdekelt a vállalat, vagy tanszereket is biztosítottak a diákoknak? Milyen fokú volt az állami ellenőrzés? Történt-e bármilyen jellegű változás a DGT iskolahálózatának működtetésében, az intézmények mindennapi életében és az oktatásban az 1938. március 12-ei Anschluss után?¹ Továbbéltek a bányász hagyományok 1944, a szovjet megszállás, majd az államosítás után?² Vizsgálataim során a Tudásközpont helytörténeti részlegének szakirodalmát, a Magyar Nemzeti Levéltár (röviden: MNL) DGT-anyagát, továbbá a Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány (röviden: PBA) relikvia és fényképgyűjteményét dolgoztam fel, valamint interjúkat is készítettem. Összegezve arra a következtésre jutottam, hogy a DGT-iskolák a magyar oktatástörténeten belül sajátos szerepben voltak: az államtól kapott különleges privilégiumoknak köszönhetően az iskolai élet minden területén a fenntartó hozhatta meg a kulcsfontosságú döntéseket, miközben a Vallás és a Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM), majd 1938 után német részről erőteljes asszimilációs törekvéseknek voltak kitéve az intézmények.

Kulcsszavak: DGT elemi iskolák; működtetés; egyediség.

Bevezető

A DGT 1853-as pécsi megtelepedése sosem látott fejlődést eredményezett a város, valamint az iparág helytörténetében. A kialakulóban lévő pécsi bányavidék társadalmának élete, sorsa generációkon át, közel egy évszázadon keresztül, teljes mértékben az itt élő emberek számára a munkát adó vállalattól függött. A cég biztosította a lakhatást, a fűtésre szánt feketekőszén, a szociális juttatásokat, sőt az élelmitárak, és húsfüstölők révén még egy bizonyos fokig az élelmet is.

¹Az elnevezés Ausztria náci Németországhoz csatolására utal, amely után egy nappal az osztrákokhoz hasonlóan, a DGT magyar tulajdonosai is „önként” bejelentették csatlakozásukat a „Reichwerke Hermann Göring” vállalathoz, amellyel a társaság elvesztette az önállóságát.

² Pécs szovjet megszállásának kezdetétől, 1950. decemberéig a teljes egykori DGT vagyont, és a pécsi bányavidék felett (mint hadizsákmány), kizárólag a Szovjetunió rendelkezett.

De vajon az oktatás területén mi volt a helyzet? A cég első pécsi kőszénbányájának, Andreas-Schachtnak³a megnyitása, valamint a tankötelezettség bevezetése között másfél évtized telt el, annak ellenére is, hogy a Habsburg kormányzat már „erősen ajánlotta” tette a rendszeres iskolalátogatást (Katus, 2010, p. 503).

A DGT-nek képzett alkalmazottakra volt szüksége a szakszerű bányaműveléshez, amely kulcsfontosságú volt a vállalat működtetésének, a tulajdonában lévő gőzhajók fűtésének szempontjából, mivel a pécsi nyersanyaglelőhely kiváló minőségű feketekőszénre rejtett magában. Ahhoz, hogy a kőszénbányászat generációkon keresztül fennmaradjon, a kolóniákon a legalsó szinttől kellett megszervezni egy olyan rendszeres, iskolában történő oktatást, amely az alapfokú ismeretek átadása mellett, (bányász) identitásképző erővel is bírt (Huszár, 2013, p. 151).

E szempontok figyelembevételével teszek kísérletet a pécsi bányavidéken az elemi iskolai hálózat kialakulásának, az intézmények belső életének, működésüknek és az oktatásszervezésnek az ismertetésére, valamint az állami fenntartású iskolákkal szembeni különbségeiknek (az Osztrák-Magyar Monarchia és a Horthy-korszakbeli magyar elemi szintű oktatási rendszer jellegzetességeinek az összefoglalásával történő) elemzésére.

Vizsgálataimnak ezért nem volt része a szakmai képzést nyújtó középfokú oktatás.

A magyar elemi szintű oktatási rendszer az Osztrák-Magyar Monarchia korában (1867-1914) és a Horthy-korszakban (1920-1944)

A modern oktatási rendszer alapjainak lerakása báró Eötvös József nevéhez fűződik, aki az 1868-as népiskolai törvénnyel (1868: XXXVIII. tc.) alakította ki a korszak alapfokú oktatásának működtetését. Mivel munkámban a pécsi bányavidéknek csak az elemi iskolai hálózatát mutatom be, ezért ebben a fejezetben kizárólag a népiskolai törvényt helyezem górcső alá.

Az elemi népiskolai rendszerben hat osztályt kellett elvégezniük a diákoknak, amelyből ha négyet már sikeresen teljesítettek, akkor lehetőségük volt arra, hogy tanulmányaikat a középiskolában folytathassák. Akik a maradás mellett döntöttek, azok számára a képzés elvégzése után az ismétlőiskola volt a következő, kötelező lépcsőfok, amelyet 15 évesen fejezhetnek be.

Elemi szinten az oktatás 1879-ig anyanyelven zajlott, bármilyen nemzetiségről legyen is szó. Ezt követően, az 1879. XVIII. tc. már a kötelezővé tette a magyar nyelv, mint tantárgy oktatását minden elemi iskola számára.

1914-ig az oktatási intézmények száma 13 798-ról 16 929-re, és a tanítóké is a duplájára nőtt. A képet azonban némileg árnyalta az a tény, hogy a magyarországi oktatási intézmények több mint felében a korszak végéig általában egy közös tanteremben, egy tanárral zajlott az oktatás (Katus, 2010, p. 503).

---

³ 1867-től: András-akna

Az Eötvös-féle kultúrpolitika az Osztrák-Magyar Monarchia időszakának az elején hadat üzent az analfabétizmusnak, és célul tűzte ki, hogy minél több gyermek tanuljon meg írni és olvasni. Az Osztrák-Magyar Monarchiában, 1910-ben tartott utolsó népszámlálás adataiból kiolvasható, hogy ez a hátrány valóban jelentős mértékben visszaszorult a Magyar Korona Országjaiban. A probléma az volt, hogy ez korántsem egységesen történt meg az ország különböző részein élő nemzetiségek között. A németekkel (82%), a magyarokkal (79%) és a szlovákokkal (70%) szemben a horvátok, és a szerbek közel fele (56%, 48%), míg a románoknak (33%), és a ruszinoknak (28%) csak a töredéke volt képes írni és olvasni (Katus, 2010, p. 503).

Európai szinten azonban Magyarország a középmezőnybe tartozott, ugyanis a rangsorban a legrosszabbul teljesítő Orosz Birodalom és a Balkán-félsziget országai mellett egy frissen érkezett európai középhatalmat, Olaszországot is sikerült maga mögé utasítania. A Monarchia osztrák (81%) és cseh területeihez (90%) képest Magyarország azonban lemaradásban volt. Ezzel szemben a többi, szlávok és részben románok lakta területekhez (pl.: Dalmácia, Bukovina, Galícia) képest előnyösebb volt a helyzete, ahol még 1914-ben is a lakosság alig kevesebb, mint fele analfabéta volt (Katus, 2010, pp. 503-504).

A magyar oktatás fejlesztésére nagy hangsúlyt helyeztek a vesztes első világháború után is. A Horthy-korszak első felének vallás-, és közoktatásügyi minisztere, Klebelsberg Kunó meghirdette a „kultúrharc” elvét. A tárcavezető meglátása szerint Trianon „sokkjának” első, megvalósítható gyógymódja nem más, mint a Kárpát-medencén belüli kultúrfölény megszerzése a többi itt élő néppel szemben, mert ez az első lépcsőfok afelé, hogy Magyarország megvalósíthassa a revíziót, vagyis az 1920 előtti államhatárok visszaállítását. A kormány ezért a miniszter javaslatára az állam éves költségvetésének jelentős részét (a kiadások 9-10%-át) az oktatásra fordította, amelyre az Országgyűléstől is felhatalmazást kapott (Huszár, 2013, pp. 202-203).

Klebelsberg 1926-ban új népiskolai törvényt fogadtatott el az Országgyűléssel, és a teljes oktatási rendszert megreformálta. Ennek eredményeképpen miniszterségének végére Magyarországon kb. 14%-ról 7%-ra szorult vissza az analfabétizmus. A tárcavezető iskolaépítési programot hirdetett („népiskolai program”), amelynek keretében 3500 új tanterem, valamint 1500 tanítói (szolgálati) lakás épült a vidéki falvakban (Ormos, 1998, p. 115).

A beruházásokat utóda, a Horthy-korszak második felének vallás-, és közoktatásügyi minisztere, Hóman Bálint is folytatta. Abban a tekintetben viszont szakított a korábbi klebelsbergi oktatáspolitikával, hogy még nagyobb hangsúlyt helyezett a „hazafias nevelésre”, az iskolai tantárgyak „nemzeti” jellegére, akár humán, akár reáltárgyakról volt szó. A diákok számára előírta a kötelező díszegyenruha viselését a nemzeti ünnepeken, valamint a gyásznapon, a Trianoni békeszerződés június 4-ei aláírásának évfordulóján.

Ezek a tények azonban semmit nem vonnak le abból, hogy a magyar oktatás megbízható alapokon nyugodott, és a tehetséges diákok számára megadta a lehetőséget arra, hogy ki tudjanak törni az elszigeteltségből, és középiskolai tanulmányaik után akár egyetemre is mehessenek (Ormos, 1998, p. 204).

Az említett miniszterek rendeletei és az elfogadott oktatási törvények Magyarország összes intézményére (elvileg) kivétel nélkül kötelező érvénnyel bírtak. Pécsen, a DGT által fenntartott iskolák esetében a fenntartónak a VKM-től kapott kivételes jogosítványai miatt azonban eltérések voltak (Mendly, 2005, p. 218).

A DGT elemi iskolahálózatának kiépülése (1856-1892)

A Pécs-Bányatelepi iskola

A DGT első elemi iskoláját 1856-ban nyitotta meg Pécs-Bányatelepen. A társaság már 1853 óta működtette első saját szénbányáját, Andreas-Schachtot, de a kezdeti években a dolgozók gyerekei számára még volt elegendő férőhely a pécsi egyházi iskolák valamelyikében, ezért a vállalatnál ekkoriban nem gondoltak egy helyi oktatási intézmény létesítésére (Huszár, 2013, p. 151).

Három éven belül azonban ez a helyzet megváltozott, mivel nemcsak a lakosságszám növekedett folyamatosan a kolónián, hanem ennek okán már az is komoly problémát jelentett, hogy a legközelebbi iskola kb. 5 km-re, a történelmi Pécs városfalán belül feküdt, és itt már hely sem nagyon volt az újonnan betelepülő családok gyerekei számára. A diákok hajnalban, a korabeli viszonyok között gyalog, vagy lovas kocsin tudtak csak eljutni az iskolába. A téli időszakban már e tényezők mellett is komoly ellenfél volt az időjárás, mivel a hó miatt az utak járhatatlanok voltak, és ez sokakat meggátolt abban, hogy biztonságosan megérkezessenek a tanórájukra. A helyzet tarthatatlanná vált, mivel az ekkor regnáló neoabszolutista Bach-rendszer már rendeletileg „erősen ajánlotta” tette (de még nem kötelezővé) a rendszeres iskolalátogatást (Katus, 2010, p. 147), amelyet az egyre növekvő számú pécs-bányatelepi gyerekek számára is helyi szinten elérhetővé kellett tenni. E szempontok miatt a DGT az iskolaalapítás mellett döntött (Babics, 1952, p. 143).

Az intézményben ekkor még csak a bányászcsaládok gyermekei tanulhattak. Az oktatás német nyelven folyt, egy tanítóval. Ennek oka nem csak a Bach-rendszer németesítési törekvése volt, hanem az is, hogy a kolónián elsősorban német anyanyelvűek, illetve cseh, morva és szlovén eredetű (birodalmi) szlávok éltek. A magyarok csak csekély számban telepedtek le itt (Huszár, 2009, pp. 55-56.), többségük Pécsről járt ki dolgozni a bányába (Márfi Attila, 2017. március 10.).

Az 1860-as évekre a cégcsoport hajóparkjának állandó bővülése együtt járt a pécsi bányavidéken való folyamatos terjeszkedéssel, ugyanis a kazánok fűtéséhez nyersanyagra volt szükség. A cég sorra felvásárolta a környező kis bányákat, amelyek már alig bírták az erős konkurenciával való versenyt. A kialakulóban lévő ipari centrum új munkaerőt is igényelt (Mendly, 2005, pp. 177-178). A Pécs-Bányatelepre érkező bányászok általában nem egyedül költöztek a kolóniára, ha viszont igen, akkor később itt alapítottak családot (Gergely, 1986, pp. 296-307).

Az egyre nagyobb számú lakosság több oktatót igényelt az iskolába is, ezt a vonatkozó statisztikák is bizonyítják: 1865-ben kettő, öt évvel később, 1870-ben pedig már hat tanító rendelkezett állással a pécs-bányatelepi iskolában (MNL DGT Z 269 17. csomó, 2. tétel).

A kolónia folyamatosan növekvő lélekszámának tudható be az a tény is, hogy 1869-ben báró Eötvös József vallás-, és közoktatásügyi miniszter rendeleti úton tette lehetővé azt, hogy minden gyerek a származásától függetlenül az intézményben tanulhasson. A fenntartói jogok azonban a DGT kezében maradtak, de az oktatást az állam felügyelte a kerületi tanfelügyelőkön keresztül. A tanfelügyelők feladatkörének legfontosabb része az egyes tanórák mindent átfogó megfigyelése volt, ahol azt kellett ellenőrizniük, hogy megjelennek-e az adott oktató munkájában a minisztérium által meghatározott pedagógiai-szaktudományi elvek. Benyomásukat a jelentésük mellett, az adott iskola vezetőségével és oktatójával is közölték, mégpedig egy összközlési értekezlet keretein belül (Huszár, 2013, p. 151).

Az iskola számára ekkor egy új, a korábnál nagyobb épületet emeltek (Huszár, 2010, pp. 117-118), amely Czerévkölgyből Pécs-Bányatelep délnyugati részére költözött át. Az iskola új, korszerűbb, sokkalta tágasabb, emelettel is rendelkező otthonában az újdonságnak számító koedukáltság jegyében önálló, nemek szerint elkülönített mellékhelyiségek kialakítására is sor került. A régi iskolaépületet a kiköltözés után lakóházzá alakították át (Traj Ferenc, 2017. február 28.).

A XIX. század végére a folyamatos tanulói létszámnövekedés miatt azonban ezt a létesítményt is „kinőtte” az intézmény, ezért tőle északabbra, Pécs-Bányatelep középű részén a DGT létrehozott egy második iskolát is. Az új építmény belső elrendezése 5 tanteremre, 1 munkateremre, külön tanári-, és igazgatói irodára oszlott (MNL DGT Z 271 d, 84. csomó, 155. tétel).

A kolónia lakossága ezt követően a két párhuzamosan működő intézmény megkülönböztetésére az „alsó” és a „felső” iskola megnevezéseket használta (Traj Ferenc, 2017. február 28.), ahol tíz-tíz tanító oktatta a nebulókat (MNL DGT Z 269 17. csomó, 2. tétel).

A fejlesztések terén azonban egy hiányossága mégis volt mindkét iskolának. Noha kint nagy udvarral rendelkeztek, belül kevés volt a szabad tér a diákok számára. A nagy kiterjedésű tantermek miatt nem került sor a tágas folyosók, zsibongók kialakítására, ahol a diákok a rossz idő esetén a tanórák közötti szüneteket tölthették. Ezt a hiányt egy nyitott verandával szeretnék volna pótolni a tervezők, ettől azonban a probléma nem szűnt meg az intézményekben (MNL DGT Z 271 d, 84. csomó, 155. tétel).

A mecsekszabolcsi iskolák

A DGT 1865-ben két új szénbányát nyitott a Pécs melletti Mecsekszabolcson, a Ferenc József-,⁴ valamint György-aknát. Az eredetileg Árpád-kori mecseki kisközség lélekszáma ekkor kezdett jelentősebben emelkedni, amelynek bizonyítéka, hogy 1872-ben itt kezdte meg működését a cég által létesített második elemi iskola (Pilkhoffer, 2010, p. 140).

Az iskolaalapítás előzményeihez hozzátartozik, hogy a vállalat és a pécsi püspök⁵ között 1870-ben egy szerződés kötött, amely rendelkezett egy elemi iskola létesítéséről az itt élők számára. A megállapodás részét képezte, hogy az iskola (a pécs-bányatelepi

⁴ 1950-től: Béke-akna

⁵ A község és környékén lévő szénmező a székesegyházi uradalom birtokában volt. A DGT bányaművelésre bérelte a területet, az általa kitermelt nyersanyag 30%-a a püspököt illette.

létesítménytől eltérően) egyházi jellegű oktatási intézményként működjön (Huszár, 2010, p. 118). Az egyház nemcsak a felekezetiiséget, hanem az oktatás nyelvét is előírta a társaság által működtetett iskola számára, amely a pécs-bányateleppel ellentétben csak és kizárólag a magyar volt (Huszár, 2009, p. 58).

Az első tanévben összesen 50 diák járt a mecsekszabolcsi iskolába (MNL DGT Z 269 17. csomó, 1. tétel), akik három tagozaton, egy osztályos évfolyamokon tanulhattak.

A modernnek számító iskolaépület a tanulók létszámának növekedésével párhuzamosan, az évek során többször is átépítésre került, 1944-re a belső elrendezése az ekkor már két pécs-bányatelepi iskolához hasonlóan 5 tanteremre, 1 munkateremre, külön tanítói, és igazgatói irodára oszlott. (Pálfy, 2005, p. 266).

A kialakításából eredő hiányossága szintén megegyezett a pécs-bányatelepi intézményekkel. Noha kint nagy udvarral rendelkezett, belül kevés volt a szabad tér a diákok számára. Nem került sor a tágas folyosók, zsibongók kialakítására, ahol a tanulók a rossz idő esetén a tanórák közötti szüneteket tölthették, a közlekedők meglehetősen szűkösek voltak (MNL DGT Z 271 d, 84. csomó, 155. tétel).

1874-ben, a DGT és a pécsi püspökség szerződésében foglaltaknak megfelelően, a társaság az egyházmegye által működtetett György-aknai (felső) elemi iskolát is átvette (Pálfy, 2005, p. 266). A püspök a déli iskolához hasonló elveket fogalmazott meg a cég számára az oktatás nyelve, valamint a felekezetiiség vonatkozásában (Mendly&Romváry, 2005, p. 32).

A vasasi iskola

A DGT az 1860-as évek végén szénbányát nyitott egy másik Pécs melletti községben, Vasason is. Thommen-akna⁶felszentelését⁷követően erre a településre is megindult az Osztrák-Magyar Monarchia cseh-morva területeiről az új munkaerő áramlása (Pilkhoffer, 2010, p. 143).

Akárcsak a többi DGT-kolónián, a cég 1873-ban Vasason is a saját kezébe vette az oktatást. Itt azonban már az 1860-as évektől működött egy elemi iskola, amelyet a környékbeli kis magánbányák alkalmazottai tartottak fenn a saját költségükből, bár egyre nehezebb körülmények között. A cég úgy orvosolta a problémát, hogy a vallás-, és közoktatásügyi miniszter engedélyével átvette a fenntartási jogokat a bányászoktól, az oktatást pedig az állam ellenőrizte.

A váltás sok szempontból is jót tett a vasasi iskolának. A DGT a korábbiakhoz képest egy újabb, tágasabb épületet biztosított számukra, bár így is három évfolyam tanult együtt (MNL DGT Z 271 d, 84. csomó, 155. tétel) egy osztályteremben (Romváry, 2008, p. 27). Az intézménybe összesen 41 tanuló járt (MNL DGT Z 269 17. csomó, 1. tétel).

A somogyi iskola

1898-ban egy újabb baranyai településen, Somogyban (MNL DGT Z 271 d, 84. csomó, 155. tétel) került a társaság fenntartása alá a korábban egyházi kézben lévő elemi iskola

⁶ 1950-től: Petőfi-akna

⁷ A DGT szénbányáinak szakrális jellegű avatóünnepsége volt, ahol személyesen a püspök szentelte fel őket.

(Huszár, 2009, p. 59). A cég felújította, és bővítette is az intézményt, ahol a korábbi egyvel szemben, immáron két tanterem várta az átalakítások után a nebulókat (Babics, 1952, p. 143). Az iskolába összesen 32 tanuló járt (MNL DGT Z 269 17. csomó, 1. tétel).

Az átvétellel befejeződött a DGT iskolahálózatának kialakítása (Huszár, 2010, p. 118).

A DGT elemi iskolák: A történelmi Magyarország vidéki, magánkézben lévő, modern és korszakalkotó oktatási intézményei

A DGT által létesített oktatási intézmények egészen a második világháború végéig modernnek és korszakalkotónak számítottak (Huszár, 2007, pp. 254-275). Az épületek esetében nem csak a több tanteremre bomló tér kihasználására, hanem már a létesítményeknek az elhelyezkedésére is komoly figyelmet fordítottak a tervezők. Az iskolákat rendszerint a bányauzemektől távolabb, jórészt az erdő mellett igyekeztek kialakítani, amelynek oka az volt, hogy „a gyerekek ne a rossz füstszagot, hanem az egészséges erdei levegőt szívhassák magukba, amely a koncentráló-, és a teljesítőképeséget is javítja”- legalábbis a vállalat hivatalos kommunikációja szerint (Huszár 2013, p. 155).

Az iskolák közös jellemzője volt, hogy nagy udvarral rendelkeztek, ahol alkalomadtán sportolásra is lehetősége volt a tanulóknak. Az épületekben egyébként meglehetősen kicsi, de használható tornaszobákat is kialakítottak, amelyek ugyancsak a modernizációt volt hivatottak képviselni egy XIX. század végi magyar oktatási intézményben (Huszár, 2013, p. 155).

A diákok iskolai tanulmányaihoz, az egyéni művelődésükhöz úgy próbált segítséget nyújtani a társaság, hogy minden iskola számára külön könyvtárat létesített az adott intézményen belül, amelyek a korban gazdagnak számító gyűjteménnyel, 700-800 könyvvel is büszkélkedhettek. A könyveket elsősorban a cég vásárolta, de önkéntes felajánlásokat is elfogadtak a kolóniák lakóitól (Huszár, 2013, p. 160-161).

Az újdonságnak számító koedukáltság jegyében önálló, nemek szerint elkülönített mellékhelyiségek kialakítására is sor került (MNL DGT Z 271 d, 84. csomó, 155. tétel).

A tanítók számára a társaság biztosított lakást. Pécs-Bányatelepen és Vasason az iskolákhoz tartozó melléképületekben kerültek kialakításra, míg Mecsekszabolcson, valamint Somogyban az egyháztól béreltek épületet a tanítók elszállásolása céljából (Huszár, 2013, p. 155).

A DGT kapcsolata az általa épített, de más fenntartó alatt álló iskoláival: a Gyárvárosi Iskola és az Ullmann-telepi Iskola

Az 1920-as években, a klebelsbergi oktatási reformok adtak ismét támogatást ahhoz, hogy a társaság belevágjon újabb oktatási intézmények létesítésébe, amelyek azonban már nem a cég, hanem Pécs városa és a Római Katolikus Egyház fennhatósága alatt működtek (MNL DGT Z 271 d, 84. csomó, 155. tétel).

Huszár Zoltán „A Duna vonzásában: Fejezetek a Dunagőzhajózási Társaság történetéből” című munkájában rámutat arra, hogy a Klebelsberg Kunó által az Országgyűlésnek benyújtott, majd elfogadott 1926. VII. tc. volt a DGT beruházások

felélesztése szempontjából a döntő momentum. A negyedik paragrafus lehetővé tette, hogy „Az iskola érdekelttsége és az iskola létesítési költségeinek megoszlása fejében, a társulati adó kivetése alapjául szolgáló jövedelem arányában” (Huszár, 2013, p. 154) úgy dönthessen a cég, hogy újra életet lehel a közel tizennégy éve szunnyadó iskolaépítési projektjébe (Huszár, 2013, p. 154).

A legjelentősebb elemi iskola, amelyet a Horthy-korszakban átadtak, az Ullmann-telepi⁸elemi iskola⁹volt, ahol 1928-ban kezdődött meg a tanítás. Az intézmény azonban nem feledkezett el a telkét adományozó építtetőjéről, mivel a többi városi fenntartású intézménnyel ellentétben, számos helyen utalt a bányászathoz való kötődésére, annak ellenére is, hogy soha nem volt DGT-iskola. Diákjai jelentős része azonban bányászcsaládból származott, tehát a szülők a társaság alkalmazásában álltak.

A bányászattal való szoros kapcsolatot fejezte ki a bányásziskolákban használt hivatalos köszöntés („Szerencse fel!/Jó szerencsét!”), vagy a december 4-ei, Szent Borbála-napi iskolai megemlékezések. Ez utóbbi részeként, reggel a szentmisén való részvétellel indították a napot a diákok, az iskola tőszomszédságában található Szent István-templomban.

A kötődés azonban nem csak a jeles ünnepeken mutatkozott meg, hanem a gyász pillanataiban is. A bányákban történt tragikus balesetek után iskolai megemlékezést tartottak, majd gyászmisén vettek részt a templomban, ahol mindenki számára kötelező volt a jelenlét (Mendly& Romváry, 2005, p. 33).

Érdekesség, hogy 1945 után is megmaradt a szoros kapcsolat, mindössze annyi változás történt, hogy a tanév kezdetén az „új” bányásznapról, vagyis szeptember első vasárnapjáról is megemlékeztek az intézményben, de az egész pécsi bányavidékhez hasonlóan, a Szent Borbála-nap hagyományait is tovább ápták az állam általi, 1950-es betiltásáig (Szita, II. kötet, 1985, p. 320).

A DGT sem szakított teljes mértékben a város számára épített oktatási intézményekkel. A társaság éves kimutatásaiból kiderül, hogy a saját iskolái mellett, 1920 és 1944 között 27 000 korona önkéntes támogatást biztosított két olyan intézménynek is, amelynek fenntartója a város, illetve a Római Katolikus Egyház volt (Traj Ferenc, 2017. február 28.). Ezek egyike a már korábban említett Ullmann-telepi, míg a másik a gyárvárosi Munkás Szent József- templom mellett, az 1926 és 1931 között épített, majd 1935-ben kibővített elemi iskola volt, ahol szintén 90% körül mozgott a bányászcsaládok gyermekeinek az aránya a tanulók között (MNL DGT Z 269 17. csomó, 4. tétel).

A DGT elemi iskoláinak belső élete, működése és oktatásszervezése

Az iskolai követelményrendszer

Az iskolák éves beszámolókat készítettek az adott tanév rendjéről, menetéről. A dokumentumot a VKM mellett a DGT budapesti, illetve bécsi igazgatósági központjaiba is elküldték, ezért magyarul és németül is kiadásra kerültek. A beszámolók hasznos források

⁸Ma: Erzsébettelep

⁹Ma: Bártfa utcai Általános Iskola

több szempontból is, mivel lényegében „kimutatásai” a korabeli naplóknak. Az osztályok létszáma (amely általában 25-30 fő körül mozgott, mert a vállalati iskolákban több tanterem is volt, így egy adott évfolyamon általában két osztályt tudtak indítani), nemzetisége, tanulmányi eredménye mellett tartalmazza az adott évben, a társulat által folyósított fenntartási összegek felhasználását is (Huszár, 2013, p. 164).

A statisztikai adatokból egyébként kiderül, hogy a diákok többsége jó tanuló volt, tehát a DGT iskoláiban színvonalas oktatás zajlott. Pótvizsgára általában kevés tanulót köteleztek, a legtöbb osztályban nem volt bukás, ahol előfordult, ott is általában egy, vagy még ritkábban két fő. Komoly gondot okozott viszont az a tény, hogy hiába írta elő az 1868-as népiskolai törvény a tankötelezettséget, számos alkalommal került sor igazolatlan hiányzásokra, amely az elemi iskolák mellett az ismétlő jellegűekre is egyaránt jellemző volt (MNL DGT Z 269 17. csomó, 3. tétel).

Az 1922-es beszámolóból értesülünk arról, hogy a német származású diákok egésze folyékonyan beszél és meg tudja értetni magát magyarul. A korábbi beszámolókból ez az információ nem szerepel, így kijelenthető, hogy az 1892-ben meghirdetett magyar oktatási nyelv „programja” huszonnyolc év múlva érte el a célját (MNL DGT Z 1359 a, 9. csomó, 6. tétel).

A teljesítés szempontjából is sokat megtudunk az intézményekben támasztott követelményrendszeréről. A DGT iskolái abból a szempontból is különböztek az állami fenntartású intézményektől, hogy osztrák mintára, a teljesítményük alapján négy csoportba rangsorolták az egyes osztályokban tanuló diákokat,¹⁰ akiknek egy tanévben két alkalommal, félévkor és év végén kellett vizsga keretében számot adniuk a tudásukról (Mendly, 2005, p. 178).

Huszár Zoltán rámutat arra, hogy a beszámolók egy részében nincs feltüntetve az összes, az iskolákban tanított tantárgy, állandó jelleggel csak a magyar, illetve a német olvasás és helyesírás, valamint a számtan szerepel bennük (Huszár, 2013, p. 159).

A felvételi eljárás menete, az iskolák átlagos létszáma

A DGT kimutatásából kiderül, hogy az adott intézménybe való beiratkozáshoz nem tartozott külön felvételi, aki jelentkezett, annak biztosítva volt a hely valamelyik osztályban. Érdekes, hogy a jogviszony csak egy tanévre vonatkozott, augusztusban minden diáknak újra be kellett iratkoznia a következő évfolyamra, nem volt automatikus a folytatás.

A beiratkozásról az állam mellett, a Pécsi Bányakapitányságon keresztül értesítették a DGT osztrák és magyar igazgatóságát is. Az erről készült jelentések azért különösen fontosak, mivel pontos adatokat közölnek arról, hogy egy-egy tanévben összesen hány diák járt egy adott intézménybe. Az adatokból kiolvasható, hogy a legtöbb tanuló valóban a két pécs-bányatelepi oktatási intézmény diákja volt, ahol 1921 után a tanulók létszáma együttesen már meghaladta a 410 főt is. A szabolcsi iskolákban a tanulók egyesített aránya ugyanebben az időben 320 fő körül mozgott, amely a második világháború kitörésekor, 1939-ben érte el a 360-at. A legkevesebb diákja a vasasi iskolának volt, mindössze alig

¹⁰ „Kitűnő rendű”, „Jeles rendű”, „Első rendű”, „Másod rendű”

kétszáz fő, és ez az arány egészen 1944-ig megmaradt. Ennek oka, hogy Vasas volt a legkisebb lélekszámú bányászkolónia és a vállalati iskolákra jellemző módon, Pécsről nem igazán jártak ki diákok az intézményekbe tanulni, igaz, fordítva sem. Az intézményben tanuló diákok száma tehát a teljes lakosság lélekszámának megfelelő arányú volt (MNL DGT Z 269 17. csomó, 3. tétel).

A DGT iskoláiban a beszámolókhöz hasonlóan minden hivatalos iratot (így az osztálynaplót és a bizonyítványt is) két nyelven, magyarul és németül vezették. Az iskolavezetőség és a tantestület összes tagjával szemben elvárás volt, hogy mind a két nyelvet beszéljék.

A XIX. század végétől a felsoroltakhoz egy harmadik, és (meglehetősen furcsa) nyelv is tartozott. Ez volt a „gráner”, amelynek használatával elsősorban a betelepült szláv származású diákokkal értette meg magát az oktató. A gráner nyelv a cseh-, morva-, és szlovén nyelvek keveredéséből alakult ki, amelyet egyedülálló módon, csak és kizárólag a pécsi bányavidéken beszéltek (Szirtes, 1999, p. 48., Márfi Attila, 2017. március 10.) mivel az 1850-es évek óta tartó együttélés eredményeképpen jött létre.¹¹

A politikai érdekek és a tanítási nyelv kérdése a DGT iskoláiban

Az Osztrák-Magyar Monarchia második felétől a Horthy-korszak második feléig (1892-1938): Magyar asszimilációs törekvések

A vállalat összes iskolájára a működtetésük ideje alatt mindvégig egyaránt jellemző volt, hogy a tanítók a fizetésüket, és egyéb juttatásaikat is a társaságtól kapták (Huszár 2002, p. 1-2.), szolgálati alapilletményük pedig megegyezett az állami fenntartású iskolák oktatóival, de a kiegészítő járandóságaikkal együtt magasabb volt a jövedelmük, mint az állami tanítóké (Huszár, 2013, p. 169-170.).

Pécs egészen az iskolák 1948-as államosításáig jórészt kivonta magát az oktatásból, mindössze általában 1-1 tanító mondhatta el magáról, hogy a város alkalmazottjaként dolgozik az adott intézményben, de ez sem volt állandó jellegű a cég által fenntartott iskolák közel 70 éves története alatt (Huszár, 2013, p. 156).

A DGT elemi iskoláiban csak 1892 szeptemberétől vezették be Ludwig Ullmann vezérigazgató¹²rendeletével a magyar nyelvű oktatást. Hivatalosan Wiesner Raymár, a pécsi bányagazgatóság vezetője kezdeményezte (Mendly, 2005, p. 178), valójában azonban a háttérben a VKM állt, összhangban a magyar kormány asszimilációs törekvéseivel (Huszár, 2013, p. 153).

Az 1950-es évek kommunista propagandája az 1892-es váltást „nagy győzelemként” értékelte „a Habsburg elnyomással” szemben. Babics András korabeli, 1952-es munkája a következőképpen taglalja a magyar nyelv bevezetését a DGT elemi iskoláiban: „A magyar nyelv bevezetése a német gyerekek számára nem nagy nehézséget(!) jelentett, mivel közel olyan jól beszéltek a magyar nyelvet is, mint a németet. Jóval több akadály előtt álltak a

¹¹ A különböző szláv dialógusok meglehetősen hasonlítanak egymásra. A „gráner” nyelv nem volt más, mind a cseh-, morva-, szlovén nyelvek furcsa egyvelege, de mégis, az 1900-as évekre a bécsi udvar elismerte a „Monarchiában divatozó nyelvek egyikeként”. A magyar állam ettől mindvégig elzárkózott.

¹² A vezérigazgatósága alatt benépesülni kezdő kolónia róla kapta a nevét: Ullmann-telep.

magyar bányászok gyermekei a német tanítási nyelv idejében. A nehézségüket csak némileg enyhítette, hogy hetenként 2-3 órában magyar nyelven tanítottak néhány meghatározott tárgyat.” (Babics, 1952, p. 144).

Mindez igaz is lehetne, csak a szerző éppen arról feledkezik el, hogy a pécsi bányászkolóniák lakosságának kb. 2/3-a német anyanyelvű volt (a diákok jelentős része mellett maguk a tanítók is), így az oktatóknak, és a tanulóknak a saját anyanyelv használata nagy valószínűséggel némi könnyebbséget jelentett a magyarral szemben. Az is megerősíti Babics állításának pontatlanságát, hogy a DGT 1922. évi társulati kiadványában kiemelt helyen szerepel, hogy a magyar származású diákok először kerültek minimális (52%-os) többségbe a más nemzetiségűekkel szemben (MNL DGT Z 1359 a, 9. csomó, 6. tétel).

Az 1930-as években a Horthy-korszak második felének vallás-, és közoktatásügyi minisztere, Hóman Bálint oktatásügyi rendelete az ország összes iskolájában előírta „a hazafias nevelést, a magyarságtudat erősítését” a diákok számára (Ormos, 1998, p. 204), amelyhez hozzáigazították a DGT fenntartásában álló iskolák tantárgyainak és a tananyagainak jellegét is.

A náci Németország befolyása alatt: Visszanémetesítési kísérlet (1938. március - 1944. november vége)

A DGT 1938-as „Reichswerke Hermann Göring”-hez¹³ kerülését követően paradox helyzet állt elő, mivel a pécsi bányavidék jogilag a Magyar Királyság részét képezte, azonban az összes, üzemi, oktatásügyi, egészségügyi intézmény fenntartási joga a náci Németország irányítása alá került. Ez lényegében azt jelentette, hogy (a karhatalmi feladatokban való segédkezésen kívül) a magyar állam teljesen kiszorult a pécsi bányavidék ellenőrzéséből. A terület innentől kezdve egészen az 1950-es, a Szovjetunió általi visszaszolgáltatásáig lényegében az „állam az államban”- elv szerint működött (Babics, 1952, p. 146).

Mivel 1938 után a DGT-iskolák felügyelete kikerült a VKM illetékessége alól, ezért az intézményeket nem érintette az 1944. áprilisi magyarországi iskolabezárás sem. Az oktatás a szovjet Vörös Hadsereg 1944. novemberi bevonulásáig teljes mértékben a nácik igényei, akarata szerint működött. A döntéseket a magyar kormányzat teljes megkerülésével, Berlinben hozták, és a német öntudat erősítését követelték meg (Szirtes, I. kötet, 1993, p. 10). Ennek szellemében a pécsi bányavidék összes iskolájában visszaállították a német oktatási nyelvet, a falakról lekerült a magyar címer, amelynek helyére a náci horogkeresztet, valamint Hitler arcképét helyezték. Minden reggel, a tanítás kezdetekor idézeteket kellett felolvasni a „Führer” fő művéből, a *Mein Kampf*ből.¹⁴ Kötelezővé tették a német hazafias-, és náci indulók éneklését, nemcsak az énekórákon, hanem a tanítási nap kezdetén, és végén is (Babics, 1952, p. 144).

¹³ Magyar fordításban: „Hermann Göring Művek”

¹⁴ „Harcos”. Adolf Hitler 1924-ben mondta tollba titkárának, Rudolf Hessnek, mialatt a náci vezér a börtönbüntetését töltötte a müncheni „sörpucscsért”.

A DGT elemi iskoláinak sorsa

A szovjet Vörös Hadsereg 1944. novemberi bevonulását követően a DGT-iskolákat bezárták (Babics, 1952, p. 146). A társaság vagyonát és a pécsi bányavidéket a szovjet főparancsnok, Tolbuhin marsall a „szovjeteket ért háborús károkért szánt jóvátételnek” nyilvánította, így a hadizsákmánnyá váló ipari létesítmények egészen 1950-ig kizárólag a Szovjetunióknak termeltek és a megszállók irányítása alatt álltak. A döntést követően, 1945. áprilisában a DGT Magyarországon végleg megszűnt.

Az iskolákat ideiglenes jelleggel, a szovjet Vörös Hadsereg fenntartása alatt, 1945 őszén újraindították, de az oktatás ellenőrzését, felügyeletét hivatalosan visszautalták a VKM-nek. Az előző, csonka tanévet nem ismerték el senki számára teljesítettnek, a náccal, az SS-szel vagy a nyilasokkal rokonszenvező, kompromittálódott, népbírósi eljárás alatt álló személyek pedig nem térhettek vissza a katedrára. Az intézményekből száműzték a nemzetiszocialista ideológiát, a könyvtárban található ilyen tartalmú tankönyveket, munkákat betiltották és bezúzták. Helyüket azonban szovjet támogatással magyar nyelvű, kommunista ideológiára is nevelő könyvek vették át (Babics, 1952, p. 152-153).

Az intézmények az 1948. június 16-ai iskolaállamosítási törvénnyel kerültek teljes egészében magyar kézbe. A korábbi DGT fenntartású iskolákban a bányász hagyományok tovább éltek, de a tanév kezdetén a hatalom által erőltetett „új” állami bányásznapról, vagyis szeptember első vasárnapjáról is meg kellett emlékezni az intézményekben, miközben az egész pécsi bányavidékhez hasonlóan, az 1950-es betiltásáig a szakrális eredetű december 4-ei Szent Borbála-nap hagyományait is tovább ápták (Szita, II. kötet, 1985, p. 320).

A DGT egykori elemi iskolái közül az 1989/1990-es rendszerváltást követően a pécsbányatelepi és a mecsekszabolcsi intézményeket a bányabezárások, a csökkenő gyerekszám és az iskola összevonások miatt megszüntették, a somogyi és vasasi iskolák viszont napjainkban is működnek (Traj Ferenc, 2017. február 28.).

Összegzés

Írásomban arra kívántam rámutatni, hogy a DGT nem csupán egy szénkitermelő és felvásárló hajózási nagyvállalat volt, hanem komoly szerepet vállalt abban, hogy fejlessze Pécs városát, és annak vonzaskörzetét. A cég vezetősége érzékelte azt, hogy szükség van oktatási intézményekre a dolgozói által létesített és lakott bányász kolóniákon. Nemcsak azért, mert a Bach-korszakban „erősen ajánlottá” tették az iskola rendszeres látogatását, hanem abból kifolyólag is, hogy felismerték: a saját érdekük, hogy kineveljék a következő generációkat, amelyek majd átveszik nagyszüleik, szüleik helyét a bányákban, illetve a társaság által fenntartott egyéb üzemekben. Ezért a vezetőség úgy vélte, hogy már az alapoktól a saját kezébe kell vennie az oktatást. Ennek eredménye lett a pécsi bányavidék elemi iskolahálózatának kialakítása a DGT és az állam felügyelete alatt.

A pécs-bányatelepi, a mecsekszabolcsi, a somogyi és a vasasi oktatási intézményekről elmondható, hogy a különböző vizsgált történelmi korszakokban (1856-1944) a vidéki iskolák között egyértelműen a legmodernebbek közé tartoztak, és ezt a pozíciójukat

egészen az 1944. november végi szovjet megszállásig, majd az azt követő államosításig meg is tudták őrizni.

Az iskolák közül napjainkban már csak a somogyi és a vasasi intézmények működnek, Pécsbányatelepen¹⁵ és Mecsekszabolcson pedig emléktáblák utalnak arra, hogy a társaság mely épületeiben kaptak helyet azok az iskolák, amelyek összesen átlagosan több mint 1000 diák második „otthonának” számítottak. Olyan modern épületekben tanulhattak, amelyeknek a falai között korszerű, több tantermes, európai színvonalú könyvtárak, tornaszobák tették lehetővé azt, hogy a tudást magukba szívhassák a gyerekek.

A DGT mindig ügyelt arra, hogy iskoláiban a bányász hagyományok mellett a nemzeti ünnepek is nagy hangsúlyt kapjanak, és a magyar „hazafiasságra” való nevelés teljes mértékben érvényesülhessen. Tette ezt azért is, mivel korábban, az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc idején a Habsburgok oldalára állt a vállalat, ezért a későbbiekben, még a századforduló idején is érték olyan vádak, hogy „túlságosan osztrák”. A „hazafias nevelés” a Horthy-korszakban érte el igazán a tetőfokát, amikor minden kötelező ünnepségen hangsúlyozták az iskolák „magyar jellegét”, legyen szó akár március 15.-ről, a Trianoni békeszerződés aláírásának évfordulójáról (június 4.), vagy Vitéz Nagybányai Horthy Miklós kormányzó névnapjáról (december 6.).¹⁶

A DGT pécsi tevékenységének megítélése sokat változott 1945 (negatív), és főleg 1989 óta (pozitív). Az oktatás területén elért vívmányairól ki lehet jelenteni, hogy valóban európai volt és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az ország csökkentse a lemaradását a nyugat-európai országokhoz képest.

Irodalomjegyzék

- Babics A. (1952). *A pécsvidéki kőszénbányászat története*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, Közoktatásügyi Kiadóvállalat.
- Gergely E. (1986). *A magyarországi bányásztársadalom története 1867-ig*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Huszár Z. (2013). *A Duna vonzásában: Fejezetek az Első Dunagőzhajózási Társaság történetéből*. Pécs: Virágmandula Kft.
- Huszár Z. (2007). *Integrációs kísérlet a Duna-medencében a 19. század végétől a második világháború kezdetéig. Az Első Dunagőzhajózási Társaság (DGT/DDSG) története, pécsi bányászata, különös tekintettel a Társaság pécsi szociális és oktatási infrastruktúrájára*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola.
<http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/huszarzoltanphd.pdf>. Letöltés dátuma: 2017. június 1.
- Huszár Z. (2009). Die Donau als Kulturbrücke und Integrationsfaktor. In Wichard, R. (Eds.), *Brücken zwischen den Kulturen. Geistige Grundlagen. Historische Beispiele. Zeitfragen*. Frankfurt am Main: Stiftung Haus der Action 365.
- Huszár Z. (2010). Multiethnische Beziehungen im Bergbaurevier der Donau-Dampfschiffahrtsgesellschaft in der Umgebung von Pécs von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg. In Wichard, R. (Eds.), *Kreuzwege. Kulturbegegnung im öffentlichen Raum*. Frankfurt am Main: Stiftung Haus der Action 365.
- Katus L. (2010). *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711-1914. Egyetemi tankönyv*. Pécs: Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület – Bocz Nyomdaipari Kft.

¹⁵ 1950 óta hivatalosan ebben a formában használják a településrész nevét.

¹⁶ A kormányzó december 6-ai „névünnepe” összevonták az azt egy nappal megelőző Szent Borbála-nappal, így a pécsi bányavidék iskoláiban két napos ünnepségekkel tisztelték meg a „jeles” évfordulókat december első napjaiban.

- Mendly L. (2005). A (közel)150 éves András-akna. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 136 (3), 216-225.
- Mendly L. & Romváry F. (szerk.).(2005). *Emléklapok a pécsi szénbányászat történetéből. Örökségi Füzetek 3.* Pécs: Pécs/Sopianae Örökség Kht.– Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány-Pécsi Szemle Várostarténeti Alapítvány.
- Romváry F. (szerk.).(2008). *Újabb emléklapok a pécsi szénbányászat történetéből.* Pécs: Bocz Nyomdaipari Kft.
- Ormos M. (1998). *Magyarország a két világháború korában. 1914-1945.* Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Pálfy A. (2005). Szabolcsfalu. In Mendly L. (szerk.), *A Pécsi Szénbányászat szerepe a város XX. századi fejlődésében* (261-270). Pécs: Bocz Nyomdaipari Kft.
- Pilkhoffer M. (2010). Az Első Dunagőzhajózási Társaság pécsi kolóniáinak kiépülése a dualizmus korában. In Márfi A. (szerk.), *Utcák, terek, épületek Pécssett. Baranyai történelmi közlemények 4* (135-164). Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Szirtes B. (szerk.).(1993). *A mecseki kőszénbányászat. 1945-1991. I. kötet.* Pécs: Kútforrás Kft.
- Szita L. (szerk.). (1985). *A baranyai-pécsi munkásmozgalom története (1867-1944.) II. kötet.* Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Szirtes B. (1999). Kik azok a gránerek? *Pécsi Szemle Várostarténeti Folyóirat*, 2 (ősz), 47-55.

Levéltári források:

- Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL), Az Első Dunagőzhajózási Társaság (a továbbiakban: DGT) Iratanyagai: Általános iratok. Z 1359 a, Emlékeztetők (1913-1946).
9. csomó, 6. tétel: Jahrbuch der Deutschen Verkehrs-Gewerkschaft Bezirksverband der Binnenschiffer 1921-1922, Wien, 1922. p. 10.
- MNL, DGT: A DGT Pécsi bányai igazgatóságának általános iratai. Z 269 17. csomó, 1. tétel: A DGT pécsi bányaiskoláinak tanulói létszáma (1856-1892). A, Pécs-Bányatelep.
- MNL, DGT: A DGT Pécsi bányai igazgatóságának általános iratai. Z 269 17. csomó, 1. tétel: A DGT pécsi bányaiskoláinak tanulói létszáma (1856-1892). B, Mecsekszabolcs.
- MNL, DGT: A DGT Pécsi bányai igazgatóságának általános iratai. Z 269 17. csomó, 1. tétel: A DGT pécsi bányaiskoláinak tanulói létszáma (1856-1892). C, Vasas.
- MNL, DGT: A DGT Pécsi bányai igazgatóságának általános iratai. Z 269 17. csomó, 1. tétel: A DGT pécsi bányaiskoláinak tanulói létszáma (1856-1892). D, Somogy.
- MNL, DGT: A DGT Pécsi bányai igazgatóságának általános iratai. Z 69 17. csomó, 2. tétel: A DGT pécsi bányaiskoláinak tanítói létszáma (1856-1892).
- MNL, DGT: A DGT Pécsi bányai igazgatóságának általános iratai. Z 269 17. csomó 3. tétel: A DGT által Pécs városa számára épített iskolák tanulói Létszám aránya. (1928-1944).
- MNL, DGT: Építési osztály Z 271 d, Jóléti, és kommunális létesítmények. Lakóépületek. 84. csomó, 155. tétel: Iskolák, és napközi otthonok, játszótér (1872-1942.)

Oral history:

- Márfi Attila, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárának (MNL BaML) nyugdíjas főlevéltárosa, egykori pécsbányatelepi lakos. (Interjúkészítés: 2017. március 10.)
- Traj Ferenc, a Mecseki Szénbányák nyugdíjasa, a Bányászemlékekért Egyesület (BEE) alapító tagja, tiszteletbeli elnöke. (Interjúkészítés: 2017. február 28.)

Melléklet

1. sz. melléklet: A DGT által épített, és működtetett Pécs-bányatelepi, „alsó” elemi iskola épülete az 1920-as években.

Forrás: Pécsi Bányáztörténelmi Alapítvány

2. sz. melléklet: A DGT által építetett és működtetett, egykori mecsekszabolcsi elemi iskola épülete (ma: Közösségi ház) napjainkban.

Forrás: Pécsi Bányáztörténelmi Alapítvány

3. sz. melléklet: A DGT által működtetett György-aknai elemi iskola (Mecsekszabolcsi „felső” elemi iskola) második osztályos diákjainak osztályképe az 1910/1911-es tanévben.

Forrás: Pécsi Bányástörténeti Alapítvány

4. sz. melléklet: A DGT által működtetett, somogyi elemi iskola az 1950-es években átalakított épülete napjainkban.

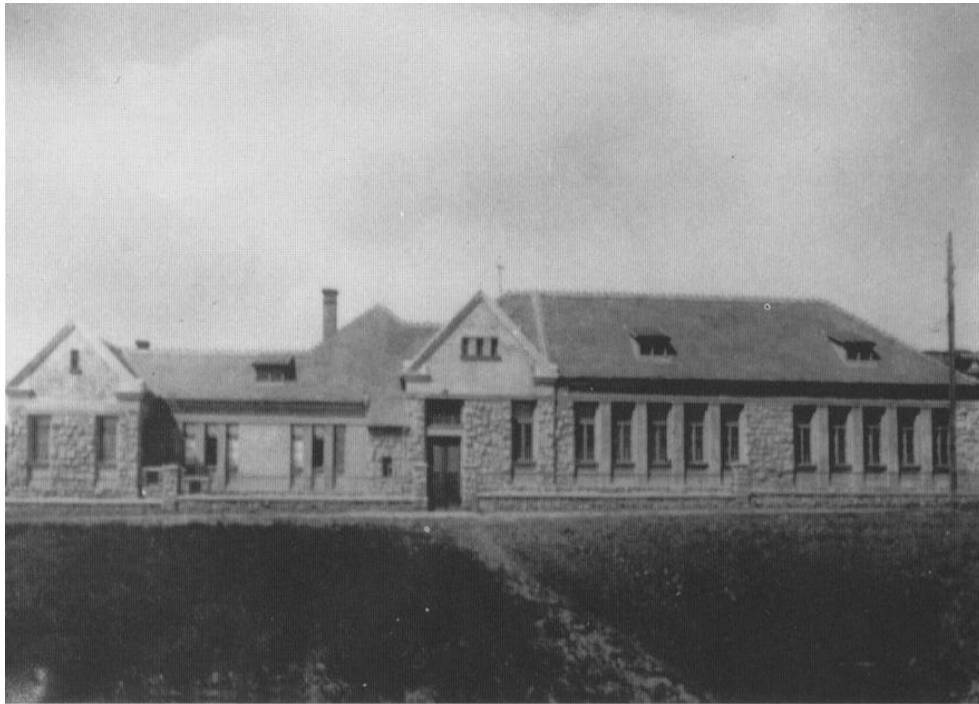
Forrás: Pécsi Bányástörténeti Alapítvány

5. sz. melléklet: A DGT által, a város számára épített Ullmann-telepi elemi iskola (ma: Bártfa utcai Általános Iskola) eredeti épülete az 1920-as évek végén.

Forrás: Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány

6. sz. melléklet: A DGT által, a város számára épített egykori Ullmann-telepi elemi iskolának (ma: Bártfa utcai Általános Iskola) az 1950-es években átalakított épülete napjainkban.

Forrás: Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány

7. sz. melléklet: A DGT által, a város számára épített Gyárvárosi elemi iskolának az épülete napjainkban.
Forrás: Pécsi Bányástörténeti Alapítvány

Dóri Éva

*A NYITOTT HÁZ MOZGALOM. A KÖZÖSSÉGI MŰVELŐDÉS
SZEMLÉLETI VÁLTOZÁSAINAK TÁRSADALMI ÉS KULTÚRPOLITIKAI
KÖZEGE A KÁDÁR-KORSZAKBAN*

Absztrakt

A tanulmány szerves részét képezi egy, a Nyitott ház Kollégium tevékenységét és szakmai eredményeit kutató munkának. Jelen dolgozat a Nyitott ház mozgalom közösségi művelődés elméleti tevékenységét az 1945 utáni időszak társadalmi és szakpolitikai változásain keresztül szemlélteti. A szakmai irányelvekből és joganyagokból kiinduló adatgyűjtés korabeli szakirodalmakra, újságcikkekre és heterogén célcsoporttal készült interjúkra, szakmai beszélgetésekre épül. A közművelődés társadalomfejlesztő szerepének kialakulása az 1970-es évek közepétől egy évtizeden át a közművelődési intézményrendszer feladatainak társadalmi fókuszú újragondolása mentén elkötelezett szakemberek csoportjához köthető. A Nyitott ház mozgalom progresszív szakmamegújító folyamata intézményi környezetben az egyén autonóm döntési-és tanulási lehetőségeire és a közösségi cselekvés kérdésköreire fókuszált. A helyi társadalmi problémákra való művelődési reflexió kiteljesedésével komplex fejlesztési folyamatok is elindultak, melyek a szakmaköziség jegyében a településfejlesztésben való együttgondolkodás kiindulópontja lett a 80-as évek elejére. A lokális feltáró- és helyzetelemző gyakorlatokból alakult ki a hazai közösségfejlesztés módszertana.

Kulcsszavak: közösségi művelődés; közösségfejlesztés; társadalomfejlesztés

Bevezetés

A Nyitott ház mozgalom az 1970-es évek közepétől datálható, a művelődési tevékenységrendszer megújítását szorgalmazó törekvéseiből születtek meg azok a fogalmak, módszerek és technikák, amelyek a mai közösségi fejlesztő- és szervezőmunka alapjait jelentik. Az 50-es évektől mesterségesen létesített közművelődési intézményrendszer növekvő diszfunkcionalitása nyomán kibontakozott szakmai reformok a 70-es években komplex megközelítéssel – a település és a lakosság egészére kiterjesztett gondolkodásmóddal – lokális társadalmi-fejlesztő szemléletté fejlődtek. Ez a felfogás a 2017-ben megújult Kulturális törvény közművelődési alapszolgáltatásokként definiált szakmai tevékenységrendszerében¹ is érvényesült.

Az 1976-1984 közötti időszak közművelődési innovációiban a bevonás szándéka – mint a közösségi részvételre ösztönző helyi cselekvések megjelenési formája – mögött meghúzódó népművelői, szakmai attitűd, és a kereteket adó intézményrendszer irányítói

---

¹ 1997. évi CXL. törvény. 76. § a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről.

és fenntartói magatartása is mérvadó. A vezetői felismerés, hogy az intézmény helyi társadalmi folyamatok szerves része lehet, ha a lakosok szükségleteit és igényeit tudja szolgálni néhol társadalmi erőforrást, másutt vélelmezett politikai veszélyhelyzetet teremtett. Ahol a helyi problémákra nyitott intézményi szemlélet nem ütközött hatalmi akadályokba, ott jelentős innovációs folyamatok nyertek teret. A településenként eltérő összetételű közösségi-művelődési folyamatok eredményeként rendkívül komplex a szakma példatára, ennek okán nem lehetséges egységesíteni azt, csupán a szemléletből eredő logikai keretek határozhatók meg. A "nyitott ház" sajátossága éppen ebben rejlik. Jelen dolgozat a nyitott működési elv elméleti megközelítésének bemutatására vállalkozik, történeti síkon is láttatva a művelődésügy társadalmi és szakpolitikai közegét.

Szakmai célok és szemléletváltások a XX. század második felében

A II. világháborút követő évtizedek többféle szerepkörben jelenítik meg a művelődés feladatait. Az irányítói hatáskör mögött húzódó ideológiák határozzák meg elsődlegesen a szakmai tartalmakat és eszközöket, így az azok változásai mentén definiálható korszakok a társadalom átalakulását is láttatják. Balipap Ferenc a művelődési otthonok történetében három nagy periódust különböztetett meg: a direkt vagy autokratikus népművelés időszakát (1948-tól az 1960-as évek elejéig); a liberális korszakot, ami a kiscsoport centrikus szemléletben írható le az 1970-es évek elejéig; majd a differenciált közművelődés kezdeti korszakának nevezi az 1974-től kezdődő feladat- és tevékenységközpontú szemlélet előtérbe helyeződését (Balipap, 1988, p. 31).

Az 1946-1948 közötti időszak a szabadművelődés kora. Ekkor az állami szerepvállalás elsődlegesen a szabad népiskolák létesítésének szorgalmazásában, tehát az alacsony iskolázottságú tömegek szabad művelődésében jelent meg. E rövid korszakot Karácsony Sándor személye fémjelzi, akinek pedagógiai szemléletű megközelítése differenciálja a felnőttek művelődési aspektusát, azaz az egyén fejlettségi szintjének megfelelő, autonóm ismeretszerzést helyezi előtérbe. Ebben a gondolatban a szuverén választási lehetőség igénye jelenik meg, s a művelődés iránya ekként alulról szerveződik. Fontos a népművelés fogalmának "karácsonyi értelmezése" is, miszerint "a népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép, ahogy igénye, kedve tartja" (Karácsony, 1947, p. 3-4132). A művelődésirányítás mellé társadalmi kontrollt, többszintű szabadművelődési tanácsok szervezését látták ekkor szükségesnek. Karácsony az apparátus irányítása helyett a tanácsadói és szakmai munkát támogatta, jellemzően ajánlásokat fogalmazott meg (Szórá, 2013).

A szocialista népművelés a liberális művelődés e szemléletét nem nézte jó szemmel, így 1948-ban, a fordulat évében éles támadások indultak a szabadművelődés szellemisége ellen: "A társadalmi öntevékenység mindaddig nem időszerű, amíg a reakciós erők elleni osztályharc be nem fejeződik. Addig a művelődésügy nem lehet semleges, szolgálnia kell az ideológiai-politikai meggyőződést." (E. Kovács, 1948, idézi: Maróti, 2014). Ezzel megkezdődött a művelődés államosítása is, és az addig sokrétű és gazdag közösségi élet csak az újonnan létesítendő művelődési otthon-hálózat alá szerveződhetett. Ebben jelenik meg az önszerveződés organikus természetével szemben teljes ellentmondással bíró

karhatalmi, mechanisztikus felfogás. 1949-ben alakult meg az iskolán kívüli művelődésre vonatkozóan is hatáskörrel rendelkező Népművelési Minisztérium. A teljes centralitás, a felszámolások és beszüntetések nyomán az ekkortól datált időszakot nem jellemezték formális szerveződések, így differenciált értékrendek sem jelenhettek meg. A szabadidő hasznos eltöltéséhez a művelődési házak és a klubkönyvtárak szolgáltak közösségi térként, de csak ahogyan azt az államhatalom helyi végrehajtójaként funkcionáló vezetőség engedte. A legfontosabb momentum ez időben az állami intézményrendszer kiépítése volt.

Szovjet mintára, a politikai reprezentáció helyszínékként funkcionáló művelődési házak hatalmi struktúrát szimbolizáló építése központi utasítás szerint kezdődött meg 1949-ben. A művelődési házak felépülése és működése a szocialista eszmények hirdetésének és a dolgozó nép "szabadidős programjainak" színterekként a politikai-nevelő funkciót szolgáltatta. Ahol nem telt újra, ott az egykoron virágzó helyi egyletek, olvasóköri, kaszinók tagjainak vagyonából emeltetett, majd az államosítással üresen maradt közösségi házakat vette birtokba a helyi tanács (Koncz, 2004, pp. 204–209). 1949-1968 között – kevesebb, mint 20 esztendő alatt – 3348 intézményt állítottak a kultúrpolitika szolgálatába. Az épületállomány további fejlődéséről az 1975. évi statisztikai számadatok tanúskodnak: 2805 művelődési otthon (145 fővárosi, 404 városi és 2256 községi fenntartásban) és további 800 telephely – klubház, helyismereti gyűjtemény, szabadtéri színpad stb. (Tóthpál, 1977, pp. 59–63). Ehhez hozzájárult, hogy az intézmények elsősorban tanácsi, majd szakszervezeti és vállalati fenntartásban működtek eleinte, majd 1965-től lehetett közös fenntartással² is üzemeltetni művelődési otthonokat. Alapvetően három típus volt megkülönböztethető, melyeket infrastruktúra és felszereltség alapján is kötelező előírások mentén soroltak be 1968-tól.³ A klubkönyvtár 1500 fő alatti településeken, nagyobb lakosságszámnál művelődési ház, továbbá 8000 főtől művelődési központ működtetése volt kötelező. A rendeletben (akár napjainkban) meghatározták a típusokhoz rendelt minimális infrastruktúrát és eszközigényt is. A nagyobb települések peremkerületeiben (a mai gyakorlathoz hasonlatosan) lehetett további klubkönyvtárakat és/vagy művelődési házakat működtetni.

A társadalom vertikális átrendeződésével új életforma jelent meg, az emberek egyre több szabadidővel rendelkeztek, a technológiai és az infrastrukturális fejlődés a mobilitást is megnövelte. A társadalmi átalakulást nem követte a közösségiséget erősítő intézkedés, amíg az aprófalvak lassan minden társadalmi norma-eszköztől megfosztódtak, az újonnan épült tízezres lakótelepek sem rendelkeztek az alapvető intézményekkel, többek között az új közösséget – közösségek szerveződését segítő és kiszolgáló térrel sem. A paraszti családi-rokonsági közösségek a munkásrétegek kialakulásával járó életmódváltozással elveszítették a hagyományos érintkezési formáikat is, melyet a munkásközösség hivatott "helyettesíteni". A kor vállalati berendezkedése szerint az üzemek saját maguk vezette művelődési házakkal

² 4/1965. (VI. 15.) MM rendelet a művelődési otthonok és a közművelődési könyvtárak közös fenntartásának egyes kérdéseiről. *Tanácsok közlönye*, 1965/30.

³ 105/1968. MM rendelet - A művelődési otthonok besorolásáról. *Tanácsok közlönye*, 1968/4.

rendelkezettek, ahol a vállalati közösségi szellem jegyében színházi előadásoktól az ismeretterjesztő programokon át üzemi bálók és szakkörök is szerveződtek.

A tanácsai működtetésben sikereket azok az intézmények tudtak felmutatni, ahol a népművelő képes volt a helyi lakosság számára igényteremtő, igény felismertető programokkal az ünnepi kultúrát a hasznosság elvén tovább gondolva "mindennapi" kultúrával kibővíteni, vagy akár lecserélni. Ez a szemlélet engedte kibontakozni később például a táncházmozgalmat, az amatőr színjátszó, a képzőművészeti és könnyűzenei élet társasági meghonosodását, majd később a nyitott-tevékenység kísérletek gazdag tárházát.

Az ideológiai működés mintegy 20 esztendeje során jelentős társadalmi és gazdasági változások történtek, melyek eredményeként a pártrendszer művelődéspolitikai bástyái inogni kezdtek. Bár az 1958-1968 közé tehető korszakban az 1956-os forradalmat követő konszolidációs művelődési törekvések megújulási szándékot fogalmaztak meg, a gyakorlatban néhány irányítási rendelet újrafogalmazásától eltekintve nem került sor reformra, továbbra is a világnézeti nevelés és a kulturális forradalom kiteljesedésének ideája állt középpontban. A párt első átfogó kulturális programjaként jegyzett művelődéspolitikai irányelvekben rögzített problémák megoldási javaslatai nem reflektáltak a jelenségek mögötti ok-okozati összefüggésekre (pl. "a város és falu közötti kulturális különbségek megszüntetésének egyik lépcsőjeként (...) fejleszteni kell a vidéki városok kulturális életét", vagy: "[A] központi irányítás megszilárdításával egyidejűleg fokozni kell a helyi kulturális szervek és intézmények, alkotóműhelyek önállóságát és felelősségét."⁴ Ugyanakkor Pozsgay Imre 1976-os miniszteri expozéjában olvasható, hogy a közművelődés fejlesztéséről szóló párthatározat is már az "intenzív társadalomfejlesztés jegyében" született (Bíró & Fűr, 1976, p. 42).

Szemléleti változások

Az 1960-as évek végén érzékelhető társadalmi mozgások érezhető változásokat generáltak – főként a fiatal generációnál. Számos alulról induló, új közösségi kezdeményezés nyert teret a művelődési otthonok falain belül, melyek integrálása nagy feladatot állított a kultúrpolitikusok elé (T. Kiss, 2018). Ezzel párhuzamosan az ifjúsági klubok helyzete jelentett problémát, amely ráirányította a figyelmet a népművelésnek helyet adó intézményhálózat funkcionális kérdéseinek rendezésére. Földiák András A klubmozgalom útjai és lehetőségei című írásában foglalta össze az önszerveződés színtereiként élő klubok és a művelődési intézményhálózat főbb korszakait és tendenciáit (Földiák & Szász, 1977). Mintegy évtizednyi távlatból kirajzolódott a köznapi gyakorlat mögötti folyamatok elméleti megközelítése, ami a művelődési innovációk megalapozottságához fontos szemléleti megközelítésekkel járult hozzá.

Az önszerveződő klubmozgalom első korszakának (1958-1962) a spontán társas együttléteknak helyet adó, jellemzően kistelepülési környezetben – mai szóhasználattal közösségi terekben – zajló differenciálódó alkalmi szórakozás tekinthető. A második klub-

---

⁴ A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődéspolitikai irányelvei 1958. július

korszak az 1962-1967 közötti időszakot öleli fel, melyben a művelődési otthonok részéről kialakuló intézményesítési szándék a meghatározó. A spontán társaságokat szervezett, az intézmény égisze alá tartozó csoportokká kívánták formálni, sikertelenül. Ekkor jelent meg a művelődési motiváció kérdésköre az intézményi tevékenységek kialakításában. E képesség hiányában az intézmény – szükségszerűen – önmagának alakít vagy generál a programjaihoz igazodó, de stabilitásukban gyenge csoportokat. Szükségszerű volt a vonzerő kialakítása, amit az azonos érdeklődési körnek megfelelően igyekeztek meghatározni. Ez már kedvezett a közösségi formák megerősödésének is, a kics csoportos intézményi művelődési tevékenységek (szakkörök, képzések, ismeretterjesztés, műkedvelő társaságok) elterjedése viszont gyengítette az önszerveződő klubmozgalmat. A harmadik szakasz 1968-1973 között az ifjúsági klubok elterjedésének időszaka lett. A KISZ alapszervezeteinek erőteljes jelenlétével a fiatal korosztály vette át a szerepet, de az ifjúsági klub mellett a nyugdíjas és a filmklubok működéséről tesz említést a szerző. Az erősödést az 1971. évi Ifjúsági törvény⁵, és azt követően még számos irányítói intézkedés⁶ is jelzi. (Földiák, 1977)

A klubmozgalom a 60-as évek végén fellendülést hozott a művelődési tevékenységeknek színteret adó intézményhálózatban, ugyanakkor a feladatok konkretizálása még váratott magára. 1970 májusában Országos Közművelődési Konferenciát rendeztek Budapesten, amit nagyszabású előkészítés előzött meg. Három kötetben jelentek meg a hazai népművelés helyzetének elemzésére vállalkozó előkészítő tanulmányok (Országos Népművelési Tanács, 1970/a), melyeket a konferencia vitaanyaga követett. Ebben tárgyalták többek között a lakosság átrétegződésének kérdését, a településviszonyok megváltozását, az életszínvonal és életmód változását, a szabadidő növekedését és a demokratizmus fejlődését. A tennivalók sorában az első pontban kapott helyet a „közművelődés társadalmi, művelődési szerepének fejlesztése” (Országos Népművelési Tanács, 1970/b). Az intézmények válságával a jogszabályi keretek is változásokat kívántak. Szinte párhuzamosan indult el a terepvizsgálat a Népművelési Intézet, mint módszertani központ részéről, amely kereste azokat a lehetőségeket, megoldásokat, melyek a megszűnés szélére sodródott intézményeket új célokkal, funkciókkal voltak képesek feltölteni. Az 1970-es évek közepén a fővárosi művelődési házak felügyeleti vizsgálata irányította a figyelmet például az üres előterek hasznosítására is (Slézia, 2002).

A népművelés mellett ismét megjelent a közművelődés fogalma. A megújulás alapkérdése volt, hogy képes-e a közösségi igények szolgálatába állni a művelődési szakma, és képes-e a helyi lakosok „érdekeit” képviselni. Az akkor már kulturális miniszteri pozícióba került Pozsgay Imre az 1976-os Közművelődési törvény⁷ előterjesztésében az alábbiak szerint fogalmazott: „A közművelődés fogalma tartalmazza azt is, hogy a művelődés nem egyszerűen elfogadást és passzív ismeretszerzést jelent,

⁵ 1971. évi IV. törvény az ifjúságról. *Tanácsok Közlönye*, 1971/45.

⁶ Országos Oktatási és Ifjúságpolitikai Tanács alakul, 2010/1972. (VI.5.) határozat az Ifjúsági klubok működésének irányelveiről, nyilvántartások születnek és megyei klubtanácsok alakulnak, módszertani kiadványok születnek.

⁷ 1976. V. törvény a közművelődésről. *Tanácsok Közlönye*, 1976/49.

hanem az alkotói és terjesztői folyamatokban való cselekvő részvételt is. (...) A közművelődés fogalma a személyek egymással való kapcsolatában és a személyiség kiteljesedésében, a közösség oldaláról közelíti meg a művelődés értelmét, társadalmi hasznát és teszi hangsúlyossá a személyes részvételt, a közösségi jelleget és a művelődés fontosságát.” (Bíró& Fűr, 1970. p. 43)

Ettől az időszaktól formálódik a művelődési otthonok feladatait elméleti megközelítéssel is párosító, gyakorlat központú szemlélet. Ezt segítette elő a szakmai dilemmák és széles diskurzuson alapuló megállapítások nyomán született 1974. évi párthatározat (Füleki & Herczeg, 1977, pp. 49–61), majd az 1976. évi V. törvény (Közművelődési Törvény), és végrehajtási rendelete⁸ melyek egy-egy helyi társadalmi cselekvésre ösztönző sora a Nyitott ház mozgalom munkájának sarokköve lett.

A Közművelődési törvény bár új köntösbe öltöztette az intézményi működés célrendszerét, elsődlegesen a műveltség égisze alá rendezve annak szükségességét, mégis számos ideológiai szándékot fogalmazott újra. Ugyanakkor fontos kaput nyitott a reformtörekvésekhez. Az alapelvek között került rögzítésre, hogy “6. § (1) A közművelődési tevékenység sokoldalú társadalmi összefogásra, az állampolgárok és közösségeik önkéntes, kezdeményező és cselekvő részvételére épül.”

A jogszabály Általános közművelődési feladatok című fejezetében az alábbiak olvashatók: “11. § A közművelődés irányításában és szervezésében részt vevő szervek feladata, hogy minden állampolgárra kiterjedően közreműködjenek a) a művelődési igények állandó fejlesztésében, (...) az általános tájékoztatói lehetőségek megteremtésében; b) az általános műveltség – a művészeti, társadalomtudományi, természettudományi, műszaki, mezőgazdasági, egészségügyi, testi és környezetkultúra – rendszeres gyarapításában; (...) f) a művelődési közösségek kialakításában és fejlesztésében; (...) g) a kulturális alkotóképesség kibontakoztatásában.” E jogszabályi részek legitimizálták a Népművelési Intézet Művelődési Otthon és Klub Osztályának innovációs tevékenységét.

Az elv az intézmény nyitottságára, a helyi közösség felé fordulására és a partnerségi attitűdre építette az új munkamód sikerét.

A Nyitott ház mozgalom

A kor népművelői hierarchikus rendszerben, felülről irányítottan, sematikus programkeretben (pl. világnézeti nevelés, esztétikai nevelés, termelőmunka segítése stb.) látták el feladatukat. Munkaterveikben propaganda célzatú kulturális műsorok és állami ünnepi rendezvények szervezése, jól ellenőrizhető, átlátható, előre megtervezett és szabályozott közösségi koordinációt rögzítettek. Az ötvenes évek ideológia-közvetítő szerepében – melyet Vercseg Ilona kultúra-terjesztő attitűdként nevezett meg (Vercseg, 1987, p. 76) – a 60-as évektől datált politikai enyhüléssel funkciózavar következett be, mert a szakma a “végrehajtói” feladatokat tekintette továbbra is legfőbb teendőjének. A fejlesztői vénával bíró elhivatott népművelők megtalálták a helyi közösség

---

⁸ 135/1976. (XI.13.) MT határozat a közművelődésről szóló 1976. V. törvény végrehajtásáról. *Tanácsok Közlönye*, 1976/49.

önszerveződéseit segítő lehetőségeket, ami művelődési eredményeket tudott felmutatni egy-egy településen.

Az 1970-es évek közepétől a Népművelési Intézet Művelődési Otthon és Klub Osztályának a szakmai gondolkodásmód megváltoztatására irányuló újító szándékai az előtér hasznosítási kísérletben (konténerizáció), majd a későbbi Nyitott ház mozgalom szakmai-tartalmi törekvéseiben fogalmazódtak meg.

A tér és tevékenység elméleti problémái

A művelődési otthon funkciók egyik meghatározását a Művelődési Otthonok III. Országos Konferenciájának (1972) állásfoglalása tükrözi ez időkből, mely szerint a művelődési otthon a közösségi társadalmi élet színtere, az alkotótevékenység tömeges kibontakozásának elősegítője, továbbá a tudományok és a művészetek közvetítője (Balipap, 1988, p. 32), s az épület tervezésekor mindezeket figyelembe kell venni. De a funkcionális tervezés a település egészére, sőt térségi adottságaira is kitekint, melyek az intézmény működését is meghatározó lehetséges művelődési kapcsolódási pontokat jelölik ki, mint például a társadalmi összetétel, az infrastruktúra, a gazdasági adottságok vagy az intézményi-szolgáltatói ellátottság.

Varga A. Tamás A művelődési otthon funkcionális rendszere címmel publikált tanulmányában (Barna&Varga, 1976) az intézményeken belüli művelődés-rendszer kialakításának elméleti problematikájával foglalkozik. Az "alap- és lehetőségstruktúrákban" kereste a megoldást az egyén önművelésére, az életmódkultúra alakítására, melyhez az intézmény közvetítő közegként szolgál. Ehhez három szférát különített el, a "tájékoztatási, a kommunikációs és a kreatív szférát". Ezeket a "működtető központ" veszi körül, mely a szférákban található nyitott tartalmakat, eszközöket biztosítja és fejleszti, s amelyben a népművelő feladata az emberekből kiinduló érdeklődés vagy probléma alapján a tájékoztatás. Varga hipotézisében úgynevezett "kincstárakat" hoz létre, melyek hét tematikus rendszerben szolgálják az érdeklődő embert (alapvető tevékenységek: I. étkezés, öltözködés, lakáskultúra, család, munka, emberi kapcsolatok; II. félszabadidős tevékenységek: pl. barkácsolás, kertészkedés; III. társasági tevékenységek, szórakozás; IV. művészetek; V. tudományok; VI. testkultúra: sport, mozgás; VII. társadalmi-politikai-közösségi élet témakörei). E témakörök részletesen feldolgozottan különböző print és audio-vizuális tájékoztató anyagokkal válnak elérhetővé, valamint informális csoport-tevékenységek keretében is biztosított a bekapcsolódás. Ez a kommunikációs szféra feladatrendszere. A kreatív szféra a megszerzett ismeretek alkalmazását célozza. Ez az elmélet tulajdonképpen a szabad választásra és a felkészült szakmai szolgáltatásra épít. A nyitottság is ebben érhető tetten, katalizátorként működik, nem hoz létre elszigetelt formális csoportokat, a spontán szerveződésre épít.

A tanulmány kitér az intézményen belüli művelődési részfolyamatokra, alapvetően kettő, a "spontán" és a "szervezett" metódust különböztet meg, melyet négy csoportba rendszerez: szervezett-spontán, spontán, spontán-szervezett, szervezett. A két típusú katalizátor tevékenység kombinációi a fejlesztési módot jelentik. A spontaneitás az egyén érdeklődését a belső motivációkra helyezi, minden lehetőséget megteremtve az

önművelés kibontakozására. Ezt kívánja előmozdítani a tevékenységi lehetőségek sokasága az animációs (elő)terekben. A spontán-szervezett folyamat az egyén érdeklődésére reflektáló, az egyén további fejlődését segítő szakmai beavatkozás, ami előrelépést jelent. A szervezett-spontán helyzet a művelődési házak által felkínált szabad művelődési tevékenységekbe való bekapcsolódást tükrözi, differenciáltság és kötetlenség jellemzi. A szervezett tevékenység az intézményi munkát tükrözi, ami annak kínálati oldalán jelenik meg és a spontán tevékenységekre reflektál, továbbá figyelembe veszi a helyi társadalom szükségleteit, annak szerves részét alkotva. Így a szakmai munka az egyéni probléma-helyzetekre kínál konkrét válaszokat, és egyben közösségteremtő-erősítő funkcióval is bír.

Az újító tevékenységformák egyik elméleti megközelítése a monofunkciós intézményekkel (színház, mozi, múzeum) állítja szembe a közművelődési színtereket. Ezzel egyfajta lokális kulturális totalitás igényét fogalmazza meg. Ebből eredően a művelődés sem országosan, sem területileg nem egységesíthető, így nem lehet homogén a "cél-, feladat- és tevékenységrendszer". (Balipap, 1988, p. 81)

Az épület

A Népművelési Intézet a Művelődési Otthon Osztályának 1970-es évek közepétől datálható funkcionális tervezőmunkájának eredményeit A közösségi művelődés terei sorozat második, Az épület című kiadványában tette közzé (Beke, 1979). A művelődés tartalmi megújításra irányuló szemlélet a fizikai környezet megújítását is követelte, melyhez meg kellett ismerni a településen élők környezetét, szokásait és igényeit, fel kellett mérni a lehetőségeket és adottságokat, ami szociológiai szemléletet is tükröző, újkeletű megközelítés volt ekkor. Ebben a munkában már együtt gondolkodtak a népművelők és az építészek, teoretikus és gyakorlati megközelítések egyaránt napvilágot láttak, de az általános szakmai alapelvek az intézmény célja és feladatai körül fogalmazódtak meg. A tanulmány keretében többek között a pécsi művelődési központ tervezési anyagába is bepillantást nyerhet az olvasó. A változó – gyorsan változtatható (kötetlen, félig kötött és kötött) – tevékenységrendszer kialakításához fontos volt a spontaneitás elve (a pontos előre tervezés tudatos kerülése), ami nagyfokú rugalmasságot feltételez. A találkozási tér nyitottságát – mint a közösségi együttlétek helyszíneit – csak tudatos térszervezéssel lehet biztosítani. "A kultúra az emberek közötti viszonyok sokféle kapcsolatát is jelenti. Úgy is mondhatnánk, hogy a kultúra kovásza, hordozója, létrehozója az emberek közötti kapcsolatoknak, különböző szociológiai értelemben vett csoportok, közösségek dinamikus modulációjának. Amikor ezeket a funkciókat kizárólag kluboknak szánjuk és azoktól várjuk el, könnyen (és erre sok példa van) pszeudó-közösségeket hozunk létre. Az ember nem egyetlen közösségbe épül be, hanem állandóan változó és alkalmi közösségek tagja." (Kígyós, 1979, p. 10) Kígyós Sándor horizontális elvek szerint négy szektorra bontotta az épületet: manuális tevékenységek, pódiumhoz és mozgáshoz kapcsolt tevékenységek, könyvtári és egyéb dokumentációs tevékenységek, valamint az ismeretek átadásához és átvételéhez rendelt tevékenységek. Mindehhez a csoportalakulás minőségéből eredő, a befogadástól a belső alkotótevékenységig vezető vertikális rendszerezést is javasolt. Ez az elmélet jelent meg később a Salgótarjáni

Művelődési Központ 1981-es kísérletében (Pintér, 1981). A többfunkciós központi tér (információs és találkozóhely, katalizációs színtér, ruhatár, kávézó stb.) – mint a művelődési ház szíve – mellett a mozgásos és a tárgyformáló tevékenységek, valamint a variábilis rendezvénytermek jelennek meg kiemelten az 1976-ban készült, majd szakmai vitára bocsátott dokumentációban. A helyi közösségi élet fejlesztéséhez rendelt funkciókhoz igazodtak az építészeti megoldások.

A szakmaköziség megjelenése is e korszak innovációs törekvéseit jeleníti meg. A Népművelési Intézet 1976. november 1-5. között a Magyar Építőművészek Szövetségével nemzetközi konferenciát szervezett a művelődési otthonok szerepének, feladatainak újragondolását segítő. Beke Pál szerint ugyanis “nem egy örökösnek kikiáltandó megoldásért fontos a párbeszéd, hanem a jelenlegi helyzet pontos feltárására, a megoldási lehetőséget adó különféle új utak-módok alapos és közös körüljárására.” (Beke, 1977, p. 55). A konferencia témakörét az aktív közösségi művelődés szókapcsolatban határozták meg. Miután ezen intézmények sok esetben ötvözik a klub, a könyvtár, a rendezvényhely és az ifjúsági tevékenységek feladatait a különböző irányítói előírásokkal, a probléma fókusza a komplex tevékenységekhez rendelt térre irányult, ami “tető az együttlét felett”. Beke Pál sokat idézett mondata holland szakemberektől (H. Franse népművelő és D. Vrielnik építésztl) származik. Tető az együttlét felett, ahol az eseményeket nem szükséges befolyásolni, azaz a teret mindig az ott zajló aktuális cselekvés alakítja, így válik nyitott térré (Beke, 1977, p. 55). A nemzetközi kitekintés megerősítette a hazai elméleti megközelítések érvényesítését.

Szrogh György Az építész szemével (1977) című írásában a különböző művelődési tereket funkcionálisan különbözteti meg. Felhívja a figyelmet arra, hogy a művelődési ház “nem egyetlen célt szolgál, hanem sokféle érdeklődéssel, változó összetételű közönségnek teremt megfelelő környezetet, olyat, ahova szívesen mennek, ahol szabadidejükben jól érzik magukat, s a szórakozás és művelődés minél több formája és eszköze között kedvükre válogatva, közösségi életet élhetnek.” A cikkben kitér a szerző a környezetre is, felismerve az urbanizációs folyamatok társadalmi vetületeit, “az urbanizáció összegyűjti az embereket, de mégsem hozza közel egymáshoz őket. (...) Nincs két egyforma település, mely azonos igényt támasztana intézményei iránt”. Az írásban megjelenik az alkalmazkodóképesség, nyitottság, rugalmasság és a “bizonyos fokú semlegesség”, mint az új intézményekkel szemben támasztott legfőbb jellemzők. Az aktív és passzív terek fogalma, a variábilis térrendezés, az “intim” terek szerepe, a kötött funkció és a semleges funkció megkülönböztetése a tevékenység-fejlesztési munkát megalapozó fogalmakként kerülnek homloktérbe, de a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy “[a]z aktivitást biztosító közösségi terek elsődlegesen a közösségi szellem kialakulását, a hatékonyabb cselekvőkészséget szolgálják, ám ez nem jelent feltétlenül művelődést is. Az így előkészített talajnak azonban jobb a befogadóképessége, az ilyen közösség feltehetően aktívabb, fogékonyabb, érdeklődőbb. (...) Mi lesz a sorsa a sok nem, vagy alig működő művelődési háznak? (...) Sorsukról a népművelők és az építészek együtt határozhatnának. Meggyőződésem, hogy összefogásuk csodálatos dolgokat eredményezne.” (Szrogh, 1977, pp. 20–21). Ez az összefogás valósult meg később a korszerűsítési kezdeményezésekben, amelyek elsődlegesen a kistelepülések életében hoztak meghatározó változást. Ott, ahol

nem volt lehetőség nagyberuházásokra, de helyi lakosság akarata és összefogása segítette a közösségi terek megújítását.

Nyitott ház Kollégium

A Nyitott ház Kollégium elnevezéssel a Művelődési Otthon Osztály munkatársai mellett a fejlesztési feladatokban részt vevő szakemberek körét illették. Egy 1979. október 27-i keltezésű, Beke Pál által jegyzett korabeli emlékeztető tanúskodik arról, hogy a Kollégium milyen sokrétű tevékenységet végzett. A szakmafejlesztés terepi kérdésköre mellett az eredmények kommunikációja, tematikus anyagok kidolgozása, a módszertanok leírása, közzététele és terjesztése, a képzések, továbbá a pályázati felhívások koordinációja szerepel a szakmai feladatok között.

Beke Pál a módszertani osztály új vezetőjeként kollégáival közösen látogatta a jól prosperáló művelődési házakat, szakmai eszmecseréket folytattak és terepi tapasztalatokat gyűjtöttek hazánk legkülönbözőbb településein. Ennek fontos előzménye, hogy az 1970-es évek elején a Népművelési Intézet Művelődési Otthon Osztálya által működtetett művelődési otthon igazgató munkaközösség mellett létrehozták már az egymás között hálózati munkát kezdeményező klubkönyvtár, művelődési ház és művelődési központ igazgatók munkacsoportjait is (Földiák, 2003, p. 18.). Az új szemléletű találkozók merült fel, hogy mást is kellene csinálni az intézményeknek, és ezzel elindult egy új irányú közös gondolkodás. A módszertani központ munkatársai néhány esztendő alatt olyan népművelőket szerveztek maguk köré, akik saját intézményeikhez köthető, innovatív munkával maguk is keresték a válaszokat arra, hogy miként lehet megszólítani és kollektív cselekvésre ösztönözni az ott élőket, hogyan lehet megismerni a település és a lakosság valódi szükségleteit a közművelődés biztosította szakmai lehetőségek mentén. E folyamat eredményeként kristályosodott ki az egész település léptékében gondolkodó társadalomfejlesztő funkció kérdésköre, amely a 80-as években a közösségfejlesztés módszertanában találta meg a közösségi művelődés színterein is hatékony beavatkozást jelentő eszközöket.

A helyi adottságok – természetes módon – településenként eltérő tevékenységeket generáltak, ugyanakkor éppen ez a sokrétűség biztosította az újítás széles tárházát a módszertani központ számára. Közeget az úgynevezett „előtér kísérletek” adtak a közös munkához. Az elsődleges cél az volt, hogy a funkciótlan, üres intézményi előtereket olyan közösségi tartalommal töltsék meg, mely a helyi lakosok számára megfelelő művelődési (ekként tanulási-ismeretszerzési, kapcsolatteremtő, kommunikációs és tudásátadásra is alkalmas) alkalmat teremtenek.

A Nyitott ház Kollégium tagjai voltak (Balipap, 2013, p. 70.)⁹:

Alföldi Albert (Hajósi Művelődési Ház)

Beke Pál 1943-2009 (Népművelési Intézet)

Dr. Balipap Ferenc 1948-2013 (Dombóvári Városi Művelődési Központ)

Dr. Kecskeméthyiné Sedivi Lilla (Magyarnándori Radnóti Miklós Művelődési Ház)

Dr. Koncz Gábor, közgazdász (Népművelési Intézet)

Hallgató Éva (Debrecen-Csapókert, Horváth Árpád Művelődési Ház)

Kígyós Sándor 1943-1984 (Pécsváradi Művelődési Ház)

Kováts Flórián 1948-2011 (Zalaegerszegi Művelődési Ház / Zala Megyei Művelődési Központ)

Makovecz Imre 1935-2011, építész (Budapest)

Markolt Endre (Jászszentlászlói Művelődési Ház)

Péterfi Ferenc (Újpalotai Szabadidő Központ)

Takács Péter (Százhalombattai Barátság Művelődési Ház)

Varga A. Tamás 1948-2002 (Népművelési Intézet)

Vattay Dénes (Zalaszentgróti Hamburger Jenő Művelődési Központ)

A Kollégium elméleti munkássága

A kollégiumi tagok rendszeresen találkoztak, megvitatták a legújabb tapasztalatokat, tennivalókat és jövőbeli terveket. A találkozók több fontos helyszínhez kötődnek, ilyen volt Telkibánya, Lázberc vagy a Hoffmann kunyhó a Pilisi Parkerdőben. Olyan szellemi bázist teremtettek a szakma útkeresésének korabeli időszakában, mellyel a szakmaköziség és a helyi társadalomfejlesztés letéteményeseivé váltak. Szakirodalmakat dolgoztak fel, nemzetközi irányokat tanulmányoztak, adaptációs modelleket elemeztek, véleményezték és segítették egymás terepi munkáját, de ami a legfontosabb, módszeresen lejegyezték és fejlesztették önmaguk munkáját, melyből elméleti következtetések és kísérletek útján országos program, majd módszertani anyagok és új szakirodalmak születtek. A Nyitott ház kísérletek eredményeit egymás intézményeiben is igyekeztek bemutatni, így 1982–83-ban Dombóváron és Újpalotán rendeztek nagyszabású eseményeket, melyen a kísérletben részt vevő intézmények közösségei mutakozhattak be (Valachi, 1982; Keresztes, 1982; Lukács, 1983). A Népművelési Intézet munkatársai koordináló és tudásmegosztó alkalmakat is szerveztek, tanulmányutakkal és publikációkkal segítették a kísérletek megismertetését és elterjedését. A Kollégium soha nem vált formális közösséggé.

A 11 nyitott ház szellemiséggel működő intézményvezető interjúját közzé tevő Közelítések című kötetben (1984) olvasható korabeli riport Alföldi Alberttel, Balipap

---

⁹ A kollégium tagságára különböző források eltérő hivatkozást adnak, a névsor például a Vercseg Ilona (szerk.) Nyitott ház – Nyitott tevékenység képzés (1985) 11. oldalán további tagokat nevez meg: Szentpéteri Zoltán 1953–1985 (Csepel-Királyerdei Rideg Sándor Művelődési Ház / Népművelési Intézet), Varsányi Gyula újságíró, (a Magyar Rádió munkatársa), Hazag Mihály (a kazincbarcikai Művelődési Központ igazgatója), Bodnár Mihály (Salgótarjáni Megyei Művelődési Központ előadója), Sass István (a jászberényi Déryné Művelődési Központ igazgatója), Köles Sándor, a Népművelési intézet munkatársa).

Ferencsel, Győri Jánosnéval, Hallgató Évával, Hazag Mihállyal, Dr. Kecskeméthyiné Sedivi Lillával, Markolt Endrével, Péterfi Ferencsel, Takács Péterrel, Tóth Jánossal és Vattay Dénessel. A kiadvány a Nyitott ház kísérlet helyi eredményeit összefoglaló, A közösségi művelődés terei című sorozat utolsó előtti darabjaként jelent meg. Az interjúkat Vercseg Ilona készítette 1980-ban és 1981-ben. Az intézet módszertani eredményeit bemutató anyagok készítésének és terjesztésének rendkívül fontos szerepe volt, hiszen nem csak rögzítette a tevékenységeket, hanem hitelesen közvetítette a népművelők helyi gyakorlata és közlése szerint.

E kiadvány első fejezetében A művelődési otthonok működésének alapelvei címmel a szerzők (Beke Pál, Földiák András, Kovács Sándor, Lipp Márta és Varga A. Tamás) az intézményi megújulás téziseit foglalták össze. Első alfejezeteiben a nyitottságot 10 pontban rendszerezték, a művelődési tevékenységek mellett a szemlélet kifejtésében és értelmezésében adnak többek közt segítséget: „A művelődési otthon a feladatának csak akkor tudhat eleget tenni, ha nyitott az emberek, problémák iránt. Ha tevékenysége az emberek alapvető érdekeinek közelében marad, ha a mindennapi élet által felvetett problémákból, az ember társadalmi tevékenysége során keletkezett szükségletekből indul ki, s a művelődés áttételén keresztül e szükségleteket egyben magasabb szinten újratermeli. (...) Tehát nem a szabadidő eltöltésének helye csupán, hanem az életmód kialakításának színtere, részt vesz az életmód bővített újratermelésében.” (Varga, 1983, p. 6). A tanulmány hangsúlyozza az intézmény integráló szerepét, az egyén és a közösség kapcsolatát, a közéleti fórum megteremtésének feladatát. A művelődési ház nem csak a kultúra terjesztésére hivatott, hanem mint kultúra-teremtő szintér jelenik meg a szakmafejlesztői gondolkodásban. A tanulmány kiemeli a szakosodott intézményrendszer szükségességét, amit egy fejlesztői és egy gyakorlatias metódussal párosít. Elkülöníti a „közösségi és társadalmi feladatok ellátására” hivatott, és az elméleti, információs ismeretek rendszerezett feldolgozását tárgykörönként biztosító valamint szakterületi módszertani támogatásra irányuló intézményeket.

Összegzés

A Nyitott ház mozgalom elméleti munkássága hamarosan gyakorlatokban is kiteljesedhetett, amit az 1974-ben létesített Közművelődési Alap anyagi forrásai biztosítottak 1976-tól. Mintegy 100 intézmény kapcsolódott be az előterek hasznosítását és a tevékenységrendszer korszerűsítését szorgalmazó kísérletekbe. Ezen időszakban valósult meg a konténerizációs program, továbbá megjelentek a helyi vállalkozói / szolgáltatási funkciók a művelődési házakban.

A kísérletekbe bekapcsolódó népművelők a Népművelési Intézet dolgozóival együtt formálták azokat a gondolatokat, melynek során kibontakoztak a Nyitott ház-, majd a faluházépítő mozgalmak, s az ezek tapasztalataiból táplálkozó, építkező, mára önálló diszciplínává érett közösségfejlesztés. Az új szemléletmód a közösségi művelődés napjainkig érvényes értékrendjét fektette le.

Egyéb szervezeti formák hiányában meghatározó kitörési pont volt a „lehetőség” felismerése a lakosok számára fontos, előre vivő és valódi együttműködésre ösztönző

tevékenységek megvalósítására. A művelődés meglévő intézményei jelentették a társadalmi nyilvánosságot, helyenként annak fórumaivá váltak. E folyamat hozadéka volt az is, hogy az intézmények kiléptek a fizikai kereteikből, és a település egészét tekintették munkájuk színterének és fejlesztési hatókörüknek.

Irodalomjegyzék

- Balipap, F. (1988). *Innovációs törekvések a hetvenes évek művelődési otthonaiban. A közösségi művelődés terei*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó.
- Balipap, F. (2013). Útkereső magyar falvak – útkeresés a falvakban. *Hitel*, 26 (2), 64–76.
- Barna, G. & Varga, A. T. (szerk.). (1976). *A közösségi művelődés terei. Alapkérdések*. Budapest: Népművelési Intézet, Művelődési Otthon Osztály.
- Beke, P. & Deme, T. (szerk.). (2003).: *A szabadművelődéstől a közösségi művelődésig*. Budapest: Széphalom könyvműhely.
- Beke, P. (1977). Az aktív közösségi művelődés terei. *Kultúra és Közösség*, 4 (1), 55-58.
- Beke, P. (2001). *Méltóságkereső. Önéletrajz és szakmatörténet*. Kaposvár: Shark Print Kiadó.
- Beke, P. (szerk.). (1979). *A közösségi művelődés terei. Az épület*. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- Bíró, Z. & Fűr, S. (szerk.). (1976). *Törvény a közművelődésről*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- E. Kovács, K. (1948). A szabadművelődés kérdéseiről. *Új Szántás*, 2 (8-9), 465-479.
- Földiák, A. & Szász, J. (1977). *Két tanulmány az ifjúsági klubmozgalomról*. Budapest: Népművelési Intézet.
- Földiák, A. (2003). Mérleghiány. In memoriam Vészi János. In *Szín – Közösségi Művelődés*, 8 (3), 18-20.
- Füleki, J. & Herczeg, F. (szerk.). (1977). *Közművelődési kézikönyv*. Budapest: Kossuth kiadó.
- Karácsony, S. (1947). Az Országos Szabadművelődési Tanács első és második esztendejének megszgyén. *Új Szántás*, 1 (3–4), 132
- Keresztes, Á. (1982). Nyitott Ház. *Új Tükör*, 19 (41), 12-13.
- Kígyós, S. (1979). Előtanulmány a Pécssett építendő művelődési központ funkcionális tervezéséhez. In *A közösségi művelődés terei. Az épület*. (10). Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- Koncz, G. (2004). *A közművelődés gazdasági kutatásának kezdetei 1974-1989 között*. Doktori értekezés, Debrecen: Debreceni Egyetem
- Kovalcsik, J. (1986). *A kultúra csarnokai I-III*. Budapest: Művelődéskutató Intézet.
- Lukács, Gy. (1983). Vendégváró Házak. *Magyar Ifjúság*, 1983 (2), 14–15.
- Maróti, A. (2014). Merre tovább andragógia? A fogalomváltás tanulságairól. *Opus et Educatio*, 1. <http://opuseteducatio.hu/index.php/opusHU/article/view/4/449>. Letöltés dátuma: 2020.10.18.
- Országos Népművelési Tanács (közread.) (1970/a). *Országos Népművelési Konferencia 1970. Előkészítő tanulmányok I-III*. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- Országos Népművelési Tanács (közread.) (1970/b). *A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai*. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.
- Péterfi, F. (2013). A közművelődési szakemberek lehetséges integrációs tevékenységéről. *Parola*, 24 (1), 8–11.
- Péterfi, F. (2019). Épülés és fejlődés – A közösségfejlesztés első hazai intézményeinek történetéből. *Parola*, 30 (3), 23–29.
- Pintér, K. (1981). A művelődés előszobája. *Nógrád Megyei Hírlap* 1981.09.27. p. 4.
- Slézia, G. (szerk.). (2002). *Szakmatükör 3. A budapesti intézményekből – a 60-as évektől – elindult szakmai innovációk és újszerű kezdeményezések*. Módszertári füzetek. Budapest: Budapesti Művelődési Központ.
- Szále, L. (1977). Elbocsátott testület. *Népművelés*, 24 (1), 12.
- Szóró, I. (2013). Az „Új Szántás” című folyóirat, egy új művelődéspolitikai szolgálatában. In Karlovitz, J. T. (szerk.) *Társadalomtudományi gondolatok a harmadik évezred elején*. (287–293) Komárno: International Research Institute.
- Szrogh, Gy. (1977). Az építész szemével. *Népművelés*, 24 (5), 20–21.

- T. Kiss, T. (2018). Adalékok a közművelődés életrajzához. *Művelődés*, szeptember.
<https://muvelodes.net/emlek-lapok/adalekok-a-kozmuvelodes-eletrajzhoz>. Letöltés dátuma: 2020. 10. 28.
- Tóth, I. (szerk.). (1984). *Művelődéspolitikánk 25 éve*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Tóthpál, J. (1977): A művelődési otthonok rendeltetése és funkciói. *Kultúra és Közösség*, 4 (1), 59–63.
- Valachi, A. (1982). Talpra állított művelődés. *Népszava*, 1982.09.18., 9.
- Varga, A. T. & Vercseg, I. (1991). *Település, közösség, fejlesztés*. Budapest: Országos Közművelődési Központ.
- Varga, A. T. & Vercseg, I. (1998). *Közösségfejlesztés*. Budapest: Magyar Művelődési Intézet.
- Varga, A. T. (1978): *A klub mint aktivizáló környezet*. Budapest: Népművelési és Propaganda Iroda.
- Varga, A. T. (szerk.). (1983). *Közelítések*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó.
- Vercseg, I. (1987). Népművelők szerepértelmezése és szakmai tevékenysége. *Kultúra és Közösség*, 14 (2), 76-90.
- Vercseg, I. (szerk.). (1985). *Nyitott ház - Nyitott tevékenység képzés*. Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó.

A kutatómunkában közreműködő adatközlők: Alföldi Albert, Bihariné Asbóth Emőke, Földiák András, Groskáné Piránszki Irén, Hallgató Éva, Hargitai Mária, dr. Kecskeméthy Lilla, dr. Koncz Gábor, Markolt Endre, Péterfi Ferenc, dr. Schiffer János, Takács Péter, dr. Vercseg Ilona.

H. Prikler Renáta – Huszár Zoltán

**POPULISTA ASPEKTUSOK A POLITIKAI BESZÉDEKBEN. AZ „ÉN” ÉS
A „MI” SZEMÉLYES NÉVMÁSOK HASZNÁLATA 20. SZÁZADI
DIKTÁTOROK RETORIKÁJÁBAN**

Absztrakt

A retorika fontos része a politikai beszédeknek, amelyekben bármely elemnek lehet stratégiai fontossága vagy szimbolikus szerepe, még a jelentéktelennek tűnő személyes névmásoknak is. Jelen írás három olyan személy – Hitler, Sztálin és Rákosi – beszédein keresztül mutat be névmáshasználati tendenciákat, akik történelemformáló szerepet játszottak a huszadik században és ezt a szerepet hatásos populista szónoklatokkal igyekeztek erősíteni.

A 2018 őszén végzett kutatás fő célja annak a kiderítése volt, hogy az említett vezetők beszédeiben hogyan változott az „én” és a „mi” személyes névmások használata aktív működésük különböző szakaszaiban. Mikor volt hangsúlyos a gyakran magányos, de a személyt mások fölé emelő „én”, és mikor oldódott fel a gyakran csalóka, nem feltétlenül kollektív „mi”-ben? A korpusznyelvészeti eszközökkel végzett vizsgálathoz és az elemzéshez a beszédek angol nyelven elérhető fordításait használtuk fel, létrehozva három, összességében 70 000 szóból álló „minikorpuszt”. A személyes névmásokat a közvetlen szöveggörnyezetükben vizsgáltuk, így kiemelhetjük, hogy mikor, milyen céllal használta őket az adott szónok. Kutatásunk eredményét diagramokban és táblázatokban mutattuk be. A populista szemlélet korokon átívelő természetének érzékeltetésére hasonló elemzésben összevetettük Barack Obama és Donald Trump elnökjelöltséget elfogadó beszédeit, tovább árnyalva azt a szerepet, amelyet az „én és a „mi” személyes névmások egy politikai szónoklatban betöltenek.

Kulcsszavak: populizmus; retorika; személyes névmások

Bevezető

A nyelv veszélyes fegyver, mondta a spanyol aranykor költője és drámaírója, Pedro Calderon de la Barca a 17. század közepén (de la Barca, é. n.). Amikor stratégiai célokból használják, még a legkisebb egységeivel is lehet barátokat vagy ellenségeket szerezni. És mi képezhetne jobb csatateret egy ilyen nagyszerű fegyver használatához, ha nem a politikai diskurzus a maga okosan megtervezett, strukturált szövegeivel, tökéletesen álcázott manővereivel? Hol teljesíthetne jobban a személyes névmások kis csapata, hol mutathatná meg komplex, politikus természetét, ha nem a nagyhatású politikai szónokok retorikájában?

Jelen kutatás három olyan diktátor beszédeit elemzi, akik már megjelenésükkel hatással voltak a kortárs világ alakulására, tartósan meghatározták a térség politikai,

ideológiai, földrajzi arculatát, és egyéb tulajdonságaik mellett a nyelvészetileg is jól megragadható populizmusuk volt az, ami összekötötte őket. A három vizsgált politikai személyiség három különböző nyelven ontotta populista „bölcsségeit” az általa uralt térség és ideológia jellemző színterein. Adolf Hitler (1889-1945) Németországban, német nyelven (Kershaw, 2000), Jakov Joszifovics Dzsugasvili Sztálin (1878-1953) oroszul (Service, 2005), míg Rákosi Mátyás (1892-1971) erős orosz akcentussal beszélt magyar nyelven (Pünkösti, 1992; 2004).

Mivel a három nyelv egymástól eltérő szabályokra épül – míg a németben és az oroszban explicit módon használják a személyes névmásokat, a magyar nyelv inkább személyragokkal működik – az elemzéshez szükség volt egy olyan közös nyelvre, amelyben ez a probléma megszűnik, és amely alkalmas arra, hogy egy szöveget modern korpusznyelvészeti eszközökkel vizsgáljunk. A közös nevezőt e vonatkozásban az angol nyelv jelentette. Mindhárom diktátor beszédei nagy számban megjelentek angol nyelven, valamint, ami a kutatás szempontjából fontos szempontnak minősült, elektronikus, gépileg olvasható formában. Ugyanakkor szembesülnünk kellett a ténnyel, hogy minél nagyobb hatású volt egy diktátor, annál több beszéddel állt a közönsége elé. A három vizsgált személyiség közül kétségtávolú Hitler volt az, aki nem csak ontotta, élvezte is a saját, időnként végelethetetlenül hosszú beszédeit. Sztálin, aki talán csak titokban kételkedett önnön nagyságában, bár gyakran állt elő politikai beszéddel, jóval szűkszavúbb volt Hitlernél, és a világháborús időszakban elsősorban napi parancsokon keresztül kommunikált. Rákosi, aki az előbbi kettőnél jóval rövidebb ideig tündökölt a történelmi valóság kizárólag magyar színpadán, sok beszéddel büszkélkedhet ugyan, de ezek közül viszonylag kevés jelent meg angol nyelven – ezekből válogattunk a kutatáshoz. Az elemzett beszédeket próbáltuk elhelyezni azokon a „színpadokon”, amelyeken elhangzottak.

A nyelvészeti elemzéshez – a szövegek listázásához, a PDF formátumok egyszerű, géppel olvasható szövegekké alakításához, valamint a vizsgált elemek gyakoriságának a megállapításához – Laurence Anthony interneten ingyenesen elérhető korpusz analízis szoftvereit használtuk (Anthony, 2014, 2015).

A szakirodalom áttekintése

A személyes névmások mibenlétét alapvetően azonos módon határozza meg a legtöbb kutató. Crystal szerint „grammatikai formációk, amelyek direkt módon határozzák meg az interakcióban részt vevő beszélőt (első személy), a címzettet (második személy) és másokat (harmadik személy)” (Crystal, 2004. p. 47). Az elnevezésük ellenére egyaránt lehetnek személyes és nem személyes vonatkozásaik, de leggyakrabban azon specifikus egyének jelölésére használjuk őket, akik az adott beszédhelyzetben azonosíthatók (Biber, Johansson, Leech, Conrad, & Finegan, 1999). Sok esetben azonban a specifikus vonatkozás sem egyértelmű, ahogy azt a fenti szerzők megállapítják, és ez a tulajdonság teszi őket alkalmassá arra, hogy a politikai diskurzusban főszerephez jussanak.

A személyes névmások olyan értéket képviselnek, amelyek a nyelv különféle formális aspektusaiban jelen vannak (Fairclough, 1989). Mindezt megerősíti Pennycook, amikor

azt állítja, hogy bár a személyes névmásokat általában csak a nyelvészeti rendszerek részeinek tekintik, nagyon komplex és politikai szavak, amelyekről gyakran nagyon nehéz megállapítani, hogy kit képviselnek igazán (Pennycook, 1994). Ez akkor kap különös hangsúlyt, amikor az „én”, a „mi” és a „mások” közötti viszonyt lennének hivatottak megvilágítani egy adott beszédhelyzetben (Bull & Fetzer, 2006). Politikai beszédekben gyakran használják őket a politikai én sokoldalúságának az érzékeltetésére és egy olyan realitás kialakítására, amely csak a pillanatnyi diskurzusban értelmezhető (Bramley, 2001; H. Prikler, 2016).

A személyes névmások gyakori kifejezői a beszélő hatalomhoz és szolidaritáshoz való viszonyának (Hasan, 2013). A látszólag ártatlan és megkérdőjelezhetetlenül magányos „én” gyakran tündököl a „mi” képviselőjében, míg az általában mindenkit felölelő „mi” akár kirekesztő is lehet (Bazzanella, 2002; Pennycook, 1994), tehát nagyon nehéz kontextuson kívül értelmezni. A többes szám első személy használata fontos indikátora annak is, hogy maga a beszélő miként értelmezi a hallgatóságot (Fortanet, 2004). Mindez arra utal, hogy a politikai beszédekben a személyes névmások használata csak ritkán véletlenszerű, hiszen maga a diskurzus mindig alapos tervezés eredménye. Alapvetően meghatározza a közönség, akihez szól, de formálásában fontos szerepet játszanak az emberi motívumok, a beszédhelyzet. Jellemzőjük, hogy az esetek többségében meggyőzésre törekszenek, mégis teret hagynak az esetlegességnek (Herrick, 2005). A politikai beszédekben történő személyes névmáshasználat vizsgálata azt teszi lehetővé, hogy rekonstruáljuk a szónok viszonyát a politikai interakcióhoz (De Fina, 1995).

A szónoki beszédek elemzése

Ahogy azt már korábban említettük, a politikai szónoklatok esetében – különösen, ha populista szónokokról van szó – mindig fontos elem maga a helyszín – a „színpad” – ahol a beszédek elhangzanak. A szövegek vizsgálata során fontosnak tartottuk tehát, hogy elhelyezzük őket az adott ideológiai vezető tevékenységére jellemző színpadok valamelyikén, majd ezt követően kezdtük el kiszűrni a vizsgált szövegekből a szónokra jellemző szókinccset, ezen belül is a személyes névmásokat a hozzájuk fűződő kontextusban, ami a korpuszelemzés egyik előfutárának tartott Firth szerint is meghatározó: akkor ismersz egy szót, ha ismered a környezetét (Firth, 1957).

Az, hogy három populista diktátor szövegeit vizsgáltuk, egyben alapot teremtett arra, hogy feltérképezzük retorikájuk közös vonásait, valamint, ha nagyvonalakban is, felvázoljuk populista viselkedésük közös vonásait.

Populista helyett mindhárman szerették magukat populárisnak, azaz népszerűnek feltüntetni. Fontos tehát, hogy különbséget tegyünk a két kifejezés között. A népszerűség a Cambridge Dictionary online meghatározása szerint széles körű ismertséget jelent, amit egy olyan személy vagy csoport élvez, akit a sajtó, televízió, rádió ismertté tett, és azt a benyomást keltették róla, hogy sokan kedvelik, csodálják, támogatják. Mérhető jelenség, indexét gyakran használják annak az érzékeltetésére, hogy egy adott politikushoz, népszerűséghez, miként viszonyul a környezetük. A populizmus, ugyancsak a Cambridge Dictionary meghatározásával élve, olyan politikai ideákat és tevékenységeket feltételez,

amelyek célja elnyerni az átlagember támogatását valamivel, ami számukra előnyös helyzetet teremt, pl. adókedvezményekkel, fizetésemeléssel, rezsicsökkentéssel. A populista vezetők fő célja elnyerni a tömegek csodálatát, függetlenül attól, hogy milyen árat fizet érte a nemzetük. A jelenségnek ugyan évezredes múltja van, jelenleg ismert és elterjedt formájában az amerikai Néppártra vezethető vissza, amely ezt a kifejezést használta önmaga meghatározására a 19. században. Ehhez az időszakhoz köthető a populizmus egyik leglátványosabb, a jelenség mibenlétét minden bizonnyal jól érzékeltető megnyilvánulása, amely William Henry Harrison, az USA kilencedik, egyébként liberális párti elnökének a nevéhez köthető. Számára a beiktatási ceremónia teremtette meg azt a „színpadot”, amelyen az amerikai történelem leghosszabb, 8.444 szóból álló beiktatási beszédét adta elő. Csak a felolvasása két órát vett igénybe 1841. március 4-én, egy hűvös, kora tavaszi napon. Hogy népszerűségét növelje, sem kabátot, sem kalapot nem viselt, majd négy beiktatási bálon is tiszteletét tette. Meggondolatlan, bár kétségkívül látványos viselkedése következtében tüdőgyulladást kapott, majd pontosan egy hónappal a beiktatása után, anélkül, hogy egyetlen percet is töltött volna az elnöki székben, meghalt (Hahner, 2012, p. 97.).

Adolf Hitler beszédei

Bár a valaha létező legnagyobb német politikai párt szellemi atyja és létrehozója, a mindig szenvedéllyel szónokló Adolf Hitler első beszédeit katonatársai, ismerősei, spontán kialakult társaságok előtt tartotta, a későbbiekben nagy gondot fordított arra, hogy minden szónoklata jól megtervezett legyen, és a lehető legnagyobb hallgatóság előtt hangozzék el (Kershaw, 2000). Tudta, hogy a siker egyik kulcsa a retorikában van (Macias, 2015). „A világ legnagyobb átalakulásait sohasem lúdtollakkal irányították! A nép széles rétegei mindig csak a kimondott szó ereje előtt hajolnak meg”, írta Mein Kampf c. művében (Hitler, 1996, p. 69.).

1.sz. kép: Adolf Hitler egy gyűlésen szónokol

Forrás: <http://der-fuehrer.org>

Ehhez tartotta is magát. Több mint ötezer beszédével szinte megbabonázta az öt hallgató embereket, akik sokáig elhitték neki, hogy birodalma ezer évig fog tartani (Macias, 2015). Valószínűleg nem túlzott, amikor 1939-ben így fogalmazott: „Tudom, hogy páratlan vagyok a tömegek megfordításában” (Loebs, 2010, p. 2.). Nem volt olyan szavazói réteg Németországban, aki ne figyelt volna oda rá; a hangja a szegényekhez, a középosztályhoz és a gazdagokhoz egyaránt eljutott. Még egyetemi professzorok is

akadtak a rajongói között. Ahogy Kershaw (2000) megállapítja: a zsnarokli Hitlert nem kényszerítették rá felsőbb hatalmak a német népre. Ő legálisan került hatalomra. A beszédei annyira fontosak voltak számára, hogy mindig maga írta őket – egyetlen szót sem bízott volna senkire – végül három titkárnőnek diktálta őket gépbe, majd azt követően újra és újra ellenőrizte a leírtakat, akár ötször is. Ezután következett a gyakorlás. A leírt szöveget jól megtervezett testnyelvvél egészítette ki. Személyes fényképésze, Heinrich Hoffman, aki több mint kétmillió felvételt készített róla, számtalanszor megörökítette, amikor a tükör előtt gyakorolt, de ezek a fényképek csak harminc évvel a Führer halála után kerülhettek a nyilvánosság elé (Loebs, 2010).

2.sz. kép: Masírozó nácik a Nürnbergi Birodalmi Pártnapokon

Forrás: <http://der-fuehrer.org>

Amikor Hitler még csak készült a hatalomra, tudta, hogy a tömegek megnyeréséhez hatalmas arénákban kell majd beszélnie. Az egyik ilyen arénát a monumentális felvonulási tér, a tizenhat négyzetkilométeres nürnbergi Birodalmi Pártnapok Területe jelentette számára, ahol barnainges hitlerjugendek és SS-katonák masíroztak zárt alakzatban vagy sorakoztak fel meghallgatni a fűhereri beszédeket. Albert Speer gigantikus építészeti alkotása többes célt szolgált: hogy a magas tribünön szónokló Fűhererhez képest lekicsinyítse, mondhatni, törpének mutassa az egyéni résztvevőket, és hogy az egybeterelt tömegek a kollektív szolidaritás érzetét keltsék. A másik nagy színpad, amelyről szónokolt, maga a Reichstag volt, de bárhol is emelkedett szóra, meggyőző erejű beszédeivel bárkit képes volt a maga oldalára fordítani (Kershaw, 2000; Loebs, 2010).

A náci nyelvhasználatba, a Harmadik Birodalom bizarr nyelvi világába, így Adolf Hitler szóhasználatába és a beszédeiben alkalmazott, egyéb nyelvi eszközök mibenlétébe Victor Klemperer műve (1975) nyújt remek betekintést.

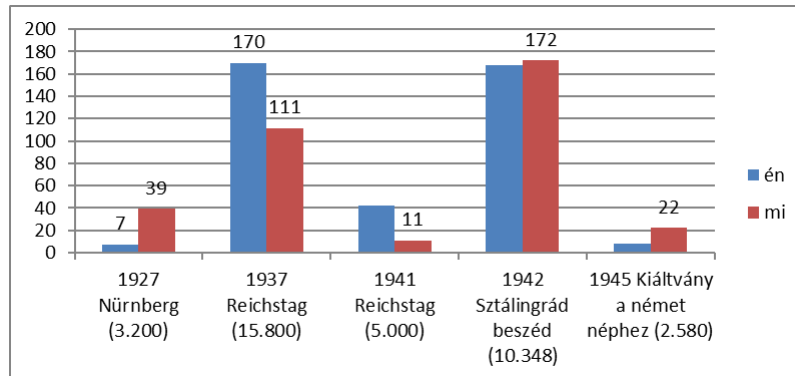
A személyes névmások használata Hitler szónoklataiban

Ahhoz, hogy ezeket a látszólag jelenléktelen, ám retorikai szempontból nagyon is fontos szófajokat érdemben megvizsgálhassuk, összeállítottunk egy öt beszédből álló, 37.000 szavas Hitler-korpuszt:

1. Hitler beszéde 1937. november 6-án, a nürnbergi birodalmi gyűlésen (3.170 szó);
2. Hitler beszéde a Reichstag előtt 1937. január 30-án (15.760 szó);
3. 1941. május 4-i beszéd a Reichstag előtt (5.000 szó);

4. Az 1942. november 8-án Münchenben tartott híres Sztálingrád-beszéd (10.348 szó);
5. Kiáltvány a német néphez 1945. február 24-én, amelyben Hitler még mindig győzelmet ígért (2.580 szó).

1. sz. ábra: Az „én” és a „mi” gyakorisága Hitler beszédeiben

Forrás: saját forrás

Az 1. sz. ábra grafikonjai jól mutatják azokat a változásokat, amelyek a hitleri hatalomgyakorlás különböző korszakaiban a Führer névmáshasználati szokásait jellemezték. A számok értelmezéséhez érdemes végignézni, milyen esetekben került sor az „én” és a „mi” személyes névmások használatára (1. sz. táblázat). Ebben a közvetlen szövegtörzset is tartalmazó, korábban említett szoftver listák voltak a segítségünkre

1. sz. táblázat: Az „én” és a „mi” személyes névmások használata az elemzett beszédekben

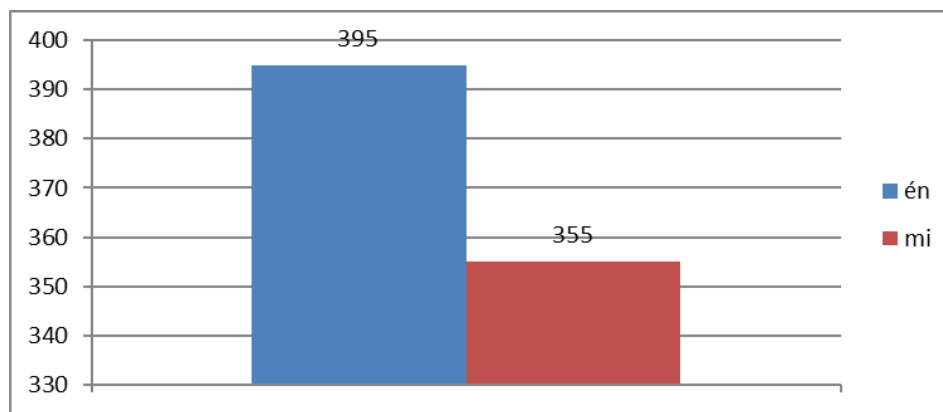
„ÉN”	„MI”
A neve helyett, önmaga azonosítására;	Hogy a csoport képviselőjeként tüntesse fel magát;
Hogy elkülönítse magát másoktól;	A kollektivitás kifejezésére;
Hogy együttérzést mutasson a hallgatósággal,	Hogy a közönség részévé tegye önmagát;
Hogy elkötelezettségét nyomatékosítsa;	Hogy megossza a felelősséget;
Hogy jó, felelős személyként tüntesse fel önmagát;	Hogy elkülönítsen és differenciáljon;
Hogy esküt és ígéreteket tegyen;	Hogy a német nép (Volk), a Nemzeti Szocialista Párt és az általa vezetett ország egységét közvetítse;
Az autoritás, a hatalom, az elszántság kifejezésére;	Hogy másokat kizárjon (pl. az örökké jelenlévő ellenséget)
Az „én vagyok a kiválasztott”, „Én vagyok a Führer” hangsúlyozására;	Hogy rossz időkben önmaga jelentőségét csökkentse
A végén: saját szerepe kisebbitésére, a felelősség eltolására; a csoport egyetlen, szerény tagjaként tüntetni fel önmagát	

Forrás: saját forrás

Az 1927-es nürnbergi beszéd személyes névmáshasználata (7:39) jól mutatja, hogy Hitler ebben az időszakban még inkább a csoport, a közönség részeként tüntette fel magát a szónoklataiban; fő célja a kollektív identitásba való beépülés volt. Az „én” névmás hétszeri használata ezek nyomatékosságát, illetve önmaga, mint jó és felelős személy azonosítását szolgálta. Az 1937-es beszédben (170:111) már egyértelműen az „én” vette át a vezető szerepet, hiszen itt már a teljhatalmú Führer szólította meg a hallgatóságot, aki szívesen azonosította önmagát a német néppel, gyakori célja volt az ellenség kirekesztése, és annak az ígéretnek a hangsúlyozása, hogy az általa megteremtett német birodalom ezer évig állni fog. Hasonló az arány a Reichstag előtt mondott 1941-es beszédben is (42:11); ekkor még volt mivel büszkélkednie a mindenekfelett álló „énnek”. Az 1942-es Sztálingrád-beszédnél azonban már jelentős változás érzékelhető. A gyakorta számító, csalárd, egyszerre befogadó és kirekesztő „mi” nemcsak beérte, túl is szárnyalta az individualista „én” névmást. Erre jó okot adott a másfélmillió embervesztéssel járó sztálingrádi csata, amelynek végén a szovjet hadsereg döntő vereséget mért a tengelyhatalmak csapataira. Bár a hatalmat gyakorló, autoriter „én” még ontotta az ígéreteit, eljött az ideje a felelősség megosztásának és a közösség – a náci hadsereg, a német nép – egységességét hangsúlyozó, bátorító szólásoknak, amelyek egyetlen célt szolgáltak: az „én” túlélését akár a „mi” feláldozásával is. Az 1945-ös kiáltvány idejére, bár még mindig győzelemmel hitegetett, nagyon kicsivé zsugorodott az „én” (8:22). Mint a közösség egyik gyarló tagja, minden erejével igyekezett kisebbiteni a saját szerepét, és közössé tenni azt a felelősséget, ami a gyalázatos végkifejlethez vezetett.

Ha az öt beszéd alapján, nyelvhasználat vonatkozásában összegezni akarjuk Hitler tizenkét éves ámokfutását, az „én” és a „mi” névmások párharcából, prominens különbséggel, az individualista, hatalomvágyó „én” kerül ki győztesen (2. sz. ábra).

2. sz. ábra: Az „én” és a „mi” személyes névmások gyakorisága Hitler öt vizsgált beszédében

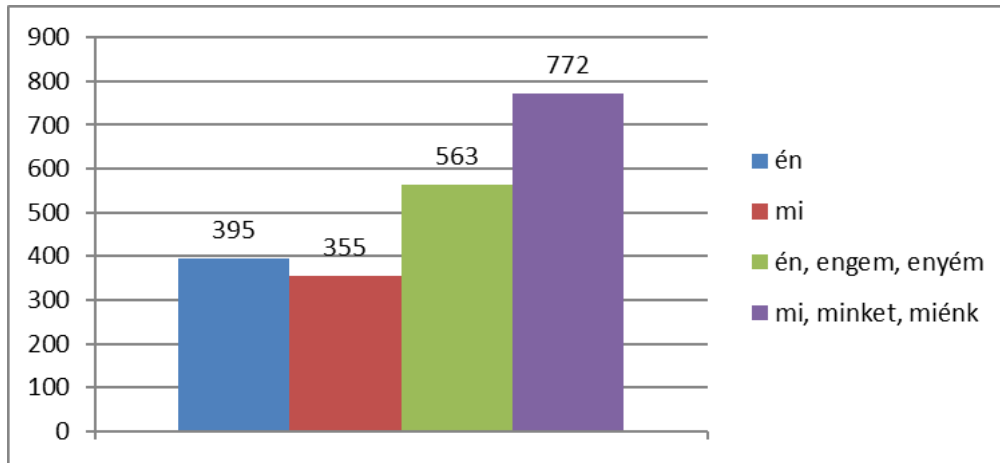

Forrás: saját forrás

Ha azonban a két személyes névmás mellett a vonatkozó tárgyragos alakokat (engem, enyém, az én...) és a birtokos névmásokat (minket, miénk, a mi...) is megvizsgáljuk, akkor kicsit más képet kapunk (3. sz. ábra). Ebben az összevetésben már a „mi” és a mögötte felsorakozó névmás-hadsereg viszi el a győzelmi pálmát, jól tükrözve a természetükből fakadó kettős szerepet: mivel egy időben két irányba is képesek „működni” – egyszerre

lehetnek befogadók és kirekesztők, tükrözhetnek kollektivitást és elkülönülést, képesek egy időben lekicsinyíteni és felnagyítani – bizonyos beszédhelyzetekben könnyedén állnak az „én” szolgálatába.

3. sz. ábra: Az én, engem, enyém, ill. a mi, minket, miénk névmáscsoportok gyakorisága az öt vizsgált Hitler-beszédben

Forrás: saját forrás

Joszif Visszarionovics Dzsugasvili Sztálin beszédei

A grúz származású, önmagát generalisszimusznak tituláló szovjet diktátor majdnem minden vonatkozásban méltó ellenfele volt a Führernek, kivéve a szónoki képességeket. Kiemelkedő intelligenciájához roppant hatalomvágy és kegyetlenség párosult (Service, 2005). Nevéhez fűződik a világ legnagyobb kényszermunkatábor-rendszerének, a Lenin által létrehozott GULAG-nak a kiterjesztése, az 1934 – 1940 közötti időszakra jellemző, „nagy tisztogatással” fémjelzett politikai elnyomás, a katiíni mézszárlás és az ukrajnai holodomor. „Sztálin elméjében az önnön hős-képe mellett ott élt a forradalmat eláruló, vagy elárulni készülő gonosz belső ellenség képe, akitől meg kellett szabadulni bármi áron”, írja róla Robert Tucker (Tucker, 1974, p. 8).

3.sz. kép: Sztálin a moszkvai Lenin-mauzóleum dísztribünjén

Forrás: Marxist Internet Archive, 2018

De vajon a rendszer hozta létre a szörnyeteget, vagy a szörnyeteg a rendszert, teszi fel Pereira (1992) a kérdést. Tény, hogy Lenin 1924-ben bekövetkezett haláláig szinte nem is ismerték a nevét, mégis ő volt az, aki győztesen került ki a hatalomért folytatott harcból a fiatal bolsevik államban. Sztálin erőteljes személyi kultuszt alakított ki maga körül: az arcképét minden középületben elhelyezték, még életében városokat neveztek el róla, szobrokat állítottak neki. Ennek megfelelően nem erős grúz akcentussal elmondott, unalmas beszédeivel, hanem kegyetlen terrorral állította maga mellé az embereket, akiktől hasonló könyörtelenséggel vett búcsút, ha a helyzet úgy kívánta. „A legrosszabb volt, mégis briliáns”, írta róla a History Today (1992, p. 1.) Terrorra épülő, cári hatalmat idéző egyeduralma mellett olyan népszerűsége tett szert, amely bizonyos körökben mind a mai napig él (Pereira, 1992). Az aprótermetű diktátor nem túl hosszú, mégis sorsfordító beszédeihez Moszkva szíve, a nagy szovjet katonai parádék helyszíne, a monumentális Vörös tér, a teret uraló Lenin-mauzóleum dísztribünje és a 275.000 négyzetmétert felölelő ősi Kreml biztosította a méltó helyszíneket.

A személyes névmások használata Sztálin beszédeiben¹

A szovjet diktátor névmáshasználati szokásait bemutató korpusz összeállításához szintén öt beszédet használtunk, de ez, szószámát tekintve – 16.250 – fele akkora sem lett, mint az ún. Hitler-korpusz:

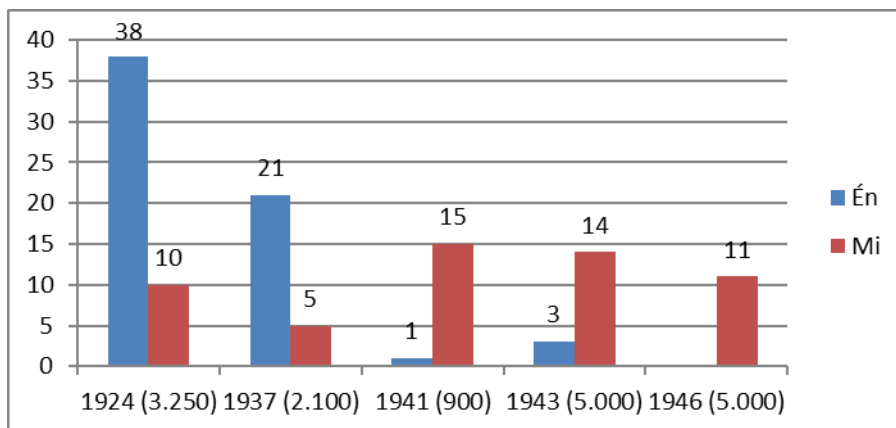
1. Sztálin beszéde a Kreml katonai iskolájában Lenin halála után, 1924-ben (3.250 szó);
2. Beszéd a szavazókhöz, 1937 (2.100 szó);
3. Beszéd a Vörös Hadsereg parádéján, 1941. november 7. (900 szó);
4. A moszkvai szovjetek ünnepi küldöttgyűlésén tartott beszéd, 1946. november 6. (5.000 szó);
5. Választási beszéd, 1946 (5.000 szó).

A 4. sz. ábra oszlopai és a számai alapján nem nehéz megállapítani, hogy Sztálin névmáshasználati stratégiája jelentősen eltért Hitlerétől. Az első beszédben, amely a Lenin halálát követő napokban keletkezett, nyilvánvalóan a hatalom jogos várományosaként igyekezett bemutatni magát.

---

¹ Sztálin beszédeinek forrása: Marxist Internet Archive, www.marxists.org. Letöltés dátuma: 2018. október 15.

4. sz. ábra: Az „én” és a „mi” gyakorisága Sztálin beszédeiben

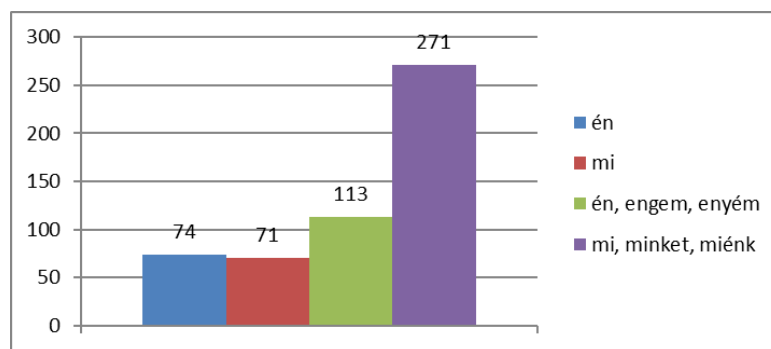

Forrás: saját forrás

A személye alkalmasságát hangsúlyozó „én, a kiválasztott” erősen elkülönült a kollektivitást képviselő „mi” tömegétől (38:10). 1937-ben, amikor a szavazóihoz beszélt, még mindig a saját fontosságát és rátermettségét hangsúlyozta (21:5), de beszédeiben 1941 után már a „mi” került túlsúlyba (1:15, ill.3:14), és ez így is maradt, olyannyira, hogy 1946-ra az individualista, magányos „én” teljesen felolvadt a kollektív, csalóka „mi”-ben (0:11).

Ha a két személyes névmás mellett – ahogy Hitler esetében is tettük – megnézzük a vonatkozó tárgyragos és birtokos névmások használatát, azt fogjuk látni, hogy a „mi” és mögötte felsorakozó névmások totális győzelmet arattak az „én” felett (5. sz. ábra). Ennek egyik fő oka a bolsevik rendszer gyakran képmutató, kollektivitást hirdető természetében keresendő.

5. sz. ábra: Az én, engem, enyém, ill. a mi, minket, miénk névmások gyakorisága az öt Sztálin-beszédben

Forrás: saját forrás

A 2. sz. táblázat a korpuszelemzés során vizsgált listák eredményeit összesítve azt mutatja be, hogy Sztálin milyen céllal használta beszédeiben az egyes, ill. többes szám első személyt kifejező személyes névmásokat.

2. sz. táblázat: Az „én” és a „mi” személyes névmások használata Sztálin beszédeiben

„ÉN”	„MI”
A neve helyett, önmaga azonosítására;	Hogy a csoport részeként tüntesse fel magát;
Hogy elkülönítse magát másoktól;	A kollektivitás kifejezésére;
Hogy elkötelezettségét nyomatékosítsa;	Hogy a közönség részévé tegye önmagát;
Hogy jó, felelős személyként tüntesse fel önmagát; Az autoritás, az elszántság kifejezésére Hogy hangsúlyozza: „én vagyok a kiválasztott”; „Én vagyok az apátok”; „Én vagyok a Szovjet Unió vezetője”	Hogy látszólagosan lekicsinyítse magát; Hogy elkülönítsen és differenciáljon; Hogy kihangsúlyozza a szovjetek, a kommunista párt, a hadsereg, a szovjet nép egységét, beleértve a legeldugottabb helyek legszerencsétlenebb, írástudatlan lakóit; Hogy kizárja, ill. népével szembe állítsa az örökké lesben álló ellenséget.

Forrás: saját forrás

Amint az jól érzékelhető, az „én” és a „mi” ugyanolyan célokat szolgált a szovjet diktátor esetében, mint amilyen célból Hitler is bevetette őket verbális ütközetei során.

Rákosi Mátyás beszédei

A Rosenfeld néven született Rákosi Mátyás 1940 és 1945 év között öt évet töltött a Szovjetunióban, ahol a munkásmozgalom hőseként fogadták. Érkezése napján, 1940. november 7-én ott állhatott Sztálin mellett a Vörös téri felvonulás díszemelésén. Gyorsan akklimatizálódott, és hamarosan mindenben Sztálin követője, majd az emigráns Magyar Kommunista Párt vezetője lett. 1945 januárjában tért vissza a Szovjetunióból, mint Sztálin legjobb tanítványa. Az 1945-ös parlamenti választás után a szovjet csapatok és a kommunista irányítás alatt álló politikai rendőrség segítségével megkezdte az úgynevezett „szalámi taktika” érvényesítését, fokozatosan felszámolva a magyarországi demokratikus pártokat. 1949-től 1956-ig a kommunista Magyarország de facto vezetője volt (Pünkösti, 2004). Ez idő alatt számtalan beszédet tartott, több mint száz írása jelent meg, köztük kétkötetes visszaemlékezése, amely az ötvenes évek tablójaként, bár saját szemszögből láttatta, mégis új árnyalatokkal gazdagította az általa uralt éveket (Rákosi, 1997).

4.sz. kép: Rákosi Mátyás egy 1953-as választási nagygyűlésen

Forrás: MTI; Múlt-kor, 2016

Míg Rákosi nagy tanítója példáját követve a saját személyi kultusza kidolgozásán fáradozott, a nyugati sajtó – miközben a hazai lapok az egekig magasztalták – a létező világ legrosszindulatúbb személyiségének nevezte (Flanders, 2014). „Tisztogató” tevékenysége körülbelül 350.000 hivatalnokot és értelmiségit érintett súlyos hátrányokkal; paranoiás politikai ámokfutása során kb. 800.000 magyar állampolgár ellen indult rendőrségi, ill. bűnvádi eljárás. Az ő nevéhez fűződik a recski munkatábor létrehozása, és személyesen felelős több száz, vélt és valós ellenfele bebörtönzéséért és haláláért (Pünkösti, 1992).

Bár Rákosi több nyelven beszélt, csapnivalóan rossz szónok volt. Erős orosz akcentussal felolvasott, „izzadságszagú” beszédeinek silány nyelvezetét nyelvtani hibák sokaságával tetézte (Pünkösti, 1992). Mivel önmagát e területen is a legkiválóbbnak tartotta, tulajdonképpen bárhol és bármikor kész volt „szólni” a munkásokhoz és a néphez, a gyárakban, a búzamezőkön és a parlamentben is gyakran megnyilatkozott. Igazán nagy, ünnepi beszédeit azonban a budapesti Dózsa György utca mellett kialakított Felvonulási tér dísztribünjén tartotta, amely előtt akár egymilliós tömeg is elvonulhatott. A tér fő díszje a 10 méter magas posztamensen álló, 8 méter magas Sztálin szobor volt, amely mellett még a 20 méter hosszú, 5 méter széles és 1,75 méter magas posztamensen álló vezérkar tagjai is csak alulról látszottak a valóságnál magasabbnak, köztük az egészen alacsony Rákosi (Pünkösti, 2004).

A személyes névmások használata Rákosi beszédeiben ²

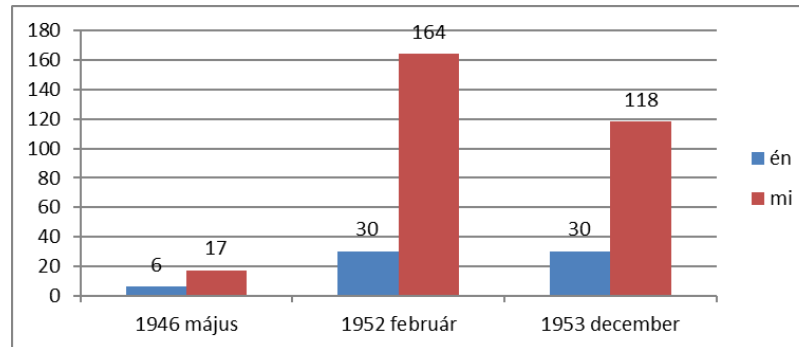
Bár Rákosi sok beszédet tartott, az elemzésükhöz szükséges korpusz összeállítását megnehezítette, hogy közülük viszonylag kevés érhető el a nagy korpuszokban történő elemzést lehetővé tevő angol nyelven, és – mint már említettük – az egyébként rendkívül gazdag magyar nyelv többnyire személyragokkal dolgozik. Ellentétben az angol, orosz vagy német nyelvvel, megspórolja a szövegekben a gépíleg könnyen azonosítható személyes névmásokat, így azok a legnagyobb magyar nyelvű korpuszban, a Magyar Nemzeti Szövegtárban (Oravecz, Váradi, & Sass, 2014) nem, vagy csak részben

² Rákosi Mátyás beszédeinek forrása: Rákosi Mátyás (1949): Építjük a nép országát. <http://mek.niif.hu/04600/04670/04670.htm>. Letöltés dátuma: 2018. október 15.

azonosíthatók. A 17.600 szavas „Rákosi-korpuszt” mindössze három, angol nyelvre fordított beszéd alkotja:

1. A Központi Bizottság ülésén tartott beszéd 1946-ból (900 szó);
2. Hogy vettük át a hatalmat Magyarországon? 1952 (3 000 szó);
3. Költségvetés elfogadás előtt tartott parlamenti beszéd 1953-ból (13 700 szó)

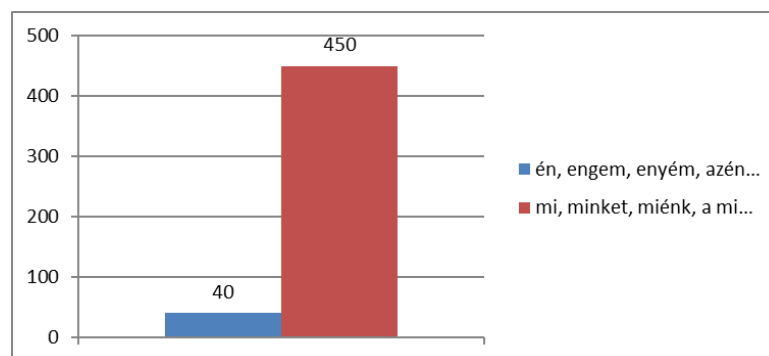
6. sz. ábra: Az „én” és a „mi” gyakorisága Rákosi beszédeiben

Forrás: saját forrás

Mint azt a 6. sz. ábra oszlopainak magassága és a számok is mutatják, Rákosi valóban jó tanítványa volt Sztálinnak: névmáshasználatával az első pillanatoktól azt a nagy és erős közösséget képviselte, amelynek a Szovjetunióban a tagja lett, és amelyet a demokratikus pártok könyörtelen felszámolásával a magyar népre is ráerőltetett. Ha megnézzünk egy összesítő diagramot, kiegészítve a személyes névmások tárgyragos alakjaival és a releváns birtokos névmásokkal (7. sz. ábra), még szembetűnőbb lesz az „én” szinte teljes feloldódása a „mi”-ben (40:450). A tízszeresnél is nagyobb különbség több mint árulkodó.

7. sz. ábra: Az én, engem, enyém, ill. a mi, minket, miénk névmások gyakorisága Rákosi három beszédében

Forrás: saját forrás

És hogy mire használta a Nagy Magyar Vezér a személyes névmásokat? A 3. sz. táblázat szerint pontosan arra, amire azt a másik két diktátor, Hitler és Sztálin is tette.

3. sz. táblázat: Az „én” és a „mi” személyes névmások használata Rákosi beszédeiben

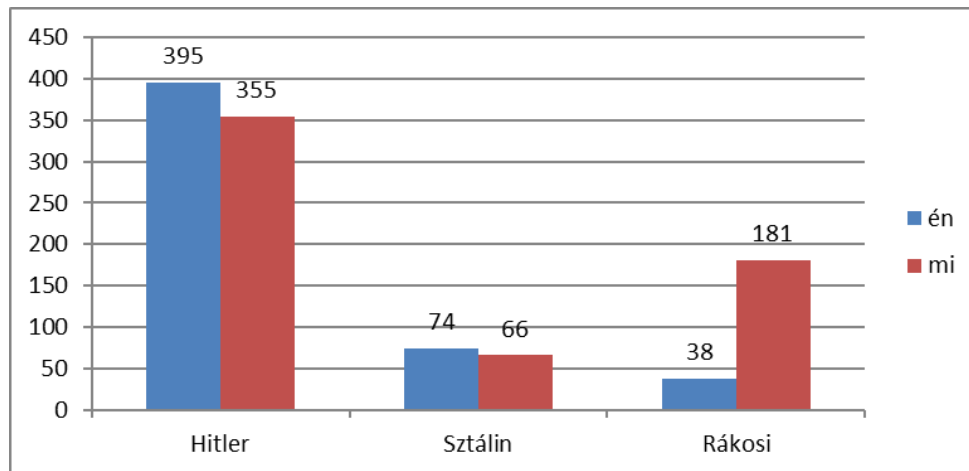
„ÉN”	„MI”
A neve helyett, önmaga azonosítására;	Hogy a csoport részeként tüntesse fel magát;
Hogy elkülönítse magát másoktól;	A kollektivitás erősítésére;
Hogy céljait kifejezze;	Hogy a közönség részévé tegye önmagát;
Hogy ügy melletti elkötelezettségét hangsúlyozza;	Hogy látszólagosan lekicsinyítse magát; Hogy elkülönítsen és differenciáljon; Hogy kihangsúlyozza a munkásosztály, a dolgozó nép; a proletáriátus, a kommunista párt egységét, és az országot, amelynek „jó és bölcs vezetőjévé” tette meg önmagát; Hogy kizárja az örökké lesben álló ellenséget

Forrás: saját forrás

Ha vetünk egy pillantást a három diktátor névmáshasználati szokásaira (8. sz. ábra), azonnal láthatjuk, hogy a kicsi, jelentéktelennek tűnő szófajok mi mindent elárulnak az őket használó személyről. Nyilvánvalóvá válik az is, hogy – „politikai szavak” lévén (Pennycook, 1994) – valóban stratégiai jelentőséggel bírnak egy tömegekhez szóló szónoklatban, és mindennél szembetűnőbben jelölik a szónok hovatartozását, az általa képviselt ideológiát az adott beszédhelyzetben.

Az oszlopok és a számadatok tanúsága szerint az erősen én-centrikus Hitler számára volt a legfontosabb az „én” szerepének a kihangsúlyozása. Ez tükrözi önnön kiválasztottságába vetett hitét, sokak által örültségnek tartott küldetéstudatát és azt a szándékot, hogy az utolsó pillanatig kizárólagosan magának akarta az áhított sikert.

8. sz. ábra: Az „én” és a „mi” személyes névmások gyakorisága a három diktátor beszédeiben

Forrás: saját forrás

Sztálin a proletárállamot létrehozó Lenin örököséként harcolta ki magának a hatalmi pozíciót a fiatal Szovjetunióban, és tisztában volt azzal, hogy hatalma megtartásához szüksége van a proletáriátusra, a cár atyuskát visszasíró, gondoskodó vezetőt igénylő népre. És bár kezdetekben kihangsúlyozta személye fontosságát, amint elérte a legfőbb célját, és első számú vezető lett, szóhasználatában képes volt leereszkedni az általa sanyargatott és rettegésben tartott néphez, a szovjetek „megbonthatatlan” közösségéhez.

Rákosi, a „Nagy Testvér” neveltjeként, kétségkívül élt és visszaélt a hatalommal, amit személyében az „én” kapott, de ezt az „én”-t felemelkedése első pillanataitól kezdve az őt hatalmon tartó gigantikus közösség, a Szovjetunió részének tekintette. Ezt jól jelzi beszédeiben a „mi” személyes névmás nagyszámú használata. Továbbá, a „mi” mindkét kommunista vezér esetében a magasba emelő piedesztált képezte a nagyratörő „én” számára.

Összegzés

Mi a közös a három diktátorban? Visszaemlékezéseik és életrajzaik szerint mindhárman nagyon szerény háttérből érkeztek az ideológia és politika világába. Egyikük sem mondhatta magát formálisan tanult embernek, ugyanakkor kiemelkedően tehetségesek voltak abban, hogy – gyűlöletes személyiségük ellenére – utat találjanak a tömegekhez. Hitlert egyenesen prófétának tekintették a követői. Minden kétséget kizáróan nárcisztikus, önimádó személyiségek voltak, ami mindhármuk esetében szélsőséges könyörtelenséggel párosult. Egyetlen vágyuk volt: hatalomra kerülni és ott maradni, bármi áron, ami igazából csak Sztálinnak sikerült. Legfőbb fegyverük az elrettentés volt. Nyilvános megjelenéseikhez gigantikus színpadokat használtak, ezzel is hangsúlyozva nagyratörő terveiket. Tetteiken kívül a nyelvhasználatuk is jól tükrözi populistá személyiségüket. Beszédeikben az egyik fő hasonlóság a tömegek manipulálására nagyon is alkalmas személyes névmások, különösen az „én” és a „mi” tervszerű használata. A személyes névmások környezetét képező szókincsben is számos

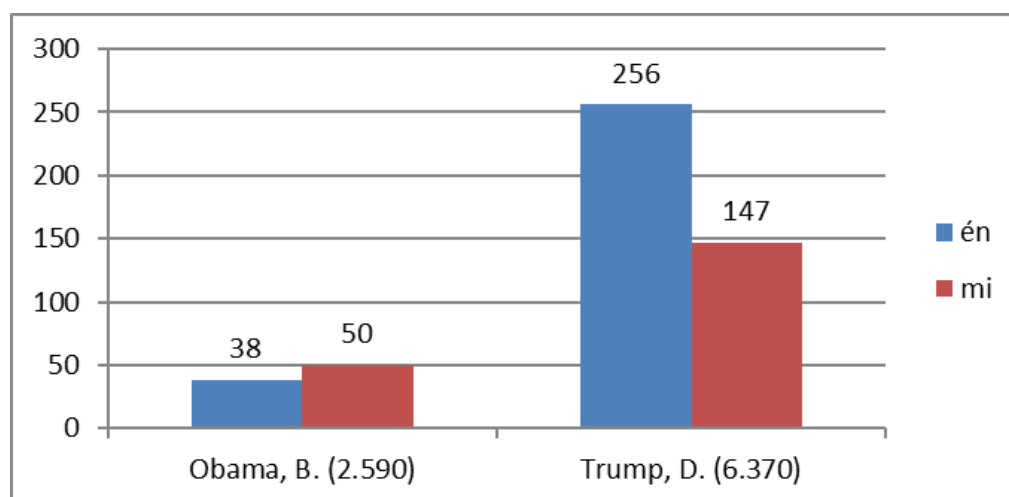
hasonlóság fedezhető fel. Beszédekben, ahogy arra a korpuszelemzés rámutatott, a különbözőségeik ellenére is számos közös, gyakran visszatérő szó található: emberek, ország, nép, párt, hadsereg, ellenség stb. Szívesen használtak inspiráló szlogeneket („Ein Volk, ein Reich, ein Führer!” / „Minden hatalmat a szovjeteknek!” / „Éljen a mi bölcs vezérünk!”), és mindhárman hozzájárultak ahhoz, hogy az anyanyelvük új, vagy új tartalmat nyert szavakkal gazdagodjék (pl. Lebensraum, GULAG, kulák).

Kitekintés a tengeren túlra

Az Amerikai Egyesült Államokat szívesen tekintjük a lehetőségek, a demokrácia hazájának, ám az elnöki szereplések, beszédek tanúsága szerint a populizmusnak – ahogy arról a dolgozat elején már volt szó – itt is megvannak a gyökerei, amelyek hajlamosak új hajtást hozni. Ha valaki az interneten keres választ arra a kérdésre, hogy mi a közös az Egyesült Államok 45. elnökében, Donald Trumpban, a francia Marine Le Penben vagy az Egyesült Királyságot a Brexithöz elvezető Nigel Farage-ban, a válaszok között, azt fogja látni, hogy leginkább a populizmusuk (Drávucz, 217).

Ha ugyanezt a kérdést tesszük fel Donald Trump és Barack Obama vonatkozásában, semmit sem fogunk találni a világhálón, az egyetlen lehetséges választ pedig mindenki tudja: mindkettőjüket megválasztották az USA elnökének. A különbözőségeikre azonban számos példát hoznak az internetes oldalak. Ha megvizsgáljuk névmáshasználati szokásaikat, talán nyelvészetileg is meg tudjuk ragadni a két személy hatalomhoz való viszonyát, illetve a köztük lévő különbségeket. Ehhez jelöltségüket elvállaló szónoklataikat használtuk fel: Obama 2007-ben tartott beszédét, amelyben bejelentette, hogy indul az elnökségért (Obama, 2007), ill. Trump 2015-ben hasonló céllal elhangzott beszédét (Trump, 2015).

9. sz. ábra: Az „én” és a „mi” gyakorisága Obama és Trump elnökjelöltséget elfogadó beszédeiben (zárójelben a szavak száma)

Forrás: saját forrás

Már a beszédek helyszíne jelzi a két, akkor még elnökjelölt közötti különbséget: míg Barack Obama történelmi helyszínen, Springfieldben, a Lincoln által építtetett Old State

Capitol épülete előtt tartotta jelöltséget elfogadó szónoklatát, addig Donald Trump az önnön nagyságát és személyes sikereit hirdető New York-i toronyháznál. A másik, fontos különbség a két beszéd hosszúsága: Donald Trump két és félszer több szót igényelt elnöki céljai megfogalmazásához, mint elődje. A személyes névmásoknak, ahogy a helyszínválasztásnak is, valószínűleg mindketten stratégiai szerepet szántak. Barack Obama beszédében a 38 alkalommal használt „én” a kilencedik leggyakoribb szó volt, míg Trump beszédében, minden huszonnegyedik szóként, 256-szor hangzott el ugyanez a személyes névmás, az első helyet foglalva el a szavak gyakorisági listáján. Ezzel a gyakorisággal, én-központúság vonatkozásban, Trump elnök mindegyik elődjén túltett (9. sz. ábra).

Az Obama beszédében ötvenszer elhangzó „mi” a hatodik helyet foglalta el a gyakorisági sorrendben, míg Trumpnál, hetedik leggyakoribb szóként, 147 alkalommal hangzott el ugyanez. Ha az „én - mi” arányt nézzük, nem nehéz arra a következtetésre jutni, hogy Obama 38:50-hez aránya kevésbé tűnik populistának, mint a Trump esetében megállapítható, erőteljes autoritást sugalló, 256:147 arány.

A populista mindig azt állítja, hogy mindenki más, aki hatalomra törekszik, az illegitim, mondta egy interjúban Jan-Werner Müller, a Princeton egyetem professzora, a populizmus nemzetközi szakértője. (Müller, 2016). A populista mindig azt fogja mondani, hogy a másik korrupt, szemben a „normálisan”, demokratikus módon gondolkodó politikussal, aki akár empirikusan is hajlandó tesztelni, hogy tényleg ő képviseli-e az emberek többségének az érdekeit (Müller, 2016). Igazán veszélyessé akkor válik a populizmus, ha egy vezető személy vagy csoport azt állítja magáról, hogy „én, csakis én képviselem”, vagy „mi, csakis mi képviseljük az igazi embereket” (Csurgó, 2017) És pontosan ez az a jelenség, ami korpusznyelvészeti eszközökkel, a személyes névmáshasználatra irányuló vizsgálattal jól megragadható.

Irodalomjegyzék

- Anthony, L. (2014). AntConc (Version 3.4.3) [Computer Software]. <http://www.laurenceanthony.net/>. Letöltés dátuma: 2020. 03. 12.
- Anthony, L. (2015). AntFileConverter (Version 1.2.0) [Computer Software]. <http://www.laurenceanthony.net/>. Letöltés dátuma: 2020. 03. 12.
- Bazzanella, C. (2002). The significance of context in comprehension: The 'we case'. *Foundations of Science*, 7(3), 239–254.
- Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). *Longman grammar of spoken and written English*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Bramley, N. R. (2001). *Pronouns of politics: the use of pronouns in the construction of "self" and "other" in political interviews*. Australian National University. <https://digitalcollections.anu.edu.au/handle/1885/46225>. Letöltés dátuma: 2019. január 5.
- Bull, P., & Fetzer, A. (2006). Who are we and who are you? The strategic use of forms of address in political interviews. *Text & Talk - An Interdisciplinary Journal of Language, Discourse Communication Studies*, 26(1), 3–37. <https://doi.org/10.1515/TEXT.2006.002>
Letöltés dátuma: 2018. október 15.
- Cambridge Dictionary. (é. n.). <<https://dictionary.cambridge.org/>>. Letöltés dátuma: 2019. március 16.
- Crystal, D. (2004). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language (2nd ed.)*. Cambridge: Cambridge University Press. http://www.amazon.com/The-Cambridge-Encyclopedia-English-Language/dp/0521530334#reader_0521530334. Letöltés dátuma: 2019. március 16.

- Csurgó, D. (2017). *Egyedül a populisták sem tudnak győzni*. <https://index.hu/gazdasag/2017/02/12/jan-werner_muller_populizmus/> Letöltés dátuma: 2019. március 16.
- De Fina, A. (1995). Pronominal choice, identity, and solidarity in political discourse. *Text - Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*, 15 (3), 379–410. <https://doi.org/10.1515/text.1.1995.15.3.379> ; Letöltés dátuma: 2018. október 15.
- de la Barca, P. C. (é. n.). *Language is the most dangerous weapon...* <http://statusmind.com/smart-quotes-2612/>; Letöltés dátuma: 2016. január 4.
- Drávucz, R. (2017). *Trump, Le Pen, Farage: a populizmus az új mainstream?* https://media20.blog.hu/2017/03/07/a_populizmus_az_uj_mainsteam Letöltés dátuma: 2019. március 16.
- Fairclough, N. (1989). *Language and power. Language in Social Life Series*. London: Longman. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(90\)90053-G](https://doi.org/10.1016/0378-2166(90)90053-G)
- Firth, J. R. (1957). A synopsis of linguistic theory, 1930-1955. *Studies in Linguistic Analysis*, 1–32. Oxford: Philological Society
- Flanders, J. (2014). *The hill of three borders. A novel of the Cold War*. Lexington, Massachusetts: Munro Hill Press.
- Fortanet, I. (2004). The use of “we” in university lectures: reference and function. *English for Specific Purposes*, 23(1), 45–66. [https://doi.org/10.1016/S0889-4906\(03\)00018-8](https://doi.org/10.1016/S0889-4906(03)00018-8)
Letöltés dátuma: 2018. október 15.
- H. Prikler, R. (2016). “Yes, we can!” A corpus-based analysis of pronominal choice and modality in American presidential speeches. In S. Senses-Ozoyurt, S. Klein, & Zs. Nemeskéri (Eds.), *Educating for democratic governance and global citizenship* (pp. 368–379). San Diego: World Council for Curriculum and Instruction.
- Hahner, P. (2012). *Az USA elnökei*. Budapest: Animus Kiadó.
- Hasan, J. M. (2013). A Linguistic analysis of in-group and out-group pronouns in Hosni Mubarak’s speech. *Journal of Basrah Researches (Humanities Series)*, 38(2), 5–24.
- Herrick, J. A. (2005). *The history and the theory of rethoric: An introduction (3rd ed.)*. Boston: Pearson Education. http://web.mit.edu/21w.747/section2/Supplements/Herrick_intro.pdf. Letöltés dátuma: 2018. október 15.
- Hitler, A. (1996). *Harcom [Mein Kampf]*. Santon (Isle of Man): Interseas Edition.
- Kershaw, I. (2000). *Hitler: 1889-1936: Hubris*. New York: Norton & Company Inc.
- Klemperer, V. (1975). *LTI. Notizbuch eines Philologen*. Leipzig: Verlag Philipp Redam jun.
- Loebs, B. (2010). Hitler’s rethorical theory. *Relevant Rethoric*, 1, 2–10.
- Macias, A. (2015). Why Hitler was such a successful orator. In: *Business Insider*, 2015. www.businessinsider.com. Letöltés dátuma: 2018. október 15.
- Marxist Internet Archive. www.marxists.org. Letöltés dátuma: 2018. október 15.
- Mátyás, R. (1997). *Visszaemlékezések 1940-1956 I-II*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Müller, J. W. (2016). *What is populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, Inc.
- MTI: Rákosi Mátyás egy 1953-as választási nagygyűlésen. (fénykép). Múlt-kor. Titokban hozták haza „Sztálin legjobb magyar tanítványának” hamvait. 2016. február 5. <https://mult-kor.hu/titokban-hoztak-haza-sztalin-legjobb-magyar-tanitvanyanak-hamvait-20160205>. Letöltés dátuma: 2020. október 15.
- Obama, B. (2007). *Presidential announcement speech*. <www.aol.com/article/news/2017/02/10/barack-obama-announces-presidential-campaign-in-springfield-illinois-speech-full-text/21711401/>. Letöltés dátuma: 2018. október 16.
- Oravecz, C., Váradi, T., & Sass, B. (2014). *The Hungarian Gigaword Corpus. In Proceedings of LREC 2014*. <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/index.html>. Letöltés dátuma: 2018. október 15.
- Pennycook, A. (1994). The politics of pronouns. *ELT Journal*, 48(2), 173–178. <https://doi.org/10.1093/elt/48.2.173>
Letöltés dátuma: 2018. október 15.
- Pereira, N. (1992). Stalin and the Communist Party in the 1920s. *History Today*, 42(8), 1–6.
- Pünkösti, Á. (1992). *Rákosi a hatalomért 1945-1948*. Budapest: Európa Kiadó.
- Pünkösti, Á. (2004). *Rákosi, Sztálin legjobb tanítványa*. Budapest: Európa Kiadó.
- Rákosi Mátyás (1949): *Építjük a nép országát*. <http://mek.niif.hu/04600/04670/04670.htm>. Letöltés

dátuma: 2018. október 15.

Service, R. (2005). *Stalin: A biography*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press.

Trump, D. (2015). *Presidential announcement speech*. <<http://time.com/3923128/donald-trump-announcement-speech/>>. Letöltés dátuma: 2019. március 1.

Tucker, R. C. (1974). *Stalin as Revolutionary, 1879-1929: A study in history and personality*. New York: Norton & Company Inc.

<http://der-fuehrer.org> . Letöltés dátuma: 2018. október 15.

Trencsényi László

LÉVAI – EGY KÜLÖNÖS TÖRTÉNET A BONYOLULT XX. SZÁZADBÓL

Absztrakt

A szerző Lévai Sándor jeles bábtervező (1930 – 1997) életútján és egy különleges, meg nem valósult - utópista szocialista - projektjén (Sanyi Manó mesevárosa) keresztül szemlélteti, hogy a XX. század második fele (a létező szocializmus korszaka) sem írható le egyszerűen fekete színnel. Hitek és remények bonyolult kontextusa jellemezte ezt a korszakot is. Különösen igaz ez a gyermekkultúrára, melynek a hetvenes években virágkora lehetett – még különösebb történelmi-politikai feltételek mellett. Történetünk hőse tehát a XX. század második felének gyermeke. Gyerekként megélhette a felvidék határigazításainak zaklatott történetét, a „fényes szellők” idejében eszmélt, népi kollégista volt. Eszményeihez hű maradt állami munkahelyein, az Állami Bábszínházban és a Magyar Televíziónál is. Sikeres alkotóként is mindig maradt energiája nyílt társadalmi ügyek szolgálatára, a közösségi társadalom kialakításának előmozdítására mind a fiatal művészek világában, mind nagyvárosi lakótelep tervezésekor, mind a tanulmányban részletesen bemutatott Meseváros kezdeményezésében.

Kulcsszavak: utópia; közösség; mini-város

Szeretünk sommás jellemzéseket adni egy-egy korról. Ha ráadásul ezt a hivatalos – s monopóliumra törő – propagandagépezet is megerősíti, akkor hamar eltűnik egy korszak színes, izgalmas, útkeresésekkel, akár Faust-i boldog pillanatokkal, igazi drámákkal teli arca. A magyarországi, középeurópai XX. század második feléről ma ez a szürke (fekete) kép van a kánonban: a mindent letaroló kommunista diktatúra, a karrieristák, szadisták és dilettánsok hatalma, a hagyományok erőszakos megtörése, rabság, tilalom, félelem. Terror.

Nem tagadni kívánom írásomban ennek a képnek a jogosultságát – különösen azok élményegyüttesét nem kívánom bántani, akiknek ebből a korszakból ez, ennyi jutott. Vétlenül, vagy mert vállalták a szembenállást, védelmezték korábbi értékrendszerüket.

Példázatommal, egyetlen ember életútjának felidézésével csupán arra hívnám fel a figyelmet, hogy ez a korszak is éppen olyan bonyolult és komplex volt, mint a többi.

A bemutatott életúttal szemléltethető, hogy remények „fényes szellői” támadtak fel, majd hoztak fagyot a korszak első éveiben, s a későbbiekben. De mégsem tarolták le az egész eleven világot. Igazolható, hogy a hatalom is olykor kénytelen volt – éppen saját legitimitációja érdekében – a humanista, közösségi társadalom eszméinek példáit felemlíteni. Felmutatni olyan kezdeményezéseket, melyek méltóak az alapértékekhez, alapeszmékhez, melyekkel galád módon (vagy éppen kínjukban, a vállalkozás – a szocialista társadalom – megteremtésének irrealitása felismerésétől megrettenve)

visszaéltek, s messze távolodtak. (Szerdahelyi István 2005-ben megjelent könyve pontosan és árnyaltan elbeszéli ezt a folyamatot.)

Bemutatható, hogy igenis voltak sorsok, amelyeknek ez az időszak a remény, az alkotás esélyeit kínálta. Aztán vagy sikerre vitték, vagy megtörttek, belepusztultak maguk is. Megannyi élet, megannyi fontos, megkerülhetetlen adalék a bonyolult XX. század valóságos történetéhez. Közülük tehát egyről lesz szó.

„Hősünk”, Lévai Sándor "különös anyagból" gyúrt személyiség és művész volt. A közvélemény tán nem is tudja, hogy a gyermektelevízió fénykorának megannyi bábúja az ő tervei nyomán elevenedett meg: Hakapeszi Maki, az esti mese elalvós mackója, még inkább: a felejthetetlen Süsü. Ha csak ennyire futná az emlékezetből, az is elég lenne egy életműnek.¹ De Lévai Sándor esetében ennél többről van szó.

Más írásaiban korábban kifejtettem, hogy a magyarországi hetvenes évek – egyébként nem is egészen előzmények nélkül – a korszerű gyermekkultúra eredeti felhalmozásának esztendei voltak. A külső és belső politikai körülmények magyarázzák talán, hogy az „értékelvű” szocialista kultúrpolitika (még a piacok elszabadulása előtti történelmi pillanatban) miért engedte, olykor támogatta is, hogy a gyerekvilág számára jelentős, értékes művek szülessenek, értékes kezdeményezések jussanak lélegzethez. (S értékdeklarációjában – e korosztályra nézve semmiképp – nem, alig érvényesültek a dogmatikus ideológia buta elvárásai.) Különösen az 1968-as események hazai és nemzetközi viszonyrendszerébe ágyazva – egy pedagógiatörténeti kontextus felvázolása során is – számbavehettem azt a különös történelmi helyzetet, melyben egy új nevelési eszmény, új gyerekkép jelent meg alapvetően (korai) társadalomkritikai összefüggésekben (Trencsényi, 2018).

Persze, bátor, kiváló és tehetséges művészek és kultúraközvetítők, sőt kulturális menedzserek is kellettek ahhoz, hogy érvényesítsenek egy hiteles, szabadság-elvű, gyermekközpontú művészeti univerzumot a legfiatalabbaknak. A drámapedagógia hazai megszületésének időszakában vagyunk, a táncházmozgalom – s egyáltalán az újfolklorizmus pedagógiai – térnyerése idején, a játszóházi mozgalom születési idejében (Hollós Róbertné neve kívánkozik ide). A Móra Kiadó fénykoraként tartjuk számon az időszakot (T. Aszódi Éva, Kormos István, Janikovszky Éva, F. Kemény Márta és mások innovatív szerkesztői figyelme mellett). Ez a gyermekrádió nagy korszaka. Nemcsak a zenei műsorok különleges triásza, mint Morva Péter monográfiájából megismerjük: Bónis Ferenc, Varga Károly és Dimény Judit munkássága jelezte a márkáját, de például Szabó Éva riporter világa is. Jelképes alaknak vélem Békés Pál *Art úrját* – az Egy kis térzene című díjnyertes rádiójátékából -, ahol az utcai muzikus (a beszédes név viselője) - a gyerekfőszereplők közreműködésével - visszahódítja a közönséget a zene számára. Ebben az időben újul meg s válik nemzetközi hírűvé a Bábszínház, s nyomában a (sok esetben a szó egzisztenciális értelmében is) professzionistává alakuló vidéki bábjátékos műhelyek. 30 000 példányban fogy el – az Úttörőszövetség gondozásában – a Kincskereső című

¹ Mint ahogy – különösen mából visszatekintve - a magyarországi gyerektelevíziózás szóbanforgó hősora egészében (Takács Verástul, Érdi Mártástul, Békés Józsefestül, Kremsier Editestül, Pápay Lajosostul, Szabó Attilástul – az Iskolatelevíziótól, Cimborától, a Fabulától, Sulikomédiákon, Csörgősípkán, Játsszunk bábszínházat-on, Tervezzünk tárgyakat-on, Útravalón át - Montágh Imrével - a Keménykalap és krumpliorr világsikeréig) igazolja alaptételünket, hogy a magyar történelem szóbanforgó, eltagadhatatlan korszaka igazi gyémántokat, értékeket is termelt – s nem a korszellem ellenében. Takács Vera félig publikált monográfiája erről szól. (Takács, 2018)

gyermekirodalmi folyóirat. Új irányt vett – Balogh Jenő gondolatai nyomán az immár „vizuális nevelésnek” nevezendő – „rajzitanítás”, az innovációk élére áll a legendás GYIK műhely a Magyar Nemzeti Galériában.

S sorolhatnám a példákat, melyeknek kontextusában a Gyermektelevízió virágkora, Lévaival megvalósulhatott. Gazdag irodalma van ennek a világnak (Debreczeni, 1989; Ferencz& Sikó, 2010; Gabnai, 2001; Morva, 2018; Sándor, 2009; Szabados, 1997; Takács, 2008; Zelnik, 1981). A részletek jól követhetők, ha átfogó művelődéstörténeti, akár pedagógiaitörténeti monográfia nem is született még.²

Térjünk vissza „hősünk” pályájához. Lévai Sándor 1930-ban – tehát éppen 90 éve - az Ipoly *túoldalán* született, gyerekeskedett. Hamar megtapasztalta, hogy a palócföldi folyócskánál keményebb határ húzódhat a szülőfalu és felnevelkedésének színtere között. A boldog gyermekkor, családi otthon és a határok zaklatott változása érlelte őt. Majd a háború után a népi kollégiumok fényes szellői simogatták fiatal lelkét, dolgozták fel benne a gyerekkor drámáit.

Lévai Sándor komolyan vette, hogy új világ épül. Művészpályáját ennek az „új világnak” szolgálatába állította – s e hitében nem ingatták meg a „létező szocializmus” válságai – legalábbis nem beszélt róla. A Bábszínházban, majd a Televízióban volt kenyérkereső munkája.³ Sikeres, elismert, a nézőközönség – a gyerekek – körében ismeretlenül is kedvelt alkotó volt. Bábjáival, díszleteivel mindennap találkozhattak hűséges nézői – amíg csak volt Gyermektelevízió⁴.

De ő ezzel nem érte be. A hetvenes években – tehát ebben a mozgalmas időszakban - szövetségbe próbálta kovácsolni a művészeti főiskolák diákjait egy közös nagy projekt érdekében. Rövid próbálkozás után a kezdeményezés elhalt.

A második „nagyvállalkozásnál” arra is emlékeztessünk, hogy ez az ún. „szalagház” vitájának történelmi ideje. A Kovács András legendás dokumentumfilmjében (Nehéz emberek) megörökített történetben a lakhatásnak kollektívizmuson alapuló megoldását keresték a tervezők, Zalotay Elemér és Böröcz Imre (Kovács 2012).

Lévai Sándor tehát nagyobb fába vágta a fejszéjét. Olyan "szocialista lakótelepet" tervezett, szervezett, melynek építői maguk a leendő lakók lesznek, akik "házilagos kivitelezésben" közösséggé válva együtt építik a többbezsres negyedet, benne a könyvesboltot, óvodát, iskolát, hentesüzletet, mozit - együtt a majdani boltos, óvónő, dajka, pedagógus, hentes, mozigépész ... Tudta, hogy az nagy munka, de nem gondolta "utópiának". Tudatosan látott hozzá a tervezéshez. Összegyűjtötte fiatal emberekből álló csapatát. Ez volt az Interdiszciplináris Diákkör. Hétről hétre összegyűltek, tervezgettek,

² Óvatos kísérletet magam tettem rá tanulmánykötetemben Művészeti neveléstől a gyermekkultúráig. (Trencsényi, 2013), illetve az iskola és az ún. iskolán kívüli pedagógiai világ – így a gyerekkultúra – összefüggéseit, kapcsolatait, feszültségeit, az együttműködés kényszerét és lehetőségeit leíró könyvemben (Trencsényi, 2017).

³ Fontos megjegyezni azt is, hogy a bábjáték, a bábszínház ebben a szembeszökő pezsgésben is különös sűrűsödésben volt jelen. Ebbe nyilván belejátszik, hogy a bábok a maguk „tipizáló absztraktságával” eleve megemelik a jelentést, a hétköznapok direkter ideológiai kontextusai fölé s ezáltal maradandóvá emelik művészi üzenetüket, de a maga konkrétságában is a professzionista és amatőr bábosok példás együttműködésében kiváló műhelyek és mesterek hívták fel magukra a figyelmet, váltak a gyerekek művészeti nevelésének és művészeti mozgalmainak élharcosaivá. Említsük Hollós Róbertné Gizi, Koós Iván, Bródy Vera, Demeter Zsuzsa, Kós Lajos, Lenkeffy Konrád, Séd Teréz, Nyakasné Turi Klára, Báron László, Vizváry László, Csombok József, Szentirmai László, Tömöry Márta nevét e rangos névsorból. Lévai Sándor ebbe a közösségbe illeszkedett bábjátékosként.

⁴ Életpályáját a szélesebb szülőföld, a Palócföld, Nógrád megye emlékkötetben mutatta be – kortársak visszaemlékezései alapján (Shah, 2014).

tanultak, készültek a nagy feladatra (tőlem, a pedagógustól az iskola jövőképehez kértek tanácsot). Még valami nagyon fontos, Lévai Sándor ethoszára jellemző dolog: a kurzusok költségeire nem kérincseltek állami támogatásért, nem pályáztak, maguk teremtették elő a tanfolyam feltételeit. Emlékszem. Csillebércen az úttörőtáborban heteken át minden kora reggel útra kelt csapatuk - az építőtábori hagyományokat követve vállaltak kalákában munkát. Délután meg szeminárium ... Persze a terv álom maradt.

Az álom lenyomatát őrzik a Harmadik Part elnevezésű „teljességügyi értesítő” című folyóirat oldalai. Jellegzetesnek mondható, hogy a lap milyen széles „népfrontot” tudott közös szólásra bírni – reformkommunistáktól szabad demokratákon át antropozófusokig, sokuk itt kezdte nyilvános szereplését, s később fontos szerepeket vállalt a reménytelen átalakuló hazai közéletben. Lévai ugyan csak egy írást közölt a lapban, de szellemisége, kapcsolati hálója minden számban tükröződik (Lévai, 1990).

Lévai Sándor a „házilagos kivitelezésű szocialista lakótelep” tervének kifulladásá után új tervet eszelt ki. Munkahelye, a Televízió Mikes Lajosnak Sanyi Manó című meseregényéből készített animációs filmet. A főhős városkájában több kézműves, iparos lakik, az ő életükből fűződik a cselekmény. Miért a stúdióban építenek fel - s bontanak le másnap - díszlet gyanánt egy-egy műhelyt? – tette fel a kérdést főnökeinek, később mindenkinek, akitől segítséget remélt. A Normafa alatti domboldalon épüljenek meg háromdimenziósban, tartós anyagból a kis gyerekléptékű házacsok, melyek voltaképpen egy játszóház-városkaként működhetnének - a játszóház-mozgalom hajnalán vagyunk. (Kiszámolta: nem is lenne sokkal drágább, mint a filmgyári díszlet legyártása.)

De ez még nem elég! A filmkészítést kövesse mindig országos akció.

-Épül Sanyi Manó háza - szólt a szemléletes példa - már csak a rézkakas hiányzik a házacska tetejéről. Mondja be este a televízió ezt a hírek között. És a gyerekek - akár szocialista brigádok - e héten mind rezet gyűjtenek, azt behozzák a televízióba, s a közös gyűjtés nyomán lehet megépíteni a házat. És így tovább.

Ez az egész ország játszóháza lesz!

Nem lehetett lebeszélni, hogy ez nem megy, az emberek nem mozgósíthatók, nem gazdaságos, sok infrastrukturális feladattal jár. Hogy *még* (vagy *már*) ez nem az a világ .... Nem lehetett tervein változtatni. Ő makacsul készítette a terveket, mindet precízen, méretarányosan. ... Maketteket formált, csatornázási, villamosítási tervrajzot készített, engedélyt, támogatást kérő leveleket írt. Mindent egybegyűjtött a Sanyi Manó mappájában.

E tervdokumentációt őrizte meg az utókor.⁵ A történet, a kontextus bemutatását magam tartottam feladatommak. Úgy gondolom, ez nem csupán Lévai Sándor emléke és

⁵ Megőrizte? A dokumentációnak különös, immár a XXI. század első évtizedeire jellemző sorsa van. A kalandos történet eredeti színterét, a Gyermekalkotások Galériáját 1973-ban hozták létre az akkori Úttörőszövetség döntésével. Helyét a Zánkai Úttörővárosban kapta. 1973-tól szervezője és irányítója, 1981-től pedig országos képzési bázisa volt az akkori gyermek képző- és iparművészeti tehetséggondozásnak. A kezdeti időszakban országos, majd 1976-tól már nemzetközi szinten hirdette meg gyermek képző- és iparművészeti pályázatait, amelynek következtében díjazott alkotásaiból folyamatosan duzzadt a gyűjtemény. A Gyermekalkotások Galériájának tervét Bernáth Elek festőművész, rajzpedagógus vetette fel még a 70-es évek elején, s a gyűjtemény az egykori Balatoni Úttörőváros szerves részévé vált. A Galéria munkásságát két évente megrendezett nemzetközi pályázatok (ezek nyomtatott katalógusai), kiemelkedő művészekkel lebonyolított szaktáborok emléke őrzi. Kutatásra alkalmas téma, hogy az egykori pályázatnyertesek, szaktáborozók közül ki jutott el számottevő képzőművész-karrierig. Több mint 20 ezer gyermekalkotást tudhatott magáénak, ami 114 országból gyűlt össze. Lévai is a Magyar Úttörők Szövetségének ajándékozta a Sanyi Manó-projekt gondos dokumentációját – bizonyára azzal a reménnyel, hogy az egymillió gyermekszervezet politikai súlya a megvalósítást is elősegítheti.

szellemi öröksége előtti tisztelgés, az értékőrzés kötelező feladata, hanem önmagán, írásom bevezetőjében említett alaptétel árnyalt igazolásához is adalék.

Irodalomjegyzék

- Ferencz, B. & Sikó, D. (2010). Hollós Róbertné és a magyarországi játszóházak 40 éve. *Szín*, 15 (3), 74-78.
- Gabnai, K. (2001). A drámapedagógia hazai legitimációja. In Báthory, Z. & Falus, I. (szerk.), *Tanulmányok a neveléstudomány köréből* (pp. 452-465). Budapest: Osiris.
- Debreczeni, T. (1989). *Egy amatőr emlékezése. 1966-1978*. Budapest: OKK.
- Kovács, D. (2012). *Otthon hetvenezer embernek – a szalagház-vita*. HG október 30. <http://hg.hu/cikkek/varos/14950-otthon-hetvenezer-embernek-a-szalaghaz-vita>
- Lévai, S. (1990). *Cigány-magyar Tiszabón. Harmadik Part*. 5. sz. <http://bocs.hu/3part/levai-05.htm>.
- Lévai, S. (1981). Egykori népi kollégista levele a táborban járt úttörőkhöz. In Trencsényi, L. & Papp, Gy. (szerk.), *Kalandozások múltban és jövőben. Művészeti táborok Csillebércen 1976 – 1980* (pp.155-160). Budapest: ILV Ságvári Endre Könyvszerkesztőség.
- Morva, P. (2018). *Muzsikáló gyermekrádió - Elfeledett történet*. Budapest: Magyar Pedagógiai Társaság.
- Sándor, Gy. (2009). *Egyszer volt egy Magyar Televízió – az első 25 évről*. Budapest: Vasas-Köz Kft. Budapest
- Shah, G. (2014). *Sanyi Manó*. Salgótarján: Dornyai Béla Múzeum.
- Szabados, Á. (szerk.). (1997). *A nagy GYIK könyv. Kézikönyv a vizuális neveléshez*. Budapest: Aula kiadó.
- Szerdahelyi, I. (2005). *A sosem létezett szocializmus*. Budapest: Eötvös József Kiadó.
- Takács, V. (2009): *Fejezetek a Magyar Televízió gyermekműsorainak történetéből. A magyar televíziós bábjátás története*. <http://www.takacsvera.hu/tvcikk/tvcikk.htm>
- Takács, V. (2018). Volt egyszer egy gyermektelevízió. *Új Pedagógiai Szemle*. 2018 (11-12), 5-22.
- Trencsényi, L. (2003). A már nem és a még nem között. A gyermekekhez forduló költészet felvirágzása a késői Kádár-korban. In Kiss, E. & Buda, A. (szerk.), *Interdiszciplináris pedagógia és a tudás társadalma. A II. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásai*. (pp-352-360). Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Trencsényi, L. (2013). A gyermekkultúra eredeti felhalmozása a hetvenes-nyolcvanas években. In Bús, I. (szerk.), *Tanulmányok a gyermekkultúráról* (pp.69-80). Szekszárd: Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar.
- Trencsényi, L. (2013). *Művészeti neveléstől a gyermekkultúráig*. Szekszárd: Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar.
- Trencsényi, L. (2015). Egy évszázad a hazai gyermekkultúrában. Két hungarikum közt. In Bús, I. (szerk.), *Gyermekek különböző és hasonló kultúrákban* (pp. 59-72). Szekszárd: Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar.
- Trencsényi, L. (2017). *Partnerek és/vagy vetélytársak – a nevelés intézményrendszerének új megközelítése*. Budapest: Fapadoskönyv.hu Kiadó.
- Trencsényi, L. (2018). '68 az oktatásban, pedagógiában. *Educatio*, 2018 (3), 440-456.

Erre nem került sor. A vaskos mappa biztonságban készült a zánkai múzeumban az örökkévalóságra. A rendszerváltás sodrában a néhány fészkeljára töredezett úttörőszervezet visszaadta objektumait az államnak. Így került a zánkai objektum is gyorsan váltakozó, mohón vállalkozó kezekbe. E kezek gazdait a gyermekalkotások világa nem érdekelte. A Galéria és a Múzeum anyagát kamionra hajigálták és egy dunaparti fűtetlen bádokraktárban helyezték el. Több éves keresés, levelezés nyomán - szinte pillanatokkal a megsemmisítés előtt - a Magyar Pedagógiai Társaság kezdeményezésére, állami és civil partnerekkel együttműködésben, jeles művészetpedagógusok részvételével, nem kis fáradsággal járó válogatás és leletmentési akció után a Gyermekalkotások Galériájának gyűjteményét jelentős sérülések nélkül az Új Nemzedék Alap (Zánka legújabb birtokosa) elszállította a kispesti Comenius Iskolaközpont használatában álló Kispesti Vigadóba, majd a legutóbbi napokban a pesterzsébeti egykori Ónodi utcai Általános Iskola patinás, 1901-ben avatott épületébe. Itt biztonságos raktári elhelyezést nyertek a művek. E szállítmányban szinte véletlenül, selejtezésre szánva került elő a Sanyi Manó-projekt dokumentációja is. E sorok írója ünnepélyesen adta át – Kiss Áronnak, a jeles játékkutatónak 175. születési évfordulójára szervezett konferencián e tanulmány alapjául szolgáló előadás után a Hegyvidéknek, a főváros XII. kerületének (jelesül a Virányosi Közösségi Háznak), Lévai Sándor „álma” megvalósulása helyszínét - a Normafa környékét - felügyelő települési önkormányzatnak. (Minderről ld. az Új Pedagógiai Szemle 2019. évfolyamának 9-10. számát.)

Zelnik, J. (1981). A folyamatosság kísértése. In Bodor, F. (szerk.), *Nomád nemzedék. Ifjúság és népművészet Magyarországon, 1970-1980* (pp.5-10). Budapest: Népművelési Intézet.

Melléklet:

Egy makett a Sanyi Manó projekt dokumentációjából

Nyúl Eszter Anna

AZ ÁLLAMPOLGÁRSÁG ELVESZTETT ÁTMENETI RÍTUSA

Absztrakt

Az első személyi igazolvány átvétele napjainkban már nem olyan meghatározó élmény Magyarországon, mint ahogyan az idősebb generációk emlékezetében él, amikor serdülő korban többnyire az osztálytársakkal közösen ünnepélyes formában átvették az okiratot. Anélkül változtattak 2009-ben az okirat kiállításának gyakorlatán, hogy figyelembe vették volna a vele járó úrt az identitásformálásban. Jelen tanulmány kulturális antropológiai szempontokból vizsgálta a személyi igazolvány egykori szerepét. A 16 majd 14 éves korhoz kötött kötelező kiállítása és kézhezvétele átmeneti rítusként volt jelen a magyar fiatalok életében, amely ezáltal jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy ráébredjenek és felkészüljenek a nagykorúsággal együtt járó állampolgári jogokra és kötelezettségekre. Az összehasonlítás igazolja a személyi igazolvány átvételének rítusként történő értelmezését. Ez a felismerés azért is fontos, mivel jelenleg Magyarországon nincsen olyan eszköz az állampolgárságra nevelésben, amely a fiatalokat olyan erővel készíteti a jogkövető állampolgári lét felismerésére, mint ahogyan erre az első személyi igazolvány átadása a korábbiakban képes volt. Ez a fel nem ismert, vagy eléggé nem hangsúlyozott beavatás olyan úrt hagyott maga után, amelynek kitöltése az állampolgárságra nevelés jövőbeli feladata.

Kulcsszavak: személyazonosító igazolvány; kulturális antropológia; állampolgárságra nevelés

Bevezetés

Harminc évvel ezelőtt Marc Abélès „Az állam antropológiája” című könyvét azzal a kérdéssel indította, hogy „van-e létalapja annak a politikai antropológiának, amely manapság érvényesül a társadalomban? (...) Nem ellentmondás -e, hogy az etnológus szemével vizsgáljuk kortársainkat egy olyan területen, amelyen az értelmezés állandóan jelen van, sőt néha egyenesen a cselekvés előtt jár?” (Abélès, 2007, p. 9) Könyvében meggyőző érvelés mentén mutatja be, hogy a politikai antropológiai vizsgálat tárgyaként érdemes a mai társadalmakra tekinteni, az egységes látásmód lehetővé teszi az összehasonlítást, s feltárni a mi társadalmainkban is létező egyetemes jelenségeket. A modern állam legitimitásában is fellelhetők a rituálék és a szimbolikák, mivel antropológusként vizsgálva a kérdést a politikum – szemben a filozófusok vitájával a jog és politika természeti vagy mesterséges jellegéről – mindenütt és mindenkor fellelhető.

Letenyei László szerint viszont Magyarországon az antropológia szó hallatán a hallgatóság többnyire még mindig egzotikus tájak népeire gondol. De ezt már örvendetesnek tartja, mert nem „a régi csontok iránt kezdenek el érdeklődni.” (Letenyei,

2012, p. 15) Ahogyan említi is, Boglár Lajos bonmot-ját: „mi nem a csonttal, hanem a velővel foglalkozunk”(Letenyei, 2012, p. 15).

E diszciplína által lehetőség van a távoli tájak korábbi kutatásai után, azokat felhasználva, a minket körülvevő modern világban hasonlóképpen szétnézni. A „velő” jelen tanulmányunk esetén mindenkinek a táskájában vagy zsebében lapuló személyazonosságát igazoló okmány. A személyazonosító igazolvány elődje, a személyi igazolvány sokaknak a felnőtté válás folyamatának szimbóluma volt, és ezáltal alkalmas arra is, hogy az antropológia eszközeivel vizsgáljuk. A komparatív kutatás során arra törekszünk, hogy az átmeneti rítus fogalmával és gyakorlataival hasonlítsuk össze az ünnepélyes formában és serdülőkorhoz kötött igazolvány átadását.

Tesszük ezt abból a komoly meggyőződésből, hogy felfedezhető benne Turner „communitas” fogalma (Turner, 1967), s ezáltal beazonosítható az állampolgárságra nevelés eszközeként.

Az állampolgárság antropológiája

Edward Burnett Tylorhoz kötjük a kultúra első antropológiai meghatározását. (Letenyei, 2012). Szerinte a kultúra összetett egészként értelmezhető, részei azok az emberi képességek és szokások, amelyeket a társadalom tagjaként tanult (Tylor, 1871).

A modern társadalomban a polgár, az állampolgár szintén az antropológiai kutatás tárgyának számít. E téma francia kutatója Cathrine Neveu, aki kifejezetten az állampolgárság antropológiáját kutatta és hasonlította össze Nagy-Britannia és Franciaország között. Szerinte az állampolgárság antropológiai nézete egyszerre igyekszik megfogni a vertikális dimenziót, amely tágabb értelemben az egyének és az állam közötti kapcsolat, valamint a horizontális dimenziót, amely az állampolgárok közötti kapcsolat. Az állampolgárság lényegének azt tartja, hogy milyen saját értékekkel töltik meg, milyen kulturális és politikai tőkét tesz bele a társadalom. Az állampolgárság nem tartozik az antropológia klasszikus témái közé, de Neveu a francia társadalmat vizsgálva úgy találja, hogy nagyon is gyümölcsöző területe lehetne a diszciplínának, többek között azért is, mert komoly központi helyet foglal el a francia társadalom politikai megnyilvánulásaiban és teóriáiban (Neveu, 1998).

A kutatásunkhoz a kultúra fogalmát szükséges volt meghatározni. Értelmezésünkben a kultúra az ember mint társas lény szükségletére adott válasz, az összetartozás megnyilvánulása; egyben kiindulás is: az együttélés axiómája. A kultúra önálló fogalom, amely a civilizációt és az államiságot időben megelőzi. Az egyén csatlakozását és azonosulását segíti a közösséghez. Az emberek életmódjának olyan egyéni és társas szinten megnyilvánuló jellegzetességeit foglalja magában, amely által más emberi csoportoktól megkülönböztethetővé válik. E karakterisztikus jegyek jellemzően olyan tudatos, sokszor fizikai produktumot is eredményező szellemi tevékenységek, hiedelmek, szokások és emlékek, amelyek alkalmasak arra, hogy ez alapján időben és térben felismerhető legyen az adott kultúra. A rendelkezésre álló nyomok és ismeretek segítenek az adott kultúra hatásának és kontinuitásának vizsgálatában.

A személyi igazolvány megjelenése és szerepe társadalmunkban

Jelenkori kultúránk része az iratok állandó hordozása, használjuk őket a hatóságok és más magánszemélyek irányába is. A benne foglalt ránk vonatkozó információkhoz mi is, mások is viszonyulnak és változást idézhetnek elő az egyénben (pl. elírt név az igazolványon).

Annak ellenére, hogy ma már természetes, hogy az iratainkat állandóan magunknál tartjuk, ez nem volt mindig így. A Személyazonosító okmányok a XIX-XX. századi Magyarországon című írásában Nagy Pál és Papp József leírja, hogy a „személyazonosító okmányt, a társadalmi szükséglet hozta létre, történelmi mércével mérve nem is túl régen, két-három évszázada. A kezdeti okmányok csak mellékesen szolgálták a személy azonosítását, ám a társadalmi igények a kizárólag személyazonosító okmányokat is megteremtették.” (Nagy&Papp, 2003a)

Jelen tanulmányunknak nem célja a személyi igazolvány (könyvecske) és a személy azonosító igazolvány (műanyaglap) történetének részletes bemutatása, ebben a témában Nagy Pál és Papp József átfogó munkájára támaszkodnak ismereteink. (Nagy&Papp, 2003b)

Tanulmányuk rávilágít arra, hogy a személyazonosító okmányok magyarországi életében a személyi igazolvány, amelyet 1954-től állítottak ki egészen 2000-ig, milyen szigorú szabályozás alatt állott, és milyen adatgazdagsággal bírt, nyilvánvalóan a kontroll eszközeként.

Kutatásunk fókuszra alapján itt csak arra vállalkozunk, hogy az egyén és az okirat kapcsolatának legfőbb elemeit emeljük ki abból a szempontból, ami által az átmeneti rítusok közé sorolható volt a korhoz kötött kiállítása és átadása.

Állandó személyi igazolványt az ország minden 16 év feletti lakosa kapott (kivéve a nem magyar állampolgárok és az elmebetegek, valamint a kóboroknak tartott személyek (Purcsi, 2001). 1954-ben és 1955-ben osztották ki az első személyi igazolványokat. Onnantól kezdve már csak a fiatalokat kellett évente ellátni első állandó személyi igazolvánnyal. 1969-től ez a korhatár 14 éves korra változott. Az átadást igyekeztek ünnepélyes keretek között megszervezni: az igazolvány a mai plasztiklaphoz képest nagy volt: 8×12 cm méretű, bordó színű könyvecske, számozott oldalakkal. A fedőlapon felirat és az aktuális magyar címer volt látható, a lapjai vízjelén kezdetben a Szabadságszobor, majd ötágú csillag volt halvány háttérként feltüntetve.

A személyi igazolvány tartalmazta az igazolvány tulajdonosának fényképét, aláírását és az egész addigi életét a személyes kapcsolódási pontokkal egyetemben (szülők, házastárs, gyerekek), minden változást nyomon kellett követni benne. Az igazolvány helyettesítette az anyakönyvi kivonatokat, az állampolgársági bizonyítványt, igazolta a lakhatást és a munkahelyet is.

1979-ben bevezették az egységes személyi számot a népességnylvántartásban, emiatt 1981-től ez érvényességi feltétele lett az okiratnak. Viszont 1991-től az igazolványok már nem tartalmazhattak adatvédelmi okokból többé személyi számot.

1980-ban jelent meg Bródy János „Személyi igazolvány” című dala, a dal szövege és az ahhoz készült klip is kordokumentum, a művészet eszközével mutatta be a személyi

igazolványon mindent nyomon követő állam és az egyén kapcsolatát: „Személyi igazolvány, van, tehát én létezem.”

A rendszerváltozás több mindent megváltoztatott, így a személyi igazolványban lévő információk mennyiségét és tartalmát is. 2000-ben a személyi igazolvány helyett megérkezett a műanyagból gyártott személyazonosító igazolvány. Monopóliuma megszűnt, az útlevél, majd 2001-től a kártya típusú vezetői engedély szintén személyazonosításra alkalmas okmánnyá vált.

Vizsgálódásunk szempontjából 2009-ben eszközölték a legjelentősebb módosítást, mivel azóta a 14 éven aluli gyerekeknek, sőt a csecsemőknek is kell, hogy legyen személyazonosításra alkalmas igazolványa. S bár ez azt jelenti, hogy az állam minden állampolgárának megoldotta a személyazonosítást, de ezzel együtt le is mondott az igazolvány átadásának rituáléjáról. Az a tény, hogy nem törekedett az állam a rituálé pótlására, arra enged következtetni, hogy nem ismerte fel benne az állampolgári önkategorizáció eszközét. „Az önkategorizáció az a folyamat, amelynek során magunkat egy csoport tagjaként azonosítjuk.” (Smith & Mackie, 2004, p. 851)

A személyi igazolvány az egyén és az állam közötti kapcsolat tárgyiasult formája, olyan jelzés, amely a kamaszkorban az idő múlására emlékeztetett: a gyermekkor végére és a nagykorúság közeledtére, az átmenet érzését erősíti és kijelöli a követendő irányt a biztos közösséghez tartozáshoz.

A személyi igazolvány és a felnőtté válás kapcsolata: az állampolgárságra nevelés lehetősége

A felnőtté válás más, régebbi kultúrák körében sokszor nehezen megszerezhető, kívánatos rang volt a társadalomban. A fiatalok érettségét hol a betöltött kor, hol az elsajátított gyakorlat, tudás jelezte, és vált ezáltal a felnőttek közösségének tagjává. Most is megtalálhatjuk a Föld különböző pontjain a nyomait ezeknek az ünnepeknek, ahol a felnőtt közösség ünnepélyesen befogadja a korhatárt elérő tagjaikat: Mexikóban a nővé váló lányokat ünneplik, ez a felnőtté váló kamaszlányok ünnepe, elnevezése is árulkodó, Quinceañera, azaz 15 év (Davalos, 1996). A zsidó fiataloknál is ünnepélyes keretek között zajlik a felnőtté válás vallási ünnepe, a Bar és Bat Mitzvah, amikor a 13 éves fiú és 12 éves lány a parancsolatok fiává, illetve lányává válik (Kahn, 1995). A japán fiatalok 20 évesen lesznek a társadalmuk felnőttként elismert tagjai, ez az ünnep éppúgy a családé, mint az államé: Seijin-shiki, után szavazhatnak, törvényesen fogyaszthatnak alkoholt, és szülői engedély nélkül házasodhatnak (Snoddy, 2013). Az említett három ünnepélyen túl ismerünk olyanokat is, amelyek fájdalommal járnak, és úgy lép be a fiatal a felnőttkorba, hogy közben megterhelő és emlékezetes próbát kell kiállni. Ezek között vannak olyan fájdalmas kihívások, mint a braziliai Satere-Mawe törzs szokása: 10 percig kell viselni egy „kesztyűt”, amelyben erősen csípő hangyák vannak. A fájdalmat rezzenéstelenül kell bírnia a jelöltnek (Carvalho, 2019). Etiópiában is ehhez a csoporthoz sorolható a Hamar törzs ünnepe. Náluk a törzs fiútagjait megostorozzák a családjuk előtt, majd a törzs négy tehenet egymás mellé állít és az állatok hátán végig kell szaladniuk (Duff, 2012). Ezeknél az ünnepeknél jóval fájdalmasabb szertartások is léteznek, amikor örök életre szóló

nyoma marad a testen a körülmetélésnek, tetoválásoknak, rituális sebhelyeknek és csonkításoknak. Az adott társadalom ezt várja el a tagjaitól, a fiatalok kénytelenek eleget tenni neki, ezért alávetik magukat a helyi szokásoknak, amelyek sokszor megsértik a gyermekek jogait (Brazeau, 2009). Az ezt követő felnőtt lét rangot jelent a közösségben, amely talán képes kárpótolni a túlélő próba fájdalmát. Elmondható, hogy hatalmas a távolság a mamahotelben lakó nyugati fiatalok és a felnőttként történő elismerésért az egészséget, és magát az életet is veszélyeztető törzsi ifjak között. A nyugati kultúrában többnyire elhomályosultak azok a jelentéstartalmak, amelyek a felnőttkorral hozhatók összefüggésbe: ilyen például a bérálás szentsége, amely a transzcendens világgal köti össze a fiatalot, az első bál szokása pedig az immanenciában jó példa ugyanerre.

A 2009. évi intézkedéssel a személyi igazolványt megfosztották a 14. életév betöltéséhez kötődő varázsától, amely pedig a gyermekkor végén, a kamaszkor - *Ki vagyok én?* - útkeresésében adott segítséget a fiataloknak. Bár nem kapcsolódott össze a nagykorúság fogalmával, jelentősége abban állt, hogy mégis a felnőttkorra készített fel. A személyi igazolvány az államhoz tartozásra hívta fel a figyelmet, a 14 éves magát állampolgárként definiálhatta általa, de egy köztes állapotban a 18. életév betöltésig.

Ez alapján lehetséges az állampolgárságra nevelés témakörében van Gennep és Turner munkájának továbbgondolása (van Gennep, 2007; Turner, 1967) és a társas identitásra vonatkozó szociálpszichológiai kutatási eredményekkel történő alátámasztása.

Az antropológia egyik fontos területe a társadalmi struktúra és az egyén viszonya. Van Gennep 1909-ben alkotta meg az átmeneti rítus fogalmát (*rite de passage*), arra vállalkozott művében, hogy „hangsúlyozza az egyéni élet folyamán végbemenő nagy állapotváltozásoknak a mindenkor társadalmi közegbe való beágyazottságát”. (Verebélyi, 2009) Van Gennep hármas tagolást végzett: az elválasztó rítusokat, az átmeneti rítusokat és a befogadó rítusokat különböztette meg (van Gennep, 2007).

Turner ebből indult ki, szerinte az egyes ember társadalomban betöltött státuszának változásakor átmeneti rítusok vannak jelen. A turneri szakaszok a következők: 1. az előző társadalmi státusztól történő elszakadás, 2. liminális szakasz, 3. az egyén integrálódása az új társadalmi státuszba (Bohannon & Glazere, 2006). Ezt az átmeneti rítust szemlélhetjük példaként összehajló fák alagútjaként, amely izgalmas, titokzatos, de a külvilág fényei azért be-bevilágítanak, tudjuk honnan indultunk és sejthető az is, hogy hová érkezünk, de az alagútban töltött idő sejtelmes várakozást/vágyakozást ébreszt (Nyúl, 2017).

A Turner által bevezetett két antropológiai szakkifejezés, a *communitas* és az azt időrendben megelőző liminalitás, szintén ehhez a kérdéskörhöz vezethető vissza. Ha elfogadjuk Turner gondolatát, hogy a rituális jelentések a társadalmi jelentések kódolt megfelelői, és ezek a rituális kódok jelentős hatást gyakorolnak az emberek gondolkodására (Douglas, 1984), akkor azt is el lehet e logika alapján ismerni, hogy a társadalmi jelentések is jelentős hatást gyakorolhatnak az emberek gondolkodására, ráadásul úgy, hogy sokszor nem is tudatosul, hogy rituális jelentés is társul hozzá. A közbülső liminális állapot és a *communitas*ból való részesezés során az egyén megtapasztalja a csoporttagságot (Bohannon & Glazere, 2006). Az aktív állampolgárság pont ezért fogalmazódik meg oly sokszor formális és nemformális nevelési célként: a csoporttagság aktív megélése nélkül a demokratikus állampolgárság lényegét veszti. A

személyi igazolvány kamaszkorhoz kötött csoportos átadása átmeneti rítusként átvezetett az új társadalmi státuszba.

„Az, amit magunkról gondolunk vagy érzünk, ahogyan kifejezzük magunkat, jóformán az életünk minden területét befolyásolja.“ (Smith & Mackie, 2004, p. 189) Az önmagunkról kialakított képünkhöz felhasználjuk mások reakcióit is. Az így kapott információk és felismerések alapján alakul ki az énfogalmunk, amely meghatározóvá válik, és amelynek megfelelni kívánunk, „a self irányítja gondolatainkat, érzéseinket és viselkedésünket.“ (Smith & Mackie, 2004, p. 190) A társas identitás megerősödése az énképben visszahat, és ösztönzi az egyént a társadalmi cselekvésre. A szociálpszichológiai eredmények szerint az aktiválódott csoporttagság (Turner és mtsai, 1987) által az egyén a közössége felé elkötelezetté és cselekvővé válik. A szociálpszichológia részletesen vizsgálja az egyén és a csoport kapcsolatát. Állampolgárként is működnek a feltárt mechanizmusok: amikor az állampolgár megtalálja helyét a közösségben, akkor ez amiatt van, mert magát tipikus csoporttagként határozza meg és aktiválódott a tagsága (Turner és mtsai, 1987).

Ha az állampolgárok közösségével az egyén azonosulni tud, akkor állampolgárként határozza meg magát, tehát az énfogalmának is rész lesz az állampolgári identitás. Az állampolgári nevelés így elérheti azt a célját, hogy a társas identitás egy jól működő, az egyénben jó érzéseket keltő közösséghez tartozást erősítsen kognitív és társas folyamatok révén. A kamaszkorú állampolgároknak kiállított személyi igazolvánnyal olyan átmeneti rítust alkotott az állam, amely az állampolgári nevelés informális eszköze volt. A 2009-es változással viszont az állam gyakorlatilag önként lemondott erről, miközben nem pótolta semmivel.

A példánál maradva, az összehajló fák közötti alagút a liminális szakasz, a küszöb jellegű szakasz, a transitban töltött idő. A kiskorú állampolgárra vonatkozó magyarországi szabályozások korhatári választóvonalja jellemzően egybeesett a személyi igazolvány kiállításának idejével. A személyi igazolvány így nagy eséllyel jelzésértékűvé vált birtokosa szemében: a gyermek, már serdülővé vált, rá már más szabályok vonatkoznak. A személyi igazolvány a felnőttek világának a része volt, amely még teljes egészében nem vált elérhetővé, hiszen a 14-16 éveseknek nincs még titulusa, nincs még házasútja, gyermeke, munkahelye, de az igazolvány lapjai várták ezeket a bejegyzéseket. A személyi igazolvány egy „útlevelel” volt a felnőttvilágba. És mivel az állam szólította meg a fiatalt, ezért a serdülő óhatatlanul állampolgári szerepében jelent meg ebben a helyzetben. Az állam által kiállított okmány az önkategorizáció eszközeként volt képes hatni az egyénre még akkor is, amikor formája már plasztikkártya lett és a korábbiakhoz képest kevesebb adatot tartalmazott. Az átadás idejének és módjának változása szüntette meg a jelentőségét az állampolgári nevelésben.

Ezért állítjuk azt, hogy a régebben még együttesen, az iskolában, a rendőrségen, esetleg a tanácsház dísztermében a diákoknak ünnepélyes keretek között átadott személyi igazolvány a 14-16 éves fiatalokban elindította az érzést, hogy ez már komoly, kvázi felnőtt jogosultság megszerzése, és minden feltétel adott volt hozzá, hogy az idegen és titokzatos közigazgatási eljárást átmeneti rítusként éljék meg.

Az átmeneti rítus pedig megajándékozta az egyént a szent közösség élményével, ahová jó tartozni. Ha lefordítjuk ezt a vizsgált eljárásra, akkor a communitas megélése

megtörtént a kortársakkal, majd ennek folytatásaként történt a belépés Magyarország nagykorú lakosai közé, ahová törekedett az átmenet során a fiatal állampolgár.

Úgy véljük, hogy a személyi igazolvány megszerzésének ideje és körülményei, a társadalom felnőtt tagjainak a reakciói ezzel kapcsolatban és az állam jelzése a kiskorú állampolgárai felé arról, hogy számol velük, mind „öntudatlanul” segítették a felnőtté és felelős állampolgárrá válást.

Összegzés

Az első személyi igazolvány átvétele napjainkban már nem tud olyan meghatározó élménnyé válni Magyarországon, mint ahogyan az idősebb generációk emlékezetében él. A 14. életév betöltése emlékezetes állomás volt számukra a növekedésben, amikor a magyar állam ünnepélyes formában átadta az okiratot. Ez gesztusként értékelhető a magyar felnőtt társadalom részéről, a korhoz kötöttsége, a rájuk vonatkozó jogszabályi változások, az ünnepélyes átadás, majd az okirat állandó kéznél tartása nem engedte számukra elfeledni, hogy négyéves átmeneti időszakon kelnek át a nagykorúság felé. A magyar állam a személyi igazolvány korhoz kötött gyakorlatával érthette el közvetlenül a fiatalokat, s az állampolgári lét felismerését segítette ez a folyamat, ami számukra új és elgondolkodtató volt. A 16 majd 14 éves korhoz kötött kötelező kiállítás és kézhezvétele átmeneti rítusként volt jelen a magyar fiatalok életében, amely ezáltal jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy ráébredjenek és felkészüljenek a nagykorúsággal együtt járó állampolgári jogokra és kötelezettségekre. Sajnálatos, hogy anélkül változtattak 2009-ben az okirat kiállításának gyakorlatán, hogy figyelembe vették volna az identitásformálásban vele járó űrt. Az összehasonlítás igazolja a személyi igazolvány átvételének rítusként történő értelmezését. Ez a felismerés azért is fontos, mivel jelenleg Magyarországon nincsen olyan eszköz az állampolgárságra nevelésben, amely a fiatalokat olyan erővel készíti a jogkövető állampolgári lét felismerésére, mint ahogyan erre az első személyi igazolvány átadása volt a korábbiakban képes. Ez a fel nem ismert, vagy eléggé nem hangsúlyozott beavatás olyan űrt hagyott maga után, amelynek kitöltése az állampolgárságra nevelés jövőbeli feladata. A kulturális antropológia olyan összefüggésekre és mulasztásokra mutat rá az állampolgárságra nevelés témájában, amelyek mentén további mélyfúrások indokoltak.

Irodalomjegyzék

- Abélès, M. (2007). *Az állam antropológiája*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Bohannon, P. & Glazer, M. (2006). *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem Kft.
- Brazeau, M. (2009, június 17). Nyugat-afrikai gyerekek felvilágosítása rádió segítségével. *OFI*. <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/internet-mediaetika/nyugat-afrikai-gyerekek> Letöltés dátuma: 2020. október 31.
- Bródy János: Személyi igazolvány <https://www.youtube.com/watch?v=D1y2YJUipso> Letöltés dátuma: 2020. október 31.
- Carvalho, J. M. (2019). *Ritual de passagem: das terras indígenas as áreas urbanas dos Sateré-Mawé*. Manaus: Editora UEA.
- <http://repositorioinstitucional.uea.edu.br/bitstream/riuea/1566/1/Ritual%20de%20passagem%20das>

- %20terras%20ind%c3%adgenas%20%c3%a0s%20%c3%a1reas%20urbanas%20dos%20Sater%c3%a9-Maw%c3%a9.pdf Letöltés dátuma: 2020. október 31.
- Davalos, K. (1996). "La Quinceañera": Making Gender and Ethnic Identities. *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 16 (2/3), 101-127. doi:10.2307/3346805
- Douglas, M. (1984). Obituary Victor Turner. *RAIN* <http://www.therai.org.uk/archives-and-manuscripts/obituaries/victor-turner> Letöltés dátuma: 2020. október 31.
- Duff, P. (2012) Dancing with Bulls? An exploration of Indus iconography showing dynamic interaction between humans and bulls. Lucy Cavendish College. https://www.academia.edu/2142088/Dancing_with_Bulls_An_exploration_of_Indus_iconography_showing_dynamic_interaction_between_humans_and_bulls Letöltés dátuma: 2020. október 31.
- Kahn, N. E. (1995). The Adult Bat Mitzvah: Its Use in the Articulation of Women's Identity. *Affilia*, 10(3), 299-314. <https://doi.org/10.1177/088610999501000306>
- Letenyey, L. (2012). *Kulturális antropológia Elméletörténet*, TeTT Consult-Typotex Kiadó.
- Nagy, P. & Papp J. (2003 a). Személyazonosító okmányok a XIX-XX. századi Magyarországon Rezümé http://hbml.archivportal.hu/id-1162-szemelyazonosito_okmanyok_xix_xx.html Letöltés dátuma: 2020. október 31.
- Nagy, P. & Papp J. (2003 b). Személyazonosító okmányok a XIX-XX. századi Magyarországon. In Radics Kálmán (Ed), *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIX* (pp. 401- 429). A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár igazgatója. [https://library.hungaricana.hu/hu/view/HABM_Evk_29/?query=SZO%3D\(nemere\)&pg=428&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/HABM_Evk_29/?query=SZO%3D(nemere)&pg=428&layout=s) Letöltés dátuma: 2020. október 31.
- Neveu, C., Bier, B. & Roudet, B. (1998). Pour une anthropologie de la citoyenneté, une approche comparative France/Grande-Bretagne. *Agora débats/jeunesses*, 12, 43-51.
- Nyúl. E. A. (2017). Kulturális antropológia és a személyi igazolvány. (poszter) HERA 2017 Innováció, kutatás, pedagógusok HuCer 2017 Konferencia
- Purcsi, B. G. (2001). Fekete személyi igazolvány és munkatábor: Kísérlet a cigánykérdés "megoldására" az ötvenes évek Magyarországon. *Beszélő*, 6(6), 26-37. https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/romaszovegtar/Fekete_szemelyi.pdf Letöltés dátuma: 2020. október 31.
- Smith, E. R., & Mackie, M. D. (2004). *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris.
- Snoddy, S. W. (2013). Japan: Seijin & Identity. *Worcester Polytechnic Institute*. <https://digitalcommons.wpi.edu/iqp-all/1627> Letöltés dátuma: 2020. október 31.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Basil Blackwell.
- Turner, V. W. (1967). *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca NY: Cornell University Press.
- Tylor, E. (2010). *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom (Cambridge Library Collection - Anthropology)*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511705953
- van Gennep, A. (2007). *Átmeneti rítusok*. Budapest: L'Harmattan.
- Verebélyi, K. (2009). Átmenetek — rítusok. In Lajos K. & Tapodi Z. M. (Eds), *A hagyomány burkai: tanulmányok Balázs Lajos 70. születésnapjára* (pp. 77-92.). Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társ. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/kriza_tarsasag_evkonyv_33/page_s/007_atmenetek_ritusok.htm Letöltés dátuma: 2020. október 31.

Mák Kornél

SÉMÁK ÉS ÚJÍTÁSOK: A KULTÚRA FINANSZÍROZÁSI HELYZETE A 21. SZÁZAD ELEJI MAGYARORSZÁGON I. (2000-2010)

Absztrakt

A finanszírozás kérdése az emberi kultúra létezése óta mindig felmerülő kérdés, a kultúra sosem létezett mecénás támogatása nélkül. Tanulmányomban a kulturális javak gazdasági jellemzőin és a kultúrpolitika sajátosságain keresztül vizsgálom a hazai kultúrafinanszírozás alakulását a 2000-es évektől kezdődően. Ha a magánszektor kulturális támogatásának állami támogatáshoz viszonyított arányát tekintjük, akkor Magyarország európai szinten a GDP 3,9%-kával a középmezőnyben van. A háztartások kulturális és szabadidős kiadásai 4,30%-ot tesznek ki, a közvetlen állami támogatás 1,60%, így hazánkban az állam és a háztartások kulturális kiadásai összesen 5,90%-os mértékűek. A tanulmányban fentiek mellett bemutatásra kerül az önkormányzatok szerepe a kultúra anyagi háttérének biztosításában. A cikk befejezéseként foglalkozom az adórendszer szerepével, illetve a témakör foglalkoztatáspolitikai összefüggéseivel. Kapott eredményeim összegzésként elmondható, hogy Magyarország 21. századi kultúrafinanszírozása sok tekintetben kiemelkedő az Európai Unió országai közül, de egyfajta útkeresésben van, és a rendszerváltás óta eltelt húsz év még kevés volt arra, hogy a finanszírozás rendszere kellőképpen kialakuljon. Vizsgálatom első részének gyakorlati mondanivalójaként kiemelhető, hogy a bemutatott finanszírozási tendenciák fényében kialakíthatónak tűnik egy hosszú távon is fenntartható finanszírozási rendszer, amely jól szolgálja a kulturális szféra működési stabilitását.

Kulcsszavak: kultúra; finanszírozási modellek; Magyarország

*„Amikor a bankárok összejönnek a
művészetről beszélgetnek.
Amikor a művészek összejönnek,
a pénzről beszélgetnek.”
Oscar Wilde*

Bevezetés

A kultúra finanszírozásának a kérdése mindig is nagyon érdekes terület volt, hiszen, ez amióta csak kultúra létezik, mindig felmerül. A kultúra sosem létezett mecénás támogatása nélkül, és ez napjainkra is igaz. Véleményem szerint a kultúra finanszírozása kötelező feladat kellene, hogy legyen az állam részéről, de ezzel a véleményemmel a szakpolitikában elég éles vitákat váltottam ki. Hasonló kérdés ez, mint a művelődés és kultúrában dolgozók bérének rendezése, ugyanúgy, mint más ágazatokban megvalósult (pl. pedagógusok). Ennek az alapjai, talán már kezdenek kialakulni.

Először is, vizsgáljuk meg, hogy mi is a kultúra fogalma. Erre a szakirodalom közel 150 különböző definíciót ismer. „A kultúra szó a latin colere (művelni) szóból származik és eredetileg a föld megművelését jelentette.... A kultúra kifejezést ma több eltérő értelemben használjuk, melyek közül a tudományos (antropológiai) és a hétköznapi magas kultúra értelmezés a leggyakoribb.” (Tóth, 2015)

Stark Antal a kultúra gazdasági és társadalmi szerepét, illetve az állami szerepvállalás fontosságát a következőkben határozza meg: „A kultúra intellektuális élményt nyújtó tevékenység, ami nemesíti az embert. A kulturális tevékenység ágazatokba sorolható, lehet egyéni vagy kollektív, szellemi, vagy tárgyasult. A kultúra, nem csak az egyének szerez örömet, hanem komoly társadalmi hasznossága van, mely egyrészt hat az egyének cselekvéseinek színvonalára, a társadalmi együttélésre, végső soron a gazdasági és társadalmi fejlődésre. Ezért az államnak érdeke és kötelessége a kultúra közvetlen (anyagi) vagy közvetett (intézményi) támogatása.” (Stark, 2008. p. 52)

A kulturális javak gazdasági sajátosságai, a kultúrpolitika

Vannak olyan példák (köztéri kőszobrok, belépődíj nélkül látogatható múzeumok és színházi előadások), melyek fogyasztása mindenki számára ingyenes. A művészi tevékenység eredményeként létrejövő jóságok információt hordoznak, így információs javaknak is tekinthetjük őket. A fogyasztás során kulturális élményben részesül a fogyasztó, ennek eredménye, hogy sok más jószágtól megkülönbözteti a kulturális javakat. A kulturális javak olyan sajátos gazdasági tulajdonságokkal rendelkeznek, melyek lehetővé teszik, hogy magát a kulturális szektort közgazdasági szempontból nézzük. Ezek fogyasztása más gazdasági ágazatokra is kihat. Ilyenek a design, építészet, vizuális művészet, előadó művészet, zeneipar, film és audiovizuális ágazat, televízió, rádió, reklámpar, nyomtatott sajtó, turizmus, stb.

A kultúrafinanszírozás a kultúrpolitika egy speciális területét jelenti. A II. világháború óta jelentősen megváltozott a kultúrpolitika cél- és eszközrendszere is.

Kultúrafinanszírozási formák

Az állam az egyik kultúrafinanszírozási szereplő. „Az államtól származó támogatások pozitívuma, hogy kiszámíthatóvá teszi a kulturális intézmények működését és a művészeti projektek megvalósíthatóságát. Hátránya, hogy egy idő után a támogatást a kulturális szféra szereplői automatikusan veszik, így megjelenhet a potyautas-jelenség, csökkenhet a művészi teljesítmény és a gazdasági értelemben vett hatékonyság.” (Tóth, 2011, p. 335) A közvetett állami támogatás elsősorban az adókedvezmények, a közvetlen támogatás (normatív), valamint a pályázati források útján ad lehetőséget. Az állami támogatás mellett létezik piaci alapú támogatás és a harmadik szektor támogatása (ajándékozás, közösségi javak, stb.)

A kulturális intézmények állami támogatási rendszerének fő területei a következők:

- tárgy szerinti csoportosítás: intézményre, személyre, közösségre bontva.

- Időbeliség alapján a támogatások lehetnek megelőlegezettek vagy utólagosak.
- Időtartam szerint rövid-, közép- és hosszútávúak,
- viszonyítási alap szerint bázisalapúak, normatívak és nullbázisúak,
- konkrétság alapján meghatározottak,
- természetük alapján pénzbeliek és természetbeliek,
- elszámolás alapján folyamatosan, illetve utólag elszámolandók vagy el nem számolandók.

A támogatók között meg kell említeni a civil szervezeteket, alapítványokat, közalapítványokat is. Szintén fontos terület a szponzoráció. Itt jól meghatározható a támogatás fogalma: „Valamilyen független pénzügyi vagy anyagi támogatás, amely nem függ szorosán össze a támogató vállalat kereskedelmi céljaival. A jótékony célú adakozásnak vagy patronálásnak nem célja a haszonszerzés.” (Nemzetközi Reklámszövetség, 1988, idézi Fazekas& Nagy, 2000, p.18)

Az állam beavatkozásának mértéke is fontos. Tanzi szerint a GDP 30%-át kell az államnak különféle intervenciós folyamatokra fordítania (Tanzi, 2005). Ez akkor igaz, ha minél hatékonyabban működik a piac, annál kisebb államra van szükség. A kultúra mindenki számára elérhetővé tételében az államnak a magánszektor is be kell vonnia a támogatásba. Ha a magánszektor kulturális támogatásának állami támogatáshoz viszonyított arányát tekintjük, akkor Magyarország európai szinten 3, 9%-val a középső mezőnyben van (Klamer et al., 2006). Ha azt nézzük meg, hogy a kultúra fogyasztásában hol áll Magyarország, akkor megállapíthatjuk, hogy 11. helyével szintén a középmezőnyben. A háztartások kulturális és szabadidős kiadásai 4,30%, a közvetlen állami támogatás kultúrára és szabadidős tevékenységekre a GDP %-ában 1,60%, az állam és a háztartások kulturális kiadásai így hazánkban összesen: 5,90% (KEA, 2006).

Magyarország kormányzati kiadása kultúrára

Posztoszocialista országként a támogatási rendszer kialakulása a rendszerváltás után indult el. Megjelentek a nonprofit szervezetek, létrehozták az Angol Művészeti Tanács mintájára a Nemzeti Kulturális Alapot. Fiskális szinten pedig fokozatosan decentralizálták a forráselosztást. A 2000-es évektől kezdődően a politikai döntéshozási mechanizmus azonban egyre erősebben központosított lett. A támogatott területek között megtalálhatjuk a hagyományos kulturális területek mellett a hitélet és a pártok támogatását is, ez más országokban nem része a támogatásnak, valamint támogatott a sport és a szabadidő is.

Magyarország 2011. évi kulturális kiadásainak összege összesen: 396.616 millió forint volt. Ebből sport és szabadidőre 67.798, kulturális tevékenységekre 185.800, műsorszórásra, kiadói tevékenységekre 75 millió forint lett fordítva (Magyarország Kormánya, 2011). A közvetlen állami támogatás a kulturális kiadásokra 196.650 millió forint volt (KSH, 2011).

Tehát a kulturális szektoron belül a közművelődés, azon belül a múzeumok és a levéltárak támogatása a legmagasabb, de a három terület (művelődési központok és művelődési házak, könyvtárak, múzeumok és levéltárak) közel azonos arányban osztozik a támogatásokon. A művészi tevékenységek közül a színházak állami dotációja még a múzeumok és a levéltárak támogatását is meghaladja. A könyv és lapkiadás, valamint a rádió- és televízi-műsorszolgáltatás területek alacsony állami finanszírozása nem meglepő, hiszen ezeken a területeken történt meg először a piaci liberalizáció a magyar kulturális szektorban. Az Európa Unió tagállamainak az állam és a piac kultúrafinanszírozásban betöltött szerepe alapján hazánk a 14., ebben is a középmezőnyben vagyunk.

Hazánk kultúrafinanszírozásának jellemzői

A magyar kultúrafinanszírozásban a közvetlen állami szerepvállalás a legmeghatározóbb forma. Az Európa Unió tagállamai közül a GDP-arányos közvetlen állami támogatás mértékét tekintve Magyarország az egyik legmagasabb értékkel rendelkezik. Ez 2004-ben a legmagasabb volt az EU-ban 1,6 %-os szintjével, és azt követő években is az első háromba tartozott (OECD, 2009). A magas aktív állami szerepvállalást igazolja, hogy 2010-ben a 28 154 milliárd forint bruttó hazai termékből 333,4 milliárd forint volt a művészet, szórakozás és a szabadidő államháztartási támogatása. (1,2%) A művészet, a szórakozás, és a szabadidő területei 294,2 milliárd forinttal (1,04%) járultak hozzá a GDP-hez (KSH, 2010). A kulturális tárca költségvetése 1991 és 2006 között folyamatosan növekedett, majd erőteljes visszaesés következett be, mely a 2009-es évben érte el mélypontját. A 2008-as gazdasági válság erősen éreztette hatását a kulturális finanszírozásban. A központi költségvetés kultúrára fordított forrása 2008-ról 2009-re 30%-ra esett vissza. Mindezek nyomán 2010-ben az 1991-es szintre állt vissza a kultúrára fordított közvetlen állami támogatás mértéke. A GDP-arányos támogatás 2007-re közel azonos szintre állt be, mint ami 1989-ben volt jellemző.

Érdekes kérdés, hogy ahogyan az állami szerepvállalás növekedett a kultúrafogyasztás tekintetében, hogyan alakult ez a lakosság körében? A háztartások kulturális kiadása az összkadáshoz viszonyítva Magyarországon 4,7 százalék, ami az uniós 3,9 százaléknál magasabb. Számszerűsítve viszont csak a fele az uniós átlagnak, mivel Magyarországon 493 eurót, míg az Unió 27 tagállamában átlagosan 888 eurót költenek éves szinten kultúrára. A televízió- és rádiószolgáltatások kiadásai nálunk magasak (30,8%). Ez nem meglepő, hiszen a magyar lakosság rendkívül sokat, naponta átlagosan 4 órát néz televíziót. A film-, színház-, és koncertkiadások hazánkban (5,3%) az uniós átlag (7,1%) alatt vannak. A kultúrára fordított közvetlen ellátás rendszere Magyarországon függ a gazdaság pillanatnyi helyzetétől, a forráselosztás szempontjából, egyfajta útkeresés jellemző. A források csökkenése ellenére 1991-hez képest 2010-ben, ha nem is sokkal, de többet költött az állam kultúrára. Vagyis több, mint két évtizeddel a rendszerváltást követően a magyar kultúrafinanszírozásban az állam még mindig meghatározó szerepet tölt be (Tóth, 2013).

Az önkormányzatok szerepe a kultúrafinanszírozásban, szponzoráció

A központi költségvetésből a helyi önkormányzatok számára nyújtott központi támogatás mértéke folyamatosan nőtt 2001 és 2007 között, 2008-ra figyelhető meg enyhe csökkenés az önkormányzatoknak szánt támogatásokban. Nemcsak az állami szerepvállalás nőtt, de annak helyi önkormányzatok felé történő átcsoportosítása is egyre hangsúlyosabb szerepet kapott. A helyi önkormányzatok közül csak a nagyobb települések képesek arra, hogy a kultúra támogatására saját költségvetésből adjanak összegeket. A pályázati forma (Nemzeti Kulturális Alap, miniszteri keret) felé való pályázat inkább a jellemző. Fontos, hogy egy település hogyan tudja összekapcsolni kulturális lehetőségeit a helyi adottságokkal, amivel bevételt is lehet teremteni. (pl. turizmus).

A nyugati, elsősorban liberális kultúrafinanszírozási gyakorlat egyik legismertebb támogatási formája a szponzoráció. Magyarországon és a többi poszt-socialista ország esetében ez a támogatási forma robbanásszerűen alakult ki a nonprofit szektorral együtt. Hazánkban a magánszektorból való állami támogatás arányában 3,9%. A rendszerváltást követően 1993-ban jelentek meg az első nonprofit szervezetek. Számuk 1997-ig erőteljesen nőtt, majd 2000-ig stagnálás, sőt 1999 és 2000 között enyhe csökkenés következett be. 2000-től azonban a nonprofit szervezetek száma dinamikus módon emelkedik. A bevételek reálértéke folyamatosan nő. A nonprofit szektor bevételeinek 43%-át az állam nyújtja, csökken a magánszféra szerepe, mert a piaci szereplőket az állami szerepvállalás kiszorítja. A központi politikai befolyás erősödése negatívan hat a szektor működésére. Állami bizalmatlanság jelenik meg a szektor iránt, annak átláthatatlansága miatt.

Az adókedvezmények rendszere Magyarországon, a kulturális szféra foglalkoztatáspolitikája

Az adókedvezményeken keresztül történő kultúrafinanszírozás létezik hazánkban. Erős a kortárs művészeteket támogató kedvezmények rendszere, sajnos nem léteznek a vállalati szponzorációt ösztönző adókedvezményi formák (kivéve kulturális TAO, például színházak esetében).

A legfontosabb adókedvezmények a következők:

- a jövedelemadó 1%-a feletti rendelkezés,
- 5%-os áfa a könyvekre,
- 25%-os áfa hanghordozókra,
- 15%-os áfa folyóiratokra, belépőjegyekre, filmkészítésre, kézműves termékekre,
- szerzői jogdíjból származó jövedelem utáni adókedvezmény max. 50.000 forintig.

A kulturális foglalkoztatásnál elmondható, hogy a foglalkoztatottak 2%-a dolgozik a kulturális szektorban. 2010-ben a művészet, a szabadidő és a szórakozás területein 36.400 főt foglalkoztattak, ebből teljes munkaidőben dolgozott 31.200 fő. A teljes munkaidőben dolgozók havi átlagkeresete 142.282 forint volt (KSH, 2010). Az Unió átlaghoz viszonyítva Magyarországon magasabb a kulturális szektorban foglalkoztatott nők aránya. A nők 51,7%-os aránya magasabb a brit és francia adatoknál is. Hazánkban a kulturális intézményekben az a tendencia alakult ki, hogy inkább a nők vannak többségben az alkalmazottak között. A kor szerinti megoszlást vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az uniós átlaghoz képest alacsonyabb a 15-29 év közöttiek, míg magasabb az 50 év felettiek aránya. Végzettség tekintetében a szektorban magas a felsőfokú végzettségűek aránya, viszont a vállalkozói szemlélet alapján munkát vállalók aránya alacsony.

Elmondható, hogy Magyarország 21. századi kultúrafinanszírozása sok tekintetben kiemelkedő az Unió országai közül, de egyfajta útkeresésben van, és a rendszerváltás óta eltelt 20 év még kevés volt arra, hogy a finanszírozás rendszere kellőképpen kialakuljon. Reméljük, hogy jó úton vagyunk efelé.

Irodalomjegyzék

- Fazekas, I. & Nagy, A. (2000). *Szponzorálás*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KEA (2006). *The Economy in Culture in Europe*. Luxembourg: European Commission. http://ec.europa.eu/culture/eac/sources/info/studies/economy_en.html.
Letöltés dátuma: 2020.08.23.
- Klamer A., Petrova L., & Mignosa A. (2006). *Financing the Arts and Culture in the European Union*. Brussels: European Union.
- KSH (2010). *Magyar statisztikai évkönyv*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- KSH (2011). *Magyar statisztikai évkönyv*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Magyarország Kormánya (2011). *Az államháztartás konszolidált funkcionális kiadásai (pénzforgalmi szemléletben)*.
http://www.parlament.hu/irom39/01498/adatok/altindmell/fu_kon.pdf
Letöltés dátuma: 2020.09.18.
- Stark A. (2008.). Kultúra és finanszírozás. *Pénzügyi Szemle*, 53 (1), 64-82.
- OECD (2009.). *Economic, Environmental and Social Statistics*. Paris: OECD.
<http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-factbook-2009-en,jsessionid=m9cxe302bsaw.x-oecd-live-02> Letöltés dátuma: 2020.08.30.
- Tanzi, V. (2005). The Economic Role of the State in the 21st Century. *Cato Journal*, 25 (3), 617-638.
- Tóth, Á. (2011). Az állam kultúrafinanszírozásban betöltött szerepének megváltozása a kultúra demokratizálódásának hatására. *Közgazdasági Szemle*, 58 (április), 333-350.
- Tóth, Á. (2013). *Kultúrafinanszírozás az Európai Unió tagállamaiban és Magyarországon*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Tóth Á. (2015). *Kultúrafinanszírozás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
<https://doi.org/10.1556/9789630593403>;
https://mersz.hu/hivatkozas/kultura_s1.1_p3#kultura_s1.1_p3 Letöltés dátuma: 2020.12.29.

Krisztián Béla – Muity György

AZ ELSŐ RENDSZERES LÉGIJÁRAT BUDAPEST-PÉCS KÖZÖTT A HELYI SAJTÓ TÜKRÉBEN

Absztrakt

Az újjászerveződő trianoni Magyarország a közlekedésben is új utat keresett. Ennek eszköze, a repülés nemzeti érdek volt, hisz az önállóság egyik biztosítója, a hadirepülés is megteremtendő volt. Az ország belső repülőhálózatának első eseménye a Budapest-Pécs forgalom megnyitása volt 1930-ban. A tanulmány a repülőjárat indításának kevéssé feltárt és kutatott előzményeit, főbb állomásait és következményeit mutatja be. Több évnyi előkészület után Pécsen 1927 elején folytak tárgyalások arról, hogy a város repülőállomást kap, és így bekapcsolódik a világ repülőgép-forgalmába. A repülőtér – részben a Dunántúl napilap és Császár Géza újságíró közvéleményformáló tevékenysége következtében – társadalmi adakozásból és közmunkával épült fel. A téma közösségformáló erejét mutatta, hogy 1929. december elsején megalakult a Pécs-Baranyai Aero Club, míg 1930. április 15-én hatalmas tömeg, zászlódíszben úszó utcák várták a Magyar Légiforgalmi R.T. Pécsre érkező első utasgépét, valóságos népvándorlás indult meg a repülőtér felé. Az írás feltárja és értelmezi a repülőjáratok forgalmi adatainak alakulását, ami tanulságokkal szolgál napjainkban is, a repüléstörténet egy újabb korszakában.

Kulcsszavak: polgári repülés; pécsi repüléstörténet; társadalmi adakozás

Előzmények

Korunk természetes közlekedési eszközei a légi járművek. A trianoni Magyarország szellemi és anyagi erőit mozgósítva újjászervezte az országot, a repülést nemzeti mozgalommá emelve teremtette meg a légi közlekedést. Pécsen a Dunántúl napilap egyik lelkes, elhivatott újságírója, Császár Géza és Lindner főszerkesztő vállalta fel az úttörő szerepet, mozgalommá emelve a repülésügyet. A repülés egyik első szervezete a Magyar Aero Szövetség volt, mely keretében Pécsen 1929. december 19-én létesült a Baranya Pécs Aero Club, aminek rövid idő alatt ezernél több tagja lett. Az 1929. július 4-én Császár Géza tollából született cikk országos figyelem követte, tovább mozgósítva a repülésért tenni vágyókat.

A polgári repülésfejlesztésnek volt katonai vonatkozása, a nemzeti hadsereg a trianoni tiltás ellenére igyekezett megteremteni a repülés szélesebb hátterét. Több évnyi előkészület után, 1927. április 15-én, Pécsen folytak tárgyalások arról, hogy Pécs városa repülőállomást kap, és így bekapcsolódik a világ repülőgép-forgalmába. Makay István polgármester-helyettes vezetésével a tárgyaláson a város képviselőiben részt vettek: Vidákovics István gazdasági felügyelő, Komlóssy István földmérő, a honvédség részéről Vikár Kálmán tanácsnokmérnök, Ebling Mátyás altanácsnok intendáns és vitéz Török

Kálmán főelőadó, a magyar királyi légügyi hivatal részéről pedig Strukel Rezső légügyi főfelügyelő. A kérdés nem volt új keletű. Már évekkel korábban megkezdődött a tájékozódás azzal kapcsolatban, hogy miként volna lehetséges Pécsen egy közforgalmú repülőállomás felállítása. 1926 ősze óta azonban konkrét tárgyalások indultak meg a város és a légügyi hivatal között a repülőállomás létesítése tárgyában.

A feladat több síkon jelent meg. Megteremteni a repülés feltételeit (repülőtér, hangár a szükséges infrastruktúra), pilótaiskolát létesíteni (gyakorló-repülőgépeket beszerezni, oktató- és tanulószemélyzetet kiválasztani), az új létesítményt bekapcsolni az ország/világ repülőhálózatába. Mindezt széles társadalmi bázison szervezve, állami támogatással megvalósítva. Baranya megyében és Pécsen a Dunántúl napilap vállalta a mozgósítást.

Az első lépés a megfelelő hely kijelölése volt, mert Pécs repülőtérként számba jöhető határa már akkor is meglehetősen szűkre szabott volt, amiből 106 katasztrális hold a legjobb sík területen katonai gyakorlótérül szolgált. Megfelelő hely kellett a repülőállomás céljaira is. Azért volt szükség a katonasággal való megegyezésre, hogy ne két terület kerüljön ki a mezőgazdasági hasznosítás alól, hanem a katonai gyakorlótér és a repülőállomás együtt nyerjen elhelyezést. Ebben az esetben a katonai gyakorlótér vagy annak jelentős része a város birtokába visszakerülve újból közgazdasági célokat szolgálhat, amire egyébként városfejlesztési szempontból is szükség volt. A repülőtér és a repülőforgalom ügyét nagymértékben előre vitte, hogy a Dunántúl című napilap az ügyet felvállalta, széleskörű információkkal motiválta a város, a megye és az ország közönségét. Ennek is köszönhető volt a sokrétű adakozás, ami a pécsi, baranyai repülés ügyét kísérte. Az események akkori sajtójából merítve néhány gondolattal emlékezzünk a jeles eseményre. A cikkek nemzeti elkötelezettsége, mozgósító szándéka jelzi a korszak trianoni állapotából való kitörési szándékot, a magyar nemzeti közösség építő erejének tudatosságát.

A repülés ügyét nagyban népszerűsítette az 1929. évi pécsi repülőnap (1929. május 14.), melynek védnökségét Pécs és Baranya vármegye társadalmának előkelőségei vállalták. A Magyar Aero Szövetség részéről Pécsre érkezett Bethlenfalvi Pál Andor, a szövetség alelnöke. A védnökök sorában ott látjuk a város és vármegye vezető egyéniségeit. József Ferenc királyi herceg fővédnöksége mellett védnökök voltak Virág Ferenc megyéspüspök, Fischer Ferenc főispán, Imre József a pécsi egyetem Rector Magnificusa, Littke József kormányfőtanácsos, Mándy Sámuel országgyűlési képviselő és még sokan mások. Az előkészítő és intéző, a fogadó bizottság névsorában többek között vitéz Felszeghy János ügyészségi elnök, Tibor István MÁV osztályfőnök, vitéz Végváry László és vitéz Alpár Lajos cégvezetők, Littke István banktisztviselők szerepeltek. A repülőnapot pünkösdhétfő délelőtt 10 és délután fél 4 órai kezdettel a szigeti gyakorlótéren rendezték meg 3, 2, és 1 pengős belépődíjak mellett.

„Sok ezer ember gyönyörködött a pécsi repülőnapon a magyar pilóták bravúros mutatványain” – írta a Dunántúl napilap. (Dunántúl, 1929. május 22.) A trianoni békeszerződés bilincseibe zárt magyar aviatika pünkösdhétfői pécsi bemutatkozása káprázatosan vakmerő mutatványok egész sorával igazolta a magyar repülés kiválóságát. A magyar aviatikát tilos volt állami támogatással fejleszteni, a békeszerződés

meghatározta azt a maximális magasságot, amelyet elérhetett egy magyar gép, valamint korlátozta a motorok erejét is. Kaszala Károly a legkitűnőbb magyar pilóták egyike kis gépével két világrekordot állított fel. Dobos István olyan loopingokkal szórakoztatta nézőit, amelyek a világhírű Udetnek is becsületére válhattak volna.

A Dunántúl című napilap magyar aviatika naggyá fejlesztése érdekében közzétett felhívása úgy az ország sajtójában, mint Pécs város és Baranya vármegye területén megértéssel és lelkesedéssel találkozott.

Gyűjtés kezdődött a pécsi repülőtérre, a hangárra, a gyakorló repülőgépekre. A települések nevére elnevezendő – elsőként három repülőgép – mint a város és megye repülőgépei a közérdeklődés homlokterébe kerültek. (Dunántúl, 1929. július 25.) Magánszemélyek és szervezetek, falvak és városok kezdtek a gyűjtéshez. A Dunántúl felhívására sorra érkeztek az adományok. Két hét alatt 1514 pengő gyűlt össze Pécs és Baranya vármegye repülőgépeire. (Dunántúl, 1929. augusztus 20.)

A Magyar Nemzeti Szövetség pécsi köre is lelkes hangú kiáltványban fordult Pécs város közönségéhez. Ebben arra figyelmeztetett, hogy a város falai közül kiindult, és országos visszhangot keltett mozgalom céljaira éppen az ősi egyetemi város polgárai nem adakoznak olyan mértékben, mint erre történelmi múltja, csakúgy, mint jelene, egyaránt kötelezné.

Pécs város és Baranya-vármegye repülőgépeinek hangárját a lelkes támogatás birtokában részben közadakozásból és közmunkából tervezték felépíteni. (Dunántúl, 1929. szeptember 20.) A „Dunántúl” repülőakciójának addigi anyagi sikere már lehetővé tette, hogy a Pécs-Baranyai Sportrepülő Szövetség megalakításával és a hangár felépítésének kérdésével foglalkozzanak. A polgári összefogást mi sem bizonyította jobban, mint az az önzetlenség, amely a pécsieket, és a Pécs környéki településeket jellemezte. Például a bükkösdi iskolaszentelést követő banketten a résztvevők gyűjtést rendeztek a „Baranya- vármegye” repülőgép javára. Szőkédre is érkezett adomány. Itt a szőkedi római katolikus elemi népi iskola növendékei pásztorjátékot rendeztek Steiner Ferenc igazgató tanító vezetése mellett. A pásztorjáték egész bevételét, huszonnégy pengőt az iskolás fiúk „Baranya vármegye” repülőgépe céljaira ajánlották fel.

Megalakul a Pécs-Baranyai Aero Club

1929. december elsején megalakult a Pécs- Baranyai Aero Club. (Dunántúl, 1929. november 14.) Az Aero Club iránt úgy a város, mint vármegye területén nagy érdeklődés nyilvánult meg. A MÁV pécsi üzletigazgatóságához eljuttatott belépési nyilatkozat-ív már az első napon szűknek bizonyult. A belépési nyilatkozatot elsőnek Littke Jenő kormányfőtanácsos, pécsi üzletigazgató írta alá, majd sorban az összes állomás- és osztályfőnökök, s a Pécssett levő szolgálati főnökök mellett rendkívül sok tisztviselő.

A „Dunántúl” öt hónapos akciója megteremtette a magyar aviatika reneszánszát – lelkendezett a lap. (Dunántúl, 1929. december 5.) A Pécsi Aero Club munkaprogramjában szerepelt, hogy a klub az anyagi lehetőségekhez képest meg fogja valósítani a Pécs és Budapest közti légi forgalom megteremtését is. A légi forgalom megindítását 1930 tavaszára tervezték, posta- és személyszállításra készülve.

Épül a „Pécs város” repülőgép

1929 végére a műegyetem sportrepülő műhelyében már félig készen állt az első repülőgép, amely Pécs város nevét viselné. A közadakozásból beszerzett három sportrepülőgép neve végül Bárd Miklós, Baranya vármegye és Pécs lett.

A Műegyetemi Sportrepülő Egyesület összes gépét, így „Pécs város” repülőgépét is Lampich Árpád tervezte. A gép egyelőre az „L. 9.” jelet viselte, miután ez volt Lampich kilencedik gépe.

Közben folyt a hangár tervezése, az építkezés megszervezése, a különböző hatósági engedélyek beszerzése, amivel a városi és megyei közgyűlés több alkalommal is foglalkozott. A hangárépítés elhúzódása miatt a Pécsre érkező három repülőgépet ideiglenesen sátrakban helyezték el (Dunántúl, 1930. február 26.). A Baranya-Pécsi Aero Club versenytárgyalást írt ki a hangárépítésre és az április 12-én összehívott rendkívüli közgyűlés döntött az építkezésről (Dunántúl, 1930. március 9.). A 12 gép befogadására alkalmas hangár Magyarország legnagyobb befogadó képességű és legmodernebb hangárja lett, terveit Hoffman László és Visy Zoltán pécsi építészmérnökök készítették. Az épület a gépek tárolása mellett asztalos, illetve lakatos műhelynek, raktárnak, öltözőnek, valamint egy lakásnak biztosított helyet. Itt került elhelyezésre a Baranya-Pécsi Aero Club hivatalos helyisége is. A város megkezdte a szigeti gyakorlótér tervezési munkálatait, ezt hamarosan követte a repülőtérré vezető műút kiépítése is. Az első repülőgépek érkezése csúszott, március végén érkeztek Pécsre, a hangár elkészültéig ideiglenes ponyvasátrak alatt nyertek elhelyezést. Az érkező repülőgépeket országos ünnepély keretében fogadta Pécs. A részleteket az Aero Club propaganda bizottsága dolgozta ki. (Dunántúl, 1930. március 11.) A bizottság többek között azzal foglalkozott, hogy a pécsi repülőteret „Horthy Miklós repülőtérenek” neveznék el. Az avatási ünnepélyen, 1930. október 12-én részt vett Horthy Miklós kormányzó, ekkor keresztelték el a vásárolt három Hungária gyakorló sportrepülőgépet.

Az első utasgép próbaútja: 1930. április 10.

A Dunántúl így írt: „Április 10-én, csütörtökön a reggeli órákban keleti irányból egy hatalmas egyfedelű repülőgép tűnt fel, amely mintegy 1000 méter magasságban átrepült a város felett, majd azt követően leszállt a pécsi repülőtéren. A gép leszállása utáni percekben már beszélgetés folyt a hatalmas Fokker vezetőjével, vitéz Fejes István pilótával. Elmondta, hogy az utat ragyogó napsütéses időben tették meg. A gép 8 óra 15 perckor indult a Mátyásföldi repülőtérről és 9 óra 20 perckor érkezett Pécsre. A gépen három pilóta és a Magyar Légiforgalmi R.T. egyik vezető tisztségviselője foglalt helyet. Ez az út volt a Pécs-Budapest repülővonal próbarepülése. A hatalmas, 400 lóerős, 9 hengeres motorral felszerelt gép pompás látványt nyújtott a pécsi repülőtéren. Zöldre festett óriás törzse közel 20 méter hosszú, a sárgában ragyogó szárnyak szélessége meghaladja a 20 métert is. A kerekein lévő pneumatik szélessége kb. 70 cm, míg a gép magassága az orránál megközelíti az 5 métert. A törzs mindkét felén ablakok sorakoznak. Repülés alatt a gép abszolút biztonsággal, széljárástól függetlenül, zavartalanul szállt. A gép 9 óra 50 perckor elstartolt a pécsi repülőtérről, felvéve még egy utast, Szabó János pilótát, aki már tegnap

Pécsre érkezett, hogy a várossal a rövidesen meginduló légiforgalom ügyében tárgyalásokat folytasson. A hatalmas gép mintegy 500 méter nekifutás után méltóságteljes nyugodtsággal emelkedett a levegőbe. Egy óriás kört írva le a város nyugati szegélyén körülbelül 1000 méter magasságban, tovább szállott Kaposvár irányába. A taszári repülőtér megszemlélése után a gép visszarepült Budapestre. A lap értesülése szerint az ezen a napon itt járt gépet állítják be a Pécs-Budapest közötti repülőforgalomba április 15-én”. (Dunántúl, 1930. április 11.)

1930. április 15. Pécs-Budapest: 1 óra 10 perc

Az első közforgalmi repülés 1930. április 15-én valósult meg. E napon megnyílt a magyar határokon belül a légiforgalom. A mátyásfüldei repülőtérrel 1930. április 15-én reggel 8 órakor indult Fokker III. típusú repülőgép 9 óra 10 perckor érkezett Pécsre. Tovább repült 9 óra 40 perckor Kaposvárra, illetve a taszári repülőtérre. Onnét délután visszarepült Pécsre, majd 20 perces várakozás után visszaindult Budapestre, ahol este 5 órakor landolt. A viteldíj Pécs és Budapest között 30, Pécs és Kaposvár között 8 pengő volt. A Magyar Légiforgalmi R.T. a legmodernebb kétmotoros Fokker F III. gépeket állította forgalomba (ilyen gép repült Bécs-Budapest között). Az első járatok 8 személy befogadására voltak alkalmasak.

„Pécsett 1930. április 15-én, kedd délelőtt hatalmas tömeg, zászlódíszben úszó utcák várták a Magyar Légiforgalmi R.T. Pécsre érkező első utasgépét. A reggeli órákban valóságos népvándorlás indult meg a repülőtér felé, gyalogosok, zsúfolt villamosok, autók végtelenségig sorra. A tér minden irányából gyülekeztek és fél 10 óra tájban már végtelenségig tűnő embertömeg állt a Magyar Légiforgalmi R.T. piros-fehér-zöld és kék-sárga zászlókkal díszített ideiglenes várócsarnoka előtt. Tíz óra előtt néhány perccel megérkezett Virág Ferenc megyéspüspök is, Gebauer Miklós dr. apát, püspöki irodaigazgató kíséretében. Majd egymást követően érkeztek lovag Vasváry Ferenc egyetemi tanár, Visnya Ernő kincstári főtanácsos, Karlik János tüzérezredes, Matyasovszky-Zsolnay Tibor gyáros és még sokan mások. A Paks környékén 40 kilométeres viharzónába jutott repülőgép 20 perces késéssel érkezett Pécsre. A gép 1 óra 31 perc alatt tette meg első útját Budapest és Pécs között.” (Dunántúl, 1930. április 16.)

A város másik napilapja, a Pécsi Napló, így méltatta az eseményt: „Pécs április 15-én ünnepet ült. Az ünnep azonban, amely a Magyar Légiforgalmi R.T. első utasrepülőgépének fogadására az érdeklődők ezreit gyűjtötte egybe a város által nagy áldozatok árán a repülő leszállására alkalmassá tett szigeti gyakorlótérre, messze túlnőtt a helyi jelentőségeken. Mert a hatalmas acélmadár, nem csupán Pécsnek a fővároshoz egy órányira való eljutását jelenti, hanem a magyar határokon belül megnyílt légiforgalom megindítását is. A Magyar Légiforgalmi R.T. első utasrepülőjének érkezése ma délelőtt 10 óra 10 percre volt jelezve. Jóval a kitűzött idő előtt benépesedett a repülőtér váróházikója előtti terület. Háromnegyed 10-re kétezernél többen gyűltek egybe. A megjelentek soraiban ott láthattuk a város képviselőjében Makay István polgármester-helyettest, Esztergár Lajos, dr., Vörös Mihály, dr. Sebestyén Lajos városi tanácsnokot, Jobszt Valér tiszti főügyészt. A vármegye részéről Fischer Béla alispán, Hoffer Kálmán főjegyző, Huba

Aladár dr. másodfőjegyző jelentek meg. A nagyszámú és előkelő közönség soraiban helyet foglalt pl.: Virág Ferenc megyéspüspök, Vasváry Ferenc dr. egyetemi tanár, Bodrogek Zoltán dr. minisztériumi titkár Budapestről, Staár Ferenc a posta és távírda főigazgatója, Karlik János tüzérezredes, Nagy Elek a pécsi villamos és gázművek igazgatója. A gép érkezési ideje 10 óra 10 percre volt jelezve. Végre 10 óra 30 perckor északkeleti irányból, a Havi-hegy tájékáról vágott át a Magyar Légiforgalmi R.T. csaknem vadonatúj, hollandi gyártmányú Fokkerje a repülőtér felé. A gépből elsőnek Hohenlohe herceg, a Magyar Légiforgalmi R.T. igazgatósági elnöke lépett ki, majd vitéz Keresztes-Fischer Ferenc dr. főispán, Apáthy igazgató, Tomcsányi mérnök és a gépet kísérő három fővárosi hírlapíró szállt ki. A szerencsésen megérkezett első utasok körül a közönség kört alkotott, s azon belül Makay István helyettes polgármester üdvözölte a megérkezetteket.” (Pécsi Napló, 1930. április 16.)

Növekvő utasforgalom

A Pécs- Budapest légiforgalom megindítása nagy érdeklődést keltett. (Dunántúl, 1930. április 23.) Az új lehetőség kezdetben élénk érdeklődést váltott ki, amit az újságok lelkes cikkei is támogattak. Optimistán nyilatkozott Benedek Pál, a Magyar Légiforgalmi Társaság pécsi képviselője is, amikor a távlatokról beszélt: „A mai napon hatvanhét alkalommal szállt le Pécsre a gép. A közönség szeretettel fogadta az új közlekedési eszközt. Nemcsak Pécsről, hanem a környékről /Siklós, Mohács, Barcs/ is sokan igénybe veszik a Pécs-Budapest közti járatot, számosan utaznak Kaposvárra is. A pécsi gépeknek a budapesti mátyásföldi repülőtérrel közvetlen csatlakozása van Bécs felé. Ami még fontos, hogy minden utas esetleges baleset esetén harminkét ezer pengőre van biztosítva.” (Pécsi Napló, 1930. május 7.)

Az üzemszerű rendszerességgel közlekedő légijáratról szóló híradások kedvező képet nyújtottak. „A pécsi-budapesti vonalon mindinkább erősödő utasforgalom lebonyolítása érdekében a Magyar Légiforgalmi R.T. nem zárkózik el azelől, hogy az európai viszonylatban is legnagyobb géptípust, a Fokker F. VIII-ast állítsa be, mely tizenöt utast vihet”. (Pécsi Napló, 1930. május 9.)

Az időjárási viszonyok, a tél beállta a légiforgalom időleges leállítását kívánta. 1930. október 15-én reggel utoljára írta búcsúkövét Pécs városa fölött az utasszállító Fokker. (Pécsi Napló, 1930. október 10.) A Budapest- Pécs légiforgalom 1931. április hó 15-én indult meg ismét.

Csökkenő utasforgalom

Az 1931. április 15-ével induló új forgalmi időszak kezdettől nehézségekkel küzdött. „A lelkes érdeklődés, amellyel Pécs és Baranya vármegye közönsége a Pécs-Budapest repülőjáratok megindulását fogadta, a későbbi időkben teljesen lelohadt. Egészen minimálisra csökkent a Pécs-Budapest repülőjáratok személyforgalma. Ennek a szomorú ténynek az lehet a magyarázata, hogy a leromlott gazdasági viszonyok közepette az utazni vágyó közönség nem tudja megfizetni a harminckét pengős, túl magas viteldíjat, és ezzel a jelentős összeggel szemben nem találja kiegyenlítően elégnek azt a négy-hétórás

időmegtakarítást, amit a repülőgéppel való utazás jelent a személy vagy gyorsvonaton való utazással szemben. 1930-ban közel kétezer volt az utasok száma, míg 1931-ben körülbelül csak száz utas vette igénybe a repülőgépet. Az illetékesek már foglalkoznak az üggyel, hogy miként lehetne ismét népszerűvé tenni a repülőjáratokat. Véleményük szerint a repülőforgalom emelésének egyetlen módja a túl magas vitel-díjak leszállítása. Ha Budapest-Pécs viszonylatban csak húsz-huszonkét pengőt kéne fizetni egy jegyért, a személyforgalom minden bizonnyal rövid időn belül sokszorossá emelkedne. A bizalom kétségtelenül töretlen, miután az eddigi forgalmat száz százalékos biztonsággal és pontossággal bonyolították le. Egyetlen nehézség van, és ez a viteldíjak drágasága. A Magyar Légiforgalmi R.T. nem csak a saját érdekében cselekszik, de egyben szolgálatot tesz a magyar aviatika ügyének is, ha a repülőforgalom viteldíjait legalább a gyorsvonat másodosztályának áráig mérsékli, ezzel újra fellendítve az utasforgalmat”. (Dunántúl, 1931. július 3.)

A gazdasági helyzet azonban ellehetetlenítette a légiforgalmat (Dunántúl, 1933. augusztus 24.). 1931 augusztusában bejelentették, hogy a Magyar Légiforgalmi R.T. Budapest-Pécs repülőjárata szeptember hó 1-én megszünteti üzemét.

A forgalom gazdasági értékelése szomorú következtetésekhez vezetett. „Amikor a „Dunántúl” által kezdeményezett akció eredményeképpen Pécsen megalakult a Pécs-Baranyai Aero Club, s felépült a hatalmas repülőtér és hangár, a teljes sikeres mozgalom egyenes folytatásaképpen megindultak a járatok Pécs – Budapest – Kaposvár között. A járat megindítása kezdetben példátlanul népszerű volt s a gépek százszázalékos biztonság mellett majdnem állandóan zsúfoltan közlekedtek. Később a közönség érdeklődése érthetetlen módon alábbhagyott, város is megszüntette támogatását. Az érdeklődés minimumra csökkenése miatt a járatokat az idén már nem indították meg, s a város élete szegényebb lett egy világvárosi színfolttal. Ha megnézzük az 1933-1934-es év statisztikai adatait a Kaposvár – Pécs – Budapest légijáratokon, akkor feleletet kapunk arra a kérdésre, miért nem közlekedtek ez évben az utasszállító repülőgépek.” (Dunántúl, 1935. szeptember 29.).

1. sz. táblázat: Forgalomkimutatás

	1933 Pécs-Budapest járat	1933 Pécs- Kaposvár járat	1934 Pécs-Budapest járat	1934 Pécs- Kaposvár járat
Érkezett gép	53	53	14	14
Indult gép	53	53	14	14
Repült km	19610	4770	5180	1260
Repült óra	129	35	32	10
Indult utasok	202	Nincs adat	50	Nincs adat
Érkezett utas	214	Nincs adat	56	Nincs adat
Szállított levél	6 kg	1 kg	2 kg	1 kg
Újság	8848 kg.	3101 kg.	Megszűnt a szállítása	Megszűnt a szállítása
Csomag	8 kg.	11 kg.	Nem volt	Nem volt
Személy- poggyász	2711 kg	879 kg.	221 kg.	66 kg.
Áru	191 kg	11 kg.	Nem volt	Nem volt

Forrás: Dunántúl, 1935. szeptember 29.

„A járatok csökkenésének további magyarázata az általános elszegényedés is, bár ezzel szemben a Légiforgalmi R.T. igyekezett olcsó díjszabást adni. Leg-utóbb például a Pécs-Budapest közötti út költsége egyenlő volt a személyvonati másodosztály tarifájával.” (Dunántúl, 1935. szeptember 29.).

A postai szállítás lehetősége

A repülőjárat fenntartására reményt adott a postai szállítás megszervezésének lehetősége. „Mivel az állam magához váltotta a Magyar Légiforgalmi R.T. / Ma-lért / idegen kezekben lévő részvényeit, ezzel a magyar kereskedelmi légiforgalom a teljesen újjá alakulás, az állami alapon való teljes átszervezés útjára jutott. A hír Pécssett is nagy örömet fog kiváltani, mert azt jelenti, hogy ismét megindulna a Budapest- Pécs légiforgalom. Az illetékes kormányhatóság részéről ugyanis kijelentették, hogy a posta, a légiforgalmat is bekapcsolni tervezi szolgálatába, s az országban saját repülőgépeivel és pilótáival, mintegy hat fővonalon: Budapest-Miskolc, Budapest-Szombathely, Budapest-Győr-Hegyeshalom, Budapest-Pécs... stb., rendes személy-, és posta küldeményszállító repülőjára-tokat tervez már a közeljövőben bevezetni. Ez a tervezet azonban csak a most már teljesen elkészült új postatörvény életbe lépése után fog megvalósulni. Miután a posta az említett légi járatokat fogja szervezni, és fenntartani, egyúttal mindennemű levél, csomag, és más egyéb postaküldemény légi szállítására is kizárólagossági jogot fog kapni”. (Pécsi Napló, 1936. szeptember 13.) E tervből nem valósult meg semmi.

A repülés máig élő téma

A pécsi repülés ügye máig eleven téma. A repülőtér adott helyet a katonai repülésnek, a pilótaképzésnek, a Horthy Miklós Nemzeti Repülőalap pécsi kiképzőkeretének, mely sok fiatalnak adott szakmai lehetőséget, hivatást és jövőképet. A repülőtér területe adott lehetőséget egy új városrész, az Uránváros megteremtésének (1955 nyarán még folyt repülés, de ősszel szétbontották a hangárt), a repülés, a repülő kultúra meggyökerezésének.

A pécsi repülés újrakezdésének folyamatos tervei, alkalmi, eddig megvalósult létesítményei (a pogányi repülőtér), az idetelepült repülőgépgyár (2019) és a körvonalazódó képzési háttér reményt adnak a folyamatos megújulásnak, melyben a Pécsi Tudományegyetem is részt vállalhat. Előzményei vannak, hisz a Baranya Pécs Aero Club helyébe 1940. február 25-én a Pécsi Egyetemi Repülő Club (a PERC) lépett. Annakidején a Pécsi Egyetemi Repülő Club (a PERC), folytatva a korábbi együttműködést, elméleti és gyakorlati háttérrel nyújtott a repülésnek. Bár a szervezet keretei, elnevezése változott, a működés és alkalmazás a PERC megnevezés alatt folytatódott. Az akkor készített szűkszavú, de szakszerű elméleti összefoglaló füzet, a vitorlázó repülési útmutatók, a motoros repülés ismeretei jól szolgálták a kiképzést (Krisztián, 1989). Faluhelyi Ferenc egyetemi tanár elnök, Bódossy Mihály egyetemi tanársegéd, ügyvezető elnök és mások lelkesen vettek részt a klub munkájában, az egyetem és a szakoktató-háttér volt egyik biztosítéka a repülés ügyének. A szakmai ismereteket Homér Hanna (Meteorológia), Koczkás Gyula egyetemi tanár (Sárkánytan), Makra Zsolt (Reptérrend), Rábai

Gyula (Repüléstörténet), Szabó Zoltán (Térképtan), Varga Gyula (Műszertan) tanították. A klub 1941-ben 4 géppel 2385 felszállást végzett, több mint 34 órát töltöttek a levegőben.

A pécsi repülés története korántsem feltárt. Az eddigi munkálkodás eredményét számos kiadvány őrzi, de minden bizonnyal sok értékes adat, dokumentum megjelenésre vár. Mindebben kitüntető köszönet illeti azokat, akik e folyamat részesei, a pécsi repüléstörténet feltárói, a hagyományok éltetői.

Felhasznált források

- Dunántúl, 1929. május 22.
- Dunántúl, 1929. július 25.
- Dunántúl, 1929. augusztus 20.
- Dunántúl, 1929. szeptember 20.
- Dunántúl, 1929. december 5.
- Dunántúl, 1930. február 26.
- Dunántúl, 1930. március 9.
- Dunántúl, 1930. március 11.
- Dunántúl, 1930. április 11.
- Dunántúl, 1930. április 16.
- Dunántúl, 1930. április 23.
- Dunántúl, 1931. július 3.
- Dunántúl, 1933. augusztus 24.
- Dunántúl, 1935. szeptember 29.
- Krisztián B. (1989). *Zöglingtől a Bücker 131.-ig. A PERC (Pécsi Egyetemi Repülő Club)*. Kézirat. Pécs.
- Pécsi Napló, 1930. április 16.
- Pécsi Napló, 1930. május 7.
- Pécsi Napló, 1930. május 9.
- Pécsi Napló, 1930. május 9.
- Pécsi Napló, 1936. szeptember 13.

Neveléstudomány és pedagógiai pszichológia

Kendeh-Kirchknopfné Farkis Tímea

**AZ OLASZ NYELVKÖNYVEK ELEMZÉSE A FORDÍTÁSI FELADATOK
TÜKRÉBEN, TÖRTÉNETI KITEKINTÉSSEL:**

Fest Aladár olasz nyelvtan. Olvasmányok és társalgások alapján¹

Honti Rezső: Olasz nyelvkönyv

Tóth László: Olasz nyelvkönyv

Absztrakt

A tankönyvelemzés nemzetközi szakirodalmában megfogalmazott szempontokon túl célom az, hogy bemutassam azokat az olasz nyelvkönyveket, amelyekben az ötödik idegen nyelvi készségként definiált fordítás még központi szerepet játszik, a tanórák szerves részét képezi, a tanulók anyanyelvi, interkulturális kompetenciájának fejlesztésére is kiemelkedő hatással bír. Elemzésem nem tér ki a különböző nyelvoktatási módszerekre, meghaladná e tanulmány kereteit. A vizsgált tankönyvek (Fest, 1926; Honti, 1940; Tóth, 1966) fordítási feladatai a legegyszerűbb mondatok fordításából kiindulva juttatják el a diákokat regényrészlet, novella, sőt vers fordításáig. A klebelsbergi oktatáspolitikai alapkoncepciója szerint követik azt a gondolatot, amely szerint az olasz nyelv oktatásával az európai kultúra válik elérhetővé. A fordítási feladatok integrálása az órai munkába, a középiskolai nyelvoktatás rendszerébe több szempontból is ajánlatos lenne napjainkban. A fordítási feladatok a modern nyelvoktatás és pedagógia alapkompenciáival is összhangban állnak. Fejlesztik az anyanyelvi kompetenciát, a logikus gondolkodást, segíti az interkulturális kommunikációt.

Kulcsszavak: olasz nyelv; fordítás; tankönyv

A tankönyvkutatásról

Kutatásaim célpontjában a Magyarországon, különböző történelmi időszakokban megjelent olasz nyelvkönyveket elemzek, különös tekintettel a fordítási feladatokra. A tankönyvelemzés nemzetközi szakirodalmában megfogalmazott szempontokon túl (F. Dárdai, 1999), (F. Dárdai & Kojanitz, 2007) célom az, hogy bemutassam azokat az olasz nyelvkönyveket, amelyekben az ötödik idegen nyelvi készségként definiált (Bárdos, 2000) fordítás még központi szerepet játszik, a tanórák szerves részét képezi, a tanulók anyanyelvi, interkulturális kompetenciájának fejlesztésére is kiemelkedő hatással bír.

A különböző történelmi időszakokban megjelent olasz nyelvkönyvek hűen tükrözik a korszak szellemiségét, politikai nézeteit. Ebben az elemzésben Fest Aladár Olasz nyelvtan. Olvasmányok és társalgások alapján című tankönyvét vizsgálom, amelyet 1926-ban engedélyezett a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter. Honti Rezső *Olasz*

---

¹ A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi Miniszter úr ezt a könyvet jelen kiadásában 27.841/1926. számú rendeletével középiskolák számára tankönyvül engedélyezte

nyelvkönyve 1940-ben jelent meg. Az 1966-ban megjelent *Olasz nyelvkönyv* pedig Tóth László, egyetemi magántanár, a nápolyi Istituto Universitario Orientale megbízott előadójának tankönyve. Nem térek ki a különböző nyelvoktatási módszerek bemutatására, mivel az általam vizsgált olasz tankönyvek módszertani elemzése túllépne a megadott kereteket.

A tudományos alapokon álló tankönyvkutatás alapjait 1986-ban a Bielefeldi Egyetem három professzora dolgozta ki, akik totalitásra törekvő vizsgálati rászteret alkottak, amelyben öt dimenzió mentén 24 vizsgálati kategóriát helyeztek el. „Ezt nevezték el a későbbiekben »bielefeldi rászternek«, amelyet a pedagógiai szakemberek elismerésre méltó tudományos dokumentumként tartanak számon, de amelyet a gyakorlatban nem igazán tudtak hasznosítani.” (Kaposi, 2012, p.59)

A Thonhauser által kidolgozott «funkcionális» modell, három tényezőre építve határozza meg a tankönyvet. (Kaposi, 2012, p. 60)

„Az értelmezés szerint a tankönyv (1) iskolai oktatási és tanulási folyamatot alátámasztó médium, (2) államilag engedélyezett és támogatott eszköz és kortörténeti dokumentum, valamint (3) tudatos kalkuláció által létrehozott gazdasági tényező. E megközelítéshez képest Weinbrenner a tankönyv fogalmát, tágabban értelmezi – ezért is nevezhetjük „komplex” modellnek. Folyamatot, terméket vagyis produktumot, és szocializációs faktort ért alatta, és ennek értelmében különíti el háromféle kutatási aspektust, területet. A folyamatorientált tankönyvkutatás, a tankönyv keletkezésével azon belül szerzők, kiadók; engedélyezési eljárások; tankönyv és piac összefüggéseivel; a tankönyv kipróbálásával; használatával; selejtezésével és megsemmisítésével foglalkozik. A produktumorientált tankönyvkutatás, a tankönyvet, mint az oktatás és vizuális kommunikáció eszközét vizsgálja. Ide tartoznak a tartalomelemző eljárások. A megközelítés külön dimenzióként különíti el ezen belül a tudományelméleti, szaktudományi, szakdidaktikai, neveléstudományi dimenziót és designt (külső forma, szín, grafika, tipográfia). A hatásorientált tankönyvkutatás a tankönyvet az oktatás szocializációs tényezőjeként tekinti, a kutatás pedig recepciókutatás. Arra kíváncsi, hogy milyen hatást gyakorol a tankönyv a diákokra, tanárookra, a közvéleményre; milyen világképet, érték- és gondolkodási mintákat, előítéleteket, ellenségképet közvetít.” (F. Dárdai, 2002, pp. 55–60)

A Magyarországon megjelent tankönyv-kutatással foglalkozó elemzések szoros kapcsolatban állnak a téma nemzetközi tendenciáival. F. Dárdai Ágnes által javasolt elemzési szempontok tehát a következők:

- A szerző didaktikai felfogását tegye világossá a bevezetőben.
- A tanulók életkori, pszichikus sajátosságainak, értelmi és lelki fejlettségi szintjének való tankönyvi megfelelés (olvashatóság, mondatok, szavak hosszúsága, megfelelő kifejtettség és redundancia, gondolkodásra készítés) jelenjen meg.
- Legyen életszerű, életközeli a tankönyv; mind tartalmában, mind a külső megformálásban a tanulók érdekeit tartsa szem előtt.
- Törekedjen az „egyetlen igazság” hirdetésének kerülésére, alkalmazzon multiperspektivikus megközelítést és a tartalomban, valamint a módszerekben, sokféleség jellemezze.

- A kérdések haladják meg a pusztá reprodukció szintjét, és ösztönözzenek a gondolkodás magasabb műveleteire is (elemzés, összehasonlítás, értékelés).
- A módszertani megoldások egymással legyenek összhangban és arányban (ismeretközlés, képességfejlesztés, értékközvetítés).
- A szöveg és illusztráció aránya (kép, grafikon, ábra, térkép) legyen 30–50 százalék között.
- Tudományosan feleljen meg a szakmai igényességnek.
- Előítélet-mentesség jellemezze, a sztereotípiák kezelésére is tegyen kísérletet.
- Európaiság jellemezze látásmódját.
- Környezetbarát szemléletre ösztönözzön.
- Jellemezze transzparencia: mindenki számára legyen világos a felépítése, aki kézbe veszi.” (F. Dárdai, 2002, p. 63; Kaposi, 2012, p. 66)

A tankönyvkutatás dimenziói és a tankönyvkutatás szempontjai a jelenlegi álláspont szerint a következők:

Ha tankönyvet, mint kordokumentumot tekintjük, természetesen történeti megközelítést alkalmazunk. Ha a tankönyvet, mint informatoriumként értékeljük, akkor elkerülhetetlen a szaktudományi/tantárgypedagógiai elemzés. A tankönyv, mint politikum, egyidejűleg hordoz politikai-ideológiai üzeneteket. A tankönyv, mint pedagógikum, természeténél fogva pedagógiai/didaktikai álláspontokat tükröz.

A tankönyv, mint médium kommunikáció-elméleti, nyelvészeti, recepcióelméleti megközelítést is igényel. Mindazonáltal nem lehet eltekinteni attól, hogy a tankönyv, mint szocializációs faktor szociológiai, pszichológiai szempontok alapján is értékelhető. Végül, a tankönyv, mint termék, ökonómiai, gazdaságtani, esztétikai megjelenése a kor képét is magán hordozza. (F. Dárdai, 1996, p. 52)

A tankönyv, mint kordokumentum

Tehát az előzőekben felvázolt tankönyvkutatási javaslatok mentén haladva igyekeztem az általam vizsgált olasz tankönyveket bemutatni. Kordokumentumnak kell tekinteni mindegyiket, és éppen ezért tartom szükségesnek, hogy a megjelenésük időszakát is röviden ismertessem. A történeti kitekintésre azért van szükség, mivel azok az olasz nyelvkönyvek, amelyekben a fordítási feladatok jelentőségét vizsgálom, olyan kiemelkedő oktató-kutató munkát végző személyek tollából születtek, akik a korszak meghatározó tudósai, fordítói is voltak. Fest Aladár, 1923-tól olasz nyelvet tanított a Budapesti Egyetem Gazdaságtudományi Karán, és komoly fordítói múlttal büszkélkedhetett. (Pelles, 2000). Honti Rezső fordításai közül kiemelendő az 1922-ben megjelent Machiavelli *Mandragórája* és Machiavelli *Belfagor* című művének magyar fordítása 1927-ben. (Kaposi, 2012, p. 22) Honti Rezső szótárszerkesztő és műfordító tudós olasz nyelvkönyve még 1954-ben is használatban volt. Az 1966-ban kiadott olasz nyelvkönyv szerzője, Tóth László egyetemi oktató, aki 1934-ben a pécsi egyetem olasz tanársegédjeként szerzett tanári diplomát. 1935-ben a magyar nyelv lektora a római egyetemen, és egyúttal a Római Magyar Akadémia titkára.

Az olasz nyelv tanításának bevezetése Klebelsberg Kunó nevéhez fűződik. Az általa képviselt oktatáspolitikai reformnak köszönhető az, hogy Magyarországon megjelent a közoktatásban az olasz nyelv és irodalom oktatása. Gróf Klebelsberg Kunó 1927. évi római látogatása alkalmával így méltatta középiskolai reformját:

„Javaslatomra a nemzetgyűlés törvényt alkotott a fiú- és leányközépiskolákról. Mindkét törvénynek lényeges rendelkezése az olasz nyelvnek és irodalomnál kötelező tantárgyként való bevezetése a magyar középiskola tantervébe. Pedagógusnak nem kell bővebben magyaráznom, hogy a középiskola az egész tanügynek éppen az a része, amely a gyakori módosításokat a legkevésbé (sic) bírja meg és éppen azért igen fontos okoknak kellett lenni azoknak, melyek e lépésre készítették.” (Klebelsberg, 1927, pp.238-239)

E tanulmánynak nem célja részletesen ismertetni azokat a politikai, gazdasági, társadalmi okokat, amelyek az iskolareformhoz vezettek (Szabó, 2000), s nem áll szándékomban annak fogadtatásával, kritikájával foglalkozni. Mindazonáltal magát a törvényt, annak rövid bemutatását elengedhetetlennek tartom, hiszen az olasz nyelv bevezetésével létrejött egy új iskola, egy új pedagógiai koncepció is, amelyben az olasz nyelv oktatása kiemelt jelentőséggel bírt. „A középiskolának az a feladata, hogy a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, hazafias szellemben magasabb általános műveltséghez juttassa és a felsőbb tanulmányokhoz szükséges szellemi munkára képessé tegye. A közös nemzeti tárgyakon kívül a gimnázium e feladatot a minden irányú humanisztikus, elsősorban latin- és görögnyelvi és irodalmi tanulmányokkal, a reálgimnázium főleg a latin- és modernnyelvi és irodalmi tanulmányok segítségével, a reáliskola különösen a modern nyelvek és irodalmak, úgyszintén a mennyiségtani és természettudományi tárgyak tüzetesebb tanításával oldja meg.” (Magyar joganyagok - 1924. évi XI. törvénycikk a középiskoláról, Netjogtár. <https://net.jogtar.hu>)

Az 1924. évi XI. törvénycikk és az olasz nyelv oktatásának helyzete Magyarországon

Az 1924. évi törvénycikk a középiskoláról rendelkezett tehát arról, hogy a reálgimnáziumok és a reáliskolák rendes tantárgyai közé bekerüljenek a következő tantárgyak: angol vagy francia vagy olasz nyelv és irodalom. Szeretném már itt kihangsúlyozni, hogy nem egyszerűen a nyelv oktatása került fókuszba, hanem a nyelvhez tartozó kultúra és irodalom is. A törvény a továbbiakban a következő megállapítást teszi: „6. § Élő idegen nyelvek megválasztása. A 3. § e) és a 4. § d) pontjaiban felsorolt élő idegen nyelveknek egyike lehet a tanítás rendes tárgya egy-egy reálgimnáziumban, illetőleg reáliskolában. Hogy közülök melyik taníttassék, azt az állami és királyi katolikus, valamint a törvényhatósági, községi, társulati és magán középiskolákra nézve a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, a többi intézetekre nézve pedig az illetékes hatóság állapítja meg.” (Magyar joganyagok - 1924. évi XI. törvénycikk a középiskoláról, Netjogtár. <https://net.jogtar.hu>)

Klebelsberg Kunó 1927-ben, Rómában erre a törvényre hivatkozva tartotta meg beszédét. Felvázolta a két ország közötti évszázados kulturális, politikai, gazdasági kapcsolatok jelentősebb állomásait. Itt azokat a gondolatait emelem ki, amelyek az olasz

nyelv oktatásának jelentőségét hivatottak bemutatni. Röviden szeretném összevetni azokkal a gondolatokkal, amelyek a 2006. december 18-án elfogadott Európai Parlament és Tanács megfogalmazása szerint tudásalapú társadalomban minden egyén számára alapvető fontosságú kompetenciák.

Az Európai Parlament és Tanács megfogalmazása szerint a nyolc kulcskompetencia a következő:

1. Anyanyelven folytatott kommunikáció: annak képessége, hogy az egyén fogalmakat, gondolatokat, érzéseket, tényeket és véleményeket tud kifejezni és értelmezni szóban és írásban egyaránt.

„Nem szabad beérnünk azzal sem, hogy az olvasmányok révén futó bepillantást engedjünk az illető nemzet irodalmába. Arra a magasabb célra kell törekednünk, hogy a tanuló kerek képet kapjon egy nép kultúrájának lényegéről.” (Klebelsberg, 1927, p.239)

2. Idegen nyelven folytatott kommunikáció: a fentieket mediációs készségekkel egészíti ki (pl. összefoglalás, parafrázis, tolmácsolás vagy fordítás), valamint interkulturális megértés.

„Figyelembe vettem, hogy az olasz nyelv rendszere, az olasz nyelvtan logikailag legalább is annyira kicsiszolt, mint a francia vagy a német és ilyen körülmények között arra a logikai iskolázásra, melyet egy tökéletesen kifejlesztett grammatika a tanuló elméjének nyújt, teljesen megfelel. (Klebelsberg, 1927, p. 239)

3. Matematikai, tudományos és műszaki kompetenciák: magabiztos számolni tudás, a természeti világ működésének megértése, valamint a tudás és a technológia alkalmazása az érzékelt emberi szükségletekre adott válaszként (pl. orvostudomány, közlekedés vagy kommunikáció).

„Ma a kultúrkép teljessége okából igyekszünk kiterjeszkedni a képző- és a zeneművészetre is, sőt meg akarjuk mutatni, hogy mit tett az illető nemzet a találmányok, a felfedezések s a tudományok terén. Ha ebből a szélesebb kultúrpolitikai szemszögből nézem az olasz művelődést, meg kell állapítanom, hogy az olasz kultúra voltaképpen az újkor alapművelődése, melynek beható ismerete nélkül az újkor civilizációját meg sem lehet érteni.” (Klebelsberg, 1927, p. 239)

Természetesen Klebelsberg a 4. Digitális kompetenciáról nem értekezhetett, ahogy a saját tanulás egyéni vagy csoportos megszervezésének képessége is a kor körülményeit figyelembe véve egész más módon zajlott. (5. kompetencia: A tanulás elsajátítása.) Ám a 6. Szociális és állampolgári kompetenciák (hatékony és építő módon történő részvétel a társadalmi és szakmai életben, valamint aktív és demokratikus állampolgári részvétel, különösen az egyre sokfélébb társadalmakban.) és a 7. Kezdeményező-készség és vállalkozói kompetencia (az elképzelések megvalósításának képessége a kreativitás, innováció és a kockázatvállalás révén, valamint a tervek készítésének és végrehajtásának képessége.) ismét párhuzamba állítható a klebelsbergi oktatáspolitikai elképzeléseivel, az olasz nyelv és kultúra tanításával, tanulásával. „A humanizmus és ikertestvére, a renaissance; a barokk, mely azt tovább fejlesztette és a klasszicizmus, mely felváltotta, éppúgy olasz kreáció, mint az újkor szerelmi lírája és eposza, vagy az opera és a szimfónia vagy a gimnázium és a dalszínház vagy a zenei és képzőművészeti iskola.” (Klebelsberg, 1927, p. 239)

Az utolsó kompetencia, 8. Kulturális tudatosság és kifejezőkészség (az elképzelések, élmények és érzések kreatív kifejezése fontosságának elismerését a különböző művészeti ágakban, a zenében, az irodalomban, a képzőművészetben és az előadó-művészetben). „A meggyőződés az, hogy az olasz nyelv és művelődés beható oktatása nélkül a magyar középiskola az újkori művelődés fejlődésének igazi képét nem adhatná.” (Klebelsberg, 1927, p. 240)

Látható, hogy az 1927-ben Rómában elhangzott, ma is modernnek tekinthető beszédében Klebelsberg Kunó megfogalmazta azokat a kardinális pontokat, amelyek a 2006. december 18-án elfogadott Európai Parlament és Tanács megfogalmazásában is helyet kaptak mint kulcskompetenciák (kivéve, értelemszerűen a digitális kompetenciára vonatkozó alapvetéseket). Az olasz nyelv és irodalom oktatásának Magyarországon való bevezetéséhez tehát e koncepció vezetett. Ennek az oktatáspolitikai meggyőződésnek a gyakorlatban való megvalósításához tanárok és tankönyvek kellettek. A törvény e problémának megoldásával is foglalkozott:

„Valahányszor új tantárgy oktatását vezetjük be a középiskolába, annak megvan a maga következtetése a tanárképzés terén is. Gondoskodnunk kell tehát arról, hogy kellő számmal rendelkezünk olyan középiskolai tanárokkal és tanárnőkkel, akik az olasz nyelvet tökéletesen bírják és az olasz irodalomban, művészetben, képzőművészetben és zenében egyaránt járatosak. A kezdet nehézségein átsegített bennünket az olasz kir. kormány, amely Durini gróf budapesti követ úr közbenjárására átmenetileg olasz középiskolai tanárokat bocsátott rendelkezésemre. Több fiumei olasz eredetű középiskolai tanárunk is van, akik az olasz nyelv tanítására képesek. A budapesti és pécsi egyetemeken azonfelül katedrát létesítettünk az olasz irodalomnak és nagy örömmel látom, hogy az olasz szakot választó modern filológusok száma bölcsészethallgatóink között állandóan nő. Ezeket azonban csak két éven át kívánom Magyarországon iskoláztatni s azután ösztöndíjjal a római egyetemre küldöm őket. Ez az akció már megindult és az ösztöndíjak számának szaporításával a jövőben még lényegesen ki akarom építem. Ekként rendszeresen biztosítva van az, hogy az olasz nyelv oktatása ne maradjon a magyar tantervek papírján írott malaszt, hanem az Olaszországban képzett középiskolai tanárok révén menjen át az életbe.” (Klebelsberg, 1927, pp. 249-250)

Olasz nyelvkönyvek Magyarországon (Fest:1926; Honti:1940; Tóth:1966)

A tankönyvek kiválasztása nem véletlenszerű, hanem tudatos döntés volt. Mint kortörténeti dokumentumok, hűen tükrözik a magyarországi oktatáspolitikai eszméit, ugyanakkor rendkívül modern szemlélettel rendelkeznek. Ma, 2020-ban rendelkezésünkre áll a nyelvtanítás sikerességéhez minden olyan eszköz – internet, különböző applikációk, hanganyagok, hangoskönyvek stb. -amelyekkel a nyelvtanár élvezetesebbé, sikeresebbé tudja tenni óráját. Interaktív órákkal tudja ébren tartani a tanuló motivációját, figyelmét. Az erre vonatkozó ajánlásokat fogalmazta meg az Európai Parlament és Tanács a kompetenciák összegzésében. A nyelvtanítás sikerességének vizsgálata számos tanulmány témája, ám a szakértők szerint is elengedhetetlen

visszatérni az elmúlt korszakok forrásaihoz. „Ahhoz, hogy új szemléletet vagy új módszert tudjunk kínálni valamire, tisztában kell lennünk a fejlődés eddigi ívével, hiszen az előzmények ismeretében mondhatjuk, hogy mi az, ami még ma is érvényes és mi az, ami fölött eljárt az idő; mi az, ami működik és mi az, amit meghaladtunk; milyen kihívások voltak régen és milyen kihívásokkal találkozunk ma.” (Bakti et al, 2018, p. 5)

A hallott szöveg értése és a beszédkészség fejlesztése a tanórán az egyik legfontosabb alaptevékenység, amelynek során fejlődik a diák interakciós készsége, a célnyelvi kommunikáció. Az olvasott szöveg értése, azaz a szövegértés egy rendkívül összetett folyamat. A legegyszerűbb mondat értelmezése a nyelvtanulás elején éppen olyan nehéz, mint egy összetett, szaknyelvi szöveg értelmezése a haladó nyelvtanulónál. Az íráskészség fejlesztése során elengedhetetlen figyelembe venni a tanulók életkori sajátosságait, érdeklődési körét, anyanyelvi kompetenciájuk fejlettségi szintjét. E kompetenciák fejlesztése áll tehát jelenleg is a nyelvtanulás, nyelvtanítás fókuszában. Az interkulturális kommunikáció témái természetesen koronként változnak. A globalizáció miatt ennek üteme rendkívüli módon felgyorsult, amelyhez való alkalmazkodás a nyelvet oktató tanár egyik legnagyobb kihívása jelenleg. Mindazonáltal, az elődeinkhez való visszafordulás nagyon sok hasznos tapasztalattal gazdagíthatja a gyakorló pedagógusokat.

Antal Lajos a kiváló italianista XVII-XVIII. századi olasz nyelvkönyvek elemzésekor arra buzdítja a kutatókat, hogy olvassunk bele a könyvekbe, hiszen „a korabeli nyelvtanítási módszerekről bőséges leírást találunk a nyelvkönyvek bevezetéseiben, ajánlásaiban, az előszókból tehát, amelyeket mindaddig a szakirodalom kevés figyelemre méltatott, azzal az indokkal, hogy a tanítás gyakorlata valószínűleg jelentősen különbözött a szerzői elképzelésektől. Meglehet; viszont nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül azt a tényt sem, hogy maguk a szerzők is nyelvtanárok.” (Antal, 1979, p. 166)

Fest Aladár olasz nyelvtan és irodalom könyvét a kor szellemének, törvényi kötelezettségeit betartva írta (Stelli, 2014). Személye, az olasz-magyar kulturális kapcsolatok terén kifejtett tevékenysége, pedagógiai pályafutása, tudományos karrierje több esszé, kutatás tárgya volt Olaszországban és Magyarországon egyaránt. (Józsa & Peles, 2000, pp.148-153) 1855-ben született Egerben, Budapesten földrajzból és történelemből diplomázott. Magántanárként tanított egy évig Almásy Kálmán birtokán Kétegyházán. „1880-ban a félegyházi katolikus algimnáziumhoz nevezték ki tanárnak, ahonnan félévi szolgálat után a VKM olaszországi tanulmányútra küldte. Másfél évi ott tartózkodása alatt tanult a római és a pisai egyetemen, de hosszabb időt töltött Firenzében és Riminiben is. Visszatérte után, 1882 szeptemberétől helyettesítési évek nélkül kinevezték a fiumei főgimnázium történelemtanárává. 1894-ben – saját kérésére – áthelyezték a budapesti II. kerületi katolikus főgimnáziumhoz. Két évvel később, Berghoffer József halála után, igazgatóként térhetett vissza a fiumei főgimnáziumhoz, amelyet tizenöt éven át vezetett. (...)1923-tól Fest a budapesti egyetem közgazdaságtudományi karán olaszt tanított néhány évig. A közéletben aktív szerepet vállalt, számos egyesületnek volt tagja, többnek vezetőségi tagja is. Bekapcsolódott a Budapesten virágkorát élő magyar-olasz kulturális életbe. Közben számos publikációja jelent meg magyar és olasz nyelven. Élete utolsó éveit visszavonulva töltötte. Magas

életkort élt meg, 1943-ban, 88 éves korában ragadta el a halál.” (Józsa&Peles, 2000, pp. 148-153)

Fest Aladár tudományos és pedagógia pályafutásának rövid összegzéséből egy olyan tudós-tanár alakja bontakozik ki, aki egyértelműen elkötelezett hivatástudattal vallotta és alkalmazta azokat az alapkompenciákat, amelyeket az előző oldalakon felvázoltam. Nagy jelentőségű, pedagógiai tárgyú olasz nyelven publikált művein túl (Fest, 1887, 1889) 1926-ban a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadásában megjelent az olasz nyelvet tanulók számára írt könyv: *La grammatica italiana in base a letture e conversazioni*.

A nemzetközi és hazai szakirodalomban javasolt tankönyvelemzési módszereket figyelembe véve, megállapítható, hogy Fest Aladár tankönyve az iskolai oktatási és tanulási folyamatot alátámasztó médium, államilag engedélyezett és támogatott eszköz és kortörténeti dokumentum. Fest Aladár ebben a tankönyvben nem írt bevezetőt, így közvetlenül nem tudjuk meg milyen didaktikai felfogás vezérelte, ám a kor pedagógiai szellemiségéhez, s azon belül is a már említett Klebelsbergi beszéd koncepciójához is igazodott (Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium engedélye:36.298/1926).

Megállapíthatjuk, hogy a tanulók életkori, pszichikus sajátosságainak, értelmi és lelki fejlettségi szintjéhez alkalmazkodik, hiszen könnyedén olvasható, a mondatok, szavak hosszúsága, megfelel egy, az olasz nyelvet kezdő diák felkészültségének.

Életszerű, élet közeli a tankönyv, tartalomjegyzéke igazodik a diákok érdeklődési köréhez. E témakörök a jelenlegi nyelvkönyvekben is ebben a sorrendben található. Felépítésében minimális eltérés tapasztalható. Az olasz nyelv és a latin nyelv rokonsága, nyelvtani rendszerének hasonlósága miatt nehezen feleltethető meg a multiperspektivikus megközelítésnek, nem jellemzi módszerek sokfélesége. Grammatizáló, kontrasztív nyelvészeti felépítésű.

A leckék, témakörök után található kérdések nem haladják meg a puszta reprodukció szintjét. Ennek oka a grammatizáló módszer (latin, olasz rokonság), ám a tankönyv végére eljuttatják a diákot magasabb szintre, önálló mikrofordítások elvégzésére teszik alkalmassá a nyelvtanulót. „Ez a módszer a nyelvet mechanizmusnak tekinti, s azt tartja, hogy annak részeit tetszés szerint szedhetjük szét és rakhatjuk újra össze. Csak meg kell találnunk az összekapcsolást meghatározó törvényeket és c műveletet magunk is elvégezhethetjük. A nyelvet olvasva kell megtanulni, a nyelvtanulás tehát receptív. Később már nemcsak receptív, hanem reprodukív nyelvtudásra törekszenek. Majd a tanítás anyaga mindinkább közelebb jut az élethez, a nyelvtan elveszti fontosságát, de az anyanyelvről az idegen nyelvre való fordítás még mindig az érdeklődés előterében marad.” (Rakonczai, 1942, p.6) Tudományosan tehát megfelel a kor szakmai igényességének.

A tankönyvben nem valósul meg az elvárt arány a szöveg és az illusztráció között, a kor technikai fejlettsége ezt nyilvánvalóan nem tette lehetővé.

A kor politikai, diplomáciai szelleméhez igazodva, az olasz-magyar kapcsolatok erősítésére helyezi a hangsúlyt, a sztereotípiák kezelésére is kísérletet tesz, de a két háború közti időszakra jellemző módon. A tankönyv európaisága kimerül a két ország közti történeti folytonosság bemutatásában.

Témakörök, olvasmányok: Család, bemutatkozás, Budapest, vidék-városi élet. Párbeszéd, amelyek a kommunikációs készséget fejlesztik. Az utazás témakörnél egyértelművé válik, az, hogy ez a tankönyv kordokumentum (Trianoni békekötés). A 41. lecke témája egy kirándulás, amelynek során a két diák Versaillesbe látogat el, és megtekintik a Trianon palotát, ahol a „gyászos” (funeste) békekötésre emlékeznek. A tankönyv politikum, politikai-ideológiai témaválasztásában, a tankönyv pedagógikum, hiszen az emlékezet, emlékeztetés a célja.

Fest Aladár nem írt bevezetést nyelvkönyvéhez, ám Rakonczay János 1942-ben írt ajánlásában, amelyeket a modern nyelvek tanításához szánt, a következő módszertani megjegyzéseket tudhatjuk meg: „Az olvasmányok anyaga alsó fokon az iskola, a család, a ház, a lakás, az étkezés, a város és a falu, kert és az udvar, a napi teendők, az időmérés, az időjárás, kirándulás stb. Formája szerint az olvasmány lehet egyszerű leírás vagy párbeszéd. A leírás mindig elevebb, ha esemény keretébe van foglalva, még élénkebb a párbeszédes forma. Az olvasmányoknak tartalmazniuk kell egész évre elosztva a mindennapi életnek 800-1000 szavát. Ha tekintetbe vesszük (sic!), hogy heti négy órát véve alapul harminc munkahét alatt kb. 120 órára számíthatunk, amelyből dolgozatokra esik 16 óra, 20 órát pedig az ismétlésekre szánunk, az évi anyag elvégzésére 85 — 80 órára számíthatunk. Ez pedig annyit jelent, hogy egyegy órára 10—14 új szó esik. Az olvasmánynak, hogy lekösse a tanuló figyelmét érdekesnek kell lennie és főleg meg kell felelnie lelki fejlődése egyes fokainak.” (Rakonczai, 1942, p.9)

Fest Aladár könyvében a nyelvtani egységek tárgyalása, gyakoroltatása szinte teljesen megegyezik a mai nyelvkönyvekével. Abban tapasztalható minimális eltérés, hogy a különböző múlt idők tárgyalását egymás után leckékben ismerteti (imperfeito, passato prossimo, trapassato prossimo). Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy a diákok a latin nyelv tanulása mellett kezdték el az olasz nyelvet tanulni, és számukra nem jelentett különösképpen nagy nehézséget ezen nyelvtani igeidők elsajátítása, megértése.

„A modern nyelvek tanításában volt egy hosszú korszak, amikor a klasszikus nyelvek példájára a nyelvtan állott a tanítás középpontjában. A tanulóknak meg kellett tanulniuk bizonyos szabályokat s ezek segítségével újra fel kellett építeniük a nyelvet. Ez volt a grammatizáló módszer ideje.(...) E gépiesen utánzó módszer nem méltó a nevelő iskolához. Így alakult ki a mai közvetítő módszer. A nyelvtan ebben nem cél, hanem eszköz. Éppen ezért nagyon meg kell válogatni a nyelvtan anyagát. Csak azt taníthatjuk, ami élő, ami nem elavult. Követendő módszerünk induktív. Példákból indulunk ki, hogy eljussunk a törvényhez. Az induktív módszer megkívánja, hogy alsóbb fokon az olvasmányok bizonyos sorrendben legyenek összeállítva.” (Rakonczai, 1942, pp.12-13)

Fest Aladár nyelvkönyve tökéletesen követi az előírásokat, miszerint a kezdő lépésektől az igeidőegyeztetés összetett problematikájáig kíséri az olaszul tanuló diákot. Minden témakör után, repetitív feladatok találhatóak (gyakorló feladatok), amelyek nyelve olasz és magyar. A nyelvtani szabályok megfogalmazása szintén magyar nyelven történik. Az interkulturális kommunikáció rendkívül hangsúlyos szerepet kap a tankönyvben. Már 9. leckénél (Fest, 1926, p.43) a tanuló Ada Negri, *Nevicata (Havazás)* című versén keresztül ismeri meg az időjárás alapszókincsét. Nagyon fontos a 39. lecke, amely Giosuè Carducci, *Al Re (A Királyhoz)* című versére épül kizárólag, amelynek

értelmezése során Olaszország egységesítésének folyamatát is megismerhette a tanuló. E vers értelmezése mindenképpen felkészült nyelvtanárt igényelt, olyan humán értelmiségi oktatót, akik jártas Itália történelmében, irodalmában.

Fordítási feladatok minden egység után, a diák pillanatnyi felkészültségéhez igazodva készültek (Dite in italiano!). Nagyon fontos az a tény, hogy a fordítási feladatok csak a 3. lecke után szerepelnek, hiszen a bevezető stúdiumok (kiejtés, alapvető nyelvtani szabályok ismertetése) után lehetett elkezdni, lépésről lépésre. Az 5. leckéig csak olaszra fordítandó mondatok szerepelnek a feladatok között. Az 5. lecke a család, az otthon témakör tárgyalására szánt fejezet, amelynek végén megjelennek a nyelvtani gyakorló feladatok után azok a fordítási feladatok, amelyek olaszról magyarra fordítatják a diákokat. Fest Aladár 49. leckére tervezte könyvét, de már az 5. leckétől mindkét nyelvről fordítatja a diákokat.

A tankönyvben minden igeragozás mellett megtaláljuk a magyar megfelelőjét. Minden egység után szószedet (vocabolario), és italianizmusok gyűjteménye támogatja a tanulót. A 40. lecke már Franciaországba, Trianonba viszi a tanulókat. A kor szellemiségének megfelelően a nemzeti emlékezést, a trianoni traumára való emlékezést erősíti.

Honti Rezső Olasz nyelvkönyvének (1940), felépítése, koncepciója, módszertana sok ponton mutat hasonlóságot Fest tankönyvével. A szerző, Honti Rezső „neolatin nyelvészettel kezdte pályáját. 1900-ban - 21 éves korában - ebből doktorált, s 1901-ben francia és olasz (s mintegy ráadásul német) nyelvből-irodalomból tanári oklevelet kapott. Utóbb úttörő hispanistáinknak is egyike: spanyol szótárat és nyelvtant, a spanyol irodalomról szakértő tanulmányokat írt.” (Radó, 1979, p.1407) Honti Rezső italianista, szótárszerkesztő, fordító, egyetemi magántanár, nyelvtanár. Sokoldalú, több nyelven publikáló értelmiségi. Pályájának kiemelkedő fordításai olasz nyelvről a jelen kutatóinak számára is megkerülhetetlenek (Machiavelli). Nyelvészeti tanulmányaiban kutatásainak eredményeit közli, amelyek még jelenleg is a téma kutatói számára rendkívül fontosak.

Mint nyelvészeti kérdésekkel foglalkozó tudós kutató így fogalmaz: „Az olasz történeti hangtan már meglehetősen kész eredményeket mutatott fel akkor, a mikor az olasz kiejtés gyakorlati és elméleti törvényei iránt fölébredt az érdeklődés. Egy nemzetnél, még az elocutio művészi formáira annyira kényes francziánál sem volt soha olyan égető kérdés a kiejtés problémája, mint az olaszok közt, mert nem volt egyiknek sem annyira decentralizált culturája, mint az olaszoknak. Talán az olasz nemzet az egyetlen, a mely arra a gondolatra jutott, hogy hivatalosan állapítson meg egy egységes nemzeti kiejtést, a melyet azután kötelezővé tett mindenütt, a hol más nemzetnél csak nyelvtani és helyesírási megállapodások írhatók elő. Így lett az olaszban az egységes orthographia mintájára egy egységes orthoepia is.” (Honti, 1912, p.208)

Olasz nyelvészeti kérdések elismert kutatója írja meg tehát olasz nyelvkönyvének bevezetőjében tanácsait, ad egyfajta útmutatót, inkább baráti tanácsokat és támogatást az oktatóknak és az olasz nyelvet tanuló diákoknak: „A fejezetek a következő szakaszokra oszlanak: 1. Olvasmány, egyes gyakorlati fogalomkör szókincsének megtanítására, 2. Nyelvtan [ezúttal csaknem kizárólag az olasz ige rendszerének ismertetése], 3. Fordítás-gyakorlat [magyarból olaszra], 4. Szórakoztató vagy költői olvasmány, 5. A gyakorlati

szöveg feldolgozása kérdés-feleletekben, 6. Rövid párbeszéd, a mindennapi társalgás nyelvének begyakorlására.” (Honti, 1940, p.1)

Javaslati a gyakorló nyelvtanár javaslatai. Számos forrás bizonyítja, hogy nem csak elméleti szakember, fordító, hanem nagy gyakorlattal bíró nyelvtanár is. 1911-12-es tanévben a Királyi Magyar Tudományegyetem tanrendjében olvashatjuk, hogy mint lektor, a következő című kurzust tartotta: „Bevezetés az olasz nyelvbe (nyelvtan és olvasmány); pénteken. Dr. Honti Rezső lektor.” (A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Tanrendje, 1911, p.133)

Nyelvkönyvének előszavában nagyon udvariasan így fogalmaz: „A könyv használata előtt a tanuló, illetve a tanfolyam vezetője, szíveskedjék a következőket figyelembe venni: 1. A leckéket kezdő főolvasmányt ajánlatos magyarul leírván (illetve a kulcs szövege alapján) olaszra visszafordítani (szóban vagy írásban). 2. A nyelvtanban felsorolt igék nagyrésze nélkülözhetetlen kiegészítése az olasz szókincsnek, tehát jól meg kell tanulni őket.” (Honti, 1940, p.1).

Honti Rezső olasz nyelvkönyvének melléklete egy megoldó kulcs, amelynek segítségével a tanár könnyedén ellenőrizhette tanulói fejlődését. A tankönyvben szereplő összes feladat megoldása szerepel itt. Könyve három nagy egységből áll. Az első a feldolgozandó beszédanyag, amely során a tanuló a hétköznapi élet szókészletét sajátítja el: közlekedés, város, posta, levél, színház, hangverseny, zene, képzőművészetek, hivatások, mesterségek, hadsereg(!), szórakozás, sport. Minden témakör, olvasmány feldolgozását egy nyelvtani összefoglaló segíti magyarul (pl. rendhagyó igék ragozása). Ehhez kapcsolódnak a megoldandó feladatok, gyakorlatok, és egy szószeret. A második nagy egység prózai olvasmányokból áll, de ez is a leckék részét képezi, épp úgy, mint a harmadik rész, amelyben verses olvasmányok vannak. „A költői olvasmányokat figyelmesen át kell tanulmányozni, mert ez jó bevezetés az olasz költői, illetve irodalmi nyelv megismeréséhez. Az adomákat és hírlapi szemelvényeket egy-két figyelmes átolvasás után mondja el a tanuló saját szavaival, nem baj, ha eleinte egészen naív és kezdetleges stílusban.” (Honti, 1940, p.1)

Honti nyelvkönyvében az interkulturális kompetencia éppen olyan fontos, mint Fest tankönyvében. A hétköznapi kommunikációra felkészítő párbeszéd mellett a prózai és verses olvasmányok egyformán hangsúlyosan szerepelnek. Az olasz nyelvet tanuló diák így megismeri az itáliai művészek nagy alakjait (Giotto, Filippo Brunelleschi, Giorgio Vasari), az olasz irodalom kiemelkedő költőit, íróit (Dante, Goldoni, Leopardi, Pirandello, Palazzeschi, D’Annunzio, Carducci). A klebelsbergi koncepciót határozottan képviseli, elkötelezetten hisz az itáliai kultúra megkerülhetetlenségében. Ami pedig magát a nyelv megtanulását, elsajátítását illeti, Honti világosan fogalmaz: „A szótanulás (...) a leckék gerince marad. A nyelvtani fejtegetések során említett igéket legjobb a szöveghez és a gyakorlatokhoz megadott szójegyzékkel együtt beírni. A leckéket bevezető olvasmányok szavait jobb csak akkor megtanulni, mikor az olvasmányt a szójegyzék forgatása segítségével a tanuló már megértette, a magyar mondatoknak olaszra való fordításába ellenben csak akkor fogjon bele, ha előzetesen a szójegyzékben foglat szókat (sic!) megtanulta.” (Honti, 1940, p.4) Meggyőződésem, hogy e tanulásmódszertani javaslat 2020-ban is megállja helyét. Honti megállapításait erősíti

meg, e szakmai alapvetéseket követi Rakonczi ajánlása is: „A következő óra elején (...) az olvasmányi' anyagot kérjük számon fordítás, kérdés-felelet, tartalmi összefoglalás, és ha az anyag alkalmas, párbeszéd formájában. Hogy a tanuló beszédkészsége ne csak negatív jellegű legyen, időnként kiállíthatunk egy-egy tanulót, hogy intézzen kérdéseket társaihoz az elvégzett anyagból. A tapasztalat azt mutatja, hogy a kérdésekre kifogástalanul felelő a legnagyobb zavarba jön, ha kérdéseket kell intéznie a többiekhez. (...) Prózai szövegeket könyv nélkül megtanultatni felesleges, rövidebb költeményeket viszont előnyös így feladni.” (Rakonczi, 1942, p.10)

Nem véletlen tehát, hogy nem csak az interkulturális kompetencia fejlesztése miatt találunk verseket a nyelvkönyvekben, hanem ezek memorizálása, számonkérése a nyelv tanulásának egyik elengedhetetlen eleme. A 12 olvasmányból álló könyv minden egysége tehát a szerző bevezetőben olvasható felépítését követi. „A fejezeteket lezáró párbeszédhez nem szükséges szójegyzetet adni. A tanuló szokja meg, hogy ne csak egyes szók (sic!) jelentését, hanem összefüggő szavak, frázisok értelmét találja és tanulja meg. Az olasz szöveg mellé adott fordítás alapján könnyen megtanulhatja minden magyar szó és fordulat olasz megfelelőjét.” (Honti, 1940, p.10) Minden olvasmány után van fordítási feladat. Jellemzően 15 magyar mondat olaszra fordítását kéri a szerző. Komoly segítséget nyújt azzal, hogy zárójelben megadja a használandó igeidőt, egy-egy kifejezést, szófordulatot. Az olaszról magyarra fordítandó szövegeknél komoly szószedet támogatja a diákot. A fordítási feladatok elvégzéséhez a következő javaslattal él a szerző: „A magyar-olasz fordításgyakorlat főképpen az olasz frazeológiába kívánja a tanulót jártassághoz segíteni. A magyar mondatokat a gyakorlottabb tanuló fordítsa szóbelileg is, ami nehezebb, de a nyelvkészséget jobban fejleszti. A lefordításra való mondatokat úgy kellett megfogalmazni, hogy a kevésbé gyakorlott tanulót az olasz szerkezetre rávezesse. ezért gyakran vét a szöveg a magyarosság követelményei ellen.” (Honti, 1940, p.1)

Tóth László nyelvkönyvét 1966-ban adták ki Rómában. Abban a hidegháborús környezetben, amikor Magyarország a szovjet érdekszférához tartozott, akkor, amikor a szocialista országokból Olaszországba utazni rendkívül bonyolult és nehézkes volt. Az enyhülés időszaka is csak 1963 után kezdődött.

„1963. július elején Budapestre látogatott az ENSZ főtitkára: a látogatás jelezte, hogy véget ért a Kádár-rendszer nemzetközi elszigeteltsége. 1964. szeptember 15-én megállapodás született az Apostoli Szent Szék és Magyarország között. Az olasz–magyar kapcsolatok fejlődését mutatja, hogy 1962-től újra utazhattak magyar ösztöndíjasok Olaszországba. 1962 végétől megkezdte munkáját Rómában a Magyar Rádió állandó tudósítója. Megnőtt és kezdett megváltozni a Római Magyar Akadémia szerepe. Megindult a turistafogalom is, 1963-ban több mint 22 000 magyar turista utazhatott Olaszországba. A Kádár-rendszer „bojkottjának” végét jelezte az is, hogy 1964-ben az Olasz Köztársaság nagyköveti szintre emelte a Magyarországgal fenntartott diplomáciai kapcsolatát.” (Horváth, 1982, p.7)

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül tehát azt a tényt, hogy ebben az időszakban Magyarországon olaszul tanulni csak olyan tankönyvből lehetett, amelynek híven tükröznie kellett ezt a politikai, nemzetközi helyzetet. Sokat elárul a szerző az előszóban, amikor azt olvashatjuk, hogy „tömény népnyelvi anyagot adunk, ami minőségileg

magasabbrendű (sic!), plasztikusabb, képszerűbb, eredetibb, zamatosabb, - az olasz etnikum sajátos egyéniségét revelálja.” (Tóth, 1966, p.5) Mindazonáltal Tóth még ahhoz az italianista generációhoz tartozott, akik nyelvészeti, irodalmi kutatásokat végeztek Magyarországon és Olaszországban egyaránt. Jelentősebb publikációi külföldön jelentek meg. (A Janus-arcú jelenkori magyar irodalom. Róma, 1955; Magyar–olasz szólásgyűjtemény kezdőknek. Róma, 1957; Adalékok a XIX. századi olaszországi magyartanítás történetéhez. Róma, 1959; Olasz nyelvkönyv. Róma, 1966; Ithakából Ithakába. Bratislava– Bp., 1975; Emlékszöttek. München, 1976.) 1920–1928 között a Czuczor Gergely Bencés Gimnáziumban tanult, ezután a pécsi Erzsébet Tudományegyetem magyar–olasz szakán diplomázott. Rómában és Paviában tanult, majd 1933-ban a debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemen szerzett doktori fokozatot. 1934–1935-ben ismét Pécsen találjuk, ahol a pécsi Olasz Intézet tanársegéde. 1935 és 1943 között a Római Magyar Intézet titkára, a római egyetemi magyar tanszékének lektora. Versfordításai közül itt most Ady verseinek fordítását emelem ki, hiszen ez az általa írt tankönyvben is szerepel, mint fordítási feladat. (Ady Endre: Asszonyok a parton, Tóth, 1966, p.71) 1944–1946-ban a debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemen olasz nyelvet és irodalmat tanított. 1946-ban költözött Olaszországba, ahol a római és a nápolyi egyetemen magyar nyelvet és irodalmat oktatott. „(...) a legnagyobb olaszországi egyetemi magyar intézetté vált nápolyi magyar tanszék Várady Imre és Tóth László tanár urak fáradhatatlan tevékenysége eredményeként a magyar történelem és kultúra, a magyar irodalom olaszországi tanulmányozásának igazi mű-helyeivé váltak, ahol a diákok és kutatók a tanszékvezetőktől csak a magyar történelmi múlt, a magyar irodalom és művészet tiszteletét és szeretetét tanulhatták és ismerhették meg.” (Sárközy, 1989, p.136)

Tóth László olasz nyelvkönyvének előszavában a sokoldalú irodalomtörténész, italianista ismerteti módszertanát. „Fokozatos haladással fölépített könyvünk, a következő módszertani lépéseket fogja magában foglalni: először, a nyelvtani szabály közlése, másodsor, képletszerű, példával való illusztrálása, harmadszor, néhány etnikailag jellegzetes közmondásban, vagy bizonyító értékű irodalmi, zsurnalisztikai, anekdotászerű (sic!) példában való fölismertetése és rögzítése, negyedsor, a nyelvtani szabály tösgyökeres szólásmódokban, italianizmusokban való szemléltetése, amivel egyszersmind zárul is az úgynevezett receptív rész.” (Tóth, 1966, p.5)

Tehát minden feldolgozandó lecke ezt a logikát követi. Amiben alapvetően eltér az előző tankönyvektől, az az olvasmányok teljes hiánya. Nem követi elődjei elképzeléseit abban, hogy a nyelvtanulót bevezesse a hétköznapi élet kommunikációjába, megmarad az alaktan, a mondat, az igeidők egyeztetésének meglehetősen száraz ismertetésénél. Az interkulturális kommunikáció kiemelkedő szerepet kap, különösen a fordítási feladatokban. Ezt Tóth produktív résznek nevezi, amely „ötödik módszertani lépése, megfelelő magyar példaanyag, olaszra való fordításával óhajtja a közölt nyelvtani szabályt alkalmaztatni, illetve annak alkalmazását gyakoroltatni.” (Tóth, 1966, p.5) Tóth olasz nyelvkönyvében nincsenek dialógusok, nincsenek a hétköznapi élettel kapcsolatos, életszerű szituációk. Helyette van sok szólás-mondás, vers, olaszul, magyarul: Ungarettitől, Ady Endrétől, D’Annunziótól. Dante sorai gyakran szerepelnek a fordítandó

feladatok között. Illusztrációt nem tartalmaz a könyv, ahogy Fest, Honti könyvében sem találunk rajzokat, grafikákat. Mindenképpen azt kell gondolnunk e tankönyveket tanulmányozva, hogy azok a nyelvtanárok, akik ezeket a tankönyveket használták rendkívül felkészültek voltak, épp úgy, ahogy a szerzők is. Hiszen a szerzők oktatták az egyetemeken, középiskolában a leendő olasztanárokat, ők készítették fel a következő olasztanár nemzedéket a nyelv oktatására. Mivel a tankönyvek szerzői maguk is meghatározó tanáregyéniségek voltak, feltételezhetjük, hogy az egyetemeken tőlük tanuló, tanulmányaikat olvasó generáció alapos tudást kapott a pedagógus pályán való helytálláshoz.

A vizsgált tankönyvek fordítási feladatai a legegyszerűbb mondatok fordításából kiindulva juttatják el a diákot a bonyolultabb, különböző korokból származó regényrészlet, novella, sőt vers fordításáig, összhangban a klebelsbergi oktatáspolitikai koncepciójával, azaz: az olasz nyelv tanításával az európai kultúra válik elérhetővé.

Összegezve, Fest Aladár, Honti Rezső és Tóth László tankönyveinek fordítási feladatai, a fordítás, az iskolai tananyag alapvetése volt. Megkerülhetetlen, elhagyhatatlan részét képezte a tananyagoknak. A legújabb kutatások szerint, a modern nyelvoktatás és pedagógia alapkompenciáival is összhangban állnak. Fejlesztik az anyanyelvi kompetenciát, a logikus gondolkodást, segíti az interkulturális kommunikációt, a tantárgyközi kapcsolatokat elmélyítik (Makkos, 2018). Az osztálytermi fordítási feladatok „rehabilitációja” véleményem szerint egyre időszerűbb. A 2005-ben bevezetésre került új érettségi rendszer hűen követi az Európa Tanács kompetenciarendszerét. Az ötödik kompetenciát mérő feladatok teljesen hiányoznak már a nyelvtudást mérő tesztekéből, nyelvvizsgákból, érettségi feladatsorokból. Az a tény, hogy a fordítás nem szerepel a vizsgakövetelmények között, azt is jelenti, hogy a középiskolában erre nem fordítanak időt a tanárok. „Előbb-utóbb a nyelvoktatásból teljesen kimaradnak a fordítási feladatok, holott társadalmi hasznosságuk mellett a nyelvtanuló teljes körű épülését, kommunikatív kompetenciájának fejlesztését is szolgálja.” (Sárosdyné & Szabó, 2006, p.20)

A fordítási feladatokkal való osztálytermi „küzdelem” rendkívül hasznos, e tényt az angol nyelv oktatásával foglalkozó kutatók is alátámasztják. Az elemzett olasz tankönyveknek gerincét képezte egykor a fordítás gyakorlása, gyakoroltatása. E tankönyvek szerzői modern világunk követendő példái.

„(...)Az idegen nyelvek oktatásából mára szinte teljesen száműzött anyanyelvnek megvan a szerepe és helye az idegen nyelvi órán. Egyrésztől bölcs dolog, ha az idegen nyelvek tanulása során a nyelvtanár épít a diákok anyanyelvi tudására, mivel a kontrasztív nyelvoktatás komoly segítséget nyújthat az idegen nyelvek elsajátításában és általában a nyelvi tudatosság fejlesztésében. Másrésztől a posztkommunikatív nyelvoktatás korában még mindig az a tapasztalat, hogy a nyelvtanulók nincsenek tudatos birtokában az idegen nyelvek grammatikai és lexikai rendszerének. Mindezek miatt indokolt megfontolni az ötödik nyelvi készség fejlesztésének beépítését a tantermi gyakorlatba.” (Makkos, 2018, pp.19-20.)

2005-ig az olaszul tanuló diákok nagy része fordított órán, mivel tanáraik ezt megkövetelték, gyakoroltatták. Az ötödik nyelvi készség fejlesztése minden órán

valamilyen formában megtörtént. Valóban megfontolandó, hogy ennek a kompetenciának fejlesztését visszaépítsük a gyakorlatba és rehabilitáljuk a fordítást az osztályteremben.

Irodalomjegyzék

- A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Tanrendje. 1911.
https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/ELTE_EgyetemiTanrendek_1911_1/?query=honti%20rezs%C5%91%20lector&pg=2&layout=s. Letöltés dátuma: 2020. november 21.
- Antal L. (1979): Elfelejtett olasz nyelvkönyvek a XVII-XVIII. századból. *Filológiai Közöny*, 25 (1-2), 165-173.
- Bakti M., Csetényi K., Juhász V., & Szarvas J. (2018): *Legyen élmény a nyelvtanulás! Élményalapú, informális, idegennyelv-tanítási módszertan*.
<https://arts.u-szeged.hu/download.php?docID=87064> Letöltés dátuma: 2020.11.19.
- Bárdos J. (2000): *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. <http://mek.oszk.hu/18000/18010/18010.pdf>. Letöltés dátuma: 2020.11.19.
- F. Dárdai Á. (1999): Tankönyvelemzési modellek a nemzetközi tankönyvkutatásban. *Iskolakultúra*, 9 (4), 44-53.
<http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/19040/18830> Letöltés dátuma: 2020. 11. 22.
- Fest A. (1887): Alcune riflessioni sull'educazione. *A Fiumei Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője*, 1882/83-1910/11.
- Fest A. (1891): Agostino Trefort. *A Fiumei Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője*, 1882/83-1910/11.
- Fest A. (1926): *La grammatica italiana in base a letture e conversazioni*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Honti R. (1912-1913): Az olasz kiejtés kérdéséhez. *Nyelvtudomány*, 1912-1913. 4. kötet (3) 208.
https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/NYELVTUD_04/?query=honti%20rezs%C5%91%20az%20olasz%20kiejt%C3%A9s%20k%C3%A9rd%C3%A9s%C3%A9hez&pg=217&layout=s. Letöltés dátuma: 2020. 12. 21.
- Horváth J.: *Magyarország olasz szemmel* (1945–1989). In Limes, 2008 (2), 129–142..
- Józsa J. & Pelles T. (1999): La situazione dei rapporti italo-ungheresi negli anni del 1920 e 1930. (A magyar-olasz kapcsolatok helyzete az 1920-30-as években). In Bér M. (szerk.), *Storia della scuola italiana di Budapest – A budapesti olasz iskola története* (1935-1947). (85-147). Budapest: AEBES.
- Iskolai értesítők, Fiume - Állami gimnázium 1882-1917
https://adtpplus.arcanum.hu/hu/collection/ADT_IskolaiErtesitok_Fiume_08829_AllamiGimnazium/.
 Letöltés dátuma: 2020. 11.22.
- Józsa J. & Pelles T. (2000): Alfredo (Aladár) Fest (1855 – 1943). *Fiume – Rivista di Studi Adriatici (Nuova Serie)* 2. 20 (7-12), 148-153.
<http://web.t-online.hu/pellestamas/Tamas/Fest-it.htm>. Letöltés dátuma: 2020. 11. 22.
- Kaposi J. (2012): A tankönyv szerepének változásai. *Iskolakultúra*, 22(12), 56-70.
<http://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/21340/21130> Letöltés dátuma: 2020. 11. 22.
- Kaposi M. (2012): Machiavelli magyarországi hatástörténetének legfontosabb tanulságai. *Valóság*, 55. (7), 2-26.
https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/Valosag_2012/?query=honti%20rezs%C5%91&pg=815&layout=s .
 Letöltés dátuma: 2020.11.15.
- Klebsberg K. (1927): *Gróf Klebsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslati 1916-1926*. Budapest: Athenaeum.
- Klebsberg K. (1927): La cooperazione intellettuale tra l'Italia e l'Ungheria. *Corvina*, 7 (13-14), 25-26.

- Magyar joganyagok - 1924. évi XI. törvénycikk a középiskoláról. Netjogtár. <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=92400011.TV&targetdate=&printTitle=1924.+%C3%A9vi+XI.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>. Letöltés dátuma: 2020. november 14.
- Makkos A. (2018): A fordítási feladatok megújítása az idegen nyelvek oktatásában. *Modern nyelvoktatás* 24. (1.) 19-30.
- Radó Gy. (1979): Honti Rezső. Születésének századik évfordulójára. *Nagyvilág*, 24 (9) 1407. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/NagyVilag_1979/?query=honti%20rezs%C5%91%20sz%C3%BClet%C3%A9s%C3%A9nek&pg=1460&layout=s. Letöltés dátuma: 2020. 12. 21.
- Rakonczai J. (1942): *A modern nyelvek tanítása a középiskolában. Az erdélyi róm. kat. egyházmegyei tanács vezetése alatt álló csíkszeredai róm. kat. Segítő Mária gimnázium évkönyve az 1941-1942. tanévről.* https://epa.oszk.hu/03100/03108/00004/pdf/EPA03108_rom_kath_ertesito_1942_005-014.pdf. Letöltés dátuma: 2020. 11. 22.
- Sárközy P. (1989): *Az olaszországi hungarológia két úttörője: Várady Imre és Tóth László* http://epa.oszk.hu/02400/02425/00004/pdf/EPA02425_HungarologiaiIsmerettar_1990_7_130-139.pdf. Letöltés dátuma: 2020. 12. 21.
- Sárosdnyé Szabó J. (2006.): A kompetencia alapú nyelvtanítás előnyei és buktatói. *THL2. A Magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata*. 2016 (1-2), 15-21. <http://real.mtak.hu/74997/1/015-021.pdf>. Letöltés dátuma: 2020. 12. 21.
- Simon Pallós P. (2011): Fest Aladár fiumei korszaka. *Könyv és nevelés*, 2011 (4), <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-neveles/fest-aladar-fiumei-korszaka>. Letöltés dátuma: 2020. 12.21.
- Stelli, G. (2014): Per una storia di Fiume, *Rivista di Studi adriatici*, 2014 (29) https://www.academia.edu/13069134/Per_una_storia_di_Fiume. Letöltés dátuma: 2020. 11. 22.
- Szabó A. (2000): Az 1924. évi középiskolai reform. *Új Pedagógiai Szemle*, 50 (7-8). 200-204. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00040/2000-07-mk-Szabo-1924.html>. Letöltés dátuma: 2020. 12.21.

Petz Tiborné – Reider József

A TANÍTÓ SZAKOS HALLGATÓK IKT ISMERETEI A MATEMATIKA OKTATÁSÁBAN

Absztrakt

Korábbi évben már foglalkoztunk a hagyományos és a digitális szemléltetés előnyeivel és hátrányaival; továbbá azzal, hogy hogyan lehet ezekkel az eszközökkel megismertetni a hallgatókat, és ezen eszközök oktatási módszertanát megvalósítani. Ezirányú vizsgálatunk folytatásaként már csupán a digitális ismeretekkel, eszközökkel foglalkozunk. Egy kutatás keretében kísérletet teszünk megvizsgálni, hogy milyen ismeretekkel rendelkeznek a hallgatók a digitális világban, milyen a hozzáállásuk a modern oktatási eszközök, szoftverek alkalmazásához. Egy kérdőív keretén belül célunk volt felmérni azt, hogy a hallgatók milyen digitális programokat, applikációkat ismernek, amelyeket később, hivatásuk során felhasználhatnak. Rendkívül fontosnak tartjuk a mai modern időkben, amikor az információs és kommunikációs technológiák (később: IKT) a mindennapjaink részévé váltak, hogy felmérjük a hallgatók ezirányú tudását, mely vizsgálat eredménye segítségünkre lehet az IKT eszközök használatának fejlesztésében. Távolsági célunk az eredmények tükrében egy olyan oktatási programot megalkotni, amellyel a hallgatókat segíthetjük a digitális oktatásra való felkészülésben a matematika tantárgy keretein belül, de a tanult ismereteket hasznosíthatják majd későbbi hivatásuk más területein, tantárgyainál is.

Kulcsszavak: IKT eszközök; matematika; tanítóképzés

Bevezető

Kutatásunk egy korábbi vizsgálathoz kapcsolódik (Petz-Reider, 2020), ahol megnéztük, hogy a manipulatív és a digitális szemléltetésnek hogyan és milyen módon van létjogosultsága egymás mellett a mai oktatási rendszerben. Megnéztük továbbá, hogy milyen módszertani ismeretek szükségesek ezeknek az eszközöknek a használatához. Azzal azonban korábban nem foglalkoztunk, hogy milyen előismereteik vannak a hallgatóknak a digitális technológiák terén, és hogy az új tantervek biztosítják-e számukra a felkészülést későbbi hivatásukra ezen a téren. A tanítóképzésben, a matematika és az informatika tantárgypedagógia területén dolgozva merült fel tehát bennünk, hogy megnézzük a hallgatók digitális kompetenciákkal kapcsolatos ismereteit mind általánosan, mind a matematikára korlátozva. Ezért készítettünk egy online kérdőívet, amellyel célunk volt megvizsgálni a hallgatók IKT-hoz kapcsolódó kompetenciáit, attitűdjét és a gyakorlatok során megnyilvánuló aktivitását.

Miért is fontos ennek a területnek a vizsgálata? Az informatikai eszközök fejlődése maga után vonta az emberi ismeretszerzési lehetőségek már amúgy is tág tartományának további szélesedését. A papíralapú tankönyvek és manipulatív szemléltetőeszközök

mellett megjelentek az elektronikus tananyagok. A mai kor történései pedig megkövetelik a pedagógusoktól a digitális oktatásra való azonnali átállás képességét. A fent elmondottak miatt kell elkezdeni a digitális oktatást és az arra való felkészítést már a tanítóképzés keretein belül. Más kutatások (Dringó, 2018) is bizonyítják a téma fontosságát és létjogosultságát napjainkban. A fenti tanulmány a tanárképzés tanári felkészítő moduljában oktatók jelentősebb IKT-mutatóit, illetve az ezekre ható legfontosabb befolyásoló tényezőket térképezte fel. Saját kutatásunk eredményeivel összeceengenek a publikáció eredményei, miszerint fontos feladat, hogy el tudjunk mozdulni a tanárközpontú, jellemzően frontális munkát támogató eszközöktől és alkalmazásoktól a tanulóközpontú, interaktivitást és kooperációt támogató IKT-használat felé. Fontos, elérendő feladatként jelenik meg az oktatók pedagógiai mérés, értékelés digitális eszközökhöz kapcsolódó ismereteinek és kompetenciáinak fejlesztése. A saját, később részletesen közölt kutatási eredményeinkkel ellentétben a szerző vizsgálatában arra a következtetésre jut, hogy a tanárképzésben oktatók tekintetében alacsony mértékűnek bizonyul az interaktív tananyaggyártó szoftverek alkalmazásának ismerete. Az IKT-aktivitás, -attitűd és -kompetencia szoros összefüggését bizonyítja a fent említett tanulmány is. Többek között ezért érezzük fontosnak saját kutatásunkat; hiszen nem lehet elég korán kezdeni ismereteink, képességeink folyamatos fejlesztését, az igazán korszerű, kompetens oktatói IKT használatot.

Mit is jelent a digitális pedagógia? „A digitális pedagógia célkitűzése éppen azoknak a szervezeti formáknak, munkaformáknak, tanítási-tanulási módszereknek és oktatási eszközöknek a vizsgálata, amelyek az informatikai eszközök alkalmazására épülő tanítás-tanulási folyamatra a legjellemzőbbek” (Benedek (szerk.), 2008. p. 96.)

Továbbá „az iskolarendszerű tanulási környezetnek az is a feladata, hogy felkészítse a fiatalokat a felnőttkorban domináns informatikai és nem-formális tanulásra.” (Benedek (szerk.), 2008. p. 96.) Vagyis már a közoktatásban, de a tanítóképzés keretein belül mindenképpen meg kell jelennie az új tanítási-tanulási módszereknek. Természetesen nem a hagyományos oktatás teljes helyettesítéséről van szó, hanem a látókör kiszélesítését adhatjuk magunknak feladatként, hogy a későbbi, élethosszig tartó tanulás, továbbképzések formájában további önálló tudást tudjanak szerezni a hallgatóink. Éppen ezért fontos részét kell tehát képeznie a tanító szakos hallgatók képzésében az elektronikus tanulásnak és tanulásmódszertannak.

Számos kutató foglalkozik és foglalkozott már korábban is a témával. Mindenki keresi a módját, hogy az iskolai folyamatokba hogyan lehet a legtökéletesebben beilleszteni az új technológiákat. Ilyen kutatást mutatott be többek között Buda András is egy publikációjában (Buda, 2007). Már szerző már akkor felhívta a figyelmet cikkében arra, hogy meg kell vizsgálni, hogy a pedagógusok, mint az oktatás kulcsszereplői milyen jellemzőkkel bírnak az IKT kompetenciaterületen, hol és mire használják az internetet, készítenek-e interaktív anyagokat. A vizsgálataik eredményei tükrében elkezdtek gyakorlatorientált kurzusokat kifejleszteni. A digitális taneszközök típusait, felhasználási lehetőségeiket ismertették meg a hallgatókkal. A tantervi változtatások során általunk bevezetett új tantárgyak (pl. a cikkben többször említett IKT-vel támogatott oktatás) keretén belül nekünk is célunk – hasonlóan Buda András kutatásaihoz – a különböző

oktatási módszerek számítógéppel támogatott megvalósításának fogásait, az IKT eszközök révén rendelkezésre álló új lehetőségek kialakításának módjait megismertetni a hallgatókkal, kiemelt figyelmet fordítva a differenciált tanulás szervezésre, továbbá távoktatásos formában is használható tananyagok előállításához, alkalmazásához szükséges ismeretek átadását célozzuk meg. Mivel – mint ahogy azt a kutatásunk eredményei is igazolják – a hallgatók motiváltsága a témában igen magas, a módszertani felkészítésre kell a nagyobb hangsúlyt helyezni.

Vizsgálat

Mindezeket szem előtt tartva gondoltuk úgy, hogy felmérjük hallgatóink előzetes ismereteit, hozzáállását egy online kérdőív segítségével. A kérdőív kitöltésére 2020. szeptembere és októbere között került sor. Azonban előtte megfogalmaztuk magunkban azokat a kérdéseket, amelyek talán megválaszolásra kerülnek a teszt segítségével, a hallgatók IKT-hoz kapcsolódó kompetenciájukkal, attitűdjükkel és az aktivitásukkal kapcsolatban.

A következő kérdésekre kerestük a választ a három területen belül:

- Milyen attitűddel rendelkeznek a tanító szakos hallgatóink az IKT eszközök alkalmazásával kapcsolatban?
- Milyen területeken használták az IKT eszközöket saját tanulmányaik és gyakorlataik során?
- Mennyire, illetve miben látják az előnyeit, hátrányait a digitális oktatási formáknak?
- Hallgatók gyakorlataik alatt milyen IKT eszközöket, szoftvereket, applikációkat alkalmaztak?
- Milyen módszereknél, munkaformáknál jellemző leginkább ezen eszközök alkalmazása?

A fenti kérdésekhez kapcsolódva hipotéziseket tettünk, melyeket az online kérdőív segítségével igyekszünk bizonyítani vagy cáfolni.

H1) A hallgatók hozzáállása az IKT eszközök alkalmazásához pozitív.

H2) A hallgatók a személyes megjelenést is igénylő IKT eszközöket (prezentáció, órán megoldható applikációs feladatok) részesítik előnyben a képzésük és a gyakorlataik során.

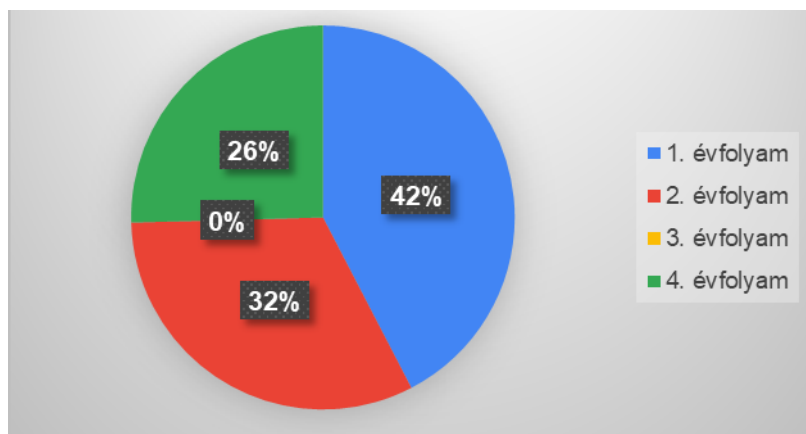
H3) Jellemző munkaformák, amelyeknél digitális eszközökhöz folyamodnak a frontális jellegű módszereknél jelenik meg (előadás, magyarázat támogatása).

Hipotéziseink bizonyítására egy 14 kérdésből álló online kérdőívet készítettünk, a válaszadás kifejtős, nyílt kérdéseken belül, valamint 5-fokú Likert-skálán történt.

Összesen 59 fő töltötte ki a tesztet, amely a tanító szakos hallgatóink (harmadik évfolyamos hallgatók kivételével) összlétszámának (156 fő) 38%-a. A harmadik évfolyamot azért nem tudtuk most elérni a kérdőívvel, mert ebben az évben nincs

matematika tárgyak, gyakorlatukat töltik a félév során külső helyszíneken. Vizsgálatunk során nem törekedtünk a reprezentativitásra, általános következtetéseket nem volt célunk levonni. A vizsgálat eredményeit a későbbi tananyag-fejlesztéseinkben tervezzük felhasználni. A válaszadók megoszlása a következő volt:

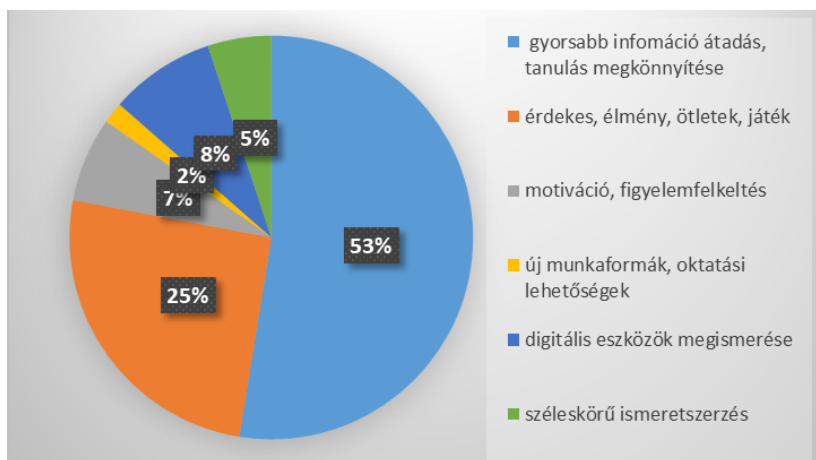
1. sz. ábra: Hallgatók évfolyam szerinti megoszlása

Forrás: saját forrás

Rákérdeztünk a hallgatóknál, hogy milyen előnyeit, illetve hátrányait látják az informatikai eszközöknek. A szöveges válaszokat igyekeztünk csoportokba rendezni. A hallgatók több, mint fele a gyorsabb információ átadását tartja fontosnak, míg a részletesebb, árnyaltabb kép a felhasználhatóságban jobban széttagolódik. Amit külön érdekes volt megfigyelni, hogy az információ átadásának gyorsaságát inkább az elsőéves hallgatók írták válaszként. Ebből arra következtethetünk, hogy bár érzik az előnyeiket ezeknek az eszközöknek és később vélhetően használni is fogják, tanulmányaik jelen szakaszában még nem látják a bővebb lehetőségeket. A negyedéves hallgatók, akik tanulmányaik végén járnak és már több félév gyakorlattal rendelkeznek, tudták az előnyöket több szempont szerint, részletesebben kategorizálni.

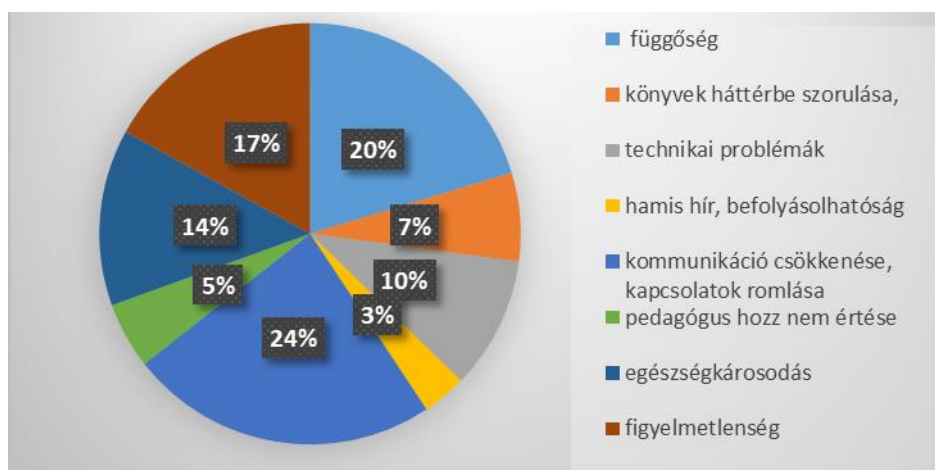
2. sz. ábra: Az IKT eszközök előnyei

Forrás: saját forrás

Hátráltató tényezőként is sok szempontot írtak le. Azért gondoljuk szerencsésnek az erre a kérdésre kapott válaszokat, mert bár a hallgatók ismerik az IKT eszközök előnyeit, és későbbi válaszaikból kiderül, hogy fogják is alkalmazni vagy már alkalmazták is azokat tanításaik során, de tisztában vannak az esetleges veszélyekkel, vagyis nem fogják egyoldalúan, állandóan használni őket. Próbálnak egyensúlyt teremteni a hagyományos és a digitális oktatás között. Az eredmények tükrében elmondható, hogy amitől a hallgatók a legjobban tartanak az a kommunikáció hiánya, valamint a figyelmetlenség, mint hátráltató tényező az eszközhasználat során. Gátló tényezőként már kis százalékban merült fel a pedagógus hozzá nem értése és a technikai problémák. Ez a korosztály már biztosabb magában a digitális eszközök terén, ezért gondoljuk úgy, hogy az eszközhasználat mellett a digitális eszközökkel való oktatás módszertanát kell velük alaposan megismertetni.

3. sz. ábra: Az IKT hátráltató tényezői

Forrás: saját forrás

Az IKT eszközök ismeretére és a már alkalmazott szoftverek, applikációk fajtájára a 4., 7., és a 8. kérdésben kérdeztünk rá. Igyekeztünk korábbi, ehhez a témához kapcsolódó kutatások során alkalmazott csoportosítások szerint rendezni a válaszokat. Megnéztünk, hogy az IKT-használatot jellemzően milyen oktatási környezetben valósíthatják meg, mivel a digitális tanulási környezetek sokfélék lehetnek (Ollé és mtsai, 2016; Papp-Danka, 2014).

A hallgatói aktivitás vizsgálatának kapcsán azt mondhatjuk el, hogy nem találtunk olyan hallgatót, aki teljes mértékben elzárkózna a digitális eszközök későbbi használatától. Ezért tovább vizsgáltuk, hogy milyen módszereknél fogják a leginkább használni az IKT-t.

Csoportosított változó segítségével vizsgáltuk az online tanulási környezet nyújtotta eszközök megjelenésének gyakoriságát az egyes módszereknél. Minden módszer megjelenik a már alkalmazott vagy a később alkalmazott módszerek listáján. A legkiemelkedőbb módszer, ahol a hallgatók tervezik az IKT használatát, a hagyományos frontális osztálymunkát igénylő előadás. Ezt követi az egyéni munka. Ez összecseng azon kérdéseinkre adott válaszokkal, ahol az előnyöket, hátrányokat taglalták a hallgatók. Mivel sokan úgy gondolják, hogy az egyéni munkák során sokat fogják használni az eszközöket,

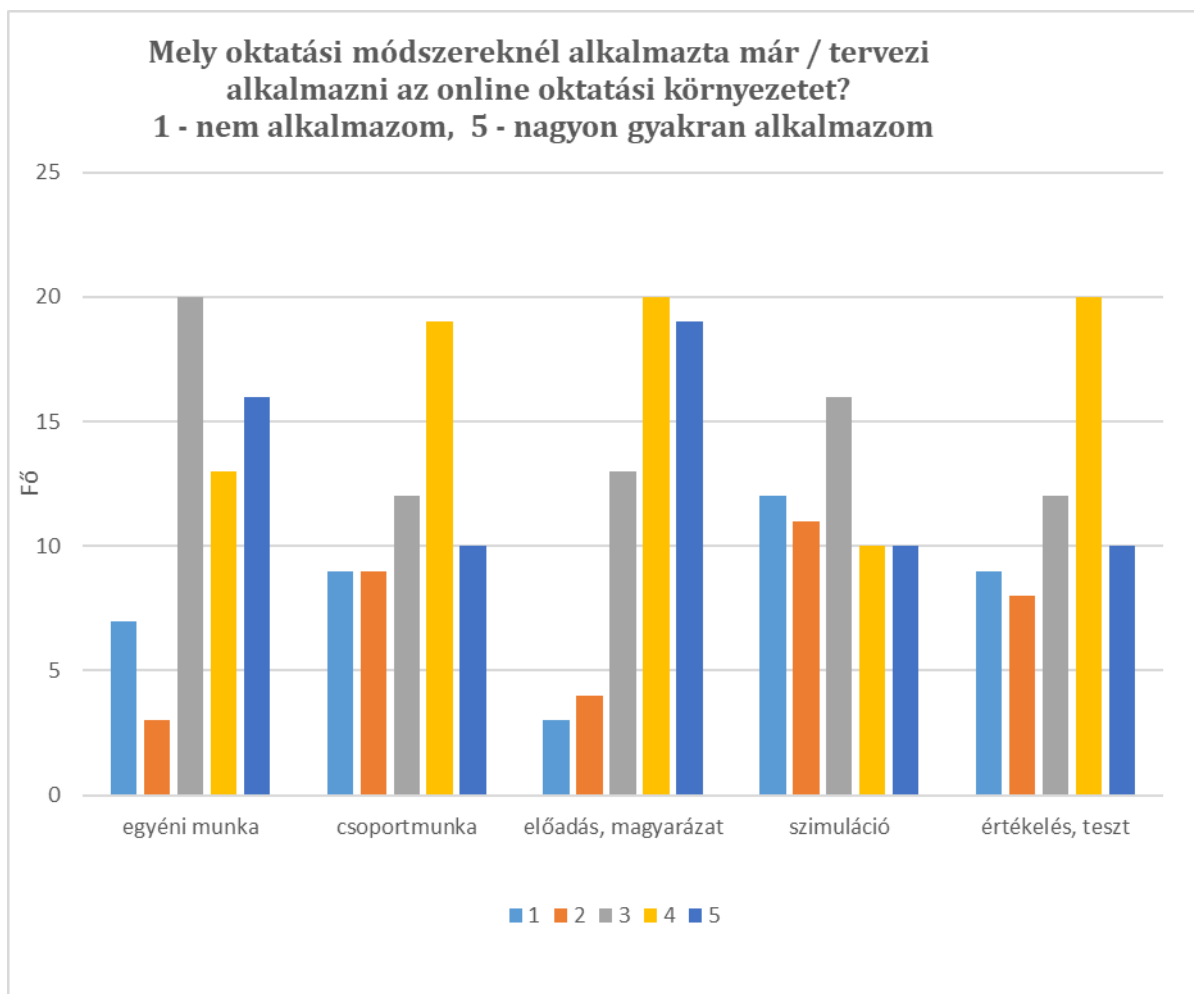
így már érthető, hogy sokan félnek a kapcsolatok megromlásától, kommunikáció hiányától, holott az IKT eszközökkel más, éppen csapatépítő feladatokat is lehet végezteni. A hallgatók ezirányú véleménye, válaszaik kiemelten fontosak a számunkra, hiszen a tanító szakos hallgatók oktatása során a tantárgyainkba (IKT-vel támogatott matematikaoktatás) beépítjük az új módszereket, megmutatjuk a hallgatóknak az online csoportmunka, együttes feladatvégzés lehetőségét.

1. sz. táblázat: Mely oktatási módszereknél alkalmazta már / tervezi alkalmazni az online oktatási környezetet?

9. Mely oktatási módszereknél alkalmazta már / tervezi alkalmazni az online oktatási környezetet? (1 - nem alkalmazom, 5 - nagyon gyakran alkalmazom)	átlag	szórás
előadás, magyarázat	3,81	1,12
egyéni munka	3,47	1,28
értékelés, teszt	3,24	1,32
csoportmunka	3,20	1,32
szimuláció	2,92	1,37

Forrás: saját forrás

4. sz. ábra: Alkalmazandó oktatási módszerek

Forrás: saját forrás

Nézzük meg a hallgatók digitális eszközökhöz való hozzáállását. Azt már láttuk a korábbi kérdésnél, hogy a tanítóképzésben résztvevő hallgatók semelyik vizsgált területen nem viseltetnek komoly ellenérzéssel az információs technológia iránt. A kapott átlagok alapján elmondható, hogy a megkérdezett hallgatók egyetlen pozitívan fogalmazott állítást sem utasítottak el teljes mértékben, és egyetlen negatívan megfogalmazott állítással sem értettek egyet teljesen. A legmagasabb átlag az IKT eszközök megismerésénél szerepel. Ez az eredmény azért pozitív számunkra, mert éppen azt szeretnénk elérni, hogy a hallgatók minél több technikával akarjanak megismerkedni. A megismerési szándékot követte a hatékonyság segítése és az oktatás minőségének javítása, továbbá az az óhaj a hallgatók részéről, hogy a képzés során elérhető legyen a digitális eszközök elsajátításának lehetősége.

2. sz. táblázat: Mennyire ért egyet a következő állításokkal?

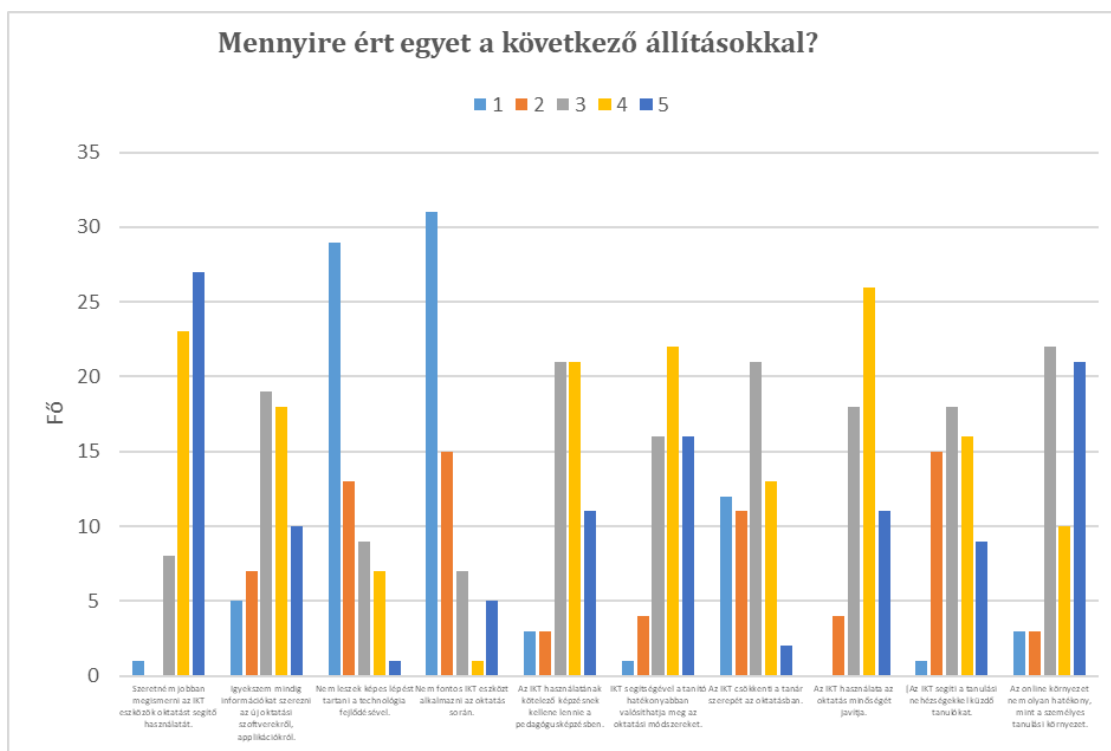
10. Mennyire ért egyet a következő állításokkal? (1 - nem értek egyet, 5 - teljesen egyetértek)	átlag	szórás
Szeretném jobban megismerni az IKT eszközök oktatást segítő használatát.	4,27	0,83
IKT segítségével a tanító hatékonyabban valósíthatja meg az oktatási módszereket.	3,81	0,97
Az IKT használata az oktatás minőségét javítja.	3,75	0,84
Az online környezet nem olyan hatékony, mint a személyes tanulási környezet.	3,73	1,16
Az IKT használatának kötelező képzésnek kellene lennie a pedagógusképzésben.	3,58	1,02
Igyekszem mindig információkat szerezni az új oktatási szoftverekről, applikációkról.	3,36	1,16
Az IKT segíti a tanulási nehézségekkel küzdő tanulókat.	3,29	1,07
Az IKT csökkenti a tanár szerepét az oktatásban.	2,69	1,13
Nem leszek képes lépést tartani a technológia fejlődésével.	1,95	1,14
Nem fontos IKT eszközt alkalmazni az oktatás során.	1,88	1,22

Forrás: saját forrás

Mértük továbbá a felhasználói és oktatási környezetet. Az eredmények alapján elmondható, hogy a hallgatók inkább a hagyományos keretek között használják az IKT eszközöket tanulmányaik során. Vagyis inkább online közösségi terekben használják az IKT-t a kapcsolattartásra, és kevésbé alkalmazzák az olyan lehetőségeknél, mint a publikálás, digitális előadás. Pedig ezeknek a lehetőségeknek a szerepe éppen a jelenkor történéseinél (pl.: járványhelyzet, kijárási korlátozások) igencsak felértékelődik. A közösségi média által biztosított keretek megoldást jelentenek az együttes tartalomszerkesztésre és megosztásra, kiscsoportos együttműködésre. Korábbi kérdésekre adott válaszaikban is megmutatkozik, hogy az online térben történő együtt munkálkodás sarkalatos pontja az IKT eszközökkel való munkának. Tehát a tananyag-fejlesztéseinkben erre oda kell figyelnünk, ez egy fontos jövőbeli feladatunk oktatóként.

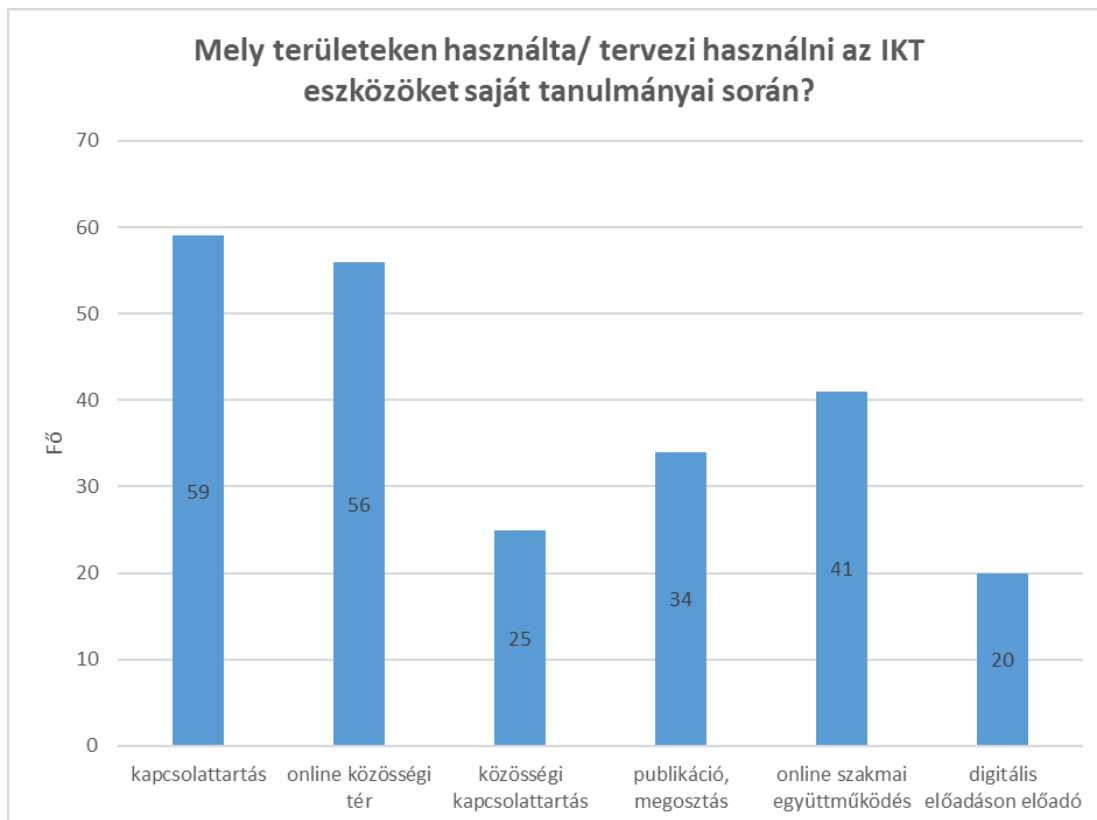

5. sz. ábra: Mennyire ért egyet a következő állításokkal?

Forrás: saját forrás

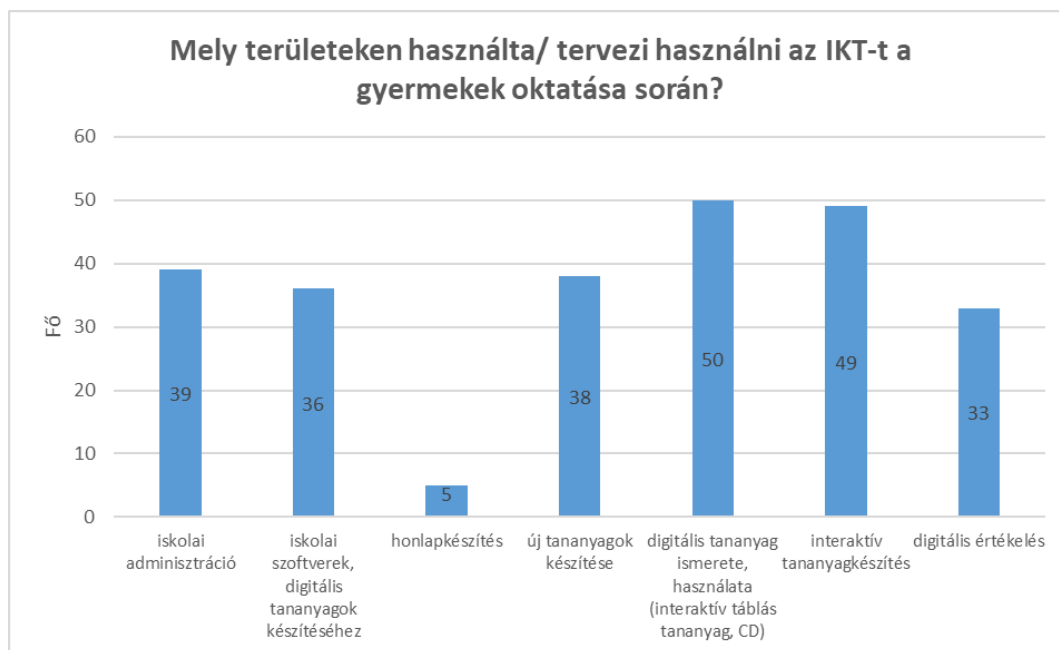
6. sz. ábra: Saját tanulmányok közbeni IKT használat

Forrás: saját forrás

Az IKT-vel támogatott oktatási környezet vizsgálatakor azt állapíthattuk meg, hogy szintén a hagyományosabbnak mondható alkalmazások és a kész oktatási anyagok felhasználása foglalja el az élmezőnyt. Középmezőnybe kerültek a saját interaktív tananyagok készítése, és sajnálatos módon majdnem az utolsó helyen szerepel a digitális értékelés. Pedig köztudott, hogy sok fajtája létezik az értékelésnek, és a színesebb, változatosabbá tétellel akár a diákok dolgozatok, felmérések okozta ellenérzést is lehetne csökkenteni, pl. egy szavazós alkalmazással.

7. sz. ábra: Oktatás közbeni IKT használat

Forrás: saját forrás

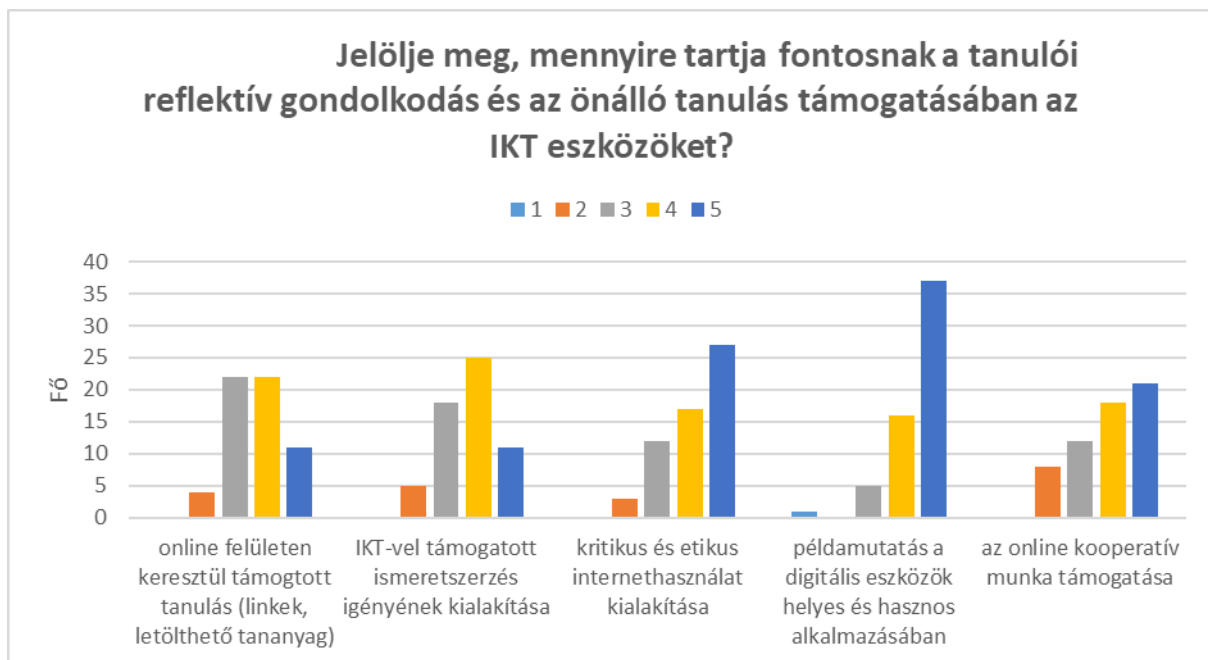
A tanulói reflektív gondolkodás kérdésköre során a digitális eszközök helyes, kritikus és etikus használatát, megismerését tekintik elsődlegesnek a hallgatók. A kooperatív munka támogatása közepesnél valamivel jobb pontszámot kapott. Reménykedünk benne, hogy a későbbi tanítási tapasztalatok megszerzése után jobban fogják preferálni a kooperatív technikák nyújtotta lehetőségeket.

3. sz. táblázat: Vélemény a reflektív gondolkodás és az önálló tanulás támogatásáról

13. Jelölje meg, mennyire tartja fontosnak a tanulói reflektív gondolkodás és az önálló tanulás támogatásában az IKT eszközöket? (1 - nem tartom fontosnak, 5 - nagyon fontosnak tartom)	átlag	szórás
példamutatás a digitális eszközök helyes és hasznos alkalmazásában	4,49	0,80
kritikus és etikus internethasználat kialakítása	4,15	0,93
az online kooperatív munka támogatása	3,88	1,05
IKT-vel támogatott ismeretszerzés igényének kialakítása	3,71	0,87
online felületen keresztül támogatott tanulás (linkek, letölthető tananyag)	3,68	0,86

Forrás: saját forrás

8. sz. ábra: Reflektív gondolkodás és önálló tanulás támogatásának fontossága

Forrás: saját forrás

Összefoglalás

Kutatásunkban a tanítóképzős hallgatóink IKT eszközökhöz való hozzáállását, és meglévő IKT kompetenciájukat vizsgáltuk egy online kérdőív segítségével. A kérdések kiterjedtek a saját tanulmányaik és a gyakorlataik során használt vagy a későbbi hivatásukban használandó eszközhasználatra. Továbbá kíváncsiak voltunk, hogy milyen matematikai applikációkat, programokat ismernek, és azt milyen módszereknél, munkaformáknál igyekeznek majd alkalmazni. A felmérés eredményeiből összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a hallgatók hozzáállása az IKT eszközök használatához pozitív (H1 igazoltnak tekinthető), bár tisztában vannak a hátrányokkal, hátráltató tényezőkkel is. Ilyen például az esetleges látásromlás, vagy a túlzásba vitt, rossz módszerekkel alkalmazott digitális eszközök használatából adódó kapcsolatok romlása. 2. hipotézisünk is beigazolódtott, miszerint a hallgatók a személyes megjelenést is igénylő IKT eszközöket (prezentáció, órán megoldható applikációs feladatok) részesítik előnyben a képzésük és a gyakorlataik során. Az online tudásmegosztás, az együttes online munka még nem képezi szerves részét tanulmányaiknak. 3. hipotézisünket is bizonyítottnak tekinthetjük, miszerint a jellemző munkaformák, amelyeknél digitális eszközökhöz folyamodnak a frontális jellegű módszereknél jelenik meg (előadás, magyarázat támogatása). Vizsgálatunk eredményeit felhasználva célunk, hogy a tanító szakon bevezetett tantervbe beépített tantárgyainkban (IKT-vel támogatott oktatás, Digitális matematika oktatás) a matematika tanítás során használható további applikációkat, programokat ismertessünk meg a hallgatókkal, emellett pedig a digitális oktatás és ezen belül a digitális matematikaoktatás módszertanát is megtanítsuk a hallgatóknak. Fejlesszük azokat a területeket, amik a kérdőívben hiányosságnak mutatkoznak. Ilyenek voltak az online tudásmegosztás, az együttes, kiscsoportos online munka, esetleg publikálás, előadás.

Irodalomjegyzék

- Buda A. (2007). *Pedagógusok és az IKT kimpetenciaterület*. MultiMédia az Oktatásban 2007 konferencia. http://conf.uni-obuda.hu/multimedia2007/17_BudaAndras.pdf Letöltés dátuma: 2020. december 3.
- Benedek A. (szerk.). (2008). *Digitális Pedagógia – Tanulás IKT környezetben*. Budapest: TYPOTEX kiadó.
- Dringó Horváth I. (2018). IKT a tanárképzésben: a magyarországi képzőhelyek tanárképzési moduljában oktatók IKT-mutatóinak mérése. *Új Pedagógiai Szemle, 2018* (9-10) <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/ikt-a-tanarkepzesben-a-magyarorszag-kepzo-helyek-tanarkepzesi-moduljaban?abstract#main-content> Letöltés dátuma: 2020. szeptember 23.
- Ollé J., Kocsis Á., Molnár E., Sablik H., Pápai A., & Faragó B. (2016). *Oktatástervezés, digitális tartalomfejlesztés*. Eger: EKF Líceum Kiadó.
- Papp-Danka A. (2014). *Az online tanulási környezettel támogatott oktatási formák tanulásmódszertanának vizsgálata*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. http://www.eltereader.hu/media/2015/01/Papp_Danka_A_Online_tanulasi_READ.pdf Letöltés dátuma: 2020. október 20.
- Petz T, & Reider J. (2019). A tanítóképzés matematika oktatásának lehetőségei az innováció és a digitalizáció világában. In: Makkos A., Fehér Á., & Pongrácz A. (szerk.), *Okos lét, innováció és digitalizáció – irányok, trendek és következmények. A XXIII. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete* (280-292). Győr: Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar.

Melléklet

A tanító szakos hallgatók IKT ismeretei a matematika oktatásában című kutatás online kérdőívének kérdései:

<https://docs.google.com/forms/d/1G0ICNkr3QRMWJ-BAbVf2BQcDAWtPiCQCgg-Zmb366yw/edit?usp=sharing>

Hornyák-Kövi Franciska
KULTURÁLIS SOKSZÍNŰSÉG AZ OKTATÁSBAN

Absztrakt

A posztmodern globalizált világban elengedhetetlen, hogy megismerjük a rajtunk kívüli, távoli csoportokat, azok vallását és gondolkodásmódját. Szükség van egy vallási elfogultságtól mentes, minden világnézet számára elfogadható objektív, a mai tudományosság követelményeinek megfelelő kulturális kép kialakítására, valamint a világvallások felekezeti- és világnézet semleges tanítására. Bele kell tanulnunk abba a helyzetbe, hogy olyan világrészben élünk, utazunk és dolgozunk, ahol a határok nem olyan élesek. A globalizáció, a megnövekedett mobilitás következtében a nemzeti kultúrák mellett az interkulturális együttélés mintái is megjelennek. Meg kell tanulnunk azt, hogyan bánjunk más vallási-kulturális csoportokkal, mivel a tőlünk eltérő kultúrák megismerése nemcsak lehetőség, hanem kötelesség is. A tanulmány középpontjában a multikulturalitás, illetve a kulturális sokszínűség áll.

Kulcsszavak: kulturális sokszínűség; multikulturális oktatás; felnőttkori tanulás

Multikulturalizmus/interkulturalizmus és az oktatás

A multikulturalizmus fogalma az évek folyamán az adott társadalmi elvárásokhoz és a folyamatos változásokhoz igazodva jelentésmódosulásokon ment keresztül; tulajdonképpen azt is mondhatjuk, hogy koronként és régióként átalakult, jelentése folyamatosan bővült. Mindkét kifejezés az elfogadás, a nyitottság, a megértés attitűdjét és az oktatási egyenlőtlenség eltörlését, valamint a más kultúrák megismerésére történő hajlandóságot, s mindennek értékékként való elképzelését foglalja magába (Gorski, 2009). Annak ellenére, hogy a szakirodalom előszeretettel használja a két meghatározást egymás szinonimájaként, úgy gondolom mindenképpen szükséges ezek tisztázása az oktatás/nevelés vonatkozásában.

Az európai szakirodalom az *interkulturalizmus* fogalmát akkor alkalmazza, amikor olyan dinamikáról van szó, mint a kultúrák egymásra hatásáról, nevelésről vagy szocializációról. Tehát inkább interkulturális nevelésről és oktatáspolitikáról van szó, mint sem multikulturálisról. A *multikulturalizmus* fogalmát viszont elsősorban a társadalom adott állapotának jellemzésére alkalmazzák, tehát annak a kifejezésére, hogy a társadalomban többféle kultúra él együtt (Forray, 2003).

A multikulturalizmus továbbá egymás mellé helyezi a különböző „többieket” úgy, mint homogén kultúrákat vagy nemzeteket. A kozmopolitizmus a különbséggel szembeni társadalmi attitűdök változatainak egyfajta szintézise. A kozmopolita Európa modellje egyrészt feltételezi az univerzalizmus, az egyenlőség minimumát, ugyanakkor az univerzalizisztikus Európával szemben a dialogikus képzeletet helyezi a középpontba, azaz elismeri és magába foglalja a kizárt Másikat. A kozmopolita szemlélet tartalmaz egy

minimális univerzalizmust, de elismeri a Másikat kívül és belül (Beck & Grande, 2007; Beck, 2012).

Ha multikulturális társadalomról beszélünk, akkor egy szélesebb réteget tudunk meghatározni a multietnikus társadalomnál, hiszen a kultúra fogalmába nem csupán az etnikai kultúrák tartoznak, hanem például a szegények, az ifjúság stb. szubkultúrája egyaránt.

Fontos megjegyezni, hogy az európai szakirodalom használja ebben az értelmezésben ezeket a fogalmakat, az amerikai például inkább a multikulturális nevelésről beszél hasonló tartalommal (Forray, 2003).

A multikulturális/interkulturális oktatás dimenziói és céljai

A diverzitás támogatása az oktatásban és az oktatáson keresztül egy olyan társadalomnak a célja, mely úgy tekint a jövőbe, hogy közben a jelenlét és a jelenlegi problémákkal foglalkozik (Gomes & Buli-Holmberg, 2010). A multikulturális nevelés egyrészt figyelembe veszi a sokszínű kulturális háttérrel rendelkező társadalomban kialakult új igényeket, másrészt olyan koncepciót és programot is magába foglal, mint pl. a multikulturális tananyagfejlesztést, a más kultúrák megismerésének módszertanát, valamint a különböző gondolkodásmódok értékékként való elfogadását (Czachesz, 1997; Banks & Banks, 2001).

Banks (2003) a multikulturális oktatás alábbi dimenzióit határozta meg:

- tartalmi integráció,
- tudáskonstrukciók,
- az előítéletek csökkentése,
- az esélyegyenlőség pedagógiája,
- az iskola kultúrájával, szervezetével foglalkozó elképzelések

Abban az esetben beszélhetünk tartalmi integrációról, ha a pedagógus a tanítási folyamat során információkat nyújt a különböző kultúrákról annak érdekében, hogy tudományterületének, illetve szaktárgyának mondanivalóját, különböző elméleteit, elveket és általánosításokat alátámasszon, vagy épp megcáfoljon. A tartalmi integráció irodalma arra fókuszál, hogy ezen kultúrákról, vallásokról milyen tudáselemek kerüljenek bele a tananyagba, azok hogyan integrálódnak egy már meglévő tantervi anyaghoz. Tehát a tantervet, a tananyagot multikulturális szempontból kell bővíteni, megjelenítve benne az adott ország össznépszerűségét alkotó különböző kisebbségek hagyományait, szokásvilágát, történelmét (Torgyik, 2006).

A multikulturális oktatás egy olyan átfogó iskolai reformfolyamatként is értelmezhető, ami minden diák számára alapvető. Szembeszáll a rasszizmussal, elutasítja azt, miként a társadalmi és az iskolai diszkrimináció valamennyi formáját. Elfogadja és megerősíti a diákok, közösségek és a tanárok által képviselt pluralizmust (legyen az etnikai, faji, nyelvi, vallási, gazdasági vagy nemi stb. különbség). A multikulturális oktatás továbbá áthatja a tantervet és az iskolában alkalmazott tanítási stratégiákat, éppúgy, mint a tanárok, a diákok és a szülők közti interakciókat, és azt, ahogyan az iskola értelmezi a tanítást és a tanulást (Nieto, 1996).

Természetesen érdemes különbséget tenni a multikulturalizmus mint ideológia vagy felfogás és a multikulturalitás mint tényhelyzet között; a többetnikumú világ valóságából alakult ki a multikulturalizmus világszemlélete. Az így megjelenő változások kezelésére pedig különböző reakciók, lehetőségek jelentkeztek.

Bár az említett fogalmak bizonyos ponton fedik egymást, maga a multikulturalitás is többféle nézőpontot és nem egy egységes világgépet hirdet.

A téma összetettségénél ki kell emelni a fogalmi komplexitáson túl (sőt, sok esetben pont amiatt kialakult) a multikulturalitással foglalkozó hazai és nemzetközi szakirodalmak szerteágazó voltát. Azt, hogy ki mit ért ténylegesen ezen kifejezés alatt, nagyban függ az adott ország populációjától és berendezkedésétől. Egy eleve multietnikus ország mást ért alatta és más oktatási tevékenység kapcsolódik hozzá, mint egy nem annyira régóta többnemzetiségű állam és megint máshogy látja az adott problémát egy nemzetállam.

Az alapvető kulturális-vallási ismeretek átadása hozzájárulhat nemcsak a jelenlegi helyzet megismeréséhez, hanem számos múltbéli esemény megértéséhez is. Vallástörténészként hiszek egy olyan objektív szemléletmódban és annak kialakításában, amit a mi diszciplínánkban nemes egyszerűséggel módszertani ateizmusnak nevezünk; ez sosem jelent egyet a hitbéli ateizmussal, csupán az elfogultságtól mentes nézőpontot tartja elérendőnek.

További neveléstudományi vonatkozások

A jelenkori globalizált világban bekövetkezett változások a mindennapi életen túl az iskolai kereteken belül is éreztetik hatásukat. A kialakult helyzetre az iskoláknak is válaszolniuk kell az oktatás színesítésének és a pedagógusok ismereteinek tekintetében egyaránt.

A globalizációs tendenciák felerősítik az igényt a nemzeti identitás megőrzésére, miközben nagyobb szükséglet mutatkozik más népek megismerése, kultúrájának tisztelete iránt (Delors, 1997). Kozma Tamás kifejtette (1995), hogy a fejlett nyugat-európai országok akkor kezdtek komolyan foglalkozni a bevándorlók problémáival, amikor már tömeges méretekben érzékelték, hogy az országban dolgozó vendégmunkások a családjukat a befogadó ország területén alapítják meg, s gyermekeiket ebben az országban kívánják taníttatni. A kulturális különbségekből eredő problémák az oktatás szintjén is jelentkeztek. Egyre inkább világossá vált, hogy a multietnicitásra az iskolarendszernek is válaszolnia kell.

A felgyorsult globalizált világban elengedhetetlen lett az, hogy folyamatosan képezzük és fejlesszük magunkat, bővítsük ismereteinket. A tanulás különböző módokon valósulhat meg. Beszélhetünk formális, iskolarendszerű tanulásról, non-formális (azaz iskolán kívüli, általában munkahelyen vagy civil társadalmi szervezetek és csoportok tevékenységének keretében megvalósuló vagy a formális rendszert kiegészítő szolgáltatások általi)

tanulásról, valamint informális keretek között zajló ismeretelsajátításról, ami a mindennapi élet természetes velejárója (Kraiciné, 2004; Forray & Juhász 2008).¹

A pedagógia és az andragógia közötti különbségek számos területen megmutatkoznak pl. a tanár-diák kapcsolatban, a hallgatók társadalmi helyzetének tekintetében, a tanuló énképét tekintve, a tapasztalatok és a megszerzett tudás mennyiségében. Azonban ami talán a legfontosabb, az a motiváció. Míg a pedagógiában főként külső nyomás hatására valósul meg a tudásátadás, addig az andragógiában ehhez hozzájön egy erős, belső motiváció, elhatározás is. Nyilván a motiváció fogalmának összetett volta miatt érdemes vigyáznunk ilyen csoportosításokkal (hisz a motiváció az életünk során is változik és sokszor a belső – azaz primer, intrinzik – és a külső – szekunder, extrinzik – motiváció együttes hatásáról kell beszélni, valamint sok esetben a belső elhatározás külső nyomás hatására alakul ki és át), azonban annyit kijelenthetünk, hogy felnőttkori tanulás nincsen tartós motiváció nélkül (Bajusz, 2009). Amennyiben a hallgatóság úgy érzi, hogy hasznos, aktuális és fontos ismereteket szerezhetsz, úgy gondolom, a motiváció könnyebben fenntartható.

Érdemes megemlíteni röviden a gerontológia területét is, hiszen az idősebb korosztály is érintett a pedagógustársadalomban. Az ő esetükben is hasonló különbségekkel érdemes számolni, mint az andragógia és pedagógia tekintetében.

A tudásátadás többdimenziós: a felnőtt pedagógus (ha továbbképzésről van szó) non-formális keretek között szerzett új ismereteit a gyermekeknek formális oktatás révén át tudja adni, akik pedig az új tudással hazatérve informális tanulásban részesíthetik a család tagjait.

Összességében elmondható, hogy kevés kutatás-alapú tudással rendelkezünk a tanárok multikulturalitást érintő attitűdjéről és tantermi gyakorlatáról. Magyarországon elsősorban a roma diákok oktatására vonatkozó szakirodalmat és kutatást (pl. Szalai & Schiff, 2014), valamint a határon túli magyarokkal kapcsolatos vizsgálódásokat találunk, továbbá viszonylag új témaként megjelenik a migráns gyermekek oktatásával foglalkozó irodalom is. (pl. Feischmidt & Nyíri, 2006). Saját kutatásom keretében azokat az elemzéseket vettem alapul, amelyek a tanárok multikulturális nézeteit állították a középpontjukba (Csereklye, 2012; Boreczky & Lan Anh, 2017; Gordon, 2014).

Ezen kutatások eredményeiről összességében elmondható, hogy a tanárok nézetei tekintetében inkább a monokulturális szemlélet a domináns (Lan Anh, 2014), valamint a multikulturális tananyag csak úgy jelenik meg, mint „hiánycikk”, ez pedig nehezíti a munkát: a tanárok eszköz nélkülinek és „elhagyatottnak” érzik magukat, illetve az iskoláknak nincsenek kidolgozott intézményi stratégiáik (Gordon, 2014). A Gordon Győri János által szerkesztett tanulmánykötet (2014) kutatásaiban megkérdezett pedagógusok arra a kérdésre, hogy mit értenek multikulturális nevelés alatt, a következő szerteágazó válaszokat adták:

- kulturális sokszínűség, a különbözőségek
- „különbözők együttnevelése”

---

¹ Érdemes megemlíteni még az autonóm tanulást, amikor a tanuló maga kezdeményezi a tanulást, felépít egy tanulási programot, utánajár a dolgoknak és frissíti a már megszerzett ismereteit.

- különböző kultúrák megismerése (ismeretszerzés)
- elfogadás (másság, más kultúrák elfogadása)

Azzal kapcsolatban pedig, hogy milyen tanári személyiségjegyek szükségesek a sikeres multikulturális oktatáshoz, a következő válaszok születtek:

- empátia
- rugalmasság és alkalmazkodó képesség
- alap „jó” tanári kompetenciák

Ezen ismeretek alapján elmondható, hogy a tanárok fejében sokféle kép él a multikulturális oktatásról és annak megvalósításáról, azonban megjelenik ezen ismeretek elsajátításának igénye és szükségessége.

Érdeemes röviden kitérni arra, mit ért a NAT 2012 interkulturális kifejezés alatt: A dokumentum az interkulturalitást elsősorban a nyelvoktatás területéhez kapcsolva elemzi. A Kompetenciafejlesztés, műveltségközvetítés, tudásépítés fejezetben (idegen nyelvi kommunikáció) mint kulcskompetencia jelenik meg (interkulturális készség): „A pozitív attitűd magában foglalja a kulturális sokféleség tiszteletben tartását és a nyelvek, kultúrák közötti kommunikáció iránti érdeklődést és kíváncsiságot”. (NAT II.1. 2012.)

A dokumentum szerint a szociális és állampolgársági kompetenciákhoz magától értetődően hozzátartozik a kultúrák közötti párbeszédre való nyitottság és az interkulturális kommunikáció iránti érdeklődés.

Az Alaptanterv szerint a nyelvtanulás célrendszere között szerepel az interkulturális kompetencia fejlesztése, hiszen az idegen nyelv ismerete interkulturális ismeretekkel gazdagítja a tanulókat és ezek más tantárgyak esetében is hasznosíthatók. A klasszikus nyelvek (latin, ógörög, óhéber) tekintetében az Interkulturális kompetencia külön fülön jelenik meg ugyan, ám nem túlrészletezve, csupán négy sorban.

A dokumentum szerint ezen nyelvek ismerete során a diákok olyan világgal találkoznak, ami „jelentősen eltér a mai valóságtól”, értékhordozó jellege mégis egyértelmű. A nyelvek által kultúrákat is megismernek, s rálátnak európaiságunk kulturális forrásaira. Érdeemes jelen kérdéssel is foglalkozni, hiszen az ókori világban a multikulturalizmus, a vallási szinkretizmus és a művészeti-kulturális kölcsönhatás jelenléte kétségtelen, s mindezek együttesen befolyásolták a modernkori Európa kialakulását.

A téma aktualitása

A posztmodern, globalizált társadalomban elengedhetetlen, hogy megismerjük a(z addig) rajtunk kívüli, távoli csoportokat, azok vallását és gondolkodásmódját. Feltételezem, hogy szükség van egy vallási elfogultságtól mentes, minden világnézet számára elfogadható objektív, a mai tudományosság követelményeinek megfelelő kulturális kép kialakítására, valamint a világ-vallások felekezeti-és világnézet semleges tanítására.

Úgy gondolom, ezen ismeretek birtoklása elengedhetetlen a posztmodern társadalomban, hiszen 2016-ra az interkulturális társadalom egy újabb szintre lépett. Bár

európai szinten ez a folyamat már sokkal korábban végbement (amikor Európa országai multietnikus területekké váltak, és Magyarországon is sokféleképpen jelentkezett), a 2015-ös migráció okozta válság következtében addig fel nem merült kérdések kerültek előtérbe. Bele kell tanulnunk abba a helyzetbe, hogy olyan világrészben élünk, utazunk és dolgozunk, ahol a határok nem olyan élesek; a globalizáció, a megnövekedett mobilitás következtében mára a nemzeti kultúrák mellett egyre inkább az interkulturális együttélés mintái is megjelennek. Meg kell tanulnunk azt, hogy hogyan bánjunk más vallási-kulturális csoportokkal.

Magyarországon egyfajta megosztottság érzékelhető a más kultúrákhoz való hozzáállás tekintetében, ami a kellő ismeretek hiányával is magyarázható: nem tudjuk pontosan mit fogadunk vagy utasítunk el. A posztmodern társadalomban így már nemcsak lehetőség a tőlünk eltérő kultúrájú csoportok megismerése, hanem a mindennapok szükségszerűsége, s ezen ismeretek birtoklása sem csupán lehetőség, hanem kötelesség is, ezért feltételezem az interkulturális oktatás iskolai kereteken belül történő szükségét.

Magyarországon egyfajta megosztottság és nem meglepő módon, fogalomzavar érzékelhető a multikulturális kifejezéssel kapcsolatban. Sok esetben előítélettel és negatív konnotációval is számolni kell, hiszen még a pedagógusok sem pontosan tudják mit is kell az említett fogalom alatt érteni. Nincsenek a kulturális másság kezelésére kialakult intézményi stratégiák és a tanárok szakmai segítség nélkülinek, „elhagyatottnak” érzik magukat (Gordon, 2014).

Továbbá számos nemzetközi és hazai kutatás mutatja be a magyar társadalom migrációval (főként más kultúrájú csoportokkal) kapcsolatos nézeteit, s ezek eredményei is okot adhatnak az aggodalomra. A migráció tekintetében a magyarok minden kontextusban tartanak a bevándorlóktól (vallási, kulturális, jólét, bűnözés, foglalkoztatás), sőt az európai kutatásból az is kiderült, hogy a tagállamok között Magyarország az első helyen áll a bevándorlókhoz kapcsolódó elutasítási mutatók szerint (Messing – Ságvári, 2018). Természetesen ebben az esetben is számolni kell az elsődleges problémával, azaz a megfelelő ismeretek birtoklásának hiányával. A magyarországi xenofóbia jelenségével több kutatás is foglalkozott, s közülük sokan ugyanarra az eredményre jutottak: nemcsak az életkor játszik fontos szerepet az idegenellenes vagy idegenbarát attitűd kialakulásában, hanem a tanultság is. Elmondható, hogy a kevésbé képzettek nagyobb valószínűséggel idegenellenesek, mint a magasabban képzettek, valamint, hogy a templomba járás csökkenti az idegenellenesség esélyét (Sik, Simonovits, & Szeitl, 2016). Ugyanez a kutatás világít rá arra a problémára is, hogy a „társas érintkezések” és az ismeretek mennyiben befolyásolják a xenofóbia kialakulását. Kiderült, hogy akik személyesen ismernek más kultúrájú embereket, azok elfogadóbbak, és hogy a személyes ismertség, valamint a megfelelő tudás (azaz miért is más számomra az a bizonyos „másik”) csökkenti az idegenellenességet.

A fentiek alapján nem egy felülről eldöntött és kialakított segédletre vagy továbbképzésre van (csak) szükség, hanem az érintett pedagógusréteg bevonására, segítségére, véleményezésére egyaránt. Az ő felkészítésük segíti majd a további munkájukat és ők is hozzájárulnak a kulturális ismeretek szélesebb körben történő terjesztéséhez.

Összegzés

A kulturális sokszínűség jelen van a globalizált világunkban és az új helyzethez valamilyen szinten mindannyiunknak alkalmazkodnia kell. Az ehhez kapcsolódó multikulturális ismereteket magába foglaló tudás transzfer jellegű, hiszen ezen ismeretek hatása és hasznossága az iskolai kereteken túl, a mindennapi életben is érezteti hatását, a pedagógusok pedig a gyermekek által a szülőket is eléri új információkkal. A vallások és a kultúrák ismerete tehát interdiszciplináris jellegű, hiszen biztos alapot ad az irodalomtörténet, a történelem, a művészettörténet, a földrajz, a művelődéstörténet és a különböző nyelvek tágabb aspektusú oktatásához és megértéséhez egyaránt.

A modernkori világunkban jelenlévő kulturális szakadékok áthidalásához szükség van a kultúra- vagy vallásközi párbeszédre és olyan szakemberekre, akik az ismereteik segítségével hozzájárulhatnak a párbeszéd sikerességéhez. A másik megismerése fontos, ám ezt mindig csak objektív nézőpontból tehetjük meg. Nem szabad a kultúrák között bármiféle hierarchiát felállítanunk; csupán azok megismerését és esetleges elfogadásukat szabad célként elgondolni.

Irodalomjegyzék

- Bajusz K. (2008). Az időskori tanulásról. *Új Pedagógiai Szemle*, 2008 (3), 69-73.
- Banks, J. A. & Banks, C. A. M. (eds.). (2001). *Handbook of Research on Multicultural Education*. San Francisco: Jossey-Bass
- Banks, J. A. (2003). *Multicultural Education: Goals and Dimensions*. <https://education.uw.edu/cme/view>
Letöltés dátuma: 2019.02.05.
- Beck, U. & Grande, E. (2007). *A kozmopolita Európa. Társadalom és politika a második modernitás korszakában*. Szeged: Belvedere.
- Beck, U. (2012). *A több Európa igazságosabb is. – Interjú Ulrich Beckkel*. <http://ketezer.hu/2012/01/a-tobb-europa-igazsagosabb-is-interju-ulrich-beckkel/> Letöltés dátuma: 2020. 12. 13.
- Boreczky Á. & Lan Anh, N. L. (2017). Budapesti tanárok nézetei a migrációról és a multikulturalizmusról. Szükség van-e a diverzitásra és a multikulturalizmura? *Educatio*, 2017 (26), 404-417.
- Chidester, D. (2002). *Global Citizenship, Cultural Citizenship and World Religions in Religion Education*. Cape Town: HSRC
- Czachesz, E. (1997). Multikulturális nevelés. (szócikk). In Báthory Z. & Falus I. (szerk.) *Pedagógiai lexikon*. II. kötet (pp. 499-500). Budapest: Keraban Könyvkiadó.
- Delors, J. (1997). *Oktatás rejtett kincs. A Jacques Delors vezette Nemzetközi Bizottság jelentése az UNESCO-nak az oktatás XXI. századra vonatkozó kérdéseiről*. Budapest: Osiris.
- Forray R. K. (2003). A multikulturális/interkulturális nevelésről. *Iskolakultúra*, 13. (6-7), 18-26.
- Forray R. K. & Juhász E. (2008). Az autonóm tanulás és az oktatás rendszere. *Új Pedagógiai Szemle* 2008 (3), 62-68.
- Gomes, M.P. & Buli-Holmberg, J. (2010). Focus introduction: Reflections on teacher education for diversity. *Intercultural Education*, 2010 (21), 411-413.
- Gordon Gy. J. (szerk.). (2014). *Tanárok interkulturális nézetei és azok hatása az osztálytermi munkára. Kutatási eredmények*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó
- Gordon Gy. J., Németh Sz., & Czachesz E. (2014). Tanárok interkulturális nézetei és a szülőkkal való együttműködési gyakorlata. *Neveléstudomány*, 2 (2), 39-50.
- Gorski, P.C. (2009). What we're teaching teachers: An analysis of multicultural teacher education coursework syllabi. *Teaching and teacher education*. *Teaching and Teacher Education*, 25 (2) 309-318. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2008.07.008>
- Kozma T. (1993). Etnocentrizmus. *Educatio*, 1993 (2), 195-210.

- Kraiciné Sz. M. (2004). *Felnőttképzési módszertár*. Budapest: Új Mandátum.
- Lan Anh, N. L. (2014). Budapesti tanárok multikulturális attitűdje. *Neveléstudomány*, 2 (2), 10-23.
- Messing V. & Ságvári B. (2018). *Looking behind the Culture of Fear. Cross-national Analysis of Attitudes towards Migration*. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung.
<http://cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/attachment/article/3014/messing-sagvari-fes-study-march-2018.pdf> Letöltés dátuma: 2020.12. 13.
- Nieto, S. (1996): *Affirming diversity: The sociopolitical context of multicultural education*. New York: Longman.
- Sik E., Simonovits B., & Szeitl B. (2016). Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a videgrádi országokban. *Regio*, 24 (2), 81-108.
- Torgyik J. & Karlovitz J. T. (2006). *Multikulturális nevelés*. Budapest: Bölcsész Konzorcium.
<https://www.uni-miskolc.hu/~btntud/multikult.pdf> Letöltés dátuma: 2020.10.19.

Ita Mariann – Grünhut Zoltán
BIZALOM: EMBERSÉG ÉS TÁGASSÁG
ISKOLAPSZICHOLOGUSI REFLEXIÓK EGY ELMÉLETI PROBLÉMÁRA

Absztrakt

Esszénkben újszerű perspektívában értelmezzük a bizalom koncepcióját, két fogalommal – az emberség és a tágasság elméleti mondanivalójával – kiegészítve a szakirodalomban jellemző érveléseket. Célunk ezen újragondolás által az, hogy az eddiginél átfogóbb lencsén keresztül lássuk a bizalom/bizalmatlanság problematikáját, s felismerjük e jelenség generatív dinamikáit mind az egyén társas érintkezései, mind az én önalakítása vonatkozásában, illetve ezek összefüggése tükrében az individuális és társadalmi szabadságtörekvések egybekapcsolódása tekintetében is. Mondanivalónkat nem a szisztematikus elméletadás módszerével bontjuk ki, hanem az esszéforma szubjektív közvetlenségével. Így kívánjuk az absztrakt problémát mindenki számára életközelivé tenni, merthogy senki sem érintetlen e kérdésben. Hogy mennyire nem, azt az írásunk második részében további szubjektív tapasztalatokkal próbáljuk érzékeltetni, amikor is a bizalmatlan gyerek iskolai nehézségeiről, illetve az iskolapszichológus dilemmáiról értekezünk. Miközben a korlátozott feltételek miatt gyakorta a kívánnál és a szándékoltnál kevesebbet tud megtenni a szakember annak érdekében, hogy a gyerekek szenvedésélményeit elviselhetővé tegye, az odafordulás embersége által mégis megteremti a tágasság kölcsönös élményét. Érvelésünk tükrében ez sokszor fontosabb, elképzelhetetlenül fontosabb, mint azt gondolnánk.

Kulcsszavak: bizalom; bizalmatlanság; oktatápszichológia

Bevezetés

Írásunkban az esszéformának megfelelően, tudományos szisztematizálás és szintetizálás nélkül, illetve a művészi reprezentációt mellőzve, noha utóbbihoz a szubjektivitás felvállalt kidomborítása miatt valamelyest közelebb állva, igyekszünk az életet – a normatív értelemben vett jó életet – közvetlenül megszólítani (vö.: Lukács, 1997). Célunk e törekvéssel kettős. Egyrészt újszerű, az emberség és a tágasság fogalmaira építő teoretikus megközelítést adjuk a bizalom/bizalmatlanság problematikájának, ami segíthet keretbe ágyazni mind az egyén társas érintkezéseinek, mind pedig saját önalakításának jellemző dinamikáit, rámutatva ezek elméleti összefüggéseire. Másrészt szubjektív tapasztalat tükrében érzékeltetjük, miként kerül szembe az iskolapszichológus a bizalmatlan gyerek szenvedésélményeivel, s hogyan tud ezekre korlátozott feltételek mellett reflektálni. Azért választottuk az esszéformát, mert a bizalom/bizalmatlanság jelenségéhez való viszonyulás – legyen szó elméletalkotásról vagy társas érintkezésről – megköveteli az én folyamatos reflexivitását és kritikai beállítódását, azaz résztvevői szubjektivitását valamiféle kivonódott látszat-objektivitás pózának erőltetése helyett. Mindannyian egy-

szerre vagyunk ugyanis bízók és bizalmatlanok; percepcióinkban és interpretációinkban, azaz megismerési szintű ideáinkban, illetve azokra épülő praxisválasztásainkban mindkét érzés mindig ott van, ezért a problémát is „belülről”, „érintetteként” kell lát-nunk. Jelen esszét szubjektumokként írtuk tehát, a saját élményeink tükrében avégett, hogy másokat is bevonjunk e párbeszédbe. Ez előfeltétele a bizalom/bizalmatlanság mint absztrakt probléma személyesített, egyediesített megértésének, illetve arra tá-maszkodva, a bizalomra alapozott jó élet kialakításáért tett egyéni/közös erőfeszítések-nek.

Szerkezetileg az írás négy részre oszlik. Az első kettőben a bizalom/bizalmatlanság jelenségét járjuk körbe, új teoretikus prizmat alkalmazva a probléma megvilágításához. Abból indulunk ki, hogy interakciós partnereiben – legyenek azok közeli rokonok, barátok, vagy egészen távoli ismerősök, esetleg teljesen ismeretlen személyek – csak az az egyén tud megbízni, aki általában képes embertársai felé, vagyis a névtelen, arctalan Másik irányában bizalommal lenni (Misztal, 1996). A bizalomnyújtás tehát csupán másodlagosan személyes és személytelen kontextuális körülmények és feltételek függvénye; elsődlegesen diszpozíciónak számít, ami pszichológiailag releváns, morális tartalmú életélmények hatására bontakozik ki az egyénben (Uslaner, 2002). Ezen diszpozíciós hatás leírását szolgálják az emberség és a tágasság fogalmai. A harmadik részben az absztrakt problémát életközeli élménnyé tesszük, amennyiben szubjektív betekintést adunk abba, milyen módon próbál viszonyulni az iskolapszichológus a bizalmatlan gyerekekhez annak érdekében, hogy ezeket az emberséggel és tágassággal összefüggő élményeket fel-, illetve visszaidézzé számukra. Arra kívánunk rávilágítani, hogy az iskolapszichológusnak – megannyi szenvedésélménnyel találkozva – nem szabad elfelednie: mindig képes marad emberséges lenni, s ezzel a gyerekek számára a tágasság élményét megadni. Az utolsó, zárógondolatokat nyújtó, összegző részben inkább a párbeszéd elindítására törekszünk néhány következtetés megadásával.

Bizalom és emberség

A személyközi bizalom esetében gyakorta úgy képzeljük el a felek közötti érintkezést, miszerint van egy megbízó és egy megbízott (a szerepek dinamikusan cserélődhetnek), amely viszonyrendszerben az előbbi részéről az utóbbi felé kimutatott bizalom elváráshoz (mint konkrétumhoz), illetve meghatározott időspektrumhoz kötött (Baier, 1986). Mindez képletben felírva: A megbízik B-ben, hogy az y-t fog cselekedni t időben (lásd pl.: Bauer & Freitag, 2018). Eszerint A (megbízó) bizalmat mutat B (megbízott) felé, mivel úgy hiszi, utóbbi – az érintkezésük kimenetelképpen – valami tőle elvártat fog cselekedni egy adott, a jelenhez képest jövőbeli időpontban (Hardin, 1993). A képlet kifejezi, hogy az érintkezésnek kockázattartalma van (A nem tudja, B mit fog cselekedni, de feltételezésként megfogalmaz egy elvárást, s ezen elvárás mellett elköteleződik), az interakció a jövőbe mutat (B cselekvése vagy a jövőben történik meg, vagy ha már cselekedett, a jövőben lesz világos annak kimenetele), s mindkét fél aktív (A elköteleződik, B pedig cselekszik, aminek függvénye saját megbízhatósága).

A képletből úgy tűnik, mintha A bizalommutatása tudatos választás lenne: elvárást fogalmaz meg, ennek megvalósulhatóságát igazolja önmaga számára, ez alapján kész

elköteleződni, érintkezni. Ez azonban elhamarkodott következtetés, ugyanis csak az interakció vállalása kognitív lépés valójában; hogy A közben bizalommal van-e B felé az affektív (Hardin, 2002). A bizalom mint érzés nem döntés függvénye: az kialakul vagy sem. Viszont emiatt azt kell mondanunk, hogy az érintkezésben való részvétel nem okvetlenül jelent valamilyen szintű bizalommutatást. Bizalom és bizalmatlanság látszólag zéróösszegszerűen összekapcsoltak, amennyiben a csökkenő bizalom, növekvő bizalmatlansággal jár, s fordítva. Ám ez nem ilyen egyszerű, mivel az emberek többsége az esetek többségében egyszerre érez bizalmat és bizalmatlanságot partnerei felé (legyenek azok közeli rokonaik, barátai, vagy teljesen ismeretlenek számukra) (Heller, 2015). Még ha az egyén ezen érzéshullámok kapcsán képes is arra, hogy szituációfüggő/-független módon tudatosítsa maga számára: inkább bizalommal, avagy inkább bizalmatlansággal van a másik felé, nem valószínű, hogy az érintkezésvállalás momentumában mindig igaz lenne: inkább bizalmat érez, s ezért hajlandó az interakcióban részt venni. Az nem kétséges, az érintkezéstől vár valamit a képletbeli A egyén. Azért hajlandó elköteleződni, mert úgy hiszi: B oly módon fog cselekedni, ahogy azt várja tőle. De ezt ugyanannyira hiheti azért, mert megbízik B-ben, mint azért, mert racionálisan végiggondolva a körülményeket és a rendelkezésre álló információkat (B-ről, a közös szituációjukról, a viszonyrendszerükről), egyszerűen nem tartja valószínűnek, hogy B másként cselekedjék, mint azt előfeltételezi róla. Vagyis lehet, hogy A az érzések szintjén megbízik B-ben, de az is lehet, hogy csak visszafojtja a bizalmatlanságérzését az érintkezés érdekében, mert észszerű érvek tükrében meggyőzte magát arról: B nem cselekedhet másként, mint azt várja (Grünhut et al., 2019a).

Mondhatnánk erre: na de a visszafojtott bizalmatlanság már mindenképpen valamilyen szintű bizalom! Ez azonban nem igaz. S ezt könnyű belátni. Ha ugyanis A nem bízik meg B-ben az érzések szintjén, de különböző, racionálisan belátott észérvek tükrében azt gondolja: B cselekedetét, illetve annak lehetséges kimeneteleit nagy valószínűséggel helyesen előfeltételezni tudja, vagyis az érintkezést vállalhatónak, s a bizalmatlanságérzését ezért visszafojthatónak tartja, akkor B akármit cselekszik, nincs feltétlen ráhatása A vele kapcsolatos érzéseire (Grünhut, 2020). Ha B azt teszi, amit A vár tőle, akkor lehet, hogy bizalmat ébreszt benne, de A juthat arra a következtetésre is: okosan gondolkodtam előre, jól mértem fel a helyzetet, jól mérlegeltem B-t és a lehetőségeit, sikerült egy lépéssel előtte járnom, uralni, kontrollálni, befolyásolni a szituációt és a viszonyrendszerünket, akár B-t magát. Márpedig, ha A erre, vagy ehhez hasonló konklúzióra jut, akkor az azt jelenti, hogy nincs, nem is volt, s továbbra sincs bizalma B felé. A racionális észérvek tükrében visszafojtott bizalmatlanság nem egyenértékű a bizalommal. Sőt, ez az állítás radikálisabb megfogalmazásra érdemes: ha minél inkább szükséges az egyén számára, hogy észszerű okokkal igazolja önmagának a másikkal való érintkezés vállalhatóságát (azaz tehát minél inkább racionális biztosítékokat igényel), annál mérsékeltebb részéről az elköteleződés mögötti affektív megalapozottság, vagyis annál inkább bizalmatlan a másik felé (Grünhut et al., 2019b). Mindezeket túl, a racionális igazolásadás reprodukcióval felerősítheti a bizalmatlanságot, amennyiben a döntően ilyen logikával vállalt érintkezésben érintett másik, önmaga és cselekedete által, nem feltétlen tud bizalmat ébresztetni a vele interakcióra lépő egyénben.

Nem szubjektumként létezik ugyanis az állítólagos megbízó számára, hanem dologként. Dologiasított részinformációk formájában címkéződik (ruházódik fel valamilyen jelentéssel) a többi, racionális mérlegelésre (kategorizálásra, értékmérésre, összevetésre) kerülő részlet között (Grünhut et al., 2019a). E dologiasítás mindenképpen akadályozza a bizalmat, annak affektív élményét, hiszen a másik, a bizalom lehetséges címzettje, szem elől tévesztődik, elfelejtődik. Nincs tehát racionálisan megalapozott bizalom. A racionális észérvek csak két funkcióval bírhatnak egy viszonyrendszerben: meg lehet vonni valakitől a bizalmat észszerű okok miatt, illetve vissza lehet fojtani a bizalmatlanságot ugyanebből kifolyólag.

E gondolatmenetre azért volt szükség, hogy felismerjük: a bizalom alapját másutt kell keresnünk, az nem észszerű. Az A megbízik B-ben, hogy az y-t fog cselekedni t időben képlet ugyan helyes, de csak akkor, ha az A megbízik formula önmagában igaz, szituációs konkretizálás nélkül. A megbízik tehát – de kiből, miért? Nem a másikon, hanem a Másikon, vagyis általában az arctalan, névtelen és ismeretlen embertársakban, s nem azért, mert a másik így vagy úgy fog cselekedni, hanem azért, mert a Másik, tehát az embertársak általában valamilyenek (Uslaner, 2002). A bizalom nem racionális okoskodás következménye, nem kognitív tudás hozza létre az affektív érzést. A bizalom interiorizált életemények, mégpedig meghatározó, pszichológiailag releváns, morális tartalmú életemények függvénye, amely diszpozícióként része az egyén személyiségének, befolyásolja annak rutin gondolkodásmódját és praxisválasztásait (vö.: Heller, 2015). Ezen életemények közös gyökértartalmát az emberség jelzőjével foghatjuk át. Olyan, sorozatosan ismétlődő, azaz rendszeresen megélt (kognitív módon tudatosított) és átélt (affektív értelemben, érzelmileg interiorizált) tapasztalatokról van szó, amelyek alapján az egyén úgy vélekedik embertársairól, hogy azok általában elfogadnak és követnek bizonyos morális kritériumokat. Ezek a közös erkölcsi minták teszik lehetővé az embertársakkal való összetartozást.¹ Tartalmukat tekintve e morális kritériumok a következő fogalmakkal körülírhatók: felelősségvállalás (normák követése, szabályok betartása, tiszteletreméltóság); jóindulatúság (kedvesség, nagylelkűség); nyíltság (egyenesség, őszinteség, szavahihetőség); igazságosság (egyenlő bánásmód, elfogultság-mentesség, tisztességesség, becsületesség); önzetlenség (mások érdekeinek figyelembevétele); nagyvonalúság (segítőkézség, oltalmazás); empátia (együttérzés, szociális érzékenység) (Sztompka, 1999). Ha az egyén efféle, pszichológiailag releváns, morális tartalmú életeményeket tud interiorizálni a másokkal való érintkezései során (már korai gyerekkortól a gondozói részéről, aztán később a különböző szocializációs terekben zajló interakcióiban), akkor embertársait alapvetően emberségesnek, s ezért általában megbízhatónak fogja gondolni, akik felé bizalmat mutathat. Tisztában van az egyén azzal, hogy nem mindenki emberséges, de affektív módon előfeltételezhetőnek tartja bárkiről, hogy az. Vagyis mindig a másikon, s kizárólag rajta múlik annak

¹ Összetartozást és nem együvértartozást – amiként azt Ancsel Éva (1981) helyesen megkülönbözteti. Az előbbi univerzalizmusra törekszik, alapja pedig egy mindennél általánosabb morális ethosz [amit Michael Walzer (1994) vékonymoralitásnak hív], míg utóbbi partikuláris kitérítettségre és elkülönültségre hajlik, s talapzata egy sajátos, kulturálisan meghatározott erkölcsiség (ami Walzer szerint a vastagmoralitás). A morális ethosz tisztelete teszi az emberek számára lehetővé, hogy egymás különböző erkölcsiségét elfogadják és becsülni tudják. A közös, ami összeköt, alapozza meg a különböző, ami elválaszt, elismerhetőségét.

megbízhatósága. Bárki lehet emberséges, azaz megbízható, mivel az embertársak általában azok.

Amennyiben a bizalomdiszpozíció a fent tárgyalt életélmények hatására alakul ki az egyénben, akkor okvetlenül igaz az is, hogy a bizalmatlanság éppen ilyen életélmények hiányára vezethető vissza. A bizalmatlan ember tehát élete során, annak több meghatározó szakaszában, köztük az intim kapcsolataiban, szeretethiányt, szándékos rosszindulatot, gonoszságot, önzőséget, őszintétlenséget, igazságtalanságot, kegyetlenséget, érzéketlenséget, megszegyenítést, elhagyatottságot, sértő-bántó bánásmódot, fizikai és/vagy verbális erőszakosságot, egyszóval: embertelenséget szenved el. Traumákon megy keresztül, azokat interiorizálja meghatározó életélményekként, sőt az efféle tapasztalatok sorozatossága miatt szinte kényszeredetten szocializálódik is e nehézségek (szorongások, félelmek) elviselésére. Mivel az embertársait alapvetően embertelennek gondolja, ezért általában bizalmatlan is velük. Emiatt mindig az adott partnerre, a konkrét közös szituációra, a fennálló körülményekre kell odafigyelnie – s folyamatosan figyelni igyekszik (vö.: Hardin, 2006). Próbálja aprólékosan számba venni, felmérni, átgondolni, összevetni, jelentésekkel ellátni, azaz racionális következtetések szempontjából előkészíteni és mérlegelni a részletek sokaságát, mivel azok helyes megismerésén múlik, hogy az egyén megelőzhesse az érintkezésekkel járó esetleges kudarcokat, rossz tapasztalatokat, szenvedéseket (Grünhut et al., 2019a).

Bizalom és tágasság

A jelentőségteljes életélményei hatására az embertársait inkább emberségesnek, avagy inkább embertelennek vélő egyén esetében nem csak arról van szó, hogy a személyiségét meghatározó diszpozícióként bizalommal, avagy éppen bizalmatlansággal viszonyul e szubjektum az arctalan, névtelen, ismeretlen Másikhoz, illetve annak minden egyedi megtestesítőjéhez, akikkel érintkezik. Az emberség jóhiszemű vélelmezése lehetővé teszi ugyanis az egyén számára, hogy tudatosan megélje, illetve érzelmileg átélje a nembeliséget. A nembeliség az embertársi összetartozás marxi-lukácsi eszméje (noha a kettő között vannak konfliktusos ellentmondások) (vö.: Kapitány és Kapitány, 2013). Azt a történelmileg zajló, alávetettség és szabadság dialektikus mozgását kifejező, az emberi mint egyéni létlényeget, s a társadalmi mint kollektív létlényeget egybefogva megragadó, ezek összefonódott kölcsönösségét, mint az élet létlényegét megadó folyamatot jelenti, amely minduntalan, rendíthetetlenül a szabadság irányába törekszik, hátrahagyni igyekeztén az alávetettség korlátait (Bretter, 1979). A nembeliség értelmében minden olyan egyéni szabadságtörekvés egyúttal társadalmi szabadságtörekvés, amely tekintettel van mások szabadságtörekvéseire, azaz univerzális jellegű, miként minden ugyanilyen társadalmi szabadságtörekvés elősegíti az egyének szabadságát is – megkülönböztetés nélkül. A nembeliségnek ezért morális kritériumtartalma van: nem elégséges a szabadság önmagában, a szabadság univerzalizmusa a kívánatos. Ez a morális kritériumtartalom szerinti létlényeszerű összetartozás megegyezik az emberség fent említett fogalmi komponenseivel. Vagyis az embertársait emberségesnek vélelmező egyén azért tudja

meg- és átélni a nembeliséget, mert meghatározó életélményei között számos szeretet-, kedvesség-, nagylelkűség-, őszinteség-, becsületesség-, önzetlenség-, segítőkészség-, gondoskodás-, és empátiatapasztalat van. Ezen életélmények nemcsak bizalmat ébresztenek benne embertársai felé, hanem tevőleges szabadságra törekvéssel is gazdagítják.

A szabadság végtelen. Az élet lényege, de nem mint létállapot, hanem mint előrehaladás (Bahtyin, 1990). Az aktuális egyéni-társadalmi szabadságszint ugyanis mindig meghaladható, s mindig törekedni is kell annak meghaladására. A tegnap embere el sem tudja képzelni a holnap emberének szabadságcéljait. A szabadságra törekvés rendszerint nem lineáris, progressziók és regressziók válthatják egymást, de amíg az egyén életélményei alapján, affektív módon megalapozva hisz az emberségben, s így a nembeliség összetartozását vallja, addig tevőlegesen fog tenni (saját és embertársai elválaszthatatlanul összetartozó) szabadságáért. A bizalomból következő ezen affektív-kognitív szabadságtudat a tágasság élményét adja az egyénnek.

Minden egyén megalkotja és újraalkotja önmagát, folyamatosan és végeérhetetlenül. Ahogy percepciókat és interpretációkat, azaz ideákat konstruál a társadalmi, természeti, tárgyi, illetve nem tárgyasult formában létező, eszmeileg és érzelmileg létrehozott életvilágáról, illetve ahogy mindezt narratív és performatív módon érintkezéseiben előadja és megvitatja, azzal többet mond magáról, semmint a megismerése tényleges tartalmáról (Vandenberghé, 2014). Ugyanaz a valaki vagy valami két különböző ember számára szinte biztosan eltérő formában ismerődik meg, s bár diskurzusaik során elfogadhatják a felek egymás ideáit, akár teljes egyetértésre is juthatnak, véleményük mindig – róluk beszédes – szubjektív igazság marad. Tudásuk ők maguk, ami soha nem lesz összehasonlítható emberektől függetlenül létező objektív Tényekkel (Rorty, 1989). Éppen ezért nem az igazság számít, hanem a közösen létrehozott, megtárgyalt, konszenzuálisan elfogadott, s mindig felülvizsgálható igazságosság (Rorty, 1991).

Önalkotásában az egyén nem korlátlanul szabad, nem is lehet az soha (vö.: Módos és Sutyák, 2012). Nyelvileg strukturált és társas viszonyrendszerekbe ágyazottan létező termelési módok, kulturális minták, történelmi emlékezetek, eszmei-érzelmi nagynarratívák mint racionális és irracionális logikák, társadalmi szerepek és státuszok, intézményi formák, személyes élettörténeti kereszteződések stb. vagyis az absztrakt Hatalom és a konkrét-szubjektív biográfia különféle mátrixai eleve keretek közé szorítják azt az ént, aki saját szubjektuma létrehozásán fáradozik (Butler, 1997). Az egyén soha nem hagyhatja el ezt az elméleti teret, amelyen belül konstruálja és rekonstruálja magát. Ezen önalkotási processzus során az embertársakba vetett bizalom kulcsfontosságú az egyén számára, merthogy a tágasság élményét biztosítja. Ez a tágasság abból fakad, vagyis az önalkotás elméleti terében felvállalható (konfirmálható, betölthető) én-pozíciók azért jelentékenyen számosak az embertársait alapvetően megbízhatónak vélő egyén előtt, mert a másokról feltételezett emberség miatt a szubjektum nem kényszerül mereven önvédő mechanizmusokra (egyedi rutinsémákba rendezett megismerésekre és gyakorlatokra) avégett, hogy az esetleges szenvedésélményeket megelőzze, elkerülje. Mivel az affektív módon bízni képes egyén saját életélményei között döntően emberséggel jellemezhető tapasztalatokat tud, így nyitott az interakciókra, valamint az azokból

felszívott impulzusok befogadására. Bátran kész érintkezni a mássággal, a magáétól eltérő vélekedésekkel, hiszen az embertársak egyedi különbözősége alapvetően nem homályosítja el számára az embertársak közös egységét, azaz a nembeliség összetartozásának meg- és átélt emberségtartalmát, valamint létlényeszerű szabadságtörekvését. A másik tapasztalása tehát nem befolyásolja a Másikról alkotott, érzelmileg megalapozott hitét. Sőt, valójában megerősíti azt, amennyiben a másik felé mutatott bizalom viszonzása, s ezzel a Másik alapvető embersége újra és újra beigazolódik. Pontosan ezen élmény adja meg a tágasságot, ezért mer reflexív módon, kritikai értelemben viszonyulni önmagához az általában bízni képes egyén: miért is ne változhatna énje a saját tapasztalatai, mások vele kapcsolatos reflexiói tükrében?

Az emberségre alapozott affektív élménye és kognitív tudatosítása a nembeliségnek nyitja meg az embertársait általában megbízhatónak vélő egyén előtt a tágasság önalkotási terét, amely valójában az összecsatoló egyéni-kollektív szabadságtörekvések előfeltétele. Azért tud spontán módon, a vágyait-ösztöneit követve, tehát elsősorban nem külső kényszerítés és kognitív belátás hatására előírászerűen, hanem szubjektív motiváció-inspiráció tükrében, affektív értelemben elköteleződve a nembeliséghez illeszkedő szabadságra törni ezen egyén, mert az embertársaival érzelmileg megalapozottan összetartozva, mindenki közös és kölcsönös érdekének, életcéljának tekinti e szándék érvényesülését. Az emberség univerzális jelentőségű morális kritériumtartalmaival összekapaszkodik tehát e szabadságethosz, teljesen és végérvényesen kiemelkedve mindenféle partikuláris megbéklyózottság korlátja alól (Ancsel, 1981). Nem személyes etikáról van tehát itt szó, hanem olyan közös moralitásról, amely mégis a legbensőbb, legsajátabb egyéni szuverenitásnak tűnik fel (Ancsel, 1984). Az embertársait általában megbízhatónak vélő egyén azért képes hinni, azért képes követni ezt az egyéni-kollektív ethoszt, a nembeliség szabadságethoszát, mert az emberség affektív átélése és kognitív megélése okán másokról is azt feltételezi, hogy így gondolkodnak, így tesznek. Ez adja meg az önalkotás szabadságához szükséges tágasság élményét, a szubjektivitás kibontakoztatásának lehetőségét. Az egyén e tapasztalatnak köszönhetően identitási többrétegűsége törekedhet, többféle közösségben érezheti otthonosan magát, többféle perspektíva szubjektív igazságtartalmát ismerheti el, valamint többféle érvelés nyelvét és szótárát tanulhatja meg (vö.: Rorty, 1998). Önalkotása során tehát megsokasodnak a felvállalható én-pozíciók (ki vagyok?), miközben leszűkülnek az elutasítandó alternatívák (ki nem vagyok?). Ez maga a tágasság, ami az embertársakba vetett bizalom nélkül elérhetetlen.

Merthogy mi történik a bizalmatlan egyénnel? Traumatikus szenvedésélményei miatt mások embertelenségéből indul ki. Ezt interiorizálja, s ennek szorongásos érzelmi és mentális állapota képtelenné teszi a nembeliség meg- és átélésére. Emiatt olyan patológiák terhelik meg egyéni megismeréseit és praxisválasztásait, amelyek nem a nembeliség szabadságethosza, hanem valamilyen torzult túlélési készlet hamis szabadságeszménye által motiváltak. Az újabb szenvedésektől való félelem miatt a bizalmatlan egyén önvédő biztosítékokra törekszik érintkezéseiben, s e mechanizmusokat racionálisaknak igyekszik levezetni maga számára. Ám az észszerűség látszata mögött saját sérült szubjektivitása munkálkodik, ami miatt etikusnak vélt, ám

hamis szabadságeszménye jegyében fogant ideái és praxisai önszabotáló rutinsémák alkalmazásába fulladnak. A bizalmatlan egyén ezért úgy konstruálja, de- és rekonstruálja önmagát, hogy az sem a szubjektivitása kibontakoztatása, sem a szabadsága kiterjesztése irányában nem hat. Sokkal fontosabb számára az elutasítandó én-pozíciók szerinti negatív identitásteremtés, mint a mássággal való érintkezés. A bizalmatlan egyén vágya az emberségre, de mivel meghatározó életélményei embertelenség-tapasztalatokkal telítettek, így már maga is olyan merev, kontrollorientált, kritikátlan, reflexivitást nélkülöző megismeréseket és praxisokat alkalmaz, amelyekből hiányzik az emberség másíkhöz való odafordulása. Ez a körforgás ellehetetleníti a nembeliség meg- és átélését, a tágasság élményét. A bizalmatlan egyén fél a változástól, az újdonságtól, a kihívásoktól, a nehézségek megpróbáltatásaitól, az újrakezdéstől, egyáltalán mindentől, ami a jövő kiismerhetetlenségéből fakadhat. Holott éppen a jelenig érő múltja az, ami valójában megbénítja önalkotását, s ezt a terhet csakis a jövőben hagyhatná hátra.

A bizalomhiány – ahogy azt az iskolapszichológus tapasztalja

A bizalmatlanság megnyilvánulási formái a legkülönbözőbbek lehetnek. Gondoljunk csak Erikson (1991) pszichoszociális fejlődési szakaszaira, amikor is az epigenetikus fejlődés elvének megfelelően sikeresen vagy sikertelenül alkalmazkodunk környezetünkhöz. Erikson megközelítése kapcsán, ha alaposabban górcső alá vesszük, feltűnhet, hogy valójában a csecsemőkori bizalom/bizalmatlanság oppozíció húzódik végig minden életkori krízisen, annak különféle életkori megnyilvánulásai jelennek meg később. Az embertársak irányában mutatott bizalmatlanság kisgyerekkorban szégyenként, a játék korában büntudatként, iskoláskorban csökkentértékűségként, serdülőkorban pedig szerepvarként manifesztálódik. Mindezek a hiány létállapotai, egy emberséges világban való lét tapasztalatának hiánya, ami olyan szűk lelki mozgásteret jelöl ki az egyén számára, amelyben a létezéshez való jog kérdőjeleződik meg. A különböző szakaszok egzisztenciális kérdései is valójában mind erre kérdeznek rá. A csecsemőkorhoz kötődő egzisztenciális kérdés (Rendben van, ha én vagyok?) kegyetlen dilemmájának árnyalatai vonulnak végig a különböző életszakaszokon. A kisgyerekkor Az rendben van, ha én cselekszem, mozgok, kezdeményezek? kérdése nem más, mint az a kétség, bízhatok-e abban, hogy mások szerint ez rendben van. A játék korában a központi kérdés: Értékes tagja vagyok a világnak? Vagyis: bízhatok abban, hogy mások értékesnek tartanak? Ha ezekre igen a válasz, a következő időszak, a serdülőkor központi kérdése, Ki vagyok én? Mi lehet belőlem? látszólag már az önbizalomról szól. A kérdés mögötti mélyebb dilemma azonban az: bízhatok-e abban, hogy engeditek, az legyek, aki vagyok.

Azokat a gyerekeket, akik a fent említett egzisztenciális kérdések kapcsán eleve bizonytalansággal küzdenek létjogosultságukat illetően, az iskola kihívásai még bizonytalanabbá, így pedig még bizalmatlanabbá tehetik. A tömegoktatás elidegenítő személytelensége, az iskolai túlterheltségből eredő stressz, a sorozatos versenyhelyzetek és teljesítményelvárások miatti szorongások, a folyamatos megítéltség okán kialakuló megfelelési kényszer, a túlzó formalitásokból és szabályszerűségekből fakadó fásult rutinkövetés, az alulfizetett tanárok frusztráltsága, továbbá az elavult tananyag

kreativitást nyomokban is irtó hatása nem a legideálisabb környezet ahhoz, hogy ízelítőt adjon a bizalmatlansággal küzdő diáknak egy emberséges világban való létezés tapasztalatából. A bizalmatlanság a legkülönfélébb alakokban jelenhet meg, kezdve a félnkségtől a túlzott aktivitáson át, egészen az agresszivitásig. Emiatt beilleszkedési nehézségei lehetnek a bizalmatlan gyerekeknek, s e szenvedésnyomás hatására a diák – optimális esetben – maga fordul az iskolapszichológushoz, de gyakran megesik, hogy tanára-tanítója irányítja oda.

Az iskolapszichológussal folytatott konzultáció sok szempontból eltérő a hagyományos terápiás helyzettől. Nem pszichoterápiáról van szó, hiszen hossza behatárolt, 10–12 alkalmat jelent. Ez az idő mégis megfelelő lehet arra, hogy bizonyos terápiás hatásokat kifejtsenek az együttlétek. Olyan hatásokat, amelyeket a fent említett emberség és tágasság fogalmakkal leírható érzelmi élmények átélésével ragadhatunk meg. Habár az iskolai keretek miatt az alkalmakat két csengetés határolja be, s ezzel a tanórai kötelességek, tennivalók asszociációit keltheti az együtt töltött idő, iskolapszichológusként mégis arra érdemes törekedni, hogy olyan nyílt játéktér jöjjön létre, amely egyfajta winnicoti átmeneti térként belakható és megtapasztalható – a gyerekek és a pszichológus számára egyaránt. (vö.: Winnicot 1999). Az érintkezés közegének ezt az „átvarázslását” ugyanis együtt kell végrehajtani, mert sajnos az oktatási intézményekben általában nincsenek klasszikus „terápiás” szobák. Hiányoznak a képek a falakról, a játékok és könyvek a polcokról, s hiányoznak azok a kényelmes bútorok, melegséget-otthonosságot adó lámpák és szőnyegek is, amelyek segíthetnék az ellazulást, a meghittség közegének tárgyi előfeltételezését. Gyakran nem használt, hivatalos tárgyalókban, félreeső szűk kis termekben kell létrehozni azt a lelki-szellemi tágasságot, ahova jó esetben visszakívánkozik a gyerek. Természetesen ezen élmény előhívása szempontjából az ember-ember kapcsolat bensőségessége az elsődleges, vagyis a figyelem és érdeklődés, a részvétel kifejezése, az együttlét kölcsönössége, ám az érintkezések ismétlődő, minden gyereknél sajátosan alakuló közös térteremtését nehezíti az eszköztelenség.

A korlátozott idő- és térkapacitásokon túl, fontos tudni továbbá azt is, hogy az iskolában nem minden esetben szabad akaratukból kerülnek a gyerekek az iskolapszichológushoz – gyakran a tanító vagy szaktanár küldi őket. Míg a gyermekpszichológusnál adott a szülői konzultáció lehetősége, itt ez sem feltétlenül magától értetődő. A „küldött tanulót” el kell csábítani: el kell vele felejtetni a tapasztalatot, miszerint pszichológushoz tanácsolták, miként abból a szerepéből is ki kell invitálni, hogy tanulóként van jelen, még akkor is, ha egyébként iskolai környezetben vagyunk. Ennek során előbb megbizonyosodik arról: e foglalkozás során nincs jelenéti ív, nem történik semmi, ha jövő héten nem jön. Nem kell szerepelnie, csak ha szeretne, játékból, hogy a szereplő-önmagát felfedezhesse. Egy újszerű viszonyrendszerrel ismerkedik. Felméri a terepet, míg fokozatosan rájön, hogy ő alkotja azt, bevonhatja a pszichológust is annyira, amennyire szeretné. A gyerek szabadságra csábításának számtalan csalétké van. Kipróbált, jól bevált rogersi recept a figyelem, az odafordulás, a tükrözés, valamint az elvárásmentesség keveréke, amely megnyitja a gyermeket, gyanakvása így fokozatosan alábbhagy (vö.: Rogers és Freiberg, 2007). Ez az élmény kicsalogatja őt a gyakran merev,

jó gyerek/rossz gyerek bináris kódok koordinátaival kijelölt korlátok mátrixából, hogy (újra) kipróbálhassa a kreativitás adta spontánabb és rugalmasabb létformákat.

A bizalom fejlesztésének egyik leghatékonyabb módja az, ha a gyerek minél több helyzetben tapasztalhatja meg önmagát egy elfogadó közegben. Legyen ez egyéni beszélgetés, ahol csak rá figyelnek, vagy páros és csoportos foglalkozások, ahol ő is odaforduló figyelmével segítheti társa kibontakozását. A mese-, báb- és drámajátékok a megélhető szerepek skáláját szélesítik. A bizalmatlan gyerek a játék során egyre inkább beleéli magát a játéktérbe, spontán módon helyet követelve magának tágítja azt. A játék olyan kreatív aktus, ahol a játékos belső tartalmait külsővé téve megjeleníti magát a világban, ezáltal énjét mintegy meghosszabbítja. A játék – írja Heller Ágnes – az elidegenedés elleni harc (Heller, 1971). Az egyéni beszélgetés következmény nélkülisége és elvárásmentessége ugyanúgy a játék terén belül valósul meg, mint a hagyományos játékformák. E folyamat a spontaneitás és a szabadság jegyeit viseli magán, míg a játszma ezzel ellentétes fogalom (Bateson, 1955). A játszma során a keretek merevebbek, alkalmazkodásra, szabálykövetésre készítetnek. Nem mondhatjuk azonban, hogy a játszma negatív, a játék pozitív; problémák akkor lépnek fel, ha egyoldalúvá válik valamelyik. Az előbbi túlsúlya elidegenedett, merev, ritualizált magatartás kialakulásának irányába hat (mely amúgy is a bizalmatlan gyerek sajátja), míg az utóbbi a parttalan szétfolyás veszélyével fenyeget. Az iskolai gyakorlatban a játszmák mellett elhalványodik a játék tere. Sajnos még az olyan órák is, mint az ének-zene, rajz vagy testnevelés, melyek szinte kínálják a játék lehetőségét, az értékelés, a verseny és az elvárások mentén könnyen játszmává korlátozódnak. A művészetterápia újratanít rajzolni, a mozgásterápia újratanít mozogni. Újratanításon nem újabb szabályok elsajátítását értjük, hanem azt, hogyan engedhetjük meg magunknak újra a spontán rajzolást, mozgást, ahol a „Fejezd ki önmagad!” instrukció, bármennyire kézenfekvő lenne, ezúttal nincs segítségünkre. Világunkban mára ez a látszólag játékra hívó felszólítás is a játszma alakját öltötte, ahol az egyre autentikusabb lét nyomasztó elvárássá lett.

Az iskolákban tehát fontos lenne a játék és játszma egyensúlyát helyreállítani, amelyben az iskolapszichológus – a maga másikat lenni hagyó attitűdjével – az önkifejezés nyomása alól is mentesít, s helyette a szabad, sokoldalú önmegtapasztalás feltételeit mint lehetőséget teremt meg. Ezzel a gyereket elfogadó közeg várja, puhára fog esni: ha elesett, felkel magától és mehet tovább. Ha elégszer megtapasztalja ezt az élményt, akkor el meri mondani és játszani, le meri rajzolni azokat a titkokat, vágyakat, érzéseket és gondolatokat, amiket esetleg soha korábban. Bátran elsírhat olyan könnyeket is, amikről azt gondolta, rég felszáradtak, hiszen elég nagy hozzájuk és ezt már otthon megbeszélték. Élmények, átváltozások, emlékek gyűlnek a két-három hónap alatt. A gyerek aztán megy tovább, kicsengettek. Vége az alkalmaknak és az iskolapszichológus abban bízik: emlékezni fog erre az önmagára. A néhány hét alatt kiépített ön-émlék konstrukciót rekonstruálni szeretné majd szabadon, másokkal is, ehhez pedig alkotva keres elég tágas tereket.

A fenti gondolatokat az iskolapszichológusi tevékenység során tapasztalt nehézségek születték. Talán túl idealisztikus, esetleg naiv reményt fogalmaznak meg. Az elrendelt alacsony iskolapszichológusi munkaidő, a tanárok és szülők különböző elvárásai,

valamint a növekvő számú problémásnak ítélt gyerek hatására a rendelkezésre álló tér egyre szűkül. Ezen a lelkiállapoton átlendülni, s a gyerekek számára hitelesen képviselni a szabadságot és emberséget úgy válik lehetővé, ha az iskolapszichológus hisz abban, hogy a korlátozottra szabott átmeneti idő, amelyet egy maguk alkotta átmeneti térben tölthetnek együtt, élő benyomásokat és tapasztalatokat hoz létre.

Összegzés

Esszénkben a bizalom/bizalmatlanság problémáját új megvilágításba igyekeztünk helyezni, s ezzel egy újszerű elméleti megközelítés főbb csapásvonalait kijelölni. Azt szerettük volna kidomborítani, hogy a bizalom/bizalmatlanság nemcsak az egyén társas érintkezéseit befolyásolja alapjaiban, de magát az ént mint cselekvőt is merőben eltérő korlátok közé helyezi önalkotása tekintetében. Megbízni nem lehet csak egyes emberekben; a bizalom általában az embertársaknak szól. Akkor, ha az egyén emberséges élettapasztalatok alapján tudja létrehozni, s minduntalan újraalakítani önmagát a tágasság elméleti terében. Senki sem végletesen bízó vagy bizalmatlan. Mindünkben a bizalom és a bizalmatlanság érzése egyszerre van jelen. Viszont minél inkább vagyunk bizalmatlanok, annál inkább kényszerülünk a másokkal való interakciók vállalhatóságának racionális igazolására, amely mint rutinszerű gondolkodásmód és praxis azzal fenyeget, hogy lassan felszámoljuk saját bízó-énünket. Nem véletlenül alkalmazunk ilyen megismeréseket és gyakorlatokat. Szenvedésteli élettéményeink tettek minket bizalmatlanná. Ám minél merevebben e tapasztalatok interiorizálása határozza meg a másokhoz való viszonyulásainkat, annál inkább kívülré kerülünk embertársainkhoz, sőt önmagunkhoz képest is. Ez az a jelenség, amivel az iskolapszichológusok gyakorta szembesülnek. Természetesen, minden gyereknek megvan a maga története, a maga szenvedésélménye, s egyedi eseteket nem szabad közös nevezőre redukálni. Ugyanakkor a szenvedés tapasztalata mindenkiben bizalmatlanságot szül. Miközben egyéni traumákra rendkívül nehéz megnyugtató reflexiókat adni, különösen korlátozó feltételek mellett, addig a bizalmatlanság mindig oldható emberséges odafordulással, vagyis kedves, nagylelkű, őszinte, önzetlen, empátikus figyelemmel és játékkal.

Köszönetnyilvánítás

Grünhut Zoltán munkája az NKFIH által támogatott „Az Európai Unió normatív szerepvállalása” című kutatás része (a PD124706 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a PD17 pályázati program finanszírozásában valósult meg).

Irodalomjegyzék

- Ancsel, É. (1981). *Írás az éthoszról*. Budapest: Kossuth.
 Ancsel, É. (1984). *Éthosz és történelem*. Budapest: Kossuth.
 Bahtyin, M. (1990). *Art and Answerability: Early Philosophical Essays*. Dallas: University of Texas.
 Baier, A. (1986). Trust and Antitrust. *Ethics*, 2, 231–260.
 Bateson, G. (1955). *A Theory of Play and Fantasy*. New York: Ballentine.

- Bauer, P. C. & Freitag, M. (2018). Measuring Trust. In Uslaner, E. (ed.): *Social and Political Trust* (pp. 24– 44). Oxford: Oxford University.
- Bretter Gy. (1979). *Itt és mást. Válogatott írások*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Butler, J. (1997). Esetleges alapok: A feminizmus és a posztmodern kérdés. *Thalassa, 1*, 11–31.
- Erikson, E. (1991). Az életciklus: az identitás epigenezise. In Erikson, E. (szerk.): *A fiatal Luther és más írások* (pp. 437–497). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Grünhut Z. (2020): Az én és a Másik közötti határmegvonás járványidőszakban. Esszé az embertársakba vetett bizalomról. In Fokasz, N., Kiss, Zs. & Vajda, J (szerk.): *Koronavírus idején* (pp. 87–93). Budapest: Replika Alapítvány.
- Grünhut Z., Köműves D. & Bodor Á. (2019a). A bizalomelmélet kritikai újragondolása az eldologiasodás szempontjából. *Replika, 113*, 11–24. DOI: 10.32564/113.2
- Grünhut Z., Bodor Á. & Hegedűs M. (2019b). A bizalom morális-emocionális és racionális igazolásainak empirikus vizsgálati lehetőségei. *Replika, 113*, 25–43. DOI: 10.32564/113.3
- Hardin, R. (1993). The Street-level Epistemology of Trust. *Politics and Society, 4*, 505–529.
- Hardin, R. (2002). *Trust and Trustworthiness*. New York: Sage.
- Hardin, R. (2006). *Trust. Key Concepts Series*. London: Polity.
- Heller Á. (1971). *Társadalmi szerep és előítélet*. Budapest: Akadémiai.
- Heller Á. (2015). *Az önéletrajzi emlékezés filozófiája*. Budapest: Múlt és Jövő.
- Kapitány Á. & Kapitány G. (2013). *Szellemi termelési mód*. Budapest: Kossuth.
- Lukács Gy. (1971). *Történelem és osztálytudat*. Budapest: Gondolat.
- Lukács Gy. (1997 [1911]). Az esszé lényegéről és formájáról. Levél a „kísérlet”-ről (Levél Popper Leónak). In Lukács Gy.: *A lélek és a formák* (pp. 11–34). Budapest: Napvilág.
- Misztal, B. A. (1996). *Trust in Modern Societies*. Cambridge: Polity.
- Módos Á. & Sutyák T. (2012). Alanyeset. Michel Foucault szubjektum-felfogása. *Imágó, 23*, 33–54.
- Rogers, C. R. & Freiberg, H. J. (2007). *A tanulás szabadsága. Életmód, pedagógia, pszichológia, vezetés*. Budapest: Edge 2000–Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- Rorty, R. (1989). *Contingency, Irony and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University.
- Rorty, R. (1991). *Objectivity, Relativism and Truth*. Cambridge: Cambridge University.
- Rorty, R. (1998). *Truth and Progress*. Cambridge: Cambridge University.
- Sztompka, P. (1999). *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University.
- Uslaner, E. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University.
- Vandenbergh, F. (2014). *What's critical about critical realism?* Abingdon–New York: Routledge.
- Walzer, M. (1994). *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad*. New York, University of Notre Dame Press.
- Winnicott, D. (1999). *Játszás és valóság*; Budapest: Animula.

Mangné Kardos Zita – Kovács Éva

A PÁLYAVÁLASZTÁS ÉS A PÁLYAORIENTÁCIÓ KIHÍVÁSAI – AZ ÖNISMERET ÉS A MOTIVÁCIÓ FONTOSSÁGA

Absztrakt

A digitális korszak, az ipar 4.0 technológiai változásai eddig nem látott méretű gazdasági lehetőségeket prognosztizálnak. Az innovációs folyamatok egyre gyorsabbak és komplexebbek, az elsajátításukkal generált tudás gyakorlati alkalmazása révén a gazdasági hatékonyság és növekedés multiplikálódik. Ezen változások áttétes, ún. spillover hatása a munkaerőpiacon erősen dominál, attól folyamatos alkalmazkodást vár el. A gazdaság által elvárt munkavállalói kompetencia készségek ennek következtében állandó jelleggel változnak, a szakmai ismeretek mellett egyre inkább előtérbe kerül a flexicurity tükrében az alkalmazkodóképesség, a változásra és változtatásra való készség. A kompetenciák fejlesztéséhez és megértéséhez nélkülözhetetlen a megfelelő önismeret. A pályaaorientációs folyamat egyik lényegi eleme az önismeret feltérképezése, az önmagunkról alkotott kép, az öndefiníció kialakítása. Vizsgálatunkban az önértékelő eljárások egyik formáját, a kérdőíves felmérést alkalmaztuk. A kérdőívek produkciófelülete a személyes hatékonyságra és a munkamotivációra irányult. A kutatás arra a kérdésre kereste a választ, hogy a vizsgált célcsoport – egy felsőoktatási szakképzés volt és jelenlegi hallgatói – személyiségjegyei és a munkáról alkotott értékei alapján a megfelelő képzést választotta-e.

Kulcsszavak: önismeret; önértékelés; kompetenciák

Bevezetés

Az Európai Unió országainak többféle kihívással kell szembenéznie napjainkban. A globalizáció hatalmas méreteket öltött, a gazdasági integrációs folyamatok világméretűvé váltak. Mind ezek pozitív hatással vannak a foglalkoztatásra és a növekedésre, de szembe kell néznünk az árnyoldallal is: az elöregedő európai társadalmak, a viszonylag alacsony foglalkoztatási ráták és a munkanélküliek tartósan magas arányának problémáival (Európai Közösség, 2007).

Az ipar 4.0. néven ismertté vált korszak napjaink történelme, amelyet az 1970-es évektől kezdődően az infokommunikációs technológiák (IKT) dinamikus fejlődése és térhódítása, a harmadik ipari forradalom készített elő. Az IKT fejlődése révén a szolgáltatások hozzáadott értéke jelentősen megnövekedett, ez pedig elsősorban a magasán kvalifikált munkaerőt igénylő tudásalapú szolgáltatások növekvő termelékenységének volt köszönhető (Szalavetz, 2008). Megteremtődtek a tudásalapú társadalom feltételei, és a humán tőke a gazdasági növekedés kulcsává nőtte ki magát. Az ipar 4.0. az internet vezérelte folyamat, ahol nemcsak az emberek, hanem a kiber-fizikai rendszerben maguk a gépek is kommunikálnak egymással. Brettel és szerzőtársai (2014)

szerint ez a forradalom hozza létre az intelligens terméket és termelési folyamatot. A forradalom által generált új kihívások elsősorban a munkaerőpiacot érintik érzékenyen, köszönhetően a robotika és a jelentős mértékű automatizáció térhódításának. Kovács (2017) rámutat arra, hogy amíg az egyik oldalon a hatékonyság és a termelékenység jelentős növekedése következik be, ami magával vonzza az életszínvonal növekedését is, addig a munkaerőpiacon a technológia fejlődésével az élők munkája mellett előtérbe kerülnek az automatizálható, robotizálható munkakörök. A mesterséges intelligenciával rendelkező robotok ugyanis hatékonyabban és kevesebb hibaszázalékkal képesek ellátni az adott feladatot (Fekete, 2018). Ezt a megállapítást az Európai Unió (Osha, 2015) jelentése is alátámasztotta, mely szerint kevesebb emberi munkaerőre lesz szükség azokban a munkakörökben, ahol a feladatok egyértelműen körülírhatóak. A jelentés szerint azonban nemcsak az alacsony képzettségű vagy képzettség nélküli munkaerőt igénylő munkahelyek vannak veszélynek kitéve, hanem a közepesen képzett munkaerő iránt is csökkenés várható a munkaerőpiacon. Az alacsony képzettségű munkavállalók egy részét felszívja a munkaerőpiac, hiszen az automatizálható tevékenységek mellett az egyszerűbb, nem automatizálható tevékenységek elvégzésére is szükség van, és habár alacsony bérszint mellett, de a szaktudást nem, vagy csak minimális mértékben igénylő foglalkozások ezt a réteget fogják felszívni (Moravec-paradoxon; Moravec, 1990). Az igazi vesztes a közepesen képzett szakmunkás réteg lesz, hiszen az ő területeiket tudják majd kiváltani a robotok. Ha a prognózis helyesnek bizonyul, akkor a jelenlegi állások egyharmada az elkövetkező néhány évtizedben teljesen megszűnhet (Némethy, 2018). Azonban ennek a technológiai-gazdasági paradigmaváltásnak pozitív hozadéka is van a munkaerőpiac számára Szalavetz (2018) szerint, mert a magas szaktudást igénylő foglalkozások iránt rohamos keresletnövekedés várható, megfelelő piaci bérezés mellett.

A technológiaváltás azonban magával vonzza a tudás és a kompetenciák megváltozásának szükségességét. A megmaradó munkakörök is állandó alkalmazkodást követelnek meg a munkavállalóktól. A World Economic Forum 2015-ben elkészített jelentése, „A munka jövője” címmel az ún. Top 10 munkavállalói kompetenciát mutatta be 2015-2020 vonatkozásában. A komplex problémamegoldás, a kritikus gondolkodás, a kreativitás, az asszertivitás, az együttműködési készség szerepel az első öt helyen, ami alapján elmondható, hogy azok a képességek és készségek kerülnek előtérbe, amelyek az innovatív, kreatív munkavállalóra jellemzőek (World Economic Forum, 2016). A jövő sikeres munkavállalói nem passzívak, és nem a robotszerűen végrehajtandó feladatokra fogékonyak (Némethy, 2018).

A folyamatos technológiai fejlődésben és innováció biztosításában az interaktív tanulásnak közvetlen szerepe van. Szükségszerűvé válik a tapasztalva tanulás, a közvetlen ismeretszerzés, és a kollektív szaktudás szintjének emelése (Borgulya & Kovács, 2018). Az infokommunikációs technikák állandó fejlődése és a tudásmegosztás olyan hívószavak, amelyek folyamatos kutatási területeket jelentenek, ha a digitalizáció mentén meg akarjuk érteni és fogalmazni a szükségszerű és egyben elvárt kompetenciákat.

A pályaaorientáció, pályatanácsadás és az önismeret összefüggései

A pályaaorientáció és a pályatanácsadás kapcsolatára a kölcsönösség jellemző. Előbbi az egyén sokoldalú támogatását jelenti, amelyben az egyén és környezete közötti folyamatos interakció figyelhető meg, míg utóbbi az egyén pályaválasztásához és pályafejlődéséhez nyújtott szakmai segítséget foglalja magában. Völgyesy (2009) szerint a XVIII. század végén Franciaországban az ipari forradalom és a francia forradalom által generált gazdasági és társadalmi változások következtében a munka újszerű értelmezést kapott. Megjelenik a munkavégzés öröme, ami az előállított produktumban testesül meg. Ehhez szorosan kapcsolódik maga a munkatevékenység öröme, amit ma önmegvalósításként értelmezünk. Már nemcsak az ember fizikuma, hanem egyéni tulajdonságai, képességei, értelmi fejlettsége is előtérbe került a produktum előállítása során, ami előre vetítette a ma pályaválasztásnak nevezett folyamatot, ami az egyéni adottságok, képességek és alkalmasság közötti különbségekben nyilvánul meg (Völgyesy, 2009). A kapitalizmus kialakulásakor, a munkamegosztás differenciálódásával, az újabb és újabb szakmák megjelenésével párhuzamosan alakult ki az az igény, hogy az egyén támogatást kapjon a megfelelő szakma kiválasztásához (Zakar, 1988).

A tudásalapú társadalom gondolkörének előtérbe kerülésével és a globalizáció következtében dinamikusan változó gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális környezet hatására alapvető változások következtek be a munkaerőpiacon. A gazdasági fejlődés kulcsává az innovatív termék- és szolgáltatásfejlesztés vált. Azonban ahhoz, hogy a gazdaság ennek meg tudjon felelni, új termelési technikákra, szakmákra és készségekre van szükség. Az alkalmazkodókészség és a változásra való készség rendkívüli módon felértékelődött. Másrészt az európai szociális modellek fenntartásához és megerősítéséhez biztosítani kell a szociális védelmet, a társadalmi kohéziót és a szolidaritást. A munkavállalóknak lehetővé kell tenni, hogy elsajátíthassák azokat a készségeket és szakmákat, amelyekkel kellő biztonságban a munkaerőpiacon tudnak maradni, így biztonságosan tudják megtervezni életpályájukat (Európai Közösség, 2007). Az Európai Unió döntéshozói így arra a következtetésre jutottak, hogy a gazdasági versenyképesség a humán tőke minőségétől függ, mivel a tudásalapú társadalom megvalósulása maga után vonzza a gazdasági fejlődést, a foglalkoztatás növekedését, valamint a társadalmi kohéziót. A flexicurity, más néven a rugalmas biztonság e kettősséget, azaz a rugalmas munkaerőpiacot és a megfelelő biztonságot helyezi a középpontba. Az Európa 2020 Stratégia egyik fő irányvonala a munka világába történő felkészítés, ehhez azonban segítségül jelennek meg a pedagógiai-pszichológiai jellegű pályaaorientációs szolgáltatások. A tudás tehát egy olyan tőkévé vált, amely a hatékony termelékenységhez nélkülözhetetlen, hiszen az egyén belső értékrendje és szükségletei is motiválják. A tanulás át- és felértékelődött, az élethosszig tartó tanulás keretein belül megjelenik a munkahelyeken is. Ennek egyik pillére, az élethosszig-tartó tanácsadás vagy életpálya tanácsadás egyre nagyobb szerephez jut. Ez a tanácsadás nemcsak a munka- és oktatás területein jelentkezik, hanem a szabadidő eltöltésének helyszínein is. Globálisan átfogja az egyén mindennapi élethelyszíneit, folyamatos segítséget nyújtva a minőségi javításokban. A pályaaorientáció tehát nem tekinthető egy statikus, adott időpontban

bekövetkező döntési pontnak, az egész egyéni életutat végig kell, hogy kísérje (Vámosi, 2015).

Ahhoz, hogy egyéni életpályánkat sikeresen formáljuk, megfelelő tudásra és készségekre, vagyis életpálya-építési kompetenciákra van szükségünk. Ezen kompetenciák alatt az önismereti elemeket, azaz az érdeklődést, a készségeket, képességeket, értékeket és a munkamódot, és a környezet elemeit, azaz a foglalkozások, pályák, a munkaerőpiac, és a képzési rendszer ismereteit, értjük (Borbély, Pecze, Gyöngyösi, & Juhász, 2013).

Az önismeret az ember személyiséggé válásának folyamatában alakul ki, és ebben a folyamatban az önismerethez jutás, az énkép kialakulása és az önmegvalósításra való törekvés egymást erősítve fejlődik. Az élet különféle területein elért eredményeink tudatosítása, saját cselekvéseink értékelése, mások cselekvéseire adott válasz reakcióink mind szerepet játszanak az önismeret formálásában. Az énkép kialakulása azt jelenti, hogy miként gondolkodunk jövőnkéről és lehetőségeinkről. Ezek olyan ideális énképek, amiket egyrészt szeretnénk elérni, másrészt szeretnénk elkerülni. Az énkép fejlődése az ember és környezete közötti interakcióban bontakozik ki. Az ember személyisége csak akkor válik harmonikussá, ha azokat a tevékenységeket, amiket saját maga választott vagy amiket kapott és elvárnak tőle, szívesen végzi és jó kapcsolatban van környezetével. Az önmeghatározás, azaz az önmagunkról alkotott kép előrevetíti a szakmai fejlődés irányvonalát is. Ezáltal alakulnak ki a preferenciák, az érdeklődési irányok és az értékek (Budavári, Takács & Kasik, 2013).

A személyes hatékonyság

A hatékonyság fogalmával több tudományág is foglalkozik. A neoklasszikus közgazdászok a 19. században úgy vélték, hogy a mérlegelés, azaz a tevékenység hozamainak és ráfordításainak összehasonlítása minden gazdasági tevékenység alapelve. A mérlegelés két oldalról közelíthető meg. Az egyik, amikor a rendelkezésre álló erőforrásokból a maximális eredményt kívánjuk elérni. Ez az eredmény szemléletű lex maximi elve. A másik, amikor egy adott eredményt az erőforrások minimális ráfordításával kívánunk elérni. Ez a ráfordítás-szemléletű lex minimi elv (Hausmann, 2009).

A 21. század emberének a folyamatos alkalmazkodáshoz azokat a tulajdonságokat kell erősítenie, amelyek átsegítik őt a nehéz időszakokon és sikeresen helyt tud állni a mindennapokban. A munkaerőpiacon a karrier kompetenciák és az élethosszig tartó tanulás jelentik a sikerhez vezető utat. Különösen nehéz a fiatal korosztály helyzete, akik a pályaválasztás kihívása előtt állnak (Vámosi, 2011). Az ő pályaválasztási döntéseik hátterében álló tényezők vizsgálata Donald E. Super pályaegettségi koncepciójával kezdődött (Super, 1968). E koncepció szerint a pályaegettség egyrészt attól függ, hogy az egyén mennyire képes a karrierjével kapcsolatosan egyedül reális döntéseket hozni, másrészt attól, hogy az adott fejlődési szakasz feladataival mennyire képes megbirkózni. Maga a pályafejlődési folyamat az egész szakmai életutat átölelő, dinamikus változó pszichoszociális folyamat. A tipikus beállítódások és az életkori jellemzők e folyamat

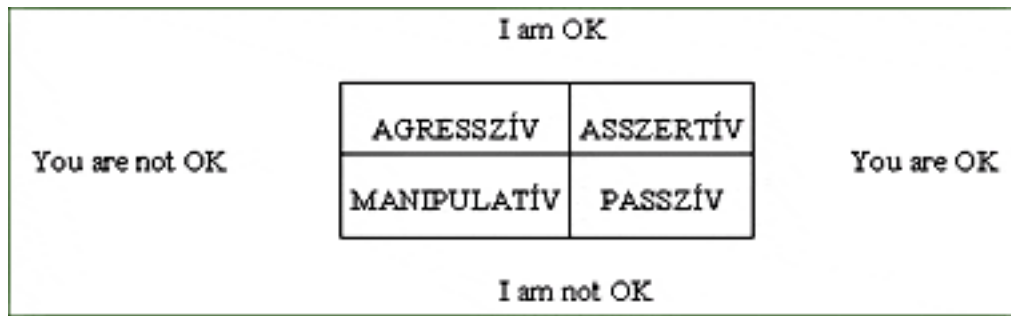
egyres szakaszaiba, illetve alszakaszaiba illeszthetőek be. Ezek a szakaszok a növekedés, a felfedezés, a konszolidáció, a fenntartás és a hanyatlás fázisai. A pályaeérettség öt dimenziója a Super-i elmélet szerint a pályaválasztás felé való irányultság, a szakmai információgyűjtés, a következetes orientáció, az érdeklődés és a reális attitűdök végleges kifomálódása, ami által az egyén és a foglalkozás illeszkedése is megtörténik (Super, 1957; Super & Bohn, 1971). Super (1990) „Szivárvány modell”-je szerint ez a pályaválasztó korosztály a felfedezés stádiumában van, amikor is többféle tevékenységet kipróbálnak és tapasztalataik függvényében hozzák meg elsődleges döntésüket, ami sok esetben nem az utolsó. A pályaválasztás tehát nem egy egyszeri döntési pont, hanem egy fejlődési folyamat, ami az életpálya-építés egyik eleme. Kiss (2009) szerint az életpálya-építés magában foglalja a foglalkozási szerepekre való felkészülést, az iskola- és pályaválasztást, a foglalkozással való identifikálódást, valamint a szakmai szerepek eléréséhez szükséges információk összegyűjtését és értékelését. Az életpálya-építés szempontjából kulcsfontosságú az én-hatékonyság, amely a szociál-kognitív karrier elmélet központi eleme. Az elmélet Bandura (1977) nevéhez fűződik, aki szerint az én-hatékonyság az egyén abba vetett hite, hogy képes sikeresen cselekedni. Személyes hatékonyság nélkül az ember nem kitartó és nincs motivációja a küzdelemre, tehát az én-hatékonyság az önmotiváció központi eleme. A szociál-kognitív megközelítés az egyén személyes jellemzői, viselkedése és a szociális környezetének interakcióit vizsgálja, és az életpálya-építésre ható ösztönző és káros elemeket is feltárja. Lent, Brown és Larkin (1986) munkásságának köszönhetően az én-hatékonyság fogalma beépült az életpálya-építés témakörébe, mégpedig a tudatos karriertervezés formájában. Az én-hatékonyság alakulásában jelentős szerepet töltenek be a korábbi siker- vagy kudarcélmények, a mások által delegált modellek, a bátorítás és a meggyőződés. A munka világának felfedezése kapcsán a karrierre vonatkozó információk összegyűjtése és az életpálya-tervek kidolgozása is az én-hatékonyság függvénye. Lent és Brown (2001) arra a következtetésre jutottak, hogy az én-hatékonyság élményének fokozódása elősegíti a korábban megvalósíthatatlannak tűnő célok elérése iránti törekvést és ezzel együtt az egyéni érdeklődési irány meghatározódását is.

A magas én-hatékonyságú emberek Bandura (1986) szerint kitartóbbak, keményebben dolgoznak. Elégedettebbek a munkájukkal és az életükkel (Judge et al., 1998), és céltudatosabbak, hisznek abban, hogy céljaikat el tudják érni (Locke et al., 1984), ezáltal teljesítményük akár kimagasló is lehet (Mitchell et al., 1994).

Az, hogy hogyan reagálunk egy adott élethelyzetre, amibe kerülünk, értékelésünktől függ. Ha tartunk a helyzettől, mert kockázatosnak vagy veszélyesnek ítéljük meg, akkor egy sajátos védekezési mechanizmust állítunk fel ellene. Azonban, ha jónak találjuk a helyzetet, sikert remélünk az eseményektől, akkor várakozással tekintünk elébe, nyitottak leszünk. Mára már közkeletűvé vált az a mondás, hogy „I am OK, you are OK”, ami azt jelenti, hogy nemcsak önmagunkat, hanem másokat is elfogadunk. Amennyiben sikerül ezt a harmóniát kialakítani, képesek leszünk az adott helyzeteket asszertívan kezelni (Gyarmathy, 2002).

Az 1. sz. táblázat egy négyféle viselkedéstípust tartalmazó mátrixot mutat be, amely önmagunk és a mások felé irányulásból tevődik össze:

1.táblázat: Önmagunk és mások elfogadása

Forrás: Gyarmathy, 2002

Az asszertív sajátosságú ember elfogadja és tiszteli önmagát és másokat is, képes a reális önértékelésre, felelősséget vállal cselekedeteiért, saját érdekeit megfelelően tudja képviselni úgy, hogy mások érdekeit sem hagyja figyelmen kívül. Őszintén, nyíltan beszél, viselkedik és meghallgat másokat is.

Az agresszív típusú embernek nincs önbizalma, nem fogad el másokat, sőt negatív érzései vannak velük szemben. Egyfajta felsőbbrendűségi érzés uralkodik benne, ezt haraggal és vádaskodással mutatja ki és minden helyzetet uralni akar. Mások érzései hidegen hagyják.

A manipulatív jellegű ember szintén önbizalom hiánnyal küzd, önértékelése ezáltal alacsony. Nem fogadja el sem önmagát, sem a környezetét, gyanakszik és nem őszinte, ezáltal mások önértékét is aláássa. Jellemző rá a motivátlanság és hajlamos a depresszióra.

A passzív viselkedésű ember is jellemzően alacsony önértékeléssel rendelkezik, nem tudja önmagát elfogadni. Önmaga iránt negatívan érez, kisebbségi komplexusa van, ezáltal hajlamos feladni céljait. Gyakran van lelkiismeret furdalása, és cselekvéseiben nem motivált (Gyarmathy, 2002).

A kutatás bemutatása

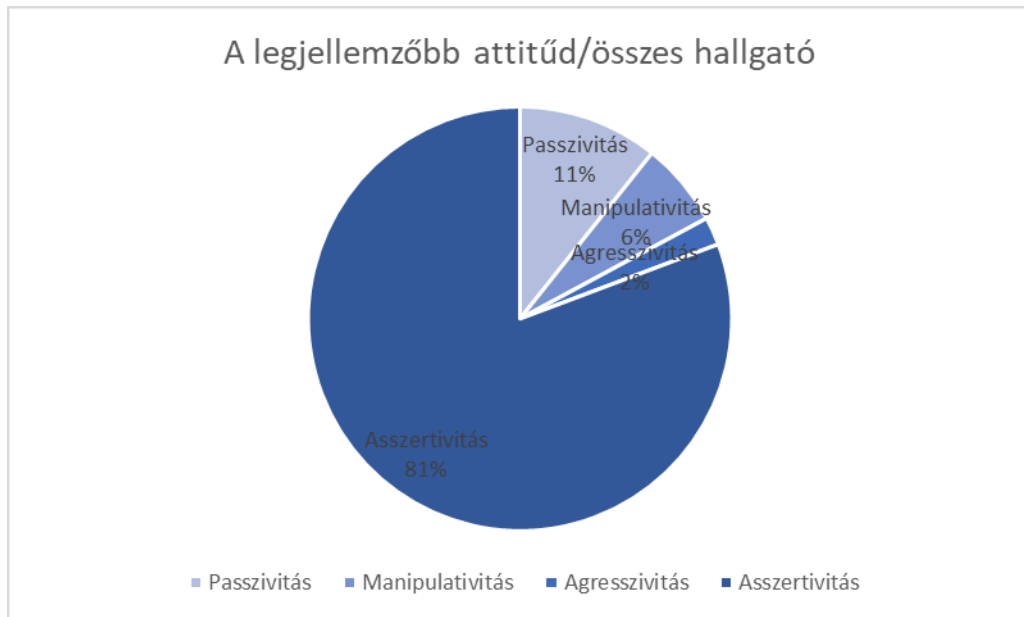
A vizsgálatban kétféle önismereti teszt került kitöltésre.

A személyes hatékonyság kérdőív

A magyar nyelvű kérdőív elkészítése és használata Gyarmathy Éva, klinikai és neveléstanai szakpszichológus, az MTA Természettudományi Központ Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetének tudományos főmunkatársa nevéhez fűződik (Gyarmathy, 2000). Kutatói kérdéseink arra irányultak, hogy melyik az az attitűd, amely a vizsgált hallgatói csoportban dominánsan megmutatkozik, valamint arra, hogy az egyes attitűdök milyen arányban jellemzőek a célcsoportra. A vizsgálatban 67 hallgató vett részt, mindegyikük a Televíziós-műsorkészítő Felsőoktatási Szakképzés volt vagy jelenlegi hallgatója. Az adatokat 2019 és 2020 között vettük fel a Pécsi Tudományegyetem Műszaki és Informatikai Karán. A kitöltött kérdőívek értékelése során minden hallgatónál megvizsgáltuk, hogy az egyes attitűdök összpontszáma a teljes pontszám mekkora hányadát adja, és ez alapján rangsorba állítottuk az adott hallgatóra jellemző attitűdöket,

végül a teljes mintára vonatkozóan összesítést végeztünk. Az 1. ábra a hallgatókra leginkább jellemző attitűdök megoszlását mutatja.

1. sz. ábra: A legjellemzőbb attitűd/összes hallgató

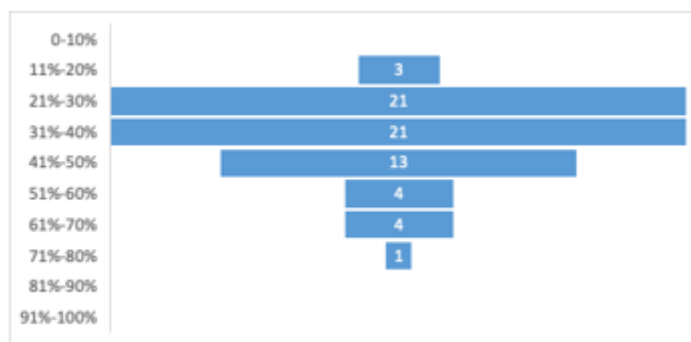

Forrás: saját szerkesztés

Az ábrából jól leolvasható, hogy az asszertivitás jellemzi leginkább a hallgatókat (81%), amely szerint ez a részcsoport elfogadja önmagát és másokat, reálisan értékeli, felelősségtudata kialakult és úgy képviseli saját érdekeit, hogy közben a mások véleményét, nézeteit is figyelembe veszi. Ez az attitűd a Televíziós-műsorkészítő Felsőoktatási Szakképzés elvárt kompetenciával teljes mértékben kongruenciát mutat, hiszen a szak elvárásai a jó kommunikációs készség, az együttműködésre és a csapatmunkára való hajlandóság és alkalmasság, a kezdeményezőképeség, az önálló döntési képesség és a nagyfokú kreativitás. Elmondhatjuk, hogy a vizsgált hallgatók nagy valószínűséggel megfelelő képzést választottak és jó eredményeket érhetnek el választott szakmájukkal a későbbiekben. A maradék 19%-ra elsősorban a passzivitás (11%), a manipulativitás (6%), és csak nagyon kis mértékben az agresszivitás (2%) a jellemző attitűd. Feltehetően ezek a hallgatók még nem tudnak azonosulni megfelelően a képzéssel, elképzelhető, hogy a későbbiek során pályaelhagyók lesznek.

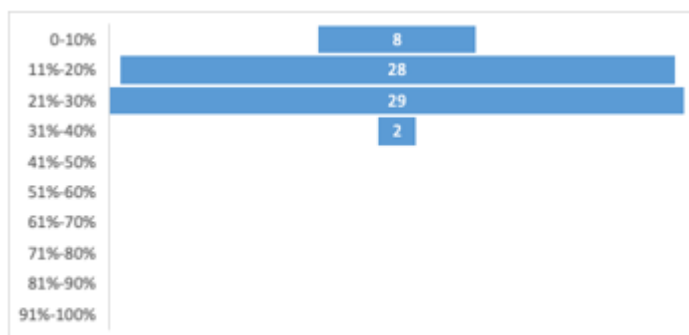
A 2., 3., 4. és 5. ábra az egyes attitűdök eloszlási arányát mutatja meg a teljes vizsgálati csoportban.

2.sz. ábra: Az aszertivitás attitűd megoszlása a vizsgált hallgatói csoportban

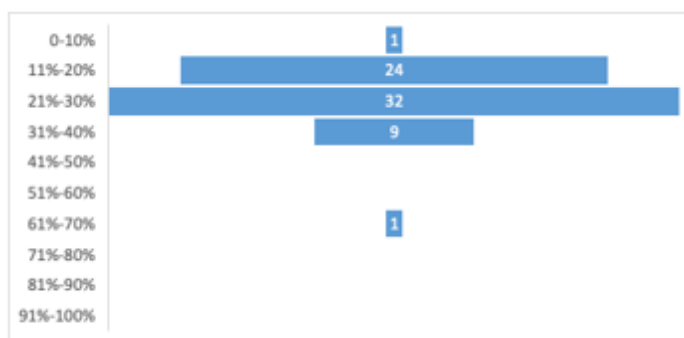
Forrás: saját szerkesztés

3.sz. ábra: Az agresszivitás attitűd megoszlása a vizsgált hallgatói csoportban

Forrás: saját szerkesztés

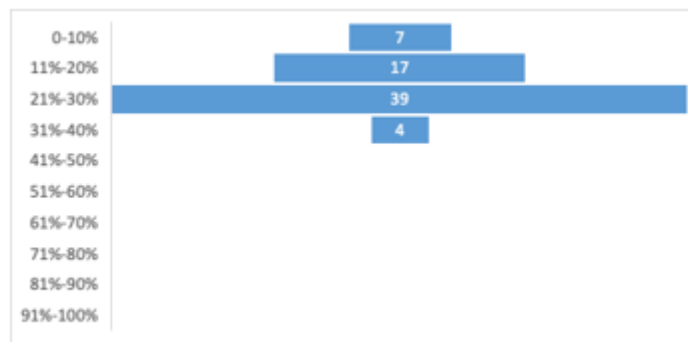
4.sz. ábra: A passzivitás attitűd megoszlása a vizsgált hallgatói csoportban

Forrás: saját szerkesztés

5.sz. ábra: A manipulativitás attitűd megoszlása a vizsgált hallgatói csoportban

Forrás: saját szerkesztés

Az ábrákból megállapíthatjuk, hogy az asszertivitás attitűd már elmozdulást mutat abba az irányba, hogy a vizsgált hallgatói csoportra egyre nagyobb mértékben jellemző legyen. Ugyan a legtöbb érték a 21-40% közé esett, a csoport nagyjából egyharmadánál már egyfajta dominancia mutatkozik irányába, ez pedig egy pozitív fejlődési folyamat feltételez. A másik három, „negatív” attitűd, az agresszivitás, a passzivitás és a manipulativitás az alsó sávokban szóródik leginkább, egy kiugróan magas értékkel. A kapott eredmények megfeleltethetőek Super pályafejlődési modelljében az adott korosztály jellemzőinek, amely szerint a keresés stádiumában lévő fiatal felnőttek igyekeznek összegyűjteni a lehetséges információkat az általuk érdekesnek talált pályákról, miközben kipróbálják képességeiket az iskolában, a hobbijaikban, a szünidőben és részmunkaidős foglalkozásokban. A szerzett tapasztalataikat feldolgozzák és értékelik, miközben egyre több realitás elemet vesznek számításba. Keresik identitásukat és ezt különböző szakmai területeken ki is próbálják. A pályafejlődési folyamat elején tartanak, így a szakma számára kevésbé preferált attitűdök még jelentős mértékben jelen vannak bennük. Ugyanakkor a folyamat pozitív haladási iránya már látszik, hiszen az asszertív attitűd egyre nagyobb szerepet kap jellemükben.

Munkamotivációs kérdőív

A kérdőív produkciófelülete a munkahatékonyság vizsgálata volt. A motiváció egész életünket végigkíséri, így jelentősége megkérdőjelezhetetlen. A munkahelyi motiváció a kimagasló teljesítmény kulcsa. A motivált munkavállaló esetében növekszik a munkavállalói elkötelezettség, ilyen esetben pedig nagyobb energiával és erőfeszítéssel törekednek a feladatok ellátására, aminek az eredménye munkateljesítményük növekedése. Azokon a munkahelyeken, ahol magas az elkötelezett munkavállalók aránya, csökken a fluktuáció, míg a termelés és a hatékonyság megnövekedik. A pozitív munkahelyi légkörhöz szervesen hozzátartozik a munkavállalói elégedettség, ami ugyancsak további fejlődésre ösztönöz. A motiváltság arra ösztönzi a munkavállalókat, hogy elérjék személyes- és karriercéljaikat. A munkavállalói hatékonyságot is jelentősen befolyásolja a motiváció, hiszen maga a hatékonyság nemcsak a képzettségen és a képességeken múlik, hanem attól is függ, hogy a munkavállaló hajlandó-e feladatai

elvégzésére. Ha a képesség és a hajlandóság együtt mozog, akkor nemcsak a hatékonyság, hanem az eredményesség is megsokszorozódik (Benyovszky, 2017).

A kérdőív kitöltésében 85 hallgató vett részt, de 3 kérdőív értékelhetetlen volt hiányos kitöltés miatt. A résztvevők mindegyike a Televíziós-műsorkészítő Felsőoktatási Szakképzés volt vagy jelenlegi hallgatója. Az adatokat 2019 és 2020 között vettük fel a Pécsi Tudományegyetem Műszaki és Informatikai Karán. A kérdőívek elemzésével arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a három motívum – a teljesítmény, a társulási és a hatalmi – közül melyik motiválja leginkább a hallgatókat.

A teljesítménymotivált emberek az olyan munkaköröket keresik, ahol állandó a kihívás, nagy a terhelés, nagyok az elvárások. Emiatt stressztűrő képességük is magasnak mondható.

A társulás-motivált emberek a csapatmunkát részesítik előnyben, úgy érzik, hogy a hatékony együttműködés eredményeképpen jobb eredményeket érhetnek el.

A hatalmi-motívum által vezérelt emberek hisznek a vezetés hatalmában, az alá-fölérendeltségben. Ettől függetlenül nem biztos, hogy jó vezetők lennének.

A kérdőívben a legalacsonyabb pontszámot kapott motívum a legdominánsabb az adott hallgató esetén, míg a legmagasabb pontszámot kapott motívum a legkevésbé jellemző rá.

A 2. táblázatban összesítettük, hogy hány hallgató értékelte az adott motívumot a legalacsonyabb és legmagasabb pontszámúra.

2. sz. táblázat: A legalacsonyabb és a legmagasabb pontszámú motívumok hallgatói összesítése

	MOTÍVUMOK		
	Teljesítmény	Társulás	Hatalmi
Legalacsonyabb pontok	12 fő	66 fő	4 fő
Legmagasabb pontok	28 fő	6 fő	48 fő

Forrás: saját szerkesztés

A táblázatból megállapítható, hogy a vizsgált hallgatók kiemelkedően nagy arányában (80 %) a társulási motívum dominál. A teljesítmény motívum a hallgatók 15%-ra jellemző, míg a hatalmi motívum csupán a hallgatói kör 5%-nál domináns. Ha megnézzük a legmagasabb elért pontok arányát, a hallgatók 59%-ára a legkevésbé jellemző a hatalmi motívum, 34%-ára a teljesítmény motívum, míg csupán 7% esetén nem játszik szerepet a társulási motiváció. A kapott eredmények ennél a vizsgálatnál is nagymértékű kongruenciát mutatnak a Televíziós-műsorkészítő Felsőoktatási Szakképzés elvárt kompetenciáival, hiszen a szak legszignifikánsabb elvárásai a csapatmunka, a jó kommunikációs készség, az együttműködési hajlandóság, a felelősségvállalás, a döntési készség és hajlandóság.

Összességében a kérdőívek kiértékelése során megállapítottuk, hogy a minta jelentős hányada – 80% körül – az adott munkaterületnek megfelelő értékeket részesíti előnyben,

így ebből a szempontból pályaválasztásuk megfelelőnek mondható. Az önértékelő és munkamotivációs kérdőívek jelentősége vitathatatlan, hiszen sok esetben segíthet megelőzni a téves pályaválasztást.

Összegzés

A kor kihívásai a pályaválasztást és pályaaorientációt kiemelt rangra emelték. A digitális korszak és az állandó technológiai változások jelentősen átalakítják a gazdaságot mozgó rugókat. A jelen gazdaságának egyik legfontosabb építőköve az innováció. Kutatási témánk szempontjából az emberi erőforrásokban rejlő lehetőségeket, - mint az iskolázottság, a magasan kvalifikált munkaerő-piaci szegmens súlya -, valamint az innovatív magatartás lokális lenyomatait megfelelően támogató intézményrendszer jelenlétében látjuk a sikerességet. Ugyanakkor az is jól körvonalazódik, hogy az innováció széleskörű gazdasági kontextusa mellett egyre inkább felértékelődik ennek a fogalomnak a társadalomtudományi aspektusa.

Szeretnénk azt is kiemelni, hogy a technológiaváltások és az innovatív folyamatok egyre gyorsabbak és komplexebbek, az elsajátításukkal generált tudás gyakorlati alkalmazása révén a gazdasági hatékonyság és növekedés egyre összetettebb. Ezeknek a trendeknek a munkaerőpiacra gyakorolt hatása folyamatos alkalmazkodást vár el a jövő munkavállalóitól. A gazdaság által elvárt munkavállalói kompetencia-készségek ennek következtében állandó jelleggel változnak. A pályaaorientáció folyamatelvéssége jól látszik, a társadalom, a gazdaság, a környezeti kultúra és főként a technológia folyamatos változásai és kihívásai ezt szükségszerűvé teszik. A tudástársadalom mára már jól meghatározó szükséglete az egyén változásra való alkalmasságának erősítése, amelynek fontos része a döntéshozatal, a megújulás képessége, a rugalmasság és az innovációs képesség. Mindezekon túl azonban az is látszik, hogy a sikeres pályaaorientáció az önismereten túl sokban múlik a pedagógiai és oktatási módszertanok jövőbeni változásaitól. Attól, hogy a képzés, hogyan követi a gazdaság, a munkaerőpiac kihívásait, képessé válunk-e egy olyan gondolati lépésváltásra, amely a tudásra épülő társadalmak nélkülözhetetlen elvárása.

Irodalomjegyzék

- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Benyovszky, T. (2017). Miért fontos a munkahelyi motiváció? Szervezetfejlesztés mindenkinek! Blogmagazin. <http://bespokeprinciples.com/rolunk/2017/11/15/miert-fontos-munkahelyi-motivacio/> Letöltés dátuma: 2020.10.12.
- Borbély-Pecze, T.B., Gyöngyösi, K., & Juhász, Á. (2013). Az életút-támogató pályaaorientáció a köznevelésben (1. rész), A pályaaorientáció új szemlélete és a hazai helyzet, *Új Pedagógiai Szemle*, 2013 (5-6), 32-49. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/az-eletut-tamogato-palyaaorientacio-a-koznevelésben-1-resz-0> . Letöltés dátuma: 2020.05.10.
- Borgulya, Á. & Kovács, É. (2018). A klaszterkommunikáció és határterületei kutatásának kurrens témái: felvetések és bepillantás a szakirodalomba. *Tér, Gazdaság, Ember*, 6 (2), 65-83.

- Brettel, M., Friederichsen, N., Keller, M., Rosenberg, M. (2014). 'How Virtualization, Decentralization and Network Building Change the Manufacturing Landscape: An Industry 4.0 Perspective'. *World Academy of Science, Engineering and Technology, Open Science Index 85, International Journal of Information and Communication Engineering*, 8(1), 37 - 44. <http://waset.org/publication/How-Virtualization,-Decentralization-and-Network-Building-Change-the-Manufacturing-Landscape:-An-Industry-4.0-Perspective/9997144> Letöltés dátuma: 2020.09.15.
- Budavári-Takács, I. & Kasik, L. (2013). *Önértékelő és egyéb eljárások fejlesztése az egész életen át tartó pályorientációs tevékenység támogatására (általános iskolások, középiskolások és állásukeresők számára)*. TÁMOP-2.2.2-12/1-2012-0001 „A pályorientáció rendszerének tartalmi és módszertani fejlesztése” kiemelt projekt. https://palyaorientacio.munka.hu/files/ModszertaniSegedanyagok/Önértékelő%20és%20egyéb%20eljárások%20fejlesztése_2013.PDF. Letöltés dátuma: 2020.05.20.
- Európai Közösség (2007). *A flexicurity közös alapelvei felé: több és jobb munkahelyet rugalmasság és biztonság révén*, Európai Bizottság Foglalkoztatási, Szociális és Esélyegyenlőségi Főigazgatóság. http://www.pestesely.hu/doc/A_flexicurity_kozos_alapelvei_fele.pdf Letöltés dátuma: 2020.09.15.
- Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség (2016). *Összefoglalás, Éves jelentés*. <https://osha.europa.eu/hu/publications/annual-report-2015-summary> . Letöltés dátuma: 2020.09.16.
- Fekete, B. (2018, február 20). Jön a negyedik ipari forradalom és kereshetünk magunknak új munkát. *Portfolio.hu*. <https://www.portfolio.hu/uzlet/20180220/jon-a-negyedik-ipari-forradalom-es-kereshetunk-magunknak-uj-munkat-277111> Letöltés dátuma: 2020.09.15.
- Gyarmathy, É. (2002). Asszertivitás – önellfogadás és mások elfogadása. *Lélekben otthon*. <https://www.lelekbenotthon.hu/2002/09/gyarmathy-eva-asszertivitas-onelfogadas-es-masok-elfogadasa/> Letöltés dátuma: 2020.10.12.
- Gyarmathy, É. (2000). Személyes hatékonyság kérdőív. <http://koll.uni-obuda.hu/hirek/2011/hatekonysag/Asszertivitas-Teszt.pdf> Letöltés dátuma: 2019.05.10.
- Hausmann, P. & Madár, P. (2009). *Bevezetés a közgazdaságtanba*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/23085/hausmann-peter-bevezetes-a-kozgazdasagtanba-pte-ktk-pecs-2009.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Letöltés dátuma: 2020.02.03.
- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C., & Kluger, A. N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: The role of core evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 83 (1), 17–34. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.83.1.17>
- Kiss, I (2009). *Életvezetési kompetencia. Észlelt életvezetési én-hatékonyság mintázat elemzése tanácsadási szolgáltatásokat igénybe vevő felsőoktatási hallgatók mintáján*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE PPK, Pszichológia Doktori Iskola. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/46243/Kd_11241.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Letöltés dátuma: 2020.09.25.
- Kovács, O. (2017). Az ipar 4.0 komplexitása – I. rész. *Közgazdasági Szemle*, 64 (július-augusztus), 823 – 851. http://real.mtak.hu/60073/1/07_KovacsA_u.pdf. Letöltés dátuma: 2020.09.15.
- Lent, R.W. & Brown, S.D (2001). The Role of Contextual Supports and Barriers in the Choice of Math/Science Educational Options: A Test of Social Cognitive Hypotheses. *Journal of Counseling Psychology*, 48 (4), 474-483.
- Lent, R.W., Brown,S.D., & Larkin, K.C. (1986). Self-Efficacy in the Prediction of Academic Performance and Perceived Career Options. *Journal of Counseling Psychology*, 33 (3), 265-269.
- Locke, E. A., Frederick, E., Lee, C., & Bobko, P. (1984). Effect of self-efficacy, goals, and task strategies on task performance. *Journal of Applied Psychology*, 69 (2), 241-251.
- Mitchell, T. R., Hopper, H., Daniels, D., George-Falvy, J., & James, L.R., (1994). Predicting self-efficacy and performance during skill acquisition. *Journal of Applied Psychology*, 79 (4), 506-517. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.79.4.506>
- Moravec, H. (1991). *Mind Children*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.

- Némethy, K.A. (2018). *A jövő munkahelyének HR igény változásai a robotizáció és a fenntartható fejlődés tükrében. Doktori értekezés.* Gödöllő: Szent István Egyetem. https://szie.hu/sites/default/files/nemethy_krisztina_ertekezes.pdf. Letöltés dátuma: 2020.09.16.
- Rigó R. & Kántor J. (2012). *Jövőtervezés.* Kecskemét: Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Kara. <http://oszkdk.oszk.hu/DRJ/5153/cedulas#> Letöltés dátuma: 2019.05.20.
- Super, D. E. (1955). Dimensions and measurement of vocational maturity. *Teachers College Record*, 57, 151–163.
- Super, D.E. (1957). *The psychology of careers.* New York: Harper & Row
- Super, D.E. (1968). *Work Values Inventory.* Boston: Houghton Mifflin
- Super, D.E., Bohn, & Matin J. (1971). *Occupational Psychology (Behavioural Science in Industry).* London: Tavistock Publications.
- Super, D.E. (1990). A lifespan, life-space approach to career development. In Brown, D. & Brooks, L. (Eds), *Career choice and development: Applying contemporary theories to practice (2nd Ed.)*(pp. 197-261). San Francisco: Jossey-Bass.
- Szalavetz, A. (2008). A szolgáltatási szektor és a gazdasági fejlődés. *Közgazdasági Szemle*, 55 (június), 503–521. <https://econpapers.repec.org/scripts/redirect.php?u=http%3A%2F%2Fwww.kszemle.hu%2Ftartalom%2Fletoltes.php%3Fid%3D1001;h=repec:ksa:szemle:1001>, Letöltés dátuma: 2020.10.15.
- Szalavetz, A. (2018). Ipari fejlődés és munka a tudásalapú társadalomban, *Magyar Tudomány* 179, 55–60, DOI: 10.1556/2065.179.2018.1.6, http://real.mtak.hu/80709/1/MaTud20181_6_u.pdf, Letöltés dátuma: 2020.10.15.
- Vámosi, T. (2011). *Képzés, tudás, munka.* Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Vámosi, T. (2015). *Tanoncból mesterember.* Pécs: Szerzői kiadás. <https://mek.oszk.hu/14800/14888/14888.pdf> Letöltés dátuma: 2020. 12. 29.
- Völgyesy, P. (2009). A tanácsadás aktuális kérdései. *Életpálya-tanácsadás* 1 (1-2), 20-25. http://epa.oszk.hu/02500/02512/00001/pdf/EPA02512_eletpalya_tanacsadas_2009_1-2.pdf. Letöltés dátuma: 2020.09.20.
- World Economic Forum (2016). *The future of jobs. Employment, skills and workforce strategy for the Fourth Industrial Revolution.* <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs>. Letöltés dátuma: 2020.09.20.
- Zakar, A. (1988). *Pályaválasztási elméletek.* Budapest: Tankönyvkiadó.

Mellékletek:

1. sz. melléklet: Személyes hatékonyság kérdőív

Forrás: Gyarmathy, 2000 <http://koll.uni-obuda.hu/hirek/2011/hatekonysag/Asszertivitas-Teszt.pdf>

Személyes hatékonyság kérdőív (Gyarmathy, 2000)

Kérem, pontozza 0-5-ig, hogy mennyire tartja igaznak az állításokat. 0 = egyáltalán nem igaz 5= teljesen igaz

Sokszor félek attól, hogy mit gondolnak az emberek rólam.	1.	0 1 2 3 4 5
Hajlamos vagyok másokra hagyatkozni.	2.	0 1 2 3 4 5
Ha meg akarok valamit tudni, azt megkérdézem.	3.	0 1 2 3 4 5
Általában jól érzem magamat.	4.	0 1 2 3 4 5
Szeretem elkerülni a szemkontaktust.	5.	0 1 2 3 4 5
Hamar elvetem mások ötleteit.	6.	0 1 2 3 4 5
Gyakran türelmetlen vagyok az emberekkel.	7.	0 1 2 3 4 5
Hajlamos vagyok magányosnak érezni magamat.	8.	0 1 2 3 4 5
Gyakran gondolom, hogy nem fogok tetszeni másoknak.	9.	0 1 2 3 4 5
Lényegében szeretem a munkámat.	10.	0 1 2 3 4 5
Gyakran érzem sértve magamat.	11.	0 1 2 3 4 5
Az emberek idegesítőek.	12.	0 1 2 3 4 5
Gyakran érzem, hogy nem bízhatok meg az emberekben.	13.	0 1 2 3 4 5
Hajlamos vagyok másokat okolni, ha a dolgok rosszul mennek.	14.	0 1 2 3 4 5
Könnyen úgy érzem, hogy kritizálnak.	15.	0 1 2 3 4 5
Sokszor én vagyok az egyetlen, aki meg tudja oldani a feladatot.	16.	0 1 2 3 4 5
Gyakran elgondolom, hogyan vághatnék vissza másoknak.	17.	0 1 2 3 4 5
Általában másokkal egyenlőnek érzem magamat.	18.	0 1 2 3 4 5
Általában hagyom, hogy mások döntsenek helyettem.	19.	0 1 2 3 4 5
Ritkán dicsérek meg másokat.	20.	0 1 2 3 4 5
Hajlamos vagyok azt gondolni, hogy mások jobbak nálam.	21.	0 1 2 3 4 5
Hátsó gondolatra gyanakszom, amikor kérnek tőlem valamit.	22.	0 1 2 3 4 5
Általában szeretem az elképzeléseimet megbeszélni másokkal.	23.	0 1 2 3 4 5
Gyakran kapok elismerést azért, amit teszek.	24.	0 1 2 3 4 5

Kiértékelés a Személyes hatékonyság kérdőívhez (Gyarmathy, 2000)

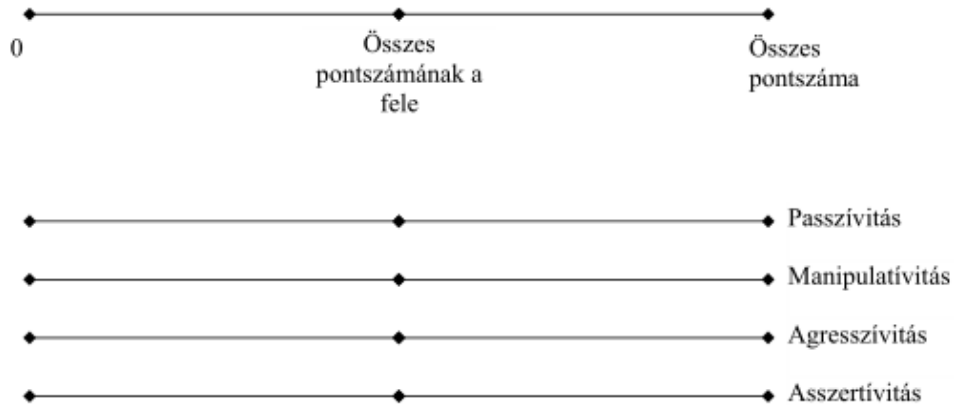
Írja a sorszám mellé, hány pontot adott a megfelelő sorszámú kérdésre.

Passzívitás	Manipulatívitás	Agresszívitás	Asszertívitás
1.	8.	6.	3.
2.	11.	7.	4.
5.	13.	12.	10.
9.	15.	14.	18.
19.	17.	16.	23.
21.	22.	20.	24.
Összesen:	Összesen:	Összesen:	Összesen:

ÖSSZES PONTSZÁMA: ..... (ADJA ÖSSZE A NÉGY ÖSSZESÍTETT PONTSZÁMOT)

A PONTSZÁMOK ÉRTELMEZÉSE:

Rakja sorrendbe a négy összesített pontszámot, és látni fogja, hogy melyik attitűd mennyire jellemző önre.

2. sz. melléklet: Munkamotivációs kérdőív

Forrás: Rigó R. & Kántor J., 2012, pp. 57-59.

MUNKAMOTIVÁCIÓS KÉRDŐÍV

Ez a kérdőív azt vizsgálja, hogy munkavégzésünkben, milyen motívumok a leginspirálóbbak, mely pszichológiai szükségletek motiválnak minket leginkább egy-egy munkakör betöltése. Van, akit a hatalmi motívumok vezérelnek leginkább, míg másokat a teljesítménymotiváció vagy a közösségben való együttműködés igénye (társulási motívum).

E kérdőív mindegyik sorszámmal jelölt egysége három kijelentést tartalmaz.

Az Ön feladata, hogy az egységeken belül rangsorolja a kijelentéseket aszerint, hogy milyen mértékben felelnek meg a munkájáról, illetve a munkában tanúsított viselkedéséről alkotott véleményének, érzéseinek.

A kijelentések jobb oldalán 1-essel jelölje a leginkább megfelelőt, 2-essel a második leginkább megfelelőt, és 3-assal a legkevésbé megfelelő kijelentést.

Némely állítás feltételezi, hogy Ön vezető. Ha valójában nem is az, próbálja oly módon értékelni az állításokat, mintha vezető lenne.

1	A	Amikor egy problémát kell megoldani, szeretek egyedül dolgozni és egyedül felelősséget vállalni a megoldásért	
	B	Amikor egy problémát kell megoldani, szeretek teamben (csoportban) dolgozni, és közös megoldást találni.	
	C	Amikor egy problémát kell megoldani, szeretek teamben (csoportban) dolgozni, de csak ha én vezetem a csoportot.	
2	A	A vezető feladata, hogy izgalmas, kihívó célokat tűzzön ki beosztottjai elé.	
	B	A célokat a teamtagok kölcsönös megegyezése útján kell megállapítani.	
	C	Fontos úgy megállapítani a célokat, hogy átlagos személyes kapacitással el lehessen érni őket.	
3	A	Kollégáim úgy jellemezhetnének engem, mint aki odafigyel másokra.	
	B	Az emberek azt mondhatják rólam, hogy jól tudok beszélni.	
	C	Hajlamos vagyok arra, hogy a munkahelyemen leginkább a munkával, a feladatokkal összefüggő dolgokról beszéljek.	
4	A	Élvezem azokat a vitákat, amelyek problémamegoldó célzatúak.	
	B	Előfordul, hogy egy vitában ellentétes álláspontra helyezkedem, mert ez az érdekem.	
	C	Élvezem azokat a vitákat, amelyek lehetővé teszik a kollégáim jobb megismerését.	
5	A	Örülök annak, ha észreveszik rajtam, hogy egy kollektívához tartozom.	
	B	Egy kollektívához tartozás nem bír különösebb jelentőséggel számomra.	
	C	Örülök annak, hogy egyéniség vagyok; nem vágyom arra, hogy egy kollektíva tagjának lássanak.	
6	A	Szeretem, ha visszajelzést kapok arról, hogy egy teamben milyen jól működtem együtt másokkal.	
	B	Szeretek konkrét visszajelzést kapni arról, hogy milyen jól hajtottam végre egy feladatot.	
	C	Én tudom a legjobban megítélni, hogy miképpen hajtottam végre egy feladatot; a fizetésemelés és az előléptetés számomra a legfontosabb visszajelzés.	
7	A	A legfontosabb értékelési szempont egy beosztottnál a cél, a feladat megvalósítása.	
	B	A legfontosabb értékelési szempont egy beosztottnál az ő jövője fejlődése.	

	C	Az értékelés célja annak megállapítása, hogy a beosztott mit csinált helyesen, és milyen hibákat követett el.	
8	A	A konfliktus eszköz, amelyet arra lehet használni, hogy egy probléma lehető legjobb megoldásához jussunk el.	
	B	A konfliktus nagyon egészséges lehet: az embereket serénységre ösztönzi.	
	C	A konfliktust kézben kell tartani; egy közösség egymás között vitatkozó tagjai ritkán termékenyek.	
9	A	Bármely megoldás fontos tényezője: elfogadhatósága annak a csoportnak a számára, amelynek végre kell hajtania azt.	
	B	Ha meg vagyok győződve arról, hogy egy megoldás működni fog, akkor elvárom a végrehajtását, és vállalom a felelősséget a következményekért.	
	C	Ha az a véleményem, hogy egy megoldás működni fog, akkor én akarom végrehajtani; további megvitatása a közösség tagjaival rendszerint csak időpocsékolás.	
10	A	Ha egy beosztottam elhibáz valamit, akkor megmutatom neki, hogy miképpen javítsa ki a hibát.	
	B	Ha egy beosztottam elhibáz valamit, akkor megbeszélésem vele a helyzetet, és megegyezünk a kijavításában.	
	C	Ha egy beosztottam elhibáz valamit, közlöm vele, hogy javítsa ki a hibát.	
11	A	Az kellene, hogy az emberek számára a hibák a tanulás eszközét jelentsék, és így tökéletesítsék önmagukat.	
	B	Elkövetek hibákat, de ameddig az esetek többségében igazam van, addig eleget teszek a feladatomban.	
	C	Nem szeretek tévedni; nem követem el kétszer ugyanazt a hibát.	
12	A	Kemény munkával és a vezetés megfelelő támogatásával az egyén túljuthat a legtöbb problémán.	
	B	A kemény munka túljuttathat a legtöbb problémán.	
	C	Az erős bizalom túljuttathat a legtöbb problémán.	
13	A	Inkább az azonos szintű vezetőtársaimmal és a főnökömmel való személyes kapcsolatokra helyezem a hangsúlyt, mint a beosztottaimmal való kapcsolatokra.	
	B	Időt és energiát szánok a munkahelyi személyes kapcsolataim fejlesztésére és javítására.	
	C	A munkahelyemen csak akkor alakítok ki személyes kapcsolatokat, ha segítenek a feladataim végrehajtásában.	
14	A	„Ne gázolj át embereken, amikor felfelé vezet utad; találkozhatasz velük, amikor lefelé mész.”	
	B	„Semmi sem olyan sikeres, mint a siker.”	
	C	„Senki sem emlékszik annak a nevére, aki egy versenyen másodikként futott célba.”	
15	A	Ha igazam van, hosszú távon győzni fogok.	
	B	Ha erős vagyok a hitemben, hosszú távon győzni fogok.	
	C	Megpróbálok türelmes lenni az emberekkel, hosszú távon ez kifizetődő.	
16	A	A dolgozók megfelelően termelnek, ha a főnökeik velük együtt dolgoznak.	
	B	A dolgozók termelékenységük növekszik, ha már az elején tudják, mi a feladatuk.	
	C	A dolgozók elé új magasságok elérését kell célul tűzni.	
17	A	Örülök, ha egy csoporttal kollégámat rávehetem arra, hogy az én elképzelésem szerint csinálja a dolgokat.	
	B	Ameddig egy döntés helyes, nem fontos, hogy az egyéni vagy kollektív döntés volt-e.	
	C	Ahhoz, hogy egy döntés megvalósuljon, a végrehajtással megbízott csoport minden tagjának el kell azt fogadnia.	
18	A	Jól dolgozom, ha személyes kapcsolatomban van a főnökömmel.	
	B	Jól dolgozom azokban a helyzetekben, ahol a saját főnököm vagyok.	
	C	Jól dolgozom, ha határidőre kell megfelelnem.	

Eredmény:

Most nézd meg, hogy a rangszámok alapján mennyi pontot gyűjtöttél össze a három különböző kategóriában. Minél alacsonyabb a kapott érték, annál jellemzőbb rád az adott motívum, és minél magasabb, annál kevésbé jellemző. Vegyük észre, hogy jelen esetben mindegyik pontszám beszédes, a legalacsonyabb éppúgy, mint a legmagasabb. Amennyiben mindegyik oszlopban majdnem azonos pontszámok jöttek ki, feltehetően még keverednek benned a motívációk és időre van szükséged, hogy kiderüljön, a motívációk milyen sorrendben jellemeznék leginkább. Az eredmény segíthet továbbá abban, hogy meglásd jövőbeni (vagy éppen aktuális) munkahelyi motívációdát és ezt tudatosítva feltérképezd, hogy milyen területen vagy a legjobb. Például, ha a társulási motívum pontszámod lett a legalacsonyabb, akkor számodra a team(csoport) munkák a legmegfelelőbbek, ahol több kollégáddal együtt tudsz majd egy feladaton dolgozni, vagy ahol a kollégák bevonásával még hatékonyabb a munkavégzés. Ha a teljesítménymotívációd a legalacsonyabb pontszám, akkor érdemes olyan munkát választanod, ahol nagy az iram és az elvárás, mert feltehetően ez fog feldobni és jól is fogod venni az akadályokat. A hatalmi motívum kiugrása esetén még nem feltétlen biztos, hogy jó vezető lennél, de az igen, hogy erre törekszel. Egy jó vezető ugyanakkor a hatalmi motívum mellett a társulási motívummal is erőteljesen rendelkezik, hiszen csak így tudja összehangolni és motiválni a munkatársait.

Teljesítménymotívum		Társulási motívum		Hatalmi motívum	
1 a		1 b		1 c	
2 c		2 b		2 a	
3 c		3 a		3 b	
4 a		4 c		4 b	
5 b		5 a		5 c	
6 b		6 a		6 c	
7 a		7 b		7 c	
8 a		8 c		8 b	
9 c		9 a		9 b	
10 a		10 b		10 c	
11 b		11 a		11 c	
12 b		12 c		12 a	
13 c		13 b		13 a	
14 b		14 a		14 c	
15 a		15 c		15 b	
16 b		16 a		16 c	
17 b		17 c		17 a	
18 c		18 a		18 b	
Összesen		Összesen		Összesen	

Információs műveltség és könyvtártudomány

Horváth Gábor Barnabás

TORZULÓ VALÓSÁG A VIRTUÁLIS TÉRBEN. AZ ÁLHÍREK ÉS VESZÉLYEI

Absztrakt

Egyéni kutatómunka és a Political Capital jóvoltából szervezett képzésen való részvétel után tavaly kezdtem el előadásokat és workshopokat tartani egyetemistáknak és középiskolásoknak arról, hogyan védekezhetnek a hamis hirdetések ellen, kerülhetik el az átveréseket és lehetnek tudatosabb, tényközpontú hírolvasók. A mindennapi életben egyre inkább tapasztalható, hogy az álhírek befolyásolják életünket és komoly szerepük van a politikában. Az online térben terjedő álhírek és összeesküvés-elméletek veszélyeire, okaira igyekszem felhívni a figyelmet. A gyakorlatban alkalmazható szempontok mindenki számára hasznosak lehetnek, akik még korábban nem találkoztak a témával. Ajánlom a tanulmányt pedagógusoknak, könyvtárosoknak a téma oktatásával, kutatásával foglalkozóknak.

Kulcsszavak: álhír; oktatás; összeesküvés-elmélet

Bevezetés

A XXI. század első évtizedében a világ lakosságának internethez való hozzáférése gyors növekedésnek indult. Különösen igaz ez az úgynevezett „fejlett világ” országaira. Ma ezekben az országokban általában 10-ből 8 állampolgár rendelkezik internethozzáféréssel. A KSH felmérése szerint Magyarországon 2018-ban 100-ból 83 háztartásban lehetséges valamilyen módon a hálózatra csatlakozni (KSH, 2018). Ezzel világviszonylatban az élvonalhoz, az Európai Unión belül a középmezőnyhöz tartozik az ország. A gazdagabb országokban egyre inkább egy digitális gazdaság és társadalom fejlődik ki. Ugyanakkor az internethasználat folyamatos terjedése világviszonylatban is jelentős változásokat eredményez. Kultúránként, személyenként eltérő mértékben, de ez a technológiaváltozás emberek milliárdjainak munkájára, tanulására, kommunikációjára, személyes kapcsolataira, szórakozási és pihenési szokásaira van hatással. Az internethozzáférés növekedése és az előző évtized közepén megjelenő közösségi médiumok használatának gyors terjedése társadalomkutatók, oktatási és médiszakemberek jelentős részét töltötte el optimizmussal. A tudáshoz, oktatáshoz és hiteles információhoz való hozzáférés gátjai végre átszakadnak – gondolták. Lev Manovich rámutatott, hogy a technológiai forradalom egy új kulturális forradalmat hoz magával. A fejlett infokommunikációs eszközök, a megnövekedett tárolókapacitások és könnyebb hozzáférhetőség nem pusztán növekvő adathalmazt jelent, hanem könnyebb hozzáférést a közös emberi kultúrához. Írásában felvázolta, hogy az adatbázisokra nem kizárólag számhalmazként vagy adathalmazként érdemes tekinteni, hanem mint új kulturális formára, ami korábban nem tapasztalt lehetőségeket rejt az emberiség számára

(Manovich, 2001). A XXI. század második évtizedének elején azonban már látjuk a „digitális forradalom” árnyoldalait is, például a digitális egyenlőtlenségek, sőt szakadékok elmélyülését egyes régiók, illetve társadalmi csoportok, rétegek vonatkozásában. Az új média kutatói között mindenképpen érdemes foglalkozni Kathleen Welch, Patricia Wallace, Jay Bolter és Richard Grusin munkáival. A digitális tér a kommunikáció gyorsulását hozta magával. Ennek kapcsán Kathleen Welch már a századfordulón az elektronikus tudatosság és mentalitás fontosságáról beszélt (Welch, 1999). Az információhoz való hozzáférés egyre többek számára válik lehetségessé, ez információsokasodással jár. Ezzel együtt csökken az információ szelektálásának, a kapuőrzésnek az ébersége, ami veszélyeket rejt magában (Wallace, 2006). Bolter rámutatott arra, hogy attól, hogy egy információ elérhető még nem biztos, hogy az ember képes megtalálni. A keresés képessége egyre fontosabbá válik. Ez segít abban, hogy az ember a hatalmas információfolyamban rátaláljon a számára potenciálisan fontos dologra (Bolter & Grusin, 2011).

Ebben az esszében a hátrányok közül az egyikkel, az emberi kultúrában mindig is jelenlevő, de mostanra jelentősen felerősödő dezinformációval és álhírgyártással fogok foglalkozni. Az álhírek nyelvi alapon történő felismerésével kapcsolatosan írt nagyszerű tanulmányt korábban Veszelszki Ágnes (Veszelszki, 2017). Írásom önálló kutatást nem tartalmaz. A témát számos szemszögből lehetne tudományos alapon vizsgálni mint a nyelvészet, médiajog, politológia, pszichológia stb. Én egyik területnek sem vagyok a kutatója, szakértője. Olvasó könyvtáros vagyok, aki itt egy társadalmi gondra hívja fel a figyelmet. Céлом, hogy valódi példákon keresztül bemutassam, milyen veszélyekkel kell megküzdenie egy hírolvasó, tájékozódni vágyó, internethasználó embernek és mire érdemes figyelnie annak érdekében, hogy ne tudják becsapni.

Ott, ahol az internet a többségi társadalom számára elérhető, elmondható, hogy az emberek ma már elsődlegesen online jutnak hírekhez (Fletcher, Kalogeropoulos, Levy, David, Newman, & Nielsen, 2018). Az online hírvilág miatt az információ mennyisége megsokszorozódott. Ezzel egyidőben az emberek olvasási szokásai is változnak. A könyvolvasási szokásokról készített legújabb felmérések azt mutatják, hogy Magyarországon az emberek egyre kevesebbet olvasnak könyvet. Az elmúlt 15 évben az ezredfordulóhoz képest is további csökkenés tapasztalható. „Szinte soha nem olvas könyvet a férfiak 59%-a, a középkorúak 60%-a, az alacsonyan iskolázottak 72%-a, a községekben élők 63%-a, a közép-dunántúliak 62%-a, a háztartásbeliek 82%-a és az alkalmi munkát, megbízásokat vállalók teljes köre.” (Bernát & Hudácskó, 2020) Az olvasási szokások azonban nem csak a szépirodalmi művekre vagy kizárólag a nyomtatott dokumentumokra korlátozódnak. A friss olvasási eredmények megmutatják, hogy nem minden területen figyelhető meg csökkenő olvasási kedv. Egyre több az olyan munka, ami jó értő-olvasási képességet igényel. Az olvasási szokások átalakulásáról fontos kutatást tett közzé az Oktatási Hivatal (Erdős & Lak, 2019).

A saját honlapon, a közösségi médiafelületeken, a videómegosztókon való megjelenés egyszerűsége miatt ma már gyakorlatilag bárki hírt készíthet, véleményt formálhat, manipulálhat. Emiatt a média kapuőr tevékenysége veszített jelentőségéből. Sok az ellenőrizetlen hír, a gyenge minőségű tartalom. A dekanonizálás, demokratikus

nyilvánosság zászlaja alatt terjed a szakszerűtlenség, a nivellálódás – olykor még felelős szándékú portálok esetében is (pl. Wikipédia). Egy eseménnyel kapcsolatos valós hír és ezzel együtt áhír formájában a cáfolat is, megosztások révén gyorsan terjedhet. Elmondható az is, hogy a digitális (jelen pillanatban főként ingyenes, ezért a hirdetési bevételeknek és támogatóknak kiszolgáltatott) és a nyomtatott médiapiacot egyaránt folyamatos nyomás alatt tartja a politika és a bevételkényszer.

Tájékozódás egy post-truth társadalomban

Több országban megfigyelhető, hogy pártközeli tőkécsoportok működtetnek nagy médiavállalatokat és politikai érdekekből elfogult hírközlést alkalmaznak. Médiavállalatok profiljának, kommunikációs stratégiájának és a valóság bemutatásának egyik napról a másikra történő változását politikai és gazdasági szereplők alakítják. Az elmúlt 10 év legjelentősebb ilyen jellegű hazai megjelenése az Orbán Viktor és Simicska Lajos nézeteltérésének révén kialakult médiaátrendeződés (HVG, 2018). A magyar médiapiac jelentős része is ilyen érdekcsoportokhoz tartozik. A pártpolitikai érdekek összefonódtak gazdasági érdekekkel. Többségüknél az objektív tájékoztatásra való törekvésnek még csak a látszata sem merül föl. Újságírói gyakorlat ezeken a helyeken, hogy a hír és a vélemény keveredik. Az újságíró beleírja véleményét a cikkbe, burkoltan kommentálja az eseményt. Ezzel próbálja alakítani az olvasó véleményét a történéssel kapcsolatban. A hírszerkesztő egyoldalúan vagy részrehajlóan mutatja be történeteket. A hír mint műfaj keveredik a publicisztikával. A hír műfaji sajátossága, hogy 6 kérdéssel kapcsolatosan tudósít: kivel, mi történt, mikor, hol, hogyan és miért. Egy minőségi sajtótermék elkülöníti a hírt és a véleményt. Egy hír nem használ értékelő jelzőket, nincsenek benne érzelmi töltetű szavak. Az újságíró személye, benyomásai, véleménye nem jelenhet meg. Egy hírnek nincsen semmilyen „hátsó szándéka” (politikai, üzleti stb.). Célja a világos, tényalapú tájékoztatás.

Az álhírek lehetnek teljes egészében kitalációk vagy csak bizonyos részletei hamisak. Céljuk a politikai haszonszerzés, esetleg termékek vagy szolgáltatások értékesítése, néhány esetben a humor. Az áhírgyártók és a politikai pártokat kiszolgáló médiumok szándékosan építenek az olvasók felületességére, hiszékenységére. Az álhírek azonban felismerhetők körültekintéssel, alpműveltséggel, elfogadható értőolvasás-képességgel és néhány gyakorlati tudnivaló észben tartásával.

Egy hír esetében az alábbi kérdések segíthetnek eldönteni, hogy igaz-e vagy sem. Ki a cikk szerzője és milyen témákról szokott írni? Hozzáértő a szerző? Mikori a cikk? Időszerű még? (Gyakori az újra közlés, egy régebbi történés időszerűként való bemutatása). A cikk címe és a tartalom összhangban van? A cikk címe szenzációt ígér, ami végül a teljes cikk elolvasása után cáfolásra kerül, vagy csak részben igaz. Ez a kattintásvadász cikkekre jellemző. Milyen az írás nyelvezete? A cikk írója stílusával vajon szándékosan próbál bizonyos érzelmeket kiváltani az olvasóból? Figyelni kell a helyesírásra. Árulkodó jel lehet az indokolatlanul használt nagybetűs írásmód és az írásjelhalmozás. Elfogult-e a cikk? Biztos, hogy objektivitásra törekszik a szerző vagy egy propaganda szöveg olvasható? A

cikkben említett adatok, bizonyítékok és hivatkozások pontosak és visszakereshetők? A hivatkozások, intézmények és idézetek valódiak?

Egy gyanús hírre mindenképpen rá kell keresni – legalább még egyszer. Különösen fontos a mérlegelés, ha egy cikk olvasása után egzisztenciális vagy egészségügyi döntést hoz az ember. Nagyon sok cikk és tudományosnak látszani akaró írás valójában egy terméket akar értékesíteni. Vásárlás előtt érdemes ellenőrizni a gyártót, az alkotóelemeket, az összetevőket, összehasonlítani az árakat. Eseményekről való tudósításoknál és politikai hírek olvasásakor a tényekre és a bizonyítékokra kell összpontosítani. Mindenképpen ajánlatos több forrásból tájékozódni. Nem érzelmi alapon, hanem racionálisan célszerű közelíteni a világ történéseihez. Amikor értékelünk egy eseményt, egyetértünk vagy ellenzünk valamit, vizsgáljuk meg, hogy mennyire előfelvetéseink és érzéseink alapján foglalunk állást!

Egy híroldal ellenőrzésénél az alábbi szempontokat érdemes figyelembe vennünk. Elkülöníti-e a hírt és a véleményt? Közöl-e álhíreket? Ad meg tévesztő címeket egyes cikkeinek? Ha hibát vét, akkor helyreigazít-e? Megnevezi a tartalomalkotók felelősét, a tulajdonost? Megjelöli, világosan elkülöníti-e a hirdetések? Árulkodó jel az is, ha egy nemzetközi oldal esetén a webcím nem .com-mal (vagy az adott nemzetet jelölő végződésre, példáulul.fr, .it, .hu), hanem .net-tel, .biz-zel, stb. zárul.

A dezinformáció terjesztésének három fő motivációja lehet: pénz, hatalom, humor. Minél nagyobb egy tartalomszolgáltató látogatottsága, annál több pénzre tehet szert a megtekintések és a hirdetési bevételek után. A Buzfeed és a The Guardian olvasói 2016 őszen lettek figyelmesek arra, hogy politikai álhíroldalak közül 140-150-et a macedóniai Valesz városába jegyezték be. A városban egyetemisták gyártották az álhíreket az amerikai elnökválasztási kampány során. Elterjedt, hogy Hillary Clinton azt mondta 2013-ban: „szeretném, ha Trumphoz hasonló emberek indulnának a választásokon, ők becsületesek és nem megvásárolhatók”. A cikk egy hét alatt 480 000 reakciót váltott ki a Facebookon, ezzel jelentős bevételt hozva álhírgyáros egyetemistáknak (Krekó, 2018). Különböző érdekcsoportok, politikai pártok és akár más országok hatalmi tényezői is hasznot húzhatnak a dezinformációból. Ezért az összeesküvés-elméletek és álhírek politikába való beáramlása egyre gyakoribbnak mondható. A post-truth fogalma igazán 2016-ban vált ismertté, amikor az Oxford Dictionary az év szavává választotta a terminust (Oxford Languages, 2016). A fogalom egy olyan kort jelöl, amikor a ténszerűség háttérbe szorul és a szubjektív értelmezés kerül előtérbe. A társadalmi jelenségek és globális problémák összetettek. Egyre elterjedtebb, hogy politikusok és politikai pártok kommunikációja nem arról szól, hogy az emberek megismerjék a tényeket és ezzel kapcsolatosan a pártok véleményét és valós problémákra adott megoldási kísérleteiket. Előfordul, hogy a pártok a valóság értelmezéséért harcolnak. Céljuk, hogy az ő narratívájuk győzzön a versenytársakéval szemben. Jól szimbolizálja a nemzetközi és a hazai politika post-truth kultúrát két magyar európai parlamenti képviselő, Ujhelyi István (MSZP) és Deutsch Tamás (Fidesz) vitája az ATV Egyenes Beszéd című műsorában. (Egyenes Beszéd, 2020.03.31.) A vita lényege röviden: Magyarország a koronavírus járvány miatt (kap / nem kap) pluszforrást az uniótól? Magyarország uniós alapról kap-e pénzt, és ha igen, akkor mennyit, mikor, milyen feltételekkel és mire költethető? Ez lenne a

beszélgetés valódi célja. A két politikus vitájából azonban egyáltalán nem derülnek ki a részletek. Sőt, a néző azt sem tudja meg a vitából, hogy érkezik-e egyáltalán valamennyi pénz Magyarországra. Újhelyi és Deutsch nem ellentétes véleményt képvisel, hanem ellentétes valóságot vázol fel a műsorban. Mindkét politikus saját pártja narratívájába illeszti bele az időszerű ügyet. Deutsch üzenetének a lényege, hogy az EU nem ad pluszpénzt a járványkezelésre, ami illeszkedik a nacionalista retorikába. Mindent magunknak kell megoldanunk, az EU rosszul működik, felkészületlen stb. Újhelyi üzenete ezzel szemben az, hogy az EU igenis ad pluszpénzt Magyarországnak, ami mutatja, hogy az unió tagállamai szolidárisak egymással, közösen kell gondolkodnunk, cselekednünk stb. A helyzet az, hogy alapos utánajárás után kideríthető, hogy mindkét politikusnak egyszerre van igaza és mégsem. Magyarország kap némi pénzt átcsoportosítás után. Ugyanakkor, konkrétan 1000 milliárd forint nem érkezik Magyarországra (Európai Bizottság Magyarországi Képvisellete, 2020).

A politikusok szándékosan egyszerűsítik le a tényeket, alakítják úgy, hogy politikai céljaikkal egyezzenek. A sajtóban 1000 milliárról ment a vita, ahogy visszanezhető az Egyenes Beszéd című műsorból. Ez szerepelt a hírportálok címeiben, ami a valóságtól meglehetősen távol állt. A pártok és az őket kiszolgáló sajtó szándékosan rájátszik arra, hogy tömegtársadalomban működnek. Az emberek jelentős része felületesen olvas, háttérzajként hallgatja a híradót, a hírfolyamban csak a címeket olvassa el. Nincs ereje, ideje, kedve összetett eseteket és az azzal kapcsolatos tényeket megismerni. Amit az autóban rádiót hallgató ember képes meghallani, az az 1000 milliárd. A média jelentős része ma így tematizál. Erre kell az üzenetet hatékonyan megfogalmaznia a politikusoknak. Tény- és adatbeli hazugságról esetenként nincsen szó, de tudatos mellébeszélésről igen. Így a demokrácia egyik lényeges eleme sérül, hogy az emberek a tények megismerését követően, gondolkodás után, tudatos döntés alapján alakítsák ki a véleményüket és válasszák meg vezetőiket. A viták ma nem tények alapján zajlanak. A történetben legyen némi igazság, de azért ne túl sok. Fél siker, ha sikerül egy ellenséget találni, legalábbis valakiket, akiket lehet hibáztatni (rendőrök, hazaárulók, kínaiak, brüsszeli bürokraták, milliárdosok, megvesztegethető politikustársak stb.). Ami igazán fontos, hogy a történet legyen 4-5 mondatban megfogalmazható és egyszerű. Az nyer hosszú távon, aki hangosabban, meggyőzőbben, több forrásból tudja harsogni a saját igazát. Emiatt a politikai közbeszéd egyre inkább kiüresedik. Az emberek elfordulnak a politikától, mert hazugnak és átláthatatlannak találják. Az újságírók és riporterek feladata, hogy közel hozzák és érthetővé tegyék az emberek számára az életüket befolyásoló politikai döntések eredményeit és érdemi vitáknak adjanak lehetőséget. A post-truth politikai és média- kultúrában ez egyre kevésbé valósul meg.

Hogy milyen színvonalon működik ma az online hazai sajtó, jól mutatja a George Floyd-ügy és annak hazai tálalása. Ebben az esetben a közösségi médiában megjelenő kommentzőnről, megvágott videóktól és kimerevített képektől tekintsünk el, bár emiatt is robbant ki országhatárokon átnyúló tüntetéssorozat. A történések részletes elemzése nem célja ennek a tanulmánynak. Bonyolult társadalmi és politikai folyamatok eredménye, ami most történik. Egy világméretű mozgalom szerveződik valós sérelmek alapján. Egy bűncselekmény tényének, mértékének, okának a megítélése, a tettesek

felelősségre vonása nyomozást, alapos vizsgálatot, jogi munkát és igazságszolgáltatási eljárást követel. Amennyiben az olvasó még velem tartott, arra kérem, tegyen egy kísérletet. A Google keresőjébe és az olvasó által ismert nagy hírportálok keresőjébe írjon be olyan kulcsszavakat, mint pl. BLM, black lives matter, George Floyd, rendőri erőszak stb. Keressen olyan híreket, amelyek célja az események rekonstruálása. Tehát kik, mit, hol, mikor, hogyan és miért tettek? Milyen gyakran jelentek meg hírek és milyennek ítéli ezeknek a minőségét? Mennyire tűnnek ténszerűnek és alaposnak? A nyomozás eredményei hol, hogyan és milyen módon jelentek meg? Távol az Egyesült Államoktól még ebben az esetben is hamar észre fogja venni az olvasó, hogy 1. alig akad ténszerű hír és az események rekonstruálására tett újságírói munka. 2. Míg a hazai liberális sajtó egy idő után a tüntetőket többnyire pozitív, az eseménynél jelenlevő rendőröket negatív fényben próbálja bemutatni, addig a jobboldali sajtó főként George Floyd büntetett előéletével és múltjának fényében, a rendteremtés követelményének hangoztatásával jeleníti meg az eseményeket. Néhány ritka kivételtől eltekintve objektív és valódi tájékoztatást megcélzó munka alig jelent meg (Sztankóczy, 2020).

A tudományos munka alapja a kételkedés, kérdések megfogalmazása, a kritikai gondolkodás, a dolgok megvizsgálása és a következtetések megállapítása. Mindezt az embertől elvárható legobjektívabban, racionális alapon kell megtenni. A személyiséget, a szubjektivitást amennyire lehet, ki kell zárni a munkából. A sok kérdés sok kétellyel jár és olykor ellentmondásos válaszokkal. Ha ma, 2020. szeptember 23-án beírom a COVID-19 szót a Pécsi Tudományegyetem tudományos adatbázisokat tömörítő nagy adatbázisába, akkor első keresés után több mint 330 000 tanulmányt kapok találatként. Érvényes kutatásokat szervezni, a társadalom számára értékelhető megállapításokat tenni nehéz és fáradtságos munka. A nagy adathalmaz és sok kétely miatt jó kommunikációs képességű emberek – modern sámánokként – könnyen nagy követőtáborra tehetnek szert a közösségi médiában azzal, hogy az adatokból mazsoláztatnak és ezeket saját logikájuk szerint egységes egészé tákolják össze. Elég néhány jól megvágott videó, határozott fellépés és igazságosztó gőg. A tömegre hangolt lebutított média és a közösségi média dominanciája mellett ennyi elég a népszerűséghez. A kontár véleményvezérek hasonlóan cselekednek, mint a politikusok. Egy „egyszerű”, könnyen befogadható narratívát mesélnek el a közönségüknek.

Az emberek szeretik, ha úgy érzik, tudnak valamit; még erősebb kötődést és érzelmeket válthat ki, ha ehhez a különutasság és a bennfentesség tudata is párosul. Így csoportok, követőtáborok jönnek létre, sokszor teljesen hamis és torz értesülések alapján. Az embereknek igénye van az úgynevezett motivált kollektív megismerésre: „Hiedelemként, ami olyan módon segíti a világ megértését, hogy illeszkedik a csoport jellegzetes identitásához, gondolkodásához és motivációihoz, így a saját csoport számára pszichológiailag kielégítő magyarázatot nyújt a társadalmi-politikai világ jelenségeire. Az összeesküvés-elmélet motivációk és érzelmekek által vezérelt és társas kontextusba ágyazódik.” (Krekó, 2013, p. 2) Az ember alapvető igénye, hogy meg akarja ismerni a dolgokat, látni az okokat, az összefüggéseket és megnevezni a felelősöket. A megismerés, a vélt vagy valós tudás egyfajta biztonságérzettel is párosul. Ezt az alapvető emberi

szükségletet az összeesküvés-elméletek és a bűnbakképző kampányok ki tudják elégíteni, hiába sokszor banálisak és valószínűtlenek.

A kiadók, televíziótársaságok, az online és a nyomtatott sajtó jelentős bevételt szerez a reklámok után. Megtörténhet, hogy egy világjárvány idején 3db 300ml-es kézfertőtlenítőt 60 000 Ft-ért árulnak élő adásban az ATV csatornáján rendszeresen futó Ékszer Tv-ben (Mázsár, 2020). A termék később megszerezhető 12 ezer forintért is, ami így is sokszorosa a bolti áraknak. Célközönségük az idősek és a hiszékeny emberek. Nem bizonyított hatású készítmények hirdetései megtalálhatók a nyomtatott sajtóban, a televízióban és a nagy online hírportálokon is. A számonkérés többnyire elmarad. A GVH olyan esetekben indít vizsgálatot, ahol erősen túllőnek a célon, mint a kézfertőtlenítőt áruló Ékszer TV esete (HVG, 2020). Ebben az esetben büntetés kiszabására is sor került. Sok más esetben jogsértésről nincs szó, de mégis erkölcsi értelemben erősen megkérdőjelezhető az alkalmazott stratégia. Ezt a módszert a leggyakrabban különféle túlárzott és vagy hatástalan egészségügyi termékkel kapcsolatban alkalmazzák. Fogyasztószerek, szexuális serkentők, prosztatata- készítmények, koncentrációt segítő karkötők, amik valójában hatástalanok. A hirdetést biztosító felületek, legyen szó TV-ről, újságról, honlapról, nem vállalnak felelősséget a hirdetésekért. Ha valaki annyira tájékozatlan, hogy képes vásárolni egy bizsu Jézus szíve medált (amit állítólag a Pápa megáldott) 30 000 Ft-ért egy televíziós hirdetés alapján, akkor azért a döntésért saját magának kell vállalnia a felelősséget (Haszon, 2017). Lehet igazsága ennek a megközelítésnek is, viszont ez jól szimbolizálja, milyen minőségi elveket követ egy hírportál, egy TV-csatorna vagy egy napilap. Vajon mennyire közvetít hiteles híreket egy olyan hírportál, amelyen a megjelenő hirdetések teljesen gátlástalanok, az oldal olvasóinak lehúzását és átverését célozzák meg.

Összegzés

Ebben az esszében egy aktuális társadalmi problémára próbáltam felhívni a figyelmet, ami nem jelenti azt, hogy ne lennének jól működő szerkesztőségek, jó hírműsorok és hitelesnek mondható hírforrások Magyarországon. Viszont a problémával foglalkozni kell, mert az álhírek komoly veszélyt jelentenek egyéni és társadalmi szinten egyaránt. Össztársadalmi szinten a legfontosabb a médiaműveltség színvonalának emelése. Ami nemcsak az iskolák feladata. Könyvtárak, művelődési házak, újságírói kezdeményezések, ingyenes tanfolyamok és előadások is sokat segíthetnek a helyzeten. Több jó kezdeményezés van már és lesznek újabbak is. Közhely, de nagy az egyén felelőssége. A sajtó- és véleményszabadságnak nem ellenfele a kritikai gondolkodás, a szakszerűség. Mindenekelőtt ne osszunk meg álhíreket és elfogult híreket, minőségi forrásból kell tájékozódni, nem szabad – akár csak „heccből” is – kattintással az igénytelen oldalaknak forgalmat generálni. A legnagyobb felelősség ebben az esetben viszont a politikusoké és a médiaszakembereké. Amíg a politikusok megteszik, hogy adófizetői pénzből óriásplakátokon és hirdetésekben dezinformálják a társadalmat és csak elvétve képesek érdemi vitát folytatni egymással, addig komoly változás aligha fog történni. A tartalomszolgáltatók felelőssége, hogy szabjanak normákat, amelyek összhangban vannak a pluralizmussal. Helyes, ha moderátorok, végső esetben adminisztratív

korlátozások állnak az demagógia útjában miként most hazánkban a koronavírus járványt tagadó csoport esetében (Diószegi, 2020).

Ugyanakkor az internet kontrollja nem lehet a köznyilvánosság, a sokoldalú tájékoztatás korlátozásának eszköze, amelyre egyre több önkényuralmi berendezkedésben van példa. A kapitalista gazdasági rendszerben a kínálat a kereslethez igazodik. Ma egy tömegtársadalomban főként erre a média- és kommunikációs kultúrára van igény. Valószínűleg a jövőben ismét fizetni kell a minőségi sajtótermékért, ami azt eredményezheti, hogy a legtöbb ember számára az értékelhető minőségű hírolvasás még elérhetetlenebbé válik.

Irodalomjegyzék

- Bernát A. & Hudácskó Sz. (2020). *Könyvolvasási és könyvvásárlási szokások*. Budapest: TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt. https://www.tarki.hu/sites/default/files/2020-09/TARKI_olvasas2020_tanulmany.pdf Letöltés dátuma: 2020.11.24.
- Bolter, J. D. & Grusin, R. (2011). A remedializáció hálózatai. *Apertúra*, 6 (3). <http://apertura.hu/2011/tavasz/bolter-grusin> Letöltés dátuma: 2020.11.20.
- Diószegi-Horváth N. (2020). *Magyar járványtagadó oldalakat tett elérhetetlenné a Facebook*. Mércé. <https://merce.hu/2020/09/24/magyar-jarvanytagado-oldalakat-tett-elherhetetlenne-a-facebook/> Letöltés dátuma: 2020.11.20.
- Egyenes Beszéd (2020). *Hozzájárul az Unió a koronavírus-járvány elleni védekezéshez?* <http://www.atv.hu/video/video-20200331-hozzajarul-az-unio-a-koronavirus-jarvany-elleni-vedekzeshez> Letöltés dátuma: 2020.11.20.
- Erdős A. & Lak Á. R. (2019). *Olvasási szokások a PIRLS eredmények tükrében*. Oktatási Hivatal. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/KEJ/Olvasasi_szokasok.pdf Letöltés dátuma: 2020.11.21.
- Európai Bizottság Magyarországi Képviselete (2020). *Hogyan segíti az EU Magyarországot a koronavírus-járvány okozta gazdasági nehézségek leküzdésében?* https://ec.europa.eu/hungary/news/eu-myths/crui_hu Letöltés dátuma: 2020.11.21.
- Fletcher, R., Kalogeropoulos, A., Levy, D. A. L., Newman, N., & Nielsen R. K. (2018). *Reuters Institute Digital News Report*. <http://media.digitalnewsreport.org/wp-content/uploads/2018/06/digital-news-report-2018.pdf> Letöltés dátuma: 2020. 09. 23.
- Haszon Zs. (2017). *Pápai áldás a nyakláncon és 9938 forintos smaragd kristálygyűrű – így árul bizsut a TV2*. 24.hu. <https://24.hu/szorakozas/2017/09/03/papai-aldas-a-nyaklancon-es-a-9938-forintos-smaragd-kristalygyuru-igy-arul-bizsut-a-tv2/> Letöltés dátuma: 2020.11.21.
- HVG (2018). *Simicska és a média. Egy birodalom tündöklése és bukása*. https://hvg.hu/gazdasag/20180410_Simicska_es_a_media_egy_birodalom_tundoklese_es_bukasa Letöltés dátuma: 2020.11.20.
- HVG (2020). *Közel félmilliárd forintot bírságot kapott az Ékszer TV*. https://hvg.hu/kkv/20200928_Birsag_Ekszer_TV_GVH Letöltés dátuma: 2020.11.20.
- KSH (2018). *Digitális gazdaság és társadalom, 2018*. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/ikt/ikt18.pdf> Letöltés dátuma: 2020. 09. 23.
- Krekó P. (2013). *Összeesküvés-elmélet mint kollektív motivált megismerés*. Doktori disszertáció tézisei. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar. https://ppk.elte.hu/file/krekopeter_tezisek_magyar_vegl.pdf Letöltés dátuma: 2020.09.24.
- Krekó P. (2018). *Tömegparanoia*. Budapest: Athenaeum.
- Manovich, L. (2001). *The Language of New Media*. Massachusetts: MIT Press.
- Mázsár T. (2020). *60 ezer forint volt az induló ára három kézfertőtlenítőnek az ATV-n futó reklámban*. Hír 24. <https://24.hu/belfold/2020/03/30/koronavirus-atv-kezfertotlenito-ekszer-tv-reklam-licit/> Letöltés dátuma: 2020.11.21.

- Oxford Languages (2016). *Word of the year 2016*. <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>
Letöltés dátuma: 2020.11.21.
- Sztankóczy A. (2020). *Csak a feketéket lövik le, ugye? Nem rasszizmus-, hanem brutalitásprobléma van Amerikában*. Válasz Online. <https://www.valaszonline.hu/2020/06/03/george-floyd-gyilkossag-rasszizmus-rendori-brutalitas/> Letöltés dátuma:2020.11.21.
- Veszelszki Á. (2017). Az álhírek extra- és intralingvális jellemzői. *Századvég*, 22 (84), 51–82.
- Wallace, P. (2006). *Az internet pszichológiája*. Budapest: Osiris.
- Welch, K. (1999). *Electric rhetoric: classical rhetoric, oralism, and a new literacy*. Cambridge: MIT Press.

Kóczyán Zoltán Gergely

NE CSAK NÉZZ, LÁSS IS! – SEGÉDESZKÖZ ÉS MÓDSZER AZ INFORMÁCIÓS- ÉS MÉDIAMŰVELTSÉG OKTATÁSÁHOZ

Absztrakt

Az interneten illusztrációként felhasznált fotók eredete sokszor homályba vész. Eredeti kontextusukból kikerülve gyakran teljesen más hírek és álhírek illusztrációjaként, vagy az internetes folklór alkotásaiként születnek újjá. Az információs- és média műveltségében kiemelt helyet kell kapnia a szöveges információk mellett a képi információk értelmezésének, elemzésének is. 2018-ban a Társadalmi Befogadás Szakkollégium tagjai egy olyan oktatási (segéd)eszközt és módszert próbáltak ki, amely játékos keretek között hívja fel a figyelmet a kép és a szöveg egységének fontosságára, az interneten megjelenő cikkek veszélyeire. Az eszköz szimulálja az álhírek működési mechanizmusát. Azonos képhez több lehetséges szövegvariánst ad, amelyből a játékosnak kell kiválasztania a „valódit”. A szemléltető módszert az elmúlt hónapok során több, mint 100 személlyel próbálták ki, offline csoportos és –egyéni, valamint online egyéni játék során. A tesztek azt sugallják, hogy a játékosokat még akkor is be lehet csapni, ha tudatában vannak a ténynek, hogy be akarják őket csapni. Ugyanakkor a csoportos játékok esetén a játékosok egymás közti beszélgetésének hatására a legképtelenebb válaszok hamarabb kiszűrődnek, kisebb arányban kerülnek a képek mellé társításra, mint az egyéni próbálkozások során. A válaszok alapján általánosítani nem lehet, de láthatóak tendenciák, levonhatóak következtetések. A teszt szemlélteti, hogy a kép értelmezése függhet a befogadó háttértudásától, a szociokulturális környezetétől; befolyásolhatja a közvetítő közeg és a befogadó érzelmi állapota is. Egyértelműsíti: a legkevésbé függ a készítő valódi szándékától; a kép jelentését ugyanis torzíthatja a mellé társított szöveg jelentése.

Kulcsszavak: fotótörténet; vizuális információ; álhír

Elméleti bevezető

Jól ismert jelenség, hogy az interneten megjelenő cikkek mellett illusztrációként felhasznált fotók sokszor önálló életre kelnek. Jól példázza ezt David Horvitz „Mood Disorder”-ként elhíresült művészeti kísérlete is (Horvitz, 2015). Különösképpen igaz ez a riportképek esetében, ahol gyakorta az online folklór művelői – vagy más szóhasználattal élve az internetes mémek gyártói – újra és újra felhasználják őket. Bill Ellis, Russell Frank, Lynne S. McNeill világítottak rá talán elsőként komolyabban erre a jelenségre. Részben a Dundes és Pagter által megfogalmazott „irodai folklórt” vélték tovább élni benne. A Frank által hírfolklórnak (newslore) nevezett jelenségen belül a manipulált képek (photoshopok) kiemelt szerepet kapnak. Ez esetben az alkotások valamilyen konkrét hírt magyaráznak, gondolnak tovább, esetleg parodizálnak. Formailag megtévesztőek.

Megjelenési helyüktől függően akár dezinformálhatnak is (Dundes 1980; Dundes & Pagter 1987, 1991, 1992, 1996; Blank, 2009; Ellis 2015a, 2015b; Frank 2009, 2011, 2015, 2018; McNeill 2012; Bodoky 2006). Ha erről a témáról beszélünk, mindenképpen interdiszciplináris megközelítést kell alkalmaznunk. Figyelnünk kell arra, hogy ugyanazt a jelenséget a különböző tudományágak más szempontok szerint vizsgálják, esetleg más fogalmakat is használnak közben. Mielőtt konkrét kísérletünkről szót ejtenénk, némi betekintést adunk a ránk hatással lévő elméleti elgondolásokra. Elsősorban a fényképre fogunk koncentrálni.

A fényképet a társadalomtudományok és a napi sajtó is előszeretettel alkalmazza illusztrálásra. A fényképekről való gondolkodás a köznapi, a művészeti, a tudományos és a filozófiai szinteken más. Nincs igazi konszenzus. A köznapi gyakorlatban arra nem mindig fordítanak figyelmet, hogy a képek valójában milyen körülmények között készülnek. Az elmúlt 180 év alatt sok elmélet született meg arról, hogy mit képes az ember felfogni abból, amit a kamera lát és rögzít. Kezdve George Eastman, a Kodak vezére 1902-es kijelentésével, amiben – ugyan némi humorral átítatva – azt vizionálta, hogy a fotográfia ki fogja szorítani az írást és a nyelvet. Az emberek képekkel kommunikálnak majd (Collins, 1990; Olivier, 2007). Jelenkori utódja, Daniel Carp, közel húsz évvel ezelőtt a Photokinán még mindig a képek egyre meghatározóbb szerepéről beszélt társadalmunkban. Jóslata óvatosabban és realistában vázolta fel a mára megvalósuló új fejlesztéseket (Carp, 2001). A modern fényképezőgépek már meta-adatokkal egészítik ki a képeket. Nem csak azt rögzítik, hogy azok mikor és milyen beállításokkal készültek, de a szerző nevét, sőt akár a fényképezés helyének pontos GPS koordinátáit is megjegyzik. Számtalan olyan – ma már alapfunkció van – ami Eastman idejében még csak merő fantasztikum volt. Egyes képfeldolgozó programokkal akár a Dublin Core, IPTC, XMP, vagy VRA Core szerint is adatolhatjuk a képeket. Nem csak technikai információkat tárolhatunk, de a tartalmi feltárást is segíthetjük vele. Kulcsszavakkal, leírással láthatjuk el a képet. A probléma csupán az, hogy amilyen egyszerűen rögzíthetőek – ugyanolyan egyszerűen törölhetőek, átírhatóak is.

Az ember a három dimenziós térben létezik, azt ismeri tapasztalati úton. Könyvtárakat megtöltő művészettörténeti munkák ecsetelik, hogy a valóság kétdimenziós leképezése nem mindenhol egyformán alakult ki, s az idők során folyamatosan változott. A fényképészet a festészet segédeszközének, a camera obscurának a továbbfejlesztéséből alakult ki, a kezdeti időkben nehéz is különválasztani tőle. Lassan találta meg saját útját, saját eszköztárát, s vált önálló művészeti ággá és szakmává. Miközben a világ nagy része a technológiai megvalósítás újításain ámuldozott, a legegyszerűbb és legkézenfekvőbb konverzióra sokáig nem is figyeltünk fel igazán. A fénykép egy kétdimenziós látvány, amit – bármilyen furcsa is kimondani – meg kell tanulnunk látni. Ezt alátámasztandó a Cottingley-tündérek esetét szoktam felhozni példának.

1. sz. ábra: Elsie Wright és Frances Griffiths: Cottingley-i tündérek (1917)

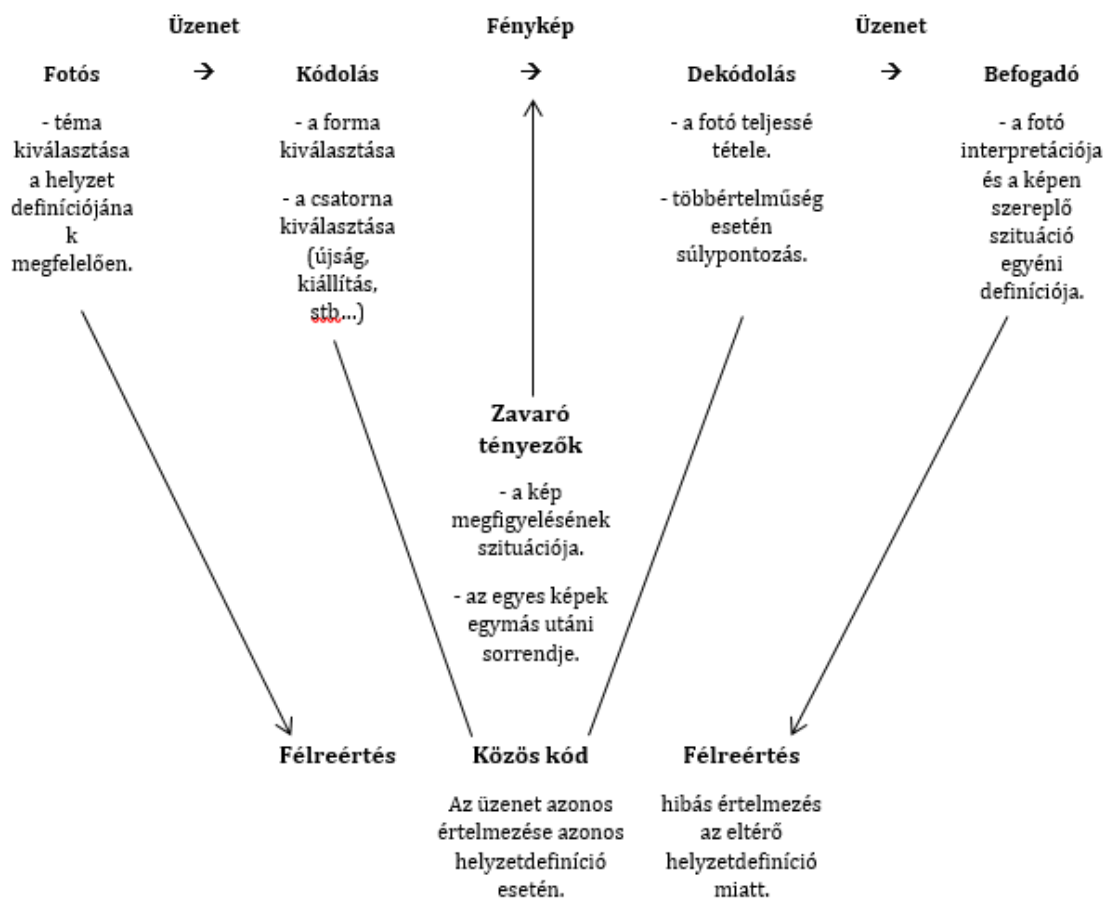

Forrás: Doyle, 1922, p. 31.

Az 1920-as években a szakma komolyan kezelte a képeket. Spiritiszta- és misztikus körök pénzzel támogatták a képek valódiságának bizonyítását (Doyle, 1922). A vizsgálatok aztán megállapították, hogy a negatívokat nem manipulálták, azok valódiak. Ma már tudjuk, hogy nem arról volt szó, hogy a két kislány igazi tündérekkel játszott. Csupán arról, hogy a kétdimenziós képen szereplő szintén kétdimenziós (papírból kivágott) tündérek valóban nem utólagos manipulációval kerültek a képre. Ma egy gyerek is kiszúrná a csalást. A szemünk megtanulta látni a fényképet. Jegyezzük meg: az alkotó itt eredetileg nem a valóság látszatát akarta megteremteni, csak játszott. Viszont a nézők egy csoportja valóságnak akarta látni a képet.

Collier nyomán mondhatjuk, hogy egy szituáció lefényképezése és fénykép általi visszaidézése mást és mást jelenthet a készítőnek és a képen szereplőnek is (Collier, 1967; Wagner, 1979). Ez mára talán evidencia. Ha a Shannon-Weaver féle jól ismert kommunikációs modell alapján értelmezzük a fényképet, ahogy azt részben Teckenberg is tette (Teckenberg, 1982) akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a kódolás-dekódolás folyamatát befolyásolhatja az alkotó és a befogadó egyénisége. 1982 óta számos technológiai változás történt a fényképészet és a sajtó világában. Ma már sokkal több helyen jelenne meg a zaj, a félreértés lehetősége a modellben. (Lásd: 2. sz. ábra) Értelmét a fotóslegenda, Ansel Adams egyetlen szállóigévé vált mondatba sűrítette össze. „A fényképen mindig két személy van jelen: a fotós és a néző.” (Sheff, 1983, p.226.) Akármennyire is bonyolítjuk a „kép” fogalmát, ez olyan alapigazság, aminél nehezebben találhatnánk jobb definíciót mindarra, amiről beszélni fogunk az elkövetkezőkben.

2. sz. ábra: Teckenberg modellje

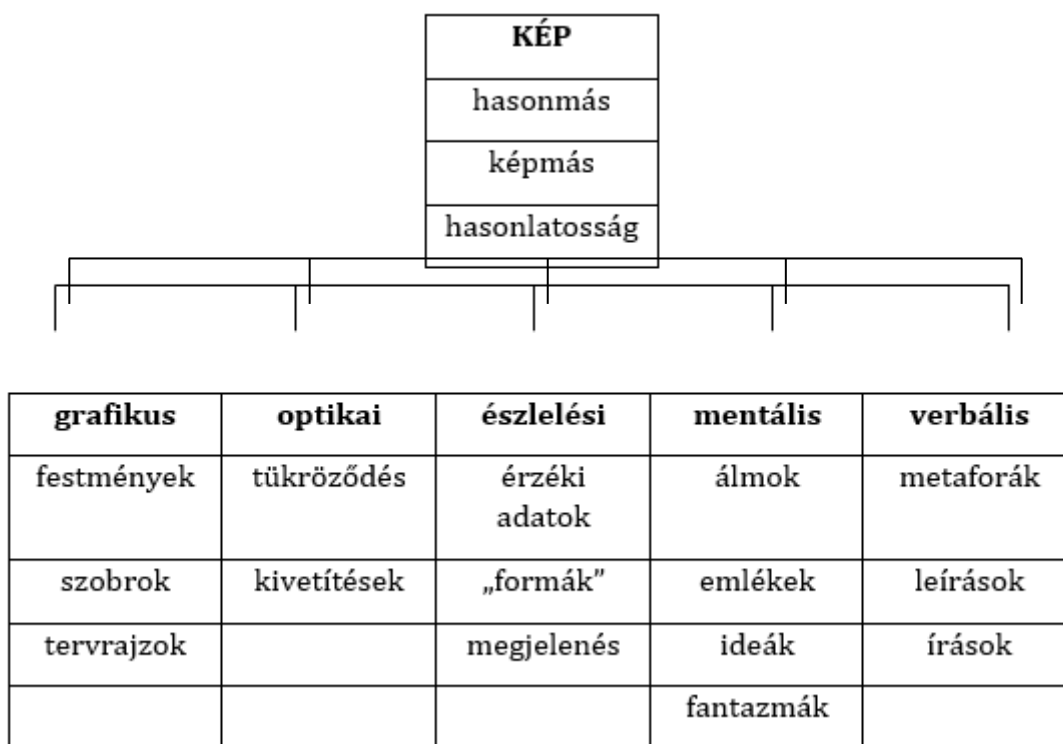

Forrás: Teckenberg, 1982, p. 184

Modernebb elméletek szerint minden kép manipulált, hiszen a valóságnak csak egy mozzanatát fagyasztja be, ragadja ki. A fotós már azzal manipulál, hogy milyen képkivágást alkalmaz, mit ragad ki a valóságból (Scott, 1991). Van, aki szerint lehetetlen is megfejteni egy kép eredeti jelentését (Hall, 1991, pp.152-153). Mitchell, Hockney és követőik az 1980-as évek vége óta egyre erőteljesebben kommunikálták a „képi fordulat” és a „posztfotográfia” fogalmát. Mindez egy reakció a modern fényképészeti eszközök megjelenésére. Elismerése annak, hogy a korszak – amit ma élünk – egy „fényképészeti utáni kor”. A klasszikus értelemben vett fotográfiát szép lassan kiszorította a digitális technológia. Az új technológia lehetővé tette a képek oly fokú módosítását, ami túlmutat a realitáson. Megtörtént az úgy nevezett képi fordulat (Mitchell, 2008a, 2008b; Holschbach, 2004; Pfisztner, 2005). Mitchell kép értelmezése összetettebb, mint a pusztán csak a fotográfiából kiinduló gondolkodóké. (Lásd: 3. sz. ábra) Nézete szerint a kultúrában a szinesztézia az uralkodó és tulajdonképpen értelmetlen próbálkozás különválasztani a vizualitást és például csak „vizuális kultúráról” beszélni (Mitchell 2002; Horányi, 2006).

3. sz. ábra: W.J.T. Mitchell kép családfája

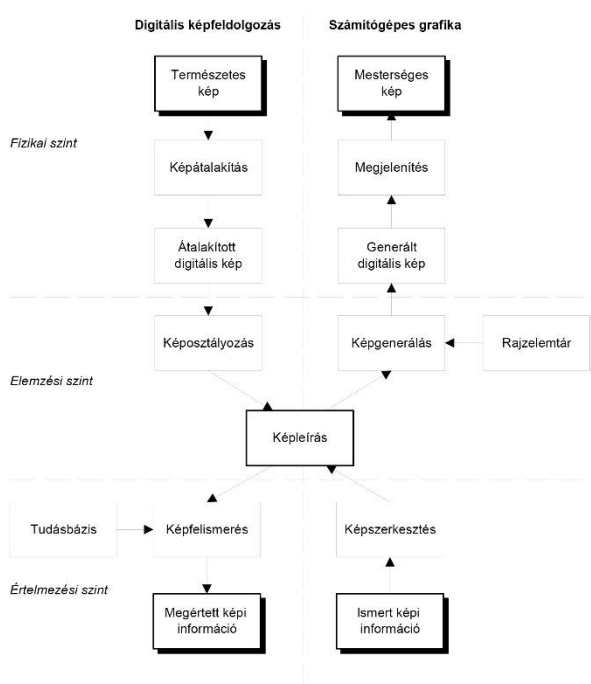
Forrás: Mitchell, 1984, p. 505

Elizabeth Edwards és Janice Hart úgy véli „a fénykép egyszerre látvány és fizikai tárgy, ami térben és időben létező társadalmi és kulturális élmény”. (Edwards & Hart, 2004, p.1) Egy fénykép megtekintése valóban párbeszédet és gondolkodást indít meg.

A fénykép általam használt fogalmát a posztfotográfiához igazítva, Elizabeth Edwards, Vilem Flusser és W. J. T. Mitchell elméleteinek felhasználásával alkottam meg (Edwards & Hart, 2004, p.1; Flusser, 1990; Mitchell, 2008a). A fényképnek több rétegét különböztethetjük meg: a hordozót, a megjelenítőt, a tartalmat, és a jelentést. Hordozónak tekintem azt a tárgyat, amin a képet rögzítjük, eltároljuk; megjelenítőnek azt, ami segítségével látjuk; tartalomnak magát a képi adatot; jelentésnek pedig a képi adathoz kötött élményeket, érzéseket, gondolatokat. A klasszikus fotográfia korszakában a hordozó és a megjelenítő általában ugyanaz volt. Mára a digitális képeknél ez élesen különvált. Egy memóriakártya ugyan hordozhat képeket, de megjelenítő eszköz nélkül sohasem látnánk. A klasszikus fénykép minden rétegével részt vesz a vizuális kommunikációban. Közgyűteményi oldalról nézve a kép, mint fizikai tárgy (hordozó+megjelenítő) katalogizálható; tartalma (a látvány) konvertálható, másolható, leírható, újra felhasználható; de maga a jelentés sokszor sohasem kerül lejegyzésre. Ezt kívánják orvosolni az olyan web 2.0-ás megoldásokat használó – részben közösségi – gyűjtemények, mint a Fortepan vagy a most induló Kézai program. 1994-ben az Országos Széchényi Könyvtár gondozásában megjelent „A képi információ” című könyv még elsősorban technológiai oldalról közelíti meg a képek számítógépes feldolgozásának

lehetőségét: „Nincs olyan általánosan elfogadott konvenció, amely a képanyag katalogizálását, osztályozását, majd indexelését elősegítené.” (Tószegi, 1994) Éppen azon oknál fogva, amelyre korábban utaltunk. A képet sokféleképpen lehet dekódolni. (Tószegi, 1994, p.73) Azóta az adatról, információról, tudásról és általában az információ tárolásáról, kereséséről alkotott elméleteink szintén sokat fejlődtek, átalakultak. Mára a képeket nem csak, hogy hatékonyabban és jobban tudjuk digitalizálni, feldolgozni – de teljesen ki is tudjuk iktatni a folyamatból az analóg képalkotást. A számítógépes grafika odáig fejlődött, hogy akár fénykép minőségű képeket is előállíthatunk. (Lásd: 4. sz. ábra) Vagyis a photoshop, a deepfake, a CGI és a különféle egyéb számítógépes eszközökkel létrehozott pixelképek világában minden eddiginél nagyobb hangsúlyt érdemes fektetni a forráskritikára az álló- és a mozgóképek tekintetében is.

4. sz. ábra: A digitális képfeldolgozás és a számítógépes grafika szembeállítása

Forrás: Álló et al., 1989, p. 24. „A számítógépes képfeldolgozás modellje” alapján

A fényképet fő tulajdonsága – hogy pontszerű történetet mesél el – teszi kiválóan alkalmassá arra, hogy manipulálják. Mint láthattuk a kódolás-dekódolás folyamata közben számtalan helyen és módon van lehetőség manipulációra. Mégis mindez leredukálható négy-öt technikai alpműveletre. Ezek a következők: részletek törlése, részletek hozzáadása, fotomontázs (több képből egy kép készítése), feliratozás megváltoztatása. Ezek együttes kombinációja a leggyakoribb (Brugioni, 1999). A hagyományos retus voltaképpen részletek hozzáadását és törlését jelenti. A montázs pedig mindig is kedvelt eszköze volt a fotóművészetnek. Egyik sem „új” a fényképezés történetében. Ezeken túl a manipulált képeknek van még egy külön csoportja is – az ötödik – a beállított vagy megrendezett képek. Ezek abban különböznek, hogy már a kép készítésének körülményei is manipuláltak. A megörökített pontszerű esemény előtti és utáni időszakról a fénykép önmagában nem hordoz adatot; annak kitalálása, értelmezése

a befogadó feladata. A kép használatának kérdése számos további vitát és félreértést kiváltó terület. Szilágyi szavaival élve ugyanis: „... nincs olyan, hogy a fotográfia: csak fotográfiák, különböző célú és rendeltetésű fotóhasználatok vannak.” (Szilágyi, 2014, p.7) Vagyis a képek általában valamilyen konkrét céllal készülnek, s ezek a célok determinálják a képek milyenségét. Ha a képpel kommunikálni akarunk – vagy akár csak reprezentálni valamit, arra többnyire tudatosan készülünk. „Az ember nem használhatja a lóháton ülő Viktória királynő képét Alice zsúrjának illusztrálásaként.” – írja Novitz. (Novitz, 2003, p.364) Ez talán egyértelmű is. A két látvány nem egynemű. De mi a helyzet az egynemű látványokkal? Illusztrálhatunk egy kurrens labdarúgó mérkőzést egy korábbi képpel, ahol ugyanazok a játékosok, ugyanazon a pályán játszanak? Egy autóbalesetet vagy egy katasztrófát egy korábbi képpel? Ha nem látszódnak olyan speciális referenciák, amik alapján egyértelműen beazonosítható az esemény: igen. Nyilvánvalóan ez etikátlan, és szembemegy a sajtó alapelveivel, ennek ellenére látunk rá sajnos példákat. A nem eseményszerű hírekhez, vagy az olyan reklámokhoz, ahol általános fogalmakról, gesztusokról, érzésekről beszélünk kifejlődött a stock-fotó iparága. Képügynökségek előre legyártott, sztereotip képeket kínálnak a legkülönbözőbb témákhoz. A napi sajtóban tapasztalhatjuk, hogy a vizualitás egyre hangsúlyosabb szerepet kap a szövegek tartalmiságával szemben. Az internetes hírportálok elterjedésével előtérbe kerültek az irodalmi értelemben „silányabb” minőségű, rövid szövegek és a nagyobb hatású képek párosításai. Az anekdoták szerint a képriport „feltalálója” a Picture Post magyar származású főszerkesztője, Stefan Lorant és társa Tom Hopkinson is úgy vélték, hogy a jó fotókhoz bárki képes rövid szöveget írni, de a rossz fotót nincs az a jó szöveg, ami megmentheti (Marcou, 2013). A kép és a headline vonzza a figyelmet. Ezek a blikkfangosak. Az internet és a digitális korszak adta lehetőség – a veszteség nélküli azonnali másolás lehetősége – azt eredményezi, hogy a különböző hírportálok egymás szövegeit, képeit gyakorta változtatás nélkül klónozzák, vagy minimális változtatással teszik közzé. Az angolul megjelent cikkeknek is szinte azonnal keletkezik magyar klónja. (Gyakorta rossz minőségű, félreérthető fordítással.) Fő problémánk az, hogy a kép és a szöveg egysége az internet HTML formátumában „nem állandó”, így nagyon könnyen manipulálható is. Gyakran ütközünk bele olyan szenzációhajhász cikkekbe, átverésekbe, kacsákba, amelyek illusztrációikat – hogy hitelesebbnek tűnjenek – közgyűjtemények honlapjairól, könyvekből, vagy újságcikkekből veszik. Bármennyire is igyekeznek a jogvédelem Don Quijotéi felvenni velük a harcot, mindez valóban szélmalomharc, lehetetlenség. Inkább a befogadót kell felkészíteni az álhírekre. Az IFLA 2018-as trendjelentéséből is kiolvasható, hogy az álhírekkel kiemelten kell foglalkoznia a könyvtártudománynak is (IFLA, 2018a; 2018b). A könyvtáros szerepe azonban ebben a helyzetben többek által vitatott. A szólásszabadság pártiak azt mondják, hogy a könyvtáros nem akadályozhatja a szólásszabadságot, akkor sem, ha azáltal álhírek terjednek. A konzervatívabb nézőpont szerint azonban a könyvtárnak és a könyvtárosnak, mint demokratikus intézménynek kötelessége a dezinformációk ellen felvenni a kesztyűt. A mennyiségi helyett a minőségi információ mellé állni. Felkészíteni látogatóikat, használóikat nemtől, kortól függetlenül az ilyen jelenségek felismerésére, kiszűrésére (Sullivan 2019; Wade 2019). Az IFLA iskolai könyvtárosok számára készített ajánlásai

közt is kiemelten szerepel a média- és információs műveltség oktatásánál: „különbéle média szövegek és információforrások értékelése (ki állítja elő, kinek és milyen üzenettel)”. (Schultz-Jones & Oberg, 2015, p.40) Ugyancsak foglalkozik a témakörrel az UNESCO Media and Information Literacy Curriculum for Teachers című kiadványa (UNESCO 2011, p.91).

A tudomány már világosan leírta, hogy a képek értelmezése problémás. A köznapi életben vajon fel vagyunk-e készülve arra, hogy a manipulációkat felismerjük? Rendelkezünk-e annyi háttértudással, hogy ne csapódjunk be? Vagy ha nem, tudatában vagyunk-e annak, hogy mit kéne tudnunk ahhoz, hogy biztosak lehessünk a kép és a szöveg egységének sértetlenségében? Milyen egyéb képeket, emlékeket idéz fel egy kép látványa? Ez befolyásolja-e a kép értelmezését? Többek közt ezek a kérdések forogtak a fejünkben kutatói kérdésként, amikor arra gondoltunk, hogy jó lenne valamilyen program, amivel játékosan rávilágíthatnánk erre a jelenségre. Ami esetleg a média- és információs műveltség oktatásánál használható „demonstratív segédeszköznek” is. Egy nagyon egyszerű kísérletet tettünk: megváltoztattuk néhány kép feliratát, kontextusát.

Kísérlet és eredmények¹

A Társadalmi Befogadás Szakkollégium tagjaiként kaptunk lehetőséget a „Ne csak nézz, láss is!” játék-programunk kidolgozására a 2018-as tanév őszi szemeszterében. A félév során vált az ötletből kézzel fogható, tárgyasult játék, amit a 2018 decemberi Jövő-kép Workshopon terveztünk először bemutatni. Az ötletet befogadó program jellegéből adódóan a célcsoport elsősorban a középiskolák 11-12. évfolyama, és esetlegesen a BA-s hallgatók voltak. A játék során egy adott „hír”, „történet” esetében a szöveg és a kép (illusztráció) egységét bontjuk meg. A résztvevőknek az a feladatuk, hogy adott képhez társítsanak egy valósnak elfogadottat az általunk felkínált három lehetséges rövid történetből.

Az adatok értelmezéséhez – legyen az képi vagy írásos – sokszor szükséges némi előzetes tudás (Mészáros, 2001; Rédey, Neumann & Sütő, 2007). Ezt a tényt használtuk ki a képek válogatásakor. Kíváncsiak voltunk, miként reagálnak a középiskolások arra, ha előzetes felkészítés nélkül, ránézésre kell egy képet értelmezniük. Forráskritikai érzékük, saját tudásuk elég-e ahhoz, hogy biztonsággal navigáljanak a valóság és a fikció között? Fontos volt, hogy a képek az átlagostól eltérjenek; s ez az eltérés lehetőséget adjon többféle narratíva társításához is. Csak olyan képeket használtunk, amik a Facebookon is szembe jöhettek a felhasználókkal az elmúlt években. Számtalan likevadász oldal, blog és tematikus portál használta fel őket „érdekességként”. A tetovált nő, a szakállas asszony, a lappok az állatkertben, a jelmezbe öltözött Klösz György, vagy a Cottingley-tündérek fotói mind olyan felvételek, melyek első ránézésre csalókák. (Lásd: a mellékletben) Előítéleteinkre hatnak, előzetes tudásunkra hagyatkozva nem biztos, hogy helyesen tudjuk őket értelmezni. Nyugaton már évtizedek óta része a gyakorlatnak a

¹ Riportfotók: Kóczián Zoltán Gergely és Illés Emma. Az adatfelvételben és lebonyolításban közreműködtek: Molnár Ferenc Tamás, Rácz Nikolett, Angyal Edit, Hadra Fanni Katinka, Szabó Vanda Rebeka – a Társadalmi Befogadás Szakkollégium (akkori) tagjai és dr. Koller Inez Zsófia a Társadalmi Befogadás Szakkollégium vezető tanára.

múzeumokban, könyvtárakban őrzött képparchívumok felhasználása az általános- és középiskolai oktatásban. Az amerikai Smithsonian Intézet 2004-ben már egy 24 oldalas módszertani segédletet is készített a saját gyűjteményében található fotográfiák értelmezéséhez (Lásd: Binns, 2004). Hazánkban is megindult a gyűjtemények ilyen formában történő újrafelhasználása. Egyik egyetemi kurzusunk keretében az ilyen mintaprogramokat tanulmányoztuk. Szakkollégiumi projektünkhöz a módszertani alapokat ezek a példák inspirálták. Az eszköz mellé egy olyan módszert próbáltunk megalkotni, amely a média- és információs műveltséget játékosan fejleszti és a kritikai gondolkodás fejlődését segítheti.

A vizuális kommunikáció két fontos eszközét használjuk: a fényképet, valamint a nyomtatott szöveget. A játékban egy-egy fényképpel kapcsolatban először az első benyomások, az előzetes prekonceptiók, sztereotípiák felmérése zajlik – szabadszavas asszociáció keretében. (A játék negatívuma, hogy mint szemléltető segédeszköz akkor működik csak jól, ha a többség nem ismeri a képeket, és valóban először látja.) Ezután a kép mellé három rövid magyarázó szöveget adunk, amelyből egy valós, kettő fiktív történetet mond el. (A,B,C variáció külön kártyákon.) A szövegeket úgy állítottuk össze, hogy azok között egy teljesen hihetetlen legyen. A valódi, hiteles szöveg és a második hamisított szöveg között azonban csak apróbb különbségek vannak. A hiteles szöveg sem feltétlenül „teljesen igaz” – olyan értelemben hiteles, hogy elemei megjelentek már nyomtatásban, online felületeken különféle publikációkban a képhez társítva. Nem feltétlenül törekedtünk arra, hogy a szövegek „jól legyenek megírva”. A szóhasználat, a mondat szerkezet reményeink szerint tartalmazta azokat az árulkodó jeleket, amik fogódzók lehetnek az értelmezésben. A szöveg esetében kiváltképpen fontosnak tartottuk, hogy nyomtatva kapják meg, s azt saját maguknak kelljen hangosan felolvasni. Előzetes feltevésünk az volt, hogy a képek értelmezését befolyásolni fogja a résztvevők előzetes tudásbázisa, sztereotípiáik, valamint, hogy a diákok egymást is befolyásolni fogják a beszélgetés alatt. Tudjuk: a pontos értelmezéshez természetesen az értelmezőnek történeti kutatást kellene végezni. Ez a játék során nem történik meg, csak meglévő tudására és társai tudására támaszkodhat. Az a cél, hogy rávilágítsunk mennyire félreértelmezhető egy kép, ha megbízhatatlan forrásból származó magyarázó szöveg társul mellé (és/vagy olyan személy áll ki egy igaznak hitt jelentés mellett, akiben teljesen megbíznak). Formai kivitelezését az első teszt keretei szabták meg: 25-30 percet kellett kitöltenünk egy egész napos program során. Ez determinálta a képek számát, és a képekre szánt diskurzusok idejét. Hogy az időből ne csússzunk ki játékvezető irányította a csapatok időbeosztását is. Öt kép lett végül felhasználva, minden képhez három lehetséges történettel (lásd az 1 sz. mellékletben a példát), átlagosan 5 perc diskurzust hagyva egy-egy képre. Mivel több asztalnál egyszerre folyt a program, a képek sorrendjét a véletlenre kellett bízunk. Így alakult ki a gondolat, hogy kártyajáték formátumban készítjük el. A szövegek és a képek külön-külön kezelhetők, a tipográfia és a megjelenés pedig egységes. A játékosok az öt képből véletlenszerűen tudnak választani. A képekhez társított gondolatokat, válaszokat saját maguk egy, a játékhoz készített papír alapú táblázatba felvezetik. A játékmester is vezetett egy ugyanilyen táblázatot a csapatok válaszairól. Ezzel a párhuzamossággal elkerülhető a hiányos adat. Illetve a játékmester

objektív, külső megfigyelőként lejegyezhet olyan gondolattársításokat is, amik felett a csapatok esetlegesen elsiklanak a diskurzus során. (A 6,10,11. ábra adatai ezekből származnak.)

A játék 2018. december 7-én a Társadalmi Befogadás Szakkollégium IV. Jövő-kép Workshopján debütált, ekkor három 8 fős fókuszcsoporthban sikerült tesztelnünk (A Workshopokról bővebben lásd: Koller, 2019). Meg kell jegyeznünk: nem ismertük a játékosokat előtte, nem tudtuk milyen előképzettségeik vannak, mi után érdeklődnek – így adaptálni sem tudtuk a programot kifejezetten rájuk. Ez magában hordozta az esetleges kudarc lehetőségét is. Ha tudjuk, hogy milyen szakterület iránt érdeklődnek, mihez értenek igazán – sokkal specifikusabb kép- és történetpárokat is lehetett volna válogatni (pl. műszaki érdeklődésűeknek akár találmányokkal, feltalálókka kapcsolatos képeket, pénzügyi vonalon tanulónak gazdasággal kapcsolatosan, stb.) Mi alapvetően a humán beállítottságú gimnáziumi diákokat vettük alapul, tematikában pedig a társadalmi befogadás keretén belül maradtunk. Ezt azért tartom fontosnak megemlíteni, mert egyik kép sem olyan volt, amely speciális szakismeretet követelt volna meg. Úgy véltük, így „univerzális”, bárki számára játszható lesz.

5. sz. ábra: A játék a Jövő-kép Workshopon (2018 dec.)

Fotó: Kóczián Zoltán Gergely, 2018

Az első teszten a Pécsi Apáczai Csere János Gimnáziumból és a Miroslav Krleža Horvát Gimnáziumból érkeztek tanulók. Belőlük lettek kialakítva a 8 fős csoportok, eltérő nemi megoszlással. A játék 3 asztalnál zajlott, 3 játékvezető felügyelete alatt. Hogy a játékmenet nagyjából egységes legyen, és a játékosok ugyanazokat az információkat kapják meg – kézikönyvet írtunk, amely alapján bárki levezényelheti a programot (Társadalmi Befogadás Szakkollégium, 2018a). Az első tesztet sikeresnek ítéltük meg. A diákok nagyon aktívan és konstruktívan álltak a feladathoz. Az eredmények alapján kijelenthetjük, hogy nem volt olyan csoport, amely teljesen helyesen tippelt volna minden kérdésnél, de érdekes módon, ahol hibáztak, ott többnyire azonosan ugyanazt a rossz választ jelölték meg. Látszólag sikerült tehát olyan fiktív történeteket adnunk nekik, amik hihetőbbnek tűntek, mint a „valóság”.

6. sz. ábra: Helyes és helytelen válaszok

(Lila: helytelen; Zöld: helyes)

1. 2. 3.
csoport csoport csoport

1 kép	B	B	B
2 kép	B	A	A
3 kép	C	B	C
4 kép	A	B	A
5 kép	A	A	C

Forrás: Társadalmi Befogadás Szakkollégium, 2018b (IV. Jövő-kép Workshop belső dokumentációja)

A játékot más formában, online, pusztán a szöveg és képtársításokra összpontosítva is próbának vetettük alá. Hasonló korcsoportból kértünk próbálkozókat. (Egyszerű Google forms űrlap segítségével zajlott. Személyes adatokat nem gyűjtöttünk.) Az online verziót 2018 és 2020 között többször is használtuk. Alapvetően olyan személyeket próbáltunk megcélolni, akikkel más szakkollégiumi programok során kerültünk kapcsolatba, és biztosan nem ismerték egymást, illetve ezt a játékot sem. Jelen tanulmányban 36 fő egyéni válaszai kerültek elemzésre. Itt nem volt olyan diskurzus a képértelmezések során, amely befolyásolta volna a társítást; igaz az is, hogy nem tudjuk használtak-e online segítséget a játék során. A válaszokból eddig úgy tűnik, hogy az egyénileg értelmezett képeknél a válaszok szórása nagyobb. Megjelentek olyan válaszok is, amelyek a fókuszcsoporthoz, személyes interakcióval zajló játékok során szinte azonnal, vagy rövid diskurzus után kizárásra kerültek.

A játék egyszerűsített verzióját több alkalommal teszteltük egyéni résztvevőkkel, illetve családi csapatokkal is, először 2019. május elsején a Nagyatádi Retro napon, majd 2020. július 11-én, a nagyatádi Kultúr Kóktél keretében. Mindkét alkalommal a Nagyatádi Fotókör standjánál, annak interaktív kiállításának részeként jelent meg a programelem. (Jelen sorok szövegezője a Nagyatádi Fotókör egyik alapítótagja, vezetőségi tagja is.) Ez a teszt a szakkollégiumtól függetlenül zajlott. Itt a lebonyolításban Striteczky Géza és Gerlecz László, a Nagyatádi Fotókör tagjai segédkeztek. Az ilyen kiállítások alkalmával rendszerint viszünk régi fényképeket, régi gépeket, laborszakozókat, szakkönyveket. Átfogó jelleggel állítjuk össze a látnivalókat. Ebbe a milióbe tökéletesen illeszkedett a játék is. Személyes interakcióval tudtuk levezényelni, a játékosnak volt lehetősége kommunikálni a játékvezetővel. A látogatók inkább egyfajta intellektuális kihívásként tekintettek rá, amíg a Nagyatádi Fotókör standjánál nézelődtek a régi fényképezőgépek, és egyéb fotós relikviák között. Kiválóan alkalmas volt arra, hogy a képek és a kiállított gépek kapcsán spontán beszélgetések generálódjanak a fotótörténeletről, akár helyi, akár nemzetközi viszonylatban. Az ilyen jellegű ismeretterjesztést hatékonyabbnak tartom, mint a kötött előadásokat, mert valóban azokra a kérdésekre válaszolhatunk, amik a

résztevőt érdeklik. Félre értés ne essék: ezeken a rendezvényeken sohasem az volt a célunk, hogy „kutassunk”. Hanem egész egyszerűen csak arra használtuk a módszert és az eszközt, ami miatt létrejött. Teljesen más élmény volt játékvezetőként is egy olyan szituációban játszani, amikor nem „laborkörülmények” között és nem „kötött programelemként” szerepelt. A résztvevői visszajelzések pozitívak voltak.

7. sz. ábra: A Nagyatádi Retro-napon 2019-ben

Fotó: Kóczyán Zoltán Gergely, 2019

2019. november 29-én VI. Jövő-kép Workshopon a PSZC - Zipernowsky Károly Műszaki Szakgimnázium, a Pécsi Leőwey Klára Gimnázium, a Miroslav Krleža Horvát Gimnázium tanulóiból és a PTE nemzetközi hallgatóiból álló 4+1 csapattal, közel 40 fő részvételével játszottuk. Erre az alkalomra finomhangoltuk a játékot: külön figyeltük a játékosok egyéni döntéseit, és a konszenzus alapján hozott döntéseket is. Az egyéni válaszokat saját maguk jegyezték le egy táblázatban. A csoportos válaszok az előző alkalmakhoz hasonlóan a csapatok és a játékmester által is rögzítve lettek párhuzamosan. Újdonságként jelent meg az angol nyelvű változat is. Kezdetben erős kétségeink voltak, hogy a játék angol nyelven is működőképes-e. Hiszen nem csak a kép hangsúlyos, de a szöveg minősége is számít. Féltünk, hogy a fordítás esetleg nem lesz képes visszaadni azokat az árnyalatbeli különbségeket, amiket a magyar nyelv magában hordoz.

8. sz. ábra: Nemzetközi csapat a Jövő-kép Workshopon (2019 nov.)

Fotó: Illés Emma, 2019

A vegyes etnikumú csapat esetében a játékosok nem a szövegből indultak ki elsősorban, hanem a kapott képen látható képi információkat próbálták értelmezni a lehető legmélyebben. Mivel olyan kultúrákból érkeztek, amelyek esetlegesen maguk is tartalmazták a képen látható feltűnőségeket (pl. tetoválás) – más aspektusból közelítették meg a kérdést is. Az aprólékos vizsgálat miatt azonban nem végeztek időben a feladattal, így nem minden képről van összehasonlítható adatunk.

9. sz. ábra: 2019 novemberi Jövő-kép Workshopon

Fotó: Illés Emma, 2019

10. sz. ábra: Helyes és helytelen válaszok.

(Lila: helytelen; Zöld: helyes; A 7. Csoport a nemzetközi csoport volt)

	4. csoport	5. csoport	6. csoport	7. csoport	8. csoport
1 kép	B	B	B	A	B
2 kép	A	B	A	n.a.	A
3 kép	B	A	B	n.a.	C
4 kép	A	A	A	A	A
5 kép	C	A	A	A	A

Forrás: Társadalmi Befogadás Szakkollégium, 2019 (VI. Jövő-kép Workshop belső dokumentációja)

Az előbbi alkalomhoz képest sokkal kisebb arányban sikerült a csapatoknak helyes megoldásokat találni. Volt olyan kép, amit egyetlen csapat sem talált el. Egyéni válaszokat tekintve azonban kicsit más eredmény jött ki. A közel negyven főből 30 válaszolt helyesen az első kép esetében, 21 a második képnél, 10 a harmadiknál, 8 a negyediknél, és 12 az

ötödik képnél. (Megjegyzés. A 2.-3. képet a 7. csapat nem játszotta, így az eredmények kicsit torzítanak.)

Legutóbb a PTE-BTK HFMI szaknapján, 2020. október 22-én vettük elő a játékot. Ekkor 2 csoport játszott végig, néhányan pedig egyénileg (összesen 12 fő).

Ha összevetjük a 9 csapat csoportos eredményeit, akkor azt figyelhetjük meg, hogy az első képet nyolc alkalommal sikeresen eltalálták, a második képet hatszor, a harmadikat már csak négyszer, a két legnehezebb a negyedik és ötödik kép esetében ez egyszer, illetve kétszer sikerült. (A 10. csapat eredményei még nincsenek beépítve.) A tendencia kiolvasható. A sorrend nem véletlen. A képeknek van „nehézségi foka” és tudatosan lettek ebbe a sorrendbe téve a kártyák készítésekor. (Lásd: 12. sz. ábra.) A negyedik kép egy lapp családot ábrázol az Állatkertben, akiket látványosságként mutogattak. Magából a képből valóban nem olvasható ki egyértelműen, hogy milyen körülmények között és miért készült. Ráadásul kis méretben (kb. 6x9 centi) látják csak, ami megnehezíti a kép értelmezését. Az ötödik kép – éppen a már korábban említett Cottingley-i tündérekről készült egyik kép volt. Ez becsapós, mert a hozzá tartozó valós szöveg tartalmilag nyilvánvalóan „nem igaz”. Ez az értelmezőt megzavarja: reális választ keres. Mindkét kép speciálisan olyan, hogy, ha nem ismerjük a keletkezésének történetét, akkor nem tudjuk érdemben értelmezni őket. Az első, második, harmadik kép esetében emberábrázolásokat, portrékat látunk, könnyebb a dolgunk. Az első kép Olive Ann Oatman portréja egy tetovált női arc – itt csak a tetoválás megszerzésének körülményeit és a kép készítésének okát torzítottuk el a fiktív szövegekben. A második képen Barcsy Szidónia báróné képe van, egy turbánra emlékeztető hajkoronát viselő, szakállas arcot látunk – itt a képen szereplő nemével, vallásával kapcsolatosan és a szakáll viselésének okáról füllentettünk. A harmadik képen Klösz György és felesége „farsangi jelmezben” látható. A kép régisége és a jelmez művisége megzavarja a befogadót. Itt a ruha viselésének okáról és a kép keletkezésének helyszínéről hazudtunk.

A játék során ránézésre kellett megmondaniuk, hogy mi jut eszükbe a képről, milyen könyv- vagy filmélményeket, érzéseket tudnának esetleg társítani hozzá. Mitchell kép családfájára visszautalva (lásd 3. sz. ábra) – tulajdonképpen az esetlegesen kapcsolódó mentális-, verbális képeket próbálkoztunk meg előhívni a „fotók látványa” kapcsán. Ez az asszociációs feladatrészt érdekes eredményeket hozott.

11. sz. ábra: Asszociációk a képekhez a 9 játék alatt

	1. kép	2. kép	3. kép	4. kép	5. kép
Szabad asszociáció:	post mortem fotó; szellemfotó; vámpír; kínzás; szörnyecirkusz; baleset; betegség; törzsi jel; Hawaii	transzgender; transzlesztita (SIC!); szakállas nő; szörnyecirkusz; szabad önkifejezés; hormonprobléma	filmforgatás; színházi előadás; farsang; opera; vikingek	félelmetes; fura arcú gyerekek; árvaház; háború; világháború; járvány; katasztrófa; nyomorúság; holocaust; temetés; törpék; hobbitok	tündérek; mesék világa; tündérmese; angyalok; Karácsony; karácsonyi képeslap; Photoshop
Társított mű:	Vándorsólyom kisasszony különleges gyermekei; Anabelle; American Horror Story	The greatest showman; (A legnagyobb showman)	A Valkür; Niebelungmonda; Vikingek; Thor; Így neveled a sárkányodat; Asterix	Sorstalanság; A Hobbit	Pán Péter; Alice Csodaországban; Csingiling; A Spiderwick-krónikák.

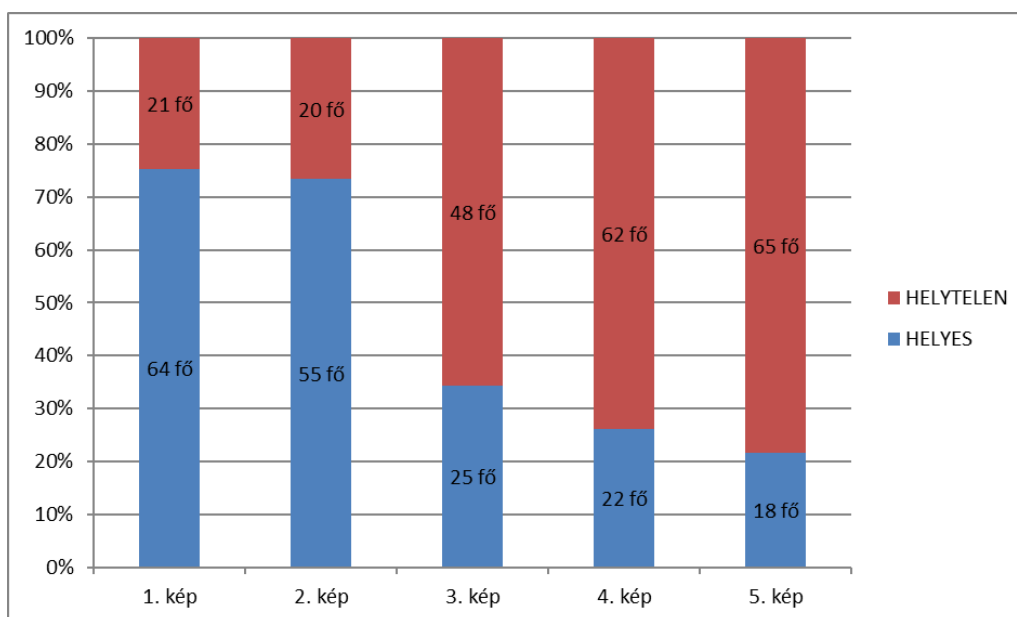
Forrás: Társadalmi Befogadás Szakkollégium, 2020 („Ne csak nézz, láss is!” játék belső dokumentációja 2018-2020)

Az első képhez a résztvevők érdekes módon valamilyen horror történetet társítottak volna. A kínzás és a baleset állt a legközelebb a kép valódi történetéhez. A hölgy családját indiánok mészárolták le, őt magát pedig rabszolgaként tartották fogva. A második képet tudta minden csoport a legbiztosabban értelmezni – ugyanakkor az egyik legtöbb vitát kiváltó kép is volt. Tény, hogy a transzlesztita írásmódjával és jelentésével nem voltak teljesen tisztában a középiskolás korosztály tagjai. Barcsy Szidónia nemi identitása soha sem volt kérdéses a valóságban: férje volt, gyermeke. Egész egyszerűen a hormonbetegsége miatt szakálla nőtt. Ez természetesen a képről nem olvasható le. A harmadik képhez érdekes módon az északi vagy a germán szó nem került elő. Kétségtelen, hogy lerí a képről beállított volta, és a jelmez művisége. A csoportos válaszokban a kapcsolt narratívák között nem is jelent meg a legnagyobb hazugság: hogy az utolsó igazi vikingek láthatóak rajta. Ugyanakkor az egyéni válaszok összesítése alapján heten is elhitték ezt az egyértelműen téves válaszlehetőséget. Beleszámítva az online válaszokat is: 19-en, további 29 fő a másik fiktív narratívát választotta. (Társadalmi Befogadás Szakkollégium, 2020; Lásd: 12 sz. ábra, 3 kép adatait.) A negyedik kép esetében az időpontot tekintve vagy az első vagy a második világháborút tippelték meg. Érdekes az árvaház fogalmának megjelenése, hiszen az egyik hamis szövegünkbe mi magunk is árva gyermekekről írtunk fikciós történetet. (Újfont megjegyeznénk, hogy az asszociációkat a résztvevőknek a szövegek megismerése előtt kellett megfogalmazniuk.) Az egyik csoport

törpéket, illetve hobbitokat vélt felfedezni a lappokban. Egy másik csoport a háttérben látható (nehezen azonosítható) tárgyat koporsónak nézte, így a temetés is szóba került, mint lehetséges fénykép készítési alkalom. Megjegyeznénk – nyelvrokonság ide vagy oda kevés játékosnak tűnt fel, hogy az egyik szövegben szereplő nomád számik, és a másik szövegben szereplő lappok valójában szinonimák. Volt rá példa, hogy a ruházat alapján próbálták kitalálni, hogy vajon számik, vagy lappok vannak-e a képen. Az ötödik képet az első teszten a harmadik csoport felismerte. Helyes választ adott. (Ismerték a képet.) Ám olyan értelmezés is volt, ami a tündért angyalnak gondolta, így a karácsonyi képeslap is megjelent az asszociációk között. Érdekes, hogy az egymás válaszait nem ismerő, hasonló korcsoportban lévő fiatalok asszociációi kvázi hasonlóak, de legalábbis átfedésben voltak minden kép kapcsán.

A tesztek kiválóan szemléltették, hogy a diákok akkor is becsapódtak, ha tudatában voltak, hogy be akarjuk csapni őket. Minden igyekezetük ellenére, hogy elkerüljék az átverést, olykor saját maguk léptek tévútra. („Ez biztos becsapós!”, „Ez túl egyértelmű! Nem lehet, hogy valami trükk van benne?”, „Ez annyira banális, hogy biztosan nem igaz!”)

12. sz. ábra: Az online és offline egyéni válaszadók helyes és helytelen tippjei (Összesített eredmény, 2018-2020)

(Megjegyzés: a számok képenként eltérnek, mert nem mindenki játszott minden képpel.)

Forrás: Társadalmi Befogadás Szakkollégium, 2020 („Ne csak nézz, láss is!” játék belső dokumentációja 2018-2020)

A játékvezetőknek a segédletbe leírtuk az adott kép történetét, a hozzá kapcsolható regényeket, filmeket, egyéb alkotásokat. Ahol ilyen nem volt, ott analógiákat. (Társadalmi Befogadás Szakkollégium, 2018a.) Ez alapján beszélgettek a játékosokkal a képekről és általánosságban az internetes képhasználatról is. A játék végén megkérdezték őket, hogy saját bevallásuk szerint melyik történet-kép páros csapta be őket a leginkább. Ezek a diskurzusok a játékosoknak és a játékvezetőknek is hasznosnak bizonyultak.

Összefoglalás

Az eszköz a hozzá fűzött reményeinket beváltotta. Alkalmas volt arra, hogy a középiskolás és az egyetemista fiatalokat a képek kapcsán beszélgetésre ösztönözze. Az elmúlt hónapok során összesen több, mint 100 résztvevő ismerhette meg a játék különböző verzióit. A megfigyeléseink és tapasztalataink megerősítik a tanulmány első részében leírt elméleteket. A kép értelmezése függ a háttértudástól, a szociokulturális környezettől; befolyásolja a közvetítő közeg és a befogadó érzelmi állapota is. A legkevésbé függ a készítő valódi szándékától. A kép értelmezéskor első ránézésre a befogadó saját preconcepciói határozzák meg annak jelentését, a szövegek felmutatásakor pedig a szövegek tartalmának fényében – akár erőteljesen is – változhat a kép jelentése a játékosok számára. A tesztek során háromszor volt arra példa, hogy noha az egyéni válaszok többsége jó volt, a csapat konszenzusos válasza hibás lett. A „véleményvezérek” „biztos tudása” olykor tévútra vitte a többieket. Az egyéni offline és online eredmények esetében a helyes és helytelen válaszok aránya hasonló, ám a helytelen válaszok esetében változatosabb a megoszlás az online válaszoknál. A vegyes etnikumú csoportnak sokkal lényegesebb volt a képeken látható apróbb részletek értelmezése, mint a kép szituációjának találgatása. Elmondható, hogy sokkal többet láttak egy adott képen, mint hasonló korú magyar társaik. Ugyanakkor egyetlen konszenzusos válaszuk sem lett „helyes”. A résztvevők száma alapján ezek az eredmények nem általánosíthatóak. Célunk nem is az volt, hogy mindezt kísérlettel igazoljuk vagy mérjük, hanem, hogy játékosan szemléltessük a jelenséget. Úgy véljük, hogy erre a funkcióra az eszköz és a módszer megfelelő. Könnyen adaptálható különböző szakspecifikus tematikákhoz is. Tematikus beszélgetések kísérőjeként vagy egyszerű intellektuális szórakozásként is megfelelő; de használható az információs- és médiaműveltség, a médiaismeret fejlesztése során akár oktatási segédeszközként is.

Irodalomjegyzék

- Álló G. et al. (1989). *A digitális képfeldolgozás alapproblémái*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balogh R. (1914). Lappok a budapesti állatkertben: A sátor előtt (fénykép). *Vasárnapi Újság*, 60(6). (1913. Febr. 9.), 107.
- Binns, S. (2004). History through primary sources.: every picture has a story. *Smithsonian in your classroom* (Spring 2004). Smithsonian Center for Education and Museum Studies. http://www.smithsonianeducation.org/images/educators/lesson_plan/every_picture/every_picture.pdf
Letöltés dátuma: 2020.10.10.
- Blank, T. J. (2009). *Folklore and the Internet: vernacular expression in a digital world*. Logan: Utah State University Press.
- Bodoky T. (2006). Többet retusálunk, mint négy éve - választási kampányplakát-folklór az interneten. *Médiakutató*, 7(2), 7-31.
- Brugioni, D. A. (1999). *Photo fakery: A history and techniques of photographic deception and manipulation*. Dulles, Va: Brassey's.
- Carp, D. A. (2001). A fényképezés jövője. *Fotóművészet*. 2001, 44 (1-2), 18-30.
- Collier, J. (1967). *Visual anthropology: Photography as a research method*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Collins, D. (1990). *The Story of Kodak*. New York: H.N. Abrams.
- Dawkins, R. (1986) *Az önző gén*. Budapest: Gondolat.

- Dawkins, R. (1991). Elmevírusok. *Terebess Ázsia E-Tár*.
<http://www.terebess.hu/keletkultinfo/rdawkins4.html> Letöltés dátuma:2020.10.08.
- Doyle, A. C. (1922). *The coming of the fairies*. London; New York: Hodder and Stoughton.
- Dundes, A. (1980). *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press.
- Dundes, A. és Pagter, C. R. (1987). *When You're Up To Your Ass in Alligators. . . More Urban Folklore from the Paperwork Empire*. Detroit: Wayne State University Press.
- Dundes, A. & Pagter, C. R. (1991). *Never Try to Teach a Pig to Sing: Still More Urban Folklore from the Paperwork Empire*. Detroit: Wayne State University Press.
- Dundes, A. & Pagter, C. R. (1992). *Work Hard and You Shall Be Rewarded: Urban Folklore from the Paperwork Empire. Rev. ed.* Detroit: Wayne State University Press.
- Dundes, A. és Pagter, C. R. (1996). *Sometimes the Dragon Wins: Yet More Urban Folklore from the Paperwork Empire*. New York: Syracuse University Press.
- Edwards, E. & Hart, J. (2004). *Photographs as Objects*. In Edwards, E. & Hart, J. (eds.), *Photographs Objects Histories: On the Materiality of Images*. (pp. 1-15) London: Routledge.
- Ellis, B. (2015a). A Model for Collecting and Interpreting World Trade Center Disaster Jokes. *New Directions in Folklore*, 5. Retrieved from <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/ndif/article/view/19881>
 Letöltés dátuma:2020.10.08.
- Ellis, B. (2015b). Making a Big Apple Crumble: The Role of Humor in Constructing a Global Response to Disaster. *New Directions in Folklore*, 6. Retrieved from <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/ndif/article/view/19883>
 Letöltés dátuma:2020.10.08.
- Fehér K. (2005). Kép, nyelv, nyelvi kép. *Médiakutató*, 6 (4), 111-120.
- Flusser, V. (1990). *A fotográfia filozófiája*. Budapest: Tartóshullám & Belvedere & ELTE BTK.
<http://www.artpool.hu/Flusser/flusser.html> Letöltés dátuma:2020.10.08
- Frank, R. (2009). *The Forward as Folklore: Studying E-Mailed Humor*. In Blank, T. J. (ed.) *Folklore and the internet: vernacular expression in a digital world*. (pp. 98-122) Logan: Utah State University Press.
- Frank, R. (2011). *Newslore: Contemporary folklore on the Internet*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Hall S. (1991) Reconstruction work: images of post-war black settlement. In Spence, J. & Holland, P. (eds.), *The meanings of Domestic Photography*. London: Virago.
- Holschbach, S. (2004). Continuities and differences between photographic and post-photographic. *Medien Kunst Netz / Media Art Net*. http://www.medienkunstnetz.de/themes/photo_byte/photographic_post-photographic/1/ Letöltés dátuma:2020.10.03.
- Horányi A. (2006). Vizuális kultúra: Dilemmák és feladatok. *Magyar Építőművészet*, 2006 (11). <http://magyarepitolmuveszet.mm-art.hu/hu/vizkult.php?id=515> Letöltés dátuma: 2020.10.08.
- Horvitz, D. (2015). *Mood disorder*. Vancouver: New Documents.
- IFLA (2018a) *IFLA trend report 2018 update*.
https://trends.ifla.org/files/trends/assets/documents/ifla_trend_report_2018.pdf Letöltés dátuma:2020.10.08.
- IFLA (2018b) *IFLA statement on fake news*. <https://www.ifla.org/publications/node/67341> Letöltés dátuma:2010.10.08.
- Ismeretlen fotós (c.1905). *Barcsy Szidónia báróné portréja*. (fénykép)
<https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/wp-content/uploads/2013/05/szidc3b3nia1.jpg> Letöltés dátuma:2020.12.18.
- Koller I. Zs. (2019). A laboratory for community learning – the Vision of Tomorrow Workshop series. In: Németh, B. (ed.) *Between Global and Local: Adult Learning and Communities Network Learning and Living in Diverse Communities* (pp. 77-84). Pécs: ESREA - Pécsi Tudományegyetem.
- Klősz Gy. (1884). *Klősz György és felesége – Zeller Karolina kabinetportréja*. (fénykép) *Eintracht Narrenabend*. Budapest: Klősz G. Photograph. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény.
https://mamanohaz.blog.hu/2017/07/19/amikor_a_fotost_fenykepezik_809 Letöltés dátuma: 2020.12.18.

- Marcou, D. J. (2013). *All the best: Britain's Picture Post magazine, best mirror and old friend to many, 1938-57*. La Crosse: DigiCOPY. https://libraryguides.missouri.edu/ld.php?content_id=40689654 Letöltés dátuma: 2020.12.18.
- McLuhan, M. (2001). *A Gutenberg-galaxis: a tipográfiai ember létrejötte*. Budapest: Trezor
- McNeill, L. S. (2012). Newslore: Contemporary Folklore on the Internet. *Western Folklore* 71(3), 329-330.
- Mitchell, W. J. T. (1984). What Is an Image? *New Literary History*, 15 (3), 503-537. doi:10.2307/468718
- Mitchell, W. J. T. (2008a) Mi a kép? In Mitchell, W.J.T.; Szőnyi Gy. E & Szauter D. (szerk.), *A képek politikája: W.J.T. Mitchell válogatott írásai*. (pp 15-50). Szeged: JATEPress.
- Mitchell, W. J. T. (2008b) A képi fordulat. In Mitchell, W.J.T.; Szőnyi Gy. E & Szauter D. (szerk.), *A képek politikája: W.J.T. Mitchell válogatott írásai*. (pp 131-153). Szeged: JATEPress.
- Mészáros A. (2001). Kis információs társadalmi körkép. *TMT*, 48(5), 208-212.
http://tmt-archive.omikk.bme.hu/show_news.html?id=1623&issue_id=35.html Letöltés dátuma:2020.10.08.
- Novitz, D. (2003). *Képek és kommunikatív használatuk*. In Horányi Ö. (szerk.), *A sokarcú kép*. Második, módosított kiadás. (pp. 363–400.) Budapest: Typotex.
- Pfisztner G. (2005). Látom, mégsem hiszem, nem hiszem, hiába látom. Miért nem hiszünk a digitális „fénykép”-nek? *Fotóművészet*, 2005 (5–6), 142–145.
http://www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/200556/latom_megsem_hiszem_nem_hiszem_hiaba_latom Letöltés dátuma:2020.10.08.
- Powelson, B. F. (c.1863). *Olive Oatman. (fénykép)*. National Portrait Gallery, Smithsonian Institution, Washington, D.C. https://npg.si.edu/object/npg_S_NPG.79.3 Letöltés dátuma: 2020.12.16.
- Rédey G., Neumann A., & Sütő Z. (2007). Információkeresés. *TMT*, 54(2), 55-61.
- Schultz-Jones, B. & Oberg, D. (2015). *IFLA School Library Guidelines*. Hága: IFLA. <https://www.ifla.org/files/assets/school-libraries-resource-centers/publications/ifla-school-library-guidelines.pdf> Letöltés dátuma:2020.10.08
- Scott, J. (1991). *A Matter of Record: Documentary Sources in Social research*. Cambridge: Polity.
- Sheff, D. (1983). Playboy Interview: Ansel Adams, *Playboy*, 30(5), 226.
- Sullivan, M. C. (2019). Libraries and fake news: what's the problem? What's the plan? *Communications in Information Literacy*, 13 (1), 91-113.
- Sullivan, M. C. (2018). Why librarians can't fight fake new? *Journal of Library and Information Science*, 51(1), 1146-1156. <https://doi.org/10.15760/comminfolit.2019.13.1.7> Letöltés dátuma:2020.10.08.
- Szilágyi S. (2014). *A fotográfia (?) elméletei klasszikus és újabb megközelítések*. Budapest: Vince Kiadó.
- Társadalmi Befogadás Szakkollégium (2018a). „Ne csak nézz, láss is!” játékmesteri segédlet. (belső dokumentáció). Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész-és Társadalomtudományi Kar.
- Társadalmi Befogadás Szakkollégium (2018b). *IV. Jövő-kép Workshop belső dokumentációja*. (belső dokumentáció). Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész-és Társadalomtudományi Kar.
- Társadalmi Befogadás Szakkollégium (2019). *VI. Jövő-kép Workshop belső dokumentációja*. (belső dokumentáció). Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész-és Társadalomtudományi Kar.
- Társadalmi Befogadás Szakkollégium (2020). „Ne csak nézz, láss is!” játék belső dokumentációja 2018-2020. (belső dokumentáció). Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész-és Társadalomtudományi Kar.
- Teckenberg, W. (1982). Bildwirklichkeit und soziale Wirklichkeit. Der Einsatz von Fotos in der Soziologie. *Soziale Welt*, 1982 (333), 169-207.
- Tószegi Zs. (1994). *A képi információ*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár.
<http://mek.oszk.hu/03100/03123/html/> Letöltés dátuma:2020.10.08.
- UNESCO (2011) *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers: Curriculum and Competency Framework* <https://books.google.hu/books?id=KBeOQnOg2eEC> Letöltés dátuma: 2020.10.08.
- Olivier, M. (2007). George Eastman's modern stone-age family: snapshot photography and the Brownie. *Technology and Culture*, 48, (1),1-19.
- Wade, M. (2019). IFLA and Fake News. IFLA. <https://www.ifla.org/files/assets/faife/publications/misc/faife-chair-zagreb-paper.pdf> Letöltés dátuma: 2020.10.08

Wagner, J. (1979). *Images of information. Still photography in the social sciences*, Beverly Hills - London: Sage Publications.

Melléklet

1. sz. melléklet: A „Ne csak nézz, láss is!” játék első képkártyája és a hozzá tartozó szövegvariációk – A játékkártyán Olive Ann Oatman portréja (Powelson, 1863 körül) látható.

Forrás: „Ne csak nézz, láss is!” játékmesteri segédlet. *Társadalmi Befogadás Szakkollégium, 2018.* (belső dokumentáció)

1.

Lehetséges történet-variációk:

A. A képen az egyik első tetovált nő látható. A tetoválás az önkifejezés egyik formája. Amerikában már a 19. század során divattá vált a nők körében is. A kép egy olyan turnén készült, amelyen a tetoválásokat népszerűsítették.

B. A képen az egyik első tetovált nő látható. A nő családját lemészárolták az indiánok, őt magát pedig lánytestvérével együtt rabszolgaként tartották fogva. Az őt „befogadó” indián törzs jelölte meg ilyen tetoválással hölgytagjait. Kiszabadulása után a róla szóló könyvet népszerűsítette ezzel a képpel is.

C. A képen az egyik első tetovált nő látható. A hölgy fiatalabb korábban egy amerikai kalózhajón volt matróz. Egy kocsmai verekedés után letartóztatták New Yorkban. A képet a rendőrség készítette róla a rabosításkor.

A játékmesteri füzetben szereplő információ:

Helyes: B.

A kép valós története:

Olive Ann Oatman portréja. 1851-ben Olive családját lemészárolták az indiánok, őt pedig lánytestvérével együtt rabszolgaként tartották fogva. A tetoválás az arcán nem divatból készült, hanem az őt „befogadó” indián törzs jelölte meg így hölgytagjait. Nincs befejezve – mert pár év múltán kiszabadult és visszatért a civilizációba. Korának egyik „celebje” lett és az életéről szóló (ponyva)regény reklámarcaként járta Amerikát. – A valóság természetesen árnyaltabb, mint a modern szenzációhajhász cikkek által abból kiragadott – és így a játékunkban is felhasznált – részletek sugallják.

Fényképész: Benjamin F. Powelson (1823–1885), Albuminkép, kb. 1863-ban készült. Forrás: National Portrait Gallery, Smithsonian Institution, Washington, D.C. (Public Domain)

Kapcsolódó irodalom:

Brian McGinty (2006) *The Oatman Massacre: A Tale of Desert Captivity and Survival*. Norman: University of Oklahoma Press.

Margot Mifflin (2009): *The Blue Tattoo: The Life of Olive Oatman*. Lincoln: University of Nebraska Press.

Royal B. Stratton (1857): *Captivity of the Oatman Girls: Being an Interesting Narrative of Life among the Apache and Mohave Indians*. New York: Pub. for the author, by Carlton & Porter

2. sz. melléklet: A „Ne csak nézz, láss is!” játék keretében felhasznált további képek

2. felhasznált kép: Ismeretlen fotós: Barcsy Szidónia báróné portréja (1905 körül)

Forrás: A kép az interneten számtalan helyen elérhető, adatolás nélkül.

Felhasználva innen: <https://www.szeretlekmagyarorszag.hu/wp-content/uploads/2013/05/szidc3b3nia1.jpg>

3. felhasznált kép: Klösz György és felesége, Zeller Karolina, 1884

3.

Forrás: Klösz, 1884

4. felhasznált kép: Balogh Rudolf: Lappok a budapesti állatkertben: a sátor előtt (1913)

4.

Forrás: Balogh, 1914, p.107.

5. felhasznált kép: Elsie Wright és Frances Griffiths: Cottingley-i tündérek (1917)

Forrás: Doyle, 1922, p. 31.

Angler Kinga – Komáromi Bence

*MINDENT A SZEMNEK, SEMMIT A SZÁJNAK? A MÉDIA HATÁSA
GASZTRONÓMIÁNKRA*

Absztrakt

Korunk médiapiaca világunk egyik legingergazdagabb szférája. A rendszerváltást követően számos magyar nyelvű tévécsatorna és külföldi nagyvállalat helyi adója kezdte meg sugárzását hazánkban. Hamarosan feltűntek a képernyőn a nézőknek élményt kínáló különböző új stílusú műsorok. Ezek között szép számmal készültek változatos gasztronómiai programok is, melyek széles körben hamar nagy népszerűsége tettek szert. Megjelentek az addig ismeretlen realityk, köztük a gasztroreality műfaja is. Empirikus kutatásunk célja az volt, hogy felmérjük, hogyan viszonyulnak a nézők a gasztromédiához. Jelen tanulmányunkban a kutatás azon részének eredményeit mutatjuk be, ahol azt vizsgáltuk, hogy ezen műsorok nézettsége mennyiben befolyásolja a magyarországi étkezési kultúrát, változnak-e hatásukra az otthon elkészített ételek alapanyagban, elkészítési módban, vagy akár tálalásban, továbbá, hogy rendelnek-e a nézők az étteremben a tematikus műsorokból megismert fogásokat? A témához kapcsolódó magyar és nemzetközi szakirodalom, valamint az online médiában megjelent cikkek, blogok tanulmányozása után a kvantitatív adatgyűjtés eszközei közül kérdőíves lekérdezést alkalmaztunk. A kapott eredmények egyértelműen azt bizonyítják, hogy a nézők a gasztronómiai tévéműsorok szórakoztatójellege mellett azokból olyan ismeretekhez is jutnak, melyek nyomán változtatnak a megszokott étkezési és italfogyasztási szokásaikon.

Kulcsszavak: gasztronómiai műsor; konyhaművészet; magyar étkezési kultúra

Bevezetés

„(a média) Az oktatáson, nevelésen kívül a modern kor egyetlen eszköze, amellyel valóban befolyásolhatjuk az emberek érdeklődési irányát, viselkedésüket és véleményüket” (Nógrádi G. 2004, p. 78.).

A fenti idézetből látható, milyen felelősség van a média kezében. Ugyanakkor a televíziós műsorok egyszerű üzenetekkel kommunikálnak a minél nagyobb nézőszám elérése érdekében. A reality műfaja által megtalálta a média a kapcsolódási pontot a tévénézőkkel egy szimulált valóságban, ahol – akárcsak a főzés esetében –, bizonyos alkotóelemek megváltoztatásával újszerű műsorokat hoznak létre egy olyan – mindenki által jól ismert, rendszeresen gyakorlott – tevékenység összekötésével, mint az evés és az ivás.

Kutatási módszerek

A gasztronómia egyre nagyobb szerephez jut korunk médiapiacán. Összetett kutatásunkban a ma különösen népszerű, ám gyakran a tartalmat, a műsormentet kizárólag az üzleti érdekeknek alárendelt műsorok gasztronómiai értékeit vizsgáljuk több megközelítésből.

Feltételezéseink közül jelen tanulmányunkban arra a hipotézisünkre kapott eredményeket ismertetjük, mely szerint a széles körben kedvelt gasztroműsorok, gasztrorealityk nézettségük ellenére sem befolyásolják a magyarországi étkezési kultúrát. Habár a néző láthat fine diningot¹, molekuláris gasztronómiát² és paco jetet³, vagy éppen megreformált nemzeti ételeket is, de ragaszkodik megszokott ételeihez. A műsorokban bemutatott alapanyagokat nem keresi a piacon, vagy az élelmiszerboltokban, a megcsodált fogásokat nem rendeli az éttermekben és nem is próbálja meg elkészíteni otthon.

Szekunder forrásként számba vettük a témában kiadott kevés szakkönyvet, az online médiában megjelent magyar nyelvű cikkeket, szakemberek kritikai megjegyzéseit, a televíziózás jelenéről és jövőjéről értekező műveket. Bár hazánkban a téma kevésbé kutatott, külföldi tanulmányok nagyobb számban foglalkoznak a gasztromédiával, így ezeknek a vonatkozó részeit szintén tanulmányoztuk.

A kvantitatív adatgyűjtés eszközei közül a kérdőíves lekérdezés módszerét használtuk primer kutatásként (a kérdőívet lásd az 1. számú mellékletben). A kérdőívet online csatornákra – elsősorban a facebookra (gasztronómiával, médiával foglalkozó csoportok, saját ismeretségi körünk) – töltöttük fel, így érve el minél szélesebb válaszadói kört. A konkrét válaszadók számát növelte, hogy a rendelkezésünkre álló levelezési listákon is elérhetővé tettük a kérdőívet. A minta alapsokasága a Magyarországon élő legalább 18 éves népesség. A kutatás 2019 őszén – szeptember 18-tól három héten keresztül – zajlott. A vizsgált hipotézishez köthetően 18 – egymással logikai kapcsolatban álló – fő- és számos alkérdést tettünk fel. A kérdőív főként zárt kérdéseket tartalmaz. Azon belül feleletválasztást – alternatív kétopciót, illetve szelektív többopciót –, valamint háromfokú skálát a minősítési sorrend (preferencia) felméréséhez. Bár a felmérés nem reprezentatív, a mintaszám alkalmas analízisra és következtetések levonására. A válaszokat leíró elemzéssel vagy a célnak megfelelő matematikai–statisztikai program segítségével elemeztük. Az excel adatbázis segítségével készített diagramok vizuálisan is bemutatják az eredményeket. További információkhoz jutottunk „winnie”-től, a magyar Sorozatjunkie-közösség vezető figurájától, illetve saját tapasztalatainkból.

¹ A fine dining során tudatosan egymásra épített 6-8 fogást szolgáltatnak fel. Az ételek nem csupán ízükben különlegesek, de látványosak is (Szabó, 2014).

² Kísérleti konyhaművészet, mely fizikai és kémiai folyamatok alkalmazásával megvalósított tudományos ételkészítést jelent (This, 2011).

³ Az ételek előkészítésében (darálás, pürésítés, keverés, habosítás stb.) használható, gyorsan és teljesen önműködő konyhatechnológiai újdonság

A reality, mint meghatározó szórakoztatóipari termék

A gasztronómia a „gyomor törvényét” jelenti, az ételeknek és az étkezésnek a kultúráját foglalja magába. A média a tömegtájékoztatási eszközök szinonimája. Ha gasztromédiáról beszélünk, mindazokat a médiumokat értjük alatta, amelyek közvetlen vagy közvetett módon a főzéstudománnyal foglalkoznak. A reality egy szimulált valóság, amiben az emberek közötti kölcsönhatások a legfontosabb ingerek, a realityshow pedig az a műfaj, aminek veleje az emberi kapcsolat. A gasztroreality párhuzamot von a főzéstudomány és a realityshow-k között. A posztmodern média alaptézise, hogy a stílus annyira hangsúlyossá válik, hogy leértékelődik mellette a tartalom és a lényeg (O’Sullivan, 2002).

A hivatalos magyarországi televíziózás 1957-ben indult (Illés, 2017). 1970-től élvezhetjük a színes televízióadást (Kollega et al., 1998). A rendszerváltásnak köszönhetően lehetőség nyílt arra, hogy a Magyar Televízió mellett más magyar nyelvű tévécsatornák is megkezdjék a sugárzást, valamint külföldi nagyvállalatok helyi csatornáit is beindulhassanak, hozva magukkal a realityk áradatát. Az internet térhódításával 2005-ben piacra lépett a YouTube, ami lehetővé tette, hogy a műsorkészítés jogát is a fogyasztó vegye a kezébe. A csatornák népszerűségét itt követésben mérik, míg az ezen belül megtalálható videókat nézettségben. A feliratkozások számai egyúttal mérföldkövek és státuszszimbólumok is (Shepherd, 2005). Mára a legnagyobb online közösségi tér a Facebook lett, ahol egyrészt kielégíthetjük információhiányunkat, másrészt mi magunk is közzétehetjük információkat.

2015-ben beköszöntött a Peak TV korszaka is, amit a televíziózás aranykorának tartanak. Az elnevezés John Landgraftól, az FX csatorna elnökétől származik, aki 2015-ös turnéja során a Peak (tetőfok, csúcspont) TV kifejezést használta a fennálló helyzet körvonalazására. Az elmélet szerint olyan mennyiségű minőségi tartalom borítja el a piacot, hogy a kiváló műsoroknak sem terem babér (Donnie_, 2016). Bizonyos jóslatok szerint a klasszikus földfelszíni műsorszórás égisze leágazóban van. Külföldön nagy vitákat generál a téma. Azok, akik már túladtak a kábeltelevíziózáson, csak streamingplatformokat néznek. A kábeltelevízió hanyatlását alátámasztja a streamingszolgáltatók (letöltés nélküli multimédiás állomány lejátszása az interneten keresztül) (Netflix, Hulu, HBO GO, Amazon Prime) sikere, ahol már azért fizetünk havidíjat, hogy reklámok nélkül élvezhessük a műsorokat akkor, amikor akarjuk (Bouma, 2019).

A realityben sokszor olyan embereket ismerhetnek meg a nézők, akik más helyzetekben soha nem érdekelték volna őket. Sikerük mérőszáma mindig a nézettség (Puzsér, 2019). A média és gasztronómia területe, úgy tűnik, szimbiózisban létezik, hiszen élményeket adnak el a fogyasztóknak. A gasztronómia egy mindennapi, jól ismert inger, ami minden esetben közös kapcsolódási pontot jelent az átlagember és a hírességek között.

Miután a gasztrorealityk az esti műsoridőszakban futnak, egészen biztosak lehetünk abban, hogy kereskedelmi szempontból fontosak a csatornák számára. A műsoridők jelentős hányada reklámsáv. Ráadásul nem ez az egyetlen platform, ahol célzott tartalom érheti el a fogyasztókat. A nézettségi harc mögött gazdasági érdekek húzódnak, hiszen minél nagyobb a nézettség egy műsorfolyam alatt, annál drágábban biztosítanak

reklámidőt a cégeknek. Kulcsfontosságú lehet a közvetlen elérés, mert azt feltételezik, hogy a gasztronómiai műsorok szünetében olyanok ülnek a tévéképernyő előtt, akik potenciális vásárlói lehetnek különböző konyhai termékeknek (Világgazdaság, 2019).

Ha a magyar fogyasztásról beszélünk, érdemes pár gondolat erejéig idézni a Fördős Zével készült interjúról. Szerinte „(...) még mindig elég szűk réteg nyitott, csak kevesen tekintenek európai szemlélettel a vendéglátásra. (...) vidéken és Budapesten is vannak olyan éttermek, amik izgalmasak, jók, és meg is tudnak élni, de megdöbbenően kis réteg, ami eltartja ezeket az éttermeket, (...) A nagy tömeg be van csontosodva, és klasszikus fogásokban gondolkodik, nem lehet őket kimozdítani.” (Bella, 2015)

Gasztrorealitynél célzottan érhetjük el azokat a nézőket, akik valószínűleg érdeklődnek a főzéstudomány iránt. Sok más népszerű műfajhoz hasonlóan a gasztromédia is azért lehet tehát ilyen jövedelmező, mert olcsó előállítani és könnyű adaptálni, hogy kielégítse a hirdetőik márkaszpecifikus igényeit (Bradley, 2016).

Fontos tisztázni, hogy milyen televíziós műfajok léteznek, melyekben központi szerepet játszhat a gasztronómia. Az egyes műfajok olyannyira sokrétűen ágaznak el, hogy Kolosi Péter szerint: „A különböző műfaji elnevezések száma ma már megszámlálhatatlan.” (Kolosi P. 2005) Kijelenthető, hogy ami a vizuális tartalomszolgáltatást illeti és valamennyire a konyhaművészetrel hozható összefüggésbe, az mind-mind reality. Az eredeti definíció szerint a realityshow „olyan interaktív televíziós műsor, melyben a szereplők a valós élettől elzárva, közösséget alkotva a valóságot imitáló helyzetekben teljesítenek különböző feladatokat, konfliktusokat oldanak meg, illetve generálnak. Általában kieséses rendszerben működik, a nyertes pedig, aki utolsóként bennmarad, díjazásban részesül” (Bene Zoltánné Pusztai V., 2015). Ma azonban ennél lényegesen szélesebben értelmezzük ezt a fogalmat. Kifejezetten a kompetitív reality (versenyreality) határozza meg manapság a televíziós kínálatot, ami rendre operál is a gasztronómiával. A külföldi gyakorlatban ezek heti egyórás műsoridővel és pörgős cselekménnyel zajló műsorok, a magyar piaci viszonyok között azonban napi adások a jellemzőek (pl. Pokol Konyhája (Hell’s Kitchen), az Amerikai Mesterszakács (Masterchef), a Top Chef, a Chopped, a The Chefs’ line, a The Final Table, a The Big Family Cooking Showdown, a Million Pound Menu és a Nailed it!). A dokusoap a dokumentumfilm és a szappanopera elemeit ötvözi, és mindig egy kisebb csoport életét vagy munkáját kíséri figyelemmel (pl. Tortakirály (Cake Boss), a Gordon Ramsay: Börtönkonyha (Gordon Behind Bars), a Pokoli hotelek (Hotel Hell) és a Gordon Ramsay: a konyha ördöge (Kitchen Nightmares)). A magazinműsor egy bizonyos témával – ami esetünkben a gasztronómia – foglalkozó, általában félórás műsor, jószerivel főműsoridőn kívüliek, de hirdetői szempontból ezek is fontosak (A fickó F-fel (The F Word), a Gasztroangyal, a The Chef Show és a Street Food). A dokumentumfilmek célja az ismeretterjesztés, ahol a konyhaművészetnek leginkább helye lenne (pl. A konyhafőnök asztaláról (Chef’s Table) és a Cooked) (winnie szóbeli közlése, 2019).

A műsorok elkészítése szerint szkriptelt realityről beszélünk, ha előre megírt szituációkba helyezett karakterek kötött szöveggel nélkül játszanak, de ismerik a karakterívüket, ezért tudják, mit kell kihozniuk a szerepükből. Általában hatásos reakciókat váltanak ki a történések, de a forgatókönyv miatt annyira műviék, hogy az a

drámai hatás rovására megy. Nemszkriptelt realityről akkor beszélünk, ha se a karakterívek, se a dialógusok nincsenek előre megírva. Egy szabályrendszeren belül működik a cselekmény szabad mederben, melybe nem avatkoznak bele. A konstruált reality szkriptelt és nemszkriptelt műfaji elemeket is tartalmaz, de egyik kategóriába sem lehet egyértelműen besorolni őket. A nondeszkript reality kategóriájába azok a műsorok kerülnek, melyek egyik fent említett struktúrájának sem tartalmazzák a lényegét, vagy különleges felépítésük miatt annyira feszegetik azok határait, hogy lehetetlen besorolni őket (winnie szóbeli közlése, 2019).

A tartalomszolgáltatók gasztrókínálata

A YouTube kínálata sokkal színesebb és előremutatóbb, mint a többi szolgáltatóé. Alapvetően a műsorkészítés szándékában kell keresni a különbséget: a YouTube-ra önkéntesen készíthet videókat bármely magánszemély, csak be kell tartania annak szabályrendszerét. Egy 2018-as változás életbelépésével már csak az kaphat támogatást a YouTube-partner programban a videók mellett megjelenő hirdetések után, aki legalább 4000 órányi tartalommal és 1000 feliratkozóval rendelkezik (Birkás, 2018). Meg kell jegyezni, hogy azok az influencerek, akik hivatásszerűen végzik a videókészítést, gyakorta professzionális szintre fejlesztik magukat. Így hasonló minőséget képesek létrehozni, mint azok, akik hosszú évek óta televízióknál és produkciós cégeknél végzik ezt a munkát. Egyes források konvergens televíziózásnak nevezik ezt a jelenleg kialakulóban lévő műfajt. Ez azért bontakozhat ki, mert 2006–2007 óta a vezető médiapiacok iparági szereplői jóval innovatívabb módon fordulnak az audiovizuális tartalmak online piaca felé, mint az azt megelőző másfél évtized során, mikor tiltották vagy korlátozták műsoraik internetes terjedését (Csigó, 2009).

Alternatív gasztroműsorok

A tradicionális főzős műsorok mellett a platformon töretlen népszerűségnek örvendenek mindazon tartalmak, melyek a szórakoztatást helyezik előtérbe. Ebben a műfajban leginkább a feliratkozók meghökkenése a cél. Itt egyértelműen megállapítható, hogy a gasztronómia csak eszköz. Gyakran cégek támogatásával reklámért cserébe készítik a műsorokat. A YouTube szabályrendszere szerint mindig fel kell tüntetni, ha egy videó fizetett promóciót tartalmaz (Habók, 2017). Néhány külföldi példa: Epic meal time kanadai fiatalok műsora, mely arról ismert, hogy extrém mennyiségű kalóriával rendelkező ételeket készítenek, legnagyobb részt hússal és alkohollal. Általában elrettentésül folyton jelen van a képernyőn a kalóriaszámító (Huddleston, 2019). Az étel elfogyasztása – az éttermi etikett teljes figyelmen kívül hagyásával – a műsor részét képezi. A BBQ Pit Boys fő profilja a szabadtéri főzés, ezen belül is a BBQ- és grillételek készítése. Itt az influencerek az idősebb generáció tagjai, motoros rockerek (Gupta, 2015). Kifejezetten tanító célzattal hangoznak el az instrukciók, de a meghökkenés bizonyos ételek esetében itt is fontos tényező. Rosanna Pansino amerikai youtuber, színésznő és cukrász, népszerűségét elsősorban csatornáján futó videósorozatának köszönheti. A formátum a fiatal közönség igényeit elégíti ki. Rosanna az éppen regnáló

popkulturális hatások népszerűségét felhasználva ért el páratlan sikereket (Thomas, 2019; Auld, 2019). Videói kellően informatívak ahhoz, hogy konyhai tapasztalat nélkül is elkészíthessék nézői a fogásokat. 2015-ben receptjeit felhasználva The Nerdy Nummies Cookbook címmel szakácskönyvet publikált a sorozatban látható receptek alapján (Auld, 2019). A HowToBasic bizarr és destruktív gageket mutat be, mindezt arc és név nélkül. A csatorna küllemében egy "hogyan csináljuk..." sorozatnak tűnik, de ha valaki ezen videók alapján szeretne főzni, nem számíthat nagy sikerre (New Idea, 2019), pedig valószínűleg sokan úgy találtak rá a csatornára, hogy tényleg új ismeretet szerettek volna elsajátítani. A You Suck At Cooking antitézise mindennek, amit eddig a receptgyáros műsorokban láthattunk. A rozsdamentes edénykészletet ronda tálakra cserélték, a szép környezetet rendezetlen, romos konyhára, a profi kamerát remegős telefonra. HowToBasic-hez képest sokkal intelligensebb humorral rendelkezik az influencer (Johnson, 2019). Az első magyar alternatív gasztrocsatorna akkor futott be, mikor Dancsó Péter, a Videómánia YouTube-csatorna (a legnézettebb magyar influencer) tulajdonosa jeleneteket használt fel tartalmaiból (Besenyei, 2019a). Ezután a Videó Infó 1 „főszereplője”, Elek Zoltán páratlan népszerűsége tett szert. Az influencer a maga esetlenségével, beszédhibájával és alkalmatlanságával teremti meg azokat a szituációkat, melyekkel népszerűvé válik. A sok megtekintésnek köszönhetően egykettőre saját brandje lett Videó Infó 1-es pólókkal, sapkákkal és táskákkal. A csatorna legnépszerűbb tartalmai vírusvideókká váltak, ennek hatására rengeteg mém készült Elek Zoltánról (Besenyei, 2019b). Népszerűsége napjainkra már jelentősen csillapodott. A főzés és az étkezés azonban az online influencerek világában egyre kedveltebb téma (Veszelszki, 2012). A legnépszerűbb hazai gasztrocsatornák között szerencsére találunk értékes tartalmakat megosztó, hiteles és stílusos egyéneket, csoportokat (kontraszt, Malackaraj, fozosadam stb.). Az étkezőshow-k (mukbang videók) megjelenésével (Végh Dóri, Alexa Kiss) pedig új műfaj is született a hazai online platformokon, ahol a hangsúly az étel elkészítéséről, inkább annak elfogyasztására és a követőkkel való – étkezés közbeni – „társalgásra” helyeződött át (Guld, 2020).

Tradicionalis gasztroműsorok

A YouTube remek tér a klasszikus főzős műsorok készítőinek, hiszen nincsenek rákényszerítve különböző márkák népszerűsítésére, hacsak szabad akaratukból nem döntenek úgy, hogy ezt megteszik. Minden ilyen esetben a műsorkészítés autonómiáját teszi kockára az influencer, ezért mérlegelnie kell, megéri-e neki az alku. Fontos, hogy időkerethez sincsenek kötve, illetve – bár nagyon is ajánlott –, de a videók rendszerességére sem kell ügyelniük. Nézőikkel közvetlen kapcsolatban tudnak lenni, és pontosabban mérhetik fel, mivel vonzhatnak be több megtekintést (Rahebi, 2016). Gordon Ramsay csatornájának különlegessége, hogy tartalmai nem fókuszálnak egyetlen témára. A klasszikus főzős videók éppúgy megtalálhatóak rajt, mint a sok év alatt összegyűlt műsorainak részletei. Végtelen albumát fedezhetjük fel beszélésainak, és szállóigévé vált, általában másokat becsmélő mondatainak. Sűrűn futhatunk össze Ramsay-vel a Facebook-falunkon is, hiszen egyre-másra osztják meg ismerőseink a mémeket, melyeknek főszereplője maga Gordon Ramsay. Jamie Oliver online

munkásságát számottevően kevesebben követik, mint Ramsay-ét, amiben közrejátszik az is, hogy kevésbé szélsőséges karakter. Megfigyelhető, hogy jóval rövidebb videókat készít, és az évek során sokkal szakmaiabbá vált, mint Ramsay. A trend itt is kiütözik, hogy régebbi műsorainak kivágott részeit töltögetik fel csatornájára, amik egyre-másra megtekintéseket generálnak. A Bon Appétit csatornán mára úgy felfutott a brand, hogy nemcsak a szakács-, de a cukrászmesterség fortélyait is taglalják, valamint külön szekciójuk szól a borgasztronómiáról. Elsőként próbálták az otthoni konyhákba vinni a molekuláris gasztronómiát, illetve sokan itt csodálhatták meg először, milyen az, amikor temperálják (a csokoládékészítés előkristályosítási művelete, mellyel a csokoládé magas fényt és roppanós állagot kap) a csokoládét (Turner, 2019). A magyar videóképzítőknek is bőségesen terem babér, ha klasszikus gasztronómiáról van szó. Szoky konyhája rendkívül jól strukturált klasszikus főzős videókat készít. Az ételek egyszerűek, és legnagyobb részt a tradicionális gasztronómia vonalát erősítik. Receptvilágára a rendszerváltás előtti hatások jellemzőek, de sok különlegességgel is találkozhatunk. Páratlan hatékonysággal követi figyelemmel a videó alatti hozzászólásokat, és rendszeresen válaszol rájuk. Az adások rögzítéséhez fia segítségét veszi igénybe, a magyar piachoz mérten elképesztő minőségű a kameramunka. A Street Kitchen lendületesebb és frissebb ható, úgy szóhasználatában, mint megjelenésében. Direkt módon a fiatal generációval szeretne kommunikálni Fördös Zé és csapata az első komolyan vehető magyar gasztronómiai videós brandet építgetik (Bella, 2015). A szakmaiság mellett élvezetes, látványában is színvonalas gasztrovideókat kínálnak a követőknek továbbá pl. a Wander. Food. Woonder, az Étélérzés, a Chili és Vanília. Készülnek tematikus youtube gasztrovideók is: pl. a Péklány leszek a házi, kovászos pékárúk, a változatos növényi alapú táplálkozás témában a Zizi kalandjai blogon. A tudatos táplálkozásra fókuszál a Rita konyhája, a Lila Füge blogon pedig a szezonális állítja a középpontba a videós.

Gasztrealityk

A legfontosabb jelenség mostanság a gasztroműsorok között egyértelműen a gasztreality. A sok negatívum mellett annyi bizonyos, hogy csak a reality tudta elérni, hogy főműsoridőben gasztronómiai tartalom lehessen a háztartásokban. A reality-k között csak apró különbségek vannak. A műfaj 2005-ben tűnt fel, amikor is az amerikai FOX-televízió debütált Gordon Ramsay A pokol konyhája című műsora. Formulája egyszerű volt már akkoriban is: kellett egy tucat feltörekvő szakács, akiket többnyire nemi alapon két csapatba soroltak, hogy a különböző kihívásoknál és vacsoraszervizeknél megmérkőzzenek egymással. Őket felügyeli Gordon Ramsay, aki az egyik leghírhedtebb angol híresség Amerikában. A csapatleosztás azonban nem egyetemleges, bármely reality lehet egyéni játék is a főzőszigetek mögött. (xeLaR, 2010). Látszólag Ramsay konyhavezetési stílusa kiabálásból és epés megjegyzésekből áll: Goromba, szókimondó és ellentmondást nem tűr. Ez máris ismerős lehet nekünk, hiszen bármilyen kompetitív gasztrealityt nézünk, ilyen ismérveknek felel meg a zsűri. Ahogy minden valóságshow-nál, a Pokol konyhájában is a győzelem a lényeg. Először is fontos a kihívások megnyerése, ugyanis míg a győztesek rendre valamilyen jutalomban részesülnek, addig a vesztesek valami megalázó feladatot hajtanak végre. Azonban az igazi kihívás a vacsoraszerviz, amit

szó szerint túl kell élni. Hibázni nem szabad, különben Ramsay azonnal rászáll a szakácsra. Ha nem csapat-, hanem egyéni verseny van egy gasztrorealityben, szintén szokásos show-elem, hogy mesterséges feszültségkeltésképpen a zsűri vagy egyes tagjai körbejárnak és kérdezősködnek. Amikor már csak öten vagy hatan vannak játékban, egyesül a két csapat, és megkezdődik a végjáték, ahol egyénileg versenyeznek tovább a résztvevők. Ahogy a séf vehemenciáját, úgy a teljesen igazságtalannak ható kiválasztási procedúrát is átvették a többi realitynél. Az egész valóságshow túl drámai, ahol minden egyes hibát katasztrófaként tüntetnek fel. Nyilván a rengeteg felvett anyagból úgy vágják össze az epizódokat, hogy érdekes és szórakoztató legyen a nézők számára. (xeLaR, 2010).

Hazánkban mind a két országos kereskedelmi csatorna készített már főműsoridős gasztrorealityt. Az RTL KLUB tűnik következetesebbnek, hiszen csak egy formátumot futtatott fel, aminek két spin-offját (az eredetihez hasonló, azonos alapokon nyugvó műsor, mellyel további fogyasztói réteg érhető el) készítette el: a Konyhafőnök VIP-t – amiben sztárok és celebek, és a Konyhafőnök Juniort, amiben gyerekek vetélkednek. A Konyhafőnök 2019-ben már hatodik évadánál tartott. A Konyhafőnök esetében nem licenszelt tartalomról beszélünk, ami azt jelenti, hogy nem egy külföldi formátum meghonosított változata, hanem teljes egészében saját gyártás. Ugyanakkor ugyanazok a realityklisék játsszák a főszerepet, és ugyanazokat a vágási technikákat használják, mint bármely más versenyreality esetében.

Az amerikai realitykhez képest más műsorstruktúrát kívánnak a magyar piaci igények. Míg a Pokol konyhája Amerikában nettó 42-45 perc műsoridő hetente, ezek a szériák itthon heti öt napon mennek, átlagban bruttó kétórás műsoridővel. Ezzel a koncepcióval a csatornáknak az a célja, hogy kialakítsanak egy napi rutint, ami a képernyő elé szögezi a nézőt. Bár sok kritika érheti a gasztrorealityket, nem mondhatjuk, hogy nincsenek hatással az emberekre. Nem pusztán a nézőkre gondolok, hanem azokra a játékosokra is, akik adásról adásra szeretnének megfelelni az elvárásoknak (Farkas, 2013).

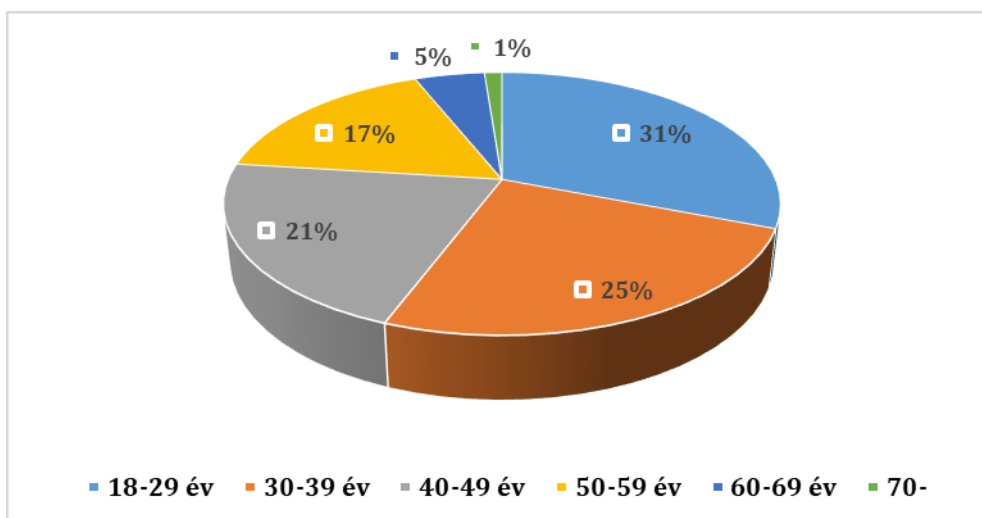
Az empirikus kutatás eredményei

A 165 válaszadó 38,2%-a (63 fő) férfi, 61,8%-a (102 fő) nő volt és minden felnőtt korosztályt képviseltek (1. sz. ábra).

Kiugróan magas, 52,1%-uk (86 fő) felsőfokú végzettséggel, 32,7%-uk (54 fő) érettségivel, 11,5%-uk (19 fő) szakiskolai végzettséggel és 3,6%-uk (6 fő) nyolc általános iskolával vagy annál kevesebbel rendelkezett.

A válaszok az ország minden régiójából érkeztek, némi dél-dunántúli túlsúly azonban kiolvasható az adatokból. A kitöltők 10,1%-a (18 fő) Budapesten él, 51,5%-uk (85 fő) megyeszékhelyen. Városban, kisvárosban 35 fő (21,2%) lakik, míg 27 fő (16,37%) jelölt meg falut vagy községet lakóhelyeként.

1. sz. ábra: Az összes kitöltő koreloszlás szerint (%)

Forrás: saját kutatás és szerkesztés, 2019

A válaszadók egy főre jutó jövedelmi viszonyai meglehetősen változatos képet mutatnak. Nyolc kategóriából választva jelölhették meg saját anyagi körülményeiket (1. sz. táblázat). További szubjektív anyagi helyzetet nem vizsgáltunk.

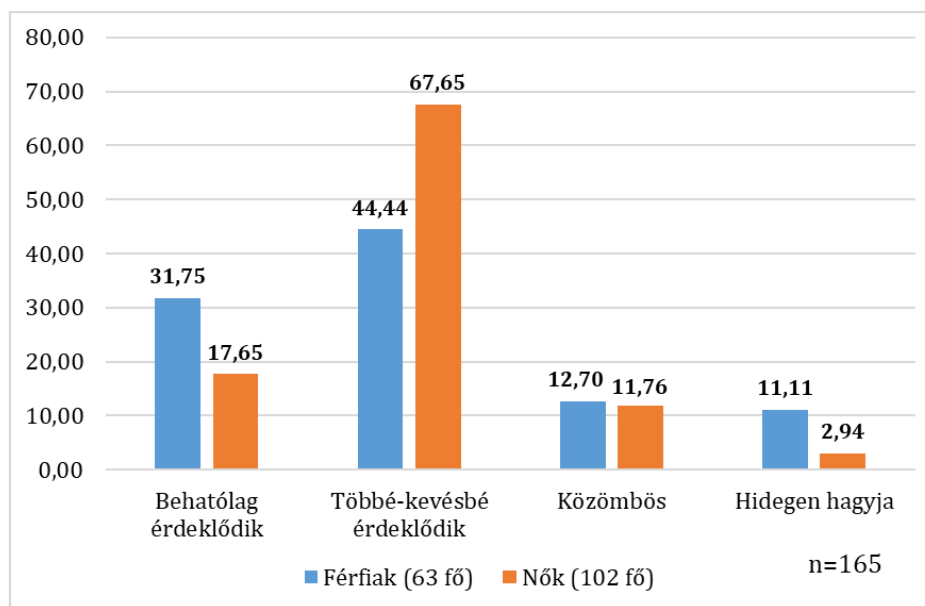
1. sz. táblázat: A válaszadók jövedelmi viszonyai

a háztartásban egy főre jutó jövedelem (Ft)	fő	%
25.000 Ft-nál kevesebb	0	0
25.001 – 50.000	14	8,5
50.001 – 75.000	26	15,8
75.001 – 100.000	24	14,6
100.001 – 150.000	47	28,5
150.001 – 200.000	13	7,9
200.001 – 250.000	23	13,9
250.001 Ft felett	18	10,1

Forrás: saját kutatás és szerkesztés, 2019

A teljes minta tekintetében a kitöltők 23,0%-a (38 fő) a téma iránt behatóan érdeklődőnek vallotta magát. 58,8% (97 fő) többé-kevésbé érdeklődőnek, 12,1% (20 fő) közömbösnek vallotta magát, míg a fennmaradó 6,1% (10 fő) nem érdeklődik a gasztronómia iránt (2. ábra). A gasztromédia iránti érdeklődés határozottan magas értékeket mutat, bár talán meglepő, hogy a nők mintegy háromnegyede csak a „többé-kevésbé érdeklődik” kategóriába sorolta magát, és csupán 17,65%-uk tartja érdeklődik mélyen a téma iránt. A férfiak csaknem egyharmada (31,75%) viszont ebbe a csoportba tartozónak tekinti magát.

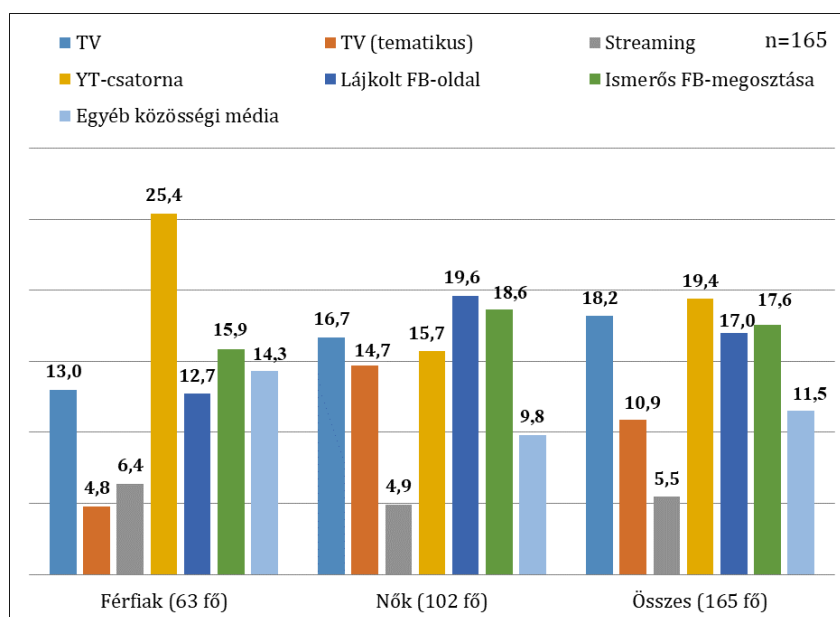
2. sz. ábra: Férfiak és nők érdeklődése a gasztromédia iránt (%)

Forrás: saját kutatás és szerkesztés, 2019

A gasztronómiai tartalmak azonban azokat a kitöltőket is eléri, akik nem tudatos érdeklődéssel fordulnak feléjük. Ismerőseik megosztásai a Facebookon egy videós receptről, vagy a Google hirdetés-szolgáltatása mind alkalmat teremtenek erre. A média, illetve a reklámok hatása az élelmiszerfogyasztásra sokszor nem is tudatosul az emberekben. Ha a férfiakat és nőket együttesen nézzük, láthatjuk, hogy majdnem egyenlő mértékben (17-19%) érik el a médiafogyasztókat a televízióban, YouTube-on, a lájkolt Facebook-oldalokon és az ismerőseik megosztásai által gasztronómiai tartalmakkal (3. ábra).

3. sz. ábra: Nem tudatos gasztromédia-elérés (%)

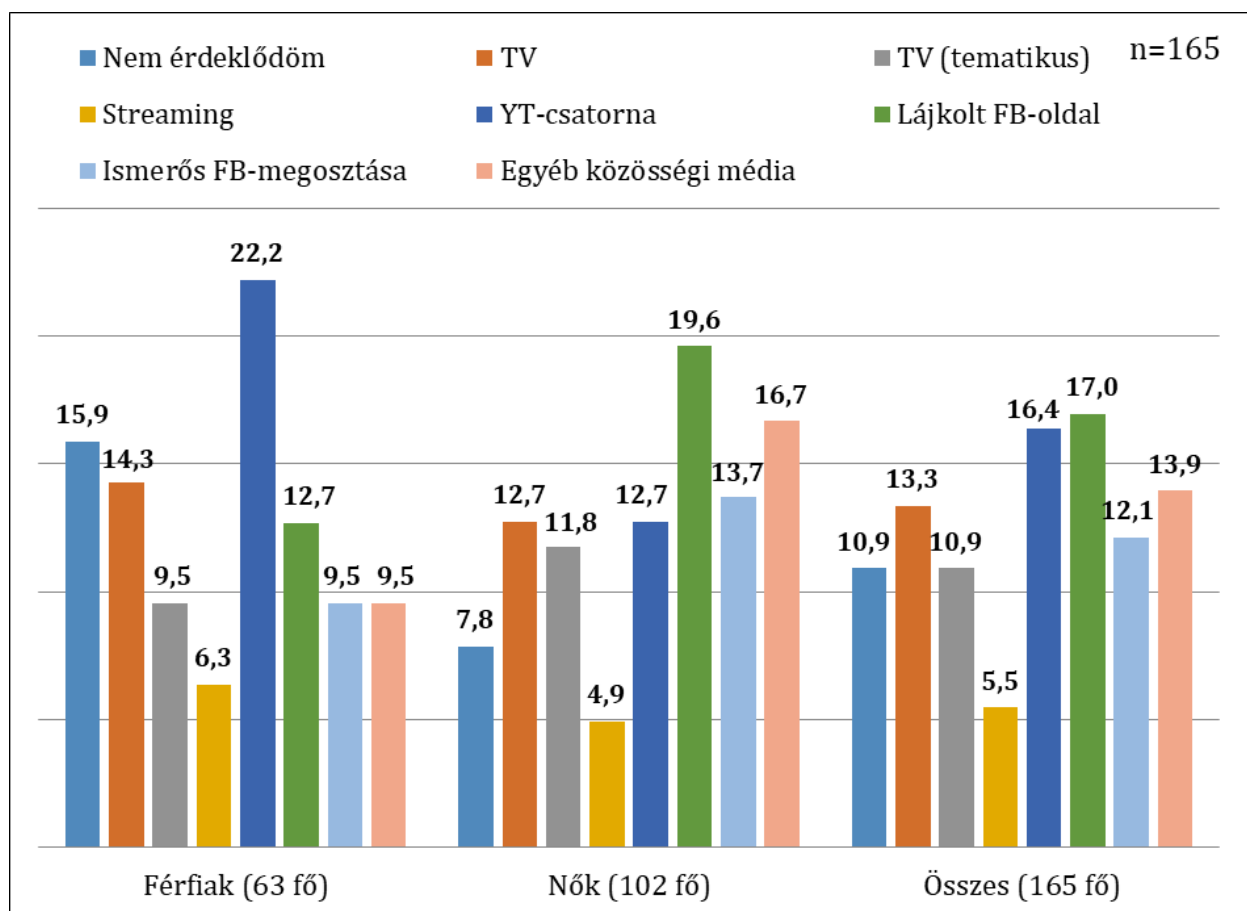
Forrás: saját kutatás és szerkesztés, 2019

A streamingszolgáltatók lemaradását (nők 4,9%, férfiak 6,4%) annak tudjuk be, hogy sokkal kevesebben használják ezeket a platformokat, mint amennyien kereskedelmi televíziót néznek vagy facebookoznak, valamint nem feltétlenül ajánl fel ilyen tartalmakat szolgáltató, ha előzetesen nem követték azokat. Ezt a felületet a legfiatalabb válaszadók közül jelölték meg legtöbbször.

Megállapíthatjuk, hogy a férfiak esetében szignifikánsan magasabb a YouTube-os elérések száma (25,4%, nők 15,7%), míg a nőknél a Facebook dominál, mind a lájkolt oldalak (19,6%) mind az ismerősök megosztásai (18,6%) alapján. Világosan látszik az is, hogy a nők lényegesen magasabb arányban (14,7%) fogyasztják a tematikus csatornák tartalmait, mint a férfiak (4,8%). Keresztanalíziseket végezve megállapítható, hogy a 18-29 éves korosztály esetében kiugróan magas (60,8%) a YouTube-elérések száma. A tapasztalatok is azt mutatják, hogy az ő körükben követik figyelemmel legtöbbször a platform tartalmait.

A tudatos gasztrómédia-eléréssel kapcsolatos válaszokból jól látszik, hogy a kitöltők több mint tizede (10,9%) egyáltalán nem érdeklődik a gasztrómédia tartalmak iránt (4. ábra). Az összesített adatokból kiolvasható, hogy míg a férfiak 15,9%-a, a nők 7,8%-a nem érdeklődik a médiában elérhető gasztrómédia tartalmak iránt.

4. sz. ábra: Tudatos gasztrómédia-elérés (%)

Forrás: saját kutatás és szerkesztés, 2019

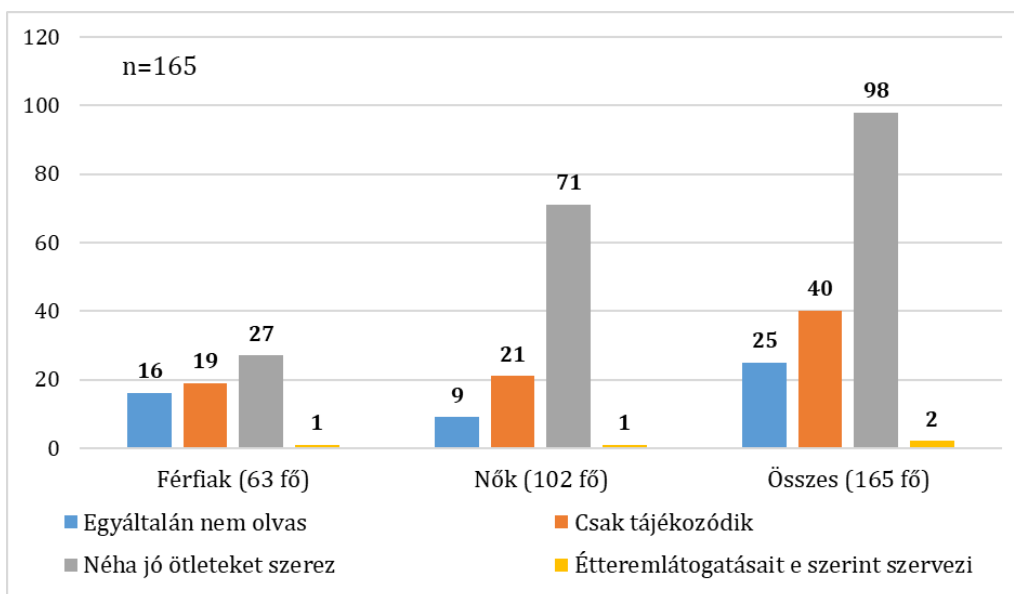
A YouTube és a Facebook-oldalak tudatos követésének aránya a legnagyobb. Figyelemreméltó különbség mutatkozik a két nem esetében ezek fogyasztása tekintetében is, hiszen míg a férfiak 22,2%-a YouTube-on is követ gasztronómia tartalmat, a nőknél szignifikánsan nagyobb a tudatos érdeklődés az összes közösségi média esetében (13,7%, 16,7% és 19,6%). Szinte nincs nemenkénti eltérés a TV-ben elérhető gasztronómiai műsorok nézettségében (férfiak 23,8%, nők 24,5%), azonban a nőknél kissé fontosabb szerepet töltenek be a tematikus csatornák. A hagyományos média internettel szembeni térvesztését (összességében kb. a tartalmak negyedét keresik csak hagyományos médián) leginkább azzal tudjuk összefüggésbe hozni, hogy mind többen vannak, akik egyre jártasabbak az internet használatában. A demográfiai jellemzők itt kevésbé mutatnak összefüggéseket, az viszont egyértelműen megmutatkozik, hogy a 18-29 éves korcsoport nem vagy csak keveset tévéznek, sokkal inkább a neten tölti a szabadidejét, a mintából ők használják a legnagyobb mértékben a YouTube-ot és a Facebookot. A magasabb életkor egyúttal rendszeresebb és hosszabb ideig tartó televíziózást von maga után. A fiatalabb korcsoportba tartozó válaszadók lényegesen kevesebb időt töltenek a Tv-ben futó gasztronómiai műsorok nézésével. Az ő esetükben az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők között némileg magasabb volt a tematikus csatornák látogatása mindkét nem körében.

Párhuzam vonható az írásos média és a televíziózás között a tekintetben, hogy milyen befolyásoló hatása van egyik, s másik orgánumnak. Elsősorban a gasztronómiai tartalmú online elérhető cikkek, tanulmányok olvasását, gasztronómiai tematikus blogokon történő tájékozódást vizsgáltuk, ahol az adott téma művelői, szakértői gondolataikat, egyéni véleményüket, elért eredményeiket teszik a felületeken közzé. Habár ezek ma már komoly információforrások, informálódási felületek lehetnek, a férfiak több mint negyede (25,4%), a nőknek pedig 8,8%-a nem olvas ilyen orgánumot. Látványos különbség mutatkozik a „néha jó ötleteket szerzek” opciónál, ahol a nők 69,6%-a választotta ezt a lehetőséget, míg a férfiaknak csak 42,9%-a. Arányaiban több férfi (30,16%) használja ezeket az oldalakat általános tájékozódás céljából, mint nő (20,59%).

Összesítve megállapítható, hogy az ilyen fajta médiumokból a legtöbben (98 fő, 59,4%) néha jó ötleteket szereznek, a válaszadók csaknem negyede (24,2%, 40 fő) azonban csak tájékozódásra használja, 15%-a (25 fő) pedig egyáltalán nem olvassa azokat. A megkérdezettek 1,2%-a válaszolta csupán azt, hogy e vélemények alapján szervezi étteremlátogatásait. (5. ábra).

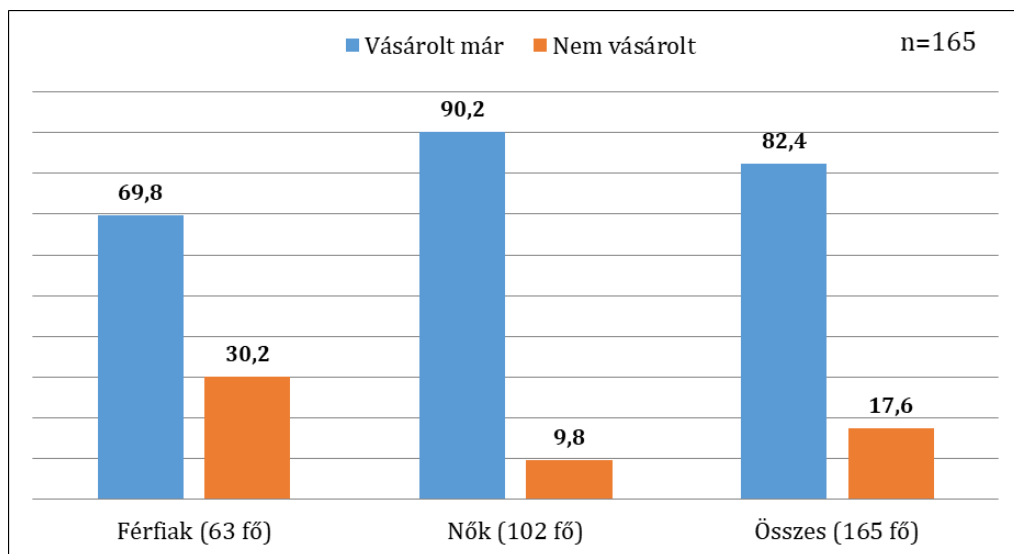
Ahhoz, hogy megtudhassuk, van-e mérhető hatással az étkezési kultúránkra a gasztronómiai műsorok kínálata, ki kell elemezni, mekkora hajlandósággal szereznek be a válaszadók új alapanyagokat, azért, hogy hasznosítsák azokat otthonaikban. Nem meglepő, hogy a nők nagyobb arányban (90,2%) mutatnak hajlandóságot az új alapanyagok beszerzésére, mint a férfiak (69,8%) (6. ábra). Nyilván ennek az az oka, hogy a konyhában leginkább a nők tevékenykednek egy átlagos háztartásban. A kérdés további része arra irányult, hogy ha vásároltak terméket, akkor pontosan miket, illetve, ha nem vásároltak, annak mi az oka.

5. sz. ábra: Internetes bejegyzések és blogok befolyásoló hatása (fő)

Forrás: saját kutatás és szerkesztés, 2019

6. sz. ábra: Hajlandóság új alapanyag vásárlására (%)

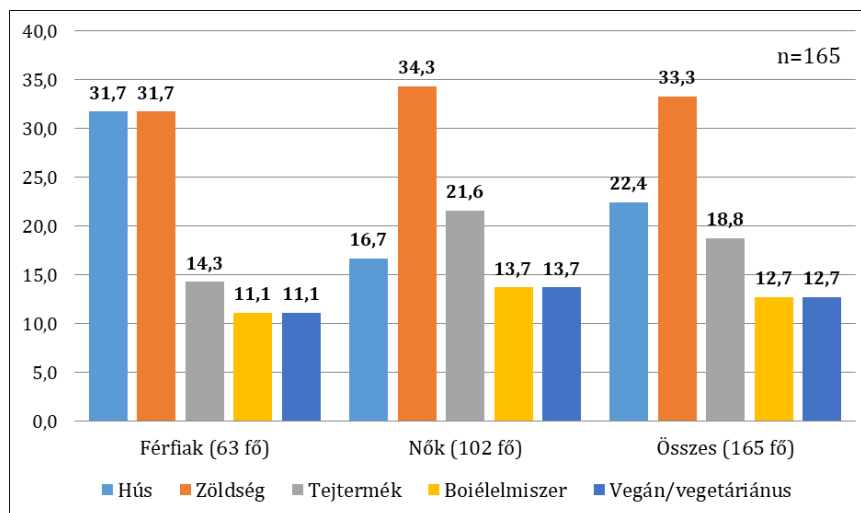
Forrás: saját kutatás és szerkesztés, 2019

A válaszadók 82,42%-át (136 fő) sarkallta már a televízió vagy a közösségi média (nem reklám, hanem műsorfolyam) új konyhai nyersanyagok kipróbálására. A kitöltők, akik hajlandóságot mutattak új termékek beszerzésére, kimagaslóan nagy arányban vásároltak korábban általuk nem használt, nem ismert zöldségeket, de érdekes különbség a két nem vásárlási szokásai között, hogy míg a férfiak a zöldségek (31,7%) mellett azonos arányban húst is beszerettek, addig a nők leginkább csak zöldségeket (34,3%) vásároltak be kiugró mennyiségben (7. ábra). Egyértelmű, hogy a nők nagyobb hajlandósággal vásároltak tejterméket, mint a férfiak. Nem szignifikáns különbséggel, de a nők azonos mértékben több bioélelmiszert és vegán vagy vegetáriánus terméket is vettek. A kérdés

lehetőséget adott egyéb termékek megnevezésére. Számos készítményt felsoroltak, köztük többen említették a fűszereket, a mirelit készételeket és a különböző gluténmentes termékeket. Kis mértékben (4,24%) korszerű konyhai kisgépek és eszközök vásárlását is ösztönözték a figyelemmel kísért műsorok.

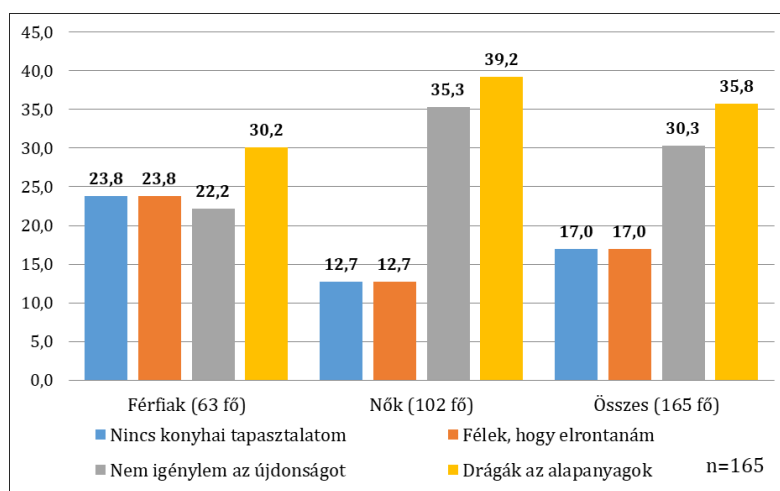
7. sz. ábra: Vásárolt új alapanyagok (%)

Forrás: saját kutatás és szerkesztés, 2019

Azok a kitöltők, akik nem adták fejüket új termékek vásárlására legnagyobb részben (35,8%) az árakra hivatkoztak (8. ábra). A nők csaknem 40%-a tartja ezeket az alapanyagokat drágának. Keresztanalízist végezve kitűnik, hogy minden így vélekedő háztartásban az egy főre jutó jövedelem 150.000 Ft alatti. Ahogy az várható volt, jóval több férfi választotta a „nincs konyhai tapasztalatom” és a „félek, hogy elrontanám” (egyaránt 23,8%) opciót, mint nő. A válaszok arra is rámutattak, hogy a nők inkább fogyasztási szokásaik rabjai, mint a férfiak, hiszen sokkal kevésbé igénylik az újdonságokat.

8. sz. ábra: Új alapanyagok nemvásárlásának mögöttes oka (%)

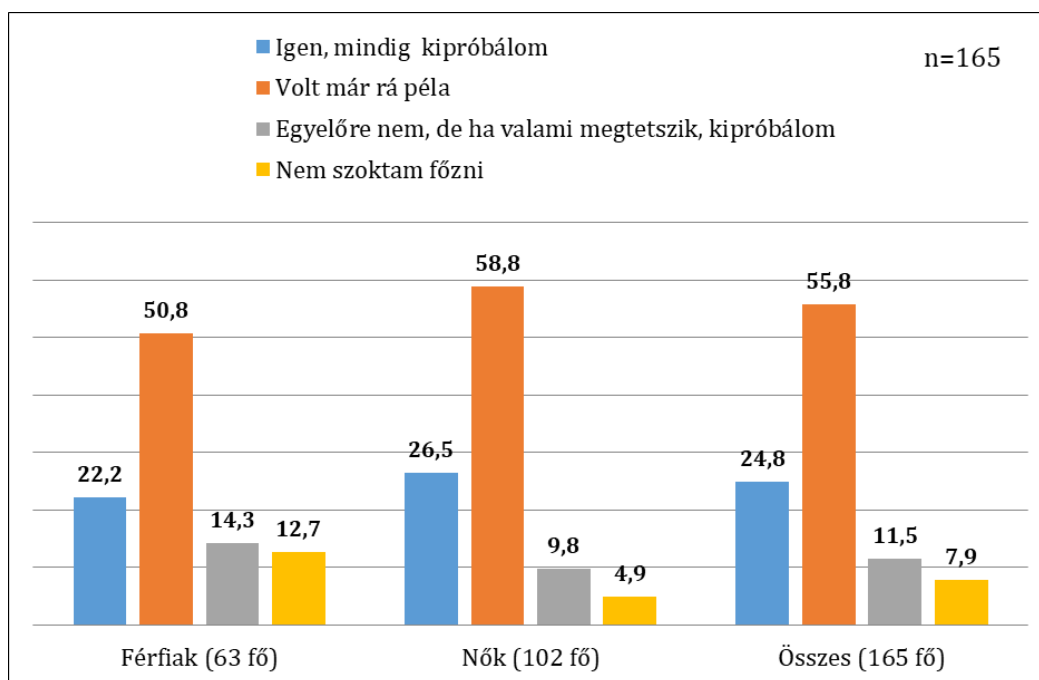

Forrás: saját kutatás és szerkesztés, 2019

Az is kiderült, hogy a nők tudatosabb fogyasztók abban az értelemben, hogy az alapanyagok árára hivatkozva nagyobb számban nem vásárolnak új alapanyagot, mint a férfiválaszolók.

Nemcsak új termékekkel lehet színesíteni az otthoni étkezést, de az egyszerű alapanyagokból is készíthetők új vagy újragondolt ételek. A megszokott elkészítési technikák mellett a műsorfolyamok által feltehetőleg új technológiákat is lehet tanulni, melyeket alkalmazhat a néző. Úgy tűnik, a válaszadók nyitottak az újdonságokra. Ugyan minden látott újdonságot csak mintegy negyedük próbál ki, ezt kifejezetten magas értéknek tekintjük. Hasonlóan, a média hatását jelzi, hogy mindkét nem esetében a válaszadók több mint fele próbált már ki újdonságokat, és csak azok nem vállalkoznának erre a későbbiekben, akik nem szoktak főzni. A nők az új alapanyagokat óvatosabban szerzik be, viszont vállalkozóbbak az új ismeretek hasznosításában. A magasabb végzettségűek körében nagyobb hajlandóság fedezhető fel mindkét nemnél az új konyhatechnológiák kipróbálására. Bár újabban hazánkban is nő a konyhában tevékenykedő férfiak száma, mégis a férfiak több mint két és félszer (12,7%) többen választották a „nem szoktam főzni” opciót, mint a nők (4,9%) (9. ábra).

9. sz. ábra: Hajlandóság új receptek vagy technológiák kipróbálására (%)

Forrás: saját kutatás és szerkesztés, 2019

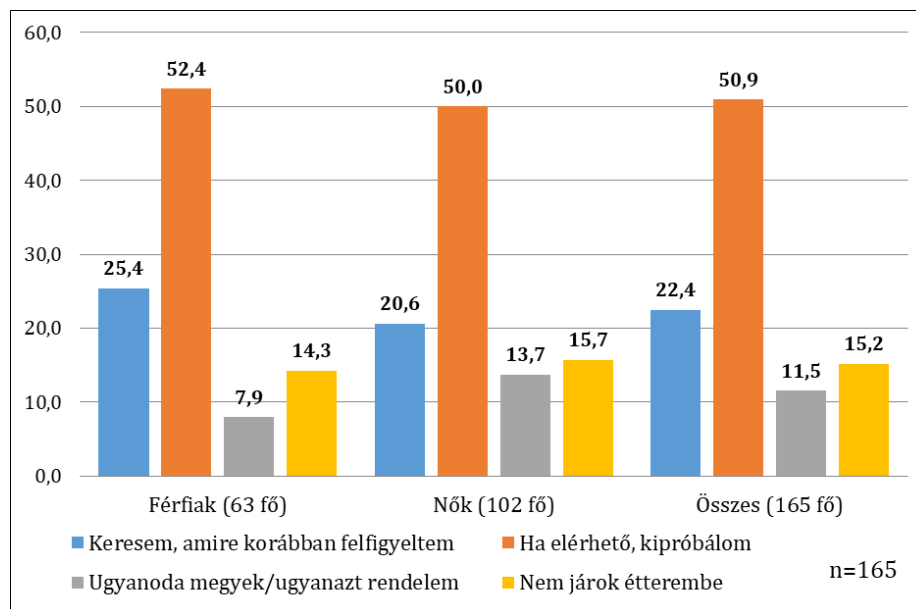
Az orgánumok életünkre gyakorolt hatásának felméréséhez tisztában kell lennünk azzal, milyen mértékben mutatnak hajlandóságot a kitöltők a komfortzónájukból való kilépésre, amikor olyan újdonsággal találkoznak, amit valamely gasztromédia-csatornán láttak. Az étteremlátogatási szokásokat vizsgálva kiderül, hogy a kitöltők 15,2%-a válaszolta azt, hogy egyáltalán nem jár étterembe (10. ábra). Az is figyelemre méltó adat, hogy az éttermeket felkeresők összességében több mint 10%-a a szokásos éttermet választja, és ott a korábban már bevált ételeket fogyasztja. A nők kisebb arányban nyitottak ebben az esetben is az újdonságra, 13,7%-uk (14 fő) ugyanoda jár és/vagy

ugyanazt rendelni az étlapról, szemben a férfiak 7,9%-os arányával. Már a vásárlási szokásoknál is kiütöközött, hogy a nők nagyobb arányban ragaszkodnak bevált viselkedésükhöz.

A legmegosztóbb adatok a 18-29 éves korosztály válaszainál mutatkoznak meg. 29%-uk (15 fő) kifejezetten keresi, amire korábban felfigyelt, 44%-uk (23 fő) kipróbálja, ha elérhető, 15%-uk (8 fő) ugyanoda jár és ugyanazt rendel, míg 12%-uk (6 fő) nem jár étterembe. A 30-39 éves korosztály 17%-a (7 fő) keresi, amire felfigyelt, 61%-a (25 fő) kipróbálja, ha elérhető, 15%-a ugyanoda jár vagy ugyanazt rendel, 7%-uk (3 fő) pedig nem jár étterembe.

Markánsan kirajzolódik az is, hogy a megyeszékhelyeken élők, különösen a budapestiek inkább keresik azt a kínálatot az éttermekben, amiket a médiából megismertek. Nem ennyire egyértelmű, de a tendencia észlelhető az iskolai végzettséggel egyenes arányban növekedő újdonságra való fogékonyság tekintetében is.

10. sz. ábra: A gasztromédia befolyásoló hatása az éttermi látogatásra (%)

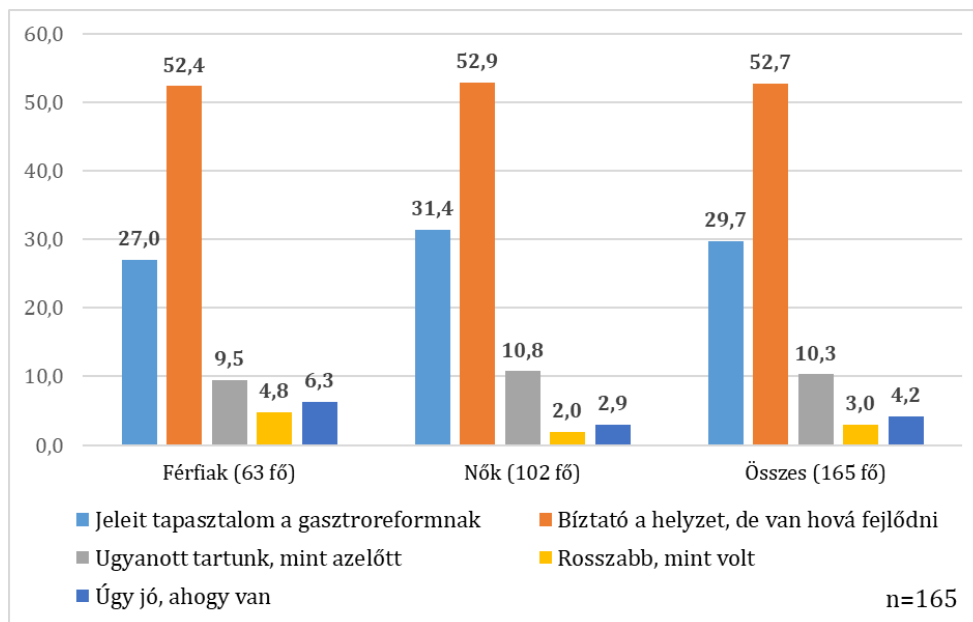

Forrás: saját kutatás és szerkesztés, 2019

Célirányosan kutattuk azt is, hogy a válaszadók a gasztromédia milyen mértékű befolyását érzik az elmúlt tíz évben az étkezési kultúránkra. Azért volt indokolt az utóbbi tízéves periódusra szűkíteni az időbeliséget, mert körülbelül akkorra datálható, hogy a reality műfaja ekkora mértékben kezdte használni a konyhát, mint színteret. A kitöltők túlnyomó része – 82,4%-a – határozottan azon a véleményen van, hogy tapasztalják jeleit a gasztronómiai műsorok által is közvetített változó kínálatnak, de a teljes minta 52,7%-a gondolja úgy, hogy még bőven van hová fejlődni az étkezési kultúránknak (11. ábra). A válaszadók egytizede (10,3%) nem lát pozitív változást, sőt 3%-uk egyenesen azt gondolja, hogy a helyzet rosszabb, mint tíz évvel ezelőtt volt. A nemek megoszlásában nem látszanak kiugró különbségek, annyi azonban biztos, hogy a férfiak borúlátóbbak e tekintetben hiszen több mint duplaannyian választották a „rosszabb, mint volt” lehetőséget, ahogyan az „úgy jó, ahogy van” lehetőséget is, mint a női válaszadók. A 40-49

éves korosztály kimagaslóan bizakodó a jelenlegi gasztronómiai helyzettel kapcsolatban, hiszen 40%-uk (14 fő) jeleit tapasztalja a gasztreformnak, 51,4%-uk (18 fő) szerint biztató a helyzet, míg 8,6%-uk (3 fő) szerint ugyanott tartunk, mint azelőtt.

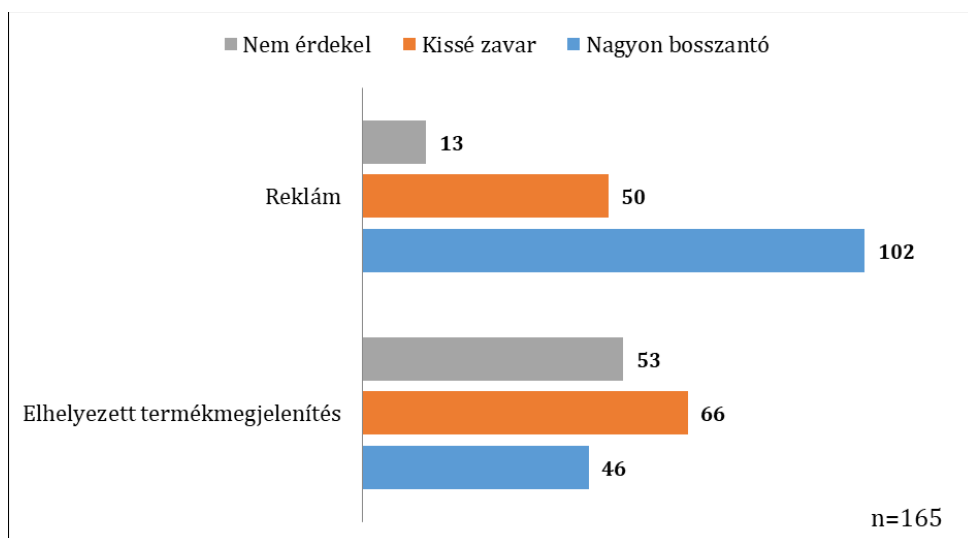
11. sz. ábra: A gasztrómédia befolyásoló hatása az otthoni étkezési kultúrára (%)

Forrás: saját kutatás és szerkesztés, 2019

A hatalmas információtömeg a válaszadók számára gyakran nehezen átlátható és szűrhető. A többséget bosszantják (61,8%, 102 fő) vagy zavarják (30,3%, 50 fő) a reklámok, ám a kitöltők 7,8%-a (13 fő) vallotta azt, hogy nem érdekli őket. Az elhelyezett termékmegjelenítés a kérdőív kitöltőinek csupán 27,9%-át (46 fő) bosszantja, 40%-át (66 fő) kissé zavarja, a fennmaradó 32,1%-ot (53 fő) pedig egyáltalán nem érdekli ez a jelenség (12. ábra).

12. sz. ábra: Egyéni preferenciák felmérése (fő)

Forrás: saját kutatás és szerkesztés, 2019

Következtetések

A kutatás ezen részében azt vizsgáltuk, milyen hatással vannak a különböző gasztronómiai műsorok az egyén vásárlási szokásaira. Vajon profitál-e az otthoni étkezés abból, hogy dömpingszerűen kapjuk a gasztronómiai ingereket főműsoridőben? A kérdőívekben megfogalmazott kérdésekre adott válaszok nyomán egyértelművé vált, hogyan vélekednek a kitöltők a gasztromédiáról.

Azt feltételeztük, hogy a vizsgált műsorok nézettségük ellenére nem befolyásolják a magyarországi étkezési kultúrát.

A kérdőíves lekérdezés alapján ez a hipotézis megdőlt. A kitöltők a vártnál nagyobb arányban érdeklődnek már a televíziós műfaj iránt is. Válaszaikkal világossá tették, hogy többségük többé-kevésbé érdeklődő, hiszen a megkérdezettek nagymértékben vallották azt, hogy figyelemmel követik az őket érdeklő gasztromédia tartalmakat. Magas arányban böngészik a gasztronómiáról szóló internetes és blogbejegyzéseket is. Így az is kijelenthető, hogy széles spektrumon tájékozódnak az őket lekötő tartalmakról. Egyértelműen mérhető hatással vannak ezek a műsorok az étkezési kultúránkra, hiszen a döntő többség vásárolt már új terméket műsorfolyam hatására, a nők nagyobb, a férfiak kisebb mértékben. A legkelendőbb a zöldség, a hús és a fűszer volt. Azok a kitöltők, akik nem adták fejüket új termékek vásárlására, legnagyobb részben a számukra magasnak tűnő árakra hivatkoztak.

Nemcsak termékek beszerzése történhet, de receptek és konyhai technológiák is tanulhatóak a műsorokból. Sokan már vittek be a konyhájukba valamit, amit tematikus műsorfolyamból sajátítottak el. A fennmaradóak közül pedig sokan adták azt a választ, hogy hajlandóságot mutatnának rá, ha olyat látnának, ami nagyon megtetszene nekik. Az is kiderült, hogy ha nem is keresik tudatosan az éttermekben azokat az ételeket, melyeket láttak gasztronómiai műsorfolyamban, ha találkoznak velük a kínálatban, szívesen kipróbálnák azokat. Szomorú tanulsága volt a kérdőívnek, hogy a kitöltők relatíve magas arányban adták azt a választ, hogy nem járnak étterembe. Rákérdeztünk arra, hogy saját ítéletük szerint mekkora befolyása volt az utóbbi évek gasztromédia dömpingjének az otthoni étkezési kultúrára. A nagy többség pozitívan nyilatkozott, és egyértelmű jeleit tapasztalják a gasztreformnak vagy biztató helyzetet vizionálnak, de azt gondolják, hogy még szükséges tovább fejlődni e téren.

A táplálkozás fiziológiai szükségletünk alapja, a ma embere számára azonban ennél sokkal többet jelent: divatot, önkifejezést, szórakozást, kreativitást, életérzést stb. A magyar televíziózásban és az online térben is egyre nagyobb teret nyernek a nagy nézettséget generáló gasztronómiával foglalkozó műsorok, csatornák.

Célul tűztük ki, hogy megvizsgáljuk a gasztroműsorok hatását a fogyasztói magatartásra. A bemutatott kutatás alapján kétségtől megállapítható, hogy a műsorszolgáltatók befolyásoló marketinghatásai révén hatással van a nézők étkezési kultúrájára a média gasztrodömpingje.

Irodalomjegyzék

- Auld, K. (2019, július 25). The Rise of Food YouTubers. *Study Breaks*. <http://www.studybreaks.com/tvfilm/food-youtubers-popular-videos/> Letöltés dátuma: 2019.11.13.
- Bella B. (2015, május 8). Fördös Zé: A konyhafőnök alapján okoskodó, genyó gyerek vagyok. *Origo.hu*. www.origo.hu/teve/20150506-fordos-ze-eleg-cinikusan-allok-a-sikerhez.html Letöltés dátuma: 2019.11.13.
- Bene Zoltánné Pusztai V. (2015). *Médiaelmélet: e-tananyag rajz-vizuális kultúra tanár szakos hallgatók részére*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. <http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/MediaelmeletV2/> Letöltés dátuma: 2020. 12.23.
- Besenyi B. (2019a). (2019, május 4.). A Videó Infó 1 csatorna épp megmenti a magyar YouTube-os kultúrát. *24.hu*. www.24.hu/szorakozas/2019/05/04/video-info-1-elek-zoltan-youtube-dancso-peter-rajongas-fozes-videozas/ (2019.11.13.)
- Besenyi B. (2019b). (2019, július 20.). YouTube-videóból annyi mém nem született, mint Elek Zoltánból. *24.hu*. www.24.hu/szorakozas/2019/07/20/youtube-video-info-1-elek-zoltan-coub-mem-videozas/ (2019.11.13.)
- Birkás P. (2018, január 17). Jelentős változást vezetett be a YouTube. *24.hu*. www.24.hu/tech/2018/01/17/jelentos-valtozast-vezetett-be-a-youtube Letöltés dátuma: 2019.11.02.
- Bouma, L. (2019, október 30). Is Cord Cutting Doomed? Will More Cord Cutting Services Shutdown? We Take a Look. *Cord Cutters News*. www.cordcuttersnews.com/is-cord-cutting-doomed-will-more-cord-cutting-services-shutdown-we-take-a-look/ Letöltés dátuma: 2019.11.02.
- Bradley, P. (ed.). (2016). *Food, Media and Contemporary Culture - The Edible Image*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Csigó P. (2009). *A konvergens televíziózás*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Donnie_ (2016, február 14). *Peak TV – Avagy tényleg túl sok sorozat van?* [online poszt] Epizodisták. www.donnie.blog.hu/2016/02/14/peak_tv_avagy_tenyleg_tul_sok_sorozat_van Letöltés dátuma: 2019.10.30
- Farkas Gy. (2013, október 14). Öngyilkos lett a Mesterszakács kiesője. *24.hu*. www.24.hu/kulfold/2013/10/14/ongyilkos-lett-a-mesterszakacs-kiesoje/ Letöltés dátuma: 2019.11.18.
- Guld, Á. (2020). Étkezőshow-k a YouTube-on: A mukbang videók népszerűségének háttéréről egy kvalitatív befogadásvizsgálat tükrében. *Marketing és menedzsment*, 54 (1), 29-42.
- Gupta, K. (2015, január 21). Five YouTube Channels That Will Make You A Better Cook. *Forbers*. www.forbes.com/sites/kavigupta/2015/01/21/five-youtube-channels-that-will-make-you-a-better-cook/#212b89727cc3 Letöltés dátuma: 2019.11.13.
- Habók L. (2017, július 27). YouTube-probléma: Határok tartalom és hirdetés közt. *hsw.hu*. www.hsw.hu/hirek/57576/youtube-videoblo-vlog-hirdetes-szponzoralt-termekmegjelenites.html Letöltés dátuma: 2019.11.13.
- Huddleston Jr., T. (2019, február 5). This 33-year-old ex-teacher now brings in millions eating 60,000-calorie meals on YouTube. *cnbc.com*. www.cnbc.com/2019/02/05/epic-meal-time-brings-in-millions-with-youtube-pizza-in-a-bag.html Letöltés dátuma: 2019.11.13.
- Johnson, T. (2019, március 18). You Suck At Cooking won't make you hungry, but it will make you laugh. *The Washington Post*. <https://washingtonpost.com/arts-entertainment/2019/03/18/you-suck-cooking-wont-make-you-hungry-it-will-make-you-laugh/> Letöltés dátuma: 2019.11.21.
- Illés G. B. (2017, június 6). A kereskedelmi televízió. *Filmkultúra- A Nemzeti Filmintézet magazinja*. [www.filmkultura.hu/](http://www.filmkultura.hu/?q=cikkek/kereskedelmi-televizio-illes) Letöltés dátuma: 2019.11.02.
- Kollega Tarsoly I., Bauer G., Élesztős L., Hernádi L. M., Kaposy M., & Tertinszky E. (szerk.) (1998.). *Magyarország a XX. században - III. kötet*. Szekszárd: Babits Kiadó. www.mek.oszk.hu/02100/02185/html/516.html Letöltés dátuma: 2019.11.02.
- Kolosi P. (2005). *A kereskedelmi televíziózás Magyarországon*. Budapest: Corvina Kiadó Kft.
- New Idea (2019, szeptember 29). *Australia's Top Ten Most Famous YouTubers*, www.newidea.com.au/australian-youtubers-the-official-top-10 Letöltés dátuma: 2019.11.13.

- Nógrádi G. (2004). *Hogyan csináljunk Pavarottit? - A sztármenedzselés kézikönyve*, Budapest: PressKontakt Bt.
- O'Sullivan, T., Dutton, B., & Rayner, P. (2002). *Médiaismeret*. Budapest: Korona Kiadó.
- Puzsér R. (2019, augusztus 6). Valótlanság konyhakészen. *Magyar Hang*. <https://hang.hu/publicisztika/2019/08/06/valotlansag-konyhakeszen/> Letöltés dátuma: 2020.12.23.
- Rahebi, A. (2016, június 13). Why YouTube Is So Successful. *Odyssey*. <https://theodysseyonline.com/youtube-successful> Letöltés dátuma: 2019.12.11.
- Shepherd, I. D. H. (2005). From Cattle and Coke to Charlie: Meeting the Challenge of Self Marketing and Personal Branding. *Journal of Marketing Management*, 21 (5-6), 589-606. DOI: 10.1362/0267257054307381
- Szabó E. (2014). *Nagy séfkönyv*. Budapest: Corvina Kiadó.
- This, H. (2011). *Molekuláris gasztronómia A-tól Z-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Thomas, M. (2019, augusztus 5). Five Baking Channels to Watch on YouTube. *Study Breaks*. www.studybreaks.com/tvfilm/youtube-baking-channels-to-watch/ Letöltés dátuma: 2019.11.13.
- Turner, K. (2019, november 7). YouTube Channel Worth Following. *The Guardian*. www.theguardian.pe.ca/lifestyles/local-lifestyles/keelywood-youtube-channels-worth-following-372778/ Letöltés dátuma: 2019.11.13.
- Veszelszki Á. (2012). Internetes szakácskönyvek: a receptblogok. In Balázs G., Balázs L., & Veszelszki Á. (szerk.), *Gasztroszemiótika, Az étkezés jelei*. (pp. 138-146). Budapest: Magyar Szemiótikai Társaság – ELTE Eötvös Kiadó.
- Világgazdaság (2019, szeptember 13). *Kicsordulnak a reklámok a tévécsatornákból*. www.vg.hu/vallalatok/reklam-es-media/kicsordulnak-a-reklamok-a-tevecsatornakbol-2-1747140/ Letöltés dátuma: 2019.11.16.
- xeLaR (2010, november 23.). *Miért nézem ezt???* – 1. Gordon Ramsay – A pokol konyhája. Xelar blogja. Playdome Online Magazin www.playdome.hu/blog/xelar/2496/miert_nezem_ezt_1_gordon_ramsay_a_pokol_konyhaja Letöltés dátuma: 2019.11.02.

Szóbeli adatközlő:

Szekeres Viktor, „winnie”, blogger (2019. október 29.)

Mellékletek

1. számú melléklet – Kérdőív

A gasztronómia korunk médiapiacán

1. **A válaszadó neme:**
  - Nő
  - Férfi
2. **A válaszadó életvitelszerű lakóhelye:**
  - Budapest
  - Megyeszékhely
  - Város, kisváros
  - Falu, község
3. **A válaszadó lakóhelyének irányítószáma: _ _ _ _**
4. **A válaszadó életkora:**
  - 18-29 év
  - 30-39 év
  - 40-49 év
  - 50-59 év
  - 60-69 év
  - 70 év vagy felette
5. **A válaszadó legmagasabb iskolai végzettsége:**
  - 8 általános vagy annál kevesebb
  - Szakmunkásképző vagy szakiskolai végzettség
  - Érettségi
  - Felsőfokú végzettség
6. **A válaszadó háztartásában egy főre jutó havi jövedelem (Ft):**
  - 25.000 Ft-nál kevesebb
  - 25.001 – 50.000
  - 50.001 – 75.000
  - 75.001 – 100.000
  - 100.001 – 150.000
  - 150.001 – 200.000
  - 200.001 – 250.000
  - 250.001 Ft felett
  - a) Hány tagú a háztartása: __
  - b) Háztartásában hány kiskorú él: __
7. **Tudatos érdeklődéssel fordul a gasztronómia felé, ha televíziót néz vagy a közösségi oldalakat böngészi?**
  - Igen, behatóan érdeklődöm a téma iránt.
  - Többé-kevésbé igen. Az engem érdeklő műsorokat/a hírfolyamomban megjelenő posztokat, melyek felkeltik a figyelmem, rendre megnézem.
  - Közömbös vagyok irántuk. Az ilyen jellegű televízióadást háttérzajként elviselem, a Facebook-hírfolyamom továbblapozom.
  - Teljesen hidegen hagy. Nem szívesen nézem sem a televízióban, sem a közösségi médiában.
8. **Az alábbiak közül milyen platformokon keresztül érik el Önt gasztronómiai témájú tartalmak? Több válasz is jelölhető.**

- Televíziós műsorsugárzás (pl. RTL Klub, TV2, Duna TV, Viasat, külföldi csatornák...)
  - Tematikus televíziós csatornák (pl. TV paprika, TLC, LiChi TV)
  - YouTube-csatornák
  - Streamer szolgáltatón keresztül (pl. Netflix, Hulu, Amazon Prime)
  - Általam lájkolt Facebook-oldalakon
  - Az ismerőseim megosztásai alapján a Facebook-hírfolyamomban
  - Egyéb közösségi média felületen (pl. Twitter, Instagram, Pinterest)
- 9. Az alábbiak közül milyen platformokon keresztül fogyaszt tudatosan gasztronómiai témájú tartalmakat? Több válasz is jelölhető.**
- Tudatosan nem érdeklődöm a téma iránt
  - Televíziós műsorsugárzás (pl. RTL Klub, TV2, Duna TV, Viasat, külföldi csatornák...)
  - Tematikus televíziós csatornák (pl. TV paprika, TLC, LiChi TV)
  - YouTube-csatornák
  - Streamer szolgáltatón keresztül (pl. Netflix, Hulu, Amazon Prime)
  - Általam lájkolt Facebook-oldalakon
  - Az ismerőseim megosztásai alapján a Facebook-hírfolyamomban
  - Egyéb közösségi média felületen (pl. Twitter, Instagram, Pinterest)
- 10. Ha olvas internetes bejegyzéseket/blogot, az ott leírtak mennyire befolyásolják az Ön véleményét?**
- Egyáltalán nem olvasok ilyen témájú írásokat.
  - Csak a tájékozódás miatt olvasom ezeket az oldalakat, de a véleményem kialakításában ezek nem befolyásolnak.
  - Néha jó ötleteket szerzek a gasztroblogokról.
  - Étterem látogatásaimat mindig a megjelent kritikák alapján szervezem.
- 11. Sarkallta már Önt új alapanyagok kipróbálására a televízió vagy a közösségi média (nem reklám, hanem műsorfolyam által)?**
- igen rendszeresen
  - igen néha
  - nem, de már tervezem
  - nem, és nem is szándékozom
- 12. Amennyiben sarkallta már Önt új alapanyagok kipróbálására a televízió vagy a közösségi média, milyen jellegű terméket vásárolt?**
- Hús
  - Fűszer
  - Zöldség
  - Tejtermék
  - Bioélelmiszer
  - Vegán termék
  - Egyéb: _____
- 13. Amennyiben még nem próbált ki új nyersanyagokat, termékeket még a televízió vagy a közösségi média hatására, mi tartja vissza ettől?**
- Egyáltalán nincs konyhai tapasztalatom
  - Félek, hogy elrontanám
  - Szokásaim rabja vagyok, ezért nem igénylem az újdonságot
  - Az alapanyagokat drágának találom
  - Egyéb: _____

- 14. Próbált már ki új recepteket vagy konyhai technológiákat bármilyen gasztronómiai műsorfolyam hatására?**
- Igen, rendre kipróbálom a nekem tetsző recepteket és technológiákat otthon.
  - Igen, volt már rá példa, de nem jellemző.
  - Egyelőre nem, de ha valami nagyon megtetszene, kipróbálnám.
  - Nem szoktam főzni.
- 15. Mennyiben befolyásolja a döntésmechanizmusát egy étterem kiválasztásakor vagy az étlapról való rendeléskor, hogy korábban mit látott egy tematikus műsorban?**
- Nyitott vagyok az újdonságra, kifejezetten keresem, amire korábban felfigyeltem.
  - Nem tennék törekvést érte, de ha elérhető, akkor kipróbálom.
  - Nem befolyásol. Mindig ugyanoda megyek/ugyanazt rendelem.
  - Nem járok étterembe.
- 16. Az utóbbi tíz évben tapasztalt változást az otthoni étkezéskultúránkban, ami feltehetőleg a gasztronómiai médiadömpingnek tudható be?**
- Igen, egyértelmű jeleit tapasztalom a gasztrorreformnak.
  - Bízható a helyzet, de még van hová fejlődni.
  - Pont ugyanott tartunk, mint azelőtt.
  - A helyzet rosszabb, mint volt.
  - Nincs hová fejlődnie az étkezéskultúránknak, minden úgy jó, ahogy van.
- 17. Értékelje a skálán, mennyire zavarják az alább felsoroltak a műsorok nézése alatt!**
- Pazarlás
  - Elhelyezett termékmegjelenítés
  - Reklám
  - Higiéniai szabályok be nem tartása
- 18. Kérjük, pár mondatban írja le a témával kapcsolatos - fontosnak ítélt - egyéb véleményét! _____**

Molnár Ferenc Tamás

*A „NAGY TESTVÉR FIGYEL! – SZABADULJ KI A KÖNYVTÁRBÓL!”
PROGRAM MEGVALÓSULÁSA ÉS EREDMÉNYEI*

Absztrakt

A tanulmány a Nagy Testvér figyel! – Szabadulj ki a könyvtárból! könyvtárhasználati program megvalósulását és eredményeit mutatja be. A középiskolások körében jóval kevesebb olvasót vélünk felfedezni, mint a fiatalabb vagy idősebb korosztálynál. A kutatásom hipotézise, hogy egy könyvtári szabadulósobával a középiskolás korosztályt könnyebben becsalogathatjuk a könyvtári térbe, mindezzel fejleszthetjük az információs műveltségüket és a közösségben való együttműködésüket. Az az álláspont, miszerint a fiatalok nem szeretnék új ismereteket megszerezni, véleményem szerint nem igaz. Napjaink oktatási rendszere hasonlít Madách Imre tragédiájának Falanszter színeire, az egyéniséget elnyomja, merev, és fenntartja az egyenlőség látszatát. Ellenben egy mai középiskolás mindenben az élményt igyekszik keresni, amit napjaink oktatási rendszerében nem igazán tapasztalhat meg, inkább a lexikális tudás megtanulása és annak számonkérése a cél és nem a megértés során történő egyéni információszerzés. Egy adott témában akkor lesz képes a diák kritikusan gondolkodni, ha a tanulás során kialakul a kritikai attitűd a tanulmányok vagy a világ dolgai iránt. Igyekeztem egy olyan könyvtárhasználati szabadulósoba programot kidolgozni, amely egy közkönyvtári térben is megvalósulhat játékos, szórakoztató módon. Az esettanulmány során számos kutatási kérdés, probléma merült fel. Napjaink oktatási rendszerében háttérbe szorul a könyvtárhasználat és a digitális írástudás fejlesztése, ezért egy olyan programot kívánok bemutatni módszertani megalapozással és fejlődéstörténettel, amely játékos, élményszerű módon növeli az említett területeken a tudásszintet. A tanulmány a program fejlesztéséhez szükséges elmélet megalapozására, valamint a tesztelési eredmények elemzésére és értékelésére fókuszál.

Kulcsszavak: szabadulósoba; információkeresés; információs írástudás

Bevezetés

Korszakunk a folyamatos változásról és az adaptálódásról szól. Új nemzedékek és velük együtt új elvárások, kihívások és lehetőségek jelennek meg a világ színterein. A könyvtár sem kivétel. Funkciója, szerepe is folyton változik. Bár látszólag a „nyugati” könyvtárak az elmúlt évszázad történelmi eseményei miatt lépéselőnyben vannak, ez azonban nem azt jelenti, hogy mi a volt keleti-blokk országaiban szükségszerűen le vagyunk maradva. Tendencia, hogy a könyvtár ma már nem csak dokumentumokat gyűjt, őriz, katalogizál, szolgáltat – hanem közösségi programokat is szervez, segítséget nyújt az önművelődésben, a világhálón való tájékozódásban. Vannak-e ilyen programjaink? Vannak. (Lásd.: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár az EFOP-3.3.3-VEKOP-16-2016-00001

„Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek” pályázati konstrukció keretében „Az én könyvtáram” című kiemelt projekt számára elkészült kiadványokat: Béres, 2019; Fehér & Koglerné Hernádi 2019a, 2019b; Hajdu & Béres, 2019)

A szakma már rájött, hogy nem minden múlik a pénzen, az épület korszerűségén, az állomány gazdagságán. Szinte a semmiből is lehet érdekes, szórakoztató és hasznos könyvtári programokat létrehozni. A szándék és a lehetőség sokszor meg is van rá, az érdeklődés nem mindig. Evidencia, hogy a különböző korcsoportokat különbözőképpen lehet megszólítani, bevonni egy intézmény életébe. Kiemelt lehet napjainkban a könyvtár használatának oktatása is. Két speciális korcsoport is problémába ütközhet a gyakorlati használat során. A nyugdíjas generáció számára a számítógépes környezet, a modern adatbázisok idegenek és ijesztőek lehetnek. A fiatalabbak viszont, akik már beleszülettek a számítógépes hálózatok világába, talán a klasszikus (szigorú) könyvtári rendszerben ismerik ki magukat nehezebben. Írásomban elsősorban a fiatalokra koncentrálok.

Érezzük, hogy az oktatásban is szükséges lenne változtatni, a tanárokat azonban kötik a tantervek és a törvényi szabályozás. Abban ugyan konszenzus van, hogy jó lenne más szemszögből is bemutatni a tananyagot, hiszen a 19-20. századi módszertannal már a Z-generációt (1996 után születettek) sem tudták úgy oktatni, hogy a tanulás ne teher, hanem élmény, valami új felfedezése legyen. Az alfa generációnál (2010 után születettek) pedig nagy a valószínűsége, hogy a tudásátadás csak akkor lesz sikeres, ha változtatunk módszereinken is. (Megjegyezhetjük a tanítás ilyen formái régebben sem jelenthettek feltétlenül élményt a diákoknak, erről tanúskodik a világirodalom számos diákregénye is.) Hogy a közoktatásban ez a változás mikor fog lezajlani, nem tárgya jelen írásomnak. Arra azonban rávilágíthatunk, hogy a könyvtárost nem kötik ilyen szigorú szabályok. A könyvtárhasználat oktatásában tehát bátran lehet kísérleti módszereket is kipróbálni, ahogy teszik is ezt a kollégák szerte az országban. Léteznek könyvtártúrák, különböző online lehetőségek, könyvtári programok. Egy olyan játékot szerettem volna megalkotni, aminek során a résztvevők megismerik a könyvtárat (beleértve a könyvtár épületét és a gyűjteményben való keresés logikáját is), továbbá kénytelenek kézbe venni fizikailag is a nyomtatott könyveket, ugyanakkor emellett a modern kor technikáit is használhatják.

Elméleti háttér

Programunk kidolgozása során számos – már létező – pedagógiai-, pszichológiai-, könyvtártudományi elmélet befolyásolt minket. Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy ezeket tudatosan alkalmaztuk a program első verzióinak kidolgozása során. Elsősorban olyan megoldást kerestünk, ami számunkra izgalmas és érdekes lenne. Az első tesztek azonban rámutattak arra, hogy olyan generációs különbségek vannak köztünk és az akkori célcsoportunk (a végzős gimnazisták) között, ami teljesen más megközelítésmódot követelt meg. Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, nemcsak a program jellege, de a módszertana is többször változott, míg végül egy „könyvtárhasználati szabadulósobát” alkottunk meg. Először még mi magunk is bizonytalanok voltunk abban, hogy szabad-e ezt „szabadulósobának” hívni. Jobban emlékeztetett a klasszikus általános iskolai akadályversenyekre, ahol a fizikai térben kell A-pontból B-pontig eljutni úgy, hogy közben

különbéféle játékos feladatokat kell megoldani. Alapvetően bizonytalanságunk elsődleges oka az volt, hogy az általunk ismert „szabadulósobák” nem ilyenek. Teljesen más eszközökkel, feladattípusokkal operálnak, teljesen más térben valósulnak meg. Bár a szabadulósobát sokan magyar invenciónak tartják, ennek ellenére igazán jó, és számunkra is hasznos módszertani leírások nem kerültek elő. Ennek főként az lehet az oka, hogy a szabadulósobák többnyire üzleti vállalkozások formájában működnek, így nem fűződik érdekük módszertani titkaik felfedéséhez.

A Társadalmi Befogadás Szakkollégiumban az elmúlt tanévek során két különböző típusú szoba is megvalósult. (A másik a Fekete Csönd című program) A 2020 októberében tartott kerekasztal beszélgetésünk – amelyen részt vett Markal Roland (ParaPark) és Pintér Csaba (Specko Pécs) is – megerősített bennünket abban, hogy a hazai üzleti alapon működő szobák legtöbbje licenc alapján megy. Minimálisan alakítják csak őket a helyi környezethez, jól kipróbált, „kész” játékokat kapnak az üzemeltetők. Kevés helyen találhatunk saját fejlesztést. (Pl. Kolozsváron) A létező „állandó” játékok többsége pusztán időtöltést garantál, turisztikai szempontból hasznos, esetleg csapatépítésre (vagy éppen bomlasztásra...) alkalmas, viszonylag kevés a speciális tematikájú, konkrét céllal létrehozott program. A mi vállalkozásunk éppen attól volt más, hogy nem követtük a klasszikus szobák mintáját. Nem csak azon van a hangsúly, hogy a játékosok a feladatokat megoldják, az is a feladat része, hogy miként tudják megoldani azokat. Jellemzően nem fizikai, ügyességi próbákat kapnak. Nem elég „valahogy” kinyitni egy táskát, működésre bírni valamit, hanem információkat kell megkeresni az adott problémával kapcsolatosan. Adott térben, adott eszközökkel, adott idő alatt.

A játék során fontos szerepet kap az információs- és médiaműveltség, a digitális írástudás, valamint ezek elméleti háttere is. Napjainkban az az ember, aki nem használja az internetet, sok mindenből kimarad. Jelenleg az internetet hozzávetőlegesen 4,7 milliárd ember használhatja a világon (Internet Live Stats, 2020). Ez a szám 1 milliárddal több, mint amit Fromann Richárd Játékoslét című könyvében említett 2016-ban (Fromann, 2017). Az információs társadalom megköveteli az IKT eszközök (pl.: okostelefon, laptop, tablet) használatát, hiszen anélkül nem lehet elérni az internetes tartalmakat. A becslések szerint évente közel 1,5 milliárd okostelefont adnak el a világon, ami napi szinten több mint 3,5 millió készüléket jelent. A „hálózat” egyre nagyobb szerepet kap a mindennapjainkban, nem csak a híreket olvassuk már rajta, hanem a bevásárlást, a hivatalos ügyeket is ott intézhetjük. Ezért azok a személyek, akik az IKT eszközöket nem tudják jól használni, olykor hátrányba kerülnek és kirekesztődnek. (Fromann 2017) A 2000-es évek elején megjelent digitális bennszülött – digitális bevándorló dichotómia lecsengeni látszik (Prensky, 2001; Koltay, 2016). Az elmúlt évek tapasztalatai bizonyítják, hogy a bennszülött felhasználók sem feltétlenül képesek kihasználni az adott informatikai rendszer előnyeit. Sőt, éppen ellenkezőleg olykor a „fokozatosság hiánya” miatt képtelenek átlátni azok működését. Előnyük, hogy beleszülettek a digitális korba, egyben hátrányuknak is tűnik. Talán az is bebizonyosodott – saját tapasztalataink alapján mindenképpen – hogy a korábbi optimista és pesszimista (jövő)képek (Tóth-Mózer, 2013) valójában nem egymást kizáróan, hanem egymással párhuzamosan is értelmezhetőek. Az elmúlt hónapok tapasztalatai alapján kimondhatjuk,

hogya a „generációba” sorolás is durva általánosítás az informatikai hozzáértést és hozzáférést illetően. A pandemia miatt villámgyorsan bevezetett online/digitális oktatás során bebizonyosodott, hogy még csak megyei vagy járási szinteken sem lehet „általánosítani” (Hermann, 2020). Egy korábbi felmérés adatai szerint is rosszul állunk az iskolai digitális eszközparkok tekintetében. (EU, 2019) Az eszköz pedig alapfeltétele annak, hogy az információs írástudás oktatása megvalósulhasson. Az 1970-es években Paul Zurkowski alkotta meg az információs írástudás fogalmát (Zurkowski, 1974). Azóta számos definíció született meg az információs írástudással kapcsolatban (Z. Karvalics, 2012; Koltay, 2016). Varga Katalin három megfogalmazást sorakoztat fel: Az egyik fogalom megalkotója az Amerikai Iskolai Könyvtárosok Egyesülete (AASL): „az információs műveltség – az információ megtalálásának és felhasználásának képessége – az egész életen át tartó tanulás alapköve”. (Varga, 2008) Az információs műveltség összetevői: „az információs műveltséggel bíró diák hatékonyan és eredményesen keresi meg a szükséges információt, kritikusan és kompetensen értékeli azt, pontosan és kreatívan használja fel. Az egyénnek rendelkeznie kell információkeresési stratégiákkal és a kritikai gondolkodás képességével egyaránt, hogy a mindennapi élet problémáit újszerűen tudja megoldani a válogatott, szintetizált és kritikusan értékelt információ segítségével.” (Varga, 2008) Továbbá az Amerikai Könyvtárosok Egyesülete (ALA) által megalkotott definíció napjainkban is megállja a helyét: „Az információs műveltség azt jelenti, hogy az egyén felismeri, mikor van szüksége információra, és képes megtalálni, értékelni, valamint hasznosítani azt. Az információs műveltséggel rendelkező személy megtanult tanulni.” (Varga, 2008) McKenzie meghatározása szerint az információs műveltséggel bíró egyén képes sikereket elérni (megtalálja a releváns információt, rendszerezi és válogat belőle), értelmezni (az adatokat tudássá, véleményné és meggyőződéssé konvertálja), valamint új eszméket alkotni (új belső meggyőződésekre jut) (Varga, 2008).

Könnyen elveszhetünk az információs szmogban. Az interneten nem csak a releváns, számunkra hasznos információk lelhetőek fel, hatalmas a zaj is. A kereső-motorok nem feltétlenül a klasszikus könyvtárosi szemlélet szerint sorolják be a találati listákba a relevánsnak ítélt weboldalakat. A mély web, a képi információk továbbra is nehezen kereshetőek. Az adatbázisok, katalógusok olykor eltérő logika szerint működnek. Ráadásul a technológia is folyamatosan változik. Nem elég „egyszer megtanulni”, hiszen egy-egy nagyobb eszközfejlesztés után a weboldalak is olykor teljesen átalakulnak. Időtálló „tankönyvet” is nehéz írni gyakorlati példákkal (Ungváry & Vajda, 2002). Az internet tartalmát nem ellenőrzik, hiszen ez lehetetlen vállalkozás lenne. Ebből kifolyólag nagyon sok az álhír és nem releváns információ (zaj). Nagyon sok esetben pedig egy-egy funkció csak azért létezik, mert divatos, s nem azért, mert hasznos. Az információs műveltséggel rendelkező személy képes felismerni a számára releváns információt. Ismételten hangsúlyozom: az, hogy egy személy okoseszköz/számítógép felhasználó, még nem jelenti azt törvénytörően, hogy megfelelő információs műveltséggel is rendelkezik.

Joggal merül fel a kérdés: Az iskolában hol kap helyet az információs műveltség oktatása? Általánosan mondható, hogy még mindig az információ megtanulása a „cél” és nem az információ keresésének elsajátítása. Sok helyen tapasztaljuk – Bibliái hasonlaltal

élve – hogy a tanuló halat kap csak és nem hálót. Nincs rákényszerítve, hogy a számára szükséges információkat saját maga keresse meg, emelje ki a lényegét, értelmezze, és szintetizálja. Éppen ezért a non-formális, de leginkább az informális tanulás színterein valósulhat meg leginkább ezen tudások, készségek elsajátítása (Coombs, Prosser & Ahmed, 1973; Dippold 2013; Csík 2018, 2020).

Milyen módszerekkel valósulhat ez meg a leghatékonyabban? Ha természettudományos megközelítésben vizsgáljuk a tanulást, akkor érdemes Freund Tamás – több helyen is elhangzott – ide vonatkozó gondolatát felidézni. „[...] a hatékony tanulás kulcsa a belső világ impulzusainak társítása a külvilági információcsomagokkal a tárolási folyamatok során.” (Freund, 2006) Vagyis a tanulás akkor hatékony, ha valamilyen érzelmi kapcsolat is létrejön. Freund szóhasználatával élve a katarzis a fontos. Ő a művészetet emeli ki, de véleményük szerint a játék is ugyanezt a célt szolgálhatja. Kellő időt kell hagyni az információ befogadásához is, hiszen az információrobbanás miatt az agyunkat nagyon sok információ éri el. Voltaképpen erre a jelenségre épít az élményalapú oktatás is. A gamifikáció – vagy más néven játékosítás – célja, hogy az általában monoton és unalmas tanulási folyamatokat érdekesebbé és eredményesebbé tegye (Fromann & Damsa 2016). A tanuláshoz lazábban kapcsolható játékosabb tevékenységeket végezve az agynak marad ideje pihenni, feldolgozni a megszerzett tudást is. Nevezhetjük játékalapú tanulásnak, gamifiációnak, edutainmentnek, a lényeg, hogy az új ismeretek megszerzése valamilyen szórakozási forma közben történik meg. Az élményalapú oktatás egyik fő mozgató rugója lehet a flow-elmélet. Megalkotója Csíkszentmihályi Mihály Széchenyi-díjas magyar-amerikai pszichológus. A flow-nak (áramlat) gyakorlatilag a „tökéletes élmény” az alapja, amikor annyira feloldódunk egy tevékenységben, hogy minden más eltörlődik mellette. Ez motivációt ad. A cselekvés többé már nem munka, hanem élmény és szórakozás (Csíkszentmihályi, 1991). A Flow-élmény a szabadulósobák alapja is. A játékos élvezi a játékot, sőt akár később is visszavágyik. Esetünkben pl. egy szabadulósoba többféle élményt nyújthat. Esztétikai élmény, mikor egy adott kor a játékos elé tárul. (pl. ha egy szobát korabeli bútorokkal, plakátokkal rendezünk be). A flow akkor jelenik meg, amikor egy bizonyos cél érdekében erőfeszítést teszünk – legyen az fizikai vagy szellemi – de nem érezzük, hogy megerőltető lenne. Továbbá fontos az egyértelmű cél megléte, mint például esetünkben a feladatok megoldása és a szabadulás. Ebben az állapotban az Én-tudat háttérbe szorul és gyakran az egyén az időérzékét is elveszíti (Mérő, 2010).

Az általam megalkotott szabadulósobának alapját képezi a közösségi tanulás. Ennek elméletét Etienne Wenger dolgozta ki a „gyakorlat közösségeit” tárgyaló írásában (Wenger, 1998) Wenger úgy gondolja, hogy a közösségi tanulás jóval hatékonyabb, mint az egyéni tanulás, hiszen a közösségben képesek egymást motiválni a tagok egy cél érdekében. Az új ismeret megszerzésénél hajtóerő lehet a csoporttagok tudásszintje is, hiszen egymástól is képesek tanulni. (Wenger, 1998).

Hazánkban gomba módra szaporodnak a különféle társasjáték-körök, társasjáték-klubok, melyek nagyon népszerűek a fiatalok körében. Természetesen itt nem a klasszikus, „régis”, „egyszer játszható” táblajátékokra vagy a sakkra kell gondolni, hanem a

modern, nyugati játékokra. Ezek főbb ismérve, hogy nincs kétszer ugyanolyan szituáció. Sok csak csapatban játszható és épít a játékosok közti interakciókra is.

Összegezve, saját programunkat úgy próbáltuk kialakítani, hogy az hasson az érzelmekre, játékos legyen, építsen az egyének közti interakcióra és személyes kapcsolatra. Az érzelmi hatás azonban nézetünk szerint nem feltétlenül csak a pozitív hatásokat kell, hogy jelentse. Egy szabadulósobában sok negatív hatás érheti a játékost. Egyik ilyen lehet a „bezártság” ténye és a „megfelelési kényszer”, hiszen csak akkor tudnak „kiszabadulni”, ha a rájuk nehezedő feladatokat megoldják. A versenyhangulat – hogy a játékosok idő előtt kiszabaduljanak - adrenalint szabadít fel, ugyanakkor tovább nehezítheti a játékot, hogy konfliktushelyzetek fordulhatnak elő a játékostársakkal. Ezek mind értelmezhetőek negatív hatásként is, ugyanakkor hatásukat nézve pozitívak is lehetnek. Az általunk megalkotott program nem tanít didaktikusan könyvtárhasználatot és információkeresést, de rámutat a hiányosságokra és a hibákra. A koncepció fontos része, hogy a résztvevők a játék során saját maguk jöjjenek rá ezekre, tehát ne harmadik fél szembesítse őket hibáikkal.

Tervezés és megvalósítás

A következőkben arról a programról írok, amit az Országos Könyvtári Napok keretében valósíthattam meg Kóczián Zoltán Gergely közreműködésével. Összefoglalom, hogy milyen tapasztalataink voltak, miképp tudtak érvényesülni az elméleti szempontok a gyakorlatban. Előzményként említeném meg saját középiskolai élményemet, amikor George Orwell műveiből tarthattam órát diáktársaimnak. Ez meghatározó élmény volt számomra, így amikor az egyetemen Koller Inez kommunikációelmélet óráján egy fiktív könyvtári program kommunikációs tervét kellett kidolgozni, adta magát az ötlet, hogy ezzel a témával foglalkozzunk. Ahhoz, hogy egy fiktív program kommunikációs tervét megtervezzük, ki kellett dolgoznunk nagy vonalakban magát a fiktív programot is. Eredetileg ez egy több fordulós, egész nyáron át tartó, interaktív, olvasást- és könyveket népszerűsítő program lett volna. Ezt a tervet egy tanóra keretében prezentáltuk a Csorba Győző Könyvtár Kapcsolati Csoportjának, amelynek tagjai, Pajor Zsófia és Szeifer Csaba láttak benne fantáziát. Lehetőséget kaptunk tőlük, hogy tesztelhesük a program egyes elemeit élesben is. Az Elképzelt Világok fantázianevezű programunkat tudatosan úgy alakítottuk ki, hogy kellő mozgásteret adjon különféle irodalmi témák feldolgozásához. A cél az volt, hogy komplex, már létező fantáziavilágok mentén hozzuk közelebb a fiatalokhoz az általunk minőséginek vélt irodalmi alkotásokat. Az Apáczai Csere János Nevelési Központ középiskolás diákjai közt végzett – nem reprezentatív – felmérésünk eredménye azonban változtatott a terveinken. Kiküldtünk a diákoknak egy teszt feladatlapot és kipróbáltuk az általunk megálmodott feladatok némelyikét. Azt tapasztaltuk, hogy a beérkezett megoldások nyitott kérdéseire többnyire a Wikipédiáról ollóztak be válaszokat. Vagyis nem sikerült elérnünk, hogy önálló, saját gondolatokat fogalmazzanak meg. A könyvtáros kollégák tanácsára és kérésére a tematikát meghagyva, de a formátumot és a módszertant teljesen megváltoztatva dolgoztunk tovább a projekten. Ennek eredménye lett az Elképzelt Világok 2.0 - A Nagy Testvér figyel!

elnevezésű szabadulószoza. Az első játék lebonyolítása nem volt egyszerű és tökéletes sem. Egy klasszikus többfordulós tanulmányi versenyre hasonlító program teljesen más hangulatú, mint egy szabadulószoza. Más fajta feladatokat jelent és más előkészületek szükségesek hozzá. Végül egyetlen feladat, egy keresztrejtvény élte túl a konverziót. A megfejtését használtuk fel jelszóként, ami a „kulcs” volt a kijutáshoz. Eredetileg egy több szalon futó, izgalmas történetet kreáltunk, ami magába olvasztott elemeket az 1984, az Állatfarm, a Fahrenheit 451 című regényekből, de a feladatokhoz felhasználtunk karaktereket a Gulliverből és Verne regényeiből is. Sokat merítettünk a szerepjátékokból, illetve a „hide and seek” jellegű „nyomozós” számítógépes játékokból. A Társadalmi Befogadás Szakkollégium keretén belül az V. Jövő-kép Workshopon lehetőségünk volt tesztelni a koncepciót és a feladatokat. A kivitelezésben részt vett Kóczián Zoltán Gergely, segítőként Hegedűs Péter, Marton Lídia, Rácz Nikolett könyvtáros, illetve könyvtáros-tanár hallgatók. A teszt nehézségét elsősorban az okozta, hogy alapvetően egy könyvtárba tervezett programot kellett nem könyvtári helyszínen, kvázi laborkörülmények között, egy teremben bemutatnunk. Formailag itt álltunk legközelebb a klasszikus szabadulószozához. A játék ezen verziójában arra helyeztük a hangsúlyt, hogy képesek-e megtalálni a résztvevők a sok felesleges, haszontalan információ között a valóban lényegeset. A kvázi steril termet telehordtuk az 1984-re utaló plakátokkal, vittünk be néhány könyvet is, de hiányzott a díszlet, a „jelmezek”, a látványvilág számos eleme. Hiányzott egy „működő könyvtár” teljes eszköztára is. Ez jelentősen megkötötte a kezünket. A játékmenetnek voltak kisebb-nagyobb zökkenői, ugyanakkor a visszajelzések bizakodásra adtak okot. A 11. osztályos diákok közül – akik korábban tesztelték a tervezett tanulmányi verseny feladattípusait – többen eljöttek a szabadulószozára is, s ez sokkal jobban tetszett nekik.

Lehetőséget kaptunk arra, hogy a programot – immár könyvtári környezetben – a 2019-es Országos Könyvtári Napok keretében, a Csorba Győző Könyvtár hivatalos rendezvényeként valósítsuk meg. Ez a verzió az Elképzelt Világok 3.0 - A Nagy Testvér figyel!: Szabadulj ki a könyvtárból! fantázianevet kapta. A keresztrejtvény feladatot drasztikusan átvariáltuk. Nem arra kérdeztünk rá, hogy ki írta az adott művet, hanem például csak annyit jeleztünk, hogy „egy vezetéknevet keresünk”, s a megoldáshoz információmorzsákat adtunk. Erre a változtatásra azért volt szükség, hogy a műveltségbeli eltérések ne befolyásolják a játékot, és valóban az információkeresés kapja a nagyobb hangsúlyt. A résztvevőnek nem kellett tudnia a megoldást, elég, ha tudta, hogy miként lehet megtalálni azt. Annak érdekében, hogy a játék még izgalmasabb legyen, minden kérdéshez több úton is meg lehetett találni a választ. Az új verzióban igyekeztünk teljeskörűen kihasználni a működő könyvtár adta lehetőségeket. A kérdéseket például konkrét könyvekbe/könyvekhez rejtettük el. A könyvek megtalálása is a feladat részét képezte. A bezárt szobából átkerültünk egy fizikailag is tágasabb térbe, nagyobb mozgásteret kaptak a játékosaink. A nagyobb térben a „sok véletlenszerűen elrejtett apró nyom” helyett választottuk a logikusan felépített, vezetett játékmenetet. Próbáltuk megelőzni a káoszt, amely az előző verzióban a feladatok párhuzamos megoldása miatt alakult ki. Az eredeti történetszálhoz képest végrehajtottunk változtatásokat. Erre részint a helyszín miatt, részint az első teszt során kibukó „logikátlanság” miatt volt szükség.

Mivel a játékot csapatban játszották és nem egyénileg, az eredetileg elképzelt főszereplő karakterünk szerepét igazából senki sem tudta felvenni. A játékelmény szempontjából haszontalanná vált. A fő rejtély része az első verzióban még „személyazonosságunk” kiderítése is volt, az újban csupán egy felhasználónév és egy jelszó megfejtése maradt. A történeteszálból elhagytuk egy „nem játékos karakter” – az ellenállás ügynökének – megjelenését is. Korlátoztuk az infokommunikációs eszközök használatát is. A játékosokat a belépéskor „kasztokba” osztottuk. Volt egy „brigádvezető”, „informatikus”, és „dolgozó”. Segítséget csak a brigádvezető kérhetett. Infokommunikációs eszközöket csak az „informatikus” kezelhette. A történet szerint a hálózathoz csupán egy szabadon használható hozzáférési pont létezik. A játék során ez a lehetőség a brigádvezetőn kívül szabadon átruházható másra, de ugyanannál a személynél kétszer nem lehet. A játék területén plusz „hozzáférési kódot” rejtettünk el, így, ha ügyesen játszottak, a végére már 2 személy használhatott informatikai eszközöket. A kasztok jelzését az egyszerűség kedvéért színes műanyag csipeszekkel jelöltük. A játékban több irodalmi művet felhasználtunk, de nem a művek cselekményének ismerete volt a lényeges. Ebből kifolyólag nem befolyásolta a játékelményt, ha valaki még nem olvasta, esetleg csak filmen látta a művet. A játékot igyekeztünk humorosra megalkotni, ezzel is oldani a feldolgozott művek olykor negatív hangulatát. A feladatok alapvetően nem voltak nehezek. Inkább az információkeresésre helyeztük a hangsúlyt. A Nagy Testvér mindent lát elvet kissé dramatizálva és hangsúlyosabbá téve, megpróbáltuk a résztvevőket lehető legjobban megfigyelni.

1. ábra: Megfigyelés alatt

Fotó: Kóczián Zoltán Gergely

Néztük a játékosok minden mozdulatát, követtük őket. Olykor ezt szóvá is tették a résztvevők, frusztráló volt a számukra. Erre a módszerre azért volt szükség, hogy ellenőrizni tudjuk, hogy valóban a szabályoknak megfelelően oldották-e meg a feladatokat, illetve felelősséggel is tartoztunk, hiszen sokuk nem volt beiratkozott olvasó.

2. ábra: Családi csapat a Tudásközpontban

Fotó: Kóczián Zoltán Gergely

Nehézség volt, hogy a Csorba Győző Könyvtárban a program ideje alatt működtek a könyvtári szolgáltatások. Látogatók olvastak, kölcsönöztek, tanultak. Folyamatosan azon izgultunk, hogy az „érintett műveket”, nehogy elvigyék, illetve, hogy az elrejtett feladatok nehogy eltűnjenek. Igyekeztünk úgy bonyolítani a játékot, hogy ne zavarjuk az olvasókat és a könyvtárosokat.

Az Országos Könyvtári Napokon meghirdetett programokra öt fős csapatokban lehetett jelentkezni. Természetesen volt olyan, amikor több vagy kevesebb fővel érkezett egy csapat. Az eredmények kimutatták, hogy a csapat létszáma, vagy a csapattagok életkora nem befolyásolja a játékban nyújtott teljesítményt. Egy nagyobb létszámú csapat nem ér el törvényszerűen jobb időt. Az összeszokott csapatok jobban teljesítettek, az ad-hoc szerveződő társaságok esetében mindig nehezebben ment a csapatmunka. Látszott, hogy voltak olyan csapatok is, akik csak és kizárólag csak a tanárok által motivációként beígért jobb érdemjegyek reményében látogattak el a rendezvényre. Érezhetően voltak olyan csapattagok is (középiskolások), akik életükben először jártak a Tudásközpontban. Egy iskolából, de akár egy osztályból is érkezett több csapatra való játékos. Így megdöbbenve tapasztaltuk, hogy mekkora különbségek vannak az egyének és a csapatok szintjén is a játék megoldásához, a kijutáshoz szükséges kompetenciák tekintetében.

Alapvetően középiskolásoknak hirdettük meg a játékot, de a hét során több korosztály is képviselte magát. Voltak egyetemisták (BA hallgatók); volt egy négy tagú család és egy idősebb, 60-as éveik felé járó csapat. A feladatokat az egyetemisták oldották meg leghamarabb. Míg a második legjobb idő tulajdonosa egy 12. osztályos csapat lett. A harmadik helyen az egyik családi csapat végzett. 2019. decemberében újra játszottuk a játékot. A Nagy Testvér Figyel! tematikát adaptáltuk a Mikulás tematikához. A kérdések egy részébe a Mikulás kultuszára utaló, azzal kapcsolatos információmorzsákat rejtettünk el. Ezek tipikusan azon kérdéseknél működtek, ahol számnevek, vagy egy-egy szó volt a megfejtés.

3. ábra: A Csapatok eredményei a két játékban

Eredeti verzió					
Csapatnév	Idő	Korosztály	Létszám	Lány	Fiú
Szörnyűek	31,41 perc	PTE-BTK BA	5	5	-
les miserables	37,57 perc	12. osztály	5	5	-
NT-TEAM	42,00 perc	Családi csapat	4	2	2
Anonimok	42,05 perc	11. osztály	5	-	5
Tripladisznók	43,00 perc	10. osztály (Baráti társaság)	3	3	-
Baranyai Bikák	43,26 perc	12. osztály	5	1	4
Tripla60-asok	44,10 perc	Baráti társaság	6	6	-
Lányokok	44,22 perc	12. osztály	5	5	-
A csoport	44,47 perc	12. osztály	6	3	3
Barbárok	45,00 perc	12. osztály	6	6	-
CSILLÁMPÓNIK	45,00 perc	11. osztály	6	5	1
Összesen:			56		

Mikulásos verzió					
Csapatnév	Idő	Korosztály	Létszám	Lány	Fiú
Duplajpluszjő	36,28 perc	Baráti társaság	6	2	4
Almost Phinished	36,48 perc	PhD hallgatók	5	5	-
Te vagy a főnök!	45,45 perc	Baráti társaság	3	2	1
K.J.A.M.N.	50,22 perc	Családi csapat	5	3	2
Összesen:			19		

Forrás: Társadalmi Befogadás Szakkollégium belső dokumentáció, 2018

Összesen tehát 15 csapatot, 75 főt tudtunk 2019-ben bevinni a könyvtárba. 5 oktatási intézményből érkezett a 10 csapatnyi tanuló. (Beleértve az egyetemistákat is.)

Tapasztalatok

Ahogy azt már jeleztük, meglehetősen eltérőek voltak az egyéni kompetenciák. Mégis megfogalmazhatunk „általános” jelenségeket az információkereséssel kapcsolatosan. A játékosok gyakran csak szemmagasságban kerestek, ezért, ha az adott mű például az alsó polcok valamelyikén volt, vagy magasabban, akkor sokkal tovább tartott a megtalálása. A résztvevők nem voltak teljesen tisztában a polcokon található jelzetekkel, sokszor gondot okozott az egyébként nagyszerűen kitáblázott ABC követése is. Az angol nevű írónál pedig könnyen abba a hibába estek, hogy keresztnév alapján keresték a szerzőt.

Tipikusnak mondható, hogy a középiskolás korosztály tagjai mindent az interneten szeretnék azonnal megtalálni, azon belül is a Wikipédián. Ezzel nem is lenne baj, de a Wikipédia asztali és mobilos megjelenítése között különbségek vannak, s használhatóság szempontjából az utóbbi bizonyult „lassabbnak”. Bizonyos típusú információt sokkal könnyebben lehet megtalálni akkor, ha kinyitjuk az egyébként orrunk előtt lévő könyvet. Keresési stratégiát szinte soha nem alkalmaztak a résztvevők, volt, aki a teljes kérdést beírta a Google keresőjébe. Egyértelműen látszik, hogy a korosztály számára a természetes nyelven való keresés lenne a megfelelőbb. Noha tisztában vannak vele, hogy kulcsszavak, tárgyszavak alapján kellene keresniük. Bizonyos feladatoknál az asszociációs különbségek is előjöttek. Nem csak generációs, de kulturális, szubkulturális okokat is feltételezhetünk. Azonos korcsoporton belül sem mindenki ismerte például az egyébként nagy népszerűségnek örvendő Trónok harca sorozat egyik karakterét, vagy a L'art pour L'art társulat Besenyő Pista bácsijában sem ismerték fel az egyébként író-költő, dalszerzőként is működő Laár Andrászt. Mindezt természetesen befolyásolhatta az, hogy a csapatok közül ki volt otthon a mainstream kultúra területén, s ki volt esetleg valamilyen ellenkultúra tagja, aki esetleg elvből elutasítja a nagy népszerűségnek örvendő alkotásokat. Másik oldalról nézve: többen meglepődtek azon, hogy a könyvtárban új könyvek is vannak, nem csak az unásig olvasott kötelezők, s hogy a viszonylag kortárs minőségi képregények is megtalálhatóak. A feladatokat igyekeztünk úgy elrejtetni, hogy minél több dokumentumtípussal találkozzanak, illetve, hogy bejárják a Csorba Győző Könyvtár ezen állományának teljes szabadpolcos részét. Még a Kaptár kis ablakaira is ragasztottunk feladatot.

4. ábra: Nézz át a túloldalra – az igazság odaát van!

Fotó: Kóczián Zoltán Gergely

A játék végén az informatikai eszközök használata került előtérbe. Egy erre készített program segítségével kellett „feltörniük” a Nagy Testvér informatikai rendszerét. A visszajelzések alapján bár ez volt a legunalmasabb és leghalványabb megoldható feladat, sokakban mégis megmaradt. Valóban elhitték, átérték, hogy egy igazi rendszert törnek fel. Ezt nagyban segítette a DOS-os idők idézésszerű parancssoros, retró hangulatú hackerprogram és a szimulált chat-beszélgetés. Természetesen – ahogy a valóságban is – itt is bizonyos formai hibák esetén „újraindult” a rendszer. Ha a játékos elvétette a parancs szintaktikáját, időt veszített. Megfigyelhető volt, hogy sokszor figyelmetlenül gépeltek,

vagy egész egyszerűen összekeverték a felhasználónevet és a jelszót. A játék ezen része kifejezetten azt volt hivatott „tesztelni”, hogy mit kezdenek egy olyan informatikai rendszerrel, aminek a szabályait nem ismerik, s eltér a megszokottól. Túl azon, hogy a diákok esetleg jól szórakoztak, több résztvevőnél is megfigyelhető volt, hogy a játék végére sokkal magabiztosabban mozgott a könyvtári térben. Talán önszántukból is bemelegkednek legközelebb. Tanárnőiknek írt beszámolóikból kiolvasható, hogy többet kaptak a programtól, mint amire számítottak, sőt, maguk is szívesen készítenének ilyen szabadulószoját. Véleményem szerint ezzel sikert lehetne elérni a diákok tudásszintjének növelésében.

Összegzés

2019-ben a Társadalmi Befogadás Szakkollégium és a Csorba Győző Könyvtár közös projektjeként megvalósult könyvtárhasználati szabadulószoja sikeresnek mondható. 15 csapatot, összesen 75 főt vonzott be a könyvtárba, a legkülönbözőbb korcsoportokból. Talán rávilágítottunk olyan hibákra akár az offline, akár az online információkeresést illetően, amelyet a résztvevők a program után már tudatosabban, célzottabban tudnak javítani. A játék végén tartott csoportos interjúkból kiderült, hogy sokkal élvezetesebb lenne a diákok számára ez a fajta interaktív műfeldolgozás, mint egy normál tanóra.

Az általunk kidolgozott módszer közkönyvtári környezetbe bármikor adaptálható, szakkönyvtári környezetbe is, de ott a gyűjtemény speciális volta miatt picit nehezebben. Megvalósíthatósága olcsó, mert a könyvtár meglévő állományára épít. A könyvtár adja a játékteret, így nem szükséges külön „díszlet”, mint a klasszikus szabadulószoákban. Az eredeti ötletet kétszer adaptáltuk. Először 2019 decemberében egy Mikulásos verzióra, majd 2020-ban ennek mintájára egy komolyzenei tematikájú programot is összeállítottunk Papp Veronikával. A COVID járvány sajnos nem tette lehetővé a projekt érdemi folytatását.

Irodalomjegyzék

- Béres J. (szerk.). (2019). *A könyvtárhasználat és az információkeresés fejlesztése*. Budapest: Szabó Ervin Könyvtár. <https://mek.oszk.hu/20600/20683/20683.pdf> Letöltés dátuma: 2020.10.26.
- Coombs, P.H., Prosser, R.C., & Ahmed, M. (1973). *New Paths to Learning: For Rural Children and Youth*. Essex, Connecticut: International Council for Educational Development.
- Csík T. (2018). A könyvtárhasználat – információkeresés könyvtári tanításának keretei. *Könyv és Nevelés*. 20. (4), 85-110. http://epa.oszk.hu/03300/03300/00016/pdf/EPA03300_konyv_es_neveles_2018_4_085-110.pdf Letöltés dátuma: 2020.10.26.
- Csík T. (2020). *Könyvtár és iskola: tanulmányok*. Budapest: ELTE-BTK Könyvtár és Információtudományi Intézet. <https://doi.org/10.21862/978-963-489-189-5>
- Csikszentmihályi M. (1997). *Flow: az áramlat: a tökéletes élmény pszichológiája*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Dippold P. (2013). Közkönyvtárak és az oktatás. *Könyv és Nevelés*, 15 (4), 74-84.
- EU (2019) *2nd Survey of Schools: ICT in Education: Hungary Country Report*. <https://doi.org/10.2759/76901>
- Fehér J. & Koglerné Hernádi Á. (szerk.). (2019a). *Könyvtárhasználat-információkeresést fejlesztő könyvtári mintaprogramok*. Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
- Fehér J. & Koglerné Hernádi Á. (szerk.). (2019b). *Digitális írástudást fejlesztő könyvtári mintaprogramok*. Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

- Freund T. (2006). Tanulási folyamatok és belső világunk. *Magyar szemle*, 15 (11-12). http://www.magjarszemle.hu/cikk/20070712_tanulasi_folyamatok_es_belső_vilagunk Letöltés dátuma: 2020. 12.11.
- Fromann R. (2017). *Játékoslét: a gamifikáció világa*. Budapest: Typotex.
- Fromann R. & Damsa A. (2016). A gamifikáció (játékosítás) motivációs eszköztára az oktatásban. *Új Pedagógiai Szemle*, 2016 (3-4), 76-81. URL: <https://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-gamifikacio-jatekositas-motivacios-eszkoz-tara-az-oktatásban> Letöltés dátuma: 2019. 12. 11.
- Hajdu Á. & Béres J. (szerk.). (2019). *A digitális kompetencia fejlesztése a könyvtárakban*. Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
- Hermann Z. (2020, április 2). Hány diákhoz nem jut el az online távoktatás? *Közgazdaság-és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézete*. <https://www.mtakti.hu/koronavirus/hany-diakhhoz-nem-jut-el-az-online-tavoktatás/12769/> Letöltés dátuma: 2020.10.26.
- Internet Live Stats (2020, október 27). <https://www.internetlvestats.com/> Letöltés dátuma: 2020. 10 27.
- Koller I. Zs. (2019). A laboratory for community learning – the Vision of Tomorrow Workshop series. In Németh, B. (ed.). *Between Global and Local: Adult Learning and Communities Network: Learning and Living in Diverse Communities* (77-84). Pécs: University of Pécs.
- Koltay T. (2016). Médiaműveltség, digitális bennszülöttek. A mítoszok vége? *Iskolakultúra*, 26 (1), 102-109.
- Mérei F. & Szakács F. (1975). *Csoportdinamika. Válogatás Kurt Lewin műveiből*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Mérő L. (2010). *Az érzelmek logikája*. Budapest: Tericum.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants Part 1, *On the Horizon*, 9 (5), 1-6. <https://doi.org/10.1108/10748120110424816>
- Társadalmi Befogadás Szakkollégium (2018). *Belső dokumentáció*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész-és Társadalomtudományi Kar.
- Tóth M. (2015). *Könyvtár és közösség*. Budapest: Argumentum.
- Tóth-Mózer Sz. (2013). A gyermekkép az információs társadalom hajnalán. In Ollé J. et al. (szerk.). *Oktatásinformatikai módszerek: tanítás és tanulás az információs társadalomban* (31-56). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Ugváry R. és Vajda E. (2002). *Könyvtári információkeresés*. Budapest: Typotex.
- Varga K. (2008). Az információs műveltség fogalma az európai és Európán kívüli kultúrákban. In Varga K. (szerk.), *A 21. század műveltsége. E-könyv az információs műveltségről*. Pécs: PTE FEEK Könyvtártudományi Intézet. <https://mek.oszk.hu/06300/06355/html/03.htm> Letöltés dátuma: 2020.12.11.
- Varga K. (2013). *Az információtól a műveltségig: Az információs műveltség alapjai*. Budapest: L'Harmattan.
- Varga K. (2014). Az információs műveltség fejlesztése: A könyvtárak szemléletváltása és feladatai a 21. században (pp.1-13). In *NETWORKSHOP 2014*. Budapest: NIIF - Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Intézet. <http://nws.niif.hu/ncd2014/docs/ehu/048.pdf> Letöltés dátuma: 2019.10.26.
- Wenger, E. (1998). *Communities of Practice Learning Meaning and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Z. Karvalics L. (2012). Információs kultúra, információs műveltség – egy fogalomcsalád értelme, terjedelme, tipológiája és története. *Információs Társadalom*, 12 (1), 7-43. http://www.eltereader.hu/media/2013/11/Olle2_okt-inform_READER.pdf Letöltés dátuma: 2020.10.26.
- Zurkowski, P. G. (1974). *The information service environment relationships and priorities. Related paper. No. 5*. Washington, D.C.: National Commission on Libraries and Information Science. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED100391.pdf> Letöltés dátuma: 2020.10.26.

Bálint István Ábrahám – Rőmer Viola – Sütő Ramóna
FEKETE CSÖND: IRODALOM-NÉPSZERŰSÍTŐ SZABADULÓSZOBA

Absztrakt

Kutatásunk tervezési fázisában egy olyan tantermi segédlet létrehozására törekedtünk, melynek célja a középiskolás tanulók irodalom iránti érdeklődésének gamifikációs technikák alkalmazásával való felkeltése. Új trendek mutatják – az országban és a nagyvilágban is – az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő szabadulósobák sikerét. Míg a köztudatban a szabadulósobák csupán szórakozási lehetőséget nyújtanak, addig mi egy újfajta szemléletmóddal tekintettünk a módszer adottságaira, lehetőségeire.

Csapatunkkal törekedtünk egy olyan módszertani alap kidolgozására, amely egyfajta univerzális vázként alkalmazható a középiskolai oktatásban, így a diákok számára a kevésbé izgalmasnak tartott irodalmi művek fogyasztásához is meghozza a kedvet, illetve a szoba elemeinek megismerése révén segítheti az órai értelmezést, elemzést.

A szabadulósoba egyik fő értéke annak komplexitásában és flexibilitásában rejlik. A kidolgozott segédlet segítségével bármely mű „behelyettesítő” a vázba, emellett a program bármilyen – az alapkövetelményeknek megfelelő – helyen, időben és számú játékosal megtartható.

Kulcsszavak: irodalom; szabadulósoba; oktatás

Előzmények

Informatikus-könyvtáros hallgatóként 2018 őszén „A média- és információs műveltség tartalma” című kurzusunk abszolválásához egy olyan szabadulósobát kellett megálmodnunk, melynek az információs műveltség képezi jelentős részét. Projektünk célja az volt, hogy a résztvevő játékosok megértsék az információ hatalmának szerepét. Arra voltunk kíváncsiak, hogy miként működik a gyakorlatban az információk megtalálása, visszakeresése, értékelése, valamint döntéshozatalban való felhasználásuk. Ez a kíváncsiság, valamint a szabadulósobák működési mechanizmusáról kézhez kapott módszertani összefoglaló kellő alapot adott a kutatás kibontakozásához. A kutatómunka megkezdéséhez a Társadalmi Befogadás Szakkollégium nyújtott lehetőséget. Ekkoriban már mindhárman aktív tagjai voltunk a szakkollégiumnak, azonban egyikőnknek sem volt önálló kutatási anyaga. Koller Inez Zsófia, a szakkollégium vezető tanára lehetővé tette, hogy a 2018 decemberében lebonyolított IV. Jövő-Kép Workshopon bemutassuk projektünket.

Fejlődéstörténet és módszertan

2018 novemberében elkészültünk a szabadulószoza alfa-verziójával, amit akkor még könyvtári szabadulószobának nevezünk. Hosszas kutatómunkálatok után meghatároztuk a játékmechanizmust, aminek mentén kialakítottuk a kerettörténetet és a feladatokat.

1. sz. ábra: Játékmechanizmus

Forrás: saját forrás

A résztvevők számát 6 főben határoztuk meg, emiatt mindenképpen szükségesnek éreztük, hogy a feladatok párhuzamosan is elvégezhetőek legyenek, azonban ügyeltünk a logikai sorrendre is. (A 2. feladat az első megoldása nélkül nem megvalósítható, ahogyan a 4. sem a 3. nélkül.) Minden egyes feladat sikeres teljesítése egy számot eredményez, amit, ha helyes sorrendben használnak fel a résztvevő játékosok, kijuthatnak a szobából. A feladatok megoldására és a kijutásra a játékosok mindössze 30 percet kaptak. A játék során nem hagytuk teljesen magukra a résztvevőket, hiszen a program időtartama alatt kint tartózkodó szervezők adó-vevőn keresztül nyújtottak segítséget a szabadulóknak, amennyiben arra jelzést kaptak (hangjelzés gombnyomásra vagy kérdés feltétele). Erre mindössze háromszor volt lehetőségük.

A játéknak a PTE KPVK Pécsi Képzési Központ Kari Könyvtárának olvasóterme adott otthont, ami önmagában túl nagy terület lett volna játéktérnek, rengeteg funkciótlan eszközzel. Erre azt a megoldást találtuk ki, hogy a játék szempontjából szükséges részeket feltűnő színű ragasztószalaggal kerítettük körbe, jelezve a játéktér határait. A játéktérben elhelyeztük a feladatokhoz szükséges eszközöket, valamint a funkció nélküli tárgyakat és a szoba hangulatáért felelős dekorációs elemeket is.

Az első tesztelés alkalmával hamar kiderültek a buktatók: a játék elején a résztvevőkkel ismertetett kerettörténet nem volt elég kidolgozott. Arra is hamar fény derült, hogy a feladattípusokat inkább a szakmabeliek tudására alapozva találtuk ki és nem egy átlag könyvtárhasználóéra. Mindemellett arra sem voltunk felkészülve, hogy a játékosok a feladatok sorrendjét esetleg felcserélik. Amennyiben a résztvevők hamarabb találják meg a második feladatot, mint az első, nincsen lehetőség az azonnali megoldásra, hiszen az egyes feladatból szükséges információmorzsa még nem áll rendelkezésükre.

A feltárt hibák megoldásán dolgoztunk tovább, majd decemberben részt vettünk a IV. Jövő-Kép Workshopon. Továbbra is az információs műveltségre alapuló Könyvtári Szabadulószobával érkeztünk az eseményre, azonban számos változtatást eszközöltünk a játék menetében. A játéktér az előzővel azonos helyszínen került berendezésre, viszont sokkal jobban kihasználtuk a rendelkezésünkre álló teret. Már nem volt szükség a játéktér

korlátozására, mert a feladattípusok átalakításával sokkal irányítottabban zajlott a könyvtárban való keresgélés. A feladatok egyszerűsítésével mind a szakmabelieknek, mind az átlag könyvtárhasználóknak – sőt még a könyvtárat messziről elkerülő játékosoknak is – élvezhető lett a szabadulás. Jelen volt ugyan az információkeresés és az információfelhasználás mozzanata, azonban sokkal több logikai gondolkodást igénylő feladatot alkalmaztunk. Átgondoltuk a feladatok logikai sorrendjét is, ezúttal minimalizáltuk annak az esélyét, hogy a feladatok sorrendje felcserélődjön, ehhez az olvasóteremhez tartozó, kulccsal zárható raktárszobát vettük igénybe, ami térben is elválasztotta a feladatokat egymástól. Megtartottuk az eszközöket és a szoba hangulatához hozzájáruló funkciótlan elemeket is, viszont ez alkalommal sokkal inkább koncentráltunk az alább említettek és a kerettörténet összhangjára.

A tesztelések során nem ütköztünk akadályokba, rengeteg pozitív visszajelzést kaptunk, azonban mi úgy éreztük, hogy megragadtunk a szoba edukatív jellegénél. Felhívtuk a figyelmet az információs műveltség fontosságára, bizonyos részfeladatokkal még fejlesztettük is azt, azonban a szabadulószobának nevezett játékerünk még mindig egy logikai rejtvényhez hasonlított. A játékosok beléptek egy szobába, rögtön szembesültek a feladatokkal, majd teljesen irányított módon eljutottak a megoldásig. Valójában nem volt meg az a szabadságuk, ami a szabadulószobákat jellemzi, hogy adott egy játéktér és ott bárhol elindulhatnak, majd a feladatok helyes logikai sorrendjét megtalálva lehetőséget kapnak a kijutásra. A mi esetünkben a résztvevők készen kapták a logikai sorrendet, az út ki volt jelölve számukra, a szemfülesebbek ezt észre is vették, ami miatt a játék elveszítette élményszerűségét. Ezekkel a tanulságokkal dolgoztunk tovább, egészen addig, míg el nem készültünk a szoba béta-verziójával.

2019 áprilisában megrendezésre került az V. Jövő-kép Workshop, ahová már a végső formáját elnyert Fekete Csönd című szobával érkeztünk. A szoba alfa-verziójának játékmechanizmusát megtartottuk, azzal a kiegészítéssel, hogy megtaláltuk a megoldást a feladatok logikai sorrendjére. Továbbra is egy megoldási sorrend volt, azonban bárhol rá lehetett lépni a kijutáshoz vezető útra. A feladatok megoldásában nem feltétlenül kellett lineárisan haladni, immár lehetőséget adtunk a visszafelé haladásra is. Ezúttal nem mi alkalmazkodtunk a játéktér helyszínéhez, hanem a kerettörténethez hoztunk létre saját játékeret, mindezt egy teljesen üres szobából kiindulva. Elvetettük a könyvtári szabadulószoa ötletét, helyette egy irodalmi szabadulószobát alkottunk meg, amelyet Csáth Géza azonos című novellája ihletett. Célja, hogy a résztvevők az edutainment mentén ismerkedjenek meg egy irodalmi művel, továbbá, hogy felkeltse az olvasás iránti érdeklődést. A játék egy elmegyógyintézetet idézett meg, ahol a szabaduló csoport a főhős történetének rekonstruálását és magát a szabadulást kapta feladatul.

A szabadulószoa módszertana alapvetően a kooperatív csoportmunkára épül, mind a szobát létrehozók, mind pedig a szabadulók tekintetében. A kooperatív csoportmunka lényege, hogy a diákok a csoporton belül a feladatokat egymással kapcsolatban teremtve oldják meg. Fontos az összedolgozás az eredmény eléréseért, mert a csoport tagjainak más és más szerepük/feladatuk van, így együttműködés nélkül nem születhet meg a megoldás. A munkamegosztás azért is fontos, hogy minden tag a saját képességeit kihasználva tudjon hozzájárulni az eredményhez. Mindenki csak azt a feladatot végzi el,

amiben a legjobb, így több sikerélmény is éri a diákat, aki minden bizonnal fel is lelkesül ettől és még jobban teljesít. A csoportmunka tantermi alkalmazása nem újszerű dolog, előszeretettel alkalmazzák különböző formában – elsősorban a humán tantárgyak tekintetében – az iskolákban, hiszen remekül fejleszti a szociális, valamint az intellektuális készséget.

A módszertan meghatározásához és kialakításához fontos volt az elején tisztáznunk, mi is a célunk a szabadulósobával, ki a célcsoport, melyik korosztálynak készítjük, ahogy a fizikai korlátainkat és szükségleteinket is meg kellett fogalmaznunk. Minden alkalom valamilyen szempontból egy kicsit más volt, ezért alkalmazkodnunk kellett, bizonyos részeket szükség esetén meg is változtattunk, illetve olykor három segítséget is megengedtünk. De nem csak a feladatokat kellett a közönséghez igazítanunk, hiszen az egyetemi workshopok alkalmával például számos külföldi diák is szerette volna kipróbálni a szobát, ezért egy angol verzió előkészítését is megkezdtük.

Az öt workshop célcsoportja a 3-4. osztályos középiskolás diákság volt, kiegészülve különféle egyetemi karokon tanuló hallgatókkal. (Egészségtudományi, Orvostudományi és Bölcsészettudományi Kar). A szoba egyszerre négy-öt főt fogadott turnusonként, egy-egy esemény alkalmával nagyjából 25 szabadulni vágyót foglalkoztatott. A középiskolás diákok tekintetében pécsi tanulókkal dolgozhattunk együtt, akik a Leőwey Klára Gimnáziumból, a Babits Mihály Gimnáziumból, a Miroslav Krleža Gimnáziumból és a Ziperowsky Károly Műszaki Szakgimnáziumból érkeztek hozzánk. Csapatok alakultak hallgatók és középiskolások összevonásával (heterogén csoportosítás), valamint tisztán középiskolás, illetve tisztán egyetemista csoportok is létrejöttek (homogén csoportosítás).

Kirívó esetnek számított viszont a második Jövő-Kép Workshop, mikor a meghívottak közül csak a Leőwey gimnazistái, illetve a Senior Akadémia tagjai jelentek meg, így ők próbálhatták ki a szabadulósobát. Ez a műhely volt az első alkalom, mikor lehetőségünk nyílt egy idősebb korosztállyal (50+) is kipróbálni a szobát, ez alkalommal is homogén, illetve heterogén csoportokkal dolgozhattunk együtt. Az új korosztállyal való első tapasztalásokat követte a 2019-es Ördögkatlan Fesztivál, ahol a Pécsibölcsész Udvar egy kisebb melléképületébe települtünk be. Itt életkor szerint csak heterogén csoportokkal találkoztunk (12-65+ évesek), akik minden esetben ismerték egymást, így a tagok kommunikációs akadállyal nem találkoztak, rugalmasan együtt tudtak dolgozni, a feladatokat egymás közt megosztva abszolvták. Ezt követően a harmadik Jövő-Kép Workshopon a PTE Támogató Szolgálat munkatársai és velük néhány fogyatékkal élő egyetemi hallgató is (összesen 5 fő) részt vett a szabaduláson, így újabb eredményekkel gazdagodtunk.

2020 januárjában részt vettünk a PTE BTK Nyílt napján. Helyszíneként az egyetemi épület egy tárgyaló terme szolgált, ennek köszönhetően a játéktér igen nagy mértékben lecsökkent. A szobához ebben az esetben is ugyanazokat a kellékeket használtuk. A játék dinamikájának nem annyira kedvezett, hogy a játékosok a szobába való belépés pillanatában ismerkedtek meg egymással. Ez meg is látszódott a tagok teljesítményén, s a játék közbeni csapatmunkán is. A csapatok túlnyomó részt kicsúsztak a rendelkezésükre álló időből, így nem is sikerült kijutniuk a szobából. A legnagyobb hátrány talán a

kommunikáció hiánya volt. A játékra előregisztrálással lehetett bejutni, minek következtében a csoport tagjait a jelentkezési sorrend határozta meg. Korosztályt tekintve 18 és 25 év közötti játékosok vettek részt a szabadulásban. Összesen hat turnus játszott, csoportonként 4 fővel.

2020 őszén a szakkollégium és a Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet (HFMI) közösen megrendezett HFMI Napja keretén belül volt szerencsénk megjelenni a Fekete Csönd szabadulószozával, itt idő szűkében négy turnust tudtunk indítani, turnusonként maximális, azaz öt fővel. Az eseményen homogén csoportokat alakítottak a hallgatók, akik kivétel nélkül ismerték egymást.

A szabadulószoza célja

Ahogy korábban is említettük, eredetileg középiskolások számára készítettük a szobát, egyfajta segítségként vagy ösztönzésként a kötelező olvasmányok feldolgozásához és logikai gondolkodásuk fejlesztéséhez. Egy-egy konkrét mű interpretációja volt a fő cél, tulajdonképpen az élményközpontú tanulás, vagy a tanulási és olvasási kedv élményközpontú segítése. Szeretnénk, ha a hasonló szabadulószozákat felhasználnák az iskolákban az órákon, beépítenék a manapság egyébként is egyre terjedő csoportmunkára épülő tantervekbe. Hiszen nem csak a játék, a szabadulás élménye, de egy új szoba létrehozása is nagyban hozzájárulhatna a diákok érdeklődésének felkeltéséhez, segíthetné a mű, és a műhöz kapcsolódó információk feldolgozását, elmélyítését, a logikai/kritikus gondolkodás fejlődését, valamint a kreativitás fejlesztését. Nem utolsósorban pedig segíthetné csapatspiritus kialakulását, megmutatva a diákoknak az együttes munka örömeit és annak lehetőségeit.

Bármely irodalmi mű feldolgozásához készíthetünk ilyen segédletet, akár a fix elemek megtartásával, akár újabb feladatok kitalálásával, így valóban jól használható módszer lenne az oktatásban is. Bizonyos fix elemek igen hasznosak és könnyedén variálhatók az új szobákhoz. Ilyen kulcsezszközök például a számozás lakatok vagy egy számítógép/laptop, amelyet szintén lezárhatunk szinte bármilyen jelszóval, és a feloldást követően is számtalan lehetőség áll rendelkezésre a következő feladvány formátumát tekintve.

Persze mindezek mellett a szórakoztató funkció sem maradhat el. A különböző alkalmakkor más korosztályú, más végzettségű és műveltségi szinten lévő vegyes csoportokkal is volt dolgunk, ahol feladataink közé nem tartozott a tanítás vagy a nevelés. Ilyenkor a szórakoztatás és a logikai kihívások élménye volt a fő cél. A 2019. évi Ördögkatlan Fesztiválon rengeteg vegyes csoporttal találkoztunk, korosztály, nem és műveltség terén egyaránt. Ez is segített felismernünk azt, hogy a célcsoport meghatározása mennyire fontos, valamint, hogy miként befolyásolhatja a szoba felépítését akár a külső jegyek, az eszközök vagy a logikai összefüggések terén.

A kerettörténet

Szabadulószobánk Csáth Géza Fekete Csönd című novellát járja körbe. Természetesen nem szükséges a műről elnevezni a szobát, de úgy éreztük, hogy ez a cím kellően sejtelmes, titokzatos és hangzatos ahhoz, hogy a szoba is viselhesse ezt a nevet.

A történet az örütség felforgató részleteit mutatja be kíméletlen módon. Az elbeszélő egy fiú, aki egy pszichiáternek mesél az öccséről, Richardról, aki egy nap hirtelen valami furcsa változáson ment át, bátyja szerint örültté és erőszakossá vált. Egyre nehezebben viseli az öccse kicsapongását, és a vele “óriási denevérszárnyakon” érkező fekete csöndet, amely szörnyű dolgokra készíti Richardot. A korábban kis “szőke, piros képű, petyegő” kisfiút ezért elviszik az elmegyógyintézetbe, ahonnan első este hazaszökik a fekete csönd kíséretében, és újabb szörnyű dolgokra készül, így bátyjának kell megvédenie a családot a kis Richardtól. Ám a novella végére elbizonytalanodunk az olvasottakban, és abban, vajon ki is volt az örült. Kinek súgta azokat az “iszonyú rémségeket” a csönd.

A szoba történetét ehhez kapcsolódóan találtuk ki, amit minden csoportnak elmeséltünk, mielőtt beléptek a szobába. Egy elhagyatott elmegyógyintézet orvosainak és ápolóinak szerepébe bújhatnak a szabadulók. A kerettörténet szerint ők kezelték a fiút, de az megszökött, és bezárta őket egy szobába. Ezért minél hamarabb (esetünkben maximum 30 perc alatt) ki kell jutniuk a szobából, hogy visszahozzák, és közben azt is ki kell deríteniük, mi történhetett vele, mi történt a családjával.

A történet ismeretének szempontjából kétféle csoporttal dolgoztunk. Az egyik csoport előzetesen olvasta már a novellát, így a történet ismeretében fedezhették fel a szobát, míg a másik csoportnak a kijutás közben kellett felkutatnia a nyomokat, amik “elmesélik” a történetet. Miután kijutottak, természetesen ők is elolvashatták a rövid novellát, vagy megnézhatték Lakatos István képregényét, amelyet a novellához készített (megtekinthető: *mano*, 2009), és amit minden alkalommal próbáltunk a kijárat mellett kitenni faliújságra, parafa táblára, vagy legalább egy asztalra. Tapasztalataink szerint nem voltak nagy különbségek a kétféle csoport között. Minden csoport egyaránt tudta élvezni a játékot, sőt, a történet előzetes ismerete nem volt hatással a kijutottak számának alakulására.

Berendezés

Miután a szoba alapjait lefektettük – azaz a téma, a cél és az arculat meghatározását követően – gondoskodni kellett a tárgyi eszközök beszerzéséről és a berendezésről. A tervezés ezen fázisában fontos, hogy mindig hűek maradjunk az eredeti témához, elképzeléshez és olyan tárgyakat válogassunk össze, melyek illeszkednek a szoba elméleti síkjához és elég strapabíróak ahhoz, hogy több játékorát, illetve csapatot kiszolgáljanak. A játék kezdetekor mindig kiemeljük azokat az elemeket, melyeket nem kell használni. Ilyenek lehetnek a terem eredeti berendezései, melyeket nem tudunk eltávolítani (pl.: raktárhelyiség polcai, könyvtári olvasóterem szabadpolcos állománya... stb.). Erre állományvédelmi/balesetvédelmi szempontból is szükség van, illetve, ha a résztvevők nincsenek tisztában a játékterület határaival, könnyen megeshet, hogy olyan eszközöket is használnak, melyek nem tartoznak a szobához. A strapabíráshoz hozzá tartozik, hogy

ugyan a szobát úgy kell kialakítani, hogy fizikai erőt ne kelljen a játékosoknak kifejteni – ezt minden csapatnak kötelező kiemelni a kezdéskor – ettől függetlenül megesik, hogy a résztvevők megpróbálják a szoba elemeit manipulálni/leejtik a tárgyakat. A beszerzésnél több forrást is figyelembe vehetünk: a vásárláson/kölcsönzésen kívül használhatjuk az aktuális helyszín adottságait is, mint bútorok, ruhafogas, sötétítőfüggöny, világítástechnika, székek, asztalok, térelválasztók. Ezt mindenképpen érdemes még a betelepülés előtt tisztázni az illetékesekkel.

A szoba berendezésénél különböző szempontok szerinti besorolási rendszert alkalmazunk, a rendszer pontjait fix elemeknek is tekinthetjük. Az eddig általunk tervezett szobák esetében 4+1 kategóriát határoztunk meg: szükség van legalább egy feladatra, amelyhez a bekészített laptop használata szükséges, egy pár fizikailag

összeköthető tárgyra, legalább egy logikailag összekapcsolható eszközre, illetve több, funkció nélküli dologra is.

2. sz. ábra - Fix elemek kategorizálása

Forrás: saját forrás

PC

A személyi számítógép asztali vagy hordozható verziója esetünkben felváltható bármilyen más számítástechnikai eszközzel, hiszen a mi esetünkben csak egy kép megjelenítésére használjuk, ami egy jelszó beírását követően jelenik meg.¹ PC használata javasolt, hiszen bármilyen jelszót be tudunk állítani: szám-, betű-, speciális karakterek kombinációja vagy akár képjelszó is.

Nemcsak a rengeteg jelszó-generálási lehetőség, de a PC segítségével olvasható témérdek formátum is segítségünkre lehet: megadhatunk kép, videó- illetve hangállományt is a játékosoknak (megfelelő applikáció telepítésével ezeket külön is jelszavazhatjuk), szöveges állományt vagy akár futtatható programot (JAVA, EXE) is alkalmazhatunk, de akár internetes információkeresési feladat elé is állíthatjuk a résztvevőket. A mi esetünkben a készülék repülő üzemmódba volt állítva annak érdekében, hogy a játékosok ne tudjanak hozzáférni az internethez. A jelentkezők életkorával kapcsolatos ismeretek hiánya miatt ilyen típusú keresési feladatot nem definiáltunk.

¹ Ezt egyszerűen úgy oldottuk meg, hogy Windows alatt létrehoztunk egy új felhasználói profilt, annak fiókjelszót generáltunk, amelyet, ha a játékosok helyesen adnak meg, a számítógép bejelentkezteti őket, és egy üres (ikonok nélküli) asztal kíséretében megjelenik a háttérkép, ami egyben a következő feladvány is.

Ha az eredeti célunkat tekintjük, miszerint a szabadulószoa a középiskolásoknak hivatott egyfajta ráhangolódásként szolgálni a nehezen érthető vagy a számukra közömbös/visszataszító művek iránti érdeklődés felkeltésében, egy információkereséssel kapcsolatos feladat remek alkalom lehetett volna a mű fontos mozzanatainak megértetésére. Mindemellett ennek a feladattípusnak megvan az a tulajdonsága, hogy az alany keresés közben megjegyzi a látottakat, így önkéntelenül is rendszert épít fel az olvasott információkból; ezen tudásanyag segítségével olyan részleteket is megőrizhet, amit a gamifikációs technika nélkül nem tett volna, például keresés közben adatokat talál a költőről, amely adatokat igyekszik a szoba valamely eleméhez kötni/a megoldáshoz felhasználni (pl.: a költő születési évét használni az egyik lakat nyitásához) vagy a mű részletét hasznosítani a kijutás érdekében (pl.: a mű keletkezésének évszámát használni megfejtésként). A szabadulószoa tervezésekor viszont figyelembe kellett vennünk, hogy a játékot nagyobb részt a szakkollégium workshopjain fogjuk használni, ahol nem minden esetben találkozunk az általunk preferált korcsoporttal, így a feladatokat igyekeztünk úgy összeállítani, hogy azok korcsoportok tekintetében a játékosok szélesebb spektrumát fedjék le.

Fizikailag összekapcsolható tárgyak

Tervezéskor érdemes odafigyelni a tényre, hogy minden csapat más összetételű, azonban találunk közös vonásokat. Megfigyeléseink szerint a csapatokban általában van egy vezető/szószóló egyén, aki igyekszik a munkafolyamatokat koordinálni, az összegyűjtött adatokat feldolgozni, azokból információt generálni a csapat többi tagja számára. Emellett megtalálunk még két kisebb szerepet a csoportokon belül: az egyik, a „keresgélő”, aki minden tárgyat megfog, megvizsgál, majd arról – ha összeszokott csapatról beszélünk – beszámol a csapattársaknak. Ez a szerepkör nem állandó: eleinte a csapat valamennyi tagja fizikai nyomok, tárgyak, kapcsolódási lehetőségek után kutat, majd (körülbelül a játékidő felénél) az arány megfordul, és már csak legfeljebb két tag érzi magáénak ezt a szerepet; főként az ő játékban tartásuk végett tervezünk ezekkel az elemekkel.

Fizikailag összekapcsolható tárgyakkal tekintünk minden olyan elemet, amelyek a kijutáshoz szükségesek, és csak egymásba illesztve/helyezve nyernek értelmet; a mi esetünkben ilyen a két darab ceruzaelem, illetve a fülhallgató/hangszóró is.

Logikailag összekapcsolható tárgyak

A másik nagyobb kategória a logikailag összekapcsolható tárgyak halmaza. Az ide tartozó dolgok köre kissé képlékenyebb talaj: a szobának olyan elemeit soroljuk ide, amelyek fizikailag nem, de logikai síkon kapcsolódnak egymáshoz; ez a kapcsolat általában felismerésen, ritkábban tapasztalaton/tudáson alapul. A mi esetünkben ilyen a laptop feloldását követően látható képrejtvény. A résztvevők az emoji-jelek értelmezésénél általában hangosan felolvassák a jeleket – saját értelmezésük szerint – majd a csapat egyik tagja felismeri az eredeti mű első pár sorát. Itt további támpontot nem adunk, a csapattagoknak előzetes tudásuk alapján kell kitalálniuk, hogy Arany Jánostól származik a feladatban szereplő Családi kör című alkotás. Ezután elkezdnek olyan elem

után kutatni, amelynek köze lehet a versrészlethez. Ennél a fázisnál már vagy az elején megtalálták a verseskötetet, vagy az éppen akkor is tárgyi anyagok után kutató csapattag(ok) ragadják meg a figyelmet az általuk megtalált könyvvel.

Ha jól ismerjük a játékosok csoportját, építhetünk tudásukra (ismernek-e bizonyos műveket vagy idegen szavakat/kifejezéseket). Esetünkben a játékosok több korcsoportból és iskolai végzettséggel érkeztek, ezért tartózkodtunk azoktól a feladványoktól, amelyek előzetes ismereteket igényelnek.

Funkció nélküli tárgyak

A szobába igyekszünk olyan dekorációs tárgyakat is betenni, amelyek nem segítenek a megoldások megtalálásában. Ilyenek lehetnek a különböző használati tárgyak, fotók, dokumentumok, képek a falon, álló vagy pontatlan időt mutató falóra. Ezeket az elemeket zajként, azaz zavaró tényezőként használjuk. Ezen elemek kiválasztásánál fontos szem előtt tartani a mennyiséget és a látszólagos hasznosságot is, meg kell találni az egyensúlyt a két tényező között. Ha például azt mondjuk, hogy a történet szerint a játékosok detektívek és a szobában elhelyezünk leleteket, jogi dokumentációt, illetve jelentéseket, a csapatok kivétel nélkül el fognak indulni egy olyan vonalon, melyben nagy jelentőséget tulajdonítanak majd a szóban forgó anyagoknak. Ezt ellensúlyozhatjuk, ha túl sok dokumentumot mellékelünk: Ilyenkor, ha el is kezdik visszafejteni a szálakat, a sok adat miatt előbb-utóbb félreteszik az anyagot, esetleg később térnek vissza rá, mikor megakadnak valamely másik feladat megoldása közben. Egy másik módszer lehet, ha az adatokat úgy jelenítjük meg, hogy azok használhatatlanok a játék szempontjából. Mivel a mi esetünkben a csapatok hamar találkoznak számszörös lakatokkal, igyekeznek először ezeket kinyitni, így a dokumentumokon valamely ide passzoló számkombinációt kezdenek keresni. Ha a lapon találnak is számsorokat, de azok karaktereinek száma nem egyezik meg a zárok karaktereinek számaival, a sorozatot automatikusan elvetik. Ritkán előfordul, hogy a résztvevők elkezdnek matematikai összefüggéseket is keresni az egyes számokkal, de az alacsony előfordulás miatt ettől eltekintettünk.

Hangulatért felelős elemek, dekoráció

A funkció nélküli tárgyakkal szorosan összefüggő – ám mégis külön kategóriát képező – csoport a hangulatért felelős elemek halmaza. Ezek az eszközök, hasonlóan a fent említettekhez, dekorációs célt szolgálnak, viszont a csapatokat nem hátráltatják (sőt, valamelyest segíthetik is) a feladatok megoldásában, illetve közvetve a kijutásban.

Ennél a kategóriánál beszélhetünk olyan eszközök bevezetéséről, mint – a mindenki számára jól látható helyen elhelyezett – visszaszámláló (esetünkben ez tabletkészüléken, teljes képernyőn megjelenített visszaszámláló applikáció) vagy a szobában hallható zene. Utóbbinak jelentőséget is adhatunk, így még egy érzékszervet bevonhatunk a játékba, de a mi esetünkben ennek pusztán „dekorációs” szerepe van. A hangulathoz példánkban hozzájárul a sötétítés is, hiszen a történet szerint egy elhagyott épületbe törtek be a játékosok, így a csekély mértékű világítás ésszerű is egy ilyen környezetben. Mindemellet a félhomály segíthet is a játékosoknak a verseskötetben talált papírfecni gyorsabb leolvasásában: tapasztalataink szerint azokon a helyszíneken, ahol a sötétítés nem, vagy

csak részben volt megoldható, a játékosok a megmaradt fényforrás felé irányítva igyekeztek leolvasni a rejtett karaktereket a lapokról, kihagyva ezzel az UV-lámpa használatát, amit egy sötét környezetben a csapatok jellemzően előbb elkezdtek használni.

Helyszín

Az első szoba tervezésekor (azaz: alfa-verziónál) adott helyszínnel dolgoztunk, a PTE KPVK Pécsi Képzési Központjának Kari Könyvtárában került lebonyolításra a program. Ahogy a szoba újabb verzióján kezdtünk dolgozni (és közeledett az egyetemi kar szervezeti átalakulása) újra átgondoltuk a helyszínnel kapcsolatos kritériumokat.

Tapasztalataink szerint a szabadulószoa résztvevőinek optimális száma négy és öt fő közé tehető: négynél kevesebb résztvevő számára túl soknak bizonyul a feladatok száma, öt fő felett pedig nehézkessé válik a kommunikáció, főleg azokban az esetekben, mikor nem összeszokott csapatnak kell kiszabadulnia. Emellett a szoba nagysága is korlátozó tényező: ha több résztvevőt szeretnénk foglalkoztatni, gondoskodnunk kell a megfelelő nagyságú játékterről és a helyiség megfelelő szellőzéséről is, amely probléma megoldása a játékosok számának emelésével bonyolultabbá válik. Mindazonáltal, ha növeljük a játékteret, a rendelkezésre álló helyet ki kell tölteni dekorációs elemekkel, hogy a szoba hangulatát a változtatás ne érintse negatívan.

Az aktuális helyszínt ezért mindig úgy választjuk meg, hogy az képes legyen négy főt befogadni úgy, hogy a tér ne legyen zsúfolt, a szoba elemei egymástól szemmel láthatólag elkülöníthetőek legyenek² és az időzítő a szoba bármely pontjából látható – az aláfestő zene pedig hallható – legyen. Forgalmasabb helyszíneken fokozottan ügyelünk a fizikai szeparációra, igyekszünk olyan termet választani, ami a külső felektől leválasztható, a hely akusztikája pedig kizárja a külső zajokat, emellett az aláfestő zene nem zavarja a szobán kívüli eseményeket. Ilyen esetekben a legjobb, ha a szoba területén tudunk sötétíteni is.

A helyszín kiválasztásával kapcsolatosan minimum követelményeket is felállítottunk:

- A szobában megfelelő szellőzést kell biztosítani.
- Legalább négy fő befogadására alkalmas térre van szükség (az említett távolságok betartásával), továbbá el kell férnie egy asztalnak és egy polcnak (vagy két darab asztalnak) annak érdekében, hogy a kellékeket el tudjuk rendezni.
- Szükség van egy konnektorra, ahova az UV-lámpa csatlakoztatható.

Tapasztalatok

Nem volt egyszerű feladatunk a kutatással és a mérési eredmények felmutatásával, hiszen nagyon vegyes közönséggel, mindig más típusú rendezvényen és kicsit másképp valósult meg a szabadulószoa. Ugyanakkor igyekeztük lejegyezni a tapasztalatainkat, és második-harmadik alkalomra egy elégedettségi kérdőívet is készítettünk, amit rögtön a

---

² A szobában berendezünk egy íróasztalt (ide kerül a laptop, egy óra, a telefon, a hivatalos dokumentációk, a földre az aktatáska) egy zenesarkot (ide kerülnek a lemezek és a lejátszó) és egy könyvespolcot (ami olykor olvasósarokként kerül felállításra, polc hiányában).

szabadulás után, anonim módon töltötték ki az önként jelentkezők. Ez leginkább számunkra volt jó visszacsatolás azzal kapcsolatosan, hogy jól működött-e a szoba, élvezhető volt-e, valamint, hogy kell-e valamelyik feladaton változtatnunk, mert esetleg túl nehéz volt.

Az esetek többségében nagyon jól érezték magukat a szabadulók, még azok is, akiknek esetleg nem sikerült kijutniuk, így abban biztosak lehetünk, hogy a szórakoztató funkciót sikerült elérnünk. A legtöbben azt a feladatot találták a legnehezebbnek, amikor a papír alapú Bach kottákból kellett rájönni, hogy meg kell hallgatniuk egy Bach lemez negyedik felvételét (ugyanis négy darab Bach kottát helyeztünk ki). A legjobban viszont azt szerették, amikor meghallgatták a CD-t, amin a szökött fiú pszichiátriai beszélgetéseinek felvétele volt hallható, amikből szintén újabb számkódot kaptak, ami már az ajtó kulcsát őrző ládát nyitotta.

Mi magunk is mindig nagyon jól éreztük magunkat. Számunkra is nagy élmény volt látni, hogyan működik a szoba, valamint, hogy mennyire élvezik a szabadulók. A legfontosabb tapasztalatunk az első néhány alkalom után az volt, hogy a csoportok létszáma ideálisan 4-5 fő. Ennél több résztvevő esetén néhányan feleslegesnek érezhetik magukat, mert nem férnek hozzá a nyomokhoz. Ehhez igyekeztünk tartani magunkat, hogy mindenki számára élvezhető legyen a játék.

A csoportokon belüli szerepekkel és munkamegosztással kapcsolatban is érdekes tapasztalatokat szereztünk. A legtöbb csapatban általában hamar kialakultak a szerepek, és egymásra hangolódva, főként egymással kommunikálva, gördülékenyen oldották meg a sorra eléjük kerülő kihívásokat. Más csoportokban azonban túl sokan voltak, akik csak a fizikai, tárgyi nyomokat keresték, de a logikai összekapcsolásokban már nem vettek részt. Ők általában lassabban haladtak, de a legtöbbször kijutottak. A legnagyobb problémát az okozta, amikor a csoporttagok között nem volt meg a megfelelő kommunikáció. Mindenki saját vonalon, egyedül, vagy párban próbálta végigvezetni a szálakat. Többnyire ők voltak azok, akiknek nem sikerült időben megtalálni a kulcsot, hiszen minden feladat és minden kis nyom egymáshoz kapcsolódik vagy logikailag, vagy fizikailag, ezért nagy szükség van rá, hogy a csoport tagjai folyamatosan konzultáljanak egymással, és segítsenek a másoknak, együtt ötleteljenek, hogy amit találtak, vajon mihez kapcsolható.

Tapasztalataink szerint az egyetemisták sokszor gyorsabban vagy jobban asszociáltak, mint a középiskolások vagy a középkorúak. Könnyebben elvonatkoztattak a tényektől, és a miértekre keresték a választ, nem pedig arra, hogy "mi ez". A fiatalabbak (középiskolások) előnye az emojik ismerete volt, hiszen az egyik feladatban egy vers részletet kellett "lefordítani" emojikról szavakra, ami így vezetett el a verses kötethez, amelyben újabb nyomot találtak. Azonban az egyetemistáknak és az idősebbeknek az volt az előnyük, hogy még ismerték, és tudták használni a kazettás walkmant és a discmant, amit a középiskolások zöme nem is látott még. Sőt, sajnos problémát jelentett olykor az is, hogy a középiskolások nem tudták, hogyan kell helyesen behelyezni az elemeket a gépbe. Manapság, az akkumulátoros kütyük korában úgy tűnik, hogy az elemeknek is lejárt az idejük.

Irodalomjegyzék

- Koller I. Zs. (2019). A laboratory for community learning – the Vision of Tomorrow Workshop series. In: Németh, B. (ed.) *Between Global and Local: Adult Learning and Communities Network Learning and Living in Diverse Communities* (pp. 77-84). Pécs: ESREA - Pécsi Tudományegyetem.
- Pásztor, A. (2013). Digitális játékok az oktatásban. *Iskolakultúra*, 23(9), 37-48.
- mano (2009, augusztus 30). Csáth/Lakatos: Fekete Csönd. (online poszt). *Kilencedik.hu*. <https://www.kilencedik.hu/csathlakatos-fekete-csond/>. Letöltés dátuma: 2020.10.20.
- Neteducatio (2018, február 21). Digitális kalandok 3. Breakout game - avagy digitális szabadulószoza az oktatásban. *Neteducatio.hu*. <https://neteducatio.hu/digitalis-kalandok-3-breakout-game-avagy-digitalis-szabaduloszoba-az-oktatasban/> Letöltés dátuma: 2020.10.19.
- Német, T. (2018, január 25). Szabadulósobát alakítanak ki egy szarvasi általános iskolában. *Index*. https://index.hu/belfold/2018/01/25/szabaduloszobat_alakitanak_ki_egy_szarvasi_altalanos_iskolaban/ Letöltés dátuma: 2020.10.19.
- Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészlet-és Társadalomtudományi Kar (2020). A Társadalmi Befogadás Szakkollégium és a Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet 2020.10.22-én megrendezte az első HFMI Napot a Rókus utcai kampuszán. <https://btk.pte.hu/hu/hfmi/hir/tarsadalmi-befogadas-szakkollegium-es-human-fejlesztési-es-muvelodestudományi-intezet> Letöltés dátuma: 2020.11.25.

Sándor Oroszi

China's Path From the Poverty Trap to the Trap of Middle-Income Countries

---

This study is the product of an extensive research ranging from the analysis of the ecological footprint through the provision of environmental conditions to the capturing of states. We monitor the economic growth of China after getting out of the poverty trap, then we analyze the trap situation of moderately developed economies, finally we discuss the dangers and challenges of the post-trap trap situation.

What makes China's advancement as a world power special is that its power aspirations conflict with those of the United States to build an empire. In the multipolar world developed by the end of the century, in addition to China, which was the largest producer of gross domestic product at the time, India also played a decisive role in threatening the second place of the USA.

Against its potential competitors, the United States is seeking to deploy a wide arsenal of possible tools. In this, it can count on the cooperation and support of the countries of Western civilization and as well as practically all international economic, financial and political organizations since they have successfully built a majority in their decision-making forums.

With the deepening of globalization, nation-states are increasingly being pushed into the background in several dimensions and some of their functions are gradually being transferred to their organizations. The resulting power blocks are made up of countries belonging to the same civilization. Since civilizations are cultural entities they can only play a coordinating role in economic, political and legal relations.

Keywords: poverty trap; the trap of moderately developed economies; western civilization

Zsuzsanna Slezák-Bartos

Challenges of Shaping the Image of Szekszárd

From the point of view of Szekszárd's image, the natural and built environment of the city remains decisive even today as well as in the future. The former, periodically changing image was not good for judging the city. We need to define exactly what we want to express with a slogan-like sentence representing the city. Wine and wineries appear as a central image element of the city. That is why it is expedient to include "wine" in the new image of Szekszárd. The Municipality must develop and operate a unified and comprehensive communication strategy. In today's accelerated and informalized world, where communication is a social process, it has become an important task to create a unified cityscape. It is inevitable to operate the appropriate external and internal

communication, which can make the city itself attractive, first of all to the residents of the city, and secondly to the regular and occasional visitors to the city. It is therefore relevant that what kind of message - acceptable and clear - and slogan the city conveys to its external environment. Empirical research – by examining the opinions of Szekszárd residents, students and workers - is based on online questionnaires, in-depth interviews and personal experiences.

Keywords: Szekszárd; city marketing; image

Zsuzsanna Slezák-Bartos

Capabilities of a County Seat — Competition Mapping

Nowadays, residents have more and more expectations regarding their settlement. To accomplish this, locals need to be aware of the value of their place of residence and its potential. First and foremost, local residents need to be made aware of the city's values, as their positive impression of the city's livability has a multiplier effect on the city's image. During the last decade many investments have been realised for the well-being of the locals and improving the city's liveability in Szekszárd. Among other things these tend to be created by the intention of the city administration to increase the number of enterprises providing decent living, formulating a well-maintained and aesthetic natural and built environment, providing quality public services that are easily accessible to everyone and to create attractive high-quality events and spaces with community functions. This study is about to reveal the satisfaction of the locals to these aspirations with the effect to their everyday lives and the city's abilities that are properly exploited. The authors were also looking for an answer how these influence the choice of the place of residence and the possible intention of resettlement. The empirical research – analysing opinions of residents, students and employees in Szekszárd – is based on online questionnaires, in-depth interviews and personal experiences.

Keywords: Szekszárd; image; satisfaction

Éva Szederkényi – Adrienn Kiss-Márton – Nóra Ambrus

Lessons Learnt From the COVID-19 Emergency Management at Hungarian HR Practices

---

With the spread of COVID-19, the HR profession is facing major challenges both internationally and nationally. Of these, we focus primarily on domestic crisis management investigations, because we have to react to new regulations and provisions within minutes, especially in the first, spring wave. The aim of our qualitative study is to determine, using the method of oral questioning, how well the organizations were prepared for crisis management at the micro and macro-management level. Sampling was

conducted in late March 2020, at the peak of the first wave of the Covid-19 pandemic. According to our hypotheses, we assume that emergencies bring new turning points in the HR procedures of organizations, and the holistic view of the HR consulting profession has brought a positive attitude. Based on our third hypothesis, the introduction of the home office, and thus digital communication, increased employee efficiency, and finally, we examined that the introduction of the home office, and thus digital communication, increased employee participation in organizational learning. In the first part of the study interviews with eight professionals from several segments of sectors are analyzed, whereas in the second part the authors present the case study of pandemic emergency situation management of a strategic company in Hungary.

Keywords: home office; efficiency; emergency treatment

Gergely Horváth

**The Role of Measurement
Methods of Satisfaction in the Economic Sector**

This study presents the different satisfaction measurement methods used in the production sector (eg. the TQM measurement method), and it also deals with the satisfaction methods used in the financial sector (eg. the importance of CRM system in the financial sector). The biggest problem with satisfaction measurements in the case of services is subjectivity, which means that the company cannot fully satisfy all target groups at the same time in terms of their expectations, so it is important to select the right target group. For this reason, measuring guest satisfaction and quality is important for a company, as it can provide relevant information to company leaders about the weaknesses and strengths of products and services (in order to select the right target group) for greater future success.

Keywords: quality; satisfaction; economics sector

Dániel Ligeti

**Variants for an Archetype – The Comparison of Marduk and Ninurta
Mesopotamian Gods**

The paper compares two gods of the Mesopotamian pantheon with different cult centres whose attributes show sharp overlaps in their most important religious literary texts. According to the hypothesis Marduk and Ninurta came into syncretism from a certain point in the pantheon's history. With the analysis of the two myths the study supports the theory of their syncretism by defining the common archetype of the two gods. The paper compares the two gods based on five criteria. Research aspects: circumstances, motivations, conflicts, tools, rewards. Processed and translated mythological texts are

used for comparison, in order to avoid Akkadian-Sumerian philological problems only the narrative structures of myths are examined. By comparing the two gods and defining their archetype, an ideological and cultural-historical phenomenon can be revealed. Through the result we can get a more nuanced picture of the intricate structure of the Mesopotamian religion, its significance in the emperor's rule, and the intellectual performance in the making of the examined gods.

Keywords: archetypes; Mesopotamia; mythology

Orsolya Gyárfás

From Model Monarch to Tyrant: The Contemporary Interpretations of 'La clemenza di Tito'

The paper focuses on certain aspects of the reception history of Mozart's *La clemenza di Tito*, discussing two topics in relation to the work. The first is the 18th century reception of the Emperor Titus: the emperor's image as the ideal of the enlightened monarch, mirrored in Mozart's opera. The second is the analysis of the prominent interpretational frameworks of contemporary stagings, focusing on the problematization of the "merciful monarch".

The paper investigates the drive behind the considerable number of Titus stagings which, opposing the optimistic spirit of the opera, reinterpret the "merciful monarch" either as a dictator or a sovereign crushed under the weight of his duties. The paper points out the strong link between the original mentality of the work as a court opera and its own era's society and political system, which lead to the problematization of the work in the 19th century already. Following the historical experiences of the 20th century, however, a genuine depiction of Titus as a "merciful monarch" has become practically impossible. By analyzing the most important recent stagings of the work, the paper gives an in-depth depiction of the opera's new interpretations and the disillusioned portrayals of Titus's figure. The paper's aim is not only to present an exciting twist in the interpretation history of a work, but also show how the staging of a previously long-neglected opera like *Titus*, as well as the works of the opera seria genre in general, can bear considerable relevance for a contemporary audience.

Keywords: opera; reception history; Regietheater

Róbert Oláh

János Arany's Way to the Professorship in Nagykőrös – Student and Teacher Years between 1817 and 1851 in the Light of the Sources

---

The primary goal of the study is to present the first half of János Arany's life, one of the greatest Hungarian poets in a way that the main stages of the poet's life and their impacts on each other are pointed out from the birth of Arany to the beginning of his decisive nine years at the famous Nagykőrös grammar school. The aim of the research was to describe the poet's all places of learning and teaching, all of which gave Arany the opportunity to learn, develop his skills and knowledge as well as make good use of them effectively in different age groups, methods, and life situations. These stations of Arany's life markedly shaped the image of the teacher unfolding in addition to his ballad poetry, his environment, and his legacy. The study takes into account the critical edition of contemporary correspondence and the relevant poems, in which the parallels of the student and the teacher can be seen at the same time. Due to his special life path, Arany could become an excellent teacher. Due to its theoretical nature, the research points out the 19th century changes in culture and education as well as the accepted methods of the time, some of which we use presently, even in digital form. The development of Hungarian literature is radically intertwined with the development of the pedagogical methods of our country, which hand in hand shaped the multitude of generations, including the spirit of Arany.

Keywords: János Arany; 19th century; pedagogical methodology

Richárd Bércesi

Elementary School Network at the Pécs Mining Region Between 1856 and 1944

The study focuses on the elementary school network of the First Danube Steamship Company (DSC) in the settlements of the Pécs mining region between 1856 and 1944.

The examination intended to find answers to several questions. How many schools were founded and supported by the Company? Where were these schools exactly? How did the education happen at these schools? Were they exclusively for the children of mining families, or could other pupils attend it, as well? Were they free? Did the Company offer only financial support for these institutions, or did it provide the necessary books and equipment, as well? Was there any state supervision involved? Did any change occur in the education and everyday life of these institutions after March 12, 1938? How did these schools exist between March 16 and November, 1944, and between December of 1944 and 1950. Research materials were collected at the Department for Local History at the Pécs Knowledge Centre, the Hungarian National Archives, the Baranya County Department of the Hungarian National Archives with focus on the DSC collection, the

documents and photos available in the collection of the Foundation for the Mining History of Pécs, furthermore interviews were conducted with people involved.

As a conclusion the paper states that the DSC schools were in a special situation in the network of the Hungarian school system: due to special state privileges the Company could bring all the important decisions for every aspects of school life, however, the institutions had to face and fight the heavy assimilation trends represented by the German Department of Religion and Education, after 1938 the German, and after 1945 the Soviet authorities.

Keywords: the elementary schools of DSC; organization; unique features

Éva Dóri

The „Open House” Movement

Recasting the Conceptual Approach for Community Cultural Development in the Cultural Policy Context of the Kádár-Era

---

The article is a shortened version of a wider analysis researching the activities of a professional network of community workers called Open House Collegiate. It discusses the theoretical and practical contributions of the given cultural professional community in the light of policy shifts induced by the changing political landscape since 1945. The data collected consists of legal documents, policy guidance materials, media content, interviews with a wide range of actors in the cultural field. It was from the mid 1970s that a new cultural agenda was identified and promoted by these professionals that put the issue of local social development to the centre stage of cultural provision. More and more community cultural centres focused on addressing the pressing local needs of residents and providing opportunities for community participation and active learning as a response, thus resisting to the previously customary top down planning. The local problem-based approach was capable of generating community reflection and creative cultural practices. During the period since the 1980s a space has been gradually opened for complex local development projects that could integrate different professional groups and domains and resulted in creating a viable toolkit for mapping and analysing the local community for the purpose of developing its culture.

Keywords: community culture; community development; social development

Renáta H. Prikler – Zoltán Huszár

Populist Aspects in Political Speeches

The Use of Personal Pronouns “I” and “we” in the Rhetoric of 20th Century Dictators

---

Rhetoric is an important part of political speeches, even if they are just for a small group of people. In such speeches everything counts, everything can have a strategic or a symbolic role, even such, seemingly minor parts of speech as personal pronouns. The present study examined the speeches of three prominent figures of the 20th century – Hitler, Stalin and Rákosi – with special focus on their use of personal pronouns “I” and “we”, as well as the populist aspects of their discourse.

The research conducted in the fall of 2018 examined the tendencies the three dictators used the two personal pronouns in the different phases of their active years. It aimed to grab the message the pronouns in focus carried in the given speech acts and to pinpoint the immediate contexts in which the lonely but prominent *I* shifted into the cunning, not necessarily collective *we*. To do this, we used the English translation of a collection of available speeches, creating three mini corpora of 70,000 words in total. The research findings were shown in figures and tables. In the end, aiming to show the surviving nature of populist aspects in political speeches, we compared the presidential announcement speeches of Barack Obama and Donald Trump and the role the personal pronouns “I” and “we” played in their addresses.

Keywords: populism; rhetoric; personal pronouns

László Trencsényi

Sándor Lévai - A Strange Story from the Complicated XX. Century

---

The paper focuses on the course of life of Sándor Lévai (distinguished puppet designer, 1930 - 1997) as well as on a special, unrealized - utopian socialist - project (The Fairytale Town of Sanyi Manó) from the second half of the twentieth century (the era of existing socialism). The given period is characterized by the complex context of beliefs and hopes. Furthermore, this is especially true for the children’s culture, which may have been in its glory days in the 1970s, even it was under particular historical-political conditions.

The hero of our story lived in the second half of the 20th century, therefore as a child, he lived through the troubled history of the border alignment of Slovakia. In his youth, the “prosperous times”, he was a conscious member of the People’s Colleges, later an employee at the State Puppet Theater and the Hungarian Television. Throughout his life Lévai always remained true to his ideals, even at his state jobs. As a successful artist, at all times he had energy to serve social affairs, to promote the development of communities

in society, both in the world of young artists, as well as in his metropolitan neighborhoods, nevertheless in the Fairytale Town initiative presented in this study.

Keywords: utopia; community; mini-city

Eszter Anna Nyúl

The Lost Rite of Passage of Citizenship

Getting the first ID card is not a defining experience anymore as it was before for the elder generations. The youngsters used to receive the document among their classmates in a solemn ceremony. This practise got changed in 2009 without considering that it would cause deficit in forming identity. This study examines the former role of the ID card from point of view of cultural anthropology. It was a rite of passage when the 16, then later 14 years old youth got it which gave the possibility to realise and prepare for the rights and duties of a citizen which come with becoming adult. The comparison certifies that receiving the ID card is interpreted as a rite. This recognition is important as there is not any tool in education of citizenship in Hungary nowadays which makes the youngsters to recognise their law-abiding citizens life as the earlier practise was able. The future task of citizenship education is the replacement of this unrealized and under emphasizing process.

Keywords: identity card; cultural anthropology; education citizenship

Kornél Mák

Schemes and Innovations: Financing Culture in Hungary at the Beginning of the 21st Century I. (2000-2010)

Funding has always been an issue since the existence of human culture, culture has never existed without patron support. The study examines the development of Hungarian cultural financing since the 2000s through the economic characteristics of cultural goods and the peculiarities of cultural policy. In addition, the role of local governments in providing material background for the culture is presented in the study. The paper also deals with the role of the tax system and the employment policy within the context of the topic. To summarize the results, it can be stated that Hungary's 21st century cultural funding is outstanding in many aspects among the countries of the European Union, but it is still in a way of formulation, and the twenty years since the change of regime have not been enough to develop the funding system. As a practical statement of the study, it can be emphasized that in the light of the presented financing tendencies, a long-term

sustainable financing system seems to be feasible, which serves the operational stability of the cultural sphere well.

Keywords: culture; models of financing; Hungary between 2000-2010

Béla Krisztián – György Muity

The First Regular Flight Between Budapest and Pécs in the Light of the Local Press

---

The reorganization of Hungary after Trianon was also opening the door for a new method in transportation. The means of this, aviation, was a national interest, because one of the guarantees of independence, military aviation, had to be created. The first event of the country's internal aviation network was the opening of the Budapest-Pécs traffic in 1930. The antecedents, main stages, and consequences of the launch of the flight, which have been little explored and researched are presented in the paper. After several years of preparation, negotiations took place in Pécs in early 1927 to get the city an airport and thus join the world's air traffic. The airport was built from social donations and public works, partly because of the opinion-forming activities of the "Transdanubian" (Dunántúl) daily and journalist Géza Császár. The community-forming power of the topic was shown by the fact that the Pécs-Baranya Aero Club was established on December 1, 1929, while on April 15, 1930, a huge crowd of locals awaited the airplane of the Hungarian Aviation Inc. In addition to historical research, the paper explores and interprets the development of traffic data for flights, which provides lessons that are still valid nowadays.

Keywords: civil aviation; flight history of Pécs; social donation

Tímea Kendeh-Kirchknopfné Farkis

**Analysis of Italian Course Books in the Light of Translation Tasks
with a Historical Outlook**

Fest Aladár: *Olasz nyelvtan. Olvasmányok és társalgások alapján*

Honti Rezső: *Olasz nyelvkönyv*

Tóth László: *Olasz nyelvkönyv*

In addition to the aspects formulated in the international literature on course book analysis the aim of the paper is to present the Italian course books (Fest, 1926; Honti, 1940; Tóth, 1966) in which translation defined as the fifth foreign language skill which still plays a central role, is an integral part of the lessons, and has a significant effect on the development of students' mother tongue and intercultural competence. The analysis will not cover the presentation of the different language teaching methods, as the

methodological analysis of the examined Italian course books would go beyond the given framework.

The translation tasks in the examined course books take students from the translation of the simplest sentences to the translation of more complex novel excerpts, short stories and even poems from different ages, proving the Klebelsberg idea that teaching Italian language makes European culture accessible.

The integration of translation and translation tasks into the secondary school curriculum would be desirable for several respects. These aspects are also in line with the basic competences of modern language teaching and pedagogy. It develops mother tongue competence, logical thinking, facilitates intercultural communication, and deepens interdisciplinary relations.

Keywords: Italian language; translation; analysis of course books

Tiborné Petz – József Reider

ICT Skills of Teacher Training Students in Mathematics Education

---

The authors already dealt with the advantages and disadvantages of traditional and digital presentations in the previous year, they also covered how to familiarize students with these tools and implement them in teaching methodology. As a continuation of an ongoing research this paper only deals with digital knowledge and tools. In the framework of the research the authors try to examine what knowledge students have in the digital world, and what their aptitude is for the use of modern educational tools and software. With the help of a questionnaire, the aim of the research was to assess what digital programs and applications students know that they can use later in their profession. Assessing students' knowledge in this area is extremely important in today's modern times, when information and communication technologies (ICT) have become part of our everyday lives. The result of these assessments helps us to improve the use of ICT tools. The authors' long-term goal is to create an educational program in the results of these studies, in order to help students prepare for digital education within the framework of the mathematics subject. Additionally, the authors' goal is that students will be able to use the acquired knowledge in other areas and subjects of their later profession.

Keywords: ICT tools; mathematics; teacher training

Franciska Hornyák-Kövi
Cultural Diversity in Education

In the postmodern, globalised society, it is essential to gain knowledge on (hitherto) foreign, distant groups, their religion and thought. We need to paint an objective picture, that matches the present state of science, that is free of religious bias, acceptable by all world views, as well as creating a denomination- and world view-neutral teaching. We have to master the situation that we live, travel and work in such a part of the world where boundaries are not so clear; by now, due to globalisation and increased mobility, patterns of intercultural coexistence are gradually emerging besides national cultures. We have to learn how to deal with different religious and cultural groups, since getting to know cultural groups that are different from us is not only an option today but also a necessity and possessing such knowledge is not an option either but also a duty. The paper focuses on multiculturalism and cultural diversity.

Keywords: cultural diversity; multicultural education; adult learning

Mariann Ita – Zoltán Grünhut
Trust: Humanness and Spaciousness
Reflections of a School Psychologist on a Theoretical Problem

---

The essay revisits the concept of trust by two novel notions: humanness and spaciousness. By these theoretical reconsiderations, the paper aims to put into a more comprehensive perspective the problem of trust/distrust in order to shed light on the generative dynamics how trust/distrust affects one's social relations and his/her efforts for self-constitution, as well as, beyond these micro aspects, also the interlinked individual and social struggles for freedom as a twined micro/macro progression. The argument is not developed as a systematized theory, but rather as a subjective ideational framing. It is because the form of essay is more adequate to interpret an abstract problem as a lifelike dilemma. Since none of us is an outsider when trust/distrust is discussed, therefore it is better to strive for direct subjectivity instead of indirect abstraction. Following in this path, the second part of the paper adds further subjective experiences to the argument, when it develops on the hardships of distrusting kids at school, and on the dilemmas of school psychologist how to reach out to these students. While due to the constraining circumstances, sometimes the school psychologist feels unable to do enough to help the kids to cope with their sufferings, anxieties and miseries, however as a human being acting with true humanness, (s)he is still able to bring the mutual experience of spaciousness for the students. According to the argument of this essay, this humanness is more, much more, than what it seems.

Keywords: trust; distrust; educational psychology

Zita Mangné Kardos – Éva Kovács

The Challenges of Career Orientation and Career Guidance – the Importance of Self-Knowledge and Motivation

---

The technological changes of Industry 4.0., the digital era, are projecting economic opportunities on an unprecedented scale. Innovation processes are accelerating and becoming more complex and economic efficiency and growth can be multiplied by applying this knowledge in practice. The spillover effect of these changes strongly dominates the labour market, expecting continuous adaptation. Due to this, employee competences and skills expected by the economy are under constant change. In addition to professional knowledge, adaptability and readiness to change are increasingly emphasized in the light of flexicurity. Appropriate self-knowledge is crucial to improving and understanding competences. An essential element of the career orientation process is mapping self-knowledge, or in other words, developing self-definition or self-perception. Self-assessment procedure, questionnaire survey was used in the study. The questionnaires aimed at personal effectiveness and work motivation. The research sought to answer the following question: Have the members of the target group – all of whom are ex- or present students of a higher-level vocational training – chosen the training that suits their personality and work values?

Keywords: self-knowledge; self-assessment; competences

Horváth Gábor Barnabás

Distorted Reality in Virtual Space Fake News and It's Dangers

---

Due to individual research and the participation in the course organized by the Political Capital I started to give lectures and workshops last year to university and high school students about how they can defend themselves against fake advertisement, avoid scams and be more conscious and fact-oriented news readers. In the everyday life it's more and more experienceable that fake news influences our lives and plays a serious role in politics. I intend to raise attention to the risks and reasons of fake news and conspiracy theories that spread in the online space. The aspects which can be used in practice may be useful for everyone who hasn't met with this topic before. I recommend my study to teachers, librarians and to those who teach and/or research this topic.

Keywords: fake news; education; conspiracy theory

Zoltán Gergely Kóczyán

**Don't Just Look, See! – A Tool and Method for Teaching
Information and Media Literacy**

The origins of photos used as illustrations on the Internet are often obscured. Snatched from the original context, they are often reborn as illustrations of completely different news and fake news, or as works of Internet folklore. In the information and media literacy in addition to textual information, the interpretation and analysis of pictorial information must also be given a prominent place. In 2018, members of the College of Advanced Studies on Social Inclusion tested an educational (assistant) tool and method that draws attention in a playful way to the importance of the unity of image and text, the dangers of articles appearing on the Internet. The tool simulates the mechanism of fake news. Adds several possible text variants to the same image from which the player must select the “real one”. The demonstration method has been tested with more than 100 people in recent months, in offline group and individual games as well as online individual games. Tests suggest that players can be tricked even if they are aware of the fact that we want to trick them. However, in the case of group games, as a result of the conversation between the players, the most incapable answers are filtered out sooner and are associated with the images to a lesser extent than in the case of individual attempts. It is not possible to generalize on the basis of the answers, but tendencies can be seen and conclusions can be drawn. The test illustrates that the interpretation of an image may depend on the recipient's background knowledge, his or her sociocultural environment; it can also be influenced by the emotional state of the mediating medium and the recipient. It clarifies that the least depends on the real intention of the creator, as the meaning of the image can be distorted by the meaning of the text associated with it.

Keywords: history of photography; visual information; fake news

Kinga Angler – Bence Komáromi
Everything for the Eyes, Nothing for the Taste?
The Impact of the Media on Our Gastronomy

The media market of our time is one of the most exciting sphere on the world. Following the change of regime, many Hungarian TV channels and local broadcasters of multinational companies started broadcasting in Hungary. Soon after, several new shows appeared on the screen that offered an experience to the watchers. Among them, a large number of gastronomic programs were produced, which quickly became very popular. Various reality shows appeared that offered an experience to viewers, including the genre of gastoreality. The aim of the empirical research was to assess how viewers relate to gastronomy. In the current study the results of one part of this research are presented. The paper examines how these programs influence the Hungarian food culture (food

ingredients in home-made cooking; methods of preparation /serving; whether viewers try the dishes in restaurants learned from the thematic shows, etc.) After studying the Hungarian and international literature related to the topic, as well as articles and blogs published in the online media a questionnaire survey was used from the tools of quantitative data collection. The results clearly prove that the viewers, in addition to the entertainment nature of gastronomic TV programs, also gain knowledge from them, as a result of which they change their usual eating and drinking habits.

Keywords: gastronomic program; cuisine; Hungarian food culture

Ferenc Tamás Molnár

The Implementation and Results of the “Big Brother is Watching! Escape From the Library!” Program

---

The study of the “Big Brother is watching! – Escape from the library!” presents the implementation and results of the library usage program. We can find far fewer readers among high school students than among the younger or older age groups. The hypothesis of the research is that high school students can acquire or improve their existing library use and digital literacy skills sooner as part of a more playful program in the library space. The view that young people do not want to acquire new knowledge is not true in my opinion. Today's education system is like the Phalanx scene of Imre Madách's tragedy, it suppresses individuality, is rigid, and maintains the appearance of equality. Today a high school student is characterized to seek experiences, however, today's education system doesn't meet this claim, instead, the process of providing and testing lexical knowledge is in the focus, not comprehensive individual information gaining. In each topic, the student will be able to think critically if a critical attitude towards studies or things in the world develops during learning. I tried to develop a library usage escape room program that can be implemented in a public library space in a playful, fun way. During the case study, several research questions and problems arose. In today's education system, the use of libraries and the development of digital literacy are in the background. In today's education system, the development of library use and digital literacy is played down. Therefore, I try to present the methodological basis and development of a program that increases the level of knowledge in the mentioned areas in a playful, experiential way.

Keywords: escape room; information searching; information literacy

István Ábrahám Bálint – Viola Rómer – Ramóna Sütő

The Dark Silence: A Literature-Based Escape Room

In the beginning of our research, we planned on making a guide-like project (with gamification techniques) for middle school students to encourage them to read compulsory literature. New trends – in Hungary and internationally as well – show that “escape rooms” tend to attract more and more people each year: while the majority thinks that escape rooms are for entertaining purposes only, we had a different approach and used the broadness and opportunities the technique has.

Our team is dedicated to develop a basic methodology, which will act as a basic frame for teaching middle school students. Many times, these students must read literature at school that are out of their field of interest: the main aim of our project is to make these kinds of literatures interesting and easier to process. With our help, students might not only read the required material but also remember more information and enjoy the learning progress more than with traditional techniques. This technique is versatile and complex. The room itself contains interchangeable elements between other themes or schemes. The program is playable regardless of time, place, or the number of players.

Keywords: literature; escape room; education

Szerzőink

AMBRUS NÓRA, hallgató, emberi erőforrás tanácsadó MA, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész-és Társadalomtudományi Kar. Beruházási vezető. Kutatási terület: pandémiás helyzet gazdasági és társadalmi hatásai egy stratégiai vállalatnál. E-mail: nora.ambrus85@gmail.com

ANGLER KINGA, turisztikai, vendéglátóipari és szállodaipari közgazdász, turizmus-szervező, közgazdász tanár; gyakorló turisztikai és vendéglátó szakember; oktató, Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar. Kutatási terület: a turizmus és a gasztronómia élményszerű innovatív elemei, elsődlegesen a helyi termékek szerepe a turizmusban, gasztronómiában. E-mail: angler@kpvk.pte.hu

BÁLINT ISTVÁN ÁBRAHÁM, informatikus-könyvtáros. Jelenleg kereskedelem-marketing szakos hallgató, PTE KTK. A Társadalmi Befogadás Szakkollégium tagja. Kutatási terület: fogyatékkal élők a könyvtárban; könyvtári szabadulószo. E-mail: abris4692@gmail.com

BÉRCESI RICHÁRD, történész, történelem - hon- és népismeret szakos tanár. Kutatási terület: a pécsi kőszénbányászat kulturális örökségei és azok lehetséges megjelenése az oktatásban; a pécsi bányavasutak története. E-mail: richard.bercesi@gmail.com

DÓRI ÉVA, tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész-és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. Országos és települési szintű, közösségekre építő fejlesztési projektek munkatársa, közművelődési szakember. Kutatási terület: a közösségi művelődés társadalomfejlesztői kontextusa; az intézmények településfejlesztési folyamatokban vállalt szerepe és aktivitása. E-mail: evadori76@gmail.com

GRÜNHUT ZOLTÁN PHD, tudományos munkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont. Kutatási terület: bizalom; értékek; kulturális hasonlóságok és különbségek; Európa és európaiság. E-mail: grunhut@rkk.hu

GYÁRFÁS ORSOLYA, PhD-hallgató, ELTE BTK Esztétika Doktori Iskola. Doktori disszertációjának témája a nem és szexualitás reprezentációja az opera seriában. Kutatási terület: a XVIII. századi opera; operai recepciótörténet-recepcióesztétika; kortárs operajátzás, különös tekintettel a rendezői színház működésére. E-mail: gyarfas.orsolya@gmail.com

HORNYÁK-KÖVI FRANCISKA, PhD-hallgató, ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola – Andragógia. Kutatási terület: kulturális és vallási sokszínűség. E-mail: hornyak-kovi.franciska@ppk.elte.hu

HORVÁTH ÁDÁMNÉ RÓMER VIOLA, könyvtáros, PTE Tóth József Bölcsész- és Természettudományi Szakkönyvtár. A Társadalmi Befogadás Szakkollégium tagja. Kutatási terület: iskolás kor előtti olvasóvá nevelés; középiskolások olvasási szokásai; edutainment; szabadulószo. E-mail: romerviola.pte@gmail.com

HORVÁTH GÁBOR BARNABÁS, informatikus-könyvtáros, PTE Tóth József Bölcsész- és Természettudományi Szakkönyvtár. Kutatási terület: könyvtárhasználat; adatbázishasználat; álhírek. E-mail: horvath.gabor@lib.pte.hu

HORVÁTH GERGELY, okleveles közgazdász; PhD - hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar. Kutatási terület: szállodai élmény; vendéglégedettség; lojalitás; szállodai menedzsment. E-mail: gerisson21@gmail.com

H. PRIKLER RENÁTA, igazgatóhelyettes, angol-oroszl szakos középiskolai tanár, Baranya Megyei Szakképzési Centrum Zipernowsky Károly Műszaki Technikum. A PTE Nyelvtudományi Doktoriskola Angol Alkalmazott Nyelvészeti Programjának doktorjelöltje. Kutatási terület: angol alkalmazott nyelvészet, ezen belül fordítástudomány és szövegnyelvészet. E-mail: h.prikler.renata@gmail.com

HUSZÁR ZOLTÁN PHD, HABIL., intézetigazgató, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészlet-és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. Kutatási terület: művelődéstörténet; oktatás- és neveléstörténet; múzeumtörténet (19–20. század); A Duna, mint integráló tényező Közép–Európában a 19–20. században; gazdaság- és ipartörténet a 19-20. sz.-i Magyarországon. E-mail: huszar.zoltan@pte.hu

ITA MARIANN, pszichológus, magyar nyelv és irodalom (MA), iskolapszichológus. Kutatási terület: álmok; intimitás; bizalom. E-mail: ita.mariann@gmail.com

KENDEH-KIRCHKNOPFNÉ FARKIS TÍMEA PHD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészlet-és Társadalomtudományi Kar, Újlatin Nyelvek és Kultúrák Intézete, Olasz Tanszék. Kutatási terület: olasz-magyar kulturális kapcsolatok; itáliai politikai gondolkodás a XVII. században; neveléstörténet; olasz nyelv módszertana. E-mail: farkis.timea@pte.hu

KISS-MÁRTON ADRIENN, hallgató, Emberi erőforrás tanácsadó MA, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészlet- és Társadalomtudományi Kar. HR tanácsadó. Kutatási terület: a jövő munkavállalója; a munkavállalói oldal alulról jövő kezdeményezései az önfoglalkoztatás, távmunka témakörben. E-mail: adrienn.kissmarton@gmail.com

KOMÁROMI BENCE, üzleti szakoktató vendéglátó szakirányon, gyakorló vendéglátós szakember. Kutatási terület: a mindennapok médiája. E-mail: bk62355@gmail.com

KOVÁCS ÉVA PHD, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Műszaki és Informatikai Kar. Kutatási terület: kreatív ipar; üzletfejlesztés. E-mail: kovacs.eva@mik.pte.hu

KÓCZIÁN ZOLTÁN GERGELY, hallgató, könyvtártudomány MA, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészlet-és Társadalomtudományi Kar; társelnök, PTE-BTK Társadalmi Befogadás Szakkollégiuma; AFIAP (= „a Nemzetközi Fotóművészeti Szövetség művésze” titulus rövidítése.). Kutatási terület: fotótörténet; gyógyszerészettörténet; helytörténet; hírfolklór. E-mail: kzoltang@gmail.com

KRISZTIÁN BÉLA PHD, címzetes egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem. Kutatási terület: hazai és nemzetközi repüléstörténet; andragógia; vállalati személyzeti tevékenység. E-mail: krisztian.bela.dr@gmail.com

LIGETI DÁNIEL, múzeumandragógus, Magyar Nemzeti Múzeum. Kutatási terület: mitológia (ókori közel-kelet, skandinávia); összehasonlító vallástörténet; archetípus kutatás. E-mail: ligeti.daniel@hnm.hu

MÁK KORNÉL PHD, egyetemi docens, Gál Ferenc Egyetem. A Bács-Kiskun Megyei Közgyűlés alelnöke. Kutatási terület: a kultúra és filozófia kérdései egészségpolitikai és finanszírozási összefüggésekben. E-mail: mak.kornel@bacskiskun.hu

MANGNÉ KARDOS ZITA, ügyvivő szakértő, Pécsi Tudományegyetem, Műszaki és Informatikai Kar. Kutatási terület: A pályaaorientációs tevékenységek vizsgálata és annak fejlesztési lehetőségei a műszaki felsőoktatás területén. E-mail: ztmng71@gmail.com

MOLNÁR FERENC TAMÁS, hallgató, könyvtártudomány MA, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. A PTE BTK Társadalmi Befogadás Szakkollégium tagja. E-mail: molnarferenc1998@gmail.com

MUITY GYÖRGY, kancellári megbízott, Pécsi Tudományegyetem. Szakmai tevékenysége magában foglalja a pécsi repülőtér fejlesztésével kapcsolatos egyetemi koncepciók kidolgozását. E-mail: muity.gyorgy@pte.hu

NYÚL ESZTER ANNA, jogász, politológus. Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola Oktatástörténeti Program; Pécsi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola Geopolitikai Program. Kutatási terület: állampolgárságra nevelés; nemzeti és európai identitás. E-mail: dr.nyulea@gmail.com

OLÁH RÓBERT, geográfus, történész, muzeológus, Nagykőrösi Arany János Kulturális Központ, Könyvtár és Muzeális Gyűjtemény – Arany János Közérdekű Muzeális Gyűjtemény. Kutatási terület: Nagykőrös város helytörténete; Arany János irodalmi munkássága és nagykőrösi évei; a lélegektromos jelenségek modellezése; speciális kőzetek és ásványok kialakulása. E-mail: olahr88@gmail.com

OROSZI SÁNDOR CSC., HABIL., a közgazdaságtudomány habilitált kandidátusa, a Pécsi Tudományegyetem professor emeritusa. Kutatási területek: piaci formák elmélete; munkapiac gazdaságtana; prekariátus; a gazdasági és politikai elit küzdelme; ökológiai lábnyom; civilizációk küzdelme. E-mail: oszi19667@gmail.com

PETZ TIBORNÉ, tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Apáczai Csere János Kar. Kutatási terület: matematika; módszertan; kompetencia alapú oktatásfejlesztés. E-mail: toth.szilvia@sze.hu

REIDER JÓZSEF, mesteroktató, Széchenyi István Egyetem, Apáczai Csere János Kar. Kutatási terület: informatika; módszertan; IKT-vel támogatott oktatás. E-mail: reider.jozsef@sze.hu

SLEZÁK-BARTOS ZSUZSANNA PHD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Kultúra- és Társadalomtudományi Intézet. Kutatási terület: marketing; menedzsment; városmarketing; turizmusmarketing; borturizmus-marketing. E-mail: slezak@kpvk.pte.hu

SÜTŐ RAMÓNA, hallgató, magyar-könyvtár szak, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. A Társadalmi Befogadás Szakkollégium tagja. Kutatási terület: gamifikáció; irodalmi szabadulószoza; társasjáték-fejlesztés. E-mail: suto.ramona@gmail.com

SZEDERKÉNYI ÉVA PHD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet. Kutatási terület: munkahelyi tanulás; felnőttképzés; tanuló városok; egyéni kompetenciafejlesztés a HR-ben. E-mail: szederkenyi.eva@pte.hu

TRENCSENYI LÁSZLÓ PHD, HABIL., habilitált címzetes egyetemi tanár, ELTE. A Magyar Pedagógiai Társaság közhasznú szakmai-civil szervezet elnöke. Több felsőoktatási intézmény oktatója. Kutatási terület: iskolakutatás, közelebbről az iskola és társadalmi környezetének világa (beleértve a gyermekkultúrát). E-mail: mpt.trencsenyi@gmail.com

Authors

AMBRUS, NÓRA, student, Human Resources Counselling MA, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences. Investment manager. Research fields: economic and social impacts of a pandemic situation at a strategic company. E-mail: nora.ambrus85@gmail.com

ANGLER, KINGA, economist in tourism, hotel and catering; tourism organizer; teacher of economics; practicing tourism and hospitality specialist; assistant lecturer, University of Pécs, Faculty of Cultural Sciences, Education and Regional Development. Research fields: experiential innovative elements of tourism and gastronomy, primarily the role of local products in tourism and gastronomy. E-mail: angler@kpvk.pte.hu

BÁLINT, ISTVÁN ÁBRAHÁM, Library and Information Science BA. Currently studying Commerce and Marketing at the University of Pécs, Faculty of Business and Economics. Member of the College of Advanced Studies on Social Inclusion, University of Pécs. Research fields: disabled people in the library; escape rooms in the library. E-mail: abris4692@gmail.com

BÉRCESI, RICHÁRD, historian, teacher of local history and ethnic studies. Research fields: the cultural inheritance of coal mining in the Pécs mining region and its representation in education; the history of Pécs mining railways. E-mail: richard.bercesi@gmail.com

DÓRI, ÉVA, assistant lecturer, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute of Human Development and Cultural Studies. She works in community-based development projects; cultural and community planning specialist. Research fields: social development context of community culture; the roles and activities of institutions in settlement development processes. E-mail: evadori76@gmail.com

GRÜNHUT, ZOLTÁN PHD, research fellow at the Centre for Economic and Regional Studies. Research fields: trust; values; cultural similarities and dissimilarities; Europe and Europeaness. E-mail: grunhut@rkk.hu

GYÁRFÁS, ORSOLYA, PhD student, Eötvös Loránd University's Doctoral School of Philosophy (Department of Aesthetics) with a dissertation focusing on the topic of representation of gender and sexuality in opera seria. Research fields: 18th century opera; operatic reception history and reception aesthetics; contemporary operatic performance with a special focus on Regietheater. E-mail: gyarfas.orsolya@gmail.com

HORNYÁK-KÖVI, FRANCISKA, PhD student, Eötvös Loránd University, Doctoral School of Education. Research fields: cultural and religious diversity. E-mail: hornyak-kovi.franciska@ppk.elte.hu

HORVÁTH ÁDÁMNÉ RÓMER, VIOLA, librarian, Tóth József Faculty Library of Humanities and Sciences, University of Pécs. Member of the College of Advanced Studies on Social Inclusion, University of Pécs. Research fields: engagement of young children in reading; reading habits of high school students; edutainment; escape rooms. E-mail: romerviola.pte@gmail.com

HORVÁTH, BARNABÁS GÁBOR, computer scientist- librarian, University of Pécs Tóth József Library of Arts and Natural Science. Research fields: library usage; database usage; fake news related studies. E-mail: horvath.gabor@lib.pte.hu

HORVÁTH, GERGELY, graduate economist, PhD student, University of Pécs, Faculty of Business and Economics. Research fields: hotel experience; guest satisfaction; loyalty; hotel management, E-mail: gerisson21@gmail.com

H. PRIKLER, RENÁTA, deputy director and teacher of Russian and English Language and Literature, Zipernowsky Károly Technical School of Baranya County Vocational Education Centre. Doctor-candidate of the Doctoral Programme of English Applied Linguistics and TEFL/TEASOL at the University of Pécs. Research fields: English applied linguistics with special focus on translation studies and corpus linguistics. E-mail: prikler.renata@gmail.com

HUSZÁR, ZOLTÁN PHD, HABIL, director, associate professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute for Human Development and Cultural Studies. Research fields: History of culture and education; museum history (19-20th centuries); the Danube as an integrating factor in Europe in the 19-20th centuries; history of economy and industry in Hungary in the 19-20th centuries. E-mail: huszar.zoltan@pte.hu

ITA, MARIANN, psychologist, Hungarian language and literature (MA), school psychologist. Research fields: dreams; intimacy; trust. Email: ita.mariann@gmail.com

KENDEH-KIRCHKNOPFNÉ, FARKIS TÍMEA PHD, senior lecturer, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute of Romance Studies, Department of Italian. Research fields: Hungarian and Italian cultural relations; Italian political thinking of the 17th century; history of education; methodology of the Italian language. E-mail: farkis.timea@pte.hu

KISS-MÁRTON, ADRIENN, student, Human Resources Counselling MA, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences. HR consultant. Research fields: the bottom-up initiatives of the employee side in the field of self-employment and telework. E-mail: adrienn.kissmarton@gmail.com

KOMÁROMI, BENCE, vocational instructor in business in the field of hospitality, practicing hospitality specialist. Research fields: everyday media. E-mail: bk62355@gmail.com

KOVÁCS, ÉVA PHD, senior lecturer, University of Pécs Faculty of Engineering and Information Technology. Research fields: creative industry; business development. E-mail: kovacs.eva@mik.pte.hu

KÓCZIÁN, ZOLTÁN GERGELY, student, Library Science MA, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences; co-president, College of Advanced Studies on Social Inclusion, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences; AFIAP (= Artist of International Federation of Photographic Art.). Research fields: history of photography; history of pharmacy; local history; newslire. E-mail: kzoltang@gmail.com

KRISZTIÁN, BÉLA PHD, honorary professor, University of Pécs. Research fields: domestic and international aviation history; andragogy; personnel management. E-mail: krisztian.bela.dr@gmail.com

LIGETI, DÁNIEL, adult educator, Hungarian National Museum. Research fields: mythology; (ancient Middle-East, Scandinavia) comparative religious studies; archetype research. E-mail: ligeti.daniel@hnm.hu

MÁK, KORNÉL PHD, associate professor, Ferenc Gál University; vice-president of the Bács-Kiskun County Assembly. Research fields: issues of culture and philosophy in the context of health policy and funding. E-mail: mak.kornel@bacskiskun.hu

MANGNÉ KARDOS, ZITA, administrative expert, University of Pécs, Faculty of Engineering and Information Technology. Research fields: Examining career guidance activities and their development prospects in the field of technical higher education. E-mail: ztmng71@gmail.com

MOLNÁR, FERENC TAMÁS, student, Library Science MA, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences. Member of the College Of Advanced Studies on Social Inclusion, University of Pécs Faculty of Humanities and Social Sciences. E-mail: molnarferenc1998@gmail.com

MUITY, GYÖRGY, advisor of the Chancellor, University of Pécs. His professional activity includes the development of university concepts related to the development of Pécs Airport. E-mail: muity.gyorgy@pte.hu

NYÚL, ESZTER ANNA, lawyer, political scientist. Doctoral School of Education PhD studies, Faculty of Humanities, University of Pécs; Doctoral School of Earth Sciences PhD studies, Faculty of Sciences, University of Pécs. Research fields: education of citizenship; national and european identity. E-mail: dr.nyulea@gmail.com

OLÁH, RÓBERT, geographer, historian, museologist, János Arany Cultural Center, Library and Museum Collection of Nagykőrös – János Arany Museum Collection of Public Interest. Research fields: local history of the town of Nagykőrös; literary work of János Arany and his years in Nagykőrös; modelling of aerial electrical phenomena; formation of special rocks and minerals. E-mail: olahr88@gmail.com

OROSZI, SÁNDOR CSC, HABIL., habilitated doctoral candidate in economics, professor emeritus of the University of Pécs. Research fields: theory of market forms; labor market economics; precariat; the struggle of the economic and political elite; ecological footprint; the struggle of civilizations. E-mail: oszi19667@gmail.com

PETZ, TIBORNÉ, teaching assistant, Széchenyi István University, Apáczai Csere János Faculty. Research fields: mathematics; methodology; competence-based educational development. E-mail: toth.szilvia@sze.hu

REIDER, JÓZSEF, master instructor, Széchenyi István University, Apáczai Csere János Faculty. Research fields: informatics; methodology; ICT-supported education. E-mail: reider.jozsef@sze.hu

SLEZÁK-BARTOS, ZSUZSANNA PHD, assistant professor, University of Pécs, Faculty of Cultural Sciences, Education and Regional Development. Research fields: marketing; management; urban marketing; tourism marketing; wine tourism marketing. E-mail: slezak@kpvk.pte.hu

SÜTŐ, RAMÓNA, student, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences. Member of the College of Advanced Studies on Social Inclusion. Research fields: literature-based escape room; gamification; board game development. E-mail: suto.ramona@gmail.com

SZEDERKÉNYI, ÉVA PHD, assistant professor, University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Adult Education and Human Development. Research fields: competence building at workplaces; learning cities; development of adult learning professionals; individual competence development in HR. E-mail: szederkenyi.eva@pte.hu

TRENCSÉNYI, LÁSZLÓ PHD, HABIL., habilitated honorary university professor, ELTE. President of the HPA. He works as a retired lecturer at several universities and colleges. Research fields: school research, in particular the world of the school and its social environment (including children's culture). E-mail: mpt.trencsenyi@gmail.com